LIBRARY OF PRINCETON
MAR 20 1990
THEOLOGICAL SEMINARY

BX
9479
.H65
W5
1899

FESTUS HOMMIUS.

DOOR

P. J. WIJMINGA.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT.

LEIDEN. — D. DONNER.
1899.

LIBRARY OF PRINCETON
JAN 4 1990
THEOLOGICAL SEMINARY
BX
9479
.H65
W5
1899

Antiquariaat
F. Wever's Boekhandel n.v.

28 Febr. 99.

FESTUS HOMMIUS.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT.

Hæc ora FESTUS, has genas, acer gerit;
Qui nunc Batavicam imbuit pubem ſacris:
Et veritatis vindicem ſe præbuit
Semper modeſtum non minus quam ſtrenuum.
Teſtantur Haga, Leida, Dordrechtum, ſimulq;
Omnes piorum qui labores æſtimant.

Imperio tutam facile est defendere caussam,
Ausus es esse bonus tempore, FESTE, malo.

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM.

FESTUS HOMMIUS.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE H. GODGELEERDHEID,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR

DR. A. KUYPER,

Hoogleeraar in de Faculteit der Godgeleerdheid,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

op Vrijdag 3 Maart 1899, des namiddags ten drie ure,

in het Gebouw van de Maatschappij voor den Werkenden Stand,

DOOR

PIETER JANSZN WIJMINGA,

GEBOREN TE GARIJP,

Dienaar des Woords bij de Gereformeerde Kerk te Voorburg.

LIBRARY OF PRINCETON
JAN 4 1990
THEOLOGICAL SEMINARY

LEIDEN. — D. DONNER.
1899.

AAN MIJNE OUDERS.

Nu mijn proefschrift voltooid is, voel ik mij gedrongen, met erkentelijkheid melding te maken van hen, die mij bij de samenstelling hunne zeer gewaardeerde hulp ruimschoots geschonken hebben. De Heeren bibliothecarissen en het personeel van het British Museum te Londen, van de Bodleian Library te Oxford, van de Königliche Bibliothek te Berlijn, van de bibliotheek der Universiteit te Gent, van de bibliotheken der Vrije Universiteit, der Gemeentelijke Universiteit en der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam, der Theologische School te Kampen, der Rijksacademies te Leiden en te Utrecht, van de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, van de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer, van de Provinciale Bibliotheek van Friesland, van het Friesch Genootschap, van de Remonstrantsche Kerk te Rotterdam, van het Zeeuwsch Genootschap en van het Historisch Genootschap te Utrecht; de Heeren archivarissen van het Rijksarchief, van de Gemeentelijke archieven te Leiden, te Amsterdam, te Rotterdam en te Leeuwarden hebben mij de meeste welwillendheid betoond en zijn mij grootelijks van dienst geweest.

Eveneens ben ik veel verplicht aan onderscheidene hoogleeraren, predikanten, secretarissen van gemeenten en particulieren, die mij gewenschte inlichtingen verschaften.

Heb ik enkelen hunner in de volgende bladzijden vermeld, het is mij een voorrecht reeds hier hun allen mijn openlijken dank voor de bewezene hulp te mogen betuigen.

Inzonderheid heb ik met bizondere onderscheiding de namen te noemen van de Heeren Prof. Dr. H. C. Rogge, Louis D. Petit, Ch. M. Dozy en L. Overman, wier vriendelijke voorlichting mij niet weinig te stade kwam.

Eindelijk ben ik geen geringen dank verschuldigd aan de Kerkeraden der Hervormde Gemeenten te Dokkum, te Leiden, te Utrecht en te Rotterdam; aan de Classikale Besturen van Dokkum, Franeker en Leiden; aan de Algemeene Synodale Commissie der Ned. Herv. Kerk en aan Heeren Curatoren der Leidsche hoogeschool, die mij bereidwillig toegang tot hunne archieven verleenden.

Hooggeleerde Rutgers! hoe zou ik kunnen nalaten met bizondere hoogachting mijn oprechten dank aan U te bieden voor menige opmerking en inlichting, mij uit den schat uwer kennis meegedeeld, en voor de zorg, waarmede gij, tijdens Prof. Kuypers verblijf in Amerika, uw scherpziend oog over mijn arbeid hebt laten gaan.

Hooggeleerde Promotor Kuyper! uw boekenschat stond voor mij open; uw hulp vroeg ik nimmer tevergeefs en voor den opzet van deze studie was uwe raadgeving beslissend; daarom is niets mij aanaangenamer dan met eerbied en dankbare erkentenis uw wijdberoemden naam te vermelden.

Ten slotte zij het mij vergund, ook al gingen sedert mijn academietijd eenige jaren voorbij, aan al de professoren der Vrije Universiteit, wier onderwijs ik genoot en wier huis mij met liefde geopend werd, te mogen zeggen, hoezeer ik nog steeds met dank aan God gedachtig ben en zal blijven aan den tijd, waarin ik het voorrecht had hun discipel te zijn.

Spare de Heere de hoogleeraren en allen, die aan de Vrije Universiteit verbonden zijn, tot in lengte van dagen, haar tot rijken zegen en ter eere Zijns Naams!

INHOUD.

Blz.

INLEIDING . . . . I, II

HOOFDSTUK I.

Festus Hommius' afkomst en opleiding. Dienaar des Woords te Dokkum. Zijne Nederlandsche vertaling van de *Explicationes Catecheticae* van Z. Ursinus. Veldprediker. Vertrek naar Leiden . . . . 1—21

HOOFDSTUK II.

Hommius aanvaardt zijne bediening te Leiden. Op Zuid- en Noordhollandsche Synoden. Zijne *XXIIII Predicatien van G. Bucanus over het Gebedt des Heeren*. De tweede uitgave van het *Schatboeck*. Zijn strijd in den Leidschen Kerkeraad. Tijdens en na het beroep van Delft. Gedeputeerde van de Zuidholl. Synode. Uit zijne correspondentie. Assistent van Gomarus op diens conferentie met Arminius in 1609. . . . . 22—71

HOOFDSTUK III.

Hommius' private colleges. Zijne *LXX Disputationes adversus Pontificios*. Uit zijne correspondentie. Benoemd voor het beraamde convent te Harderwijk en aanwezig op de Zutphensche Synode van 1610. Voor de tweede maal Gedeputeerde van de Z. H. Synode. Zijn pamflet *Joh. Wtenbogaert, ja ende neen*. Zijn strijd in de Leidsche Classe 72–103

HOOFDSTUK IV.

Hommius en de Haagsche Conferentie. Zijn onuitgegeven *Antwoord* op Wtenbogaerds *Naerder bericht*. Contra Vorstius. Hommius en de Theol. faculteit te Leiden 104–140

HOOFDSTUK V.

Hommius' arbeid voor de saamroeping eener Generale Synode. Hommius en de Delftsche Conferentie. Het *Naerder advys* over die conferentie. Uit zijne correspondentie. In eigene kerk en stad. De Leidsche transactie van 1614 . . . . 141—181

HOOFDSTUK VI.

Hommius te Rotterdam in 1615. Hij geeft uit *Luc. Trelc. Sen. et Jun. Opvscvla omnia*. Contra Episcopius. Zijn verzet tegen

Blz.

de z. g. *resolutie tot vrede*. Te Amsterdam met kerkelijke afgevaardigden uit de provincien en op de Vergaderingen van correspondentie. Gemengd in de troebelen der Haagsche kerk. 182—233

HOOFDSTUK VII.

Hommius en de tweede *Contra-remonstrantie*. In de Statenvergadering. Hij adviseert te Amsterdam tot eene Nat. Synode. Zijne verhouding en verweer tegenover remonstrantsche collega's. De derde uitgave van het *Schatboeck*, thans vermeerderd met zijne *Tafelen*. In kerkelijk en politiek conflict. Scheuring in de Leidsche Classe. Zijne geschriften *Specimen controversiarum* en *Collegivm Dispvtationvm institutarum a S. Episcopio*. Correspondentie met S. Ruijtinck. Op de Delftsche Synode van 1618 en op de visitatie der Classe Leiden . . . . 234—278

HOOFDSTUK VIII.

Hommius in den kring der Dordtsche Synode. Zijn invloed als lid van het moderamen. In het debat. Scriba der Synode. Medereviseur van den tekst der Confessie. De uitgave der *Canones*. Wat hij deed voor de revisie en uitgave van de Acta der Synode. Reis naar Engeland. De revisie van de liturgie der Ned. Ger. Kerken. Zijn arbeid voor de vertaling, revisie en uitgave van het N. Testament . . . . 279—332

HOOFDSTUK IX.

Hommius in eigene kerk, op Classen en Synoden. Zijn standpunt in zake het dulden van remonstrantschgezinde lidmaten. Zijne *Extracten uit de Apologie der Remonstranten* en zijne schriftuur: *Gevoelen der moderate predicanten*. De herhaalde opdracht tot het schrijven van de historie der Ned. Geref. Kerken. Hij geeft uit *Het Twede Vervolch op den Tydthresoor* van P. Merula . . . . 333—377

HOOFDSTUK X.

Hommius als regent van het Staten-College. Hommius in zijn privaat- en burgerlijk leven. Zijne laatste levensdagen en zijn dood . . . . 378—407

BESLUIT 408, 409

BIJLAGEN . . . . I—XXVII

A. Lijst van de werken van Festus Hommius . . . . III—VII

B. Een vers van Hommius, geplaatst voor de *Historia Frisica* van Ubbo Emmius VII

C. Een vers van Hommius, geplaatst voor het *Etymologicum* van Johannes Fungerus VII

D. Brief van Hommius aan Laurentius van Richteren of aan Abraham en Andreas à Roorda te Leeuwarden, in zake zijne beroeping te Dokkum VIII

E. Acte, door Hommius onderteekend, bij de aanvaarding van zijn dienst te Leiden . . . . IX, X

F. Brief van Hommius aan den Delftschen Kerkeraad, waarin hij voor het op hem uitgebrachte beroep bedankt . . . . X, XI

—

Blz.

G. Brief van Hommius aan Lubbertus over de conferentie tusschen Gomarus en Arminius in 1609. . . . . xi—xv

H. De Leges van het dispuut-college, dat onder het presidium van Hommius gehouden werd . . . . xv—xvii

I. Vers van Hommius op het overlijden van Jos. Scaliger, geplaatst achter de *Oratio funebris Danielis Heinsii in obitum Josephi Scaligeri*. xvii

J. Een vers van Hommius, geplaatst voor de *Historia Frisica van Ubbo Emmius*. xvii

K. Facsimile van de bladzijde, die Hommius invulde in het album van Johannes Rufelaert, lid der Dordtsche Synode xviii

L. Vier brieven van Hommius aan Samuel Ward . . . . . xix—xxi

M. Brief van Hommius aan H. Faukelius over de bijbelvertaling . . . . xxi, xxii

N. Brief van Hommius aan Rivet over de presentatie van de overzetting des bijbels aan de Staten-Generaal . . . xxii, xxiii

O. Bezwaarschrift van den Kerkeraad te Leiden aan de Part. Zuidholl. Synode van 1624, door Hommius gesteld, waarin de Kerkeraad protesteert tegen hetgeen over zijne handelwijze met Gerardus Vossius op de Synode was gezegd . . . . xxiii—xxv

P. Brief van den Kerkeraad te Leiden aan de Part. Noordholl. Synode van 1622, door Hommius gesteld, ten dienste van Nic. Bodecherus, ter bevordering van diens reconciliatie met de Ger. Kerk . . . . xxv—xxvii

Q. Attest van den regent Hommius aan een student, bij het verlaten van het Staten-College xxvii

Register van Persoonsnamen. xxxi—xxxvii

Stellingen . . . . xli—xliii

Errata . . . .

INLEIDING.

Nadat de Nederlandsche Gereformeerde Kerken van 1550 af, onder het kruis en in de verstrooiing, een tijdperk van wording en innerlijken bloei onder allerlei verdrukking van buiten hadden doorgemaakt, trad omstreeks 1574 voor haar eene tweede periode in. Dit was de eerste tijd van haar uitwendige rust of de periode van vestiging en uitbreiding der kerken, maar ook van botsing met de Staatsmacht, van afwijking en strijd in eigen boezem. In dit tweede tijdperk en wel in zijn laatste helft, dat is in de jaren 1600—1619, verplaatst ons, althans wat zijn hoofdinhoud betreft, dit proefschrift.

Destijds is hier in Kerk en Staat de strijd gevoerd tegen het arminianisme, die op de Synode van Dordrecht in 1618/19 tot eene beslissing kwam.

Ten eerste hebben de Kerken daarin de Calvinistische leer van de praedestinatie, de voldoening van Christus, de bekeering des menschen, de volharding der heiligen en andere leerstukken verdedigd. Ten tweede het beginsel voorgestaan, dat de belijdenis der kerk rechtsgeldigheid heeft en gehandhaafd moet worden, zoolang niet op wettige wijze is aangetoond, dat zij met de heilige Schrift niet overeenkomt. Ten derde het gevoelen bestreden, dat de Overheid, qua talis, ook Overheid in de Kerk is en daarentegen volgehouden, dat Christus alleen als Koning der Kerk moet erkend worden.

Dezen dogmatischen, confessioneelen en kerkrechtelijken strijd heeft Festus Hommius van het begin tot het einde, èn in geschriften èn voornamelijk in het actueele kerkelijke leven als een van de voornaamste leiders der Gereformeerden meegestreden, en hoewel zijn leven hierdoor niet begrensd wordt, en hij ook in andere opzichten, inzonderheid door de vertaling des N. Testaments, bij de Kerk van Christus en het Nederlandsche volk in dankbare herinnering zal blijven, toch ontleent hij zijne hoofdbeteekenis aan de positie, die hij in de twisten tusschen Remonstranten en Contraremonstranten heeft ingenomen.

Aan korte schetsen over Hommius heeft het nimmer ontbroken.

Ik noem daaronder in de eerste plaats de *Oratio funebris*, die Polyander op hem gehouden [1]) en de bijdrage, die Meursius over hem geleverd heeft [2]). Vervolgens wat van hem vermeld wordt in de *Naamlijst van predikanten in de Classis Dokkum* [3]) en het levensbericht, dat T. A. Romein over hem plaatste in den *Frieschen Volksalmanak* van 1842 [4]). Bovendien geven de biographische Woordenboeken van Van der Aa [5]), Paquot [6]) en B. Glasius [7]), hoewel zij enkele onjuistheden bevatten, geene onverdienstelijke bijdragen over hem.

Eene volledige levensbeschrijving echter bleef tot nu toe nog steeds achterwege. Ook is menig bericht aangaande hem bij onderscheidene schrijvers door partijzucht ten zeerste ontsierd, waarom reeds V. d. Aa opmerkt, dat Hommius, die „zoowel om zijne geleerdheid, als om zijne gematigdheid onder de godgeleerden van zijnen tijd eene aanzienlijke plaats bekleedde, beter verdient te worden gekend, dan tot nu toe het geval is." [8])

Naar zulk eene volledige biographie is in dit proefschrift gestreefd. Van de door mij gebruikte bronnen heb ik telkens aan den voet der bladzijden opgave gedaan.

Vinde mijne studie een niet al te ongunstig onthaal en geve zij van Hommius' leven en arbeid zulk eene beschrijving, als waarop hij ten volle recht en aanspraak heeft.

---

[1]) Zij is getiteld: Johannis Polyandri à Kerckhoven, *Oratio Fvnebris in Obitum Festi Hommii..... recitata in Academiae Leidensis Auditorio Theologico, 10 Julii, 1642.* Lugduni Batavorum, apud Jacobum Lauwiick, CIↃIↃCXLII, en berust in de bibliotheek van de Leidsche academie. Er bestaat ook eene Nederl. vertaling van, die de bibliotheek van de Stedelijke universiteit te Amsterdam bezit. Aan deze laatste ontbreken vooraan een paar bladzijden en in het midden ook enkele volzinnen. Ook zijn enkele opgaven niet juist, zooals ik in den loop van dit werk zal aangeven. Ik citeer deze oratie van Polyander voortaan steeds als *Oratio funebris* en de Nederl. vertaling als *Lyckoratie.*

[2]) J. Meursius, *Athenae Batavae*, Lugd. Bat. CIↃIↃCXXV, Lib. II, pag. 307—313.

[3]) Columba en Dreas, *Naamlijst van predikanten in de Classis Dokkum,* Leeuwarden, 1766, blz. 56—70.

[4]) Zie aldaar het *Mengelwerk*, blz. 51—69.

[5]) V. d. Aa, *Biographisch Woordenboek*, Dl. VIII, 2de stuk, Haarlem, 1867, i. v. „Hommius (Festus)."

[6]) *Memoires pour servir a l'Histoire litteraire des dixsept Provinces des Pays-Bas, &c.,* Tome Second, à Louvain, MDCCLXVIII, p. 59, 60.

[7]) B. Glasius, *Godgeleerd Nederland*, Dl. II, 's Hertogenbosch, 1853, i. v. „Festus Hommius."

[8]) V. d. Aa, *t. a. p.*, blz. 1031.

HOOFDSTUK I.

Festus Hommius' afkomst en opleiding. Dienaar des Woords te Dokkum. Zijne Nederlandsche vertaling van de Explicationes Catecheticae van Z. Ursinus. Veldprediker. Vertrek naar Leiden.

Festus Hommius [1]) werd den 10den Februari van het jaar 1576 [2]) in Jelsum nabij Leeuwarden geboren [3]).

Hij was een zoon van Homerus Homminga, Sixtus' zoon en van

---

[1]) Zijn naam wordt ook meermalen anders geschreven. Zoo vond ik: „Fetzo Homeri" in het *Album der Franeker Academie*, 6 Nov. 1593. „Festus Hummius" in het *Album Studiosorum der Leidsche Hoogeschool*, 20 Nov. 1596 en 5 Dec. 1602 en in Reitsma en v. Veen, *Acta der Prov. en Part. Synoden*, Groningen, 1894, Dl III, blz. 197. „Festus Humius, Festus Homius, Festus Hommeri" in Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 209; Dl I, blz. 367; Dl VI, blz. 110. „Festus Hommius of Homminga" in Van Waldkirch en Zieprecht, *Predikantenregister*, aanwezig op de Leidsche universiteitsbibliotheek. Op eene menigte plaatsen wordt hij alleen „Festus" genoemd. Blijkens zijne brieven en andere stukken schrijft hij zelf schier altoos „Festus Hommius" en voegt er meermalen het adjectief „Frisius" bij. Een Latijnsch vers, door hem geplaatst voor de *Historia Frisica* van Ubbo Emmius, uitgave van 1616, onderteekende hij met den naam van „Festus Homminga Frisius." Ik nam dit op in Bijlage B.

[2]) Deze en volgende bizonderheden over Hommius' afkomst en opleiding zijn, tenzij andere bronnen worden aangegeven, ontleend aan het in de „Inleiding" reeds genoemde werk van Meursius' en de „Oratio funebris," die tot 1625 bijna woordelijk met Meursius overeenkomt.

[3]) Foutief staat in „Pauli Freheri, *Theatrum virorum eruditione clarorum*, Noribergae, MDCLXXXVIII, Pars I, Sect. II, pag. 404, „F. Hommius natus est Hulstemi" en evenzoo foutief in het *Allgem. Gelehrt. Lexicon*, Leipzich, MDCCL, i. v. „Hommius", „Hommius, Festus, geboren zu Hulst." Zie ook *Navorscher* III, blz. 94 en *Navorscher* IV, Bijblad, blz. XCVIII. Ook verbetert M. Siegenbeek, *Gesch d. Leidsche Hoogeschool*, Leiden, 1832, Dl II, Toevoegselen en Bijlagen, blz. 284, Meursius niet, als hij van diens „Hielsemum," als geboorteplaats van Hommius, zegt: „Het zal Hieslum bij Workum zijn." Want Jelsum, latine Hielsemum, ligt ongeveer een uur gaans van Leeuwarden.

Anna, dochter van Festus Schierhusius [1]). Van de familierelatiën des vaders is mij niets met zekerheid bekend geworden [2]). Festus' moeder was uit hetzelfde geslacht, waaruit ook Viglius van Zwichum gesproten was. Als wij nu daarbij nog weten, dat de vader met de oude letteren goed op de hoogte was [3]) en als zijne intimi omging met mannen, die onder de Friesche edelen en geleerden in de voorste gelederen stonden, Keimpe Harinxma van Donia, Grietman van Leeuwarderadeel en lid van de Gedeputeerde Staten, Fecco van Rhala, raadsheer in het Hof van Friesland en Eco IJsbrand, Secretaris van de Staten van Friesland, destijds allen te Jelsum wonende, dan meen ik met goeden grond te mogen zeggen, dat de ouders van Festus onder de deftige Friesche familiën zullen behoord hebben.

Rijk zullen zij niet geweest zijn, want blijkens het voorwoord, waarmede Festus in 1597 ééne zijner disputatien aan de Staten van Friesland opdroeg [4]), is hij één van Frieslands alumni geweest en

---

[1]) Al deze namen zijn „verlatiniseerd." De eigenlijke voornaam van onzen „Festus" zal „Fetse" en die zijns vaders zal „Homme" geweest zijn. Hun familienaam was „Homminga." Maar als mijn held nu genoemd wordt „Fetse Hommes," kan dit òf beteekenen „Fetse, zoon van Homme"; dat is dan naar de oudfriesche gewoonte, om iemand te noemen met zijn eigen voornaam en dien des vaders in den genitivus er bij; en zóó denk ik, dat „Fetse Hommes" moet verstaan worden; òf „Fetse Homminga" en dan zou „Hommes" eene verkorting zijn van „Homminga." Ik durf hierin niet met zekerheid te beslissen. Hoe door verlatiniseering van „Fetse Hommes" ontstaan is „Festus Hommius," is gemakkelijk in te zien. Foutief werd dit dan wel geschreven „Hummius," „Humius," „Homius." Anderen maakten weer de deftiger Latijnsche vormen „Fetzo Homeri" en „Festus Homeri." Zie ook T. A. Romein, *F. Hommius* in den *Frieschen Volksalmanak*, 1842, *Mengelingen*, blz. 52—69.

[2]) „Homminga's," dit vond ik wel, waren er onder den Frieschen adel al voor eeuwen geweest. F. Sjoerds, *Friesche Jaarboeken*, 1769, Dl II, blz. 281, deelt mede, dat de Friesche edelen, Homme Homminga, Godefrid Roorda, Sixtus van Camminga en Tjalling van Okkinga, na zich eenigen tijd in Italië in de letterkunde en andere wetenschappen geoefend te hebben, van daar naar Palestina gegaan zijn in 1099 en in hetzelfde werk, Dl IV, blz. 484 is ook sprake van eenen Homme Homminga bij het sluiten van een vredesverdrag tusschen voorname standspersonen en geestelijken van de Oostzijde der Lauwers en die van Oostergoo en Westergoo in 1422. Of dit echter voorvaderen van de Jelsumer familie geweest zijn, heb ik niet kunnen ontdekken.

[3]) Meursius, l.l., pag. 307, zegt: „humanioribus literis haud leviter tincto."

[4]) Hij zegt in die opdracht o. a.: „Quim etiam insignem illam munificentiam vestram, quae studia mea benigne hactenus fovit, animo reputans quam maximè partium mearum esse duxi ut me totum ad gratitudinem atque observantiam componam.

als zoodanig werden alleen aangenomen jongelieden van goeden aanleg, wier ouders onvermogende ingezetenen dier provincie waren [1]).

Omtrent hunne religieuse gevoelens bezitten wij geene stellige gegevens; toch behoeven wij niet te twijfelen, of in het gezin, waar een Keimpe van Donia, curator sedert 1586 van de Gereformeerde Franeker hoogeschool; een Eco IJsbrand, eertijds lid van het verbond der Edelen en onvermoeid strijder voor de verlossing van het vaderland [2]), als huisvrienden verkeerden, werd de gezuiverde leer des Evangelies van harte omhelsd en was men zeker ook de zaak der bevrijding van het Spaansche juk volkomen toegedaan [3]).

Zij hebben minstens nog één zoon gehad, Sicke, latine Sixtus geheeten, die eenige jaren jonger was dan Festus [4]).

Het is mij niet gebleken, dat er nog meer kinderen geweest zijn [5]).

Van Festus' vroegste levensjaren is ons alleen dit bekend, dat zijn vader hem tehuis de eerste beginselen van het Latijn leerde.

---

[1]) *Staten-Resolutie* van 25 April 1586, aangehaald door Mr. W. B. S. Boeles, *Frieslands Hoogeschool*, Leeuwarden 1878, Dl. I, blz. 372.

[2]) Zie over hem G. de Wal, *Oratio de claris Frisiae Jureconsultis*, Leovardiae, MDCCCXXV, pag. 15 en J. W. te Water, *Historie van 't verbond der Edelen*, Middelburg, 1795, Dl II, blz. 485—487.

[3]) In het dorp Jelsum trouwens had Jelle Faber de Bouma reeds, vóór Luther optrad, het Evangelie, gezuiverd van de dwalingen des Pausdoms, gepredikt. Zie V. d. Aa, *Biogr. Woordenb.* i. v. „Bouma (Gellius Faber de") en J. Reitsma, *Honderd jaren uit de Gesch. der Hervorming en der Herv. kerk*, Leeuwarden, 1876, blz. 16. Van 1582—1585 werkte waarschijnlijk te Kornjum èn Jelsum de Hervormde leeraar Dirk Harkes en van 1586—1602 stond te Jelsum als dienaar des Woords Bartholdus Schuiringa. Zie T. A. Romein, *Naamlijst van predikanten*, Leeuwarden, 1886 en 1888, Dl II, blz. 473, en Dr. J. Reitsma, *Register van geestelijke opkomsten van Oostergoo*. Leeuwarden, 1888, blz. 53.

[4]) Deze Sicke werd, toen hij twintig jaren oud was, den 23sten Mei 1608 te Leiden als Theol. student ingeschreven, *Album Studiosorum der Leidsche Hoogeschool* en woonde in zijn studententijd bij zijn broeder in. Hij werd predikant te Wirdum in 1605 en ging in 1621 naar Bolsward, waar hij in 1650 zijne bediening neerlegde en kort daarna overleed. Zie T. A. Romein, in zijn reeds genoemde bijdrage over F. Hommius, blz. 52. Hij is in 't bezit gekomen van Festus' schriftelijke nalatenschap, waar ik in 't vervolg nog op terugkom.

[5]) Wel wordt nog van verscheidene „Hommii" melding gemaakt. Volgens de reeds aangehaalde *Naamlijst* van Romein, Dl I, blz. 312, stond Vibrandus Homeri of Hommius (Wijbe Hommes) in 1605 als predikant te Schraard en overleed hij in 1632. Te Norden was van 1554—1558 predikant Feddo Hommius. Zie Ubbo Emmius, *Rerum Frisicarum historia*, Lugd. Bat., 1616, lib. IX, pag. 949. In de *Leidsche kerkeraadsnotulen* van 16 Maart 1635 is sprake van „Johannes Hommius, student in de H. Theologie," maar ik heb niet kunnen ontdekken, of er tusschen dezen en de Jelsumer familie bloedverwantschap bestaan heeft.

Alras bleek daarbij, ook aan de vrienden des vaders, met welk een uitnemenden aanleg hij begiftigd was en als om strijd rieden zij den vader aan, zijn zoon voor de studie te bestemmen. Zóó werd dan ook besloten en weldra zien wij Festus, nu negen jaar oud, de lessen volgen van de Latijnsche school te Leeuwarden. Deze school, destijds veelal „de groote" en ook wel de „triviale" [1]) genoemd, had onder de inrichtingen voor onderwijs een zeer goeden naam, niet het minst om hare uitnemende rectoren.

Van 1580—1588 of 1589 was er rector Mr. Wijbrandt van Hallum en na diens dood zijn schoonzoon, Jan Fongers, meestal genoemd Johannes Fungerus [2]), een neef van Festus' vader, die beiden op 't gebied van onderwijs en opvoeding groote verdiensten hadden. Voor den laatste inzonderheid had Festus groote achting [3]).

Er werd onderwijs gegeven [4]) in het Nederlandsch en het rekenen, hoewel met deze vakken heel weinig ernst gemaakt werd [5]); in de muziek, in het schrijven [6]), maar hoofdzaak was het Latijn.

---

[1]) Naar de tres artes liberales, grammatica, dialectica, rhetorica, hoewel er destijds in meer vakken onderwijs werd gegeven.

[2]) Zie over hen J. C. G. Boot, *de historia Gymnasii Leovardiensis*, Amstelodami, CIƆIƆCCCLXXXX, pag. 8—18, waar omtrent Mr. Wijbrandt dit getuigenis van Sixt. Amama wordt aangehaald: „felicissimum juventutis informandae artificem" en van Fungerus gezegd wordt, dat hij „trium linguarum praesidio et philosophiae totiusque encyclopaediae adminiculo commissam sibi iuventutem fideliter instituere."

Vergelijk ook de recensie van het hier genoemde werk van Boot door E. O. Houtsma in „*Conivnctis viribus*," 4e Reeks, N°. 2, blz. 2.

[3]) Mede aan hem droeg hij in 1598 eene zijner disputatiën op en noemt hem dan: „D. IOANNI FVNGERO, I. V. Doctori, Reipubl. Leoverdiensis Medico peritissimo, Gymnasii literary ibidem Rectori vigilantissimo, cognato suo plurimum honorando, & dilecto."

Voor Fungerus' werk „*Etymologicum trilingue, opus pernecessarium, ex libris sacris, probatissimis Philologis, Philosophis, Historiographis, étc. collectum*," Lugduni, MDCVII, plaatste hij een epigram, dat ik opnam in Bijlage C en bij diens dood schreef hij in een' brief aan Prof. Lubbertus, 9 Juni 1612: „Intellexi de obitu cognati mei D. FVNGERI, viri ut doctissimi ita optimi et non parvo mors eius animum meum dolore percutit."

[4]) C. M. Francken, *Prolusio Scholastica*, Leeuwarden, 1855, die daarbij ook heeft afgedrukt de „Leges", die in 1588 voor al de triviale scholen in Friesland werden vastgesteld onder den titel, „*Trivialium scholarum in Vrbibus Leovardiana, Doccumana, Bolsvardiana, Snecana, Harlingana, Franekerana, instituendarum ratio.*" Zie ook Boeles, a. w. Dl I, blz. 22 en 23.

[5]) Het Nederlandsch werd in de vier hoogste klassen niet meer gegeven. Aan de „Arithmetica" werd alleen 's Woensdags gedaan.

[6]) Francken, *l. l.*, Nota 15, zegt hierbij: „Eleganter scribendo multum olim operae impendebatur." Onze Festus schijnt zich hier ook inzonderheid op toegelegd te hebben. Hij was later ten minste een meester in de schrijfkunst.

Eigenlijk was schier heel de cursus er op ingericht, dat de leerlingen goed Latijn leerden spreken en schrijven en in de Latijnsche taal disputeeren [1]. In de drie hoogste klassen kwam er ook het Grieksch bij. Voorts was het Godsdienstonderwijs een der leervakken, waarbij „de Catechismus" gebruikt werd [2]. Acht jaren was Festus leerling van het Leeuwarder gymnasium. Hij had toen den cursus, die uit acht klassen bestond en waarvoor gemiddeld tien jaar gerekend werd [3], met uitnemend succes doorloopen. Nog in 't zelfde jaar 1593 [4] zond zijn vader hem naar de Franeker academie.

De Friesche hoogeschool was den 29sten Juli 1585 geopend [5]. Opgericht in de eerste plaats, om krachtigen steun en leiding te geven aan het aangevangen werk der hervorming [6], droeg zij een beslist Gereformeerd karakter, hierin uitkomend, dat niet alleen de professoren der Theologie, maar ook die der andere faculteiten de Confessie en den Catechismus hadden te onderteekenen [7].

Wel had zij in den beginne met vele zwarigheden te kampen. Door den nog voortdurenden oorlog met Spanje waren de geldmiddelen der academie niet toereikend. Ook bleef daardoor het aantal studenten te klein, terwijl bovendien de bloei der school zeer belemmerd werd door inwendige twisten. Toch hield zij het hoofd moedig boven water, wat zeker niet het minst hieraan te danken was, dat zij van den beginne af, gedurende eene reeks van

---

[1] Francken, *l. l.*, pag. 4.

[2] Uit deze en ook uit nog andere bepalingen der „schoolordre" van 1588 valt op te maken, dat sedert Mr. Wijbrandts tweede rectoraat, dat in 1580 was aangevangen, het onderwijs gegeven werd overeenkomstig de Gereformeerde beginselen.

Zoo o. a. waren de leerboeken voor het eerste jaar aldus vastgesteld, „ut orthodoxae et reformatae Religioni non repugnent."

Voorts was er omtrent den dag des Heeren deze bepaling in opgenomen: „Die Dominico universa iuventus in templum ad concionem deducenda, tam ante meridiem quam post meridiem, prius in scholam convenito."

[3] Francken, *l. l.*, pag. 3.

[4] In het *Album der Franeker Academie* is hij aldus ingeschreven: „6 November 1593, Fetzo Homeri, Frisius occidentalis, art. stud." Dit jaar geven ook aan J. Meursius, *l. l.*, pag. 307 en de *Oratio Funebris*. De Nederlandsche vertaling dier *Oratio* noemt foutief als jaar zijner inschrijving te Franeker 1595.

[5] Boeles, *a. w.*, Dl I, blz. 15.

[6] Boeles, *a. w.*, Dl I, blz. 14.

[7] *Statuta Academiae Franequerensis*, aangehaald bij Boeles, *a. w.*, Dl I, blz. 436.

jaren, onderscheidene harer leerstoelen, inzonderheid voor de Theologie, bezet zag door mannen van naam en talent [1]).

Hommius, gelijk ik voortaan onzen Festus noemen zal, omdat hij later met dien naam in de geschiedenis is bekend geworden, hoewel hij in zijn tijd zeer veel met zijn voornaam genoemd werd, heeft zich te Franeker het meest op de propaedeutische studiën toegelegd en wel op de Grieksche en Hebreeuwsche taal, mathesis en philosophie. Voor het Hebreeuwsch had hij tot leermeester Johannes Drusius, die om zijne kennis van Oostersche talen Europeesche vermaardheid had en naar het getuigenis van S. Amama studenten uit schier alle landen van Europa tot zich trok [2]). Voor het Grieksch Johannes Arcerius. Voor de mathesis Johannes Roggius. Dit mathematisch onderwijs kan echter maar één jaar geduurd hebben, want Johannes Roggius, die van 1591 af inspecteur der „Burse" geweest was, werd in 1594 als zoodanig ontslagen en eerst toen benoemd tot hoogleeraar in de mathesis [3]).

In de geheimen der Aristotelische philosophie werd hij ingeleid door Sibrandus Lubbertus [4]), doch ook van dit onderwijs zal Hommius niet lang geprofiteerd hebben, want Lubbertus had eerst sedert 1595 op zich genomen, op een buitengewoon college Aristoteles' *Organon en Ethica* te behandelen. Toch heeft hij zich hier niet uitsluitend tot literarische en andere propaedeutische studiën beperkt. Hij is door Sibrandus Lubbertus ook „neerstich onderwesen gheweest in de H. Theologie." Daar nu deze hoogleeraar wellicht meer dan eenig ander op zijne theologische zienswijze grooten invloed uitgeoefend heeft, dien ik bij hem en zijne verhouding tot Hommius even langer stil te staan.

Lubbertus, leerling van Beza en Ursinus, was een geleerd, onvermoeid en bekwaam strijder voor de zuivere, Calvinistische leer;

---

[1]) S. Lubbertus was er van 1585—1625; M. Lydius van 1585—1601; H. A. Nerdenus van 1585—1614.

[2]) Boeles, *a. w.*, Dl II, blz. 48. Ook G. Voetius, *Polit. eccles.*, Pars II, vol. 3, pag. 772 zegt: „Ita olim non pauci studiosi Belgae cursu in academia Leidensi absoluto, primum Franekeram ob florentissimum istic linguae hebraïcae studium, se conferebant." Aangehaald bij A. C. Duker, *Gijsbertus Voetius*, Leiden, 1893, Dl I, blz. 78.

[3]) Boeles, *a. w.*, Dl I, blz. 32.

[4]) Zie over hem Boeles, *a. w.*, Dl II, blz. 29—34 en C. Sepp, *Het Godgel. Onderwijs in Nederl.*, Leiden, 1873, Dl I, blz. 135—143, wiens oordeel over Lubbertus bij dat van Boeles zeer donker afsteekt. Sepp bekent dan ook zelf, dat hij voor Lubbertus niet veel sympathie gevoelde.

daarbij een man van volhardende studie [1]) en hoogen ernst [2]).

Hem was de Dogmatiek opgedragen en ook liet hij zijne studenten disputatiën houden over den Catechismus [3]).

Hommius had hij van den beginne reeds zijne genegenheid getoond door hem bij zich aan huis te laten wonen. Voorts heeft hij zeker de bizondere bekwaamheid en lust tot de Theologie in den begaafden jongeling geeerd door hem, hoewel nog maar literarisch student [4]), te vergunnen, zijne Theologische colleges, zoowel de „lectiones publicae" als „privatae" [5]) te volgen. Deze wederkeerig werd voor zijn leermeester, met wien hij zich onwillekeurig eens geestes gevoelde, met de hoogste achting bezield, die hem gedurende heel zijn leven is bijgebleven. Bovendien werd hij door hechte vriendschapsbanden aan Lubbertus en diens gezin verbonden. Van een en ander geeft ons de jarenlang tusschen beide mannen gevoerde correspondentie de sprekendste bewijzen [6]).

---

[1]) Van der Aa, *a. w.*, i. v. „Lubbertus": „Hij bracht het grootste deel zijns levens op zijne studeerkamer door, waar men hem, tot in hoogen ouderdom, reeds des morgens te drie uren kon vinden."

[2]) Boeles zegt, dat volgens Amama Lubbertus bij zijne prediking op zijne hoorders een zoo diepen indruk maakte, dat niet alleen de ontvankelijken van gemoed, maar ook de meest verstokten, zelden zonder tranen gestort te hebben, het kerkgebouw verlieten.

[3]) Zie Boeles, *a. w.*, Dl II, blz. 32.

[4]) Dat dit een privilegie was, wat slechts aan enkelen werd toegestaan, meen ik hieruit te mogen opmaken, dat het eenigen tijd later aan 's lands Alumni beslist verboden werd, zich in de eerste twee jaren met de theologie, rechten of medicijnen af te geven. Boeles, *a. w.*, Dl I, blz. 352.

[5]) Zie over de „lectiones publicae et privatae," H. H. Kuyper, „*De opleiding tot den dienst des Woords bij de Gereformeerden*", 's Gravenhage, 1891, blz. 525 en 526.

[6]) Van deze correspondentie hebben wij alleen over brieven van Hommius aan Lubbertus. Ik vond er 98 in de bibliotheek van het Friesch genootschap te Leeuwarden. Maar dit zijn afschriften van S. Gabbema. Sommige bladen zijn vrij wat geschonden. De origineelen zijn in het British Museum te Londen. Zie Dr. H. Brugmans, *Verslag van een onderzoek in Engeland naar Archivalia* etc., 's Hage, 1895, blz. 254. Ik liet door deze Gabbema's afschriften corrigeeren.

Het origineel van den brief van 11 Oct. 1607 is in de Universiteitsbibliotheek te Leiden. Ook bewaart de Rem. Ger. Kerk te Rotterdam nog een brief van Hommius aan Lubbertus in originali van 30 Maart 1607.

Deze brieven loopen over de jaren 1606—1618. Ik citeerde er reeds uit op blz. 4 en zal ze in 't vervolg van dit werk nog menigmaal moeten aanhalen, want voor het leven van Hommius zijn zij één der hoofd-

Toch, hoe uitnemende leermeesters hij te Franeker mocht hebben [1]; hoe goed hij zich ook in het gezin van Lubbertus thuis mocht gevoelen; welk een goed hart hij ook de „patria academia" mocht toedragen [2], heeft hij hier zijne studien niet voleindigd. Hij bleef er slechts twee jaren. Meursius zegt, dat „excitati in Academia illa ingentes tumultus studiorum ipsius progressus remorarentur." [3])

Ongetwijfeld zijn hiermede de ergerlijke, woeste tooneelen [4]) bedoeld, die onder de studenten plaats grepen. Reeds van 1589 af was de hoogeschool er door geschokt, maar sedert Johannes Roggius inspecteur der „Burse" was geworden, waren ze in heftigheid en ruwheid steeds toegenomen. In 1595 schenen ze wel het toppunt bereikt te hebben. Ook onder de professoren ontstonden er partijschappen door. Aan Roggius belett'en de studenten zelfs college te geven. Toen dus aan rustigen, volhardenden arbeid destijds te Franeker niet te denken viel, besloot Hommius elders de voortzetting zijner studiën te zoeken.

---

bronnen in dit gewichtig tijdvak. Overvloedig zijn de plaatsen er in, die van zijne hooge achting voor Lubbertus' geleerdheid, meening en adviezen in dogmatische en exegetische kwestiën en van zijne hartelijke genegenheid voor hem en zijn gezin getuigen. Hij wint Lubbertus' advies in bij alle gewichtige aangelegenheden; dringt er telkens op aan, dat Lubbertus zijne werken in druk geve en prijst de uitgekomene zeer. Hij noemt hem o. a.: „Celeberrimum Ecclesiarum nostrarum columen." 10 Febr. 1610; „praecipuum Ecclesiarum nostrarum columen et decus," 11 Nov. 1611; „Orthodoxae doctrinae vindicem primarium." Kal. Jan. 1613; Orthodoxae veritatis acerrimum atque unicum fere in Ecclesys nostris Propugnatorem," Propr. Kal. Jan. 1614. Vele brieven eindigen met de woorden: „Vale vir. Doctissime et Celeberrime et nos ama, quod facis. Salutem asscribo uxori et Filiae dilectissimis."

Later is althans in het uiten dezer genegenheid eenige verandering gekomen. Ik vermeld dit in Hoofdstuk VIII.

[1]) In de opdracht van ééne zijner disputaties in 1598 noemt hij ook M. Lydius onder zijne praeceptores. Volgens Boeles, *a. w.*, Dl II, blz. 35 schijnt deze te Franeker de Exegese van het O. T. gegeven te hebben.

[2]) Zijne levendige belangstelling in Franekers hoogeschool bewijzen vele zijner brieven aan Lubbertus, waarin hij dezen schrijft over het benoemen van hoogleeraren; een aldaar op te richten Theol. college; hem adviseert tot bloei der school meer dispuut-colleges in te stellen, etc. Voorts blijkt deze belangstelling ook uit vijf brieven van hem aan Johannes Saeckma, curator van de Friesche hoogeschool, die ik in 't vervolg nog weer bespreek. In één dier brieven, 25 Juni 1628, komen deze woorden voor: „Academiae patriae, quam prae nostra ornatissimam velim." Men vindt deze brieven in de Prov. bibliotheek van Friesland.

[3]) Meursius, *l. l.*, pag. 307, 308.

[4]) Zie hiervoor Boeles, *a. w.*, Dl I, blz. 30—38, en C. Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 134.

Op raad van zijne ouders [1]) en vrienden ging hij nu, gelijk menig student in die dagen deed, het buitenland bezoeken. Hij begaf zich naar Frankrijk en wel naar la Rochelle [2]) en andere plaatsen in de provincie Poitou. Hoofddoel was hem daarbij de Fransche taal machtig te worden en met de Hugenoten nader kennis te maken, terwijl hij er bovendien zijne studiën kon voortzetten, waarvoor la Rochelle hem eene geschikte gelegenheid aanbood. Sedert 1570 ongeveer hadden de Hugenoten, die zeer veel voor het hooger onderwijs deden, hier een collège of gymnasium [3]), waar Jeanne d'Albret in 1571 ook een professor voor het Grieksch en een voor het Hebreeuwsch aan verbonden had [4]). Ook is mij gebleken, dat er een leerstoel was voor de philosophie [5]). Gedurende vele jaren is het eene der meest bloeiende scholen der Hugenoten geweest [6]).

Omtrent Hommius' verblijf aldaar heb ik, tot mijn leedwezen, geene bizonderheden kunnen te weten komen [7]). Wij kunnen echter

---

[1]) Hoe lang de ouders van Hommius nog geleefd hebben, kan ik niet zeggen. In 1597 zegt hij in de opdracht van eene zijner disputaties aan de Staten van Friesland o. a.: „Cum itaque non solum *parentes* .... aliquid speculae de meis studijs concepisse persentiscam." Toen zullen zij dus nog beiden geleefd hebben. Misschien is de vader kort daarop gestorven, want toen Hommius in 1599 het beroep naar Dokkum aannam, heeft hij wèl volgens de *Oratio funebris* daarbij den raad van Echus Isebrandius gevolgd, maar is van den vader geen sprake meer. Uit een brief van hem aan Lubbertus van Augustus 1609 blijkt, dat toen in elk geval alleen zijne moeder nog leefde. Hij zegt daarin: „Statui enim cum Deo hac aestate in Patriam excurrere et matrem invisere." Voor het laatst vind ik in zijne brieven melding gemaakt van zijne moeder, 22 October 1616, waar hij zegt: „Hoc in caussa fuit, quod hac aestate patriam et vos in ea non inviserim, tametsi et matris invaletudo me aliquoties vocaret."

[2]) J. Heinsius, *Klank- en buigingsleer van de taal des Statenbijbels*, Groningen, 1897, zegt in de *Inleiding*, blz. 4, dat Hommius ook studeerde te Sedan. Ik heb dit nergens kunnen vinden. De bron, die Heinsius voor zijn beweren aangeeft, V. d. Aa, *Biogr. Woordenb.*, zegt het niet.

[3]) P. Daniel Bourchenin, *Etude sur les Académies Protestantes en France*, Paris, 1882, pag. 78.

[4]) *Bulletin historique et littéraire*, Tome XXXIX, Paris, 1890, pag. 18.

[5]) Want als Hommius in 1598 ééne zijner disputaties mede aan Meinhardus Scheltonius, destijds Secretaris van Dokkum, opdraagt, noemt hij hem: „Illustris Rupellanorum Scholae olim Moderatori & in eadem Philosophiae Professori."

[6]) Bourchenin, *l. c.*, pag. 78, waar hij o. a. zegt: „Des hommes du plus grand mérite enseignèrent dans ses murs; aussi sa prospérité fit elle illusion à certains écrivains, qui pensèrent voir dans ce collège une Université."

[7]) Wijlen Dr. W. H. du Rieu, die de welwillendheid had voor mij

wel met zekerheid vertrouwen, dat de ijverige student zijne literarische en philosophische studiën niet zal vergeten hebben.

Na er ongeveer één jaar vertoefd te hebben, keerde hij, verrijkt met de kennis der Fransche taal [1]), in het vaderland terug.

Leidens beroemde hoogeschool zou de plaats wezen, waar zijne academische opleiding hare voltooiing zou ontvangen. 20 November 1596 werd hij hier als Theol. student ingeschreven [2]). Toch verstond hij, dat ook de letteren en andere propaedeutische wetenschappen nog hare oude rechten op hem mochten doen gelden. Zoo zag Petrus Molinaeus hem op het college voor de philosophie, hoorde hij Rudolphus Snellius over de mathesis en Paulus Merula over de geschiedenis. Ook volgde hij Bonaventura Vulcanius' lessen over het Grieksch en die van Franciscus Raphelengius over het Hebreeuwsch. Zelfs hield hij, toen deze den 26sten Juli 1597 stierf, den volgenden dag op hem eene lijkoratie [3]). Maar zijne eigenlijke studie was hier de heilige Godgeleerdheid, voor wier beoefening de Theologische faculteit destijds eene uitmuntende gelegenheid aanbood. Van verschillen tusschen hare hoogleeraren, die enkele jaren later haar zoo jammerlijk zouden verzwakken, was nu nog geen sprake en ook was de periode achter den rug, waarin het scheen, dat professoren in de Theologie te Leiden maar niet blij-

---

naar la Rochelle te schrijven, zond mij na ontvangen antwoord den volgenden brief: „Er zijn geene bescheiden van de Universiteit aldaar en daarom wordt de geschiedenis er van niet geschreven. Richelieu nam de archives mee, toen la Rochelle was ingenomen en die archieven zijn te Parijs verbrand met het cour des comptes, dus in 1871. De Archivaris, Meschinet de Richemond, zocht overal, of hij nog iets vinden kon, doch tevergeefs; noch in de archives du consistoire, noch in die du Département, noch in de Bibliothèque vond ZEd. iets over Hommius."

[1]) Tot bewijs hiervoor diene dit, dat hij in 1605 uit het Fransch in het Nederlandsch vertaalde, *XXIIII Predicatien over het Ghebedt des Heeren*, van Guilhelmus Bucanus en in 1614 werken van L. Trelcatius Jr. uit het Fransch in het Latijn vertaalde, op welken arbeid ik later terugkom.

[2]) In het *Album Studiosorum der Leidsche Hoogeschool*, 20 Nov. 1596, aldus vermeld: „Festus Hummius, Frisius, ann. XX. Stud. Theol. tot Mr. Pieter de Churgus."

[3]) In de *Acta Academica van de Leidsche Hoogeschool* staat 26 Juli 1597 aldus aangeteekend: „Franciscus Raphelengius, Professor linguae Hebraicae diem suum obiit. Oratio funebris habita eo ipso die a filio Solomonis Geometrae. Postridie altera a Festo Hommio Frisio." Deze *Oratie* heb ik niet kunnen vinden. De Leidsche universiteitsbibliotheek heeft haar niet. In den regel hield één der hoogleeraren eene lijkoratie op een overleden collega. Waarom het nu door studenten geschiedde, is mij niet bekend. Zeker is het niet te gewaagd, hieruit op te maken, dat Hommius onder de studenten een van de knapste Hebraïci is geweest.

vend voet aan wal konden krijgen. Drie bekwame mannen hielden nu sedert eenige jaren hare leerstoelen bezet. Lucas Trelcatius, de vader, sedert 1587; Franciscus Junius sedert 1592 en Franciscus Gomarus, sedert 1594. Onder dezen muntte Junius uit door vredelievendheid en uitgebreide kennis; Gomarus door zeldzame geleerdheid en logische denkkracht. Allen waren zij van harte één in de belijdenis der Gereformeerde leer en werkten eendrachtig samen tot bloei der hoogeschool. Series Lectionum bestaan voor de jaren, waarin Hommius hier student was, niet meer; toch hebben wij wel eenige gegevens, om te kunnen zeggen, hoe de verschillende onderdeelen der Theologie onder de hoogleeraren verdeeld waren.

Trelcatius had de Dogmatiek [1]. Gomarus de „Explicatio Novi Testamenti" [2] en op de private colleges ook „Loci communes" [3]. Aan Junius zal de verklaring van het Oude Testament opgedragen geweest zijn. Waarschijnlijk behandelde hij in die jaren een gedeelte van den Pentateuch [4]. Bovendien werden onder de leiding van elk hunner dispuutcolleges gehouden, waarop door studenten tegenover hunne „commilitones", theses, meestal over exegetische en dogmatische onderwerpen, verdedigd werden. Over Gomarus' onderwijs is mij geen oordeel van Hommius bekend geworden. Junius noemt hij in 1597 zijn „praeceptor gratitudine perpetuâ observandus" [5], maar inzonderheid beviel hem Trelcatius' methode van onderwijs. Wij weten dit uit de *Epistola dedicatoria*, waarmede

---

[1]) C. Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 80.

[2]) In zijne oratie *de Foedere Dei*, waarmede hij in 1594 zijne lessen had geopend, zegt hij: „Cum mihi hoc tempore Novi Testamenti explicationem honorandi collegae indulserint." Fr. Gomari, *Opera theologica*, Amstelodami, MDCLXIV. En 12 Januari 1605 schrijft W. Helmichius aan A. Cornelij, *Werken der Marnix-Vereeniging*, Serie III, Dl IV, blz. 239, (voortaan haal ik deze aan als „*W. d. M.-V.*"): „D. Gomarus conquestus fuit apud me, Arm. deserta lectione V. Testam., quae ipsi fuerat assignata, involasse in suam N. Testam., quae sit propria D. Gom."

[3]) Zoo zegt het, *Vita Antonii Walaei*, geplaatst voor de *Opera Omnia Antonii Walaei*, Lug. Bat., CIↃIↃCXLVII.

[4]) Ik maak dit op uit J. Reitsma, *Franciscus Junius*, Groningen 1864, die op blz. 158 zegt: „Als vruchten van (Junius) academische werkzaamheid werden uitgegeven zijne dictaten over de vier laatste boeken van Mozes. In 1595 behandelde hij Exodus; in 1602 werd Deuteronomium gedrukt" en uit A. Kuyperus „D. Franscisci Junii, *Opuscula Theologica Selecta*, Amstelodami, MDCCCLXXXII, Praefatio, pag. XIII, waar bij de vermelding van Junius' exegetische werken ook genoemd worden, „*Expositio Exodi*, Lugd. Bat. 1597 en *Numerorum explicatio, separatim Lugd. Bat. typis expressa*, a^n 1600.

[5]) In de Opdracht van eene zijner disputaties aan de Friesche Staten.

hij de werken der beide Trelcatii, die hij in 1614 uitgaf, aan de Staten van Holland en West-Friesland opdroeg. Volgens deze bestond Trelcatius' methode hierin, dat hij de *Loci communes* in een beknopt compendium samentrok en dit, opdat zij 't vast in hun geheugen konden prenten, aan zijne studenten dicteerde [1]). „Hoezeer hij," zegt Hommius, „door deze methode van onderwijs de studiën der jeugd heeft bevorderd en met welk een lust deze zijne dictaten ontvangen zijn, kunnen wij, zijne leerlingen, getuigen en zoo vele anderen, overal in de Duitsche, Fransche en andere naburige kerken, die met dankbaarheid erkennen en openlijk uitspreken, dat zijn arbeid hun zeer ten nutte is gekomen" [2]). Als Hommius in lateren tijd zich dan ook door beknopt en kernachtig onderwijs onderscheidt [3]) in de private colleges, die hij aan studenten gaf, is de onderstelling m. i. niet te gewaagd, dat er in dit opzicht van Trelcatius op hem eene krachtige, vormende invloed is uitgegaan. Toen hij ongeveer een half jaar te Leiden student geweest was, trad hij op als verdediger van theses. 31 Maart 1597 dependeerde hij in 't publiek onder Junius eene disputatie *De Sacramentis*. Hij droeg deze als een τεκμήριον zijner dankbaarheid en een ἐγχείρημα zijner studiën op aan de Staten van Friesland, zijne „Domini καὶ Εὐεργέται", daarbij verklarende, dat hij bij zijne studiën altoos tweeërlei doelwit had beoogd; vooreerst, om de verwachting, die men van hem koesterde, zoo mogelijk te overtreffen en vervolgens, om te zorgen, dat de weldaden, hem geschonken, niet zouden blijken aan een onwaardige besteed te zijn. 23 September 1598 verdedigde hij eene disputatie *De Efficacia et Justitia Providentiae Dei in Malo* onder Trelcatius, die hij aanbood aan M. Lydius, S. Lubbertus, J. Fungerus en M. Scheltonius, zijne „Domini ac praeceptores" en 9 December 1598 wederom eene onder Trelcatius *De Veteris et Novi Testamenti Similitudine & Discrimine*, toegewijd aan den Kerke-

---

[1]) De *Epistola dedicatoria* zegt: „Hunc in finem solet praecipua Doctrinae Christianae capita, quae a Theologis fusius pertractantur, et vulgo S. Theologiae Loci communes appellantur, in compendium contrahere et juvandae memoriae caussa Discipulis dictare."

[2]) „Qua docendi ratione quantopere juventutis studia promoverit et quanto cum studio dictata haec ejus excepta fuerint, testari possumus nos ejus discipuli et quam plurimi alij, qui passim in Germanicis, Gallicis alijsque Ecclesijs vicinis hunc ejus laborem sibi utilissimum fuisse gratis animis agnoscunt et depraedicant."

[3]) In een epigram, geplaatst voor Hommius' *LXX Disputationes Theologicae adversus Pontificios,* zegt D. Heinsius van hem: „Festus, mirae brevitatis amator, non scribendo plurima, plura docet."

raad van Leeuwarden en de dienaren des Woords aldaar, L. Paschasius Baers, H. Kolde, B. Fullenius en R. Hachtingius. Eindelijk nog ééne onder Gomarus op 19 Mei 1599 *De Praedestinatione*, die werd opgedragen aan den Magistraat van Dokkum, Sixtus a Scheltama en J. Nicolai, dienaar des Woords te Dokkum [1]). Deze disputaties munten uit door heldere uiteenzetting van de onderwerpen; door logische, scherpe en bondige redeneering. Daar Hommius de eerste er van het ἐγχείρημα, het beginsel zijner studiën, noemt, mag ik er minstens uit opmaken, dat hij het onderwijs zijner hoogleeraren grondig wist te verwerken. Verder bespreek ik ze niet, omdat zonder nadere gegevens toch niet kan bepaald worden, in hoeverre deze stellingen door hem zelf ontworpen zijn en in hoeverre daar ook het dictaat van den professor in meespreekt [2]).

Nadat hij nu welhaast drie jaar aan Leidens academie vertoefd had en zich in den laatsten tijd ook practisch gevormd had door het stellen en houden van predikatiën [3]),

---

[1]) Zij berusten alle in de bibliotheek der Leidsche hoogeschool.

[2]) Zie over de disputaties aan de academiën, H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 528—530.

[3]) Volgens de *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 4, 11 en 18 April 1589 oefenden de studenten zich van toen af reeds in het houden van proposities op het Bagijnenhof, onder opzicht van de predikanten en zooveel ouderlingen als daartoe konden „vaceren". In Hommius' studententijd zal zeker wel de jonge Trelcatius, Waalsch predikant, die reeds op zijn 17de jaar met lof den kansel beklom, Van der Aa, *a. w.*, i. v. „Trelcatius Jr." en sedert 1595 ook dienst deed bij de Nederd. Gereformeerden, *Aanteekeningen uit Gerechts- en Burgemrs dagboeken*, handschrift van F. H. G. v. Iterson, (berustend in het archief der Herv. kerk te Leiden) deze praktische oefeningen der studenten het meest geleid hebben. Zijne Homiletiek, die Hommius in 1614 uitgaf, was eene der eerste handleidingen door hoogleeraren van Nederl. hoogescholen vervaardigd. C. Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 100.

Had een student aan deze oefeningen een zekeren tijd meegedaan, dan hield hij ook zoo nu en dan eene propositie in de eene of andere gemeente, maar altoos „in teghenwoordicheyt van een professoor theologiae ofte dienaar des Woords ende ouderlinghen." Zoo althans hadden de Synoden bepaald. Zie Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 72, 88, 107, 108 en 127. Vervolgens werd zulk een proponent dan destijds nog òf door de faculteit òf door de Classe geëxamineerd en gerechtigd verklaard tot de bediening des Woords. Er volgde dan geen examen meer, ook niet na de beroeping; wel kreeg men na deze eerst het recht de Sacramenten te bedienen. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 107, 126 en 127. Zie H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 513. Dezen weg is Hommius zeker ook afgeloopen; al is het, dat wij van zijn examen door de faculteit geenerlei melding gemaakt vinden en bij gebrek van de Acta der Classe ook niet kunnen zeggen, dat het in de Classe is afgenomen.

naderde de tijd, dat hij de hoogeschool zou moeten verlaten [1]).

---

[1]) Hier en daar wordt gezegd, dat Hommius reeds in 1597 of 1598 predikant is geworden te Warmond. Ik vond dit vermeld:

ten 1ste in het *Resolutieboek* van Dokkums Magistraat, waarin op 18 Jan. 1599 is aangeteekend: „Ende dienverre dese beropinge" (die zou uitgebracht worden op Petrus Faber in de plaats van wijlen Joh. Bernhardi) „by den welgemelten Petro Fabro afgeslagen wort, is geslooten, dat beropinge sal toegesonden worden Festo Hommio, nue ter tijdt dienaer te Warmondt bij Leiden".

ten 2de in Waldkirch-Zieprecht, *a. w.*, i. v. „Warmond", waar staat: „Festus Hommius, Prop. bev. 1597".

ten 3de in Borger, *Handschrift over Ned. Predikanten*, op de biblioth. der Sted. univ. te Amsterdam aanwezig, waar i. v. „Hommius" staat: „In 1597 of 1598 prop. beroepen te Warmond en van daar in 1599 naar Dokkum".

ten 4de in Columba en Dreas, *a. w.*, blz. 57, die zeggen: „Hommius wierd in 1599 van Warmond hier te Dockum beroepen".

ten 5de in S. D. v. Veen, *Aanvullingen en verbeteringen van Romeins Naamlijst*, Leeuwarden, 1892, blz. 58.

ten 6de in T. A. Romeins reeds aangehaalde bijdrage over Hommius, blz. 52. Hij schrijft: „Hommius, tot proponent bevorderd, werd beroepen te Warmond, welke beroeping hij ook aannam."

Hoewel nu noch te Warmond, noch te Dokkum in de kerkelijke archieven officieele stukken gevonden worden, die hierin beslissing kunnen aanbrengen, meen ik toch, dat op de volgende gronden genoegzaam bewezen wordt, dat hij geen dienaar des Woords te Warmond is geweest.

Ten 1ste bestaat er een brief van hem van 9 (19) Maart 1599, waaruit duidelijk blijkt, dat hij toen nog geen ambt bekleedde, maar hem eene niet te versmaden paedagogische betrekking te Leiden werd aangeboden, waaromtrent hij echter geene beslissing kon nemen, zoolang hij omtrent het beroep van Dokkum niet meer zekerheid had. Van eene bediening te Warmond is daarin geene sprake. Deze brief berust in afschrift van Gabbema bij het Friesch genootschap. Ik nam hem op in Bijlage D.

Ten 2de, de oudste bronnen, Meursius en de *Oratio funebris* spreken er niet van, maar laten hem uit de academie dadelijk naar Dokkum gaan. Meursius zegt: „Ecclesia Doccomiensis (eum) ex Academia vocavit."

Ten 3de, hij zou dan, als hij in 1597 al naar Warmond gegaan was, wellicht maar ruim een half jaar, hoogstens één jaar, student te Leiden geweest zijn, wat op zich zelf reeds niet te denken is, maar bovendien verdedigt hij als student nog tweemaal eene disputatie in 1598 en eenmaal in 1599 en zegt Meursius: „Toto triennio in eadem (Academia Leidensi) Theologicis studiis assiduam operam dedit."

Ten 4de, Waldkirch-Zieprechts *Register* spreekt zichzelf tegen, als het i. v., „Dokkum" zegt: „F. Hommius als proponent bevestigd 1599."

Ten 5de, M. Soermans, *Acad. Register*, Leiden, 1704, blz. 120, zegt slechts, dat hij te Dokkum en Leiden predikant is geweest.

Ten 6de, ook Van der Aa, *a. w.*, en Glasius, *a. w.*, i. v. „Hommius, Festus", maken van Warmond geenerlei melding.

Hoe men echter, ook te Dokkum, tot deze m. i. onhoudbare meening gekomen is, kan ik niet verklaren. Mogelijk is, dat Hommius meerma-

Door zijne disputaties, oraties en predikaties [1]) had zijn naam reeds een goeden klank gekregen. Men had van hem geen kleine verwachting en weldra wedijverden de Friesche kerken [2]), om den alumnus van Frieslands Staten tot haar dienaar te mogen verkrijgen. Hij ontving de beroepingen van Finkum en Hijum en van Dokkum [3]). Op advies van Eco IJsbrand, den Secretaris der Friesche Staten, die van den beginne zijner studiën af hem met belangstelling had gadegeslagen en wel begreep, dat de kerk van Dokkum één' voor zijne krachten meer passenden werkkring bood dan eene kleine dorpsgemeente, bedankte hij voor Finkum en Hijum en nam het beroep van Dokkums kerk aan.

De tijd van voorbereiding tot den dienst des Woords wordt hiermee in Hommius' leven afgesloten. Hij had reden, om er met dank aan God op terug te zien. Veertien jaar had hij zich met ijver en volharding op de studie kunnen toeleggen. Van den beginne af had hij onderscheidene beroemde leermeesters gehad. Van hun onderwijs had hij uitnemend geprofiteerd. Reeds als student had hij zich roem verworven en hoewel nog maar drie en twintig jaar oud, achtten bekwame mannen hem reeds voor één van Frieslands grootere kerken berekend. Weldra zien wij hem nu, ongetwijfeld naar den innigsten wensch zijns harten, in den dienst des Woords optreden, want dit was in zijne schatting de hoogste eere, die in dit leven een' sterveling kon ten deel vallen [4]).

---

len, wellicht veelmalen, te Warmond proposities heeft gehouden en dat sommigen daaruit hebben opgemaakt, dat hij er als predikant is gevestigd geweest. Er was in 1597 te Warmond òf een zeer oude dienaar des Woords, Pieter van Ooij, òf geen dienaar; *Predic. Register van Waldkirch-Zieprecht*, i. v. Warmond en M. Soermans, *Kerk. Register*, Haarlem, 1702, blz. 61.

[1]) Meursius, *l. l.* en evenzoo de *Oratio Funebris* voegen hier nog bij „aliisque publicis exercitiis." Of daaronder allerlei practische oefeningen als sermones en declamationes, die ook aan de academie in gebruik waren, zie H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 530, of iets anders te verstaan zij, durf ik niet beslissen.

[2]) De *Oratio Funebris* is hier niet erg duidelijk. Eerst zegt zij „*aliquot* Ecclesiae Frisicae eum ad opus sacri ministerii in Patria sua exercendum certatim vocarunt." En even later vermeldt zij maar twee beroepingen, die van Finkum en Hijum en van Dokkum. T. A. Romein, *a. w.*, blz. 53, zegt: „Onder *meer* beroepingen in Friesland werden hem *ook* die van Finkum en Hijum aangeboden." Ik zou denken, dat de uitdrukking „aliquot Ecclesiae" wel wat ruim genomen is en dat Hommius alleen uit de genoemde plaatsen eene beroeping ontving.

[3]) Meursius, *l. l.* spreekt alleen van het beroep uit Dokkum.

[4]) Eenige jaren later bij de aanvaarding van het regentschap over het Theol. College te Leiden, zegt hij van het leeraarsambt: „Quoties-

Dokkum was destijds een levendig, volkrijk stadje, dat door een goed kanaal met de Noordzee verbonden was, eene uitnemende haven had en vrij levendigen handel en scheepvaart onderhield op verschillende handelsplaatsen aan de Oostzee. [1]) Al vroeg had de leer der hervorming hier ingang gevonden en was er eene talrijke gemeente ontstaan, zoodat reeds in 1562 uit Dokkum naar Emden geschreven werd om een „getrouwen huyshouder Godes. [2]) Uit dezen brief blijkt ook, dat de Mennonieten alhier grooten aanhang hadden. Na 1566 had men er veel te lijden gehad van de Spaansche tirannie, inzonderheid in 1572, toen de stad schier uitgemoord was.

Eerst in 1580, het jaar der bevrijding voor Friesland, waren de kerken aan de Gereformeerden gegeven en sedert dien tijd ongeveer werd in de St. Martenskerk door twee vaste predikanten het Woord Gods gepredikt. Nu eenige jaren waren dit geweest Johannes Bernhardi en Johannes Nicolaï. [3]) Eerstgenoemde was nu gestorven. [4]) Diens plaats kwam Hommius vervullen.

Slechts bij benadering kan ik aangeven, wanneer hij zijn dienstwerk alhier begonnen is. Het *Resolutieboek* van den Magistraat zegt, zooals ik reeds vermeldde, dato 18 Januari 1599, dat in plaats van wijlen Johannes Bernhardi zal worden beroepen „Petrum Fabrum" en mocht dit beroep niet slagen dan „Festum Hommium". Zeker heeft het beroep van Hommius toen nog wel eenigen tijd op zich laten wachten, want 9 (19) Maart schrijft hij in den reeds op blz. 14 aangehaalden brief aan Laurentius van Richteren, dat hij met blijdschap diens schrijven had ontvangen, waaruit hij vernomen had, dat de beroeping te Dokkum hem zou bezorgd wor-

---

cunque functiones omnes, quas Deus. Opt. Max. in generis humani usum sapientissime instituit, accurato inter se examine conferimus, toties Ecclesiasticam functionem, tum usu & necessitate, tum quoque dignitate reliquas omnes longe antecellere comperiemus. Maior enim homini mortali honor in hac vita contingere nequit quam ut divinorum mysteriorum sit constitutus οἰκόνομος." *Oratio inauguralis F. Hommii.* Zij berust in de Leidsche universiteitsbibliotheek.

[1]) *De vrije Fries*, Dl VI, blz. 127—152, waar ook een verhaal voorkomt van „de Waalsche furie" te Dokkum in 1572.

[2]) E. Meiners, *Oostvriesche kerk-Gesch.*, Groningen, 1739. Dl II, blz. 36—39.

[3]) Columba en Dreas, *a. w.*, blz. 55, 56.

[4]) Columba en Dreas, *a. w.*, zeggen wel, „Joh. Bernhardi was emeritus geworden, zonder te weten in wat jaar," en dan „Is overleden in 1613," maar het *Resolutieboek* van den Magistraat van Dokkum spreekt 23 Januari 1599 van „wijlen Joh. Bernhardi," en Meursius, *l. l.*, Lib. II, pag. 308, zegt „Ecclesia Doccomiensis (Festum Hommium) ad supplendum alterius defuncti Pastoris locum vocavit."

den, maar tevens vraagt hij om nadere bizonderheden dier beroeping, ook aangaande het traktement, opdat hij zekerheid krijge en wete, hoe hij handelen moet. Twee maanden later, den 19den Mei, verdedigt hij nog te Leiden eene disputatie; toch zal hij toen wel in zijne bediening gesteld geweest zijn, want deze disputatie droeg hij mede op aan Johannes Nicolaï, en wel als zijn „Collegae honorando". [1])

Als jongere ambtsbroeder heeft hij met laatstgenoemde ruim drie jaar medegearbeid aan den opbouw van Christus' kerk te Dokkum. Jammer is het, dat wij van dien arbeid schier niets te weten kwamen, daar geen enkel document daaromtrent uit die jaren bewaard bleef. Noch op het Stadhuis te Dokkum, noch in het Kerkeraadsarchief heb ik iets kunnen vinden. Evenzoo min kan ik iets vermelden van wat hij in de Classe verricht heeft, wijl de Acta van de Classe, gelijk ook die van den Kerkeraad, eerst met 1605 aanvangen. Tot eene Synode werd hij in deze jaren niet afgevaardigd. Eens werd hij op de Synode, te Joure gehouden van 3—5 October 1599, mede verkoren tot „ghedeputeerde om desen jare voortaen Synodi nomine af te handelen alle wichtige voorvallende kerckelijke saecken, daertoe versocht sijnde" [2]), doch hoe hij zich van zijne taak als Gedeputeerde der Synode gekweten heeft, heb ik nergens kunnen ontdekken.

Een uitstapje naar Leiden maakte hij in September 1601, toen hem door de Gedeputeerde Staten van Friesland werd opgedragen, een professoraat te Franeker in de plaats van wijlen M. Lydius aan Fr. Junius aan te bieden. [3])

Vermeld moet hier voorts een gewichtvolle arbeid, door hem tijdens zijn verblijf in Dokkum verricht, die ongetwijfeld een aanmerkelijk deel van zijn tijd in beslag genomen heeft en zeker oorzaak geweest is, dat hij in de behartiging van de algemeene belangen der Friesche kerken minder op den voorgrond is getreden, maar waarvan dan ook terecht mag getuigd worden, dat hij „tot groot nut van de Nederlandtsche kercken" geweest is [4]). Hij heeft namelijk aldaar de *Explicationes Catecheticae* van Zacharias Ursinus uit het Latijn in het Nederlandsch vertaald. Deze *Expli-*

---

[1]) Vermoedelijk heeft hij voor de verdediging dier theses een reisje naar Leiden gemaakt.

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl VI, blz. 110.

[3]) *Resolutien der Gedep. Staten van Friesland* van XXIII 7-bris over noen. Junius sloeg deze benoeming af. Den 9den October deed Hommius daarvan rapport bij de Gedep. Staten.

[4]) *Lyckoratie*, blz. 9.

cationes waren op de volgende wijze ontstaan. Van de eerste uitgave van den Heidelbergschen Catechismus in 1563 af tot het jaar 1577, had Ursinus in het *Collegium Sapientiae* elk jaar dien Catechismus verklaard. Die verklaringen had hij echter nooit in druk gegeven, maar in 1584, het jaar na zijn dood, gaven zijne leerlingen voor het eerst, hetgeen zij van die lessen opgeschreven en bewaard hadden, op den naam van Ursinus uit. Toen er echter meer uitgaven verschenen, was daartusschen veelvuldig onderscheid en merkte men, dat Ursinus voor al hetgeen daarin stond, niet aansprakelijk kon gesteld worden. Daarom werd aan Pareus, een van Ursinus' leerlingen en opvolger tevens, opgedragen, de verschenen uitgaven te overzien en er eene te bezorgen, waarvan met recht kon gezegd worden, dat het, was het dan niet woordelijk, dan toch zakelijk, de verklaring van Ursinus was. [1])

Pareus heeft, geholpen vooral door zijne eigene aanteekeningen, die hij zelf op de lessen van zijn door hem hooggeschatten leermeester gemaakt had, hieraan met groote nauwgezetheid voldaan en in 1591 voor de eerste maal de *Explicationes Catecheticae* te Heidelberg in 't licht gegeven [2]). Later heeft hij hier nog verschillende uitgaven, o. a. in 1598, 1616 en 1621 op laten volgen, waarin hij steeds getracht heeft alles, wat niet van Ursinus was, er zorgvuldig uit te verwijderen [3]). Dat groote werk van Ursinus en Pareus saâm, dat tot dien tijd toe in de Nederlandsche taal niet bestond, heeft Hommius „gans duydelyck ende zuyverlyck vertaelt" [4]) en voor de eerste maal tijdens zijn verblijf te Dokkum uitgegeven [5]). Het jaar van uitgave wordt in de *Lyckoratie* niet aangegeven en ook heb ik, niettegenstaande veel zoeken, geen exemplaar van de eerste editie kunnen machtig worden waaruit dit blijken zou. Was deze arbeid als eene voortzetting van zijne dogmatische studiën en daardoor voor hem zelf van het allergrootste gewicht, niet minder waren de kerken er meê gebaat. Voetius zou er later van schrijven, dat voor de catechisaties van de meer gevorderden inzonderheid kunnen dienen de degelijke uit-

---

[1]) J. C. Koecher, *Catech. historie der Geref. kerken*, Amsterdam 1763, blz. 331.

[2]) C. v. Proosdij, *Verklaring op den Heidelb. Catech. van Z. Ursinus*, Kampen, 1886, Inleiding, blz. XIII en XIV.

[3]) Herzog, *Real-Encyklop.*, Zweiter Aufl., i. v., „Pareus, David" S. 221.

[4]) *Lyckoratie*, blz. 9.

[5]) Dat hij het tijdens zijn verblijf te Dokkum niet alleen vertaald, maar ook uitgegeven heeft, blijkt uit de uitgave van 1606, die op het titelblad *de tweede* genoemd wordt. Of ook reeds deze eerste uitgave *Schatboeck* heette, zooals de latere, durf ik niet beslissen.

leggingen van Ursinus, Pareus en anderen, door den uitnemenden theoloog Festus Hommius, ten dienste van ongeletterden in de volkstaal overgezet [1]). In 't vervolg van dit proefschrift kom ik op dit werk van Hommius weer terug.

Eene eervolle, maar moeielijke taak werd hem in 1602 opgelegd, waarvoor bij voorkeur stadspredikanten werden aangewezen en boven alles vereischt werd, „dat men gheen en neme dan die bequaem ende wel begaeft sijn." [2]) Op verzoek namelijk van de Staten-Generaal hadden de Gedeputeerde Staten van Friesland de Friesche Classen aangeschreven, „twee vrome ende bequame Dienaren" te verkiezen, om „het krijgsvolck met hun gauen te dienen ende Godes Woordt aldaer te leren" en op den 13den April was namens de Classen aan de Staten bericht, dat daarvoor aangewezen waren Rudolphus Artopeus en Festus Hommius. Den 1sten of 2den Juni is Hommius toen op reis gegaan, want „ten langsten tegens den vierden Junij" moesten de benoemden „hen laten vinden binnen Arnhem ten huyse van den Minister Fontanus, die hen van alles sal onderrechten, waernae sij hen hebben te reguleren." [3])

De Staten hadden tegen den zin van Maurits besloten, dat er een veldtocht zou gedaan worden in de landen van den Aarts-

---

[1]) G. Voetii *Politic. Eccles.*, Pars I, vol. I, pag. 851, waar hij, ietwat ondeugend, bijvoegt, dat zij niet dienen voor studenten, die zegt hij „linguam latinam intelligunt".

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 78. Ook Voetius achtte lang niet iedereen voor veldprediker bekwaam. In zijn „*Polit. Eccles.*, Pars III, vol. 4, pag. 416, schrijft hij: „Perperam nonnulli opinantur, qualescunque Concionatores ad conciones inter arma coram militibus habendas sufficere. Sed illi non cogitant, esse inter milites, imprimis inter praefectos militares, in doctrina et pietate Christiana eximios et perfectos. Accedit, quod non tantum conciones concionatori castrensi habendae; sed et data occasione compellandi viri principes, illustres, nobiles; et visitandi aegroti, vulnerati, moribundi, ad capitale supplicium damnati; quibus opportune et prudenter instructiones in doctrina secundum pietatem (si rudes sint) adhortationes, correptiones, consolationes subministrari non possunt, nisi a viro rerum divinarum et humanarum perito, prudente, in pietate firmato." Aangehaald door A. C. Duker, *Gijsbertus Voetius*, Leiden, 1897, Dl I, blz. 313[4].

[3]) Echter niet met Artopaeus. Deze was op dringend verzoek van Franekers Magistraat vrijgesteld met goedvinden van de Gedeputeerde Staten, mits een ander in zijne plaats gesubstitueerd werd. Den 1sten Juni benoemde de Synode toen Aegidius Eberecht van Bolsward, maar of deze gegaan is, is mij niet gebleken. Zie *Resolutien van de Gedep. Stat. v. Friesland*, 17 Maart, 13, 19 April, 30 Mei 1602, en Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl VI, blz. 122.

hertog Albertus. Ruim 18000 man voetvolk en meer dan 5000 man aan ruiterij werd bij Elten saamgetrokken en nadat op Zondag 19 Juni door heel de Nederlanden een vast- en bededag was gehouden, stak Maurits met dit leger op 21 en 22 Juni bij Mook de Maas over. In drie legercorpsen trok men op, waarvan één werd aangevoerd door Graaf Willem van Nassau, onder wien de Friesche regimenten dienden. Ongetwijfeld heeft Hommius bij hem en zijne soldaten zijn dienst als veldprediker waargenomen. Toen het leger eenige dagen in de landen van Braband en Luik had gemarcheerd en Mendoza bleef weigeren den slag aan te nemen, werd besloten terug te keeren en „eenighe stadt van importantie" te belegeren. Daarvoor werd Grave uitgekozen en 18 Juli sloeg Maurits het beleg voor deze stad. Nadat de sterke vesting het beleg twee maanden had volgehouden, werd zij tot overgave gedwongen. Dit geschiedde den 18den September. Maurits werd den 22sten September als Heer van Grave en het land van Kuyck gehuldigd, waarbij Wtenbogaert de „predikatie van inhuldinghe" hield. [1])

Jammer is het, dat geen enkele brief of ander document bewaard bleef, die ons zou kunnen doen zien, hoe Hommius zijne functie als legerpredikant heeft vervuld. Te betwijfelen valt het niet, dat hij in het houden van predikatiën, het troosten van kranken, gekwetsten en stervenden, de geestelijke belangen van het krijgsvolk met zorg en toewijding heeft behartigd, [2]) hetgeen hij ook daardoor bewezen heeft, dat hij op dezen tocht een werk schreef, getiteld: *Drie boeken over den oorlog ten dienste der krijgslieden*, welk geschrift ik, niettegenstaande veelvuldige naspeuring, niet in mijn bezit heb kunnen krijgen.

Na zijn terugkeer uit het leger heeft Dokkums kerk van zijn dienst niet lang meer geprofiteerd. Begin November 1602 kwamen Petrus Bertius, zijn zwager, Laurentius Ravesteyn en Paulus Stochius als „Gecommitteerde der Stadt Leyden ende d' gemeinte Jesu Christi aldaer" te Dokkum met het verzoek, dat hij van zijn dienst mocht ontslagen en aan Leiden afgestaan worden. Hommius gaf aan de burgemeesters, den Kerkeraad en de Classe van Dokkum „verclaringhe van zijne innerlycke gevoelen ende

---

[1]) Zie over dezen tocht Jr. Fredrich van Vervou, *Enige gedenckvveerdige Geschiedenissen*, Leeuwarden, 1841, blz. 124 v.v.; *Journaal van Anthonis Duyck*, door L. Mulder, 's Gravenhage, 1866, Dl II, blz. 381—489 en Joh. Uytenbogaert, *Leven en Kerkel. Bedieninge*. 1646, blz. 36.

[2]) Zie over den dienst van veldpredikers, C. Sepp, *Uit het predikantenleven van vroegere tijden*, Leiden, 1890, blz. 89—94.

genegentheyt, omme deselve beroepinghe aen te vaerden" [1]), maar Kerkeraad en Classe beslisten niet. Zij konden dat ook niet doen, daar Hommius niet alleen van Dokkum moest losgemaakt, maar ook aan Leiden afgestaan worden en over dit laatste hadden, wijl hij een vroegere alumnus van Friesland was, de Friesche Staten te zeggen [2]). Derwaarts wendden Leidens gecommitteerden zich dan ook en op 14 November stonden zij binnen in de vergadering der Gedeputeerde Staten; doch, „alsoe d' Heeren seer weinich int getal waren, is daerop geen resolutie gevolcht" [3]). Bertius c. s. zijn toen zonder definitief antwoord naar Leiden teruggekeerd [4]), maar lieten eene missive aan Gedeputeerde Staten achter, waarin zij met onderscheidene redenen hun verzoek aandrongen; o. a. in uitzicht stellend, dat het afstaan van Hommius later weer, als hij te Leiden „in wetenschap ende Eervarentheyt" toenam, aan „de Vriesche Jeucht" ten goede zou kunnen komen [5]). 19 November hebben de Staten dan ook „geconsenteert ten ansiene van de hoge noodt, daerinne d' Kercke van Leyden deur 't versteruen van verscheyden predicanten is vervallen," dat Hommius naar Leiden mocht vertrekken, mits op belofte, „dat hij tot alle tijden des versocht sijnde, alhier wederomme hem in dienste sal begeuen ende laten gebruycken sonder daerinne enige swaricheyt te maecken," waarop hij dadelijk eene verklaring in dien geest onderteekende [6]). Den volgenden dag heeft Dokkums Magistraat hem van zijn dienst ontslagen [7]) en zonder verwijl is hij toen zeker vertrokken. Eenige dagen later althans vinden wij hem reeds te Leiden, waar wij hem nu in zijn dienst te volgen hebben, maar vooraf ga een kort overzicht van de toestanden aldaar.

---

[1]) *Resolutieboek* van Dokkums Magistraat, 10 Nov. 1602.

[2]) Ook Bogerman stond onder dergelijke verplichting. In zijn leven heeft dit nog al moeite gegeven ongeveer in dezen zelfden tijd. Zie Edema v. d. Tuuk, *Joh. Bogerman*, Groningen, 1868, blz. 44 en 50—54.

[3]) *Resolutiën* van de Gedeput. Staten van Friesland, 4 Nov. 1602. Dit is naar den nieuwen stijl gerekend 14 Nov.

[4]) *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl IV, blz. 168.

[5]) *Resolutieboek* van Dokkums Magistraat, 10 (20) Nov. 1602.

[6]) *Resolutiën* van Gedep. Staten van Friesland, 9 (19) Nov. 1602.

[7]) *Resolutiën* van Dokkums Magistraat, 10 (20) Nov. 1602. Meer valt er, naar ik meen, van zijne dimissie en vertrek naar Leiden niet te zeggen. T. A. Romein, *a. w.*, blz. 53, zegt wel, dat hij eerst eenigen tijd ter leen te Leiden is geweest; uitermate beviel en toen voor vast beroepen werd, maar hij geeft er geen bron voor aan, gelijk die er, naar ik vermoed, ook niet voor te vinden is.

HOOFDSTUK II.

Hommius aanvaardt zijne bediening te Leiden. Op Zuid- en Noordhollandsche Synoden. Zijne XXIIII Predicatien van G. Bucanus over het Gebedt des Heeren. De tweede uitgave van het Schatboeck. Zijn strijd in den Leidschen Kerkeraad. Tijdens en na het beroep van Delft. Gedeputeerde van de Zuidholl. Synode. Uit zijne correspondentie. Assistent van Gomarus op diens conferentie met Arminius in 1609.

De kerk te Leiden was in de laatste vijf-en-twintig jaar buitengewoon snel toegenomen, waarvan dit de oorzaak was, dat duizenden vluchtelingen, meest uit Braband en Vlaanderen, toen de hervorming dáár onderdrukt werd, naar het Noorden waren getrokken, van welke eene groote menigte ook te Leiden gastvrij was ontvangen. Men wil, dat de bevolking van de stad, in enkele jaren met 30,000 inwoners was vermeerderd [1]). Deze Vlamingen waren veelal geene rijken en aanzienlijken, maar nijvere burgers, die de vervallen industrie tot nieuwen, ongekenden bloei brachten en daarenboven vurige Calvinisten, die liever al wat hun dierbaar was prijs gaven dan dat zij hun geloof zouden verzaken en meer dan iets anders vrijheid begeerden, om God naar Zijn woord te kunnen dienen [2]).

Terwijl het dus voor deze kerk om het groot aantal harer lidmaten en ook, omdat de academie hier gevestigd was, gebiedende eisch was, dat zij eenige bekwame dienaren des Woords had, was zij juist in die dagen van dezulken bijna geheel ontbloot. Toen Hommius er kwam, had zij maar één eigen predikant, Matthias

---

[1]) Dr. W. J. F. Nuijens, *Gesch. der kerkel. en polit. geschillen*, Amsterdam, 1886, Dl I, blz. 105.

[2]) I. I. Orlers, *Beschrijvinge der Stadt Leyden*, 2e druk, 1641, Leiden, 1e dl., blz. 256.

Platevoet, die voor den dienst des Woords werd bijgestaan door Gomarus en Cuchlinus, den regent van het Staten-College en ook door den proponent Adolph Spranckhuysen [1]).

Wat den Magistraat betreft, van dezen was het in de kwestiën met Coolhaas en ook daarna in de dagen van Leycester wel gebleken, dat hij èn in de leer èn in het stuk van de regeering der kerk allesbehalve den calvinistischen beginselen was toegedaan. Zoo had hij in 1584, toen aan de Walen de Lieve-Vrouwekerk afgestaan en vergunning gegeven werd een eigen leeraar te beroepen, daarbij bepaald, dat wanneer die dienaar zich niet hield aan de gestelde conditiën, „die van de Gerechte hem sonder eenig wederzeggen van Kerken, Classen en Synoden vermochten af te stellen.” [2]) Jan van Hout, de Secretaris van Leiden, liet in April 1587 den Kerkeraad weten, dat hij wel weer wilde „communiceren”, mits hij alleen maar den Kerkeraad en niet Classen of Synoden had te erkennen. P. A. v. d. Werff en andere magistraatspersonen onthielden zich na de Leycestersche tumulten nog in 1589 van het avondmaal en als in 1595 de Kerkeraad bij den Magistraat aandrong, den rederijkers het spelen te verbieden en dat anders de dienaren „daerop souden moeten predicken”, was het antwoord, dat men „tot noch toe nyet dan te veel van eenige (dienaren) heeft verdragen” en dat zij „mits de grote toestandicheyt hen geen vorder gesach (moesten) aen en nemen dan 't behoort.” [3]) Wel beriepen „mijne Heeren” nu Hommius, daarbij zeker rekening houdend met wat het overgroote deel der gemeente begeerde en ook waarschijnlijk

---

[1]) In 1602 verloor de kerk van Leiden twee predikanten, Otto Tonsor en Thomas Spranckhuysen, terwijl Trelcatius, de zoon, Waalsch predikant, van zijn predikdienst in de Nederduitsche kerk in October van dat jaar, toen hij zijn vader als professor opvolgde, werd ontheven. *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl IV, blz. 152 en de reeds genoemde *Aanteekeningen* etc. van F. H. G. v. Iterson. Voortaan te noemen: Iterson, *Aanteekeningen*. Foutief schrijft Paquot, *l. c.*, Tom. Sec., pag. 59 van Hommius: „La même année (1602) il fut invité à Leyde pour remplacer Luc. Trelcat. le jeune en qualité de Ministre Flamande de cette ville: il accepta ce poste.”

[2]) Iterson, *Aanteekeningen*, 8 Juni 1584. De *Leidsche kerkeraadsnotulen* bestaan nog van 10 Oct. 1584 tot 10 April 1590; ontbreken dan over eenige jaren en beginnen weer met 12 Oct. 1620. De leemte tusschen 1590 en 1620 wordt door de *Aanteekeningen* van Iterson (ook in 't archief v/d Kerkeraad der Herv. kerk te Leiden aanwezig) eenigszins aangevuld.

[3]) *Leidsche kerkeraadsnotulen*, 28 April 1587, 16 Mei 1589 en, *Aanteekeningen* van Iterson, 8 Juni 1584 en 27 April 1595.

op advies van diens schoonvader, Cuchlinus, die destijds te Leiden veel invloed had [1]), maar dat zij overigens op het stuk van de beginselen nog altoos de oude Libertijnen van vroeger waren, zou weldra in het Arminiaansche treurspel maar al te duidelijk worden.

Den juisten dag, waarop Hommius te Leiden aankwam, kan ik niet aangeven. Zeker was hij er reeds den 5den December, want toen liet hij zich — dat was dus voor de tweede maal — bij de Universiteit inschrijven [2]). Hij is toen eerst aan de gemeente voorgesteld, waarschijnlijk één en andermaal en „geene de minste verhinderinge voorgecomen" zijnde, op den 22sten December 1602 in zijn dienst bevestigd. Bij zijne indiensttreding onderteekende hij eene *Acte*, door Jan van Hout opgesteld [3]), waaruit wij zien, dat hij èn door „die van de Gerechte" èn door den Kerkeraad was beroepen [4]) en dat hij zich gedragen moest naar het *Arbitrael accordt* van 1580 [5]). Hierin was bepaald, dat de verkiezing van ouderlingen en diakenen aan den Kerkeraad stond, maar altijd zóó, dat de Kerkeraad een derde meer dan hij verkozen wilde hebben aan den Magistraat zou voorstellen en die zou daarvan dan twee derden

---

[1]) *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl IV, blz. 159, 162.

[2]) *Album Studiosorum*, 5 Dec. 1602: „Festus Hummius, Frisius, Leovardiensis. an. XXVI. Stud. Theol. Verbi Divini Minister, Familiam alens." Ook andere dienaren des Woords lieten zich bij hunne komst bij de universiteit inschrijven. Dit bracht onderscheidene voordeelen mee.

[3]) Deze *Acte*, te vinden op het stedelijk archief te Leiden, nam ik op in Bijlage E.

[4]) Van oudsher was de Magistraat van Leiden niet van meening, dat het beroepen van predikanten alleen of ook voornamelijk eene zaak des Kerkeraads was. Meestal ging het zoo, dat de Kerkeraad de personen, die hij wilde beroepen, den Magistraat voorstelde. Approbeerde deze hen, dan werden zij door beiden, Overheid en Kerkeraad, beroepen, waarbij de Overheidsberoeping op den voorgrond stond. Waren echter de voorgestelden niet naar den zin der „Heeren," dan kwam er van zulk eene beroeping niets. *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 1584—1590 passim en *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl IV, blz. 152.

[5]) Dit *Arbitrael accordt* was de minnelijke schikking, die in 1580 onder de medewerking van arbiters den twist beslecht had tusschen den Kerkeraad eenerzijds en den Magistraat met Coolhaas andererzijds. Zie daarover J. Hania Pzn., *Wernerus Helmichius*, Utrecht, 1895, blz. 130—135 en de daar aangehaalde werken. Het oorspronkelijke stuk met de eigenhandige onderteekeningen, dat ook het noodige licht verspreidt over de schuldbekentenis, die Coolhaas in 1580 volgens Dr. Rogge niet, volgens Dr. Hania wel zou gedaan hebben, vond ik op het stedelijk archief te Leiden, in den folioband *Predicanten en Kerkelijke zaken*, 1574—1614.

approbeeren. Tevens dat de Magistraat het recht had twee uit zijn college, mits lidmaten der gemeente, als bijzitters op de vergaderingen van den Kerkeraad te deputeeren, die niet mochten presideeren, geene keurstem hadden en onder belofte stonden, dat zij zwijgen zouden van hetgeen daar verhandeld werd. Voorts was in de *Acte* opgenomen, dat hij een traktement kreeg van *f* 600 's jaars, *f* 100 huishuur en *f* 100 voor zijn „opbreecken, vertrecken ende herwetskompste, daerinne begrepen zijn geleden schade, van dat hem zijne wedden in Vrieslandt van den 1sten Novembris voorleden stille gestaen hebben." [1]) En eindelijk, dat hij zijn ambt „Godtsalichlicken en eerlijcken (zal) betreden, doende zo in leeren, vermanen, troosten en straffen alle goede diensten, daertoe een vroom, naerstich en wacker Leeraar en Predicant ende Dienaer des Woords, naer uytwysen der heyliger Schriften verplicht gehouden en verbonden is, Dat hij de gemeente zal onderwijsen in de Christelycke Leere, in de Hollandsche kercken ontfangen, ende tot noch toe gebruyct: Dat hij met die van de Gerechte in der tijt alle goede gemeenschappe ende correspondentie houden ende alle zijn doen en Leeren, daertoe anwenden en stuyren zal, om de gemeente te vermanen tot eerbiedinge ende gehoorsaemheyt van haer wettige Overheyt, blijvende binnen de bepalinge zijns anbevolen ampts, zonder eenige twist, tweedracht of partieschap te voeden of toe te staen."

Uit dit korte overzicht van den staat dezer kerk en de conditiën, die aan Hommius bij zijne komst door den Magistraat gesteld werden, is dit wel duidelijk, dat een uitgestrekt arbeidsveld voor hem lag en dat het daarop aan voetangels en klemmen niet zou ontbreken. Heel spoedig na zijn intreê kreeg hij twee [2]) collega's;

---

[1]) Dit traktement is gedurig verhoogd totdat het in 1613 bepaald werd op *f* 800 en *f* 180 voor huishuur. Daarop is het blijven staan. Deze huishuur verviel natuurlijk, toen hij, in 1619 tot regent benoemd, in het Staten-College ging wonen. Wel werd toen door burgemeesters bepaald, dat in 1620 zijne jaarwedde als predikant maar *f* 400 zou bedragen, maar blijkbaar is dit niet in toepassing gebracht. Ten minste in 1620 en 1622 en 1625 is het hem steeds volgens *f* 800 per jaar uitbetaald. Zie *4e Register rakende de Universiteit*, 21 Juli 1619, en *Register van predikanten en kerkelijke zaken*, 1573—1614, 13 Januari 1613 en dat van 1615—1629, 26 Juli 1620, 12 Augustus 1622, 9 November 1625.

[2]) Matthias Platevoet schijnt na 1602 niet lang meer gediend te hebben, hoewel hij eerst later, waarschijnlijk in 1607 stierf. Althans op predikbeurtenlijsten van 1604 en van 1606 komt zijn naam niet meer voor. Zie *Aanteekeningen* van Ds. Iterson.

Adolph Spranckhuysen [1]) en Egbertus Emilius [2]), die respectievelijk op 5 en 19 Januari 1603 bevestigd werden [3]). Met dezen heeft hij in de bediening des Woords [4]) en de regeering der kerk altoos

---

[1]) Hij had eerst een jaar te Leiden als proponent gediend. Voorgesteld aan de gemeente, kwamen er op grond van zijne leer bezwaren tegen hem in. De Classe, waar ook Hommius tegenwoordig was, oordeelde toen, 4 Januari 1603, dat Spranckhuysen wel wat „duister en hard" gesproken had, maar dat de kerk toch met zijne confirmatie moest doorgaan. Een man van groote bekwaamheid schijnt hij niet geweest te zijn. — Zie *Aanteekeningen* van Iterson en *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl IV, blz. 152.

[2]) Emilius kwam van Lisse naar Leiden.

[3]) *Register van predikanten en kerkelijke zaken*, 1573—1614. Er is toen zeker ook een boek aangelegd, waar de namen van hen werden ingeschreven, die zich van toen af bij de gemeente gevoegd hebben, waarvan de titel, door Hommius geschreven, aldus luidde: „Dese Nomenclator begint den vier en twintighsten Decembris Anno 1602, ende houdt de Naemen alleen derghener, die tot dese Ghemeynte aenghecomen zyn onder de bedieninghe van Festus Hommius, Egbertus Aemylius, Adolphus Spranckhusius." De schrijver van de *Nulliteyten der Nationalen Synodi 1618/19*, Ghedruckt t' Enghuysen MDCXXII", die ons dit in het 1e Dl, blz. 55 meedeelt, haalt dezen titel ook al aan als een bewijs, hoe Hommius toen al „tot uytsluytinghe van syn Remonstrantsche Mededienaers 't fondament van scheuringhe heeft gheleydt inde Ghemeynte."

Hij zegt dus, dat Hommius *toen* dien titel geschreven heeft; maar dan kan deze toch moeielijk daarmee hebben willen uitsluiten Remonstrantsche mededienaars, die nog niet bestonden; veel min in Leiden destijds waren en ook kon Hommius, tenzij hij eene profetische gave bezat, toch zeker wel niet weten, dat zij ooit in Leiden zouden komen. M. i. kan de titel niet anders beteekenen dan eene lijst van hen *alleen*, (misschien moet het zijn *allen*) die van *toen* af en dat was onder de bediening van de destijds fungeerende predikanten Hommius, Sprankhuysen en Aemilius, bij de gemeente gekomen zijn. De titel doelt dus in 't minst niet op uitsluiting, maar is niets anders dan eene beschrijving van den feitelijken toestand, zooals die toen in de gemeente aanwezig was.

[4]) Er waren bij de Duitsch-Gereformeerden toen drie kerken in gebruik; de Pieterskerk, de Hooglandsche of St. Pancraskerk en de Gasthuiskerk. In elke kerk was des Zondags tweemaal dienst; bovendien was in de Pieterskerk Woensdagavond en Vrijdagmorgen en in de Hooglandsche Dinsdagmorgen en Donderdagavond dienst. Op een predikbeurtenlijst van 9 Mei—4 Juni 1604 komen ook voor de namen van Gomarus, Arminius en Cuchlinus, die toen dus nog hielpen voor den dienst des Woords. Hommius, gelijk ook de andere predikanten, had toen de eene week tweemaal, de andere week driemaal te prediken. Op eene dergelijke lijst van September 1606, toen ook V. d. Borre en Johannes Arnoldi (Ravens of Corvinus) in dienst waren, worden geene andere dan de namen van predikanten gevonden. — Zie *Aanteekeningen* van Ds. Iterson.

genoegelijk samengewerkt [1]). Hij was wel hun voorman, maar zij stonden hem in den strijd altoos trouw ter zijde.

Over de wijze, waarop hij den dienst des Woords vervulde, kan ik, helaas! zeer weinig zeggen, daar mij geene enkele predicatie van hem in handen kwam. Zeer waarschijnlijk preekte hij aan de hand van eene schets en dan zoo, dat hij een geheel bijbelboek achterelkaar behandelde. Onder zijne nagelaten geschriften moeten althans *CCCC Tafelen* behoord hebben over het geheele Evangelie van Markus, die „in een tijdsverloop van zes jaren voor de Leidsche gemeente door hem uitgesproken waren.” [2])

Al zeer spoedig na zijne komst te Leiden werd hij afgevaardigd naar de Synodale vergaderingen. 4 Augustus 1603 is hij namens de Classe Leiden op de Synode van den Briel, waar hij met Lib. Fraxinus benoemd werd, om het volgend jaar de Zuidhollandsche kerken op de Noordhollandsche Synode te vertegenwoordigen [3]). 14 Juni 1604 kwijt hij zich van deze opdracht te Edam [4]), waar hij een besluit der Z. H. Synode meêdeelde betreffende Caspar Coolhaas.

Deze was reeds eenmaal geëxcommuniceerd geweest in 1582, maar op de 's Gravenhaagsche Synode van 1586 weer ten deele in zijne eere hersteld [5]). Echter hadden sedert 1600 de kerken opnieuw tegen hem moeten optreden, voornamelijk omdat hij „schandaleuze ende lasterlijcke boeckskens tegens de gemeene kercken” uitgaf [6]). Een en andermaal, voor het laatst in 1603, is toen op de Zuidhollandsche Synoden besloten met zijne excommunicatie voort te gaan en tevens bepaald, dat die te Amsterdam moest plaats hebben, omdat Coolhaas daar toen woonde [7]). Het is dit besluit, dat Hommius

---

[1]) Bij Emilius' dood, 20 Juni 1610, schreef Hommius dit aan Lubbertus: „Fidissimus collega meus, vir integerrimus et amicus dilectissimus fatis concessit et tristes ejus exequias cum maximo totius urbis luctu hodie celebravimus.” *Brief van 23 Juni 1610.* Spranckhuysen stond niet alleen later, maar ook reeds in 1605 aan de zijde van Hommius. Jacobus Trigland, *Kerckel. Geschiedenissen*, Leyden, CIↃIↃCL., blz. 297.

[2]) Wij danken deze wetenschap aan een boekje van een verren naneef van Hommius, Nicolaas Balk, predikant te Hempens en Teerns. Om herhaling te voorkomen, bespreek ik die *Tafelen* hier niet verder, maar verwijs ik naar hetgeen ik in het slot van het laatste hoofdstuk van dit geschrift zal zeggen over de *Schriftelijke nalatenschap* van Hommius.

[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 197.

[4]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl I, blz. 345.

[5]) J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 207—213. H. C. Rogge, Caspar Janszoon Coolhaas, Amsterdam 1856, Dl I, blz. 222.

[6]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 153, 188.

[7]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 202.

op de Edamsche Synode meedeelde. Hij voegde er bij, dat Amsterdam daartegen niet het meeste bezwaar had, als deze Synode het ook raadzaam zou oordeelen en het geschieden zou door een dienaar uit Zuidholland [1]). De Synode besloot echter de zaak te renvoyeeren naar de Zuidholl. Synode [2]). Op de Synode van Woerden, 10 Aug. 1604, werd hij wederom gedeputeerd, om naar die van Noordholland te gaan, nu met Dolegius [3]), aan welke opdracht hij voldeed op 14 Juni 1605, toen hij de Synode van Alkmaar bijwoonde. Hier heeft hij nogmaals aangedrongen, dat toch de excommunicatie van Coolhaas te Amsterdam zou doorgaan, maar de vergadering heeft ook nu de zaak wederom gerenvoyeerd naar Zuidholland [4]).

Tevens werd hem hier eene commissie opgedragen in zake Adolphus Venator, Predikant te Alkmaar. Deze, meer literator dan theoloog, lag met zijne collega's en met de Classe Alkmaar in geschil om zijne prediking, maar meer nog, omdat hij de *Andria* van Terentius had laten spelen, waardoor heel de kerk van Alkmaar in opschudding gebracht was. Eindelijk was de zaak voor de Synode van Edam gekomen in 1604 en Venator was daar „groffelick schuldich bevonden" en „gecondemneert tot opentlicke schultbekentenisse."

Kort daarop kwam de verzoening tot stand te Alkmaar door tusschenspreken van den Magistraat [5]). Maar nu kwam Venator op de Alkmaarsche Synode van 1605 met verscheidene voorstellen, hoofdzakelijk dit inhoudend: vooreerst, dat al de acten, die over deze zaak in 't synodale actenboek stonden, daaruit zouden gedaan worden, hetwelk hem geweigerd werd; vervolgens, dat als iemand iets tegen zijne leer had, hij dat nu zoude openbaren en zoo niet, dat nu in de Acta zou worden opgenomen, dat er op het stuk der leer

---

[1]) Deze verklaring had Amsterdam gegeven aan twee Gedeputeerden van de Z.-H. Synode van 1603. Zie *den Credentiebrief* voor Hommius en Fraxinus als Gedeputeerden ter N.-H. Synode. *Oud-Synod. Archief der Ned. Herv. Kerk.* Catalogus door H. Q. Janssen, III, 31A. Voortaan zal ik dit noemen *O. A. d. N. H. K.*

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl I, blz. 364.

[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 227.

[4]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl I, blz. 367, 376. En zoo is de zaak van Coolhaas blijven zitten. Want op de Synode van Rotterdam, 30 Aug. 1605, werd goedgevonden de zaak te laten berusten tot de Nationale Synode, Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 231; maar voor die daagde, was Coolhaas reeds in 1615 gestorven.

[5]) J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 177—187.

niets tegen hem was ingebracht, hetwelk de Synode ook niet dienstig achtte; en eindelijk, dat hij dan persoonlijk een dergelijke verklaring van de zuiverheid zijner leer in eene acte zou mogen ontvangen.

Maar de Synode besloot ook hierin niet toe te geven en voorts „dat hem sulcx tot voorcominge van veerder handelijngen doir D. Hermannum Gerardi, D. Festum Homminium ende D. Lucam Joannis met afcortinge aller veerder aenhouden sal aengeseijt worden."

Aan deze opdracht is door Hommius en de anderen toen dadelijk voldaan, maar Venator was er niet mee tevreden [1]). Op den 30sten Augustus 1605 is Hommius wederom mede uit de Classe van Leiden afgevaardigd op de Synode van Rotterdam. Hier werd hij tot actuarius of scriba gekozen en vervolgens met Franciscus Lansbergen, Daniël Dolegius en Johannes Dibbetzius aangewezen tot Gedeputeerden van de Synode [2]). Met welk eene trouw en volharding hij in die kwaliteit voor de rechten en belangen der kerken is opgekomen, hoop ik in 't vervolg aan te toonen. Wij moeten echter eerst op zijn arbeid en positie te Leiden in 1605 en vervolgens het oog vestigen.

Eene trouwe bediening zijns ambts in eene gemeente als destijds te Leiden bestond, eischte ongetwijfeld zeer veel van Hommius' tijd en krachten, waar dan nog bij kwam de vertegenwoordiging der kerken op Synoden, die hem, zooals wij zagen, al spoedig opgelegd werd. Toch vond hij gelegenheid nog op andere wijze en in wijder kring de kerk des Heeren te dienen.

In Februari 1605 gaf hij uit *XXIIII Predicatiën over het Ghebedt des Heeren* van Guilhelmus Bucanus [3]), die hij uit het Fransch

---

[1]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl I, blz. 372, 373. Hij vroeg toen copie van wat hierover in de Acta van de Synode van Edam was aangeteekend, maar ook dit stond de Synode niet toe. Zie over heel deze kwestie Trigland *a. w.*, blz. 492—494.

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 228, 229, 239.

[3]) Guilhelmus Bucanus of Guillaume du Buc was een Gereformeerd leeraar en professor te Lausanne. Hij werd professor in 1591 en stierf in 1603. Van hem zijn ook nog de volgende werken uitgegeven: *Loci communes et oratio pro carnis resurrectione*, 1602; *Ecclesiastes, sive de formandis sacris concionibus*, Bern 1604; Genève 1608; Groningen 1645; *Institutiones theologicae*, Genève 1602, 1609, 1612, 1614, 1617, 1625, 1630, 1658; Bremen 1605. Eene Nederlandsche vertaling hiervan kwam te Amsterdam uit in 1611. Zie *Allgem. Gelehrt. Lexicon*, Leipzig 1784, i. v. „Bucanus, Wilhelm" en A. Rüchat, *Histoire de la réformation de la Suisse, édition de Villemain*, 1837, Tom IV, p. 439. In de bibliotheek van het Collegium Trinitatis te Dublin is nog van hem *Homilia de Abrahami sacrificio*, 1608, Genève.

had vertaald. Hij droeg dit boek op aan de Staten van Holland. In die *Opdracht* zegt hij, dat wij, nadat de Heere in de reformatie „het helle licht sijner waerheyt" inzonderheid in „dese Nederlanden" heeft laten opgaan, nu wèl weten, dat het een groot misbruik des gebeds is, in eene onbekende taal eenige pater-nosters „daerhenen te murmelen sonder verstant ofte aendacht". Voorts, dat nu wel *het gebed des Heeren* in „bekender tale" wordt uitgesproken, maar dat er nog zoovelen zijn, die „wel de woorden eenichsins verstaen, maar den rechten sin ende inhout der woorden niet en weten"; en dat nu niets meer noodig is, dan dat degenen, die de Heere daartoe in zijne gemeente gesteld heeft, de menschen vermanen, om dezen dienst (der gebeden) onzen God „aendachtelick ende behoorlick" te betoonen en ze te onderwijzen, hoe Hij door ons wil aangebeden zijn, waartoe hij ook deze predikatiën vertaald heeft.

Na deze *Opdracht* laat hij *Een Inleydinghe tot het Ghebedt* volgen, waarin hij aanwijst, hoe wij ons „bequamelick" tot het gebed zullen bereiden, door wel aan te merken, ten eerste, „de saecke daerom ende voor wien wij bidden moeten"; ten tweede, „de Persone, dien wij daerom sullen aenbidden" en ten derde, „hoe wij ons behoorlick tot den gebede sullen stellen." Dan volgen de predikatiën zelve, die kort en zeer zakelijk zijn en daarachter plaatste Hommius nog *Een cort begrijp der verclaringhe gestelt Ghebedswyse*, „om te mogen dienen in de besondere gebeden." [1])

Is hij door dit werkje ongetwijfeld den kerken tot rijken zegen geweest, voor hem zelf was dit inleven in en bezig zijn met het Gebed des Heeren eene toerusting tot den strijd voor de waarheid Gods en het recht der kerken, waaraan hij zulk een belangrijk aandeel hebben zou en het beste wapen eens Christens, het gebed, hem zoo zeer noodig zou zijn.

Het volgend jaar bracht de Leidsche drukpers wederom een werk van Hommius aan 't licht. Dat was de tweede uitgave van zijn *Schatboeck*. [2]) Het werd in eene korte *Voorrede* opgedragen aan

---

[1]) Een exemplaar van dit werkje, dat zeer zeldzaam is, berust in de bibliotheek van het Friesch Genootschap te Leeuwarden. — In 1658 verscheen te Amsterdam een tweede druk. V. d. Aa, *a. w.*, i, v. „Hommius, Festus."

[2]) De volledige titel is, *Het Schatboeck der Christelijcke Leere, ofte Uytlegginge over de Catechismus der Gereformeerde Kercken in Nederlandt, van Doct. Zacharias Ursinus, eertijdts tot Heydelberg in 't Latijn voorgelesen ende van Doct. David Pareus uitgegeven. De tweede Druck. In dewelcke by gedaen*

de Staten van Holland en Westfriesland. Niets is „dienstigher, noodwendigher, ende sekerer," zegt hij daarin, „om den staet ende welstandt deser Landen te versekeren ende bevoorderen als de hanthavinghe ende voortplantinghe der ware Religie ende Godsalicheyt in de herten der inghesetene." En gelijk „uwe E.E. (dese) naer eysch harer beroepinghe Godsalichlyck betrachten," zoo is het de roeping van de dienaren des Woords „door leeren ende predicken, als door bequame Schriften" te arbeiden, dat de „goede inghesetene in de ghesonde leere ende kennisse der waerheyt ghegrondet, ende in alle Godsalicheyt gesticht moghen worden." Hiertoe geeft hij dan ook deze uitleggingen over den Catechismus, dien hij „het allergrondichst ende allerbequaemst Begrijp der Christelycke Religie" noemt, opnieuw in 't licht, en „eygent" die „toe" aan de H.H. Staten als „onse ghetrouwe voedsterheeren ende voorstanders." [1]) Het daarop volgend *Voorwoord* maakt er den „Christelycke Leser" opmerkzaam op, dat dit niet louter een herdruk is van de eerste uitgave, maar dat hierin ook is opgenomen, uit de verklaringen van Hieremias Bastingius [2]), Philippus Lansbergius [3]), Balthasar Copius [4]) en Georgius Spindlerus [5]), „hetghene van Ursinus in sijne verclaringhen niet en was aengheroert," opdat men hier zou hebben „ghelyck als een Begrijp van alle Wtleggingen, die tot noch

---

is uyt Balt. Copius, Hier. Bastingius. Phil. Lansbergius, Georg. Spindlerus ende andere die over de Catechismum geschreven hebben, wat dient tot breeder verclaringhe. Overgeset ende t'samengestelt door Festus Hommius. F. Dienaer Jesu Christi in syn gemeynte tot Leyden. Tot Leyden, by Andries Clouck 1606.

[1]) Voor deze dedicatie vereerden de Staten van Holland hem met „de somme van twee honderd ponden van veertig grooten het pond." *Res. St. v. H.*, 2 Nov. 1606.

[2]) H. Bastingius had voor het eerst zijne *Exegemata in Catechesin religionis Christianae* uitgegeven in 1588. De tweede uitgave was gevolgd in 1590. H. Corputius vertaalde het in het Nederlandsch in 1591, waarvan in 1594 de tweede editie uitkwam. Zie *Verclaringe op den Catechisme* ..... door H. Bastingium ..... wederom uitgegeven door Dr. F. L. Rutgers, Amsterdam, 1893, Voorrede, blz. VII.

[3]) Het werk van Philippus Lansbergen, getiteld, *Catechesis Religionis Christianae ..... Sermonibus LII. explicata*, was o. a. in 1594 te Middelburg uitgekomen. Zie J. C. Koecher, *a. w.* blz. 317.

[4]) Bathasar Copius had geschreven, *Vier und fünfzig Predigten über den alten Churf. Heidelb. Catechismus.* Reeds in 1588 en 1591 waren er te Amsterdam Nederlandsche vertalingen van gemaakt. Koecher, *a. w.*, blz. 307.

[5]) Georg Spindler had in 't licht gegeven, *Zwo und fünfzig Predigten über den H. Catech.*, Amberg, 1597. Koecher, *a. w.*, blz. 328.

toe over de Catechismum ghedaen zijn" [1]) en dat „op den kant" is aangeteekend, welke stukken van elk dezer schrijvers ingelascht zijn.

Ook heeft hij — en hieruit merken wij, dat hij wel goed zag, welke donkere wolken zich aan den kerkelijken hemel samenpakten — „de ghetuychenissen der heylighe schrifture veel overvloedigher ende in beter ordre ghestelt" dan zooals die in den Latijnschen Catechismus gevonden worden; voornamelijck „tot bevestinghe der leere des Catechismi teghen de lasteraers derselve." Tevens zegt de *Voorrede*, dat hij „in dese druck achter elcke Vraghe ende Antwoorde de verclaringhe derselve terstondt daerbij ghevoeght (heeft)," wat ook Pareus in zijne beknoptere uitgave van 1598 heeft gedaan.

Hommius heeft dus nu met die tweede uitgave van Pareus rekening gehouden, ook in dit opzicht, dat hij ook de verschillende praefaties wegliet, die in Pareus' eerste uitgave voorkwamen, hoewel hij zich over het geheel aan de volgorde van de eerste uitgave heeft gehouden.

En nu keeren wij ons tot den grooten strijd, die toen op kerkelijk en ook staatkundig gebied jaren lang in de Nederlanden gestreden is, waarvan de voorpostengevechten reeds in 1605 door Hommius meegemaakt werden in den Leidschen kerkeraad, op welke gebeurtenissen ik thans te letten heb. Tot recht verstand daarvan ga ik allereerst even in de geschiedenis terug.

Toen den 28sten Augustus 1602 de hoogleeraar Lucas Trelcatius [2]) en den 13den October van datzelfde jaar Franciscus Junius [3]) door de pest aan de Leidsche academie ontrukt waren, hadden curatoren en burgemeesters van Leiden in de plaats van den eerstgenoemde diens zoon, eveneens Lucas Trelcatius geheeten, benoemd en voor den laatstgenoemde Jacobus Arminius, sedert 1587 dienaar des Woords te Amsterdam [4]). Dit laatste was niet geschied zonder hevig verzet van Gereformeerde zijde.

Arminius toch was de man, die te Amsterdam telkens weer bewijzen had geleverd, dat hij de leer der waarheid, gelijk de Gereformeerde kerken die beleden, niet was toegedaan. Het duidelijkst was dit gebleken in zijne predikatiën over den brief aan

---

[1]) Het kan zijn, dat eerst deze tweede uitgave *Schatboeck* genoemd is, omdat de schatten, die bij de onderscheidene uitleggers ter verklaring daarvan te vinden waren, hier in één boek zijn bijeengebracht.

[2]) H. C. Rogge, *Joh. Wtenbogaert en zijn tijd*, Amsterdam, 1874, Dl I, blz. 195.

[3]) Dr. W. Geesink, *Calvinisten in Holland*, Rotterdam, 1887, blz. 51.

[4]) Zie over hem o. a. J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 230.

de Romeinen, waarvoor de Kerkeraad hem dan ook ter verantwoording geroepen had. Bij hoofdstuk VII gekomen, had hij den natuurlijken mensch toegeschreven, wat Gods Woord aldaar zegt van den wedergeborene. Bij hoofdstuk IX—XI had men het kunnen hooren, dat volgens hem de oorzaak der verkiezing het goed gebruik van den vrijen wil was en bij hoofdstuk XIII had hij gezegd, dat de Overheden niet alleen de hoogste macht hadden in politieke zaken, maar dat zij ook de souvereine herders der gemeente Gods waren, van dewelke de herders en leeraars de macht moesten ontvangen, om de kerk van Christus te leeren en te regeeren [1]).

Gomarus had daarom de benoeming ontraden; de synodale Gedeputeerden hadden alle moeite aangewend, dat men van de benoeming zou afzien [2]) en Amsterdams Kerkeraad had hem eerst niet willen loslaten, omdat hij hem in de universiteit, waar hij zijne dwalingen ongestoord verspreiden en den studenten inprenten kon, die ze straks in de kerken zouden uitdragen, zooveel gevaarlijker achtte dan in de kerk, waar hij nog veelszins in bedwang werd gehouden. Toch had het verzet niet gebaat. De libertijnsche Leidsche regenten, die wel begrepen, welk een machtig wapen zij in Arminius' professoraat zouden krijgen, om de gehate calvinistische leer te fnuiken, hadden volgehouden en Amsterdam had hem eindelijk wel moeten ontslaan, al was dit dan ook geschied op conditie, dat hij vóór de aanvaarding van zijn ambt eene conferentie met Gomarus zou houden.

Deze conferentie had den 6den en 7den Mei plaats gehad. [3]) Arminius wist, vreemd genoeg, aan Gomarus eenigszins te voldoen en beloofde zich te zullen conformeeren met de Confessie en den Catechismus. [4]) Vóór hij het hoogleeraarsambt aanvaardde, was hij toen eerst nog gepromoveerd tot Doctor Theologiae op den 10den Juli [5]) en bij die gelegenheid was ook Hommius als opponent tegen hem opgetreden. Arminius verdedigde toen Theses *de natura Dei*. Met Gomarus drong Hommius toen zeer op hem aan, dat hij zich

---

[1]) Trigland, *a. w.*, blz. 284.
[2]) J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 231—243.
[3]) Geesink, *a. w.*, blz. 90.
[4]) Trigland, *a. w.*, blz. 290.
[5]) In de *Acta van den Senaat der Leidsche academie* staat op 7 Juli aangeteekend „Designatus est proximus dies Jovis (en dat was de 10de Juli) promotioni D. Arminii." Verschillende geschiedschrijvers geven hiervoor verschillende data aan.

duidelijk vóór of tegen de nieuwe gevoelens wilde uitspreken, waarvan hij verdacht werd, maar tevergeefs. Arminius sneed dat juist af en gaf voorts zeer algemeene en ontwijkende antwoorden. [1])

In September 1603 had Arminius zijne colleges geopend. Eerst hoorde men daar niets kwaads van, maar al ras veranderde dit. 7 Februari 1604 gaf hij stellingen over de praedestinatie, waartegen Gomarus zich genoodzaakt zag 31 October van dat jaar op te komen. [2]) Ook bemerkte men wel uit de vele disputen, die er onder de studenten voorvielen en uit conferentiën, die Arminius met de predikanten hield, dat hij zijne bizondere inzichten niet verborgen hield. [3]) Er is toen, niet het minst door de synodale Gedeputeerden, allereerst getracht te weten te komen, welke van de leer der Gereformeerde kerken afwijkende gevoelens hij doceerde, maar dit was eene verre van gemakkelijke taak. Arminius toch liet zijne bizondere inzichten niet zoo zeer op de publieke, maar op de private colleges uitkomen [4]) en zorgde er wel voor, dat hij niets in druk gaf. „Ik weet wel," zoo schreef hij 25 Juli 1605 aan A Borreus, „dat mijne tegenstanders het hierop toeleggen, dat ik gedwongen worde uit mijn schuilhoek te voorschijn te komen, maar ik zal mij juist daarom des te meer thuis houden." [5]) Toen dan ook de Gedeputeerden van de Noord- en Zuidhollandsche Synoden hem 30 Juni 1605 bezochten, om met hem eene broederlijke conferentie te houden, wilde hij ze als Gedeputeerden der Synoden niet ontvangen. Heeren curatoren zouden 't hem „kwalyck afnemen." [6])

Bij dit onderzoek naar Arminius' leer is ook Hommius gedurig betrokken geweest; [7]) door gesprekken, die hij met hem

---

[1]) G. Voetii, *l. l.*, Pars II, vol. 3, pag. 56. Casp. Brantii, *Historia vitae J. Arminii*, Brunsvigae MDCCXXV, pag. 95, die ook nog als opponenten van Arminius noemt Petrus Bertius, Crucius en Nicolaas Grevinkhoven. Voetius, *t. a. p.*, noemt de Theses, naar aanleiding waarvan Gomarus en Hommius opponeerden. Zij zijn te vinden in *Arminii Veteraq-Bat. S. S. theol. doct. eximii, Opera theologica*, Lugd. Bat. 1629, pag. 223 en 227.

[2]) Duker, *a. w.*, Dl I, blz. 81.

[3]) Trigland, *a. w.*, blz. 290.

[4]) *W. d. M. V.* Ser. III, Dl IV, blz. 231, 232.

[5]) *Praest. ac. erudit. Virorum Epistolae*, Amstelaedami, CIↃIↃCLXXXIV, N°. LXXVIII.

[6]) Trigland, *a. w.*, blz. 300.

[7]) Afgaande alleen op Arminius, zou Hommius hierbij zeer onedel te werk zijn gegaan. Hij toch schreef, 20 Mei 1605, aan Wtenbogaert, *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. LXXVII: „Ego justam habeo causam cum F. H. & E. Am. (dat zullen zijn Festus Hommius en diens collega Eg-

hield, [1]) door het bijwonen zijner disputaties, [2]) maar niet het minst doordat de kwestie in Leidens Kerkeraad behandeld werd,

---

bertus Aemilius) expostulandi de calumniis nonnullis; video istorum vires non nisi in absentem valere; praesentis vultum vix intueri audent, ipsi sibi conscii calumniarum." Zie hierover ook G. Brandt, *Hist. der Reformatie*, Amsterd. 1671, Dl II, blz. 58; Casp. Brantii, *l. l.*, pag. CXI, en Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 255, die Arminius' brief als bron gebruiken. Raadzaam is het te bedenken, dat Arminius hier zelf aan het woord is in eigene zaak. Hier zou ook het „audiatur et altera pars" zeer te stade komen. Maar bij gebrek daarvan stel ik tegenover Arminius' beschouwing eene andere; die van Helmichius. Deze schrijft aan A. Corneliss., 9 Maart 1605, van dezelfde personen: „Ministri Leydenses, de quibus cum summo gaudio et gratiarum actione ad Deum ex te intelligo, illos duos quos nominas..... stare pro veritate: et illorum consilium prorsus probo" en 22 Maart van hetzelfde jaar: „Het is mij een vruecht ende der kercke welvaert, dat hij (F. H.) ende sijn metbroeder so wel geanimeert sijn." *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl IV, blz. 256, 261. Voorts bedenke men, dat de naam van Arminius, die zijne tegenstanders wel meer in een slecht daglicht weet te plaatsen, zelf wat oprechtheid en ernst betreft, ganschelijk niet ongerept was. Zie J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 248 en H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 498.

[1]) Van een dier gesprekken deelt Arminius het volgende mee in den in de vorige noot aangehaalden brief: „Festus ab eo tempore, quo illi, te & Borreo praesentibus, ad omnia ipsius objectamenta respondi eousque ut diceret abiens, se veritatem inquirere velle, mihi non adfuit colloquii de illis rebus gratia; narrat se domum tum à colloquio isto reversum, Deum suppliciter invocasse, ut oculos sibi aperiret, & veritatem manifestaret; quo facto tantam sibi obortam lucem & laetitiam, ut porro perseverare statueret in recepta sententia. Eia veritatis indagatores idoneos!" Zie hierover o. a. ook G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 58 en Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 255. Over het feit zelf, ons van elders niet bekend, kan, helaas! geen ander licht verspreid worden. Bij deze voorstelling ziet men door den bril van Arminius, die zeker wel wat gekleurd zal geweest zijn. Overigens is het best mogelijk en zeker wel waar, dat Hommius in het gebed den Heere om licht en wijsheid zal gebeden hebben over de vraagstukken, waarvoor Arminius hem plaatste en dat God hem ook de verhooring zijner gebeden schonk, zoodat hij ook daardoor in zijn geloof bevestigd werd. En wat de insinuatie van Arminius aangaat, „Eia veritatis indagatores idoneos!", Hommius' leven geeft bewijs genoeg, dat hij volstrekt niet in het gebed een soort toovermiddel zag, dat hem van een nauwgezet onderzoek der H. Schrift en der controverse punten ontsloeg.

[2]) Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 255. In 't begin van 1605 werd aan Hommius ook verweten door A. v. d. Borre, dat er conventikels gehouden werden om te delibereeren, hoe men Arminius wederstaan zou. Hij antwoordde, dat hij daar niets van wist, maar dat men wel conventikelen mocht noemen, als hij en Arminius en Wtenbogaert samenkwamen, om te beraadslagen, hoe zij hunne nieuwigheden zouden invoeren. *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl IV, blz. 274.

waarbij hij meer dan de andere dienaren des Woords de leiding der zaken blijkt gehad te hebben.

De Kerkeraad nam daarbij een alleszins zuiver standpunt in. Professoren toch en studenten, die onder elkander verdeeld waren, stonden als lidmaten onder zijn opzicht; bovendien traden de hoogleeraren mede op in den dienst des Woords; in de gemeente heerschte reeds velerlei onrust en last not least, onder zijne eigene dienaren was er een, die wat de zuiverheid der leer aangaat, niet minder suspect was dan Arminius. Dit was Adrianus v. d. Borre [1]), die bij gelegenheid van eene predikatie over de Oostersche Wijzen beweerd had, dat God ook nu nog vele heidenen zonder de prediking des Evangelies tot de zaligmakende kennisse van Christus bracht, over welke predikatie hij door Hommius ernstig was aangesproken; voorts verkondigde, dat de onwedergeborenen goede werken konden volbrengen, waardoor God bewogen werd hun de kennis der zaligheid te geven en ook in andere opzichten velerlei absurde meeningen koesterde. [2])

Nadat de zaak in den Kerkeraad minstens reeds sedert 23 Mei aanhangig geweest was, werd op 26 Juli 1605 éénstemmig geresolveerd, „dat de Professores der H. Theologie, ende de Regent des Collegii, mitsgaders de Dienaren des Goddelycken Woorts, in teghenwoordicheyt des Kercken-raets, een broederlycke, ronde, ende vruntlijcke Conferentie sullen houden over de stucken der Christelijcker Leere, voornamelyck over sodanige, in dewelcke eenich nadencken is van geschil." [3]) Bleek dan, dat het verschil niet van gewicht was, dan kon men maatregelen nemen, om alle

---

[1]) Reeds in 1602 had Wtenbogaert hem te Leiden gerecommandeerd en was hij ook beroepen geweest, maar niet gekomen. Helmichius had toen al met het oog op hem en Arminius geschreven aan A. Corneliss: „Utramque ergo èt Eccles. et Academ. periclitari videmus, ni caute provideatur," en in denzelfden brief: „Qui (Wtenbogaert) mecum providit ne Eccl. Hornana periclitaretur per illum (A. v. d. Borre) idem spero curabit vobiscum ne Eccl. Leyd. simili obiiciatur periculo per eundem." *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl IV, blz. 158, 160. — In 1604 was het weer geprobeerd. Hommius met Arminius hadden hem in April 1604 te Schoonhoven bezocht. 7 November was hij te Leiden bevestigd. Hij bleek spoedig een heftig voorstander van Arminius te zijn. Helmichius schreef in 't begin van 1605 van hen beiden: „'t Schijnt, dat zij voor hebben, d' een in de Academie, d' ander in de Kercke haer mes te wetten." Zie *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl IV, blz. 242, 268, 282. J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 248 en *Predicanten en kerkel. zaken*, 1573—1614.

[2]) *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl IV, blz. 243, 244, 245. *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. LXXVI.

[3]) Trigland, *a. w.*, blz. 297.

lasteringen te weren en indien het wel gewichtig bevonden werd, dan zou gezorgd moeten worden, dat de gemeente geene schade leed en scheuringen verhoed werden.

Hommius, Emilius en Sprankhuysen verklaarden zich dadelijk bereid tot het houden dier conferentie en de burgemeester Broeckhoven met Dr. Merula werden gecommitteerd, om de resolutie aan de professoren en den regent mee te deelen. Het is echter tot deze conferentie niet gekomen. Arminius stak een spaak in het wiel, verklarende, dat hij „sonder consent der E. Curateuren van de Academie sulcx niet doen en conde. Ooc niet en sagh wat nuttigheyt uyt een sodanige Conferentie de Kercke soude vercrijghen." [1])

Den 5[den] Augustus besloot toen de Kerkeraad, dat alleen de dienaren des Woords dergelijke bespreking in den Kerkeraad zouden houden, waarvoor Van den Borre, die tijdelijk bij leening in Utrecht diende, zou ontboden worden. [2]) Maar deze kwam er niet voor over en de zaak werd voorloopig uitgesteld.

Den 18[den] October was Van den Borre terug en Hommius stelde, in aansluiting aan hetgeen 5 Augustus bepaald was, dadelijk weer aan de orde, dat nu den dienaren zou belast worden, de conferentie aan te vangen. Hij las tevens de punten voor, door hem in schrift gesteld, waarover zou moeten geconfereerd worden. [3]) Zijn voorstel werd aangehouden. 29 November is de zaak weer in behandeling. Hommius dringt opnieuw aan op de conferentie, maar nu treedt Pieter Oom Pietersz, één der gecommitteerden van den Magistraat in den Kerkeraad, [4]) tusschenbeide en zegt aan Hommius, dat hij van zijn voorstel moet aflaten of het anders moet aandienen, waar het behoort. [5])

---

[1]) *Voorrede van de Acta ofte Handelinghen des Nationalen Synodi* 1618/19. Dordrecht 1621. Voortaan te noemen „*Voorrede Acta v. Dordr.* 1618/19."

[2]) Hij was daar in 't eerst van Mei heengegaan. *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl IV, blz. 280, 284.

[3]) *Predicanten en kerkelijke zaken*, 1573—1614, en *Praest. ac. erudit. virr. Epp.*, N°. LXX. Hierin schrijft Arminius, 't is een brief van 27 October, ook nog dit: „Seniores petierunt, uno verba praeeunte animosiore & prudenti, sibi tradi scripto petitionem istam & Articulos quaestionum, ut mature deliberare possent quid ex re esset Ecclesiae; quod ipsis negavit ille." (Hommius.)

[4]) Men herinnere zich, dat er twee gecommitteerden van „die van de Gerechte" in den Kerkeraad zitting hadden.

[5]) Alsof dit niet bij uitnemendheid eene zaak des Kerkeraads was. Anders echter oordeelden de Politieken. Volgens hen had niet de kerk zelve, maar de magistraat over het geloof der kerk te beslissen. Zie Dr. A. Kuyper, *De Leidsche professoren*, Amsterdam, 1879, blz. 43.

Hommius antwoordde hem, dat hij niets voorstelde dan wat reeds lang geleden door den Kerkeraad besloten was en wat hij zeer dienstig achtte, om tot kennis der geschillen te komen. Voorts wilde hij zijn gevoelen gaarne aan dat van den Kerkeraad onderwerpen.

Deze nam ook nù geene conclusie.

5 December vergadert de Kerkeraad weer. Maar nu komt Pieter Oom Pietersz. met eene *acte* van „mijne Heeren" voor den dag van 2 (12) December, waarin den Kerkeraad en met name Hommius werd aangezegd, dat „die van den Gerechte geenssins en connen verstaen noch gedogen, dat op sodanige articulen binnen dese stede in conferentie zal worden getreden." [1]) Wel stonden zij eene vriendelijke conferentie toe, als men van eenigen dienaar *bewijzen* kon, dat hij tegen Confessie of Catechismus geleerd had.

Hommius heeft toen zijn voorstel ook losgelaten, maar heeft dadelijk onderscheidene stukken ingebracht tegen Van den Borre, waaruit bleek, dat deze op den kansel, in de laatst gehoudene Synode en in particuliere gesprekken had laten uitkomen, dat hij in zake de leer van andere gevoelens was dan zijne mededienaren. Borreus is daarop gehoord en heeft nadere verklaring gedaan en toen Hommius' aanklacht bleek niet ongegrond te zijn, heeft hij beloofd, dat hij zijne bizondere gevoelens noch op den kansel, noch bij studenten, noch bij lidmaten zou openbaren, maar ze voor zichzelf zou houden. En hiermede is deze zaak in den Kerkeraad beëindigd. [2])

Hommius schijnt daarna een tijd lang nog al in vrede, ook met Van den Borre, gediend te hebben. Althans bij het ziekbed van zijn schoonvader, den regent Cuchlinus, treffen wij hem zoowel met Borreus als met Emilius aan. [3]) Ook konden Magistraat en Kerkeraad volstrekt niet besluiten Hommius los te laten, toen hij in Maart 1606 eene beroeping ontving naar Delft. Hij zelf, hoewel anders wel genegen „den Dienst deser Kercke aen te nemen," vond zich ook „beswaert" en verzocht den broeders van Delft, „dat (daarin) niet meer gedaen sal werden." [4])

---

[1]) *Predicanten en kerkelijke zaken,* 1573—1614.

[2]) Behalve de reeds aangehaalde bronnen ging ik ook na Trigland, *a. w.*, blz. 297—299. G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 62, 63. Jac. Leydekker, *Eere v/d Nat. Syn. v. Dordr.*, Amsterd., 1705, Dl I, blz. 143. Dr. A. Kuyper, *De Leidsche professoren*, blz. 35. *Praest. ac. erud. virr. Epp.,* N°. LXXXII.

[3]) L. Trelcatii, L. f., *Oratio funebris in obitum Joh. Cuchlini,* Lugd. Bat. MDCVI.

[4]) *Delftsche Kerkeraadsnotulen* van 6 Febr. en 27 Maart 1606. Afschrift

Een paar jaar later echter, toen de Arminianen met hunne opiniën in zake de leer en de regeering der kerk meer openlijk voor den dag kwamen, werden de verhoudingen te Leiden vrij wat veranderd en kwam Hommius met den Magistraat, die schier geheel aan de zijde der Remonstranten ging staan en door Arminius c. s. geleerd wellicht nog meer dan vroeger „dominus consistorii" wilde zijn, op gespannen voet te staan. Zóó werd de Kerkeraad, 29 Dec. 1609, toen even te voren de synodale Gedeputeerden een nog al vrijmoedig request aan de Staten van Holland gepresenteerd hadden [1]), waarin de „Heeren" vermoedden, dat ook Leidsche predikanten betrokken waren, (Aemilius was toen één van de Gedeputeerden der Synode en Hommius delibereerde wel met hen), [2]) op het stadhuis geroepen en bevalen „die van de Gerechte, „dat nyemant voortaen hem sal onderwinden in geene zaecken te delibereren of te resolveren, 't zij dan in Classicale off Synodale vergaderingen, off oock bij den Gedeputeerden van de Synoden ende veel min yets te doen off in 't werck te stellen, zonder eerst daerop te hebben de resolutie van de Kerckenraet alhier." Tevens hielden zij den Kerkeraad voor, niet „bij maniere van collusie off andere indirecte wegen" personen uit den Kerkeraad te brengen, die de Heeren kenden „voor luyden met eeren, oprecht ende vreedsamich", wat bij de nominatie van ouderlingen toen scheen geschied te zijn [3]).

Ook in den Kerkeraad en de gemeente bleef in 't vervolg de strijd niet uit. Wij moeten dit echter nagaan in een later hoofdstuk.

Zooals ik reeds gezegd heb, koos de Z.-H. Synode van 1605 ook Hommius tot haar Gedeputeerde. Dat hij als zoodanig „met getrouwicheyt ende wackerheyt" is werkzaam geweest, „tot groot ghenoughen" [4]) der kerken, blijkt wel hieruit, dat hij, terwijl anderen nooit langer dan twee jaar achtereenvolgens Gedeputeerden waren, ook voor het derde jaar gecontinueerd werd [5]). Het zal ons ook

---

van den brief, waarin hij zijne beslissing aan de broederen van Delft meedeelde, ontving ik van Dr. J. Hania Pzn. Ik nam dit schrijven op in Bijlage F.

[1]) Trigland, *a. w.*, blz. 498, 499.

[2]) *Brief van Hommius aan Lubbertus*, 18 Nov. 1608: „Cum D. Gomaro et Deputatis Synodi egi de consilio tuo." Voortaan noem ik een brief van Hommius aan Lubbertus steeds: *Br. v. H. a. L.*

[3]) *Predicanten en Kerkel. zaken*, 1573—1614.

[4]) *Lyckoratie*, blz. 9.

[5]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 274.

uit het verhaal, waarmee ik nu een aanvang maak, duidelijk worden. Men houde daarbij in het oog, dat hij deze taak met anderen [1]) vervuld heeft en het mij daardoor niet wel mogelijk was, altoos juist aan te geven, wat Hommius daarvan verricht heeft. Dit is wel zeker, dat hem ten minste het eerste en derde jaar niet het geringste deel op de schouders gelegd is, want toen is hij scriba van de Gedeputeerden geweest [2]).

Sommige werkzaamheden der Gedeputeerden keerden *mutatis mutandis* schier elk jaar terug. Hiertoe behoorde het „staan over de examina" dergenen, die tot den dienst des Woords werden toegelaten, wat Hommius ook onderscheidene malen werd opgelegd [3]); voorts het indienen van remonstrantien, meestal bij de Staten van Holland en Westfriesland, om te verzoeken o. a., dat naarstig gelet zou worden op „de oeffeninge der pauselijcke Affgoderie ende superstitien"; dat eene „geauthoriseerde Houwelijckse ordonnantie" gepubliceerd mocht worden; dat een goede „schoolordre" zou worden ingesteld en gezorgd voor bekwame schoolmeesters; dat het uitgeven van „schandalose ende vervoerersche boecken" tegengegaan zou worden; dat de „prophanatie van sabbath-, vast- en biddagen" en

---

[1]) Van 1605—1606 waren Gedeputeerden in Z.-Holland Festus Hommius, Johannes Dibbetzius, Franciscus Lansbergen en Daniel Dolegius.

Van 1606—1607, Hommius, Dibbets, Casparus Grevinckhoven en Johannes Berhardi (Jan Barentszen).

Van 1607—1608, Hommius, Barentszen, Ruardus Acronius en Libertus Fraxinus. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 239, 256, 274.

[2]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 31A, waarin voorkomen: *Minute der handelingen van de Gedepp. van S. Holl. in den jare 1605—1606* en *Acta Deputt. Synodi S. Hollandiae, tradita Synodo Gorincheymensi A° 1606*, beide door Hommius geschreven, en *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 12.

Ik noem deze Acta voortaan: *Acta Depp. S. S. Holl.*

[3]) 10 October 1605 stonden Hommius en Lansbergen in de Classe Rotterdam over het examen van S. Gruterus en 27 Maart 1606 in de Classe Leiden over dat van J. Arnoldi; 4 April stond hij met Dibbets in de Classe Gouda over het examen van J. de Rhoo en 10 April met denzelfde in de Classe Leiden over dat van Isaac Fredericus. Met Joh. Bernardi stond hij in de Classe Leiden 16 Oct., over het examen van E. Verhoevius; 11 Dec. over dat van Jac. Cuchlinus (daar waren al de Gedeputeerden bij) en van M. Jonas Volmarus; 22 Jan. 1607 over dat van S. Baselius en 14 Mei over dat van Isaacus Junius, terwijl hij met Lansbergen, 31 Maart 1607, in de Classe Rotterdam het examen van Casp. Caprarius bijwoonde en 25 Juni in de Classe den Haag dat van Sam. Everherdts Petri. Welke examens hij namens de Synode van 1607—1608 heeft bijgewoond, kan niet worden aangegeven. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 254, 273, 274, 286, 287.

het houden van dans- en rhetorijckspelen en kermissen ten platten lande" zoude geweerd worden [1]).

Vervolgens hadden zij, zoo er geene andere personen voor waren aangewezen, de besluiten der Synode aangaande bepaalde personen en kerken uit te voeren. Zoo hadden zij na de Synode van 1605 Helmichius te verzoeken, voort te gaan met de „oversettinge des bijbels" [2]); Donteclock te vragen, zijn aangevangen werk tegen de „waerzeggers ende besweyrders" voort te zetten [3]); Tilmannus Cupus' werk over de reformatie der kerk in Nederland, waarmee hij begonnen was, te visiteeren, waarover Hommius en Dibbets hem hebben aangesproken, wien hij geantwoord heeft, dat hij daarmeê niet doorging [4]); van Becius' werk, waarin deze de redenen weêrlegde van hen, die het trouwen van gedoopten met ongedoopten voorstonden, copieën te maken en die aan de Classen te zenden, wat door Hommius verricht is [5]) en de instructien van de visitatoren te copieeren en te verzenden aan de Classen, wat ook door Hommius gedaan werd [6]).

Hij heeft ook, in de plaats van Dolegius, met Becius de Z.-H. kerken vertegenwoordigd op de Synode van Haarlem in 1606 [7]).

Op hunne vergadering van 14 en 15 Juni 1606 droegen de Gedeputeerden aan hem op, een schrijven te richten aan de Classe Gouda, waarbij deze Classe moest aangespoord worden tot het vermanen van de Goudsche predikanten. Hermannus Herberts en zijne collega's te Gouda lieten namelijk in het gebed vóór de predicatie de belijdenis van de erfzonde weg, naar zij zeiden „om de Coornherdisten en de zwakken" niet te ergeren [8]).

Voorts werd op deze vergadering de kwestie in het Graafschap Buren besproken. Die was deze. Reeds sedert jaren had de Graaf

---

[1]) Zulk eene remonstrantie, die zij met de Gedeputeerden van de N. H. Synode op 1 Maart 1606 bij de Staten indienden, is te vinden in de *Acta Depp. S. S. Holl.* Zij is zeer zeker door Hommius als scriba gesteld.

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl. III, blz. 232; *Acta Deputt. S. S. Holl.* Zie J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 278—298.

[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 216, 231, 244; en *Acta Deputt. S. S. Holl.*

[4]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 231, en *Minute der handell.*

[5]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 204, 215, 231, en *Minute der handell.*

[6]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 235, en *Minute der handell.*

[7]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl I, blz. 384. Dolegius was 25 Nov. 1605 gestorven. *Acta Deputt. S. S. Holl.*

[8]) *Minute der handel.* Het is mij niet gelukt dit schrijven van Hommius in mijn bezit te krijgen. Over vorige processen met dezen Herberts zie J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 191—207.

van Hohenlo, administrator namens Prins Maurits van de „heerlijckheijt" Buren, aan de dienaren, onder zijne jurisdictie staande, niet willen toestaan op de Classe van Gorcum te komen en ook sinds jaren was daarover reeds met hem namens de kerken gehandeld [1]).

In 1603 moesten de predikanten in dit Graafschap op des Graven ordonnantie zelfs eene aparte Classevergadering houden. Daar had de Z.-H. Synode van dat jaar, hoewel ongaarne, toen maar in berust, maar tevens aan de Gedeputeerden opgedragen aan te houden, dat zij dan ten minste zouden mogen ressorteeren onder de Z.-H. Synode [2]).

In 1604 en 1605 was die opdracht herhaald, omdat er, wijl de Graaf den meesten tijd des jaars absent was, nog geen gevolg aan had kunnen gegeven worden [3]). Den 23sten Juni hebben de Gedeputeerden toen de Gravinne van Buren — de Graaf was intusschen overleden — te IJselstein bezocht en haar het verzoek der Synode voorgesteld. Zij hadden succes op hunne reis, want de Gravin gaf ten antwoord, dat zij den predikanten niet kon gelasten te staan onder de Z.-H. Synode, maar dat zij het ook niet zou beletten, als zij het zelven wilden. Gedeputeerden brachten dit antwoord over aan de Classe Gorcum, die nu twee van die predikanten tegen de a s. Synode binnen Gorcum ging ontbieden [4]).

Ook droegen de Synoden van Gorcum 1606 en van Delft 1607 hun een paar besluiten ter uitvoering op in zake enkele personen en kerken [5]), maar wat verreweg het gewichtigste deel van hunne werkzaamheden heeft uitgemaakt, is datgene, wat zij gedaan hebben, om de opkomende dwaalleer van Arminius c. s. te leeren kennen, te bestrijden en de kerken te vrijwaren tegen het gevaar, dat haar daarin bedreigde. Ik wil dit nu aan de hand der historie nagaan. Wij zullen Hommius daarbij als een onverdroten kampvechter voor de heiligste belangen der kerk zien optreden.

Zooals ik reeds meedeelde, had Arminius vroegere Gedeputeerden, toen die hem 30 Juni 1605 vroegen om eene conferentie met hen te houden, schaakmat gezet, door zich achter de curatoren der academie te verschuilen. De „looze vos" [6]) had gezegd, dat hij

---

[1]) J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 109—114.

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 201.

[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 213, 230.

[4]) *Acta Deputt. S. S. Holl.* Op de Synode van 1606 zijn dan ook „Dienaren" uit het Graafschap Buren verschenen. Reitsma en v. Veen, *a. w.* Dl III, blz. 242.

[5]) Reitsma en v. Veen, *a. w.* Dl III. blz. 246, 264, 267.

[6]) Dr. A. Kuyper, *De Leidsche professoren*, blz. 35, 36.

dat niet doen mocht dan met verlof, ja op bevel van de curatoren.

Nu konden de kerken het daarbij niet laten zitten en daarom had de Synode van 1605, die door het rapport harer deputaten en ook door een gravamen van de Classe van Dordrecht [1]) weer voor deze kwestie geplaatst was, besloten, dat „de gedeputeerde deses Synodi", met die van N. Holland, die daartoe verzocht zouden worden, „neerstich ondersouck sullen doen van alle puncten, waerover in de Universiteyt van Leyden.... swarigheyt zoude gemaect worden, ende alsdan aen de heeren curateurs.... ofte de heeren Staten versoucken, dat de professores facultatis theologicae tot Leyden,.... over deselve haer gevoelen rondelyck willen verclaren." En ten tweede dat, als de professoren weigerden de verklaring te geven, dan uit elke Classe één aan de Gedeputeerden zou toegevoegd worden, om met hen te handelen, zooals „de noot en de stichtinge vereysschen" [2]).

Dienovereenkomstig togen nu Hommius c. s. aan den arbeid. Den 11den October stelden zij in hunne vergadering eenige *Redenen* op, om die straks aan curatoren te overhandigen, als die hun bewijs zouden vragen van de beweerde oneenigheden aan de academie, die ons doen zien, dat zij goed wisten, wat er aan de hoogeschool broeide. „Verscheidene studenten," zoo schreven zij, „nu onlangs tot den dienst gepromoveerd, drijven verscheidene opiniën onder den naam van Arminius." Arminius zelf heeft verklaard, dat er sommige stukken der leer zijn, waarin hij „van ons dissentieert ende oock sommige waerin hij twijffelt." Sedert zijne komst te Leiden hebben de studenten het hoofd vol van vreemde opiniën. Predikanten en professoren durven rondweg zeggen, dat de Catechismus „naerder gereformeert" moet worden. Zij beschuldigen hunne medebroeders, dat zij eene leer voorstaan, die „blasphemie" is en waaruit volgt, dat God een auteur der zonde is. Overal in het land worden lidmaten hierdoor geërgerd en anderen „tot dese nieuwichheden affgetrocken." Reeds schrijven de Jezuïeten van Keulen in hunne brieven, dat het rijk der Calvinisten niet lang zal bestaan, „overmits de professoren tot Leyden nu onder malcander beginnen in de leere oneens te worden." [3]) 8 November kwamen zij met de Gedeputeerden van Noordholland samen te Leiden. Wijl curatoren,

---

[1]) Zie Trigland, *a. w.*, blz. 301.

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 236, 237.

[3]) *Minute der handelingen.* Deze *Redenen* zijn opgenomen door A. C. Duker, *a. w.*, Dl I, Bijlagen blz. XXXVI—XXXVIII.

die hier toen ook vergaderden, reeds op het punt stonden om te vertrekken, ontwierpen zij in der haast eenige vragen, waarin zij de bestaande kwesties hadden saamgevat [1]).

Zij worden door curatoren binnen gelaten en geven hun de gestelde vragen over met verzoek, of zij den professoren wilden gelasten, „dat sij daer over rondelijck en sinceerlijck haer willen verclaren," daar zij geen beter middel wisten, om de reeds bestaande onrust weg te nemen, den kerken contentement te geven, de oneenigheden onder de studenten te dempen en de eer der professoren te maintineeren. [2]) Edoch — en dit was immers wel te verwachten — curatoren wilden dit aan de hoogleeraren niet

---

[1]) *Minute der handelingen.* In de *Minute* zijn deze vragen aldus geformuleerd:

1.

An electio sit prior, an vero fides praevisa, ita ut Deus secundum fidem praevisam elegerit suos.

2.

An inde sequatur Deum esse authorem peccati, si dicatur aeterno suo decreto omnia et singula, etiam pravas hominum voluntates ad certos bonos fines determinasse et dirigere.

3.

An peccatum originale hominem per se aeternae mortis reum facit, etiam nullo accedente peccato actuali. Et an ejus reatus Christi Mediatoris beneficio ab omnibus et singulis hominibus sublatus est.

4.

An opera non renatorum ex viribus naturae profecta ita Deo placeant, ut illis ad conferendam ipsis gratiam supernaturalem et salutarem moveatur.

5.

An Deus jure suo nunc ab homine lapso fidem in Christum exigat, quam ex se habere non potest, an vero omnibus et singulis, quibus praedicatur Evangelium det gratiam sufficientem, qua si velint, credere possint.

6.

An fides justificans sit solus DEI vocantis, illuminantis et voluntatem reformantis, effectum et purum donum, idque solis ab aeterno electis proprium.

7.

An quilibet vere fidelis possit ac debeat de suâ salute certus esse in hac vita.

8.

An vere fideles et electi fidem ad tempus prorsus amittant.

9.

An fideles, sub gratiâ N. T. possint in hac vita legem Dei perfecte servare.

[2]) *Acta Deputt. S. S. Holl.*

gelasten. Zij waren de Gedeputeerden vóór geweest en gaven hun nu ten antwoord: „Onder de professoren bestaan „geen geschillen int fundament van de Leere"; zij hebben dat zelven op ons uitdrukkelijk verzoek aan ons verklaard en daarom oordeelen wij, dat wij hen niet „met naerdere examinatie ofte verclaringe" moeten bezwaren; beter is het uwe artikelen te bewaren tot eene Generale Synode." [1]) Wel hielden de Gedeputeerden aan, dat de curatoren „de saecke wat naerder (wilden) bedencken," maar tevergeefs. [2]) Zij waren „afgeslagen" [3]) en daar zij wel begrepen, dat eene commissie tot het afdoen van deze zaken, waarop het tweede lid van art. 24 der Synode van 1605 doelde, toch niets kon vorderen, wijl haar „de feitelijke macht tot bevelen en het oefenen van contrainte" [4]) ontbrak, hebben zij dit deel van hun opdracht achterwege gelaten en zijn zij met de Gedeputeerden van de N.-H. Synode voortgegaan met aan te houden bij de Staten-Generaal op het consent voor eene Nationale Synode, waarheen de curatoren ook hadden verwezen en waar de „sake", die „generael was", eigenlijk ook moest beslist worden. [5]) Dit hebben wij nu na te gaan.

Sedert 1586 was er geene Generale Synode geweest, hoewel toen bepaald was, dat zij om de drie jaar zou gehouden worden. [6]) De schuld hiervan lag niet bij de kerken maar bij de Overheid. Zij verstonden, dat er tusschen al de kerken van de Nederlanden een band van éénheid gelegd was, toen zij „in den smeltkroes van het martelaarschap waren saamgesmolten" [7]) en dat die bestaande eenigheid ook eene Nationale of Generale Synode eischte, waarom ook al die jaren door telkens weer pogingen zijn aangewend, om zulk eene Synode te krijgen. Maar de politieke macht-

---

[1]) Werkelijk had ook Gomarus die verklaring aan curatoren gegeven. Zie daarover C. Brantii, *l. l.*, pag. 124; C. M. v. d. Kemp, *De Eere der N. H. Kerk tegen Ypey en Dermout*, Rotterdam, 1830, Dl II, blz. 296—299. Gomarus, *Bedencken over de Lyckoratie P. Bertii*, Lugd. Bat., 1609. H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 500 [2]). — Gomarus was m. i. van strijd afkeerig en gaf daardoor soms meer toe dan geoorloofd was, gelijk hier en ontliep ook wel den strijd, zooals bij Vorstius' benoeming in 1611.

[2]) *Acta Deputt. S. S. Holl.*

[3]) Trigland, *a. w.*, blz. 305.

[4]) Dr. A. Kuyper, *De Leidsche professoren*, blz. 36.

[5]) J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 254.

[6]) Dr. F. L. Rutgers, *Acta van de Nederl. Synoden in de 16e eeuw*, 's Gravenhage, 1889, blz. 497.

[7]) Dr. A. Kuyper, *a. w.*, blz. 49.

hebbers, inzonderheid in Utrecht en Holland, [1]) verstonden het anders. Hun bedoelen was het kerkelijk provincialisme; de kerken van ééne provincie eene kerk op zichzelf en diè kerk onder de Overheid dier provincie en daarom hebben zij het saâmkomen van eene Generale Synode tegengewerkt. [2]) Toch hebben de kerken door hare Gedeputeerden volgehouden en altoos weer, sedert de laatste jaren der 16de eeuw nog dringender dan te voren, op het consent voor eene Nationale Synode aangedrongen. [3]) Eindelijk, het was in 1605, konden de Gedeputeerden te Rotterdam rapporteeren, dat nu al provinciën, ook Utrecht, het saâmroepen van de Synode hadden ingewilligd. Ware de vergadering van de Staten-Generaal voltallig geweest, dan zouden zij reeds in Augustus hun verzoek vernieuwd hebben. [4]) De Rotterdamsche Synode heeft toen haren Gedeputeerden opnieuw belast, om met die van Noordholland en de kerk van Amsterdam, [5]) „dese zake bij den heeren Staten-Generael op het vlijtighst ende gevougelijxt te voorderen" [6]) en het is dus sedert dit tijdstip, dat ook Hommius dit gewichtig belang mede had te behartigen.

Den 21sten October „stond" hij „in" bij de Staten-Generaal met de andere Gedeputeerden van Zuid- en Noord-Holland. [7]) Lansbergen doet het woord [8]) en vraagt opnieuw om de acte van consent voor de zoo lang gewenschte Synode. Maar ook nù nog krijgen zij de toestemming niet. Oldenbarnevelt gaf hun namens de Staten ten antwoord: [9]) „De zes vertegenwoordigde provinciën consenteeren de Synode, maar Overijsel is absent en zoodanige acte kan alleen worden gearresteerd in eene voltallige vergadering. Zoodra de toestemming van die provincie ook verkregen is, zal U de acte ter hand gesteld worden, mits — en dat was

---

[1]) J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 121—124.

[2]) Dr. A. Kuyper, *Revisie van de Revisielegende*, Amsterd., 1879, blz. 106.

[3]) Zie o. a. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 40, 101, 125, 140, 159, 183, 199, 212.

[4]) Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 275.

[5]) Amsterdam was in 1586 als saamroepende kerk aangewezen.

[6]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 230.

[7]) In Zuid-Holland waren steeds vier, in Noord-Holland twee Gedeputeerden aangewezen. Dit schijnt niet in 't oog gehouden te zijn door Dr. Rogge, als hij spreekt van „de vier gedeputeerden." Zie zijn *a. w.*, Dl I, blz. 277, en ook niet door Dr. Kuyper, *De Leidsche professoren*, blz. 32, die spreekt van drie uit Noord-Holland.

[8]) Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 275.

[9]) Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 275.

eene nieuwe voorwaarde, die de slimme advocaat er nu bijvoegde — mits de gravamina vóór de uitschrijving den Heeren Staten vertoond worden. [1])

26 November, Overijsel was nu ook vertegenwoordigd, kloppen Lansbergen en Fraxinus weer bij de Staten aan. En wat is nu het teleurstellend antwoord? „Alle provinciën consenteeren de Synode, maar éćne provincie heeft er eene restrictie bijgevoegd en wel deze, „dat in Synodo Nationali de Belijdenisse der Nederlandsche Kercken soude worden geresumeert." [2]) Voorts vroegen de Heeren Staten, of de „Kercken tevreden souden sijn, dat haer de acte van consent met sodanighe Restrictie gegeven werde." [3])

Lansbergen en Fraxinus konden daarin geene beslissing nemen, voor zij met hunne medegedeputeerden hadden gesproken en zoo kwamen 30 November [4]) de Gedeputeerden van beide Synoden met Plancius en Helmichius namens de kerk van Amsterdam hierover in den Haag te zamen. Zij hebben toen eene *remonstrantie* gericht aan de Staten-Generaal, waarin zij verzoeken om „de uijtschrijvinge des Synodi nae gewoonte der Kercken", zonder de clausule van de resumtie der belijdenis, waartegen zij bezwaar hadden [5]), maar vreezende, dat dit verzoek zou afgeslagen worden, gelijk hun uit particuliere gesprekken met Oldenbarnevelt wel duidelijk was geworden [6]), hebben zij er in een tweede verzoek aan toegevoegd, dat „indien hare E. Mog. de voorss. consideratiën geen plaatse en connen geven, de voorss. Gedeputeerden niet te min (verzochten), dat hare E. M. gelieve hun de Acte van Bijeencomste des Synodi Nationalis datelijck te verlenen, sulcx als die bij hare E. Mog. is geresolveert". Hun is toen door Oldenbarnevelt beloofd, dat de acte van consent weldra zou volgen. Voorts sprak de advocaat erg geruststellend over de clausule, maar om hen goed te doen beseffen, dat de Staten en niet de kerken het beleid der Synode in handen hadden, zeide

---

[1]) *Minute der handelingen.*

[2]) *Acta Deputt. S. S. Holl.* Dit was de provincie Utrecht. Holland had in 1597 eene Synode willen toestaan op deze conditie. J. Uytenb., *Kerckhistorie*, Rotterdam 1647, blz. 332 en Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 276.

[3]) *Acta Deputt. S. S. Holl.*

[4]) Zoo zeggen o. a. de *Acta Deputt. S. S. Holl.* en de *Minute der handelingen.* Zie ook J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 125 en de daar aangehaalde werken. Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 272, schijnt deze vergadering op den elfden dag na 26 November te stellen.

[5]) Deze *remonstrantie* is te vinden in de *Acta Deputt. S. S. Holl.* en ook in Trigland, *a. w.*, blz. 349.

[6]) Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 278.

hij nogmaals: „voor de uitschrijving moeten de gravamina aan de Staten geëxhibeert worden" èn — wederom eene nieuwe conditie — „de uitschrijving zal naar het oordeel van de nu vergaderde provinciën door de Heeren Staten geschieden." [1]). Met de verklaring, dat de kerken over de twee laatste punten met „hare E. Mog." nog in nadere communicatie zouden treden, verlieten Gedeputeerden de Statenvergadering. Nog duurde het geruimen tijd, vóór zij de acte van consent in handen kregen. Lansbergen, wien belast was „de acte te vervoorderen" [2]) reisde er vier keer tevergeefs om naar den Haag [3]).

1 Maart 1606 wordt ze weer gevraagd door Lansbergen, Dibbetius en Hommius [4]). 8 Maart door Lansbergen en Hommius. Toen hadden de Staten iemand gecommitteerd, om ze te ontwerpen [5]). 15 Maart komen Lansbergen en Hommius weer terug. Nu moest ze nog door den griffier „in 't nette" gesteld worden [6]). En toen dit gebeurd was, is ze ten laatste aan Lansbergen overhandigd [7]).

Zoo was dan nu het consent verkregen, maar op condities, die het hart van Gedeputeerden met droefheid en zorg vervulden.

De clausule „resumtie" was verscherpt in „revisie" [8]) en bij de Confessie was nu ook gevoegd de Catechismus. Voorts zouden de Staten vóór de Synode nog een praeadviseerende commissie saamroepen. Lansbergen heeft toen de acte aan Hommius gegeven en deze zond ze naar Amsterdam [9]).

De Kerkeraad van Amsterdam riep nu de Gedeputeerden van de beide Hollandsche Synoden tot zich tegen den 13den April. In die samenkomst is toen besloten aan alle Synoden copieën te zenden van de acte van consent en van verschillende andere stukken, door Gedeputeerden in deze zaak behandeld en ook een brief, op te stellen door Hommius en Helmichius, waarin „cortelijck ende naecktelijck de gelegenheyt der saecke soude worden aengewesen ende de Kercken ernstelijck vermaent geen swaricheyt te willen

---

[1]) *Acta Deputt. S. S. Holl.*
[2]) *Acta Deputt. S. S. Holl.*
[3]) *Minute der handelingen.*
[4]) *Minute der handelingen.*
[5]) *Minute der handelingen.*
[6]) *Minute der handelingen.*
[7]) Ze is o. a. opgenomen in de *Acta Deputt. S. S. Holl.* en in J. Uytenb., *a. w.*, blz. 329 en Trigland, *a. w.*, blz. 351.
[8]) Zie over de beteekenis dier woorden Dr. A. Kuyper, *Revisie van de Revisielegende*, blz. 108.
[9]) *Minute der handelingen.*

maken, omme verschreven sijnde bijeen te comen, ende intijds na bequame mannen omme te sien, ende alles na behooren te prepareren." [1])

Amsterdam had nu voortaan „de saecke bij de E. Heeren Staten Gnerael te bevoorderen" en Lansbergen zou bij den advocaat „sijn beste" doen. Toen hem door Oldenbarnevelt beloofd werd, dat de Staten „de saecke bij der handt" zouden nemen, zoodra „Zijne Exellentie te velde soude getrocken wesen", gingen de Gedeputeerden nog eenmaal vóór de Synode van 1606 naar den advocaat; het was op 19 Juli en toen gaf hij hun dit bescheid, dat „dese Beschrijvinge geschieden soude, so haest als de Synoden in de respectieve provinciën gehouden sullen wesen, om eerst te verstaen off bij de kercken oock swaricheyt gemaeckt wort in het bijeencomen." [2])

Zoo naderde de Particuliere Synode, die dit jaar te Gorcum gehouden werd van 8—12 Augustus. Hier gaven Gedeputeerden in een keurig rapport, door Hommius gesteld [3]), rekenschap van hetgeen zij dit jaar verricht hadden. Hier vernamen de kerken van Zuid-Holland eensdeels met blijdschap, dat nu eindelijk de toestemming voor de Generale Synode was verkregen, andersdeels met zorg en kommer, dat zij toegestaan was op *zulke* conditien alleen als door de Staten gesteld waren. Niet „dat sij niet en begeerden, dat de Confessie ende de Catechismus gewoonlicker ende behoorlickerwyse souden gerevideerd worden," maar zij vreesden, dat de lieden, die naar verandering van de leer stonden, nu stouter zouden worden „even als of met deze clausule haer toegelaten wierde, naer haer believen alles te beroeren ende te vernieuwen" [4]). Toch accepteerde de Synode de *acte van consent*, maar nam met het oog daarop verschillende besluiten.

Een daarvan was, dat al de predikanten der Zuidhollandsche kerken en de Theologische professoren te Leiden de Confessie en den Catechismus naarstig zouden doorlezen en dat daarna de predikanten hunne bedenkingen, die zij zouden hebben, aan de Classen en de professoren de hunne aan eene commissie, die de Synode daarvoor benoemde, zouden ter hand stellen [5]). Tevens „want dese

---

[1]) *Acta Deputt. S. S. Holl.* en J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 126.

[2]) *Acta Deputt. S. S. Holl.*

[3]) Ik bedoel de reeds meermalen aangehaalde *Acta Deputt. S. S. Holl.*

[4]) *Voorrede Acta van Dordrecht 1618/19.*

[5]) De Synode wees daarvoor aan J. Wtenbogaert, D. Coddaeus, Nath. Marlandi en Egb. Emilius. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 255.

sake allen kercken aengaet," bepaalde de Synode, dat dit besluit ook aan de andere „particularen Synoden ende kercken" zou gezonden worden [1]). Reeds den 3den der volgende maand, toen de Gedeputeerden in Dordrecht vergaderd waren, is aan deze opdracht der Synode voldaan [2]) en zijn missiven daarover door hen aan de verschillende provincien en ook aan de Waalsche Synode gezonden en toen zij merkten, dat Groningen geene Synode wilde om de gehate conditie, hebben zij aan den Kerkeraad van Amsterdam geschreven, den broederen in Groningen te verzoeken, de zaak nog nader „te bedencken" [3]).

Ook gelastte de Synode hun, in verband met het voorgaande besluit, de „Nederlantsche confessie te doorsien ende met de oudste, item het Latijnsche ende Fransche exemplaer te confereren." Op de Synode van het volgend jaar hebben zij „de vergaderinge vertoont, hoe dat ze hetzelvige gedaen hebben." [4])

Nog kregen zij in opdracht Arminius te verzoeken, „in de refutatie tegens den Wederdooperen te willen voortgaen ende specimina sijns aerbeits int licht te laten uijtgaen." [5]) Dit is gedaan door Hommius, Barentsz en Dibbets in den zomer van 1607, een weinig vóór de Synode van Delft [6]). Arminius had dit werk reeds voor jaren op zich genomen en was daarover ook herhaaldelijk namens de kerken aangesproken [7]). Hij heeft zich nu „geëxcuseert so op de occupatien sijns diensts als ooc op de suspicien, die men heeft op zijn persoon int stuc van de leere." [8])

Tevens namen zij deze gelegenheid te baat, om hem te vragen,

Wtenb. was zeer tegen dit besluit. Hij wilde, dat de bezwaren tegen de belijdenisschriften zouden ingebracht worden, niet in de classicale vergaderingen, maar in de Synode. Uytenb., *a. w.*, blz. 335 en 337—346 en Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 285.

[1]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 255.

[2]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 9.

[3]) *O. A. d. N. H. K.* 31A. Ook elders werden de kerken over de clausule van de revisie niet weinig geërgerd. Zie J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 255 [5]).

[4]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 255, 269.

[5]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 244.

[6]) Trigland, *a. w.*, blz. 316.

[7]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 188, 202, 214, 231.

[8]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 263. Trigland, *a. w.*, blz. 301, zegt: „Ten was geen wonder, dat hij niet geern daer aen en wilde, vermits hij daer mede hem selven soude hebben moeten verklaren over die vuijlicheden, inde welcke hij, ende zijne discipulen met de Wederdoopers eens zijn." In 1607 heeft de Synode dezelfde opdracht nog weer gedaan aan de Gedeputeerden, maar of er ook toen aan voldaan is, is mij niet gebleken. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 263.

dat hij hun „sijn bedenken in saecken van Religie wilde ontdekken, opdat sij 't den Synode mogten voordraegen," doch Arminius gaf ten antwoord, dat het niet „bequaemlijk of stichtelijk kon geschieden, dan in de nationale Synode." [1]) Maar wat ook dit jaar wederom van Hommius en zijne mede-gedeputeerden een vaak moedbenemenden arbeid vergde, was de last der Synode, „neerstelick aen te houden, dat de convocatie van de Nationale Synode „haren voortganc hebben mocht." [2])

Naar der Staten besluit zou daaraan eene praeparatoire vergadering aan moeten voorafgaan. Maar van eene oproeping daartoe hoorde men niets. Daarom gingen de Gedeputeerden met die van de N. H. Synode en van de kerk van Amsterdam den 29sten Augustus 1606 naar de Staten-Generaal, om op de saamroeping aan te dringen. Zij ontvingen ten antwoord, dat de Staten hierin niet wilden handelen, vóór dat al de Synoden haar oordeel over de acte van concent hadden uitgesproken [3]).

Weer verliepen enkele maanden. Eindelijk, het was in December, hadden „oock de kercken van Zeelandt ende Overijssel haer mette andere geconformeert", om in de resolutie van de H. H. Staten te berusten en ontvingen Gedeputeerden op hunne aanvrage de toezegging, dat de Staten zouden „resolueren ter compste van de gedeputeerde van Utrecht." [4]) Toch is dit zeker weer niet geschied, want twee maanden later is de zaak nog niets gevorderd. Daarom „compareerden" zij op 21 Febr. 1607 wederom, maar hun wordt nogmaals het ontmoedigend bescheid gegeven, dat door de absentie van eenige gedeputeerden hunne Ed. Mog. niet resolveeren kunnen [5]). 22 Maart zijn zij nog eenmaal in de Statenvergadering, vragende dat „de beschrijvinge zoude worden gedaen van de Predicanten, omme te beramen den voet van de convocatie des Synodi" en nu krijgen zij eindelijk — gutta cavat lapidem — de toezegging, dat zij tusschen „Paesschen ende Pincxer" zullen worden opgeroepen [6]).

Alzoo is dan ook geschied. De *Conventus praeparatorius* is gehouden te 's Gravenhage van 26 Mei tot 1 Juni [7]). Hommius heeft

---

[1]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 74.
[2]) *Voorrede Acta v. Dordrecht, 1618/19.*
[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 260 en *Res. St. Gen.* 29 Aug. 1606.
[4]) *Res. St. Gen.* van 5 en 6 Dec. 1606.
[5]) *Res. St. Gen.* van 21 Febr. 1607.
[6]) *Res. St. Gen.* van 22 Maart 1607.
[7]) De oproeping was geschied tegen den 22sten Mei. Maar de Staten lieten de opgeroepenen vier dagen in Den Haag wachten. Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 289, 290.

daar niet toe behoord; ik geef er echter voor recht verstand van volgende gebeurtenissen een kort verslag van.

Acht vragen omtrent de te houden Nationale Synode werden der vergadering door de Staten voorgelegd. Over vijf werd men het spoedig eens, maar bij de laatste drie bleven de adviezen verschillend en kwam het principieel verschil tusschen de Gereformeerden en Arminianen reeds zeer duidelijk aan het licht.

Eén dezer drie kwam hierop neer, of iemand als lid der Synode zitting kon nemen zonder aan de Confessie en den Catechismus gebonden te zijn. „Neen" zeiden er dertien; „ja" zeiden er vier, Wtenbogaert, Arminius en twee uit het Sticht [1]).

De tweede hield in, of de leden der Synode reces mochten nemen tot de Particuliere Synode, wanneer zij zich in eenig punt bezwaard vonden. Eerst zeiden allen „ja", maar toen de dertien merkten, dat Arminius c.s. hiermede bedoelden, de uitspraken der Synode niet voor bindend en beslissend te erkennen en onder *Synoden* wilden verstaan niet alleen de *gedeputeerden*, maar ook de *deputeerenden*, voegden zij bij hun „ja" dit, dat niet een ieder lid, maar de Synode zou uitmaken, waarop, hoe en wanneer het reces zou genomen worden [2]).

De derde vraag liep hoofdzakelijk over de clausule van de revisie. De dertien wilden den Staten vragen om weglating daarvan

---

[1]) J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 258.

[2]) Trigland, *a. w.*, blz. 390. Lubbertus, één der dertien, scheen in het toestaan van dat reces later wel wat te ver te gaan, althans in een zijner geschriften. Hij had dat ook Hommius ter beoordeeling gezonden, die er hem als volgt op antwoordde: „Videtur D. Doctor illis concedere, ut si Ecclesiae Deputatis suis in mandatis darent, ut nihil definirent nisi habitis recessibus, tunc illos haberi posse et debere. Putarim ego istos hanc conditionem libenter recepturos et ut Recessus obtinere possint apud multas Ecclesias hoc facile impetraturos, ut tali cum mandato Deputati mittantur. Ita alij recedent ad suos, alij qui ista mandata non habent cogentur quiescere et istorum ad Synodum reditum expectare aut si apud omnes Ecclesias hoc forte impetrabitur, ita suos auditos Recessus obtinebunt." En dan gaat hij voort: „Videtur mihi, salvo meliori judicio, nullos Deputatos ad Synodum cum talibus mandatis mitti debere; si qui venirent, illos non esse recipiendos. Natura enim Synodi hoc postulare videtur, ut Deputati omnes veniant ad eam cum potestate judicandi et definiendi. Si cui Ecclesiae eam facultatem non ausint concredere, ille neque mittendus erat..... Responsiones etiam vestrae datae Illustr. Ord. Gen. videntur contrarium exigere. Dicitis enim Deputatos debere potestatem habere definiendi. Item, Qua in causa, quando et quoties habendi sint recessus, illud debere positum esse in judicio non Ecclesiarum quae mittant Deputatos, sed ipsius Synodi." *Brief v. H. a. L.* van 4 Sept. 1608.

in den oproepingsbrief. Zij beweerden niet, dat er nooit revisie *mocht* zijn, maar zij waren tegen vaste, verplichte revisie. De minderheid daarentegen beweerde, dat de revisie *behoorde* plaats te hebben, al wilden zij ook wel een minder ergerend woord daarvoor toelaten [1]). Den 1sten Juni werden de verschillende adviezen den H.H. Staten ter hand gesteld. Het heette een convent, om de Nat. Synode te praepareeren, maar het heeft haar een „nieuw beletsel veroorsaeckt." De partij der minderheid vond in den afloop der conventie nog des te meer reden, om de convocatie van eene Synode *op den ouden voet* op alle manieren tegen te werken [2]), terwijl ook de vredesonderhandelingen hare samenroeping in den weg stonden.

1 Aug. kwamen de Gedeputeerden nog eens bij de Staten-Generaal op eene Synode aandringen, „versoeckende dat de vergaderinge gestelt mach worden in den voortijt van het aenstaende Jaer ende geleit in Noort-Hollandt", maar tevergeefs. Zij kregen ten antwoord, dat de Heeren „het geproponeerde sullen houden in recommandatie", maar zij hadden het nu sedert Mei laatstleden zoo druk met „Importante saken van den Lande", dat zij hieraan niet hadden kunnen doen [3]).

Van 14 tot 24 Augustus 1607 vinden wij Hommius, als één der Gedeputeerden, op de Synode van Delft. Hier werden de adviezen gelezen, uitgebracht op de praeparatoire vergadering en naar aanleiding daarvan druk gedebatteerd [4]). O. a. werd aan Wtenbogaert gevraagd de redenen op te geven, waarom hij en Arminius in hunne adviezen van de meerderheid der broederen verschild hadden [5]).

Ook Hommius heeft zich in deze discussie gemengd. Hij wees er Wtenbogaert op, hoe zij zichzelven hadden tegengesproken op de *Conventus praeparatorius*. Want eerst, zeide hij, hebt gij met de anderen toegestemd, „dat uyt elcke particuliere Synode vier Predicanten en twee ouderlingen sullen gedeputeert worden tot de Synode Nationael, bij stemmen der particuliere Synoden verkoren ende gedenomineert nae behooren, omme te moogen in alle voor-

---

[1]) Dr. A. Kuyper, *Revisie van de revisielegende*, blz. 111, en Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 295.

[2]) *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19.* Trigland, *a. w.*, blz. 367 en G. Baudartius, *Memorien*, Arnhem 1624, Dl I, boek I, blz. 12.

[3]) *Res. St. Gen.* 1 Aug. 1607. In deze resolutie worden Gedeputeerden genoemd „Petrus Plancius met eenige andere Predicanten, gecommitteert totte voorderinge van het generael Synodus."

[4]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 260.

[5]) *Voorrede Acta v. Dordrecht 1618/19.*

vallende saecken adviseren en *definieren*," maar later hebt gij verklaard onder eene Synode te verstaan „niet alleen de Gedeputeerde, maar oock de Deputerende Predicanten" en dat „'t gene *also* besloten wort, voor een eyndelycke ende *definitive* sententie sal gehouden worden." Wtenbogaert bleef het antwoord hierop schuldig [1]) en weigerde, gelijk bekend is, ook der Synode rekenschap van zijne adviezen te geven.

In deze materie werd ten slotte aan Gedeputeerden gelast, wanneer de „differerende partijen" van het convent aan de Staten-Generaal de *redenen* hunner adviezen zullen overgeleverd hebben, daarvan copieën te vragen [2]) en die aan de Classen te zenden, opdat zij daar onderzocht zouden worden [3]). Nu hebben wel èn Arminius met Wtenbogaert èn ook de „dertien" justificaties hunner adviezen in geschrifte gesteld [4]), maar de Staten hebben ze niet opgevraagd [5]), zoodat Gedeputeerden deze commissie niet hebben kunnen volbrengen. De Synode van het volgend jaar heeft toen denzelfden last weer aan de Gedeputeerden opgelegd [6]).

Op de Delftsche Synode kwam natuurlijk ook de vraag ter sprake, hoe het nu wel stond met de zoo lang beloofde Nationale Synode zelve. Gedeputeerden deden verslag van hetgeen door hen in dit opzicht verricht was en wèl bleek het toen, dat „de hope" om haar „te verwerven seer onseker" was [7]), uit hoofde van „de begonnen handelingen met den vijant van Treves, maer ten principaelsten uyt de verscheydentheyt der advisen, gevallen in conventu praeparatorio." [8])

---

[1]) *Br. v. H. a. L.* 29 Aug. 1607: „Sed nihil ad haec respondebat."

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 261.

[3]) *Br. v. H. a. L.* 29 Aug. 1607: „Statutum tandem fuit hac in causa, ut simulac Illustr. Ordines a fratribus rationes postulaverint, Deputati Synodi earum copiam sibi fieri petant ab Ordinibus et ad Classes mittant, ut ab ijs examinentur."

[4]) Bij het tot stand komen van die der „meerderheid" is Hommius ook nog even betrokken geweest. Vóór namelijk op 16 October 1607 het definitieve concept werd vastgesteld, waren er reeds voorloopig door Becius en de Groninger broeders eenige „redenen" gesteld en die zijn toen besproken in eene vergadering te Delft, 18 en 19 September, waar o. a. ook de Gedeputeerden van N.- en Z.-Holland waren. Daar zal Hommius dan ook zeer zeker zijn oordeel over die „redenen" hebben uitgesproken. Kist en Royaards, *Ned. Arch. voor K. Gesch.*, Dl IV, blz. 345. J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 261—265.

[5]) Rogge, *a. w.*, Dl. I, blz. 305—309.

[6]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 279.

[7]) *Voorrede Acta v. Dordrecht 1618/19.*

[8]) Trigland, *a. w.*, blz. 411.

Tevens vernam de Synode, dat „de oneenicheden inde kercken meer ende meer toenamen: dat vele jonge luyden uyt de Academie van Leyden, ende de discipline Arminii voortcomende,.... in het examineren, wel met dobbelsinnige manieren van spreken, haer gevoelen verberghden; maer tot den dienst toegelaten sijnde, terstont nieuwe disputen verwecten en nieuwe opinien voorstonden. Dat in de classen ende kercken-raden bittere oneenicheden ende twisten (aengaende vele puncten der leere) opstonden; dat beginselen van scheuringhen ghespeurt wierden..... ende dat het volck overal meer en meer verdeelt wierdt." [1]) Dit alles overwegende, besloot de Synode, mede op advies van Z.-Hollands gecommitteerden, Hogerbeets en Cromhout, aan de Staten van Holland en Westfriesland te vragen, dat „met hare consent de kercken souden mogen beroepen een vergaderinge van gecommitteerden uyt alle classen van Suyt- ende Noorthollant [2]), in welcke ontbooden mochten werden de professores theologiae in de universiteyt tot Leyden ende alle sodanige predicanten als de voorschreven vergaderinge sal goetvinden, opdat in deselve vergaderinge werde aengestelt een vriendelycke ende broederlycke conferentie over alle die stucken der leere, waervan swaerigheyt soude mogen weesen, ende dat alsdan na bevindinge der saecke bij de voorschreven vergaderinge sodanige ordre mach werden beraemt, gelyc alsdan alderbequaemst sal geacht worden om de eenicheyt ende suyverheyt in de leere in dese provincie onverbreeckelyc in goeden vreede te onderhouden ende alle twist ende scheuringe voor te comen, totdat de synodus nationalis (welcke ooc om andere verscheyden groote redenen in dese gelegentheyt opt alderspoedichste dient voort te gaen, onaengesien deze conferentie) sal gehouden werden." [3]) Volgens een brief van Hommius zouden uit elke Classe

---

[1]) *Voorrede Acta v. Dordrecht 1618/19.*

[2]) Trigland, *a. w.*, blz. 412 zegt: „Men moest wel soodanich een vergaderingh versoecken, om kennisse van Arminij gront ende bedencken te krijghen, alsoo hij deurgaens sustineerde niet te staen onder de Synode van Zuyt-Hollandt, vermits hy Professor was inde Academie van gheheel Hollandt." Zie ook Uytenb., *a. w.*, blz. 444.

[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 261, 262. Blijkens de woorden van het besluit zelf der Synode was geene *Synode* in den gewonen zin van het woord bedoeld, maar eene *Conferentie*. Zoo zegt ook Trigland, *a. w.*, blz. 412. Hommius beschouwde haar ook zoo. Hij schrijft er van aan Lubbertus, 29 Aug. 1607: „Ut in eo conventu placida instituatur collatio cum Professoribus Theologiae de Doctrina et ut omnes quicunque adversus doctrinam nostram aliquid habeant, candide ibi aperiant et significent; ita tamen ut judicium Synodo nationali sit re-

twee dienaren des Woords voor deze vergadering worden saâmgeroepen [1]). Ter uitvoering van dit synodaal besluit vinden wij de Gedeputeerden van beide Synoden 13 September 1607 in den Haag. Zij spraken eerst „int particulier" de „Staten van verscheydene steden" en den advocaat aan en gaven toen de resolutie der Synode den Staten over. Maar het antwoord, dat Oldenbarnevelt namens de Staten van Holland gaf, was: „dit versoeck is van groote consideratie; de Heeren Staten sijn so geoccupeert met saecken, den Staet deser Landen aengaende, (dat) sij voor desen tijt niet en connen disponeren." [2]) Zoo werden dus Gedeputeerden weer afgeslagen en hoewel de nood der kerken het wel vereischte, hebben zij toch in dit jaar, nu de gezanten des vijands in het land waren, hun verzoek niet wederom durven aandringen, „opdat men haer ende de kercken van groote indiscretie ende importuniteit niet en soude beschuldigen." [3])

Den 13den Februari 1608 waren de Gedeputeerden te Delft vergaderd en wel ter oorzake van een boekje, dat in de geschiedenis bekend is geworden onder den naam van den *Goudschen Catechismus* [4]). Eenerzijds uit afkeer van den Heidelberger, dien de Goudsche Magistraat al sedert jaren niet in de kerken en scholen had willen toelaten en dien ook Herman Herbertz [5]) nooit had willen leeren, wat voor pogingen de kerken daartoe ook hadden aangewend, en anderzijds, omdat men „de jonge jeucht ter Goude in 't wildt (zag) opwassen sonder bondich onderwijs in de voornaemste Hooft-poincten des Christelycken Geloofs" [6]), hadden de Goudsche predikanten een boekje opgesteld of laten opstellen ten dienste van het catechetisch onderwijs, getiteld, *Korte onderwijsinghe der*

---

linquendum." Dat geene gewone Synode bedoeld was, blijkt ook hieruit, dat er geene ouderlingen voor zouden gedeputeerd worden. Wel wordt er meer dan eens als van eene *Synode* over gesproken. O. a. in de *Voorrede van de Acta van Dordrecht 1618/19*; bij Baudart, *a. w.*, Dl I, boek I, blz. 13. Ook Hommius schrijft er, Kal. Maj. 1608, van aan Lubb.: („Ecclesiae) constituerant, ut haec collatio institueretur in *Synodo Provinciali.*" Toch is klaarblijkelijk dan niet anders bedoeld dan eene deliberatieve of praeparatoire Synode, waar slechts eene *collatio* zou plaats hebben en voorts eenige voorloopige bepalingen zouden gemaakt worden.

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 29 Aug. 1607: „Ut ex omnibus classibus Hollandiae, tam Borealis tam Australis binos ministros placeat convocare."

[2]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 12 en III. 35, II, 27.

[3]) Trigland, *a. w.*, blz. 413.

[4]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 35, II, 23. Uytenb., *a. w.*, blz. 408.

[5]) Zie over hem J. Hania Pzn., *a. w.*, blz. 191—207.

[6]) Uytenb., *a. w.*, blz. 410, 411.

Kinderen in de Christelicke Religie." [1]) Tijdens de Delftsche Synode was het aan Hommius en zijne medegedeputeerden reeds bekend geweest, dat deze Catechismus gereed was en dat men ook reeds besloten had hem in de scholen in te voeren. Zij maakten er echter op de Synode geen gewag van, omdat één der dienaren uit Gouda, Dirck Herberts, hun dat verzocht en „solemnelyck" beloofde, dat het geschrift niet zou gedrukt worden voor de Gedeputeerden het hadden gezien en goedgekeurd. Terstond na de Synode verscheen het echter in druk zonder hunne voorkennis, zoodat zij en „haer seluen ende de kercke door dese ijdele belofte bedroghen" zagen [2]). Het boekje zag er vrij onschuldig uit. Het begon met het alphabet; behandelde dan in vijf en veertig vragen heel de geloofsleer; het werd besloten met eenige gebeden en spreuken uit de h. Schrift. Wat er instond, kon niet strijdig met Gods Woord genoemd worden; de antwoorden toch bestonden meest alle uit teksten, maar om wat er in ontbrak, was het te verwerpen. De stukken des geloofs werden er òf gansch niet in verklaard òf zóó, dat iedere sekte het onderschrijven kon en nochtans haar eigen gevoelen behouden. Het was, zeide R. Donteclock, „als een schoe, die aen alle voeten past." [3]) De Gereformeerden vermoedden, in verband met wat op de praeparatoire conferentie over het maken van een nieuwen Catechismus gezegd was, dat achter de uitgave van dit geschrift de bedoeling stak, er den Heidelberger door te verdrijven [4]). Reeds 30 Nov. 1607 had Hommius Lubbertus' aanmerkingen daarop ontvangen, waarmede hij zeer ingenomen was en toen reeds was hij met zijne medegedeputeerden van

---

[1]) Uytenb., *a. w.*, blz. 408. Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 268 zegt, dat ongetwijfeld Herman Herberts de opsteller geweest is. R. Donteclock vermoedde met anderen, dat Arminius er zijn hand in had. Zie zijne *Proeve des Goudschen Catechismi*, tot Delff 1608, blz. 9, 10. Zeker was het werkje door Arminius goedgekeurd. *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N° CXXVI, *Conrado Vorstio Jacobus Arminius:* „Libellus, quem Goudanam Catechesin appellas, quamquam illud nomen ipse libellus non praeferat, Goudanos ministros habet authores, qui me ante editionem ejus consultum, causis explicatis, cur edendum putarunt, assentientem sibi fecerunt." Op de Delftsche Synode van 1618 bekende Theodoricus Herbertz, dat hij en zijn vader en Arboldus (Thombergen) hem gesteld hadden en dat Arminius hem gezien en overgelezen had. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 301, 302.

[2]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 35, II, 23. Dirk Herberts was de zoon van Herman en sedert 1597 ook predikant te Gouda. V. d. Aa, *a. w.*, i. v. „Herberts, Dirk."

[3]) R. Donteclock, *a. w.*, blz. 28.

[4]) R. Donteclock, *a. w.*, blz. 9, 10.

plan, zoo spoedig mogelijk naar Gouda te gaan en met de dienaren aldaar over de uitgave te handelen en later wellicht met de Staten [1]).

Van dat reisje naar Gouda is echter niet gekomen, maar wel hebben zij, 13 Febr. 1608, eene belangrijke „missive" daarover naar Gouda gezonden, waarin zij hunne bezwaren tegen dezen Catechismus bekendmaken [2]). Zij waren drie in getal. Ten 1ste, dat de Goudsche „medebroeders" door deze uitgave niet hebben betracht „de onderhoudinge der eenicheyt in de suyvere Leere," waaraan den kerken zooveel gelegen is en waarvoor het leeren van eenerlei Catechismus in alle kerken van éénе natie juist zoo dienstig is. „Noyt," zoo zeggen zij, „en conde bequamer wech ende middel gevonden worden om de waerheyt afbreuck te doen, de eenicheyt der kercken te breken ende volgens dien de kercke Gods in scheuringe te brengen ende te beschadigen." Ten 2de, dat deze Catechismus voor „de optreckinge uwer jeughdt inde kennisse der voornaemste hooftstucken der ware Christelycke Religie ganschelyck niet bequaem en can wesen," omdat „meest in alle antwoorden alleen eenige bloote woorden der Schrifture tot antwoort gestelt worden sonder eenige verclaringe te doen van de rechte sin derselve." Daar is, zeggen zij, nooit verschil geweest over de woorden, maar altijd over den zin daarvan. En voor zoover gij er dan nog in verklaart, is die verklaring, b. v. van de twaalf artikelen, veel korter en ook veel duisterder dan de artikelen zelve. Dit wordt dan in den breede aangetoond. Gedeputeerden oordeelden dus, dat deze Catechismus niet gesteld was, om de jeugd te onderwijzen, waarvoor hij volstrekt niet deugde, maar „tot dienst ende behaghen der Libertijnen, Arianen, Samosatenianen, Pelagianen, Wederdoopers, Ubiquitisten ende dergene, die hedendaegs arbeyden om dese ende allerleye secten ende gesintheden in een te smeden ende in de Gemeynte des Heeren in te voeren een licentieuse, verderfflycke ende onverdragelycke confusie van allerleye dwalingen." Ten 3de, dat met deze uitgave tegen de goede orde der kerk gehandeld is, daar gij, zeggen zij, wel weet, dat

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 30 Nov. 1607: „Misit ad me D. Helmichius observationes tuas in Catechesin Goudanam. Perlegi, descripsi..... Erunt nobis magno usui. Statuimus enim nos, quibus Ecclesiarum commissa est hoc anno inspectio, prima data opportunitate, Goudam proficisci et cum ministris de editione hujus scripti agere et forte etiam postea cum Ordinibus."

[2]) Zie haar in het *O. A. d. N. H. K.*, III, 35, II, 23. Zeer waarschijnlijk is Hommius, die dit jaar scriba van Gedeputeerden was, er de steller van. Ook dit afschrift is door hem geschreven.

alle schriften over de religie, inzonderheid een Catechismus, moeten gedrukt worden met „voorgaende kennisse ende goetvindinge des Classis, Synodi ofte harer Gedeputeerden." Het schrijven zal te Gouda niet veel uitgewerkt hebben; althans toen Hommius met zijne medegedeputeerden op de Dordrechtsche Synode van dat jaar rapport deed, heeft deze het noodig gevonden, hare Gedeputeerden opnieuw op te dragen, met den Magistraat en den Kerkeraad te Gouda over de afschaffing van dit nieuwe leerboek en de invoering van den Heidelberger te handelen [1]).

Den 13den Mei 1608 vinden wij de Gedeputeerden wederom in de vergadering van de Hollandsche Staten. Wij willen nagaan wat hen daartoe dreef. De toestand van Arminius begon allesbehalve rooskleurig te worden. Daar de geruchten van zijne afwijkende gevoelens zich overal binnen en buiten de grenzen van het land verspreidden, vreesden minnaars van de „suyvere religie" hunne zonen naar de Leidsche academie te zenden [2]). In den winter van 1607/1608 waren er onder de academieburgers groote tumulten, die den professoren drie maanden belett'en colleges te geven en de gemoederen der studenten waren nog het meest verbitterd tegen Arminius, dien zij met felle „paskwillen" aanvielen; wiens deuren zij bij nacht trachtten open te breken. Zijn invloed begon hard te verminderen [3]). Daarbij hielden de kerken niet op aan te dringen,

---

[1]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 283.

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 5 Nov. 1606: „Haec nostra Academia apud multos male audit et suspecta est de ἑτεροδιδασκαλία, ita ut purioris doctrinae amantes suos ad hanc ablegare vereantur" en 29 Aug. 1607: „.... Rumoribus istis de ἑτεροδιδασκαλία, qui jam fere per universam Europam percrebuerunt."

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 6 Maart 1608: „Tota hac hyeme magnae in hac Academia turbae fuerunt, quae Lectiones per integrum trimestre impediverunt..... Studiorum animus in hisce turbis maxime exacerbatus in D. Arminium, quem acerbissimis pasquillis impediverunt, cujus fores noctu conati fuerunt effringere. Ejus authoritas magnopere incipit vilescere." Omstreeks dien tijd liep ook het gerucht, dat het in Arminius' huis spookte. Lubbertus zelfs scheen er van gehoord en Hommius er over geschreven te hebben. Hij antwoordde hem daaromtrent in den brief van 10 Oct. 1608 aldus: „De spectro isto ita nobis narratum. Cum D. Arm. abesset domo Amstelodami ante aliquot menses, summo mane, clausis adhuc foribus, ancilla et liberi, qui soli domi erant, audiebant turbas ingentes in Musaeo D. Armi, quare metuentibus forte furem introisse, surgit ancilla cum filia et it visum quidnam sit: ibi dicitur conspicata spectrum horrendum, specie viri immanis staturae, quo conspecto inclamavit vicinos et projecta e fenestra clave, ut ingredi possint, rogavit, ut auxilio venirent ipsis animo plane consternatis. Vicini cum ingressi essent nihil deprehenderunt. Haec narravit filia et ancilla fide dignis, qui nobis retulerunt."

dat de leerverschillen op kerkelijke samenkomsten zouden behandeld worden, gelijk hem uit de aanvrage om eene Provinciale conferentie opnieuw gebleken was. Dit alles verdroot hem zeer en daarom wendde hij zich in het begin van April 1608 met Wtenbogaert en op 't einde dier maand nogmaals alleen tot de Staten van Holland met de aanbieding, dat hij bereid was „met sijne Mede-Broederen in vriendelycke conferentie te treden" onder het beleid van zijn „Hooge Overheyt." [1])

Dit was „een sluypweg van Arminius, om 't ontvlieden sijnen *Kerkelijken* Regter en heul te vinden bij de *Politijke*." [2]) En de Staten, die het verzoek der kerken, om eene Provinciale conferentie te mogen houden, kort geleden hadden afgeslagen „quansuys om 't belet van de Gecommitteerde des vijandts" [3]), waren Arminius dadelijk ter wille, niettegenstaande de aanwezigheid van des vijands gezanten en besloten, „dat op den 30sten Mei Gomarus en Arminius voor den Hoogen Raad in 't bijsijn van vier kerkendienaren in conferentie souden komen, om 't geschil, als men het bevond, was 't doenlijk, te vergelijken en den H.H. Staten van alles bescheid te doen." [4])

Hommius schreef den volgenden dag aan Lubbertus: „Aldus schijnt (Arminius) het oordeel der kerken, die in de laatste Synode bepaald hadden, dat deze bespreking in eene Provinciale Synode moest ingesteld worden, te willen ontvluchten en zich door het gezag der Staten en den invloed van Oldenbarnevelt sterk te maken tegen de kerken [5]).

Met zijne medegedeputeerden heeft hij toen pogingen aangewend, dat die conferentie niet zou doorgaan. Daartoe „stonden" zij 13 Mei „binnen" bij de H. H. Staten en verzochten toen schriftelijk en mondeling, dat „in plaetse (daarvan) de Synodus Provincialis soude moghen werden ghehouden," terwijl zij als redenen daarvoor

---

[1]) Uytenb. *a. w.*, blz. 425, 426 en Leydekker, *a. w.*, Dl I, blz. 10.

[2]) Leydekker, *a. w.*, Dl I, blz. 171.

[3]) Trigland, *a. w.*, blz. 414.

[4]) Leydekker, *a. w.*, Dl I, blz. 10.

[5]) *Br. v. H. a. L.*, Kal. Maj. 1608: „Ita judicium Ecclesiarum, quae constituerant in postrema Synodo ut haec Collatio institueretur in Synodo Provinciali, videtur velle et conari subterfugere et authoritate Ordinum, ope Barneveldij contra Ecclesias praevalere," G. Voetius, *l. l.*, Pars II, vol. 3, pag. 58, zegt: „Sed, quum (Arminius) ecclesias, earumque Ministros, ut tunc erant, suis novitatibus non addictos considerans, de successu dubitaret, aut desperaret, versâ velificatione ab ecclesiae ad Magistratuum cognitionem & judicium causam transferebat.

opgaven, dat eene Synode voor zoodanige zaken het altoos aangewende middel was; dat er, nu de zaken zoo ver waren verloopen, niets anders aan te doen was dan Arminius te gelasten, zich voor eene wettige Synode te verantwoorden en „specialijck" te verklaren, wat hij van die leerstukken dacht, waarin hij voor onzuiver werd gehouden, opdat de Synode uit het Woord Gods daarover zou oordeelen en „soodanighe ordre" zou stellen als tot behoud van de zuiverheid der leer en de meeste stichting der kerken dienstig zou zijn. Maar het antwoord van de Staten was: „de conferentie zal doorgaan; de Hooge Raad zal kennis van de zaak nemen en aan ons rapport doen. Wij zullen dan later door eene Provinciale of Nationale Synode laten beslissen." [1]) Het colloquium is toen op den bepaalden dag begonnen.

Eerst is er vrij lang gediscussieerd over de „ordre van handelen". Daarna werd er „over verscheyden stukken gesproken" [2]); o. a. over de rechtvaardigmaking des menschen voor God, waaromtrent Arminius had verklaard, dat niet de gerechtigheid van Christus den geloovige tot gerechtigheid wordt toegerekend, maar de daad des geloofs, „*τὸ credere*." [3]) Eindelijk stelden beide hoogleeraren hunne gevoelens op schrift en werden die documenten ter beoordeeling onder elkander uitgewisseld [4]).

Toen de Hooge Raad in 't bijzijn van de professoren en predikanten aan de Staten verslag deed, verklaarde Gomarus, „dat hij in eene wettige Synode wilde bewijzen, dat (Arminius) leeringen had voorgesteld, die met Confessie en Catechismus in strijd waren en uit deze bespreking duidelijk was gebleken, dat zij in voorname stukken der leer verschilden, ja in zoodanige, dat hij met Arminius' gevoelen niet voor Christus, zijn rechter zou durven verschijnen." [5])

Al was men met dit colloquium niet veel verder gekomen, de Gereformeerden waren er toch door bemoedigd. Hommius schreef: „De fundamenten, waarop in Provinciale of Nationale Synode eene actie tegen Arminius kon ingesteld worden, waren gelegd. Hem

---

[1]) Trigland, *a. w.*, blz. 414.
[2]) Leydekker, *a. w.*, Dl I, blz. 10.
[3]) Trigland, *a. w.*, blz. 309.
[4]) Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 362.
[5]) *Br. v. H. a. L.*, 14 Juni 1608: „Gomarus dixit: Se probaturum in Synodo legitima ipsum doctrinas proposuisse pugnantes cum confessione et catechesi nostra et in hac collatione manifeste constitisse ipsos differre in praecipuis Doctrinae capitibus atque etiam in talibus, ut D. Gomarus profiteretur se non ausurum comparere coram Christo, judice suo, ita sententientem prout sentit D. Arminius.

was ook het voorwendsel ontnomen, dat hij onverdiend in verdenking werd gehouden" [1]); en: „Wij hopen, dat de kerken er veel vrucht van zullen trekken, mits de actie, goed begonnen, nu tot de Provinciale Synode kan doorgezet worden, waarop wij niet zullen ophouden aan te dringen" [2]).

Werkelijk had Oldenbarnevelt tijdens de conferentie van Gomarus en Arminius weer uitzicht gegeven op eene spoedige saamroeping van de Provinciale Synode [3]). Ja, 28 Juni besloten Hollands Staten er hoop op te geven tegen de maand October en dit te berichten aan de „Kerckedienaren" te Delft en te Hoorn [4]), maar met deze conditie er bij, dat de Particuliere Synoden worden „gesurcheert", tot dat de Provinciale zal gehouden zijn [5]). Deze resolutie werd den 5den Juli te Delft ontvangen [6]). Maar ouder gewoonte verliep er weer eene maand, zonder dat eenige nadere bepaling daarvan gegeven werd.

Toen hebben de Gedeputeerden van Z. en N. Holland met de gecommitteerden van de Classen Delft en Hoorn een „vertoog" opgesteld en dat schriftelijk en mondeling aan de H. H. Staten voorgedragen, waarin zij verzoeken, dat „naerder" verzekering van de Provinciale Synode gedaan worde, „opdat de kercken op deselve haer vastelijck moghen verlaten", of „indien sodanige volcomene

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 14 Juni 1608: „Jacta fundamenta actionis contra D. Arminium instituendae in Synodo Provinciali vel Nationali...... Adempta illa criminatio, nos ipsum immerentem suspicionibus gravare."

[2]) *Br. v. H. a. Joannes Acronius*, 14(24) Juni 1608: „Colloquij nuperi Hagiensis fructus speramus magnos Ecclesias esse percepturas, modo negotium feliciter ceptum, ad Synodum Provincialem perduci possit, quam nos urgere non desinemus." Joh. Acronius was destijds predikant te Groningen. Zie V. d. Aa, *a. w.*, i. v. „Acronius, Johannes." Behalve den hier aangehaalden bewaart het Friesch Genootschap te Leeuwarden nog vijf brieven van Hommius aan dezen Acronius en wel van 24 Oct. 1609; Postr. Kal. Mart. 1611; 5 April 1611; 14 (24) April 1612 en 24 Febr. 1613. Ook vond ik daar één van Joh. Acronius aan Hommius van 12 April 1613. En dan is daar ook nog een van Hommius aan „Dominico Acronio, In Illustri Schola Herderwicena Praeceptori fidelissimo." Deze is gedateerd 4 Aug. 1636.

[3]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 83.

[4]) Aan dezen, omdat de Classen van Delft en Hoorn dit jaar de Particuliere Synoden hadden op te roepen, wat ook reeds geschied was. *O. A. d. N. H. K.*, III, 35, II, 26. Die van Z.-Holland was saamgeroepen tegen 11 Aug. te Dordrecht. Trigland, *a. w.*, blz. 414.

[5]) *Res. St. v. H.*, 28 Juni 1608.

[6]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 35, II, 28. Hommius schreef van deze conditie: „Ordines, petitionibus procul dubio istorum mandarunt, ut differentur Synodi particulares Hollandiae;" *Br. v. H. a. L.*, 10 Oct. 1608.

sekerheyt niet en soude connen gegeven worden", dat dan de kerken mogen voortvaren, om eerstdaags hare Particuliere Synoden te houden „gelyck sulcx hoochnodigh is." [1]).

Daarop werd 31 Juli besloten, dat de Provinciale Synode zou gehouden worden in den Haag en wel tusschen 10 en 20 October [2]).

Maar het werd September. Meer dan tijd dus, dat de juiste dag voor de te houden Synode aan de Classen bekendgemaakt werd en deze saamkwamen om hare deputaten aan te wijzen.

12 September zijn ter bevordering daarvan de Z. H. Gedeputeerden met de gecommitteerden van de Classe Delft wederom in den Haag. Zij „recommanderen de saecke int particulier aen alle steden"; spreken den advocaat aan en dienen daarna schriftelijk en ook bij monde van D. Ruardus (Acronius) hun remonstrantie bij de Staten in. „Uytgestaen sijnde" werden zij weer binnengeroepen; doch, in plaats van nu eindelijk eens hun verzoek te zien ingewilligd, is het wederom het oude lied: „De onderhandelingen met den vijand tot vrede en met de gezanten van andere mogendheden maken het noodzakelijk, dat de *Provinciale* Synode nog twee maanden worde uitgesteld. Zoo noodig, dan mogen de *Particuliere* doorgaan, mits daar niet gehandeld over de „saecken, de Leere aengaende"; die moeten gereserveerd worden tot de *Provinciale*."

Gedeputeerden — wij kunnen het ons begrijpen — waren ontstemd. Acronius antwoordde, „dat de swaricheden der kercken, den Heeren niet onbekent, maer ons ten beste (bekend), so groot waren, dat deselve qualick langer uijtstel conden lijden; dat alsoo de predicanten daegelijcs meer ende meer affscheyden, de gedeputt. op deze resolutie geen jae noch neen en conden seggen, maer daer van rapport souden doen aen de kercken" [3]). Toch besloten zij dienzelfden dag nog op 15 September met de Classe Delft saam te komen en zonden eene „missive" aan de Classe Hoorn met verzoek, dat die tegen den 23sten zou vergaderen, opdat de Particuliere Synoden daar zoo spoedig mogelijk zouden vastgesteld worden [4]).

Toen dit nu geschied was, kwamen er voor Hommius nog enkele overdrukke weken. Menigvuldig waren de zaken, die hij te regelen; de reizen, die hij nog nu hier- dan daarheen vóór de Synode te

---

[1]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 35, II, 26.
[2]) *Res. St. v. H.*, 31 Juli 1608, en *O. A. d. N. H. K.*, III, 35, II, 25.
[3]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 12 en III, 35, II, 24. *Res. St. v. H.*, 12 Sept. 1608.
[4]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 12.

maken had. 10 October stond hij gereed naar Dordrecht te gaan [1]), waar 14 October de Z. H. Synode saâmkwam [2]). Daar bracht hij mede rapport uit van hetgeen zij in naam der kerken verricht hadden [3]) en deed er rekening en verantwoording van het financieel beheer, dat hij in naam van de Gedeputeerden gevoerd had [4]). Tevens werd hem hier, nadat hij als Gedeputeerde meer dan drie jaren met groote zorg en toewijding den kerken had gediend in vaak zoo onverkwikkelijken arbeid, deze last van den schouder genomen [5]), waarin hij zich hartelijk verheugde, terwijl hij met goed vertrouwen de belangen der kerken in de handen hunner opvolgers overgaf [6]).

Al was nu deze last van zijn schouder genomen, dit maakte in het allerminst niet, dat hij een ledig toeschouwer werd van hetgeen er op kerkelijk terrein voorviel. Hij bleef de wachtposten trouw betrekken. Zelf geen Gedeputeerde meer, trad hij toch nog wel gedurig met hen in overleg [7]). Op de bewegingen der Arminianen houdt hij scherp het oog gericht.

Als de Staten van Holland Arminius tegen 30 October voor zich ontbieden en deze in hunne vergadering, gelijk ook eenige dagen later voor het curatorium van de Leidsche hoogeschool, eene oratie houdt, schrijft Hommius daarvan: „Waartoe dergelijke declamaties

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 10 Oct. 1608: „Silentij mei caussae fuerunt occupationes et profectiones meae creberrimae Ecclesiarum nostrarum nomine, quae obeundae nobis fuerunt instante hac Synodo particulari Ecclesiarum Suyd-Hollandicarum ..... Haec raptim stans in procinctu itineris Dordrechtani."

[2]) Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 314 en 316 stelt deze Synode abusievelijk in Augustus te Delft.

[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 278, 279, 282, 283.

[4]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 31A.

[5]) Tegelijk benoemde de Synode hem echter, om de Z. H. Kerken te vertegenwoordigen op de Geldersche Synode, waar hij van 4—6 Juli 1609 aan voldaan heeft. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 288 en Dl IV, blz. 164, 172.

[6]) *Br. v. H. a. L.*, 18 Nov. 1608: „Cura Ecclesiarum hoc anno demandata est in Z. Hollandia D. R. Acronio, D. L. Fraxino, D. I. Becio en D. E. Aemylio, collegae meo, viris fidelissimis et in N. Holl. D. P. Plancio et D. I. Roggio, viris non minus fidelibus. Urit hoc istos homines magnopere et nos Deo gratias agimus .... Ego jam publica et communi illa cura defunctus sum, quae totum mihi triennium et diutius incubuit. Gaudemus absolutam esse."

[7]) *Br. v. H. a. L.*, 18 Nov. 1608. „Cum D. Gomaro et Deputatis Synodi egi de consilio tuo."

moeten dienen, ik weet het niet, tenzij dan, dat zij daardoor hopen de Provinciale Synode te beletten of op die manier de Politieken voor zich te winnen. Zonder twijfel heeft de hofprediker hier zijn hand in." [1])

Toen de H. H. Staten nog al verder ingrepen in de rechten der kerk en 20 October besloten, dat de bezwaren, die men tegen de Confessie en den Catechismus had, niet binnen eene maand bij de Classen, zooals de laatste Synode van Dordrecht pas besloten had [2]), maar bij de Gecommitteerde Raden van Holland moesten ingeleverd worden [3]), was Hommius van meening, dat zij (de partij van Arminius) dit verkregen hadden door den *hoofschen Eusebius*; hij voegde er bij: „zóó schuwen zij het licht en zoeken overal schuilhoeken, maar wij zullen niet rusten, vóór wij hen daaruit te voorschijn hebben gehaald." [4]) Als Arminius, bij gelegenheid van eene disputatie *De sacris conciliis,* 4 Dec. 1608 onder hem verdedigd, ook de theorie voorstond, dat de Overheid in kerkelijke geschillen moest beslissen, in tegenspraak met wat hij vroeger verdedigde, was Hommius één zijner opponenten. [5]) Met Gomarus heeft hij een druk verkeer. [6]) De correspondentie tusschen hem en Lubbertus blijft zeer levendig. Deze zendt hem zijne geschriften, ook brieven, soms opene, ter doorzending aan anderen in en buiten Nederland. [7]) Eens had hij zulk een brief — hij was voor Arminius en Wtenbogaert bestemd — niet overgegeven, maar aan Lubbertus teruggezonden. Het geval wil ik niet onvermeld laten. Lubbertus had daarin van de onderteekening der belijdenisschriften gezegd: „*Zij*

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 18 Nov. 1608. „Arminius superioribus diebus vocatus fuit Hagham et coram Ordinibus Hollandiae per aliquot horas peroravit de caussa sua, quam orationem ante octiduum hic coram curatoribus et consulibus in curia repetijt .... Quid hae declamationes sibi velint, ignoramus, nisi quod forte sperent Synodum Provincialem hac ratione posse impediri, aut quod hac ratione expedire putent, ut animi Politicorum praeoccupentur," en die van 4 (14) Dec.: „Ante aliquot dies *Theologus noster* vocatus fuit in conventum Ordinum, procurante id procul dubio *Concionatore Aulico.*"

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 280.

[3]) Trigland, *a. w.*, blz. 417.

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 4 (14) Dec. 1608: „Isti per *Aulicum Eusebium* hoc obtinuerunt. Ita lucem subterfugiunt et ubivis latibula quaerunt. Sed non desinemus omnem movere lapidem, ut vel ex eo latibulo protrahantur."

[5]) G. Voetii, *l. l.*, Pars II, vol. 3, blz. 58, 59.

[6]) *Br. v. H. a. L.*, 18 Nov.; 4 (14) Dec. 1608; propr. Kl. Jan; 26 Febr. 1609.

[7]) *Br. v. H. a. L.*, 29 Aug., 18 Nov. 1607; Kal. Maj., Kal. Aug., 19 (29) Aug. 1608.

bindt de herders slechts in zooverre, als Catechismus en Confessie vervat zijn in, overeenkomen met het Woord van God; niet verder." „Die woorden," zegt Hommius, „verklaren *zij* zoo, dat zij door hunne onderteekening alleen bekennen, dat in den Catechismus en de Confessie sommige zaken met Gods Woord overeenkomen en dat zij ze alleen voor zooverre onderschrijven. Op die manier meenen wij, dat men ook het concilie van Trente kan onderteekenen." [1]) en voorts: „Wij zijn van meening, dat allen, die Catechismus en Confessie onderschrijven, daarmee betuigen te gelooven, dat al wat daarin staat, het Woord van God conform is. Uw bedoelen was zeker dit, dat al is het, dat wij *nu* gelooven, dat heel de inhoud van Catechismus en Confessie in het Woord van God vervat is, wij echter door die onderteekening niet zóó gebonden zijn, dat wij, zoo wij *later* eens van eene dwaling overtuigd werden, van die leer niet zouden mogen afwijken of daartegen leeren. Maar wij vreesden, dat zij van uw gezegde misbruik zouden maken en daarom hebben wij den brief niet overgegeven." [2])

Nog steeds bleef hij naar eene Provinciale Synode uitzien. Toen Gomarus 12 Dec. 1608, evenals Arminius ruim eene maand vroeger, ook eene oratie voor de Staten van Holland gehouden had, hadden dezen op zijne aanvrage de hoop op eene spoedige saamroeping daarvan weer verlevendigd. [3])

Begin April 1609 heeft Hommius er nog veel moed op, zoodra

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Febr. 1609: „Nam verba haec: Subscriptio eatenus tantum obstringit Pastores quatenus catech. et conf. continentur verbo DEI, congruunt, non ulterius: ita solent interpretari ipsos subscriptione sua tantum hoc profiteri, esse quaedam in catech. et conf. quae cum verbo DEI congruunt eisque ipsos tantum subscripsisse. Sic nos putamus etiam posse subscribi concilio Tridentino."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Febr. 1609: „Dicimus omnes, qui confess. et cateches. subscribunt ea subscriptione testari se credere, quaecunque in catech. et confess. continentur, verbo DEI esse conformia.... Scimus mentem D. Doctoris esse, etiamsi nunc credamus omnia in Catech. et Confess. contenta esse verbo DEI, tamen subscriptione ita non obstringi, ut in posterum, si quando erroris fuerimus convicti, non liceat ab eadem doctrina discedere aut contra eam pronunciare.... Metuimus ergo ne forte abutantur his dictis. Hanc ob caussam non tradidimus literas, sed ad Te remisimus."

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 4 (14) Dec. 1608: D. Gomarus.... nudius tertius habuit in consessu ordinum orationem succinctam. Utraque oratio (ook die van Arminius) asservatur in Synodum Provincialem, cujus brevi obtinendae spem Ordines eo tempore renovarunt."

het bestand maar gesloten is. [1]) 9 April was dit geschied [2]) en nu hadden de H.H. Staten dus de handen vrij, om de zoo vaak beloofde, maar om de gewichtige landszaken telkens uitgestelde Provinciale Synode te laten samenkomen. De Staten schenen er ook wel toe te „inclineren." [3]) Toch hebben „Utenbogaert ende de andere Predikanten Arminio toegedaen," vreezende het kerkelijk oordeel, haar weer verhinderd [4]) en toen Gedeputeerden der kerken er 7 Aug. 1609 nogmaals om verzochten, was het antwoord der Staten van Holland, dat er eerst nog eens eene conferentie en wel in de vergadering der Staten tusschen Gomarus en Arminius over de geschilpunten zou gehouden worden, die naar eigen keuze, ieder vier predikanten met zich mochten meenemen, om zich met hen te beraden. Ook werden bij deze resolutie de Particuliere Synoden wederom opgeschort tot nà de Provinciale. [5]) Eén van de vier, die Gomarus zich assumeerde, was Hommius. [6]) „Ofschoon wij," zegt hij, „vreesden, dat dit zoo beleid werd, opdat de zaken niet tot kennis van de Synode zouden komen, maar aldaar door der Staten gezag zouden begraven worden, is Gomarus toch verschenen." [7])

Deze zittingen hebben geduurd van 12—22 Augustus. [8]) Hommius hield van alles nauwkeurig aanteekening. Vóór men tot de hoofdzaak kwam, is er drie dagen gedisputeerd. [9]) O. a. hierover, of Venator tot de conferentie zou worden toegelaten. Deze was door de Classe Alkmaar in zijn dienst gesuspendeerd en daarom beweerden Gomarus c. s., dat „sulcke persoonen in sulcke saecken niet en behoorden te worden ghebruyckt" [10]), maar daar was niets

---

[1]) Ut composito hoc negotio induciarum, statim Synodum provincialem simus habituri, quod Ordines solemnitur promiserunt. *Br. v. H. a. L.*, 7 April 1609.

[2]) Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 354.

[3]) *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19.*

[4]) *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19.*

[5]) *Res. St. v. H.*, 7 Aug. 1609. *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19.*

[6]) De anderen waren R. Acronius, J. Rolandus en J. Bogardus. Arminius koos Wtenbogaert, A. v. d. Borre, A. Venator en N. Grevinckhoven.

[7]) *Br. v. H. a. L.*, 24 Aug. 1609 (de datum is niet erg duidelijk aangegeven): „Quamvis nos metueremus hoc ita procurata esse ne res proveniret ad cognitionem Synodii sed ut ibi auctoritate Ordinum sepeliretur, comparuit tamen D. Gomarus."

[8]) *Res. St. v. H.*

[9]) *Br. v. H. a. L.*, 24 Aug. 1609: „Protulit uterque Professor suas rationes, quae a nobis diligenter notatae sunt. Postquam per triduum nos conati fuissent divertere a causa principali, tandem ad rem perventum est."

[10]) Trigland, *a. w.*, blz. 422.

aan te doen. Venator was Arminius' assistent en moest het blijven. [1]) Voorts over de vraag, waarom en waartoe men hier was gekomen. Wtenbogaert c. s. verklaarden, dat zij hier niet als partijen zaten, maar als broeders, „om te sien of de saecke niet en soude in 't vriendelycke konnen afghedaen worden." Gomarus en zijne assistenten, nadat zij buiten de vergadering saam hadden gesproken, gaven duidelijk te kennen, dat zij hier zaten als particuliere personen, zonder eenige kerk of Classe te vertegenwoordigen, zoodat deze haar vrijheid in alles behielden. [2]) Ook vroegen en verkregen zij van de Staten de toezegging, dat hier geen oordeel over de controverse punten zou worden uitgesproken, maar dat geheel de zaak later in handen van eene Synode zou worden gesteld. [3])

Ten derde, of men hier niet ten principale moest in debat brengen de kwestie van de revisie der belijdenisschriften. Daar wilde Oldenbarnevelt het heenleiden, wat Gomarus beslist weigerde. „Dat is de hoofdkwestie niet," zeide hij, „maar een accidenteel punt. De kwestie is, of Arminius tegen de Confessie en den Catechismus geleerd heeft, wat ik beweer en wil bewijzen." [4]) Eindelijk, na vele debatten, heeft men het punt van de revisie losgelaten en is in volgorde gediscussieerd over deze vier stukken: de rechtvaardigmaking; de praedestinatie; de vrije wil en de volharding der heiligen.

Hommius schreef daarvan aan Lubbertus: [5]) „Over de rechtvaar-

---

[1]) Trigland, *a. w.*, blz. 421.

[2]) Trigland, *a. w.*, blz. 422.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 24 Aug. 1609: „Nobis prius cautum publico diplomate, D. Ordines non assumpturos esse sibi de hisce controversijs judicium, sed totam rem esse Synodi judicio postmodum committendam."

[4]) Trigland, *a. w.*. blz. 422, 423. Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 378, 379.

[5]) *Br. v. H. a. L.*, 24 Aug. 1609: „De justificatione ita Arminius locutus fuit, ut omnibus modis conaretur persuadere se non dissentire a Gomaro. De justitia CHRISTI dicebat omnia, quae nos dicimus, sed cum de *Fide* ageretur; quo loco eam haberet in *negotio justificationis*, negat Instrumentum posse dici, justitiam esse non ausus fuit asserere, sed provocabat semper ad Rom IV: 5, quem se proprie intelligere dicebat. Non dubium est, quin *Fidem loco justitiae habeat,* etsi non secundum rigidum DEI judicium. Si per eam (praedestinationem) intelligas destinationem certarum singularium personarum ad fines suos, sive hominem non lapsum, sive lapsum ejusdem objectum statuas, plane negat et multis argumentis conatus fuit eam doctrinam non tantum refutare, sed etiam in odium adducere. De Libero arbitrio explicuit ita mentem suam, ut *statuat omnibus, quibus verbum praedicetur tantam SPIRITUS S. gratiam simul dari*, ut *possit* (sic) *assensum praebere, si velit, aut non praebere*, quem assensum dicebat semper manere liberrimum. De Perseverantia Sanctorum, *de qua se prius dicebat ambigere*, postea mentem explicabat ita, ut

digmaking sprak Arminius zóó, dat hij op alle manier de verzekering trachtte te geven, dat hij daarin met Gomarus geen verschil had. Van Christus' gerechtigheid zeide hij alles, wat wij er van zeggen, maar toen het ging over de vraag, wat hij in de *zaak van de rechtvaardiging* van het geloof oordeelde, ontkende hij, dat dit het middel kon genoemd worden en durfde ook niet verzekeren, dat het de gerechtigheid zelve was, maar hij beriep zich telkens op Rom. IV : 5, hetwelk hij in eigenlijken zin opvatt'e. Er is geen twijfel aan, of hij houdt *het geloof* voor *de gerechtigheid*, ofschoon dat dan geene gerechtigheid is, overeenkomstig het strenge oordeel Gods. De praedestinatie, namelijk als eene destinatie van een zeker, bepaald aantal personen tot hunne bestemming, hetzij in die praedestinatie die personen als gevallen of niet gevallen beschouwd worden, loochent hij geheel; zelfs trachtte hij die leer door verscheidene argumenten niet alleen te wederleggen, maar ook gehaat te maken. Omtrent den vrijen wil verklaarde hij zich aldus, dat aan ieder wien het Woord gepredikt wordt, tegelijk zooveel genade des Heiligen Geestes gegeven wordt, dat hij zijne toestemming daaraan kan geven, als hij wil, òf niet geven, welke toestemming altoos zoo vrij mogelijk blijft. Wat de volharding der heiligen aangaat, waaromtrent hij eerst nog dubieerde, bleek later duidelijk genoeg, dat hij haar geheel ontkende. De toestemming, zeide hij, gelijk die bij het begin der vernieuwing geheel vrij is, blijft vrij tot het einde, zoodat hij, die eenmaal zijne toestemming gaf aan het Evangelie, die toch later wederom kan laten varen."

Toen deze punten afgehandeld waren en Arminius wegens zijn ziekelijken toestand verlof vroeg, om naar Leiden te mogen vertrekken [1]), hebben de H. H. Staten een einde aan het dispuut gemaakt [2]) en toen advies van de assistenten gevraagd, wat er nu voorts zou moeten gedaan worden.

Eerst van Hommius c. s. Voortzetting van de conferentie achtten zij niet noodig, al waren er nog wel eenige gewichtige stukken te bespreken, omdat die toch in de Synode zouden moeten behandeld worden en ook, omdat de professoren hunne gevoelens bij geschrifte

---

satis constaret eum prorsus eandem negare et assensum illum dicebat, ut in principio regenerationis liberrimus est, ita ad finem usque manere, ita ut qui semel Evangelio assensum praebuit, possit ab eodem deinde iterum deficere."

In een brief van 4 Sept. 1609 gaf Hommius een veel uitvoeriger verslag van deze conferentie aan Lubbertus. Ik nam dien op onder Bijlage G.

[1]) Uytenb., *a. w.*, blz. 470.

[2]) *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19.*

zouden stellen [1]). Voorts, wat de geheele zaak aangaat, wisten zij geen beteren raad, dan dat zij gebracht werd op eene wettige Provinciale Synode onder 't beleid der H. H. Staten, „daer de saecke debite ghehoort ende gheoordeelt werde". [2])

Toen van Wtenbogaert c. s. Hun advies was in hoofdzaak, dat de Overheid tegenover de kerken eene andere positie moest gaan innemen, wijl het tot nu toe gevolgde stelsel van kerkregeering eene „perfecte collateraliteyt" als van twee Overheden in één land meebracht; dat de Overheid dus de kerkelijke orde moest verzetten en ook als Overheid van de kerk optreden. Voorts, dat er geene Synode, maar eene kerkelijke vergadering tot broederlijke samenspreking belegd moest worden. Bleek het daar dan, dat men het niet eens kon worden, dan moest een plan beraamd tot onderlinge verdraagzaamheid [3]).

Oldenbarnevelt herinnerde nog, dat de professoren hunne gevoelens van de behandelde punten en van die niet behandeld waren, als er ten minste nog meer controversen mochten zijn, met hunne redenen en wederlegging van de tegenredenen bij geschrifte aan de Staten moesten overleggen tegen Dinsdag over veertien dagen, (dat was 9 September) om „alsdan tot de Synode te worden bewaard, welke Synode men letten soude met den eersten wettelyck aan te stellen" [4]) en daarna ging de conferentie uiteen [5]).

Hommius vatte zijn oordeel er over eenige dagen later aldus saam: „Gomarus heeft zich op het Haagsche colloquium — de positie, die hij daar moest innemen, in aanmerking genomen — op loffelijke wijze van zijn taak gekweten. Alles wat door hem gezegd werd, sprak hij voor de vuist. Hij was zóó onverwachts voor de Heeren geroepen, dat in den brief niet was uitgedrukt, wat daar moest geschieden. Arminius las zijne gevoelens grootendeels uit een geschrift voor. Hij had *een folioboek* voor zich, waarin hij al het zijne had opgeteekend. Er werd niet syllogistisch geredeneerd; soms vrij verward door de eindelooze uitvluchten van Arminius.

---

[1]) Zie *Res. St. v. H.*. 15 Aug. 1609. Toen was het besluit, om de verschillende gevoelens op schrift te stellen, reeds genomen.

[2]) Trigland, *a w.*, blz. 427.

[3]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 102; Uytenb., *a. w.*, blz. 478 en Rogge, *a. w.*, Dl I, blz. 388.

[4]) *Res. St. v. H.*, 22 Aug. 1609.

[5]) Gomarus heeft zijn geschrift den 8sten September aan de Staten ter hand gesteld. Arminius is daartoe niet meer gekomen. Zijne ziekte nam van dag tot dag toe. Hij stierf den 19den October 1609. Baud, *a. w.*, Dl I, boek 1, blz. 20.

Wij vernemen, dat Arminius den Politieken meer in 't gevlei is gekomen. Heel deze zaak is ook alleen begonnen, om de Politieken voor zich te winnen" [1]).

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 30 Sept. 1609: „In colloquio Hagiensi D. Gomarus id gessit laudabiliter pro ea ratione, quae ipsi ineunda erat. Nam quaecunque ibi ab ipso dicebantur, omnia erant extemporanea; cum ita desubito ad Aulam vocatus esset, ut in literis non esset expressum, quid ibi esset agendum. D. Arminius pleraque ex scripto proponebat. Habebat enim *Librum in Folio*, in quo consignata habebat omnia sua. Non fuit actum syllogistice. Actio fuit perturbatior propter Dn Arminij effugia, quae semper quaerebat. Intelligimus nos Politicis istis Arminium magis placuisse: et hoc est, qua re totum negotium institutum fuit, ut sc. hac actione praeoccuparent animos Politicorum.

HOOFDSTUK III.

Hommius' private colleges. Zijne LXX Disputationes adversus Pontificios. Uit zijne correspondentie. Benoemd voor het beraamde convent te Harderwijk en aanwezig op de Zutphensche Synode van 1610. Voor de tweede maal Gedeputeerde van de Z. H. Synode. Zijn pamflet Joh. Wtenbogaert, ja ende neen. Zijn strijd in de Leidsche Classe.

Van de conferentie begeven wij ons met Hommius terug naar Leiden, om hem daar ook nog in een anderen werkkring te zien optreden, dan waarin wij hem tot nu toe gadesloegen. Ik bedoel hetgeen hij voor de studenten deed; een arbeid, waardoor hij voorzeker een verreikenden invloed heeft geoefend en den kerken tot grooten zegen geweest is.

Zooals ik reeds vroeger gezegd heb [1]), had de Kerkeraad te Leiden reeds van 1589 af gelegenheid gegeven aan meergevorderde studenten, om zich practisch tot hun dienst voor te bereiden [2]) en Hommius heeft daarbij ook van zijne komst aldaar af zijne hulp willen verleenen. Jaren aan een heeft hij tweemaal per week aan studenten, die het begeerden, homiletische lessen gegeven en hen geoefend in het houden van predikatiën [3]). Jammer is het,

---

[1]) Hiervoor op blz. 13.

[2]) Aan de practische vorming der a. s. dienaren des Woords werd destijds en ook later nog wel aan de academies niet het meeste gedaan. Zie Dr. J. Hartog, *Geschied. van de predikkunde in Nederland,* Utrecht, 1887, blz. 61.

[3]) Met hem deden dit zijne collega's A. Spranckhuizen en Egb. Emilius. Duker, *a. w.,* Dl I, blz. 105, 106. Voetius was ook onder hen, die deze lessen van Hommius bijwoonden. Vermoedelijk deed Passchier de Fijne, hoewel geen gestudeerd persoon, hier ook wel eens eene propositie. Deze verhaalt althans, dat Hommius hem wel tot het doen van een

dat er van deze colleges in de predikkunde geen enkel schriftelijk document tot ons gekomen is, dat ons in staat stelt, om over hunne waarde te oordeelen. Zeker is, dat zij door de studenten goed bezocht werden, zoodat Hommius in 1610 kon zeggen, dat toen reeds „omtrent de hondert predicanten in verscheydene Steden en Dorpen ...... den kercken goede diensten doen, die door dese oeffeningen onder sijn opsigt ende onderwysinge zijn gestyleert ende ten kerckendienst bereydet geworden." In April 1610 verzocht hij eene remuneratie aan de „Gecommitteerde Raden van Holland", die dat verzoek in handen van curatoren stelden. Dezen schonken hem „de somme van hondert vijftig ponden van XL grooten 't stuck" met de bijvoeging, „sonder dat sulcx sal getrocken worden in consequentie". [1]) Ongetwijfeld is hij met deze lessen nog vele jaren doorgegaan, al kan ik dit niet bewijzen. De toestand aan de academie in aanmerking genomen, is dit vermoeden bijna zekerheid. In elk geval gaf hij ze nog in 1612 [2]).

Meer weten wij van zijne private dogmatische colleges. Hij is daarmee begonnen dadelijk na den dood van Arminius, toen in

---

voorstel uitnoodigde. Later, toen hij merkte, dat Hommius zijne rechtzinnigheid begon te verdenken, wendde hij zich tot V. d. Borre en deed onder hem proposities, wat ten gevolge had, dat Hommius hem tegenwerkte, toen de Benthuizenaren lust schenen te hebben hem te beroepen. Zie J. v. Vloten, *Passchier de Fijne*, 's Hertogenbosch, 1853, blz. 7 en 8.

[1]) Mijne bron voor het meegedeelde van deze colleges was hoofdzakelijk *3e Register rakende de Univers. v. Leiden*, 9, 10, 11 Aug. 1610. C. Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 235, 236, zegt — en terecht — dat inzonderheid uit de opmerking van curatoren, „sulcx sal niet getrocken worden in consequentie" blijkt, dat Hommius niet hoog bij hen stond aangeschreven. Maar wat was de reden daarvan? Immers geene andere dan deze, dat de libertijnsche curatoren van Hommius' Calvinisme niet gediend waren. Sepp, *t. a. p.*, zegt ook, dat Hommius deze vergoeding aanvroeg, „tijdens de oppositie tegen het op Vorstius' uitgebrachte beroep hare stem begon te verheffen." Dit is niet juist, want Hommius' verzoek geschiedde in April 1610 en curatoren besloten eerst 10 Juli van dat jaar Vorstius te beroepen. En daarmee vervalt dan ook vrijwel Sepps opmerking, dat deze aanvrage van Hommius tijdens dat op Vorstius uitgebrachte beroep onkiesch was. Maar Sepp is geen vriend van Hommius. „Ik kom er rond voor uit," schrijft hij, „Festus Hommius was een zeloot en een bekrompen mensch." Zóó dacht Sepp, maar dat is nog geen bewijs, dat het werkelijk zoo geweest is.

[2]) Kist en Royaards, *Ned. Arch. voor K. Gesch.*, Dl IX, blz. 59, waar in een *Brief v. Hommius aan J. v. Laren* te Vlissingen, 22 Febr. 1612, o. a. dit staat: „Indien D. Jeremias (v. Larens zoon) begeert hem mede te begeven in de collegien van proponeren en disputeren, die onder mij worden gehouden, het sal hem tot alle tijden geoorlooft wesen."

de Theol. faculteit te Leiden alleen Gomarus was overgebleven en hij daartoe door de studenten werd aangezocht [1]). Zeker heeft hij nog des te eerder dit verzoek ingewilligd, omdat zijn zwager P. Bertius, die als regent van het Staten-College zijn schoonvader Cuchlinus in 1607 was opgevolgd, zich sedert 1608 openlijk bij de Arminianen schaarde en Hommius uit dien hoofde zeker zijne lessen voor a. s. Gereformeerde predikanten niet wenschelijk, laat staan voldoende, zal geacht hebben [2]).

Zij werden ten zijnen huize gehouden en door veel studenten bijgewoond. Tweemaal per week behandelde hij daar de Dogmatiek naar de volgorde van den Catechismus en eenmaal liet hij daarover

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 21 Nov. 1609: „Quia in hac Academia unicus nunc est professor a me nuper Studiosi Theologiae petierunt, ut in ipsorum gratiam privata aliqua exercitia instituerem; non potui meam operam negare." Lucas Trelcatius Jr was maar kort professor geweest. Hij was 12 Sept. 1607 gestorven. V. d. Aa, *a. w.*, i. v. „Trelcatius, L. Jr." De Theol. fac. te Leiden geraakte destijds zeer in verval. In 1608 waren er bij de 200, die zich lieten immatriculeeren, slechts 22 Theologen; in 1609 werden er maar 16 en in 1610 maar 14 Theol. studenten te Leiden ingeschreven. Dr. G. D. I. Schotel, *de Academie te Leiden,* Haarlem, 1875, blz. 82. Minnaars der Gereformeerde leer vreesden hunne zonen te zenden of lieten ze van Leiden naar Franeker gaan. Reeds 5 Nov. 1606 schreef Hommius aan Lubbertus: „ita ut purioris doctrinae amantes suos ad hanc ablegare vereantur." Hetzelfde blijkt uit zijne brieven van 10 Mei 1607 en 23 Januari 1609.

[2]) 7 Maart 1608 schreef Bertius nog: „Wenschende (ik) menichmael, dat Jacobs schalcheyt t' Amsterdam hadde gebleven." Baud., *a. w.*, Dl I, boek I, blz. 12, maar enkele maanden daarna schreef Hommius aan Lubbertus, Br. van 19 (29) Aug. 1608: „D. Bertium affinem meum intellexi (quamvis non ex ipso: talia namque me celare solet) ad Te, Cl. D. Doctor, perscripsisse sententiam suam de Fidei justificatione et addidisse rationes suas, qua re ita et D. Doctorem prolixa epistola rescripsisse, qua hanc Socinianam ipsius sententiam refutet ..... Utramque Epistolam D. Bertius communicavit D. Arminio, a quo ego existimo D. Bertium istas habere rationes, quas ad te perscripserit .... Haec paullo liberius scribo, ut intelligat D. Doctor affinem meum Bertium tam fideliter in hoc negotio non agere quam forte D. Doctor arbitratur" .... Van Bertius' Lijkoratie op Arminius zeide Hommius, Br. 5 v. Nov. 1609: „D. Bertius habuit Orationem funebrem, in qua turpi adulatione laudes ejus invidiose prosecutus fuit et cum Ecclesiarum contumelia Apologiam ejus instituit" en voorts in denzelfden brief: „De ipso in viam reducendi nulla nobis spes est. Nemo enim majori cum acerbitate animi partes illas hodie tuetur." De beide zwagers gingen niet op intiemen voet met elkander om. Als Bertius zijn boek, *Hymenaeus desertor sive de Apostasia Sanctorum*, had uitgegeven, schreef Hommius, Br. v. Febr. 1611: „Quem (librum) inter amicos distribuit, sed ita sollicite custodit, ut quantam adhibuerimus diligentiam, tamen non potuerimus exemplar habere." Zie over Bertius, Duker, *a. w.,* Dl I, blz. 90—101 en 113—116.

eene disputatie houden [1]). Toen hij den Catechismus aldus had doorgewerkt, heeft hij van deze lessen een „collegium antibellarminum" gemaakt, waar hij heel de controvers met Rome, Bellarminus daarbij volgend, in disputatien liet behandelen, waarin tegenover Rome's leer de rechtzinnige leer in enkele stellingen was saamgevat [2]).

De *Leges* van dit dispuut-college zijn ons bewaard gebleven. De eere Gods en de vordering in de waarheid en de studie der heilige Schrift golden als de hoogste wet. Geen student werd toegelaten van wiens goede zeden, ijver en vorderingen in de Theologische studie de praeses en het college zelf niet overtuigd waren. De disputaties werden tweemaal per week gehouden en wel Woensdags en Zaterdags op uren, waarop door de professoren geen college werd gegeven. Die te laat kwam, werd met één; die zonder wettige redenen absent was, met twee *asses* (vier duit-stukken?) beboet. Een defendens, die te laat kwam, betaalde drie en zoo hij in 't geheel niet kwam, zonder tijdig een plaatsvervanger gesteld te hebben, zes *asses* boete. Een opponens moest voor het te laat komen twee en voor wegblijven zonder plaatsvervanger vier *asses* betalen. Ieder moest op zijn beurt eene disputatie verdedigen. Drie hadden, na zich degelijk gepraepareerd te hebben, te opponeeren. Er moest scherp, syllogistisch en logisch geredeneerd worden en de bewijzen moesten alleen aan de h. S. ontleend of de leer der Schrift conform zijn. Een ander gezag mocht niemand laten gelden. Hoofdzaak was, de argumenten, die Bellarminus aan de h. S. ontleend

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 21 Nov. 1609: „Qua re institui Repetitionem Locorum communium, accommodatam ad Explicationem Catecheticam, bis in septimana et semel in septimana habetur Disputatio Theologica. Confluit magna Auditorum frequentia, ita ut aedes meae vix capiant." Volgens P. Essenius' *Oratio funebris in obitum G. Voetii*, Trajecti, 1677, pag. 13 hield ook Voetius deze privaatcolleges bij. Daar staat: „Collegium disputatorium privatim (Voetius) sub Festo Hommio ad *Confessionem Belgicam* habuit," aangehaald bij Duker, *a. w.*, Dl I, blz. 105. Uit Hommius' eigen woorden blijkt, dat hij den *Catechismus* behandelde.

[2]) „Explicata ac disputationibus privatis examinata Doctrina Catechetica,.... totum Doctrinae Pontificae corpus, atque omnia ejusdem firmamenta, quae a Bellarmino docrinae hujus ἀρχιυπασπιστῇ operose quatuor Disputationum tomis proponuntur, privatis Disputationibus examinanda proposui, paucis thesibus doctrinam orthodoxam Pontificiae oppositam complexus." Zie het voorwoord „*Lectori Benevolo S*," vóór de uitgave van deze disputaties. Het werk van Bellarminus, hier bedoeld, was getiteld: *Disputationes de controversiis Christianae fideï adversus hujus temporis haereticos*. Het was in 1590 te Ingelstadt in 't licht gegeven. Duker, *a. w.*, Dl I, blz. 103.

had, te ontzenuwen en de plaatsen der Schrift te onderzoeken, waaruit hij de roomsche leer nader trachtte te adstrueeren. Was er dan nog tijd over, dan mochten ook andere argumenten bijgebracht worden. Het college had één uit zijn midden tot praetor, die er voor zorgde, dat ieder tijdig wist, wanneer hij moest defendeeren of opponeeren; die de boeten inde en bewaarde en voorts regelde, wat tot de goede orde van het college behoorde. Hij werd voor drie maanden gekozen en had, als die tijd verstreken was, zijn beheer voor het college te verantwoorden. Bij gebleken ontrouw of nalatigheid werd hem boete opgelegd. Wanbetaling van boete, na tijdige waarschuwing, werd met het dubbele van de te betalen som gestraft en als dat niet hielp, moest het college zelf de straf bepalen. Als er oneenigheid ontstond, moest de praetor daarover het college door stemmen meerderheid laten beslissen [1]).

In 1614 hadden reeds een en dertig studenten dit college gevolgd [2]). Hij is er echter toen nog langer mee doorgegaan [3]). Tot wanneer het bestaan heeft, is mij niet gebleken.

Wij zijn in de gelegenheid met deze disputaties nader kennis te maken, want Hommius heeft ze in 1614 in druk uitgegeven onder den titel, *LXX Disputationes Theologicae adversus Pontificios, quibus omnes inter Evangelicos & Pontificios controversiae continentur & excutiuntur: In gratiam S. S. Theologiae Studiosorum in Academiâ Leydensi privatim institutae, in Collegio Anti-Bellarmino, praeside Festo Hommio*, Lugduni Batavorum, Anno CIↃIↃCXIV [4]). Hij droeg dat werk in eene voorrede op aan Maurits en Willem Lodewijk. Daarin zegt hij o. a. van Prins Willem I: „Hij was in waarheid onze Mozes, door wien God ons uit de Spaansche dienstbaarheid, veel zwaarder dan de Egyptische, heeft verlost tot verwondering van alle volken der aarde, ten spijt van den woedenden Spaanschen Farao. En gij," zoo gaat hij voort „beroemde Vorsten, gij hebt

---

[1]) Deze *Leges*, die te vinden zijn in de uitgave dezer disputationes, nam ik op in Bijlage H.

[2]) Zie onderteekening van de *Leges* in Bijlage H.

[3]) Zie het reeds aangehaalde *Voorwoord* aan den *Lectori Benevolo:* „Disputationibus hisce absolutis, cum S. S. Theologiae Studiosi apud me instarent, ut easdem sibi sub praesidio meo repetere liceret, nolui subterfugere laborem, quem juventuti profuturum intelligebam."

[4]) Het werkje is zeldzaam geworden. Ik gebruikte een exemplaar uit de bibliotheek van mijn hooggeschatten leermeester Prof. Dr. A. Kuyper. Hoewel zij eerst in 1614 zijn uitgegeven, bespreek ik ze toch hier, daar zij eene vrucht zijn van de disputeercolleges.

deze groote weldaden aldus vermeerderd, dat wij U nooit naar waarde kunnen danken. Uw onbedwongen moed in het voeren van den zwaren en langdurigen krijg; uwe ongekende bekwaamheden; uwe trouw en wijsheid in het regeeren dezer provincien; uw vurigen ijver in het bevorderen van de eere Gods, het rijk van Christus en de ware religie, uwe onbezwekene toewijding bewondert heel de Christenheid. Zij het," zoo besluit hij, „U niet ongevoelig, dat ik U dit klein papieren geschenk, als het oprecht bewijs mijner dankbare genegenheid, aanbied."

Al gaat Hommius met deze disputatien in zijne Theologische kennis niet boven zijn tijd uit, wèl leveren zij het bewijs, dat hij met de Dogmatiek zijner dagen volkomen op de hoogte was en de controvers met Rome goed had doorgedacht. Over 't geheel munten zij uit door groote helderheid. Aan beknoptheid in den vorm paren zij degelijkheid van inhoud en met de wederlegging van Rome stellen zij de zuivere leer der h. S. in een klaar licht voor.

Eene enkele aanhaling, die ik hier vertaald weergeef, moge hiervoor het bewijs geven. Eén der disputatien heeft tot onderwerp, *Het gezag der heilige Schrift* [1]). Eerst wordt gezegd, wat daaronder te verstaan zij; dan vanwaar de h. Schrift dit gezag heeft; vervolgens, waaruit ons blijkt, dat de boeken der h. Schrift Goddelijk gezag hebben, waarbij voorop staat het getuigenis des Heiligen Geestes, waar Hommius dit van zegt: „Het bewijs, waardoor ons gemoed van de Goddelijke autoriteit der h. S. met vaste verzekering en volkomen vertrouwen overtuigd wordt, is het inwendig getuigenis des heiligen Geestes, dat hem alleen bekend is, wien het ten deel valt. Want dezelfde Geest, die de auteur is der h. Schrift, brengt ons ook die verzekering omtrent haar toe en gelijk wij weten, dat de grondstellingen der natuurlijke wetenschappen (principia naturalium scientiarum) waar zijn, omdat het licht der natuur in ieders gemoed zegt, dat zij waar zijn, zoo ook weten wij, dat deze grondbeginselen van de bovennatuurlijke en hemelsche wijsheid waar en ontwijfelbaar zeker zijn, dewijl hun auteur, de heilige Geest, ons hun waarheid in onze harten bezegelt. Want op dezelfde wijze, waarop dèze grondbeginselen ons bekend worden (innotescunt), wordt ons ook hùn waarheid en zekerheid bewezen."

Handelend in eene andere disputatie over de vraag: *Wie in geloofsverschillen rechter is?* [2]) zegt hij: „Wij antwoorden, dat er een

---

[1]) Disputatio II, *De S. Scripturae Autoritate*, pag. 5—9.
[2]) Disputatio IV, *De S. Scripturae Interpretatione quod ad sensum et de Judice controversiarum fideï.* pag. 20—25.

hoogste rechter is en dat er inferieure rechters zijn. In dezen hoogsten rechter wordt vereischt, dat hij onfeilbaar de waarheid spreke en niet dwalen kunne; door partijzucht niet vervoerd worde; dat er van hem niet in hooger beroep kan gegaan worden en dat hij eene zekere kennis en vertrouwen in der menschen gemoederen verwekken en door eene geestelijke macht de partijen aldus als 't ware bedwingen kunne, dat zij aan de waarheid vrijwillig gehoorzamen en haar toestemmen. Geen bisschop van de Roomsche kerk kan deze rechter zijn, noch de Paus van Rome, noch eenig ander mensch op aarde, welk een uitnemend leeraar der kerk hij zij, zoo hij namelijk niet eene onmiddellijke roeping heeft, daar allen kunnen dwalen en in niemand de overige eigenschappen zijn, die in den hoogsten rechter moeten geëischt worden. Ja zelfs hebben de Pausen van Rome menigmaal gedwaald en zijn ketters geworden en dikwijls hebben zij valsche en contradictoire uitleggingen ingevoerd. Ook (kunnen) de algemeene concilien, of de vertegenwoordigde kerk in een algemeen concilie saamgekomen (dit niet zijn), want ook die kunnen dwalen en zoo zou ons geloof op menschen en niet op God zich gronden. Maar de hoogste rechter in kerkelijke verschillen is de heilige Geest van onzen eenigen meester en leeraar Jezus Christus, sprekende in de Schriften, naar wien alleen moet gehoord worden. Want dezelfde Geest, die de auteur is der h. Schrift, kan en moet allleen ons hart van de waarheid eener uitlegging onderwijzen niet alleen, maar ook overtuigen en werkelijk tot toestemmen bewegen."

Omtrent de inferieure rechters zegt hij dan vervolgens, „dat dit zijn òf publieke, namelijk de dienaren der kerk en in hoeverre; 't zij ieder op zich zelf, 't zij in Synode saamgekomen; òf private, namelijk alle christenen."

De disputatie over *Het gezag der concilies* [1]) zet eerst duidelijk uiteen, hoe groot dit gezag is op de volgende wijze:

„Het gezag van wettige concilies moet in de Christelijke kerk hoog geschat worden, zoodat hetgeen met gemeene instemming in eene vergadering van de opzieners eener rechtzinnige kerk, wettig besloten wordt, niet lichtvaardig door iemand in twijfel moet getrokken of willekeurig verworpen worden. Want het is een kenmerk van een trotsch, lichtzinnig en overmoedig karakter, als iemand zijn persoonlijk inzicht hooger stelt dan het ordelijk en wettig genomen besluit van zoo vele geleerde en treffelijke

---

[1]) Disputatio XVIII, *De Conciliorum Autoritate*, pag. 84—89.

mannen. Daarom, als iemand in de besluiten van een wettig concilie, die door een Christelijke Overheid en al de kerken goedgekeurd en aangenomen zijn, niet berust, moet hij met recht als een verstoorder van de goede orde door de kerkelijke tucht bedwongen worden." Hij geeft dan aan, waar dit gezag van afhangt, toont daarna dat concilies dwalen kunnen, om vervolgens te zeggen, wanneer en hoe de synodale besluiten gezag in de kerk moeten verkrijgen. Op deze wijze: „Daarom moeten de besluiten der concilien de kerken niet voorgesteld of opgedrongen worden als bindende wetten (praetoria edicta), noch als besluiten van Meden en Perzen, maar de Acta van een gehouden concilie moeten aan alle kerken gezonden worden, om door haar aan de hand van Gods Woord onderzocht te worden en als het blijkt, dat zij daarmeê overeenstemmen, dan moeten zij goedgekeurd en aldus ten laatste door de goedkeurende kerken, vrijwillig en éénstemmig, volstrekt niet tegen haar wil of gedwongen, aangenomen worden.

De kerken namelijk hebben hare conscientien niet verbonden aan het oordeel harer deputaten op de Synode, noch hun een absolute volmacht verleend, om alles maar in haar naam te bepalen, maar de conscientien blijven altijd gebonden aan het Woord Gods alleen. Blijkt het nu, dat de handelingen en de besluiten der deputaten daarmede conform zijn, dan moeten de kerken ze eerst voor geldig houden en goedkeuren. Vóór deze algemeene approbatie der kerken hebben de synodale besluiten in de kerken nog niet het gezag en de kracht eener wet. Evenals zij ook in kerken, die onder de bescherming van eene Christelijke Overheid de publieke oefening der religie genieten, niet de kracht van eene publieke wet kunnen verkrijgen, voordat de goedkeuring van de hoogste Overheid in het hoogste ressort is verkregen. Ten slotte wordt dan nog aangetoond, dat het gezag der concilies beneden dat der h. Schrift staat en dat de Paus niet boven, maar onder de concilies staat.

In de disputatie over *Den doop* [1]), na eerst te hebben aangetoond, wat de doop is; wie hem moeten toedienen en wie niet, antwoordt hij op de vraag, wie gedoopt moeten worden, aldus: „De doop moet bediend worden aan alle *bondelingen* en aan hen alleen, van welken sommigen volwassenen zijn, anderen kinderen uit verbondsouders, of ten minste uit een vader of moeder, die tot het verbond behoort, geboren. Dat aan deze kinderen de doop toekomt en aan hen moet bediend worden, kan tegen de Anabaptisten ook zonder

---

[1]) Disputatio XLIIII, *De Baptismo*, pag. 267—272.

de ongeschrevene traditie uit de h. Schrift zelve overvloedig en duidelijk bewezen worden. De kinderen namelijk, ofschoon zij missen de *hebbelijkheid* van het actueele geloof en het gelooven zelf, moeten daarom niet positief onder de ongeloovigen gerekend worden. Waarom niet? Niet, omdat zij in den doop het actueele geloof ontvangen, noch omdat zij gezegd kunnen worden te gelooven met eens anders geloof, hetzij dat der kerk of hunner opvoeders, maar omdat zij het geloof bezitten in de eerste daad (actu primo), in den wortel en in het zaad en door de inwendige kracht des heiligen Geestes.

Klokken (Campanas res) of andere onbezielde voorwerpen te doopen, is eene afschuwelijke en bijgeloovige onteering van de Goddelijke instelling."

Sprekend over *Den val van Adam* [1]), verklaart hij wat die val was; waarom deze zonde zoo schrikkelijk was; of de eerste menschen geheel van de genade vervallen zijn; welke de straf dier zonde was; of onze eerste ouders uit den val opgericht en behouden zijn; ten slotte wat de oorzaak van den val was, dat hij aldus bespreekt:

„Tot dezen jammerlijken val zijn wel onze eerste ouders gekomen door het ingeven en aanzetten des duivels, maar ook eigener beweging en vrijwillig, daartoe vervoerd door hunnen eigenen wil, zoodat de ware, eigenlijke, en naaste oorzaak van dezen val niet is te zoeken buiten des menschen wil. En daar hun wil vóór den val met het vermogen van eene vrije keuze (liberum arbitrium) was begiftigd, dat niet alleen niet kon gedwongen worden, maar met die krachten was voorzien, dat (de mensch) zoowel het goede als het kwade kon verkiezen, volgt daaruit, dat zij niet tot dien val door eenige innerlijke of uiterlijke noodzakelijkheid zijn aangedreven en dat zij in dit opzicht vrij en niet noodwendig gevallen zijn. Overigens, daar ook niet kan gezegd worden, dat deze val geschiedde, zonder dat God het kon verhinderen, want dan zou zijne almacht worden aangerand; noch ook, zonder dat God het wist, want dan zou zijne wijsheid worden ontkend; noch ook, terwijl God daarbij een werkeloos toeschouwer was, want dan zou zijne Voorzienigheid worden opgeheven; daar het ook niet te gelooven is, dat de mensch, het edelste schepsel, door God gemaakt zou zijn zonder een bepaald doel of uit den staat der rechtheid in de zonde en den dood is gevallen buiten Gods raad om, daar

---

[1]) Disputatio LVII, *De Lapsu Adami*, pag. 358–364.

zelfs geen muschje en geen haar van het hoofd zonder zijn wil op de aarde valt; daar het ook zeker is, dat God het geneesmiddel tegen dezen val, het middelaarschap van Christus, van eeuwigheid heeft verordineerd, volgt daaruit, dat deze val niet buiten Gods raad en Voorzienigheid moet gesteld worden, waardoor Hij hem niet slechts heeft voorzien, maar ook besloten heeft, dien (val) niet uit te werken, maar toe te laten of niet feitelijk te verhinderen van wege zijne glorie; opdat Hij aldus gelegenheid zou hebben, om zijne gerechtigheid te openbaren in het straffen van de verworpenen van wege hunne zonden en zijne barmhartigheid in het redden van de genadig verkorenen, niet omdat Hij uit kracht van zijne absolute macht niet anders had kunnen besluiten, maar omdat het aan zijne Goddelijke wijsheid behaagd had, zijne barmhartigheid en gerechtigheid op deze wijze te openbaren. Ten opzichte nu van dit besluit der toelating, dat eeuwig, onveranderlijk en onbedriegelijk is, kan ook niet ongeschiktelijk gezegd worden, dat deze val noodzakelijk is geschied."

Van de erfzonde [1]) geeft Hommius in de eerste thesis deze klare definitie: „Daar de eerste mensch in het paradijs handelde in tweeërlei kwaliteit, namelijk voor hem zelf en voor heel zijn nakomelingschap, heeft de eerste zonde ook betrekking op hem zelf en op heel zijn nakomelingschap. Zoo was zij zijne persoonlijke overtreding en ook die van heel het menschelijk geslacht, dat in zijne lendenen met hem zondigde en gelijk hij nu door zijne persoonlijke overtreding werkelijke schuld maakte, in staat van veroordeeling viel en beroofd van het beeld Gods het bederf in zich opnam, zoo zijn ook al zijne nakomelingen, door de natuurlijke voortplanting uit hem geboren, door den val van Adam in dit drieërlei doodelijk kwaad gevallen; in actueele schuld, door allen bedreven, die reeds toen in zijne lendenen bestonden; in staat van veroordeeling en in het gemis van het beeld Gods en in het bederf der natuur, dat allen menschen aangeboren is, waarom niet minder dan om de overtreding in Adam begaan, alle menschen als kinderen des toorns en der eeuwige vervloeking geboren worden."

Daarop beantwoordt hij de vraag, of alle menschen in Adam gezondigd hebben, waarop hij dit korte, maar duidelijke antwoord geeft: „De zonde van Adam is ons niet eene vreemde, maar is ieders eigen zonde, omdat zij wegens deze gemeenschap met Adam

---

[1]) Disputatio LVIII, *De Peccato originali*, pag. 364—372.

allen menschen niet slechts wordt toegerekend, maar ook door alle menschen, hoofd voor hoofd, is begaan."

Voorts worden in deze disputatie de kwesties behandeld, of de menschelijke natuur geheel bedorven is; wat de deelen van dit bederf zijn; of dit bederf alleen een louter gemis (carentia) of ook eene positieve kwaliteit is; of alle menschen des eeuwigen vloeks schuldig geboren worden; of dit ook van de kinderen geldt; hoe de erfzonde zich voortplant; of de maagd Maria ontvangen is zonder erfzonde; ten slotte, hoe de erfzonde wordt opgeheven, waarbij hij weer klaar en duidelijk de zaak alzoo voorstelt: „Gelijk deze erfzonde door middel van den eersten Adam op allen, die door natuurlijke generatie van hem afstammen, overgaat, zoo wordt zij ook door den tweeden Adam, Jezus Christus, opgeheven van allen, die door geestelijke wedergeboorte met Hem verbonden zijn." En dan verder: „Door het bloed van Christus wordt de schuld, door den Geest het bederf weggenomen.... Tweeërlei geneesmiddel in Christus staat tegenover tweeërlei kwaad. De rechtvaardiging tegenover de schuld, de vernieuwing tegenover het bederf. De rechtvaardiging, dewijl zij in dit leven volkomen is, neemt de schuld ook volkomen weg in dit leven van alle gerechtvaardigden.... en dewijl wij hiervoor," zoo gaat hij voort, „niet alleen de volwassen geloovigen, maar ook hunne kinderen uit kracht van 't verbond en de Goddelijke belofte moeten houden, zoo moet men volstrekt niet twijfelen, of al de kinderen der geloovigen, die zonder *dadelijke* zonden gedaan te hebben sterven, van deze erfschuld door Christus verlost zijn en der eeuwige zaligheid deelachtig worden, van welker genieting zij niet door het missen van den uitwendigen doop kunnen uitgesloten worden." En dan nog verder: „Wat de kinderen der ongeloovigen, die zonder dadelijke zonden bedreven te hebben sterven, betreft, of die allen alleen om de erfzonde moeten veroordeeld worden, of dat door Christus ook van hen allen de erfschuld is opgeheven, wij moeten hier niets bepalen, dewijl de Schrift het niet doet.

Ondertusschen naar den aard der liefde, die in duistere zaken de mildere partij kiest, mogen wij er het beste van hopen, vooral omdat de genade der Goddelijke uitverkiezing geheel vrij is en aan geene privilegiën van geboorte verbonden is. De h. Schrift leert namelijk duidelijk deze twee; dat al de kinderen van nature kinderen des toorns zijn, eeuwige veroordeeling waardig en dat aan de kinderen der bondgenooten het hemelrijk toekomt. Die belofte wordt nergens in de Schrift aan de kinderen der ongeloovigen gedaan, maar ook wordt nergens gezegd, dat zij allen

moeten verdoemd worden. Daarom is het gevoelen der Roomschen, volgens hetwelk zij al de kinderen, die zonder gedoopt te zijn sterven, verdoemen en in een zekeren verzonnen *limbus* overbrengen, waar zij zonder gevoel gestraft worden, niet alleen wreed, ondoordacht en met zich zelf in strijd, maar ook ten opzichte van de kinderen der bondgenooten strijdig met de Goddelijke beloften."

Noode onthoud ik mij, om uit deze kernachtige disputaties niet nog meer af te schrijven. Wij kunnen begrijpen, dat deze disputeercolleges door de studenten druk bezocht werden en dat zij eene zeer te waardeeren vergoeding waren voor de vele lessen die zij, bij gebrek aan hoogleeraren aan de academie, moesten missen.

Wij onderschrijven gaarne het oordeel, dat D. Heinsius over Hommius en dezen arbeid van hem aldus uitspreekt:

„Festus, mirae brevitatis amator,
Nec minus et sacrae simplicitatis amans.
Contractis infert nova lumina rebus,
Et non scribendo plurima, plura docet." [1])

Had ook Hommius eenige hoop gekoesterd, dat er, nu Arminius gestorven was, wat kalmer tijden voor de kerken zouden aanbreken [2]), het bleek hem al spoedig, dat hij deze verwachting wel voor goed kon laten varen en dat men zich voor het behoud van de gezonde leer der heilige Schrift naar Confessie en Catechismus en voor eene Gereformeerde kerkregeering meer dan ooit tot den strijd had aan te gorden.

Eenigen tijd vóór Arminius' dood waren zijne vrienden en leerlingen begonnen zijne disputaties en andere geschriften uit te geven [3]), welk werk zij na zijn overlijden ijverig voortzett'en.

Deze disputaties en ook de Lijkoratie op Arminius van P. Bertius gaven het sein tot een fellen pamflettenstrijd, waarin wij weldra o. a. een R. Donteclock, A. Corvinus, A. Smout, P. Cupus en Gomarus gewikkeld zien.

---

[1]) Daniel Heinsius, *In theses Festi Hommii, de controversiis Religionis inter Reformatos & Pontificios*, geplaatst vóór de uitgave van deze disputaties.

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 24 Oct. 1609: „Nos nudius tertius extulimus funus D. Arminij, qui superiori die Lunae ex hac vita discessit postquam per sesquimensim graviter decubuisset. Speramus nos hinc Ecclesijs nostris aliqua halcyonia."

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Febr. 1609: „Edidit Borrius theses D. Gomari et Arminii de Praedestinatione a se Belgice versas."

Br. v. 7 April 1609: „Discipuli varias Disputationes Arminij in sermonem Belgicum vertunt et in vulgus spargunt."

Ook lieten de aanhangers van Armijn het er niet bij, dat zij zich feitelijk onttrokken aan het opzicht der kerken door zich achter het schild der Overheid te verschuilen, zij gingen nu sedert eenigen tijd de kerkelijke orde en regeering zelve ook aantasten, gelijk ons reeds uit het advies van Arminius' assistenten op de conferentie met Gomarus bleek.

Nov. 1609 schreef Hommius aan Lubbertus: „Wij zien, dat de hoofsche adviezen en handelingen hierop doelen, dat de kerkelijke samenkomsten en haar gezag geheel vernietigd worden." [1]) Nog verder ging Wtenbogaert, want hij was bestemd voortaan als leider der partij op te treden, op 14 Jan. 1610. Ziende, dat de kerken hun niet genegen waren, maar ook dat zij wel in de gunst der Overheid deelden [2]), kwam hij op dien datum met nog twee en veertig zijner partijgenooten heimelijk te Gouda saâm [3]). Daar werd toen „de ligue" der Remonstranten gesloten. Eene acte werd opgemaakt en onderteekend, die later door Wtenbogaert in den den vorm van eene remonstrantie gebracht werd en toen aan Oldenbarnevelt, niet onderteekend, overhandigd werd [4]). Hiernaar heeten de volgelingen van Arminius voortaan Remonstranten.

Behalve eene apologie voor hun optreden en eene uiteenzetting van de gevoelens der Gereformeerden, waarmede zij zich niet konden vereenigen, hield de Remonstrantie in: hun eigen gevoelen in vijf punten, sedert de vijf artikelen genaamd; een verzoek om eene vrije Synode onder het „gesag, voorsitting, beleyd, medeoordeel en moderatie" [5]) der H.H. Staten van Holland en eindelijk eene bede, dat de Staten hen wilden nemen onder hunne protectie tegen alle kerkelijke censuur, die hun ter oorzake dezer remonstrantie mocht aangedaan worden.

Op eene Provinciale Synode was dan ook schier geen hoop meer of het moest zoo ééne zijn, zegt Hommius, „die alleen bestond uit eenige opgeroepen predikanten, die Wtenbogaert aan den advocaat en door hem aan de Staten zou opgeven, wat zij stellig beoogen." [6])

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 5 Nov. 1609: „Huc enim videmus spectare Aulica consilia et actiones, ut omnes conventus Ecclesiasticos eorumque auctoritatem pessumdent et aboleant."

[2]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 126.

[3]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 21.

[4]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 24, waar de meening van Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 233, dat het concept van de Remonstrantie aan Wtenbog., maar de eindredactie aan Episcopius moet toegekend worden, verworpen wordt.

[5]) Leydekker, *a. w.*, Dl I, blz. 21.

[6]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Febr. 1610: „De Synodo vix ulla spes; nisi forte

Sedert eenigen tijd was hij dan ook van meening, daar zij met al hunne aanzoeken om eene Provinciale samenkomst toch niets vorderden en daarvan bovendien niet veel goeds meer te verwachten viel, wijl zij (Wtenbogaert c. s.) de meeste Politieken geheel voor zich gewonnen hadden, door wier gezag zij ons, zegt hij, er onder trachten te brengen, dat men van die Provinciale Synode maar afzien moest en dat door alle provinciën op eene Nationale Synode, zoo die ooit zou komen, moest aangestuurd worden. Ook hield hij het voor wijzer taktiek, voorloopig Oldebarnevelts gezag te ontwijken dan dat door oppositie te prikkelen. [1])

Toch had het in Maart 1610 eenigen schijn, alsof het werkelijk nog tot eene Provinciale Synode komen zou. Althans den 11den dier maand werd een schrijven namens de Staten van Holland aan de Classen vastgesteld, waarbij zij toezegging deden, den tweeden Woensdag na Pinkster eene Synodale vergadering in Den Haag te zullen saamroepen. [2]) Maar Hommius had hier niet heel veel verwachting van. De *modus quo* toch dezer Synode was met dit besluit niet bepaald en hij merkte wel, dat de remonstrantsgezinden er voor ijverden, dat de Staten (en niet de kerken) de afgevaardigden naar deze Synode zouden benoemen; ja, dat hierover eene missive aan de verschillende steden gezonden was en in dat geval hield hij het voor beter, dat er geen Synode gehouden werd. Hij hoopte, dat er steden zouden gevonden worden, die de vrijheid der kerken zouden beschermen. [3])

---

si isti possint obtinere talem Synodum, quae constet ex evocatis quibusdam concionatoribus, quorum catalogum Wtenbogardus Advocato ac per eum Ordinibus praescribat, quod eos moliri compertum habemus."

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 30 Sept. 1609: „Nam provincialis (Synodus) aliqua vix boni aliquid videtur allatura. Occuparunt enim illi plerorumque Politicorum animos, quorum auctoritate nos conabuntur obruere."

Br. v. H. a. L., 24 Oct. 1609: „Nos hactenus sollicitationibus ne hilum profecimus" en Br. v. 5 Nov. 1609: „Allaborandum erit in singulis Classibus, ut privatim unitatem conservemus inter nos, quantum quidem ejus fieri potest. Nisi reliquae Provinciae Nationalem Synodum urgeant, nos nihil obtinebimus" en verder: „Nos putamus operae pretium esse, ut hanc viri (Barneveldii) auctoritatem potius declinemus pro tempore quam ut nos illi opponamus contra stimulum calcitrantes."

[2]) *Res. St. v. H.*, 11 Maart, 1610.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 21 Maart, 1610: „De habendae (Synodi) ratione nondum (est) constitutum ..... Laborant vehementer isti, ut ab Ordinibus seligantur et evocentur, qui huic Synodo interfuturi erunt atque hac de re ad singulas civitates gravamen fuit perscriptum. Si enim hoc obtineant, ... tum praestaret nullam haberi Synodum. Speramus fore civitates, quae libertatem Ecclesiarum tuebuntur."

En dat was dan ook zoo. In de vergadering der Staten van Mei, toen deze zaak weer aan de orde was, [1]) zoo schrijft hij, verzett'en zich verschillende steden, o. a. Dordrecht, Delft, Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen en Edam tegen deze plannen. Ook wat er even daarna op gevonden werd, dat elke Classe zes zou nomineeren en dat daaruit de Staten zouden kiezen, kon de goedkeuring dier steden niet verwerven. [2])

Kwam er dus geene Prov. Synode, zooals de Remonstranten haar wenschten, evenmin werd eene overeenkomstig het verlangen der Gereformeerden toegestaan. Ja, ook werden de „jaerlickse (Particuliere) Synoden t' eenemael belet." [3])

Juist om zelf deze beloofde Synode maar niet te verhinderen, had Hommius niet willen medewerken aan het tot stand komen van eene andere samenkomst, waarvan ik thans iets heb mede te deelen. 16 Maart 1610 hadden de Gedeputeerden der Geldersche Synode een schrijven gericht aan die der Z.-H. Synode, gelijk ook aan die in de andere provinciën, inhoudende, dat zij zich van harte bedroefden over de oneenigheid gerezen over „eenighe grootwichtighe puncten der warer ende nae Godes Woord gereformeerde Religie" en dat zij nu niet zonder voorkennis hunner Hooge Overheid voorsloegen, dat uit elke Synode twee dienaren des Woords of ten minste één „met behoorlicke commissie ende instructye der gedeputeerden" saam zouden komen te Harderwijk, dat gemakkelijk èn over land èn over zee te bereiken was, op 19 Mei, „om te overlegghen hoe ende op wat wijse dit bedroefde schisma te remedieren ende te stillen sij." [4])

De Gedeputeerden in Holland maakten dezen voorslag 4 April aan de Classen bekend en vroegen haar oordeel, er tevens bij vermeldend, dat op hun veelvuldig aanhouden nu eindelijk de Prov. Synode beloofd was en dat naar hunne meening nu met het Geldersche convent moest gewacht worden, tot men eerst wist hoe het met de Synode in Holland zou afloopen. [5])

---

[1]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19.*

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 23 Juni, 1610: „Sed obstant multae civitates ut Dordrechtum, Delffi, Amsterdamum, Horna, Enchusa, Edamum et aliae. Quia hoc vident, aliud inventum proponunt, ut singulae Classes nominent sex ex quibus Ordines electuri sunt, sed neque hoc probatur civitatibus istis." Volgens Brandt *a. w.*, Dl II, blz. 131 en Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 44, ging deze laatste voorslag van Amsterdam uit.

[3]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19.*

[4]) Zie dit schrijven in het *O. A. d. N. H. K.*, III, 31B.

[5]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 31B. Ook *Br. v. H. a. L.*, 17 April 1610:

Toen de antwoorden van de Classen inkwamen, bleek dat in Noordholland twee Classen, Amsterdam en Edam, er voor waren, om afgevaardigden naar Harderwijk te zenden; vier waren er *nu* niet voor; die wilden eerst de Prov. Synode afwachten. Zoo ongeveer stond het ook in de Z.-H. Classen. Alleen de Classe van Rotterdam wilde R. Acronius en F. Hommius afvaardigen, „welverstaende, dat dese Deputatie bij den H.H. Staten sal worden geapprobeert ende dat (op die samenkomst) alleen deliberative gehandelt worde" en die van Gouda wilde ook Hommius committeeren, mits „onder consent ende goetvinden van de Hoge Ouerigheyt ende andersins niet." [1])

Hommius zelf, hoewel hij van de saamroeping ter Synode niets meer vernam, schijnt het toch ook beter gevonden te hebben niet naar Harderwijk te gaan. [2]) Dit is dan ook niet geschied en van het convent zelf is ook niet gekomen. [3])

Wel vinden wij hem als vertegenwoordiger der Zuidhollandsche kerken dit jaar weer op de Geldersche Synode, gehouden te Zutphen 26—28 Juni. [4]) In zijn credentiebrief hadden de synod. Gedeputeerden vermeld, dat zij Hommius wederom hadden afgevaardigd, wijl de Particuliere Synode het vorig jaar niet gehouden was en daardoor „alsnoch geen andere in syn plaatse bij onsen Synodum en is gecommitteert." [5]) Ongetwijfeld heeft hij alhier het belang van de Nationale Synode bepleit, waarop, zooals ik reeds zeide, hij nu weer wilde aansturen en waarvoor hij de saamwerking van al de provinciën noodig achtte. [6]) Voor dit belang werd althans te Zutphen wederom Johannes Fontanus benoemd. [7])

Omstreeks dezen tijd is hij ook voor de tweede maal als Gedeputeerde der Z.-H. kerken opgetreden in de plaats van zijn trou-

---

„Deputati Synodi Geldriensis ad nos scripserunt, ut mitteremus duos ad conventum quem indixerunt Harderwici, ut ibi de modo sopiendi has controversias deliberetur. Nostri dubitant quid facturi sint, quia Ordines Synodum nobis promiserunt."

[1]) Zie de antwoorden der Classen, *O. A. d. N. H. K.*, III, 35, II, 30.

[2]) *Br. v. H. a. L.*, Prid. Kal. Maj. 1610: „Ad conventum Harderwicenum puto nos non esse missuros, quia nobis spes facta est Synodi nostrae, de cujus progressu interim nihil amplius rescivimus."

[3]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 126.

[4]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl IV, blz. 178, 179.

[5]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 31B.

[6]) *Br. v. H. a. L.*, 24 Oct. 1609: „Necesse erit si Synodi Nationalis progressum velimus, ut reliquae provinciae istud negotium urgeant."

[7]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl IV, blz. 173, 179.

wen vriend en collega, Egbertus Aemilius, die na eene aanhoudende koorts van ongeveer vier weken, den 20sten Juni dezes jaars gestorven was. [1]) Dit optreden ging naar den regel, door eene der Synoden gesteld, dat „indien der gedeputeerden een quame te sterven, soo sal de oudste der afgaenden in de plaetze des overledenen hijrmede bestemt zijn." [2])

Met zijne medebroeders beschouwde hij dit deputaatschap als eene continuatie van de benoeming der Particuliere Synode van 1608, wijl nà dat jaar door der Staten verbod geene Synode meer mocht saâmkomen en dus geene andere Gedeputeerden konden benoemd worden. [3]) Door de Remonstranten en de Staten van Holland werden zij in deze kwaliteit niet erkend. [4])

Den 3den Augustus 1610 vinden wij de Gedeputeerden van beide Synoden in vergadering saâmgekomen. Wat hen toen bezig hield, was het volgende.

Kort na de heimelijke samenkomst in Gouda had Wtenbogaert de Remonstrantie aan Oldenbarnevelt ter hand gesteld. Deze had haar eerst in Mei aan de Staten van Holland voorgelegd en copieën er van laten geven aan de steden op voorwaarde, dat de vroedschappen dit stuk voorloopig zouden geheim houden. [5]) De Heeren van Amsterdam en Dordrecht hadden zich echter hier niet aan gehouden en zoo hadden de Gedeputeerden reeds sedert eenigen tijd lecture er van gehad, maar een afschrift hadden zij, hoe zij er ook om aanhielden, niet kunnen machtig worden. [6])

Thans echter was dit in hun bezit gekomen. Op welke wijze is niet bekend. Zij besloten „een *schrift* daertegen te stellen, om 't selve te gebruycken daer 't best soude te passe komen." [7])

Hommius schreef van de Remonstrantie aan Lubbertus: „Een afschrift van het verzoekschrift, dat Wtenbogaert onlangs met de zijnen den Staten aanbood, is eindelijk ons in handen gekomen ... Zij geven noch ons noch hun eigen gevoelen duidelijk weer." [8]) Straks kom ik op dit *schrift* van Hommius c. s. terug.

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 23 Juni 1610: „D. Egbertus Aemilius, postquam ex continua febre fere per quatuor septimanas decubuisset, 20 Junij fatis concessit."

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 256, 295.

[3]) Trigl., *a. w.*, blz. 553.

[4]) *Res. St. v. H*, 22 Dec. 1610; 16 Nov. 1612; 5 (29) Maart 1613.

[5]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 26, 44.

[6]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 54 en Baud., *a. w.*, Dl I, boek II, blz. 30.

[7]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 31B.

[8]) *Br. v. H. a. L.*, 6 (16) Aug. 1610: „Antigraphum istius supplicationis

Wij moeten nu op een pamflet van hem het oog vestigen en daartoe is noodig, dat wij eerst in de geschiedenis even teruggaan.

Wtenbogaert had half Februari 1610 een merkwaardig boek uitgegeven, dat getiteld was, *Tractaet van 't ampt ende Authoriteyt eener Hoogher Christelicker Overheyt in kerckelicke saeken.*" Het was eene nadere uitwerking van het advies, dat hij met de andere assistenten van Arminius op de conferentie van Augustus 1609 aan de Staten van Holland had gegeven. Hij verdedigde in zijn boek dit standpunt: Aan de Hooge Overheid, d. i. aan de Provinciale Staten in elk gewest, komt onder God en zijn Woord het hoogste gezag toe in alle zaken den godsdienst betreffende; 1. in het beroepen en aanstellen van predikanten, ouderlingen en diakenen; 2. in het zorgen voor de zuivere verkondiging des Evangelies; 3. in het maken van kerkelijke wetten en ordinantien; 4. in het saamroepen en presideeren van en stemmen in de kerkelijke vergaderingen. [1])

Kerkrechtelijk nam hij het dus op voor het territoriale stelsel. Deze leer was ook in Nederland niet nieuw. Zij was door de Politieken of Libertijnen voorgestaan reeds van 1572 af en belichaamd in de ontworpen politieke kerkenordening van 1576; ook, hoewel met eenige moderatie, in die van 1583 en 1591. [2]) De Staten van Holland hadden echter, zoolang de oorlog met Spanje duurde, deze kerkelijke wetten, waar de Calvinisten, Christus alleen als Koning der kerk erkennende, zich hardnekkig tegen verzett'en, niet durven invoeren, maar nu het bestand gesloten was, zagen in het uitvoeren dezer beginselen de „Arminianen op den kansel en de Liber-

---

quam nuper Utenbogardus cum suis Ordinibus obtulit, tandem in manus nostras pervenit.... Nec nostram nec suam sententiam in illa supplicatione recte explicant." Als later door Hommius c. s. in de Contraremonstrantie, die 11 Maart 1611 werd overgeleverd, gezegd wordt: „nu onlanks is ons in handen gekomen seeckere Remonstrantie, al over ettelijcke maende uwe Ed. Mog. overgegeven" en in de *Voorrede Acta v. Dordr.*, *1618/19* staat: „de Remonstrantie der Remonstranten, van dewelcke sij ten laetsten een exemplaer, een weynich tijts voor de conferentie, gecregen hadden" en in de *Resol. Stat. v. Holland*, 11 Maart 1611, staat, dat Bogardus namens de contra-remonstrantsche gedeputeerden op de Haagsche conferentie verklaarde, dat de Remonstrantie „der andere Parthije voor henluyden verborgen gehouden was tot over veertien daagen, datse dien eerst bekoomen hadden", dan wordt daarmee bewezen, dat zij nu, in Augustus 1610, den Gedeputeerden *confidentieel* was overgegeven en tevens dat zij *officieel* er eerst kort vóór de Haagsche conferentie copie van gekregen hebben.

[1]) Zie de inhoudsopgave van *het Tractaet.*

[2]) V. d. Kemp, *a. w.*, Dl I, blz. 284, 306, 335.

tijnen op het kussen" [1]) hunne kansen schoon, de eersten om zich in de kerk staande te houden met eene leer, die van de belijdenis der kerk afweek, de laatsten om de suprematie van den staat over de kerk te vestigen.

Hommius had reeds in Januari vernomen, dat Wtenbogaert er mee bezig was. Den 21sten dier maand had hij aan Lubbertus geschreven: „Men zegt, dat *Wtenbogaert* een *tractaat* schrijft *over het recht van den Magistraat in kerkelijke zaken.* Er is geen twijfel aan, of hij zal het der Overheid wel uitnemend naar den zin maken. *Aan het oordeel der Synode onttrekken zij zich openlijk*, maar op dat der Overheid hebben zij al hunne verwachting gesteld; daarom dringen zij dáár zoo op aan." [2])

Het *Tractaet* werd dan ook met goedkeuring van Hollands Staten uitgegeven niet alleen [3]), maar ook werd door hen den 11den Maart een verbod uitgevaardigd, inhoudend, dat niemand meer iets mocht uitgeven over het ambt der Overheid in kerkelijke zaken en over de predestinatie, „op pene van als wederhoorige van onse bevelen ghestraft te worden." [4])

Zij, zeide Hommius, hebben het hunne verspreid, ons wordt niet toegestaan te antwoorden [5]). Gaarne zou hij *Wtenbogaerts boek* willen weerlegd hebben, *ten minste de kwestie over de roeping der Dienaren, de kerkelijke oordeelen en de tucht*, maar hij zelf kon het niet veilig doen [6]).

12 October schreef hij: „Ruardus is bezig met iets tegen *Wtenbogaerts boek*, maar hij is er nog niet mee klaar. Ook zegt men, dat Menso over iets denkt." [7])

Spoedig daarop kwamen er dan ook, niettegenstaande der Staten

---

[1]) Mr. J. C. Naber, *Calvinist of Libertijnsch?* Utrecht 1884, blz. 46.

[2]) *B. v. H. a. L.*, 21 Januari 1610: „*Uytenbogardus* dicitur scribere *Tractatum de jure Magistratus in Rebus Ecclesiasticis.* Non dubium est quin egregie sit Magistratui assentaturus. *Judicium Synodi manifeste subterfugiunt* et in Magistratus judicio quod propterea ita urgent, spem unicam repositam habent."

[3]) Rogge *a. w.*, Dl II, blz. 28.

[4]) Baudart, *a. w.*, Dl I, boek 2, blz. 24. Uytenb., *a. w.*, blz. 409.

[5]) *Br. v. H. a. L.*, 21 Maart 1610: „Illi sua evulgarunt, nobis non licet respondere."

[6]) *Br. v. H. a. L.*, 23 Juni 1610: „Vellemus refutatum *Uytenbogardi libellum*, aut saltem *Quaestiones* illas de *vocatione Ministrorum, Judicijs Ecclesiasticis et Disciplina.* Nobis tuto non licet."

[7]) *Br. v. H. a. L.*, 12 Oct. 1610: „D. Ruardus meditatur aliquid contra *Utenbogardi* librum, sed nondum absolvit. D. Menso dicitur etiam aliquid meditari."

verbod, tegenschriften in het licht; o. a. twee van R. Acronius. Het eene in de laatste helft van October [1]); dat was eene predikatie over Joh. X:3, twintig jaar geleden door Wtenbogaert gehouden, waarin hij, wat de instelling van ambtsdragers in de kerkelijke diensten betreft, het standpunt der Calvinisten innam; namelijk, dat de handelende macht daarin aan de kerk toekomt en „de Magistraat daarbij geene andere bevoegdheid heeft dan die van medewerking, approbatie en executie." [2]) Het andere was getiteld, *Nootwendich vertooch.* Wtenbogaert ontwierp daartegen wel zijn *Klare Aenwysinghe*, maar gaf dit om het verbod der Staten niet uit. [3])

Ondertusschen verscheen er na de beide vorige [4]) en vóór 14 Dec. [5]) nog een pamflet tegen Wtenbogaerts werk zonder naam van auteur, plaats of drukker. Het was getiteld, *Van de beroepinghe der kercken-Dienaren, Ja ende Neen, van Johannes Wtenbogaert, wt zijn Boeck van 't Ampt der Overheyt in kercklycke saecken ende uyt zijne ghedruckte Predicatie over Joh. 10, vers 3.* Hiervan is Hommius zeer zeker de schrijver geweest. Voetius — en hij kon het weten, want hij volgde, gelijk ik meêdeelde, destijds Hommius' dispuut- en homiletische colleges — verzekert dit in zijne *Politica Ecclesiastica* op twee plaatsen. [6])

3 Januari 1611 zond hij dit werkje, want dit is het zeer zeker geweest, aan Lubbertus en schreef er bij: „Onlangs werd het boekje, dat ik u zend, uitgegeven. Zij (hij bedoelt de tegenpartij) zijn er zóó boos om, dat de advocaat-fiscaal toestemming gevraagd heeft, om een onderzoek in te stellen naar den auteur en tegen hem te procedeeren als een overtreder der bevelen van de hoogste Overheid [7]).

---

[1]) De *Voorrede* is van 25 October.

[2]) Dr. A. Kuyper, *De Leidsche professoren*, blz. 45. Zie blz. 10—13 van de predicatie, die Acronius uitgaf.

[3]) *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CLVIII en Rogge *a. w.*, Dl II, blz. 35.

[4]) Blijkens den in de vorige noot aangehaalden brief.

[5]) Blijkens Rogge, *Brieven en onuitgeg. stukken van J. Wtenbog.*, Utrecht, 1868, Dl I, blz. 127.

[6]) In Pars I, vol. 1, pag. 126 en in Pars III, vol. 4, pag. 58. Ook Prof. Rogge kent dit werkje aan Hommius toe. Zie zijn artikel over Joh. Wtenbogaert in *Nieuwe jaarboeken voor Wetensch. Theologie*, Dl I, 1858, blz. 329; en *Bibl. der C. Rem. geschriften*, Amsterd. 1866, blz. 22 en het reeds aangehaalde *Brieven van Wtenbog. etc.*, Dl I, blz. 129. B. Glasius. *Gesch. der Syn. v. Dordr.*, Leiden, 1860, Dl I, blz. 168, noemt als auteur R. Acronius, maar zonder eenig bewijs daarvoor.

[7]) *Br v. H. a. L.*, 3 Jan. 1611: „Editus est nuper hic libellus, quem mitto. Ita hic eos urit, ut Advocatus Fiscalis ab Ordinibus petierit licentiam inquirendi de Autore et contra eundem procedendi ut transgresso-

In de *Voorreden* geeft hij aan, hoe hij tot het uitgeven van dit pamflet is gekomen. Van de predikanten, zegt hij, die „noch geene vaste redenen sien", waarom verandering zou moeten geschieden in „de leere" en „kerckenordre" en die zoo er al verandering noodig is willen, dat die „na ordre van onse Ghereformeerde kercken" tot stand kome, wordt dagelijks beweerd, dat zij de autoriteit der Overheid zoeken te „verbreecken". Vooral geschiedt dit, sedert J. Wtenbogaert „een geheel Boeck daer van heeft gheschreven, „om sulcx den Overheden noch meer ende meer in te beelden."

Eerst hebben de ten onrechte beschuldigde predikanten gezwegen, „hoevvel met nadeel der goede sake ende harer goede namen," omdat het hun verboden was er tegen te schrijven. Maar toen hun nu eene predikatie in handen was gekomen, door Wtenbogaert voor eenige jaren gehouden, waarin hij „vvederlegt alle de voornaemste redenen ende gronden, daermede hij zijn Boeck bevesticht, insonderheyt in 't stuck *van de Beroepinghe der kercken-Dienaren* ('t vvelck het principaelst is in dese saecke"), heeft R. Acronius het geoorloofd en noodig geacht die predikatie uit te geven, opdat de Overheden door vergelijking van de beide schriften van één auteur konden oordeelen, hoe bondig zijne redenen zijn, waarmede hij zijn tweede schrift „tot veranderinghe der kercken-ordre" bevestigt.

En — zoo gaat hij dan voort — „opdat dit noch bequamelicker moghe gheschieden", heb ik nu hier hetgeen voornamelijk ter zake dient, „bijeen ende teghen malcander ghestelt, met des Autheurs eyghene woorden." Hier kan nu ook het euvel niet plaats hebben, dat „men dickvvils meer acht op deghene, die vvat seght, als op hetghene datter gheseght vvordt", want hier is het dezelfde persoon, die „pro & contra disputeert".

Dan volgt de dialoog, waarin Hommius tegen *Wtenbogaert*, *Johannes* laat pleiten voor het recht van de kerk uit de *Predicatie* en *Wtenbogaert* tegen *Johannes* voor het gepretendeerde recht der Overheid uit het *Tractaet* [1]).

Op de volgende wijze:

„*Johan.* Het wettich incomen eenes oprechten Herders inde schaeps-koij wort ordinaris ghenaemt zeyndinghe ofte Beroepinghe. Sal yemant dan daer toe comen ende wettelick ingaen, soo moet

---

rem mandatorum Magistratus supremi." De Staten namen deze resolutien 20 en 23 Dec. 1610, en Huig de Groot bracht drie dagen later reeds twee boekjes tegen het *Tractaet* ter tafel. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 66.

[1]) Trigland, *a. w.*, blz. 482.

hij, 1. Ingaen door de deure. 2. Also door de deure ingaen, dat hem de deur-wachter oock open doe. Dese deure is Christus, de Opper-herder, die de onder-herders ordinaris seynt op een sekeren ordinarisen wech ende maniere, die hij selve in zijn kercke ghestelt ende ons voorghestelt heeft. Desen ordinarisen wech is, *dat soodanighe personen van de Christelicke Ghemeynte vercoren, van de Voorstanders ende kercklicke Regierders ondersocht, ende met consent der Overheyt (daer die Christen is) opentlick ende kercklicker vvijse, in zijnen dienst bevestight, ende hem de handen des Ouderlingschaps (als Paulus spreect) opgheleyt vvorden.*"

„*Vvtenbog.* So veel 't nieuwe Testament belangt: Jesus Christus de Sone Gods .... heeft oock de kercklicke ampten verandert. Ende in plaetse van Priesters ende Leviten, eerst Apostelen, Euangelisten ende Propheten; daer nae ooc Herders ende Leeraers ingestelt: die dan voorts andere beroepen ende ingestelt hebben met toestemminge der Christelicker Gemeynten, ende opleggingе der handen des Ouderlingschaps: sonder dat d'Overheyt te dier tijdt gekent is worden, *mitsdien de kercken onder 't cruys vvaren*, ende van de Overheyt niet alleen niet voorgestaen, maer oock vervolgt wierden: maer dat daer uijt soude volgen, dat d'Overheyt Jesum Christum ende zijne waerheyt aennemende, in de beroepinge der kercken-dienaren niet soude hebben te spreken: oft de hoochste macht onder Jesu Christo over de kercke in dit stuc, ofte ooc andere daer aenclevende, soude hebben verloren, en can met waerheyt ende sonder in groote ongerijmtheden te vallen, niet geseyt worden."

Waarop dan *Johannes* weer aldus vervolgt:

„Dit is onse wedersprekers een gewoonlicke tegenworpinge, omme waerop te antwoorden, so bekenne ic rondelick; eerst, dat de tytel der wereltlicker Overheyt ooc in de Gemeynte Gods seer eerlic is, bysonder so wanneer deselve oock leden der kercken zijn, deselve voeden ende beschermen: ....Ick bekenne (ook), dat de Gemeynte Gods den Christelicken Overheden ende Voorstanderen der kercken, oock dat schuldich is te versorghen, dat niemandt in den dienst der kercken en trede, oock sonder haere expresse authoriteyt, wille ende consent. ....Maer volcht daeromme 't gene onse wedersprekers willen seggen; sal daeromme de kercke met de politie, de regeeringe der kercken met de Politycke regeeringe vermengt worden? Wij stemmen op den generalen regel in de Apostolische schriften vervat, uijt welcke blijckt dat 't voornaemste segghen (als men Dienaren beroepen sal) de kercke toecomt. Dat nu dese segghen van de Christen Overheyt, namelick dat sulcks ophout daer sodanighe zijn, is een exceptie van den generalen regel: dese exceptie

moet bewesen zijn: Ick hebbe die dickmael hooren allegeren, maer noyt bewijsen...."

Nog een paar aanhalingen.

„*Vvtenbog.* Inde exempelen van de Godsalighe Coninghen Josaphat, Ezechias, Josias ende andere hebben wij een schoon voorschrift van 't hoochste ghebiedt eener Christelicker Overheyt in saecken van Religie."

„*Johan.* O heerlicke exempelen voor rechte Godsalige Overheden, om nacht ende dach voor oogen te hebben, ende nae te volgen. Wat deden sij? Den vervallen dienst rechten sij weder op, weerden Afgoderije, ende besorchden dat hare onderdanen wel onderwesen werden, door personen daertoe gestelt, naer den woorde des Heeren: maer dit doende trecken sij alles tot hen? Stellen sij ordre na haer geliefte? Geensins. Sij rechten op dat vervallen is, ende dat na den woorde des Heeren, beyde in de kercke ende Politie, die sij oock niet en vermengen, maer bevelen een yeghelick 't sijne: ghelijck wij sien van Josaphat, dat hij Amariam den Priester stelde *over alle de saken des Heeren*, dat is, der kercke, ende Sabadiam den Vorst *over alle saken des Conings*, dat is der Politie, ghelijck wij sien 2 Chron. 19 vers 11. Ende wat doen sij daerinne anders, als te voren bekent is, dat een vrome Overheyt behoort te doen, soo menichmael de saecken der kercken vervallen zijn, ghelyck die doen waren."

„*Vvtenbog.* Sij hebben Priesters ende Leviten ghestelt binnen Jerusalem."

„*Johan.* Gheensins, die waren al van Gode ghestelt: alleen rechten sij de vervallene ordre weder op, die met hare authoriteyt bevestighende."

„*Vvtenbog.* Soo haest de Overheyt de Christelicke Religie aengenomen heeft, is daer mede ghetreden in 't Recht, dat deselve als hoochste Opsiender over de kercklicke saken en diensten toecomt."

„*Johan.* Ten tijden de Christen kercke in den nieuwen Testament nu niet meer onder 't cruys gheweest is, maer vrome Keyseren tot Voedster-Heeren ende Voorstanders der kercken ghecreghen heeft, en is dit recht de Ghemeynte gheensins afghenomen, noch aen de Politijcke Overheyt ghedevolveert."

Met eenige corollaria besluit Hommius zijn boekske. Naar het gezegde van Lactantius: „Non potest melius Cicero quam ab ipso Cicerone refutari [1]), had hij Wtenbogaert tegen zich zelf laten getuigen.

---

[1]) Baudart, *a. w.*, Dl I, Boek II, blz. 24.

Het vlugschrift werd gretig gelezen [1]). Wtenbogaert voelde den stoot, die hem hierdoor werd toegebracht. „Het heeft mij, schreef hij, zeer ontroerd en mij bijna uit mijn standplaats geworpen." [2]) Hij schreef er dadelijk zijn *Voorlooper* tegen, die ook nog, hoewel niet door hem zelf, in 1610 ter perse gelegd werd [3]).

Het hier in geding zijnde geschil gaf behalve aan de genoemde nog aan eene menigte geschriften het aanzijn. [4]) Een der meest beteekenende was dat van A. Walaeus, dat in 1615 uitkwam, [5]) wien Hommius in een brief van 19 Maart 1616 zijn „groot contentement" daarover betuigde en inzonderheid dit in Walaeus prees, dat hij met zulk eene „sedicheyt, beleeftheyt, ende discretie" geschreven had. [6])

Nog valt in ditzelfde jaar 1610 een strijd van Hommius in de Leidsche Classe, die thans onze aandacht vergt. [7])

Had Wtenbogaert in zijn *Tractaet* geschreven, dat de politieke Overheid ook in religiezaken de hoogste macht had, de Staten van Holland begonnen deze leer dan ook maar zeer spoedig in praktijk

---

[1]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 33,

[2]) *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CLVIII: „Valde me haec res, fateor, commovit, & pene de statione dejecit."

[3]) De volledige titel er van is, *Voorlooper tegen het libel fameus oft Pasquil van Ja ende Neen.*" Utrecht 1610. Zie Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 35 [1]).

[4]) Zie Dr. A. Kuyper, *De Leidsche professoren*, blz. 38, waar tevens op blz. 42—45 de tegenstelling op dit punt tusschen Calvinisten en Remonstranten kort en kernachtig wordt uiteengezet.

[5]) De titel van Walaeus' boek was, *Het ampt der Kerckedienaeren ende authoriteyt, die eene hooghe Christelycke Overheydt daerover toekomt,*" Middelburg, 1615.

[6]) In Antonii Walaei, *Opera omnia*, Tom II, pag. 415, 416, *Antonio Walaeo Festus Hommius.* Zie Kist en Royaards, *Ned. Arch. v. Kerkgesch.*, Dl VIII, blz. 27.

[7]) Dat Hommius van zijne komst te Leiden af in het leven en den arbeid der Classe een werkzaam aandeel gehad heeft, is zeker. Een verhaal van die classicale werkzaamheden kan ik echter over de eerste jaren niet geven, daar de nog bestaande Acta der Classe eerst met 21 Aug. 1618 aanvangen. Dr. Hania bezorgde mij afschrift van een brief, dien Hommius 11 Jan. 1605 namens de Classe Leiden aan Arnoldus Cornelij schreef, waarin hij dezen bericht, dat de „bedroefflycke saecke van Noortwyc" nu in handen gegeven was van „vier onpartijdige mannen." Twee hunner hadden die van Noordwijk benoemd; n.l. Arminius en Trelcatius; twee had de Classe aangewezen, Arnoldus Cornelij en Wtenbogaert. Meer kwam ik hier niet van te weten. Voorts blijkt uit Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 274, 287, dat Hommius in 1607 en 1608 visitator der Classe geweest is.

te brengen. Eene Provinciale Synode of ook de Particuliere op den „ouden voet" stonden zij niet toe, al durfden zij tegen het verzet van de minderheid in hunne vergadering ook eene, wier leden door hen en niet door de kerken gekozen waren, niet doordrijven. [1]) Dit hebben wij reeds gezien. Maar nu gingen zij verder. Naar aanleiding van de vijf artikelen der Remonstranten, hun in Mei voorgelegd, besloten zij bij meerderheid van stemmen, alle Classen in Holland en Westfriesland aan te schrijven, dat men „de kerkendienaars, die jeegenwoordig in dienste zijn, als diegeene, die als nog in diensten sullen moogen koomen, bij examen of andersints niet en sal ondersoeken of beswaaren met de hooge Mysterieuse poincten, die jeegenwoordig al te seer (God beetert) in der kerken gedisputeert werden..... en elkanderen in hunne gevoelen in der liefde dulden" (zal). [2])

22 Augustus werd deze resolutie vernieuwd en spoedig daarop werden de vijf artikelen den Classen toegezonden met aanmaning, „dat de Predikanten van 't ghevoelen in deze Remonstrantie uytgedruckt,.... van de censuren der andere Predikanten desen aengaende, souden blijven bevrijdt: en dat men d' aenkomende kercken-Dienaren in het examineren vorder niet en soude beswaren als van oudts is ghebruykelyck gheweest ende sonderlingh in 't stuck van de Praedestinatie, hoogher noch swaerder niet, als in de vijf bijghevoechde Artyckelen wordt verklaert." [3]) Hiermede was dus de tolerantie van de vijf artikelen, ook zonder dat er eenig kerkelijk oordeel over gevraagd was, aan de kerken opgelegd. [4])

De Classen verzett'en zich daartegen en daaronder die van Leiden,[5]) waarheen de missive der Staten 23 September gezonden was en waar zij 6 October gelezen werd. [6]) Daar moest op dien datum [7]) geëxamineerd worden de student Cornelis Tetrode, die beroepen

---

[1]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 131.

[2]) *Res. St. v. H.*, 25 Juni 1610.

[3]) Trigland, *a. w.*, blz. 536, spreekt alleen van de toezending aan de Classen Leiden en Woerden. De *K. historie* van Wtenbog., blz. 529, zegt onbepaald: „Dese Artyckelen sonden de Heeren Staten den Classen over." Hommius en Becius rapporteerden op de Synode van Delft 1618: „aen eenige Classen, daer beroepene predicanten souden geexamineert worden." Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 297.

[4]) Baud, *a. w.*, Dl I, boek II, blz. 38.

[5]) *Br. v. H. a. L.*, 12 Oct. 1610: „Classes nostrae se isti mandato opponunt. Nostra classis fuit prima."

[6]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 132.

[7]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 132. Volgens Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 467 is het 5 October geweest.

was te Benthuizen. Op aanraden van een uit de vergadering, die zich over de missive der Staten en de wijze, waarop zij verkregen was, zeer ongunstig uitliet — het zal zeer zeker Hommius geweest zijn [1]) — werd besloten voor ditmaal het bevel der Staten te laten liggen en Hommius nam toen als examinator op bevel der Classe het examen af op de van ouds gebruikelijke wijze. [2])

---

[1]) Ik meen dit hieruit te mogen opmaken, dat de remonstr. leden der Classe hem noemen: „Een uit het midden van de vergaderinge, hem draegende als gedeputeerde van de Synode," G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 132, en ook, omdat hij in heel deze geschiedenis op den voorgrond treedt.

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 12 Oct. 1610: „Ego .... examinator, qui ex classis mandato institui examen prout solet in Ecclesijs nostris institui." De remonstr. leden der Classe verklaarden in hun request hierover aan de Overheid, dat hij in dit examen eene leer voorstelde, waaraan velen zich stootten en wel zoo, dat zij streed tegen de betrachting der ware godzaligheid; dat hij namelijk zou gedreven hebben: „ten eerste, dat Adam ten respecte van een voorgaende besluit Godes noodtsaekelijk is gevallen. Ten tweede, dat de mensch van Godt door sijnen heiligen Geest wordt wedergeboren, door eene soodanige kracht, welke degeene, die wedergebooren werdt, niet kan wederstaen. Ten derde, dat diegeene, die eens waerachtelijk aen Christus gelooft, syn geloove niet kan weder verliesen, ende ongelovig worden, noch van het eeuwige leven uitvallen; soo verre ook, dat, indien hij komt in sware sonden te vallen, als hoererije, overspel, moordt, dronkenschap, en diergelijke, en dat hij daerinne een wijle tijds komt te continueren, het evenwel onmogelijk is, dat hij soude sterven voor en aleer dat hij hem bekeert, en uit de selve sonden weder opstaet." G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 133. Dezelfde voorstelling hiervan vindt men ook bij andere remonstrantsche schrijvers. O. a. bij Wtenbog., *K. historie*, blz. 531 en in *Oorspronck ende Voortganck der Ned. kerck. verschillen*, 1623, fol. 31. Ook Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 67, stelt de zaak aldus voor.

Nu zal het wel waar zijn, dat de Remonstranten zich ook toen aan de Gereformeerde leer gestooten hebben, maar wat de wijze van voorstellen dier leer in dit request betreft, daarvan heeft reeds Trigland opgemerkt, „dat diegene, die dat gestelt heeft, noch de meeninghe der Gereformeerden, noch de rechte Theologie, ende volgens de Leere van de Goddelijcke genade, van de volstandicheyt der warer geloovigen, ende van Godts voorsienicheydt omtrent het quade, oyt recht en heeft verstaen, ende volgens, ten deele dubbelsinnich, ten deele calumnieuselyck, 't gevoelen dat de Ghereformeerde Leeraers den nieu aenkomenden Predikanten afgeeyscht hebben, voorstelt." Trigl., *a. w.*, blz. 542.

Het is de manier, waarop de Remonstranten altoos gewoon waren, de Gereformeerde leer op die punten in een hatelijk daglicht te stellen. Dat ook Hommius hiermee onrecht wordt aangedaan, blijkt duidelijk uit zijne disputaties, *De Lapsu Adami*; *De Gratia Dei* en *De Perseverantia Sanctorum*, in zijn boek *LXX Disputationes*, dat ik reeds besprak, waar hij o. a., zooals ik aanhaalde, van *den val van Adam* zegt: „Ita ut caussa hujus lapsus vera, propria, & proxima, extra hominis voluntatem nulla sit quaerenda," al voegt hij er terecht bij: „Respectu decreti per-

De Remonstranten waren met den loop van dit examen allesbehalve tevreden. Dagelijks hoorde Hommius allerlei dreigementen. Men zou hem voor het Hof (ad aulam) roepen; als een weerbarstige uit zijne bediening zetten. Maar die dreigingen, schreef hij, boezemen mij weinig vrees in. Wel verwacht ik dagelijks, dat ik voor den Magistraat zal geroepen worden, om redenen van mijne handelwijze op te geven; nu, ik heb dan genoeg gewichtige redenen bij de hand." [1])

Ook zonden zeven remonstrantsche predikanten uit de Classe Leiden aan de Gecommitteerde Raden van Holland een uitvoerig verslag van wat er bij dit examen had plaats gehad met vele klachten over de Gereformeerden in de Classe en over de Gedeputeerden der Synode en ten slotte met het verzoek, dat de Heeren voortaan twee personen van kwaliteit naar de Classevergaderingen wilden deputeeren, opdat dergelijke inconvenienten verhoed zouden worden. [2])

Het verzoek vond, zooals te begrijpen is, een gunstig onthaal en 2 November verschenen op eens niet maar twee, maar wel vijf Heeren met credentie van de Staten van Holland in de vergadering der Classe met de pertinente vraag, of de Classe in het examineeren van aankomende predikanten het bevel der Staten wilde gehoorzamen of niet. Tijd of gelegenheid om met elkander te beraadslagen werd niet gegeven. Er moest door ieder terstond op geantwoord worden. Toch deden allen dit niet dadelijk. Sommigen hadden er

---

missivi, & ex hypothesi ejusdem aeternitatis, immutabilitatis, atque infallibilitatis, haud etiam incommode dici potest, lapsum hunc necessario evenisse" en van de *volharding der heiligen* zegt hij daar: „Ne tamen quis hac doctrina abutatur ad securitatem carnalem, aut illa huic pulvinar substerni calumnietur, diligenter observandum est, nos hic non disputare, an veri fideles simpliciter non possint à fide excidere: agnoscimus enim ultro omnes vere fideles, quamdiu in hac vita sunt, illis fidei infirmitatibus & tentationum periculis esse obnoxios, uti si sibi relinquerentur, singulis momentis fidem possent amittere; ac propterea debere semper illos suae infirmitatis conscios omnem piam sollicitudinem adhibere, ut pericula illa praecaveri possint". Voorts zegt hij, dat God door middelen de geloovigen in het geloof doet volharden en dat die aan de zijde des geloovigen zijn, „preces, vigiliae, periculorum fuga, & similia."

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 12 Oct. 1610: „Audio quotidie comminationes, me ad Aulam vocandum et functione mea ut refractarium privandum. Sed parum me terrent istae minae. Expecto tamen quotidie, ut sim vocandus in curiam, redditurus ejus facti ('t examen) rationes, quas graves in promptu habeo."

[2]) Deze missive is afgedrukt in G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 132—135.

bezwaar tegen en met name Hommius [1]). Uren lang heeft hij met de commissarissen gediscussieerd. Het ging er heftig toe. Hommius kwam rond voor zijn gevoelen uit; verweerde zich met moed en spoorde ook zeker de andere Gereformeerden aan, niet aan het bevel der Staten te voldoen [2]).

Eindelijk kwam de zaak in omvraag. Zeven predikanten beloofden rondweg het bevel der Staten te zullen nakomen; vijf bij provisie en zonder de artikelen te approbeeren; vier verklaarden, dat zij zich om der conscientiewil aan de acte der Staten niet konden onderwerpen [3]).

Toen de beurt aan Hommius kwam, vroeg hij verlof zijn antwoord schriftelijk te mogen geven. Hij deed dit, omdat hij vreesde, daar „een van de Ghecommitteerde seer heftelyck uytvoer, soo teghens de ghemeene Predicanten hier te lande, als oock tegens de persoon Festi Hommii, ... dat van dese saeck geen onpartijdich rapport en soude ghedaen worden." [4]) Het werd hem toegestaan en den volgenden dag heeft hij het bij de Commissarissen ingeleverd [5]).

Het luidt aldus: „Gevraecht zijnde, in den classe van Leyden, *of de leden desselven souden begheeren nae te komen het bevel van de Ghecommitteerde Raden van de Staten, aen den classen voorsz. gedaen den 23 Septembris laestleden, by welcke den classi belast wort, dat men de aenkomende Kercken-dienaren, in het doen van de examinatie, vorder niet en sal beswaren als van outs ghebruycklyck is gheweest, ende sonderlinghe in 't stuck van de Praedestinatie, hooger nochte swaerder niet als bij seeckere vijf bijghevoechde artijckelen wert verklaert?* Soo ist dat ick onder-geschreven voor mij persoon daerop geve tot antwoort.

---

[1]) Trigland, *a. w.*, blz. 542.

[2]) *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CLVII.

[3]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 136, 137. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 69, geeft den uitslag dezer stemming onjuist weêr.

[4]) Trigland, *a. w.*, blz. 542, 543. Bij dit „uitvaren tegen de predikanten en in 't bizonder tegen Hommius" schijnt deze gecommitteerde het verwijt te hebben gedaan, dat de predikanten zich altoos met de politiek en de zaken der Overheid bemoeiden en dat daardoor zooveel ellende kwam. Voetius althans zegt hiervan, *Pol. Eccl.*, Pars II, vol. 3, blz. 309, dat deze „delegatus universae classi Leidensi, speciatim D. Festo, classis nomine tunc verba facienti, Flandrica & Leicestriana acerbe exprobra(vit)," maar ook, dat Hommius „respondebat, *quod ad se, hoc esse falsum*; offerebat se ad manus subscriptionem in eadem charta, cui exprobrator accusationem illam inscribere auderet; atque hac ratione ad publicum judicium subeundum."

[5]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 137.

Eerstelyck dat ick de Mog. H. H. Staten, als mijne Hooge Souveraine ende gebiedende Overheyt, schuldich ende oock van harten bereyt ben, alle behoorlijcke ghehoorsaemheydt, ende mogelycke diensten te bethoonen, tot welstant des Landts ende der kercken na mijn beroepinge ende vermogen. Ende dienvolgende ben oock mede bereyt ende gewillich, 't voorsz. bevel daerinne te ghehoorsamen, dat men de aenkomende kerckendienaren in het doen van de examinatie, vorder niet en sal beswaren als van outs gebruyckelyck is gheweest: wel-verstaende in dese onse Gereformeerde kercke, als mede in alle andere, in welcke de aenkomende kerckendienaren altijt zijn gehouden geweest, haer selven te laten examineren in alle de hooft-stucken der Leere, inde Formulieren van eenicheydt inde Leere begrepen, gelyck zij oock gehouden zijn deselve formulieren, als Schriftmatich te onderteyckenen, eer zij tot den dienst mogen aengenomen worden. Doch wat belanght het tweede deel des bevels, namelyck *dat men in 't stuck van de Praedestinatie, niet hooger noch swaerder soude mogen examineren als bij seeckere bijghevoechde Artijckelen verklaert staet;* alsoo ick anders niet en kan verstaen, dan dat sommige van de voorsz. Artyckelen niet alleen ghestelt zijn met verscheydene inpertinente, twijffelende, ende teghenstrijdende woorden, ende redenen; maer oock datse strijden, soo teghen Godts Woordt, als klaerlijck teghen de Formulieren der eenicheydt in de Leere der kercken: namelyck de Confessie, ende Catechismus, ende tegen 't gene te voren met goede eendracht inde Gereformeerde kercken hier te landts geleert is geweest, ende volgens dien mede brengen veranderinge in 't stuck der Leere, ende in den staet der kercken hier te lande, die, door aennemen van soodanige Artijckelen souden komen ghescheyden te worden van de kercken inde andere Geunierde Provincien, alsmede van alle andere in de gheheele christenheyt: Dat oock niet een van dese Artyckelen eygentlycken handelt van het hooft-stuck der eeuwiger Verkiesinghe ende verwerpinge, 't welck ghemeynlijck ghenoemt wordt Praedestinatie, om welckers wille nochtans hare Ed. Mog. verklaren dit bevel ghegheven te zijn. Ende alsoo het seecker is, dat dese Artyckelen van d'eene parthije, de Predikanten die tegen de Leere deser kercken swaricheydt maecken, alleen ghestelt zijn, ende dat op het overgheven van dese Artyckelen, de andere Predikanten noyt en zijn ghehoort gheweest: dat de voorsz. Artyckelen oock noyt in eenighe kerckelycke vergaderinge deser landen geëxamineert ende overwogen, veel weyniger geapprobeert zijn: So ist dat ick, om dese ende andere redenen meer, mij beswaert vinde in mijn conscientie, dat ick soude aen-

nemen ende beloven, yemandt van nieuws tot den dienst des Woorts mede op te nemen, die in het examen sich niet en soude verklaren gesont ende eens te zijn met de Gereformeerde kercken hier te lande, in alle hooft-stucken der Leere, begrepen in de Confessie ende Catechismus deser Kercken, ende volgens dien niet naerder of anders sich soude willen verklaren, als in de vijf voorsz. artyckelen verklaert staet, alsoo mij belast is van mijnen Heere Jesu Christo door Zijnen Apostel, dat ick *niemant de handen sal haestelyck opleggen, noch mij deelachtich maecken der sonden van andere menschen.* 1 Tim. 5 vs. 22. Versoecken derhalven gantsch ootmoedelijck, dat hare Ed. Mog. ghelieve daer mede mijne conscientie niet te beswaren. Actum Leyden den 3 Novembris 1610." [1])

Bij het overgeven van dit antwoord kwam hij met de commissarissen nog meer in woordenwisseling over het recht van de Overheid in kerkelijke zaken, maar dit gesprek schijnt nogal kalm afgeloopen te zijn [2]).

Eenige dagen na dezen classicalen strijd schreef hij er zelf aldus over: „Ik heb mij onlangs in onze Classe heftig verzet en mij niet weinig den haat der Politieken op den hals gehaald, wat mij inderdaad weinig zorg baart, als ik mijne conscientie maar zuiver bewaar en er in de kerken Gods een goed gerucht van mij uitgaat. Maar dit heeft mij zeer leed gedaan, dat zoo weinigen van de broeders, die de goede zaak zijn toegedaan, haar met mij hebben durven verdedigen. Want velen durfden, overmand door eene zekere onbestemde vrees voor de gedeputeerden der Staten, hun gevoelen niet vrijmoedig genoeg te voorschijn brengen." [3])

---

[1]) Het stuk is afgedrukt bij Trigland, *a. w.*, blz. 543. Ook bij V. d. Kemp, *a. w.*, Dl III, blz. 27—29.

[2]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 138. Naar Brandt hier verhaalt, zou Hommius toen wel gezegd hebben, dat de Overheid in kerkelijke zaken geene veranderingen mocht maken, zonder advies van Synode of Classe, maar ook daarna, dat de Overheid aan zulk advies niet gebonden was „wijl de definitie eigentlijk d' Overheyt toequam." Ik ga daar echter niet verder op in, omdat bij gebrek aan andere bronnen het *audi et alteram partem* niet in toepassing kan gebracht worden. Zooals de uitdrukking hier bij Brandt staat, is niet duidelijk, wat met *definitie* bedoeld is. Is er mee bedoeld, dat de Overheid het advies van de kerken mag verwerpen en het tegenovergestelde invoeren, dan heeft Hommius het zeker niet zoo gezegd. Is daarentegen alleen de redactie van het advies bedoeld, zonder verandering van den zin, dan kan hij het m. i. wel gezegd hebben.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 22 Nov. 1610: „Ego nuper in Classe nostra me fortiter opposui et non exiguum Politicorum odium mihi concitavi, quod sane ego parum curo, modo conscientiae satisfaciam, et bene audiam

Er is zeker ook na dien tijd nog menig felle strijd in de Leidsche Classe door Hommius gestreden; zoo o. a. in het najaar van 1611. Vóór hij den 10den (20sten) October van dat jaar naar de Classevergadering ging, schreef hij: „Ons wachten heden nieuwe gevechten wegens de beroeping van een nieuwen dienaar, dien zij aan zekere kerk in onze Classe trachten op te dringen. God sterke ons met wijsheid en dapperheid" [1]). Hij doelt hier op Samuel Naeranus (v. d. Meer), wiens beroeping te Hazerswoude de Gereformeerden voor onwettig verklaarden. Toen de goedkeuring der Classe daarover gevraagd was, hadden dan ook de stemmen gestaakt. De Remonstranten wisten echter wel te bewerken, dat de Staten van Holland den Kerkeraad van Leiden bevalen de Classe

---

apud Ecclesias DEI. Sed hoc me non exiguo affecit dolore, quod tam pauci ex Fratribus bonae caussae addictis eandem bonam causam mecum ausi fuerint defendere. Multi enim ex metu nescio quo inani, quo eorum animos Deputati Ordinum percellebant, sententiam suam non audebant satis libere proferre."

Volgens *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CLVII, zou Hommius in dezen strijd telkens „imprudenter, immodeste, indecenter, denique & impudenter" gesproken hebben. Maar het is Adrianus Borrius, die het zegt; de man, die in dezen zelfden brief, hetgeen Hommius op de Classe sprak, „blaterationes" noemt; die voorts verklaart, dat hij het niet uitstaan kon, dat de Heeren gecommitteerden met „illo homine" als huns gelijke redetwistten en die Hommius' conscientiebezwaar een voorwendsel noemt.

Voorzeker kan van een man, die zoo over zijn tegenstander oordeelt, niet een onpartijdig en waar verslag verwacht worden en dan ook niet van G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 136—138, die voor zijn verhaal Borrius' brief als bron gebruikt heeft.

Ook de gecommitteerden der Staten, zoo zegt Wtenbogaert, *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CLV, rapporteerden, dat Hommius op de Classe was geweest „reclamante & ita quidem ferociente, insolenterque se gerente, ut omnem paene fidem superaret." Men brenge echter daartegen in rekening wat Trigland zegt, *a. w.*, blz. 542: „Een van de Ghecommitteerde voer seer heftelyck uyt soo tegens de ghemeene Predikanten hier te lande, als oock tegens de persoon Festi Hommii."

Als eindelijk de gecommitteerden en op hun voetspoor ook Wtenbogaert, *Kerck. historie*, blz. 532, Hommius „de voornaemsten Roervinck" in deze kwestie noemen, dan is dit zeker waar in dien zin, dat hij moedig en trouw meer dan anderen de libertijnsche plannen heeft gedwarsboomd. Overigens zal ieder, die Hommius' schriftelijk antwoord onbevooroordeeld leest, met Trigland, *a. w.*, blz. 543, moeten zeggen: „Konde hij bescheydelycker, pertinenter, beleefdelycker, ende met bequamer redenen antwoorden, als hij daer ghedaan heeft?"

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 10 Oct. (o. stijl) 1611: „Hoc die nobis instant nova certamina propter vocationem novi Ministri, quem isti homines Ecclesiae cuidam in nostra classe conantur obtrudere. DEUS nos roboret prudentia et fortitudine."

tegen den 20sten October ter examinatie saam te roepen [1]) en toen Hommius c. s. weigerden dit examen mee af te nemen, zijn zij er zonder hen toch mede doorgegaan [2]).

Weldra maakte hij met de andere Contra-remonstranten de minderheid in de Classe uit. „Tegen wil en dank," zeide hij 24 Aug. 1612, „worden de Vorstiaansche dienaars den kerken opgedrongen, voornamelijk in onze Classe, waarin binnen een tijdsverloop van twee maanden vijf Vorstianen zijn of nog zullen worden binnengeloodst. Zij hebben nu de stemmenmeerderheid; wij trachten wel op alle manieren hunne pogingen te verhinderen, maar tevergeefs. Tegen geweld is geen verweer." [3])

---

[1]) *Res. St. v. H.*, 28 Sept., 12 Oct., 19 Oct. 1611.

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 467.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 24 Aug. 1612: „Fit hoc (Ecclesijs invitis ministros obtrudere) ubique et praecipue in classe nostra, in quam intra duorum mensium spatium quinque Vorstiani intrusi aut intrudendi adhuc sunt. Illi nos suffragiorum pluralitate nunc superant; nos quidem omnibus modis conati fuimus impedire eorum hosce conatus sed frustra. Adversus vim enim nullum remedium."

HOOFDSTUK IV.

Hommius en de Haagsche Conferentie. Zijn onuitgegeven Antwoord op Wtenbogaerts Naerder bericht. Contra Vorstius. Hommius en de Theol. faculteit te Leiden.

Niet alleen in de Classe Leiden, maar ook elders in Holland verzett'e men zich tegen de tolerantie van de vijf artikelen, die door de Overheid opgelegd was en den Gedeputeerden werd verzocht, de bezwaren daartegen aan de Staten van Holland bekend te maken [1]. Daartoe verscheen Hommius met de andere vijf Gedeputeerden [2]) den 10den December 1610 in de Statenvergadering, waar zij op last van de kerken te Amsterdam, Schiedam, Hoorn, Enkhuizen en Edam bij monde van Plancius verklaarden bereid te zijn, in eene wettige Synode te bewijzen, dat de artikelen der Remonstranten streden tegen Gods Woord, Confessie en Catechismus en aan de Staten verzochten, die artikelen, als nooit in eene wettige vergadering onderzocht, niet aldus aan de kerken te laten opdringen, maar liever eene Provinciale Synode ter wettige examinatie daarvan te convoceeren [3]). Maar eene Synode, die oordeelden Hollands Staten al weer ondienstig [4]). Echter, daar Plancius c. s. aangeboden hadden, zoo zeiden de Staten, in deze vergadering te bewijzen, dat de vijf artikelen streden tegen Gods Woord (dat was niet waar; zij hadden gepresenteerd dit in eene wettige Synode te bewijzen), werd den 22sten December op Oldenbarnevelts voorstel [5]) besloten, dat Plancius c. s. en Wtenbogaert c. s. aan weerskanten zes personen zouden afvaardigen naar den Haag,

---

[1]) *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19.*
[2]) *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CLVIII.
[3]) *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19* en *Res. St. v. H.*, 10 Dec. 1610.
[4]) Leydekker, *a. w.*, Dl I, blz. 193.
[5]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 70.

om in de vergadering der Staten of voor hunne gedeputeerden „in vrundlycke Conferentie" te treden op deselve vijf Poincten" en te zien, of „sij met den anderen daerinne moogen verdraagen" of zoo niet, „te maaken statum quaestionis." De Staten zouden dan daarna overleggen, wat hun te doen stond. De dag van samenkomst werd bepaald op 10 Maart 1611 [1]).

Wat dit colloquium zal geven, schreef Hommius, de tijd zal het leeren. Wij wenschen het, al was het alleen maar hierom, dat er door blijke, dat er waarlijk niet om nietigheden verschil is, wat zij de politieke Heeren doen gelooven en waarmee zij de goede zaak zeer benadeelen; ons als oproerige menschen bij hen gehaat makende als die om vredes wille niets willen toegeven en onze broederen, die een weinig van ons verschillen, niet willen verdragen [2]).

In dienzelfden brief geeft hij zijn oordeel over de vijf artikelen aldus weer: „het eerste bevat de Arminiaansche praedestinatie; het tweede beweert, dat Christus voor alle menschen hoofd voor hoofd de verlossing van de zonden en de verzoening met God door zijnen dood heeft verworven, maar dat alleen de geloovige daar deel aan krijgt; het derde schijnt den vrijen wil omver te stooten, maar het vierde leert de medewerking van den vrijen wil met de genade klaar genoeg onder de bedriegelijke phrase, dat God ons niet wederbaart door eene onwederstandelijke kracht; het vijfde ontkent of stelt in dubio de volharding der heiligen [3]).

Eene eerste vraag was nu: hoe zullen de leden dier conferentie benoemd worden? Hiervoor kwamen de Gedeputeerden van de beide Hollandsche Synoden 24 Januari in den Haag samen en ontwierpen een schrijven aan al de Classen in Holland, waarin zij meedeelen, dat zij op de laatste dagvaart der Staten „gedoleert" hebben tegen

---

[1]) *Res. St. v. H.*, 22 en 23 Dec. 1610.

[2]) *Br. v. H. a. L.*, Febr. 1611: „Quid de colloquio nostro sit futurum, dies docebit. Nos illud desideramus vel eam saltem ob caussam, ut constet de lana caprina rixas non esse, quod isti politicis viris facile persuadent et hoc argumento maxime nocent caussae bonae et nos tanquam turbidos homines in eorum odium adducunt, qui nihil velimus paci dare, nec fratres vel leviter dissentientes ferre."

[3]) „Primus continet Praedestinationem Arminianam. Secundus asserit CHRISTUM omnibus et singulis morte sua impetrasse remissionem peccatorum et reconciliationem cum DEO, sed neminem participem fore nisi fidelem. Tertius, vires liberi arbitrij videtur destruere sed quartus *συνεργίαν* ejusdem cum gratia satis manifeste tradit sub fallaci illa Phrasi, DEUM nos non regenerare potentia irresistibili. Quintus, Perseverantiam Sanctorum vel negat vel in dubium vocat."

de wijze, waarop de vijf artikelen overgeleverd zijn en nu in de kerken worden ingevoerd; ook daarvan verklaard hebben, dat zij „ten deele bestaen in dubbelsinnige ende twijfelachtige manieren van spreken, ten deele oock strijden tegen Godes H. Woort, tegen den Catechismum ende de Confessie der Ned. kercken." Zij verzoeken nu diegenen, die in elke Classe met hen van één gevoelen zijn, één uit hun midden te deputeeren naar Amsterdam den 22sten Februari, ten einde met de Gedeputeerden de zes personen voor de conferentie aan te wijzen. Met dit schrijven werd tevens copie van de Remonstrantie der Remonstranten aan elke Classe gezonden [1]).

In de Classen is men toen daarover vergaderd geweest. Hommius werd 14 Februari in de Leidsche Classe benoemd [2]). Op den bepaalden dag waren zeventien dienaren des Woords te Amsterdam bijeen [3]). Plancius was voorzitter, Becius scriba. Benoemd werden voor de conferentie R. Acronius, L. Fraxinus, P. Plancius, J. Bogardus, J. Becius en F. Hommius. Hun werd in een credentiebrief volmacht tot „delibereren ende verhandelen" gegeven, „mits dat de kercken ende classen niet sullen worden geprejudiceert, maer dat van alles goet rapport aen de selvige sal gedaen worden ende dat het oordeel van de verschillen ende handelingen sal blijven bij eene wettige Synodale vergaderinge." Tevens werden hun nog in eene „memorie" eenige punten meegegeven, om daarop te letten; o. a. „te versoecken bij de goede steden", dat indien de Staten gecommitteerden zouden zenden naar deze conferentie, dit mochten

---

[1]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 31B. Het schrijven en verzenden dezer missives aan de Classen hebben de gedeputeerden toen zeker onder elkander verdeeld. Wij weten althans uit de hier aangehaalde bron, dat Hommius naar de Classe Den Haag schreef en Plancius naar Enkhuizen. Zie ook Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 73.

[2]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 31 B.

[3]) Uit de Classe Rotterdam, die destijds reeds in tweeën gescheurd was, waren twee afgevaardigd, Fr. Lansbergen en R. Acronius. Maar Lansbergen was blijkens zijn credentiebrief benoemd door die leden der Classe, die de vijf artikelen niet als in strijd met Gods Woord beschouwden, maar die „in hare weerde lieten." Ook was hij niet gemachtigd de zes personen mede te kiezen. De vergadering wilde hem echter wel toestaan „voor sijn particulier" mede te stemmen, mits hij verklaren wilde met haar één gevoelen te hebben over de vijf artikelen. Hij heeft toen echter de vergadering verlaten. *O. A. d. N. H. K.*, III, 31B. Om aanmerkingen te voorkomen, heeft men toen R. Acronius alleen in kwaliteit als Gedeputeerde van de Synode laten medestemmen. *O. A. d. N. H. K.*, I, 2, 5. Bij de *zeventien* waren ook de *zes* Gedeputeerden, van wie echter alleen J. Becius en P. Plancius in hunne kwaliteit als Synodale Gedeputeerden waren gekomen.

zijn „persoonen doende professie van de geref. religie; dat de Remonstranten „hare credentie zouden exhiberen neffens de onse"; hun te vragen, hoe zij de vijf punten verstonden en over elk punt in 't bizonder te handelen, om „statum controversiae op elc poinct" te maken; schriftelijk te handelen en ook de anderen om schrift te verzoeken, opdat alles ter beslissing voor de Synode kome [1]).

Weldra trok nu Hommius naar den Haag met de bedoeling mee te arbeiden, dat, als nog op eene eerlijke wijze de vrede kon gevonden worden met behoud der waarheid, de vorige rust den kerken hergeven mocht worden." [2])

Den 10den Maart was hij met zijne vijf collega's present en dien dag hadden zij tegen Fr. Lansbergen, Hellerus en den predikant van Charlois de aanwezigheid van R. Acronius te verdedigen [3]). Vrijdag den 11den Maart verschenen zij met de zes Remonstranten in de vergadering van Hollands Staten [4]).

Bij afwezigheid van Oldenbarnevelt, die door ziekte verhinderd was de vergaderingen bij te wonen, was Berck, de pensionaris van Dordrecht, voorzitter [5]). Hij opende met eene toespraak, waarin hij den predikanten voorhield „alle passien, affecten en animositeyten" af te leggen, „kortelyck en syllogistice" te disputeeren, opdat de conferentie „tot Godes eere, welstant van den Lande en gerustheid der kercken" mocht afloopen [6]).

Nu werd aan de kerkelijke Gedeputeerden het woord gegeven, die hun Amsterdamschen credentiebrief overleggende, begeerden op te treden in naam der kerken en ook verlangden, dat de Remonstranten hunne lastgevers noemden [7]). Voorts verzochten zij bij monde van Bogardus gelijke acte als op 18 Aug. 1609 aan de assistenten van Gomarus was verleend, die inhield, dat de beslissing over de geschilpunten aan het kerkelijk oordeel verbleef; eindelijk

---

[1]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 2, 5 en III, 31 B.

[2]) *Br. v. H. a. Joh. Acronius*, 2 Maart 1611: „Nos omnem dabimus operam, si quae honesta ineundae pacis ratio inveniri queat, ut salva veritate pristina Ecclesijs pax restituatur."

[3]) *Res. St. v. H.*, 9 en 10 Maart 1611. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 75.

[4]) De Remonstranten, die op uitnoodiging van Wtenbogaert met hem kwamen, waren A. v. d. Borre, E. Poppius, N. Grevinchoven, J. Arnoldus, S. Episcopius. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 72, 75.

[5]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 75.

[6]) *Res. St. v. H.*, 11 Maart 1611.

[7]) *Br. v. H. a. Joh. Acron.*, 5 April 1611: „Postquam convenimus ostendimus nos literas eorum, qui ex singulis classibus Deputati ad hoc colloquium nos miserant et postulavimus ab illis, ut ederent etiam nomina eorum, qui illos miserant."

presenteerden zij eene remonstrantie met verzoek, dat die dadelijk mocht gelezen worden, opdat „daardoor zooveel mogelijk wierd weggenomen de praejudicie, die de andere Parthije met haar remonstrantie gegeeven hadde.” [1])

Naar dit stuk, dat als gesteld tegen de *Remonstrantie* van Wtenbogaert c. s. bekend is geworden onder den naam van *Contra-remonstrantie*, heeten de Gereformeerden voortaan ook Contra-remonstranten. In haar geheel, dat blijkt uit den inhoud, is zij eerst afgewerkt na de Amsterdamsche vergadering van 22 Februari. Grootendeels zal zij echter vóór die vergadering wel gereed geweest zijn, want gelijk ik op blz. 88 meedeelde, hadden de Gedeputeerden reeds den 3den Augustus van het vorige jaar besloten een dergelijk geschrift op te maken. Zeer waarschijnlijk hebben zij na onderlinge bespreking de redactie aan Hommius opgedragen, gelijk zij dat bij andere missiven, die namens hen afgegeven werden, wel meer deden, zooals wij later zullen zien en kan aldus het vaderschap der Contra-remonstrantie aan hem worden toegekend. Dr. Rogge zegt: „Dit stuk is ongetwijfeld het werk van Hommius.” [2]) Het is een keurig stuk, met groote zorg bewerkt [3]). Het gaat de Remonstrantie van Wtenbogaert c. s. zorgvuldig na, die verdeelend in drie punten en zet daarbij het Gereformeerd gevoelen helder uiteen. Ziehier in ’t kort haar inhoud.

De eerste bewering der Remonstranten was, dat zij beticht werden de religie te willen veranderen. Tot deze beschuldiging, zegt de Contra-remonstrantie, hebben zij zelven oorzaak gegeven door hun drijven van bizondere opinien, zonder zich rond te willen verklaren of ze aan het oordeel der kerken te onderwerpen; door hun beweren, dat de leden der Synode gedurende de Synode van hunne verbintenis aan de formulieren van eenigheid zouden ontslagen zijn en door hun telkens weer aandringen op revisie van Catechismus en Confessie.

Die schriften, zoo gaat het stuk voort, zijn in waardigheid niet bij Gods Woord te vergelijken, maar zijn noodig ter wille van de sekten tot onderhouding van rust en eenigheid der kerk en het is zeer bedenkelijk, die lichtelijk in twijfel te trekken. Meent iemand echter er iets in te vinden tegen Gods Woord, dan moet hij dat

---

[1]) *Res. St. v. H.*, 11 Maart 1611.

[2]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 80.

[3]) Zij is behalve in de *Schriftelicke Conferentie*, gehouden in ’s Gravenhaghe in den Jare 1611, ’s Gravenh., 1612, blz. 13—28 ook te vinden bij Trigl., *a. w.*, blz. 545 en Baudart, *a. w.*, Dl I, boek II, blz. 30, 31. De Remonstrantie staat in de *Schriftel. Conferentie* op blz. 1—12.

eerst aanwijzen en dan moet èn de leer der kerk èn wat daartegen ingebracht wordt aan Gods Woord getoetst worden. Deze weg wordt ook voor ieder, die de formulieren onderteekend heeft, opengelaten en niemand, die aldus te werk gaat, zal daarom van meineed beschuldigd worden, mits hij zich aan het „gemeene oordeel" der kerken wil onderwerpen. Tot nu toe is deze weg echter door de Remonstranten niet bewandeld, hoe zij er ook voor aangezocht zijn. Zoo men echter de revisie van de formulieren drijft, zonder dat zelfs aangewezen is, wat men er tegen heeft en dan nog daarenboven tijdens de revisie van de verbintenis aan de belijdenisschriften wil ontslagen zijn, stelt men zich zelf bloot aan de beschuldiging, dat men verandering van de religie zoekt en als daaraan werd toegegeven, zou de deur der kerk voor allerlei onnoodige en schadelijke disputen worden opengezet. De Remonstranten ontwijken het oordeel der kerken. Zij vreezen dat en hebben daarom de toevlucht tot de Overheid genomen, aan haar overleverend eenige punten, die zij nooit op Kerkeraden of Classen hebben meegedeeld, noch naar het Woord Gods hebben laten onderzoeken, hopende door de macht der Overheid hunne medebroeders te dwingen, hen in hun gevoelen te dulden en in de kerken de overhand te verkrijgen.

Wat het tweede punt betreft, hunne verklaring der geschillen, daaromtrent zegt de Contra-remonstrantie, dat zij de leer der kerken vooral door het eenzijdig vooropstellen der praedestinatie op 't hatelijkst voorstellen en daaruit verscheidene „kwade consequentien" trekken, die uit die leer niet volgen en wat hun eigen gevoelen aangaat, dat geven zij ten deele dubbelzinnig en twijfelachtig weer, ten deele is het strijdend met Gods Woord, Confessie en Catechismus. Hierop volgt dan in zeven punten eene korte verklaring van wat de rechte leer der kerken is omtrent de praedestinatie, de voldoening van Christus, de vernieuwing des menschen en de volharding der heiligen. Het verschil tusschen supra- en infralapsarisme wordt dan even aangegeven, maar ook gezegd, dat die tweeërlei beschouwing nooit strijd in de kerk verwekt heeft en in het fundament ook met elkander overeenstemt, daar volgens beide een zeker bepaald getal menschen uitverkoren is en God bij zijne verkiezing niet gezien heeft op geloof of ongeloof of op iets, wat in den mensch gevonden wordt; daarentegen brengt de opvatting, dat God bij zijne verkiezing den mensch heeft aangemerkt niet als geschapen of gevallen, maar als geloovig, die ook de Remonstranten schijnen te deelen, verandering in het fundament der leer.

Omtrent hun derde punt, het verzoek om eene vrije, wettige Synode en om, zoolang deze niet gehouden is, geduld te worden in hunne gevoelens en tegen de censuren der kerk in bescherming genomen te worden door de Overheid — eene vrije, synodale vergadering is hun nooit geweigerd. Zij mogen daar zonder schroom hun gevoelen openbaren, mits zij zich aan het oordeel der Synode onderwerpen. Dulden willen wij gaarne alles wat zonder kwetsing der waarheid en der eere Gods, zonder verstoring der kerk geduld kan worden, maar dan moeten wij eerst weten, wat geduld moet worden. De vijf artikelen zeggen dat niet duidelijk en bovendien geeft de Remonstrantie genoeg te verstaan, dat zij nog andere bedenkingen tegen de leer hebben dan in de vijf artikelen staan; voorts de dulding zoover te trekken, als zij die blijkbaar willen, dat predikanten van ééne gemeente verscheidene en eene met elkander strijdende leer drijven, dat is met de rust en den vrede der kerk niet bestaanbaar. Die in Gods kerk zijn particulier gevoelen wil geduld zien, belove, dat hij 't voor zich zal houden en niet door de verbreiding het lichaam van Christus zal verdeelen. Onbillijk is hun verzoek om Overheidsprotectie tegen kerkelijke censuur. Zijn hunne leeringen rechtzinnig, laten zij dan de censuur niet vreezen; zijn zij het niet, dan is het onredelijk, dat zij vrij uitgaan en voor leeraars der Gereformeerde kerken willen erkend worden. Willen zij eindelijk beter onderricht uit Gods Woord, wij zijn daartoe bereid. Wij kwamen daartoe op uw bevel nu ook samen tot de conferentie. Alleen vragen wij, gelijk ons te Amsterdam gelast is, dat het eindoordeel den kerken, in Prov. of Nat. Synode verblijve en dat daartoe, als hunne nadere verklaring ons niet voldoet, status controversiarum geformeerd en den Remonstranten gelast worde rondweg te verklaren, welke bedenkingen zij nog meer hebben behalve de vijf artikelen.

Het werd toegestaan deze Contra-remonstrantie te lezen, nadat lezing van de Remonstrantie was voorafgegaan [1]).

Zoo was dan het begin van de conferentie gemaakt. Er zou echter nog heel wat gedisputeerd en „gehacqueteerd" worden, eer men tot het eigenlijke debat over de geschilpunten kwam. Vooreerst bracht Wtenbogaert 12 Maart de Contra-remonstrantie in debat. Hommius bleef hem 15 Maart het antwoord niet schuldig [2]).

---

[1]) *Res. St. v. H.*, 11 Dec. 1611. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 80.

[2]) H. C. Rogge, *Brieven en onuitgeg. stukken van J. Wtenbogaert*, Utrecht, 1868, Dl I, N°. CXVI. Voortaan noem ik dit werk: Rogge, *Brieven v. Wtenb.*

Dan was er de vraag: Zullen de Contra-remonstranten de genoemde acte verkrijgen? Zij vroegen er den 12den Maart ten tweede maal, doch tevergeefs om [1]). Weer een andere kwestie was: Zullen Hommius c. s. erkend worden als Gedeputeerden van de gecommitteerden uit de Classen en zullen de Remonstranten ook hunne lastgevers noemen?

Deze laatsten weigerden dit te doen en wilden ook de conferentie niet voortzetten, zoo de Contra-remonstranten van hunne kwaliteit geen afstand deden [2]). Hoewel ongaarne, hebben de Contra-remonstranten hierin den 12den Maart, nadat de Staten ook alzoo besloten hadden, om des vredes wil toegegeven [3]). Ook stonden de partijen scherp tegenover elkander in dit opzicht, of er mondeling of schriftelijk zou gehandeld worden? De Remonstranten wilden mondeling debat, wat de Contra-remonstranten, getrouw aan hun opdracht, weigerden. Verscheidene zittingen werd hierover gedisputeerd [4]). 17 Maart kwamen zij eindelijk overeen, dat men èn schriftelijk èn mondeling zou „procedeeren" aldus, dat elke partij eerst een schrift tegen en voor elk der vijf artikelen zou inleveren; dat na publieke behandeling daarvan een mondeling debat daarover zou gehouden worden en dat daarna nog een schriftuur van weerszijden over elk artikel zou worden overgegeven, maar zonder dat over dit laatste dan weer gedebatteerd werd [5]).

---

[1]) *Res. St. v. H.*, 12 Maart 1611. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 78.

[2]) *Schriftelicke Conferentie*, blz. 25.

[3]) *Res. St. v. H.*, 11 en 12 Maart 1611. *Br. v. H. a. Joh. Acron.*, 5 April 1611: „Postulavimus ab illis ut ederent nomina eorum, qui illos miserant quod recusarant facere, nec voluerunt, ut nos cum titulo Deputatorum Ecclesiarum cum ipsis ageremus. In hoc pacis caussa cessimus ijs, ac maxime ne colloquium propter talia solemnia (quae ad rem proprie non spectant) interrumperetur."

Toch schijnt het afleggen van deze kwaliteit niet zoo van harte gegaan te zijn. Wtenbogaert ten minste drong er 15 Maart nog weer op aan. Rogge, *Brieven v. Wtenb.*, N°. CXVI. Zie Trigland, *a. w.*, blz. 553.

[4]) Rogge, *Brieven v. Wtenb.*, N°. CXVI. *Res. St. v. H.*, 12, 15 Maart 1611.

[5]) *Br. v. H. a. Joh. Acron.*, 5 April 1611: „Nos petebamus ab ordinibus ut liceret nobis tantum scriptis agere, ut ea ratione cavillationibus et sinistris rumoribus occurreretur. Illi tamen actionem vehementer detrectabant sed tandem obtinuimus, ut et scripto et ore colloquium institueretur, hac ratione, ut prius nos scripto tradamus rationes nostras adversus eorum articulos, illi contra tradant suas rationes pro confirmatione articulorum suorum: et ut deinde rationes illae orali colloquio utrimque examinentur et post examinationem istam utraque pars refutationem istarum rationum etiam scripto comprehendat et tradat." Zie ook Uytenb., *a. w.*, blz. 536, 537 en *Res. St. v. H.*, 17 Maart 1611.

Aan Lubbertus schreef Hommius, einde Maart 1611: „Nos noluimus hoc

Toch duurde het nog eenige dagen eer overeenkomstig deze aangenomen regeling de conferentie een geregelden voortgang had. Dat kwam hierdoor. Hommius had den 12den Maart bij geschrifte den Remonstranten twee vragen voorgelegd [1]). Hoofdinhoud daarvan was, of zij eene nadere verklaring wilden geven omtrent den zin van hun eerste artikel, of namelijk naar hunne meening van geen ander besluit der verkiezing in de heilige Schrift sprake was dan van dat, om de geloovigen zalig te maken en ten tweede, of het geloof eene conditie was, die aan de verkiezing voorafging. Tevens had hij met de zijnen zich bereid verklaard te bewijzen uit de H. Schrift, Confessie en den Catechismus, dat door verkiezing verstaan wordt een besluit Gods, om een zeker, bepaald getal personen door Christus en het geloof in Hem zalig te maken en dat het geloof geene oorzaak of conditie, maar eene vrucht der verkiezing was [2]).

De Remonstranten hadden 15 Maart het antwoord daarop gereed, maar wilden het eerst niet overgeven [3]). Eindelijk gaven zij het toch [4]), maar het hield, behalve eene verwijzing naar iets wat Hommius en Acronius ergens geschreven hadden, eene weigering in, om op de twee vragen te antwoorden [5]). Desniettegenstaande gaven Hommius c. s. toch dienzelfden dag hun schrift tegen het eerste artikel der Remonstranten over en deden daar voorlezing van [6]), maar zij bleven beslist op het antwoord op de twee vragen aandringen [7]). Den 17den Maart voldeden de Remonstranten eindelijk aan dien eisch, maar op voorwaarde, dat de Contra-remonstranten ook zouden antwoorden op vragen, die zij stelden [8]).

In dit stuk verklaren Wtenbogaert c. s. ronduit, dat zij geen

---

colloquium auspicari nisi quae partes utrimque proposuerint, ab ijsdem scripto comprehenduntur. Nos hactenus ita fecimus et dolet ipsos ea ratione se in lucem protrahi." De dagteekening van dezen brief is niet te lezen, maar hij moet blijkens den inhoud in 't laatst van Maart geschreven zijn.

[1]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 82. Rogge, *Brieven v. Wtenb.*, N°. CXVI.

[2]) *Schriftel. Conferentie*, blz. 30, 31.

[3]) Rogge, *Brieven v. Wtenb.*, N°. CXVI.

[4]) *Res. St. v. H.*, 15 Maart 1611.

[5]) *Schriftel. Conferentie*, blz. 31—34.

[6]) *Res. St. v. H.*, 15 Maart 1611 en Rogge, *Brieven v. Wtenb.*, N°. CXVI. Dit staat in de *Schriftel. Conferentie*, blz. 51—56.

[7]) Trigland, *a. w.*, blz. 554, zegt, dat zij die vragen niet deden, omdat zij der Remonstranten gevoelen niet wisten, maar „opdat men haer gevoelen met hare eygene ronde woorden uyt haren monde mochte verstaen" en om „den stant des verschils recht te formeren."

[8]) *Res. St. v. H.*, 17 Maart 1611 en Rogge, *Brieven v. Wtenb.*, N°. CXVI.

ander besluit der verkiezing in de h. Schrift geopenbaard erkennen dan dat, om de geloovigen zalig te maken en dat in de consideratie Gods het geloof aan de verkiezing voorafgaat en niet als eene vrucht daaruit volgt. Voorts doen zij daarin zeven vragen, waarin zij op breedere verklaring omtrent de reprobatie en eene uitspraak over het supra- en infralapsarisme bij Hommius c. s. aanhouden. [1]) Ook gaven zij op dien dag hunne schriftelijke verdediging van hun eerste artikel over. [2]) 19 Maart volgde weer eene schriftuur van de Contra-remonstranten. [3]) Zij zeggen daarin, dat zij thans niet ingaan op wat Wtenbogaert c. s. van Hommius en Acronius hadden aangehaald in hun schrift van 15 Maart, om „geene personele saecken in dese handelinghe in te trecken," hoewel die beiden later ten allen tijde bereid zullen zijn, daarover de noodige verklaring te geven. Voorts constateeren zij, dat zij nu uit het tweede schrift der Remonstranten wel verstaan, wat de status controversiae over het eerste artikel is; vervolgens dat zij zelven, stellend een eeuwig besluit der verkiezing van bepaalde personen, daarmede tevens een eeuwig besluit van verwerping van bepaalde personen poneeren, hetwelk zij o. a. toelichten door wat Gideon deed, toen hij uit de 10.000 personen 300 verkoor; zoo verwierp hij voorts al de anderen. Dieper willen zij op deze reprobatie niet ingaan, omdat daardoor niet dan onnoodige krakeelen zouden verwekt worden. Het zij, zeggen zij, onzen broederen genoeg, dat wij nogmaals als ons gevoelen verklaren, dat God niemand verdoemt noch voorgenomen heeft te verdoemen dan rechtvaardig om zijner eigene zonden wille. Op de zeven voorgestelde vragen geven zij dan ook geen antwoord. Het zou gansch onnoodig zijn en voor de zaak, waartoe zij hier kwamen, geheel ondienstig. [4])

De Remonstranten waren hiermede echter alles behalve voldaan. De discussies werden heftig, vooral tusschen Hommius en Grevinchoven; de eerste verliet straks geheel onstemd de vergadering. [5]) De Staten probeerden toen Hommius c. s. toch tot een antwoord op de zeven vragen te bewegen, maar tevergeefs. Daarna trachtten

---

[1]) *Schriftel. Conferentie*, blz. 34—37.

[2]) *Res. St. v. H.*, 17 Maart 1611. In de *Schriftel. Conferentie* is dit blz. 57—63.

[3]) *Res. St. v. H.*, 19 Maart 1611 en Rogge, *Brieven v. Wtenb.*, N°. CXVI.

[4]) *Schriftel. Conferentie*, blz. 37—42.

[5]) Dit zeg ik op gezag van Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 85. Rogge geeft daarvoor als bron aan eene *Memorie*, die Wtenb. en Poppius van deze zittingen hebben gemaakt. Door eene tijdelijke ongelegenheid, waarin de handschriften van de Rem. Ger. Kerk te Rotterdam verkeerden, kon ik van deze *Memorie* geene inzage nemen.

zij Wtenbogaert c. s. er toe te brengen, dat zij ze zouden laten vallen, maar evenzoo zonder resultaat. [1])

Zoo kwam men Dinsdag 22 Maart weer terug. Het ging wederom over dezelfde kwestie. De Contra-remonstranten gaven nu bij geschrifte hunne redenen, waarom zij op de voorgestelde kwesties niet wenschten in te gaan. [2]) Zij kwamen hierop neer. Deze kwesties waren tot nu toe in de Gereformeerde kerken niet gedefinieerd; men behoefde daarvan op den kansel niet te leeren; zij betreffen niet den status quaestionis; zij dienen niet tot de zaak, waartoe wij hier saamkwamen; zij gaan buiten de Confessie en den Catechismus; men zou zoodoende aan weerskanten wel aan het vragen kunnen blijven [3]). Hommius en Wtenbogaert hielden wederom lange betoogen [4]). De Remonstranten persisteerden bij hun eisch om antwoord. De Staten raakten verdeeld. De edelen en de meeste steden wilden Hommius c. s. tot een antwoord dwingen; Amsterdam, Dordrecht en Enkhuizen sprongen voor hen in de bres. [5]) 23 Maart werden wederom twee schrifturen gelezen. Een van de Remonstranten ter weerlegging van het laatste geschrift van Hommius c. s. [6]) en één van de Contra-remonstranten, waarin zij te kennen gaven aan de H. H. Staten, dat zij, zoo hunne tegenpartij van haar eisch niet afliet, de conferentie niet verder wenschten voort te zetten. [7])

Zij waren hierin vast besloten. „Zij", zoo schreef Hommius eenige dagen later, „trachtten op allerlei manier ons in de spitsvondige kwesties over het object der praedestinatie te trekken, om ons daardoor tot eene veroordeeling van een van beide gevoelens te brengen en deze leer door de wel wat te harde uitdrukkingen onzer doctoren bij de Staten gehaat te maken, maar wij weigerden beslist een debat over die verschilpunten, omdat zij in onze kerken niet beslist zijn en de Christelijke vrede onder de broederen om dit geschil nooit is verstoord." [8])

---

[1]) *Res. St. v. H.*, 19 Maart 1611.
[2]) *Res. St. v. H.*, 22 Maart 1611.
[3]) *Schriftel. Conferentie,* blz. 43, 44.
[4]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 87.
[5]) Rogge, *Brieven v. Wtenb.*, N°. CXVII. *Res. St. v. H.*, 22 Maart 1611.
[6]) *Schrift. Confer.*, blz. 45—48.
[7]) *Schrift. Confer.*, blz. 48—50.
[8]) *Br. v. H. a. J. Acron.*, 5 April 1611: „Illi conabantur omnibus modis nos pertrahere in disputationes illas spinosas de objecto praedestinationis, ut ea ratione nos committerent aut adigerent ad condemnationem alterius sententiae et durioribus Doctorum nostrorum phrasibus doctri-

Wat Hommius' persoonlijk gevoelen aangaat, al helde hij 't meest tot het supralapsarisme over, hij vond het niet noodig over dit punt scherp te disputeeren; keurde ook het gevoelen der infralapsariers niet af, mits dezen met hunne meening ook de supralapsariers niet veroordeelden. [1])

---

nam hanc apud Ordines odiosam redderent. Nos constanter renuimus ingredi istas disceptationes, quia in Ecclesijs nostris istae quaestiones non sunt decisae et in ijs hactenus Christiana pax fuit observata inter dissidentes fratres." Ongeveer hetzelfde schrijft hij aan Lubbertus in 't laatst van Maart 1611.

[1]) Dit bewijzen vooreerst zijne brieven aan Lubbertus. 25 April 1609 schrijft hij hem over deze kwestie: „D. Donteclockius suam de lapso homine, quem statuit Praedestinationi objectum, sententiam hic tuetur" en dan laat hij daarop volgen: „in caeteris bonam praestat operam, singularium personarum Electionem multis stabiliens;" 27 Maart 1610: „Vidimus Theses tuas de Praedestinatione; in sententiam molliorem inclinas, quod non improbamus, modo Fratres qui secus sentiunt et hanc sententiam cum sapientia divina non posse conciliari arbitrantur, non condemnentur. De quaestione illa, An per massam sit corrupta vel incorrupta intelligenda, nunquam fuit altercatio, etsi diversi sensus in Ecclesijs nostris." 17 April 1610: „*Theses de praedestinatione ad pacem Ecclesiarum accommodatas* non improbamus. Conciliari posse utramque sententiam et nos existimamus. Caeterum si quis malit servare D. Bezae rationem explicandi hunc Articulum, putamus expedire, ut talis aequanimiter feratur quam ut formulis loquendi ambiguis D. Bezae sententia obscure condemnetur aut condemnari videatur." In de derde uitgave van het *Schatboeck der verclaringhen over de Catechismus*, Leiden 1617, waarover later, schrijft hij, fol. 243, *Tafel over Sondag 21:* „Dit menschelyck gheslachte in wat staet God het aenghemerckt heeft in 't verkiesen, en behoeft men niet nauwe te disputeren."

Bedenkingen had hij tegen de wel wat harde en onvoorzichtige uitdrukkingen van sommige supralapsariers. Hij zegt toch in zijn reeds besproken *LXX Disputationes:* „Non diffitemur nonnullos paulo durius & incautius hic aliquando loqui." Disputatio *de Praedestinatione*, pag. 391. Zijne eigene definities in deze disputatie zijn voorzichtig, maar toch niet infralapsarisch gesteld. De verkiezing beschrijft hij aldus: „Electio est aeternum DEI decretum, quo DEUS *ex universa hominum multitudine* certos quosdam singulares homines ..... ad vitam aeternam ordinavit." Van de verwerping zegt hij: „Reprobatio est decretum DEI, quo DEUS statuit *reliquos homines* praeterire, in condemnatione merita relinquere & justo suo judicio ob peccatum condemnare," pag. 386. In eene disputatie over de praedestinatie in 1622 onder hem verdedigd, die ik later nog bespreek, schijnt hij iets meer naar het infralapsarisme over te hellen, als hij van de verwerping zegt: „Reprobatio est .... Dei propositum, quo .... decrevit quorundam *in Adamo lapsorum* non misereri, sed eos praeterire atque in peccatis relinquere .... etc." Tegelijk echter spreekt hij weer als de supralapsariers, als hij in eene andere thesis dier disputatie zegt: „Materia Electionis sunt non omnes et singuli homines,

Ten laatste hebben de Remonstranten dan van hun dringen op een antwoord afgezien en is men in mondeling debat getreden, dat nu eerst liep over het eerste artikel en de schrifturen, die tegen en vóór dat artikel op 15 en 17 Maart waren gewisseld. [1]) Twee dagen werd hierover gedisputeerd. Namens de Contra-remonstranten werd het debat, gelijk ook in alle volgende zittingen der conferentie door Hommius gevoerd, terwijl voor de Remonstranten respectievelijk A. v. d. Borre, C. Grevinchoven, J. Arnoldi en S. Episcopius het woord voerden. [2]) Vrijdag 25 Maart werden de zittingen tot nà het Paaschfeest geschorst en werd den predikanten gezegd, dat zij hunne tweede schrifturen over het eerste artikel aan elkander zouden uitwisselen, [3]) wat in het begin van April heeft plaats gehad. [4])

Was Wtenbogaert over deze eerste sessies nog al tevreden, [5]) evenzoo ging het Hommius. „Door Gods genade," schreef hij, „is het colloquium tot nu toe naar onzen wensch wel geloopen." [6])

Eerst Woensdag 11 Mei werd het colloquium hervat onder het voorzitterschap van Oldenbarnevelt. Men begon met aan elkander uit te wisselen de eerste schrifturen contra en pro het tweede artikel der Remonstranten, [7]) waarover toen wederom twee dagen gedebatteerd werd. Daar nu de Staten wilden, dat het debat vóór Pinksteren zou eindigen, werd besloten over de nog resteerende artikelen alleen de eerste schrifturen uit te wisselen; dan daarover mondeling te disputeeren en het stellen en overgeven

---

sed tantum quidam *ex communi hominum* multitudine selecti." Alle cursiveering in deze aangehaalde plaatsen is van mij. Het kan zijn, dat hij sedert de Dordtsche Synode eenigszins gewijzigd is in zijne opinie, maar meer waarschijnlijk acht ik, dat hij zich zoo na mogelijk heeft willen aansluiten aan het onderwijs van de professoren Walaeus c. s., die beslist op infralapsarisch standpunt stonden. Zie Dr. H. Bavinck, *Synopsis Purioris Theologiae*, Lugd. Bat. MDCCCLXXXI, Disputatio de Divina Praedestinatione, theses XXI en LI.

[1]) *Res. St. v. H.*, 23 en 24 Maart 1611.

[2]) Baudart, *a. w.*, Dl I, boek 2, blz. 39 en *Br. v. H. a. L.*, 26 Mei 1611: „Illi subinde collocutorem mutabant, sed Frates voluerunt me ad finem usque in acie perstare." Zie ook *Voorrede Acta v. Dordr.* 1618/19.

[3]) *Res. St. v. H.*, 25 Maart 1611.

[4]) *Uytenb. a. w.*, blz. 536. *Br. v. H. a. J. Acron.*, 5 April 1611: „Refutationem rationum utraque pars etiam scripto comprehendit." In de *Schriftel. Confer.* staan die op blz. 64—73 en 73—110.

[5]) Rogge, *Br. v. Wtenb.*, N°. CXVII.

[6]) *Br. v. H. a. L.* einde Maart 1611: „.....Colloquium, quod per DEI gratiam hactenus bene cessit ax animi nostri voto."

[7]) *Schrift. Confer.*, blz. 111—117 en 117—123.

van de tweede schriften uit te stellen tot na de conferentie. [1])

Naar deze orde werd nu te werk gegaan en Vrijdag vóór Pinksteren, het was de 20ste Mei, werd de conferentie gesloten. [2])

Op de vraag der Staten, of men ook nader tot elkander was gekomen, hebben Hommius c. s. toen eene remonstrantie ingeleverd, waarin zij te kennen gaven geen beter middel te weten tot wegneming der geschillen dan eene Nationale Synode. Zij verzochten ernstig, dat de Staten tot de bevordering daarvan wilden medewerken en ter voorbereiding daarvan de Particuliere Synoden in Holland zoo spoedig mogelijk laten houden. [3])

De predikanten gingen nu naar huis met eene resolutie, die o. a. inhield, dat de Staten de vijf artikelen hielden „in soodanigen staet" als vóór de conferentie; dat de predikanten „sober ende matich" van deze punten moesten handelen; dat geen der partijen zou verbreiden de overwinning behaald te hebben; dat de resolutie der Staten, om in de eerstkomende Nationale Synode Confessie en Catechismus te laten revideeren, onveranderd bleef en dat de predikanten overeenkomstig die beide „boexkens" oprechtelyck ende ghetrouwelyck" het volk moesten leeren. [4])

„God heeft dit colloquium," schreef Hommius, „mild gezegend. Hoe verder wij kwamen, hoe gelukkiger het ging." [5]) „Vele van de Staten, de saecken van de Remonstranten van te vooren seer toeghedaen, ghevoelden daer naer sachter ende beter van Onse Leere." [6])

Met het sluiten der conferentie was echter de taak van de beide partijen nog niet afgeloopen. In de resolutie, die hun bij het uiteengaan meegegeven was, was hun ook belast, de uitgewisselde stukken over de vier laatste artikelen nader te examineeren; vervolgens de tweede schrifturen daarover gereed te maken; die dan door Hommius en Wtenbogaert elkander toe te zenden en daarna aan weerszijden den status controversiae te stellen, om ten slotte alles bij de Staten in te leveren. [7])

---

[1]) Uytenb., *a. w.*, blz. 536, 537.

[2]) *Res. St. v. H.*, 20 Mei 1611. De eerste schrifturen, die gedurende de conferentie over de laatste drie artikelen werden overgegeven, vindt men in de *Schrift. Confer.*, blz. 182—190; 190—199; 286—295; 296—307.

[3]) F. Muller, *Bibl. v. Nederl. pamfletten* (voortaan te noemen *Bibl. v. pamfletten*), N°. 998 en N°. 999. Deze remonstrantie heeft ook Baudart, *a. w.*, Dl I, boek II, blz. 50, 51.

[4]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 35. Trigland, *a. w.*, blz. 559.

[5]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Mei 1611: „DEUS clementer huic colloquio benedixit. Quo ulterius progressi eo felicius res cessit."

[6]) *Lyckoratie*, blz. 10.

[7]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 35. Trigland, *a. w.*, blz. 559.

De Contra-remonstranten zijn hierbij zóó te werk gegaan, dat zij tot concipieering hunner stukken in vergaderingen saamkwamen [1]), waar dan zeer waarschijnlijk aan Hommius de eindredactie werd opgedragen; ten minste onder de oorspronkelijke stukken dezer conferentie, die in het Oud-Archief der N. H. Kerk bewaard worden, zijn juist de tweede schriften tegen de artikelen II—V alle door hem geschreven. [2]) Het vlotte met dit werk niet erg. Hommius was met arbeid overladen. [3]) 6 Aug. schreef hij: „de schriften van ons colloquium zijn nog niet alle afgewerkt en uitgewisseld.” [4]) 25 Aug. resolveerden daarom de Staten van Holland aan Hommius en Wtenbogaert te schrijven, dat zij ze uiterlijk einde October of begin November moesten inleveren. [5]) In ’t laatst van October waren dan ook de schrifturen over de artikelen alle uitgewisseld. [6]) 15 November verschenen Hommius en Wtenbogaert voor de Staten en nu werd elk hunner het formeeren van den status quaestionis nogmaals opgelegd en tevens het ontwerpen van een advies, hoe de geschillen het best te brengen tot „beslichtinge en accommodatie.” [7]) Van de zijde der Contra-remonstranten is dat toen spoedig daarop gedaan door Hommius, Plancius, Becius en Bogardus [8]) en den 29sten November werden alle stukken van beide partijen den Staten overgegeven. [9])

Hommius c. s. hadden den stand des geschils gesteld als volgt [10]):

Bij artikel I.

Ten eerste:

1. „Off God een seecker ghetal van singuliere personen uyt het menschelicke gheslacht, van eeuvvicheyt seeckerlijck ende onveranderlijck heeft uytvercoren, ende verordineert totten eeuvvigen leven.”

2. Off God van eeuvvicheyt heeft besloten, vvelcke singuliere

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 11 Juli 1611: Hodie proficiscor in Dordracum, ubi Fratres convenient ad concipiendum refutationes nostras ad ipsorum rationes.”

[2]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 41.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 8 Juli 1611: „(Occupationes) quae hoc tempore plane me obruunt.”

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 6 Aug. 1611: „Nondum omnia scripta confecta sunt et tradita invicem.”

[5]) *Res. St. v. H.*, 25 Aug. 1611.

[6]) Uytenb., *a. w.*, blz. 537, 538.

[7]) *Res. St. v. H*,, 12 en 15 Nov. 1611.

[8]) Acronius en Fraxinus hebben deze twee stukken niet onderteekend. Zie *Schrift. Confer.*, blz. 401 en 408.

[9]) Uytenb., *a. w.*, blz. 538. *Br. v. H. a. L.*, 15 Dec. 1611: „Nos nuper Hagae formavimus ab utraque parte statum controversiae.”

[10]) *Schrift. Confer.*, blz. 390—401.

personen Hij crachtelyck wil roepen, ende het gheloove in haer vvercken." *Wat de C.-Rem. beide beweren; de Rem. beide ontkennen.*

Ten tweede:

„Of de verkiesinghe gheschiet is nae het voorghesiene gheloove, ende daer uijt voortkomt: Ofte dat ter contrarie het geloove voortkomt uyt de verkiesinghe." *Het eerste is der Rem., het tweede der C.-Rem. beweren.*

Bij artikel II.

„Of het lijden ende sterven Jesu Christi, nae den raedt ende besluyt Godts, syn kracht heeft tot versoeninghe met Godt alleen in alle Wtverkoorene ende vvare Gheloovighe." *Wat de C.-Rem. zeggen.*

„Ofte noch boven dien oock in alle ende yeder Mensche, niemandt uytghenomen, oock inde ghene die in ongheloove ende onbekeerlycheyt leven, blyven, sterven ende verlooren gaen." *Wat de Rem. zeggen.*

Bij artikel III en IV.

1. „Of de vville des Menschen nae den val, voor sijn wederghe-boorte behouden heeft de vrijheyt, ofte vrijmachticheyt om goet ende quaet te vvillen, die voor den val den vville des Menschen vvas aengeschapen." *Der Rem. meening.*

2. „Of door de vverckinghe des levendichmaeckenden Geests Christi, de vville des Menschen, oock tot het willen des geestelicken goets, ofte tot toestemminghe, krachtelick ende dadelick gheneycht, gheboghen, ende ghedetermineert vvort." *Der C.-Rem. leer.* „Dan of de toestemminghe altijdt wordt vrij ghelaten, ende ghestelt aen den vrijen vvillekeur der Menschen, vvaer door de Mensche soude vermoghen ende vrijstaen, ofte door medevverckinghe van synen wille, syn vvedergeboorte te voltrecken, ofte door teghenstant desselven te verhinderen." *Der Rem. leer.*

3. „Of de eenighe vverckende oorsaecke deser toestemminghe onses gheloofs, ende der bekeeringhe, is de ghenade Godts in Christo Jesu, ende de levendichmakende gheest Christi." *Zooals de C.-Rem. willen;* „dan of daer bij noch moet komen de mede-vverckinge van des menschen vville, als een tvveede oorsaecke om syn vvedergeboorte te voltrecken." *Zooals de Rem. willen.*

4. „Of Godt in velen vverckt met vville ende voornemen om het gheloove in haer te vvercken, inde vvelcke nochtans 't gheloove nimmermeer gevvrocht en vvordt." *Zoo zeggen de Rem.*

5. „Of dese vverckinge des levendichmakende Geest Christi, oock ghemeen is allen den ghenen, dien het Woordt ghepredickt vvordt." *Der Rem. leer;* „dan of het is een bysondere krachtighe ghenade,

die alleen gheschiet den ghenen die daer door dadelick bekeert vvorden." *Der C.-Rem. leer.*

Bij artikel V.

1. „Of de uytvercorene kinderen Gods, die Christo door een vvare gelove zyn inghelijft, ende zyns levendichmaeckenden geestes deelachtich gevvorden, het vvare gelove, ende desen levendichmaeckenden Geest, in sulcker voegen wel comen te verliesen, dat sy in eyndelycke ongeloove, ende onboetveerdicheyt sterven, ende eeuvvelick verloren gaen." *Ja, zeggen de Rem.; neen, de C.-Rem.*

2. „Of de ghene die Christo door een vvare ghelove zyn inghelijft, ende syns levendich-makenden Geestes deelachtich gevvorden, so verre vvel comen te vervallen, dat sy het vvare Gelove ende desen levendichmakenden Geest ganschelick ende t'eenemael verliesen." *Ja, zeggen de Rem.; neen, de C.-Rem.*

Het advies van Hommius c. s. ter beslechting der geschillen [1]) kwam hierop neer:

„Laten de Staten van Holland aandringen bij de Staten-Generaal op eene spoedige samenkomst der Nationale Synode, die over de geschilpunten beslisse. Willen de Remonstranten dit niet, laten dan de geschillen onderworpen worden aan het oordeel van de vermaardste academiën der Gereformeerde kerken in verschillende landen. Ondertusschen worde allen predikanten belast, overeenkomstig den Catechismus en de Confessie te leeren; den Remonstranten bevolen, hun gevoelen voor zich te behouden en den Contra-remonstranten gelast, de leer der vijf artikelen niet bitter en hatelijk voor te stellen. Het examineeren van aankomende predikanten geschiede in alle hoofdstukken der leer zooals van ouds en mocht iemand daartegen bezwaar hebben, hij wachte dan met zijn examen tot aan de Nat. Synode, wier samenkomst wij uiterlijk den aanstaanden zomer zoo gaarne tegemoet zien." Van dit en der Remonstranten advies werd in de Statenvergadering van 30 November voorlezing gedaan en besloten er den volgenden dag op te resolveeren, [2]) maar deze resolutie is nooit genomen. [3])

Ook bij de uitgave van de stukken der conferentie [4]) is Hommius

---

[1]) *Schrift. Confer.*, blz. 402—409.

[2]) *Res. St. v. H.*, 30 Nov, 1611.

[3]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 94.

[4]) Hiertoe werd in December dadelijk het plan gevormd. „Scripta nostra," schreef Hommius 15 Dec. 1611 aan Lubb., „edentur, sed non ut publice vendantur. Statim post ferias Natalitias Typographus operas inchoabit." 3 Jan. 1612 resolveerden de Staten 700 exemplaren te laten

betrokken geweest. Hij had met Wtenbogaert de oorspronkelijke schrifturen nagezien eer zij naar den drukker gingen en alles in orde bevonden. Toen nu de *Schriftelijke Conferentie* uitkwam, ontbrak er één stuk in van de Contra-remonstranten en weldra begonnen er geruchten te loopen, dat Wtenbogaert ter kwader trouw dit had weggelaten, voornamelijk nadat dit stuk zelf was uitgegeven onder den titel. *Copye van de Remonstrantie, die opt eynde der mondelyeke conferentie den E. Mog. H. Staten is overgelevert.* &c.

In de gesprekken, die daarover tusschen hem en Wtenbogaert gevoerd zijn, verklaarde Hommius, dat hij bij het nazien der origineelen niet beter wist, of alles was er. Becius had hem later te binnen gebracht, dat er toch iets ontbrak en hem daarvan afschrift gezonden. Hij meende, dat hij dit afschrift nog vóór den druk der stukken aan Wtenbogaert had gegeven, maar hij durfde het ook niet zeker zeggen. Het kon ook zoek geraakt zijn. Hij dacht in deze zaak volstrekt niet aan kwade trouw bij Wtenbogaert en zoo er geruchten van dien aard verspreid werden, dan waren zij van hem niet afkomstig. Ook Wtenbogaert zelf zegt, dat hij hieromtrent altoos zóó van hem gesproken heeft.

Hommius heeft toen moeite gedaan, dat de hier besproken *Copye* achter in den tweeden druk van de *Schriftelijke Conferentie* zou worden opgenomen, maar de drukker was daartoe niet te bewegen. [1])

En hiermede neem ik afscheid van de Haagsche conferentie. Ik stond er uitvoerig bij stil, maar omdat Hommius, zooals ons

---

drukken en Wtenb. met de uitvoering te belasten. Aan niemand anders dan aan hen mocht een exemplaar gegeven worden, *Res. St. v. H.*, 3 Jan. 1612. 't Was alleen ten dienste en particulier gerief van de Magistraten en Vroedschappen der steden. *Res. St. Gen.*, 23 Maart 1612, staande vooraan in de *Schrift. Confer.* 23 Maart werd door de Staten van Holland besloten een tweede druk te „conniveren." *Res. St. v. H.* en *Br. v. H. a. J. Acronius*, 14 (24) April 1612: „Colloquium .... jam nunc recuditur, ut publice divulgetur" en in de Statenverg. van Mei werd ook aan ieder der „colloquenten" een exemplaar toegezegd, Leydekker, *a. w.*, Dl II, blz. 355. De *Schriftel. Conferentie* werd in 1615 door H. Brand, predik. te Zierikzee, in 't Latijn vertaald tegelijk met de *Delftsche Conferentie.* P. Bertius gaf ook in 1615 eene Latijnsche vertaling in 't licht. Amesius schreef in 1618 zijn *Coronis ad collationem Hagiensem*, welk werk M. Boerhave, pred. te Medemblik, in 1630 in 't Hollandsch vertaalde onder den titel *Aenhangsel van de Haegsche Conferentie.* Zie H. C. Rogge, *Bibl. der Rem. Geschrift.*, Amsterdam 1863, blz. 269 en *Bibl. der C. Rem. Geschrift.*, Amsterdam, 1866, blz. 111, 55, 115.

[1]) Wij danken deze gegevens aan het pamflet van Wtenbogaert, *Cort berecht nopende seeckere Copije van een Remonstrantie*, etc. Rotterdam, 1612, waarin hij zich omtrent deze verantwoordt. *Bibl. v. pamfletten*, N°. 999.

bleek, hier de hoofdpersoon en woordvoerder der Contra-remonstranten geweest is en deze vergadering voor de geschiedenis der eerstvolgende jaren van het grootste gewicht geweest is — hier toch werden eigenlijk reeds de lijnen getrokken, waarlangs de Dordtsche Synode zich bij de vaststelling harer Canones bewogen heeft — meende ik mij hier niet al te zeer te mogen bekorten. Weldra werd Hommius ten gevolge van de conferentie weer in anderen arbeid gewikkeld. Volge thans het verhaal daarvan.

Wtenbogaert c. s. hadden, hoewel zij hun eerst geweigerd werd, toch op de conferentie copie van de Contra-remonstrantie gekregen [1]) en bovendien lag zij in de *Schriftelijke Conf.* nu gedrukt voor hen. Ter wederlegging daarvan schreef Wtenbogaert toen zijn *Naerder bericht*, dat op last der Staten van Holland gedrukt, maar voorloopig niet in den handel gebracht werd [2]) en kort daarna liet hij nog een *Aenhangsel* daarop volgen. [3]) Toen werd 31 Juli 1612 aan Hommius geschreven, dat de Staten van Holland den Contra-remonstranten vergunden, tegen dit *Naerder bericht* een „boexken te schrijven, te laten drukken en den Staten te presenteeren". [4])

Hij was met die toezegging zeer ingenomen en zett'e zich met lust aan dezen arbeid. 24 Aug. schrijft hij aan Lubb.: „Wtbogaert c. s. heeft onlangs eene wederlegging van onze supplicatie, gedaan in de Haagsche conferentie, uitgegeven. De Staten hebben ons toegestaan te antwoorden, welk werk ons tegenwoordig geheel in beslag neemt. Wij hebben besloten geheel de Arminiaansche en Vorstiaansche geschiedenis van den beginne af in haar eigen licht voor te stellen tegelijk met al de artikelen, die zij òf bestrijden òf in twijfel trekken. Wij verheugen ons zoo schoone gelegenheid gekregen te hebben, om heel deze kwestie openbaar te maken en de kerken en onszelven te zuiveren van hetgeen waarmede zij ons belasteren. Zoo gij iets mocht hebben, wat ons voor dit geschrift van dienst zou kunnen zijn, wij zouden er u ten zeerste voor danken, voornamelijk wat de dogmata betreft, want ons plan is een catalogus te geven van de leerstellingen van Arminius, Bertius, Vorstius, Venator en dergelijken. Ook denken wij er over of het niet wensche-

---

[1]) Uytenb., *a. w.*, blz. 541.

[2]) Het werd in Juli 1612 aan de edelen en steden gezonden. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 103. Eerst in October 1616 werd de publieke uitgave toegestaan. Uytenb., *a. w.*, blz. 577.

[3]) Rogge, *Bibl. der Rem. Geschriften*, blz. 90.

[4]) *Res. St. v. H.*, 31 Juli 1612.

lijk zou zijn, dit werk niet alleen in het Nederlandsch maar ook in het Latijn uit te geven, opdat de buitenlandsche kerken de gronden van dezen twist recht leeren verstaan." [1])

Uit brieven van September en October blijkt, dat hij er nog druk mee bezig was. Hij had toen ook besloten de geschiedenis van Vorstius er in 't kort in op te nemen [2]). 6 Dec. schrijft hij: „Ons antwoord is wegens de ziekte van Becius en Bogardus, die reeds eenige maanden duurt, vóór de dagvaart der Staten van Holland, die nu gehouden wordt, niet kunnen klaar komen." [3]) Wij zien hieruit, dat hij ook dit geschrift, gelijk de schrifturen der conferentie, niet zonder medewerking van zijne medegedeputeerden ontwierp. Voor het laatst spreekt hij er van in zijn brief van den 24sten Febr. 1613 aan Joh. Acronius. „Ons antwoord," zoo luidt het daar, „zou zeker reeds verschenen zijn, zoo het niet door de ziekte van Becius en Bogardus, die nu door Gods goedheid hersteld zijn, ware opgehouden." [4]) Meer heb ik er in Hommius' correspondentie niet over kunnen vinden. Wel nog iets in de *Lyckoratie*, die ongetwijfeld met het oog op dit geschrift zegt: „Sijn

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 24 Aug. 1612: „Utenbogardus cum suis edidit nuper *Refutationem nostrae supplicationis, quae extat in Colloquio Hagano.* Ordines nobis permiserunt ut respondeamus, cui negotio nunc toti sumus intenti et statuimus totam Actionem *Arminianam* et *Vorstianam* ab ovo suis coloribus depictam exhibere una cum articulis omnibus, quos aut impugnant aut in dubium vocant. Gratulamur nobis tam bonam obvenisse occasionem totum hoc negotium manifestandi et Ecclesias nosque ab istorum calumnijs purgandi. Si quid huic scripto conveniens a Te nobis suggeri possit, magnas Tibi gratias ageremus, praesertim quod attinet ad dogmata. Statuimus enim edere catalogum Dogmatum Arminianorum, Bertianorum, Vorstianorum, Venatorianorum et similium. Et deliberamus an non expediat idem scriptum non tantum Belgice sed etiam Latine edere, ut externae Ecclesiae totum hujus dissidij fundamentum recte intelligant."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 7 Sept. 1612: „Nos toti sumus in refutando hoc nupero scripto Utenbogardi, cui titulum fecit *Naerder bericht.* Statuimus caussam Vorstianam nostro scripto breviter inserere." Br. v. 12 Oct. 1612: „In responsione nostra ad Libellum Utenbogardicum hac editione (bedoeld is Lubbertus' *Epistolica Disceptatio de Fide Justificante, nostraque Cum Deo Justificatione,*" Delft, 1612) saepius utemur, ut ostendamus quantopere illi homines ab orthodoxa de justificatione sententia dissentiant et quam manifeste ad Socinianismum defecerint."

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 6 Dec. 1612: „Responsum nostrum propter D. Becii et D. Bogardi morbum, quo per menses aliquot laborarunt, non potuit absolvi ante haec comitia, quae nunc agunt Ordines Hollandiae."

[4]) *Br. v. H. a. J. Acronius*, 24 Febr. 1613: „Jam prodijsset omnino responsum nostrum nisi per adversam valetudinem D. Becii et D. Bogardi, qui per DEI benignitatem nunc convaluerunt, fuisset mora injecta."

antwoordt op de Argumenten der Remonstranten in de Haegsche Conferentie, in de Nederlandtsche Tale bij hem ghestelt, heeft hij verscheyden Druckers om te drucken behandight." [1])

Het is dus wel door Hommius c. s. afgewerkt, maar helaas! in druk niet uitgegeven. Wat de naaste oorzaak daarvan geweest is, is mij niet bekend. Met wat Trigland hiervan zegt, zullen wij ons wel moeten tevreden stellen: „Om redenen ende groote beletselen, die den Gereformeerden allenthalven overquamen, isset (het *Naerder bericht*) niet beantwoort." [2])

Vijf jaar later wordt er nog weer over gesproken op de vergadering van correspondentie, 9 Januari 1618 te Schiedam gehouden. [3]) In de Acta daarvan wordt niet alleen gezegd, „dat d'antwort op het naderbericht der Remonstranten bij de conferenten aen de Contra-remonstrantsche zijde gestelt is," maar ook dat het „ten hoochsten nohdich geachtet" wordt, dat het zoo spoedig mogelijk uitgegeven worde. Men had toen zeker ook de bedoeling, dat het tot op dien tijd toe zou worden bijgewerkt, want de Classen werden „vermaent", wat zij aan proceduren tegen de Remonstranten hadden, aen „Festo ouer (te) scriuen", opdat de uitgave dan „met authoriteyt ende in den name van alle classen van Suydthollant" geschieden kon en deze aanmaning is later meermalen op de vergaderingen van correspondentie herhaald. Voorts vond de Schiedamsche vergadering goed, dat het werk dan in drie deelen zou in 't licht komen en dat het eerste deel zou bevatten „de proceduren der kercken"; het tweede „de proceduren der remonstranten"; het derde „een antwort op 't aenhangsel van 't naerder bericht", als ook dat het vóór de uitgave door de Classen „geviseert" zou worden. Maar ook van deze vergroote en tot 1618 bijgewerkte uitgave is zeker in de drukke dagen van de Dordtsche Synode niet gekomen. Ik vond haar ten minste nergens vermeld.

Kort voor de conferentie over de vijf artikelen heropend was,

---

[1]) *Lyckoratie*, blz. 15. Meursius, *l. l.*, pag. 312, rekent dit *Antwoord* dan ook onder de werken, die Hommius heeft geschreven. Evenzoo J. F. Foppens, *Bibliotheca Belgica*, Bruxellis, MDCCXXXIX, pars I, pag. 216. Ten onrechte zegt Paquot, *l. c.*, p. 60, en ook Glasius, *a. w.*, i. v. „Festus Hommius," dat het een *Antwoord* was op hetgeen de Remonstranten in de conferentie tusschen Gomarus en Arminius in 1609 voorstelden.

[2]) Trigland, *a. w.*, blz. 572. In het *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 2de dl. 49, vindt men een *Kort ontwerp van d' antwoorde op der Remonstranten Naerder bericht.* Het zijn losse aanteekeningen, meest van Becius en Hommius.

[3]) Over deze vergadering en de Acta daarvan spreek ik later uitvoeriger.

had Hommius in de vergaderingen der Staten van Holland ook een dispuut gehouden met Conradus Vorstius, den te Leiden benoemden hoogleeraar in de Godgeleerdheid, maar aan dit dispuut was omtrent deze benoeming reeds heel wat voorafgegaan, waarbij hij ook gedurig betrokken was geweest. Ik ga er thans toe over zijn optreden in deze kwestie te beschrijven.

Sedert Arminius' dood was Gomarus te Leiden de eenig overgebleven professor in de Theologische faculteit. Door de Gedeputeerden der kerken werden curatoren wel ernstig gebeden, een man te benoemen, die „vrij ware van alle suspicie van verkeerde leere" en werden hun ook „ettelicke treffelicke Theologanten" gerecommandeerd, [1]) maar van een advies uit dien hoek waren de heeren niet gediend. [2]) Zij hadden het oog meest op Joh. Arnoldi (Corvinus), op wiens benoeming door de Leidsche burgemeesters en Wtenbogaert sterk werd aangedrongen. Hommius verzett'e zich tegen Arnoldi's aanstelling met alle kracht, hoewel hij vreesde, dat de partij van Wtenbogaert, al was het ook tegen den zin van alle kerken, toch wel zou verkrijgen wat zij wilde. [3]) Op aanbeveling echter van de Prinses van Oranje werd 17 Maart 1610 Wtenbogaert zelf benoemd. [4]) 10 Juli had hij nog geene beslissing genomen. Op zijne vraag aan curatoren, of hij zou mogen doceeren overeenkomstig zijne overtuiging in de Remonstrantie werd — dit is niet te verwonderen — toestemmend geantwoord. Zijne vraag, wie men hem als collega dacht te geven, werd met de wedervraag beantwoord, wien hij als zoodanig zou wenschen en nadat hij toen eerst vruchteloos op Corvinns had gewezen, vestigde hij de aandacht der curatoren op Vorstius, een zeer moderaat man, zooals hij zeide, bekwaam om de twisten te helpen weren en dien hij om zijne godzaligheid had hooren prijzen. Hij zelf gaf toen ook

---

[1]) *Voorrede Acta v. Dordrecht 1618/19.*

[2]) Baud., *a. w.*, Dl I, boek 2, blz. 38.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 21 Nov. 1609: „Utenbogardus cum suis omnem movet lapidem, ut in Academiam iterum istius farinae hominem intrudat. Commendatur ab istis noster Jo. Arnoldi, collega meus, cuius ad Professionem promotionem Senatus noster, quia Leidensis est, summopere urget. Nos obsistimus omnibus viribus. Sed metuimus, ne invitis omnibus Ecclesijs obtineant quod volunt." Er was o. a. ook sprake van Thysius, over wien Hommius in dezen zelfden brief schrijft: „D. Thysius etiam ab istis commendatur, quem prae Jo. Arnoldi mallemus, cum sit vir doctus et ingenio pacifico, de quo D. Gomarus bene sperat neque eius vocationi obsisteret magnopere."

[4]) *3de Register rakende de Univ. v. Leiden*, 17 Maart. Curatoren hadden toen juist plan Corvinus en Thysius te benoemen.

zijn woord, mits Vorstius ook benoemd werd, waartoe de curatoren nog in diezelfde vergadering besloten. Wtenbogaert en Van Zeyst werden aangewezen hem het beroep over te brengen [1]).

Conradus Vorstius was redert 1596 hoogleeraar aan de Illustreschool te Steinfort in het Graafschap Bentheim. [2]) Trigland noemt hem „een man wel van sonderlinghe gaven, gheleertheyt, welspreeckenheyt, modestie..... maer van een slibberich verstant." Reeds als student had hij inzonderheid de geschriften der Socinianen bestudeerd en al spoedig daarna bleek, dat hij daaruit „eenige vreemde opiniën" had „inghenomen" en zich met hunne „manieren van spreecken" wat al te familiaar gemaakt had [3]). In 1599 van Socianisme beschuldigd, had hij zich voor de Theol. faculteit van Heidelberg, waar hij onder Pareus tot Doctor gepromoveerd was, moeten verantwoorden en toen zijn leedwezen er over betuigd, dat hij in jeugdige onbezonnenheid een en ander geleerd had, wat Socinus' leer begunstigde en beloofd zich voortaan bij den Catechismus te zullen houden [4]).

In 't begin van 1610 had hij zijn *Anti-Bellarminus* geschreven en opgedragen aan de Staten-Generaal der Nederlanden, in welke opdracht hij zeer duidelijk te kennen gaf, dat hij in het stuk van de macht der Overheid in de kerk en van de „onderlinghe verdraechsaemheyt" den Remonstranten zeer in 't gevlei kwam. [5])

Reden genoeg voor Wtenbogaert c. s., om hem met alle macht voor te staan, ook al stond hij dan nog, gelijk men meende, in de praedestinatie vrij wel aan der Contra-remonstranten zijde [6]). Tevens is het wel te begrijpen, dat deze laatsten met zorg vervuld waren over zijne benoeming en dat nog te meer, omdat hij in Maart 1610 [7]) had uitgegeven zijn werk *Tractatus de Deo*, waarin hij, voornamelijk in de annotaties, verscheidene leeringen voorstelde omtrent het wezen Gods en zijne eigenschappen „'t eenemael vreemt van de ghesonde Theologie." [8])

---

[1]) *3de Register rakende de Univ. v. Leiden*, 10 Juli 1610.

[2]) Herzog, *Real. Encyclop.*, 1885, i. v. „Vorstius."

[3]) Trigland, *a. w.*, blz. 574.

[4]) *Bedenckingen over de beroepinghe D.D. Conradi Vorstii*, 1611.

[5]) Uytenb., *a. w.*, blz. 547, 548.

[6]) Uytenb., *a. w.*, blz. 547; V. d. Kemp, *a. w.*, Dl III, blz. 78.

[7]) H. C. Rogge, *Het beroep van Vorstius, de Gids*, 1873, I, blz. 49.

[8]) Trigland, *a. w.*, blz. 575. Dit werk bestond uit *Disputationes de natura et attributis Dei*, die als disputaties ook reeds eenige jaren geleden door hem uitgegeven waren, maar nu op nieuw in 't licht kwamen, vermeerderd met annotaties onder den in den tekst genoemden titel. Zie Herzog, *Real. Encycl.*, i. v. „Vorstius."

Van de zijde der kerken is dan ook een hevig verzet tegen Vorstius niet uitgebleven, waar Hommius een belangrijk aandeel in gehad heeft, gelijk ik nu wensch aan te toonen.

6 (16) Aug. 1610 schreef hij aan Lubbertus: „Onze kerken zijn zeer ongerust over deze benoeming, want het staat vast, dat hij Samosateniaansche gevoelens toegedaan is geweest, die hij op de vermaning der Heidelbergers wel heeft herroepen, maar niet van harte schijnt afgelegd te hebben, zooals uit de aanteekeningen bij zijne disputaties *de Deo* blijkt." Gaarne zou hij hebben, dat Lubbertus dit boek doorlas en hem dan meedeelde wat daarin minder rechtzinnig voorkwam; [1]) ook, zoo voegde hij er in een volgend schrijven bij, „om te weten, of wij in ons oordeel daarover overeenkomen." [2])

Met de andere kerkelijke Gedeputeerden achtte hij het ook zijn plicht te zijn de Staten te waarschuwen, zulk een persoon in den verwarden staat, waarin de kerken verkeerden, toch niet „onbedachtelic tot dese professie" te brengen [3]) en om dit met te meer vrucht te doen, vroegen zij den 20sten Augustus aan de Theol. faculteit te Heidelberg, wat haar oordeel en dat van andere Duitsche Theologen was over Vorstius' boek *de Deo* en wat zij dacht van zijne benoeming te Leiden. [4])

26 Augustus werd hun door Pareus c. s. geantwoord, dat Vorstius in het genoemde werk van het wezen Gods zeer spitsvondig redeneert en leert dat God heeft „quantiteyt, groote, eyndelicheyt, dat hij gecomponeert was uyt wesen ende toevallige saken, dat hij na den wille veranderlic was, dat hij een passive macht onderworpen was ende diergelijcke wanschapene opiniën meer"; dat hij zich ook na zijne verantwoording te Heidelberg in menig opzicht suspect gemaakt had en dat zulk een persoon te Leiden in de academie te brengen hetzelfde was, als met olie den brand te willen blusschen. [5])

Met dit antwoord voorzien hebben de Gedeputeerden der kerken toen èn de curatoren der Leidsche hoogeschool èn de Staten

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 6 (16) Aug. 1610: „Ecclesiae nostrae admodum sunt sollicitae de hac vocatione; constat enim eum Samosatenicis opinionibus fuisse addictum, quas licet revocaverit hortatu Heydelbergensium, non tamen videtur ex animo deposuisse, quemadmodum apparet ex notis ipsius ad suas Disputationes."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 15 Sept. 1610: „Ut liquere possit an judicijs conveniamus."

[3]) *Voorrede Acta v. Dordrecht 1618/19.*

[4]) Uytenb., *a. w.*, blz. 551. Het schrijven was onderteekend namens Gedeputeerden door Becius en Plancius.

[5]) *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19* en *Bedenckingen over de ber. C. Vorstii.*

met ernst tegen den benoemden hoogleeraar gewaarschuwd. [1]) Zoo stonden de zaken, toen Vorstius half September 1610 in Holland kwam, waar hij zich o. a. bij curatoren en Gecommitteerde Raden van de tegen hem ingebrachte beschuldigingen trachtte te zuiveren, wat hem bij deze beide colleges ook niet veel moeite kostte, [2]) maar niet gelukte bij Gomarus en Hommius, die hij ook daartoe opzocht. „Door dit gesprek," schreef de laatste, „werd ik in mijne vermoedens omtrent zijne Samosateniaansche gevoelens nog des te meer versterkt." [3])

De oppositie tegen Vorstius groeide met den dag. 12 October schreef Hommius: „Dordrecht komt met kracht tegen zijne benoeming op; bijna al de Theologische studenten verzetten zich er tegen en hebben een publiek request gericht aan de H. H. curatoren en de Staten." [4]) 10 December verscheen hij met de andere Gedeputeerden voor de Staten en verzocht hun, toch niet voort te gaan met deze beroeping, maar eerst het oordeel van Gereformeerde hoogescholen in het buitenland over het tractaat *de Deo* in te winnen. [5]) Vorstius zelf, die zonder beslissing genomen te hebben, weer naar Steinfort was teruggekeerd, liet weinig van zich hooren. Hij schreef een verdedigingsschrift, dat in 't laatst van April 1611 te Leiden uitkwam, getiteld, *Exegesis apologetica*, nadat hij er eerst in Februari nog een *Epitome* van aan had laten voorafgaan. [6]) Eindelijk kwam hij op sterk aandringen van de zijde der curatoren, die alles schenen te willen trotseeren, 15 April 1611 wederom te Leiden. [7]) Er werd nu haast gemaakt en Vorstius, die eerst nog draalde met zijne beslissing, gaf 23 April zijn woord. [8]) Ontboden door de Staten van Holland, deelden curatoren daar dienzelfden dag mee, dat Vorstius nu had aangenomen en de zaak dus beklonken was.

---

[1]) *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19.*

[2]) Rogge, *Gidsartikel*, blz. 55, 56.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 12 Oct. 1610: „Adfuit (Vorstius) D. Gomaro et postea mihi etiam, et conatus fuit se prolixe excusare apud nos sed ab ejus colloquio suspiciones praesertim de *Samosatenianismo* in animis nostris magis fuerunt confirmatae." Zie ook Rogge, *Gidsartikel*, blz. 52, 53.

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 12 Oct. 1610: „Dordraceni se opponunt fortiter ejus vocationi. Studiosi Theologiae fere omnes se etiam opponunt et publicam supplicationem exhibuerunt D.D. Curatoribus et ipsis Ordinibus." Zie daarover o. a. Rogge, *Gidsartikel*, blz. 53, 54.

[5]) *Res. St. v. H.*, 10 Dec. 1610.

[6]) Rogge, *Gidsartikel*, blz. 59.

[7]) Rogge, *Gidsartikel*, blz. 67—70. *Br. v. H. a. L.*, 18 April 1611: „Vorstius nudius tertius huc advenit." De Acta van curatoren zeggen 15 April.

[8]) *3de Register, rakende de Univ. v. Leiden*, 23 April 1611.

Maar nu beklaagden zich Dordrecht, Amsterdam en Enkhuizen, dat er zoo overhaast was gehandeld en zoo weinig bij deze benoeming met hare bezwaren was gerekend. Curatoren verdedigden hun recht van benoeming. Ten slotte kwam men overeen, dat Vorstius voor de Staten gehoord zou worden tegenover de „colloquenten" der Haagsche conferentie [1]) en zoo vinden wij dan ook Woensdag 27 April Hommius met zijne collega's — ook Wtenbogaert c. s. waren aanwezig — tegenover Vorstius in de Statenvergadering [2]).

Maar dien dag gebeurde er niet veel, behalve dat Vorstius eene lange oratie hield; daarna werd aan de Contra-remonstranten tijd gegeven tot overmorgen, om hun bezwaren in te leveren. 29 April kwam men weer samen. Ook de H.H. curatoren waren present. Hommius c. s. leverden toen hunne bedenkingen bij geschrifte over [3]). Het stuk, dat hoewel het vrij lang was, in zijn geheel gelezen werd, brengt vooreerst in herinnering, waarom Vorstius reeds voor twaalf jaar van Sociniaansche gevoelens verdacht was; bevat vervolgens de acte, die hij toen tot verzoening en schuldbekenning voor de faculteit te Heidelberg had onderteekend; dan den brief, die op hun verzoek den Gedeputeerden der kerken 26 Augustus 1610 door de Theol. faculteit te Heidelberg was gezonden; voorts citaten uit Vorstius' *Tractatus de Deo*, waaruit blijkt, dat hij o. a. in zijne leer over het wezen Gods, de Goddelijke natuur van Christus en de voldoening van Christus voor onze zonden Sociniaansche gevoelens verbreidde; daarna aanhalingen uit een boekje van Socinus, getiteld *de Auctoritate S. Scripturae*, dat Vorstius nu onlangs opnieuw onder den pseudoniem van Dominicus Lopez had uitgegeven [4]).

„Onze kerken," zoo gaan Hommius c. s. dan voort, „eischen in

---

[1]) *Res. St. v. H.*, 23 April 1611.

[2]) *Res. St. v. H.*, 27 April 1611.

[3]) In de *Oratio funebris* en voorts bij allen, die zijne werken vermelden, wordt deze remonstrantie het geschrift van Hommius genoemd. Zeer waarschijnlijk zal wel de inhoud door hem en zijne medegedeputeerden besproken zijn, maar hem de redactie opgedragen zijn, gelijk dit ook aldus was toegegaan bij de stukken der Contra-remonstranten op de Haagsche conferentie. Tevens zegt de *Oratio funebris*, dat hij haar „rogatu Ecclesiarum Belgicarum permotus" heeft uitgegeven. Met de remonstrantie, die zij den 6den Mei overgaven, kwam zij in 1611 uit onder den titel, *Bedenckingen over de beroepinghe D.D. Conradi Vorstii tot de professie der h. theol. in de univ. tot Leyden, bij eenighe dien. des godl. woorts... uyt last van de... Stat. v. Holl.... voorghestelt ende... overghelevert, op den 29 Apr. a° 1611.* A° 1611.

[4]) Rogge, *Gidsartikel*, II, blz. 500.

den tegenwoordigen toestand professoren, die zich eenvoudig houden aan de Christelijke leer der kerken in Confessie en Catechismus begrepen; die de geschillen niet vermeerderen, maar verminderen. Vorstius zal dat niet doen, want blijkens zijne schriften heeft hij ook omtrent de verkiezing, Gods genade en vrijen wil des menschen, de volharding der ware geloovigen een ander gevoelen dan de Gereformeerde kerken. Ook zullen de kerken hare zonen niet aan hem toevertrouwen. Wij oordeelen daarom met de faculteit van Heidelberg, dat als Vorstius aan de academie gebracht wordt, dit hetzelfde is als met olie het vuur te blusschen. Zijn onder Uwe E.Mog. sommigen nog niet voldaan, laat dan zijn *Tractaat* en *Apologie* aan het oordeel van buitenlandsche Gereformeerde hoogescholen onderworpen worden." Ten slotte verklaren zij, dat hunne bedenkingen niet gegrond zijn op hetgeen Vorstius in de praefatie van zijn *Anti-Bellarminus* gezegd heeft van de autoriteit der Overheid in de kerk en „de liberteyt der prophetie," want dat zij die beide, mits binnen behoorlijke grenzen overeenkomstig Gods Woord, erkennen. Met de wederlegging van sommige redenen, die Vorstius tot zijne verdediging had aangevoerd, besluiten zij hunne remonstrantie.

Hierop volgde gedurende eenige zittingen een mondeling debat, waarvoor de Contra-remonstranten wederom Hommius als hun woordvoerder tegenover Vorstius aanwezen. „Het liep," schrijft deze, „eerst over het Heidelbergsche verdrag en de geschillen, die hij voor twaalf jaar had met de kerken; ten tweede over zeker boekje van Socinus, dat onder den titel *de Auctoritate S. Scripturae* en onder den naam van Domin. Lopez (vroeger) is uitgegeven, welk boek vol is van Sociniaansche lasteringen en dat Vorstius met bijvoegingen voorzien te Steinfort heeft laten herdrukken; ten derde over zijn onlangs uitgegeven werk over de Goddelijke eigenschappen, waarbij wij veel over de onmetelijkheid van het Goddelijk wezen en de overige attributen Gods hebben gehandeld." [1]) Vorstius schijnt zijne kalmte niet altijd bewaard te hebben. Hom-

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Mei 1611: „Fratres me ipsi Adversarium seu Antagonistam designaverant. Tria erant praecipua capita de quibus actum fuit. Primum erat de Recessu Heidelbergensi et controversijs, quas ante duodecim annos habuit cum Ecclesijs. Secundum, de libello quodam Socini, qui sub titulo *de Auctoritate S. Scripturae* et sub nomine Dominici Lopez editus est, quem libellum plenum Socinianis blasphemijs, D. Vorstius interpolatum Steinfurti curavit recudi. Tertium erat de libro ipsius nuper edito de attributis divinis et multis egimus de immensitate Essentiae divinae et reliquis DEI attributis." Zie ook *Res. St. v. H.*, van 27 April—6 Mei 1611.

mius ten minste verklaarde later van hem: „hij kan zich bizonder zachtmoedig voordoen, hoewel het meermalen uitkomt, dat hij zeer opvliegend van aard is, zooals in het colloquium is gebleken." [1])

Vrijdag 6 Mei vroegen de Staten aan de beide partijen der conferentie „een opregte en sinceer advis," hoe nu in deze kwestie behoorde gedaan te worden. Eerst gaven Hommius c. s. het hunne wederom bij geschrifte [2]). Het kwam hierop neer: „Wij hebben ook na Vorstius' verklaring nog dezelfde bedenkingen en houden ons verzekerd, dat zijne beroeping de onrust zal vermeerderen. Uwe E.Mog. zal dat uit de conferentie wel kunnen opmaken. Wij geven U in bedenking of het geraden is, in dezen staat van zaken, Vorstius als hoogleeraar aan te stellen, die in dit dispuut meermalen verklaard heeft aan de zijde der Remonstranten te staan. Wat zal het baten, dat „status quaestionis" geformeerd worde, om de geschillen daarna door de kerken te laten decideeren, als ondertusschen hoogleeraren aan de academie gebracht worden, die de vijf artikelen blijven voorstaan? Ten slotte betuigen wij bij dit advies niet door verkeerde affectie of passie geleid te worden, maar alleen te zien op de eere Gods, de behoudenis der waarheid, de stichting der gemeente, de rust en den welstand dezer landen." [3])

Wtenbogaert c. s. verklaarden, dat zij geene de minste bedenking tegen Vorstius' benoeming hadden. [4]) Curatoren wilden doorgaan. De Staten waren verdeeld. Men besloot in elk geval zoolang te wachten tot het colloquium over de vijf artikelen zou zijn afgeloopen. [5]) Toen echter de Staten 20 Mei uiteengingen zonder eene decisie over de geschilpunten genomen te hebben, hebben curatoren Vorstius 24 Mei wel niet „op den stoel gebracht", maar hem toch in den senaat geïnstalleerd. [6])

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 24 Sept. 1611: „Potest magnam animi mansuetudinem simulare, tametsi saepius se prodat natura plane iracunda. Ut in colloquio apparuit." Zie ook Uytenb., *a. w.*, blz. 556 en Rogge, *Gidsartikel*, II, blz. 503. In dezen zelfden brief — er was toen sprake van, dat Lubbertus tegen Vorstius in de vergadering der Staten van Holland zou gehoord worden — schreef Hommius nog dit: „Non est quod homo iste metuatur quantumvis habeat ventosam linguam. Acumen in eo non animadverti. Verborum saccos habet sed facile illi ista possunt praecidi, si non permittatur ut ita evagetur sed ut maneat in terminis. Nos experti loquimur et meminimus quoties eum constructum tenuimus."

[2]) *Res. St. v. H.*, 6 Mei 1611.

[3]) *Bedenckingen.*

[4]) Rogge, *Gidsartikel*, II, blz. 506.

[5]) *Res. St. v. H.*, 6 Mei en *3de Register, rakende de Univ. v. Leiden*, 6 Mei 1611.

[6]) *3de Register, rakende de Univ. v. Leiden*, 21 en 24 Mei. Rogge, *Gidsartikel*, II, blz. 507.

Hommius schreef even later van een en ander: „Het colloquium is zoo afgeloopen, dat toen de curatoren de toestemming der Staten vroegen, om met de aangevangene beroeping voort te gaan, zeven of acht van de voornaamste steden, waaronder ook Dordrecht en Amsterdam, oordeelden, dat deze man tot zulk een ambt in onze kerken gedurende dezen verwarden staat der kerken niet moest gepromoveerd worden; zoodoende werd de zaak uitgesteld tot onze geschillen eerst zouden beslecht zijn. Aldus ging de Statenvergadering uiteen. Ondertusschen hebben curatoren de begonnen beroeping weer ter hand genomen en gisteren heeft Vorstius haar verkregen. Onze pensionaris heeft hem in den academischen senaat geïntroduceerd en aan de professoren in naam der curatoren bevolen hem als één hunner collega's te accepteeren, wat ook geschied is. Zoo worden de zaken bij ons behandeld. [1])

Na deze conferentie is hij in het Vorstiaansche treurspel, dat hiermede nog lang niet afgespeeld was, niet meer als een der handelende personen op den voorgrond getreden, wat echter in het minst niet zeggen wil, dat hij nu een ledig toeschouwer werd. Integendeel! omdat hij de komst van Vorstius naar zijne innigste overtuiging een ramp achtte voor de universiteit en de kerk beide, bleef hij den loop dezer kwestie met de grootste belangstelling volgen en is daarop ook ongetwijfeld door zijne adviezen en omgang met mannen als Keimpe van Donia, den vriend zijns vaders; den Engelschen gezant Winwood en anderen, die in deze zaak van nu af een groot gewicht in de schaal legden, van invloed geweest. Hij zag met genoegen uit Friesland en meer nog uit Engeland de stormen opsteken, die Vorstius ten slotte van Leiden hebben afgedreven. [2]) Zijne correspondentie met Lubbertus, die nu als de voor-

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Mei 1611: „Colloquium ita cessit, ut cum D. Curatores Ordinum assensum peterent, ut vocatio ab ipsis instituta possit procedere, septem vel octo ex praecipuis urbibus, inter quas et Dordracum et Amstelodamum fuerunt, judicarint hunc hominem ad tale munus in Ecclesijs nostris hoc turbulento rerum statu, non debere promoveri: ita ut res fuerit dilata, donec controversiae nostrae prius fuerint sopitae; ita discessum fuit ex comitijs. Interim Curatores institutam vocationem resumpserunt. D. Vorstius eam amplexus est et heri Pensionarius noster eum introduxit in Senatum Academicum et Curatorum nomine Professoribus mandavit ut eum in Collegarum numerum acceptarent quod et factum fuit. Ita res apud nos geruntur."

[2]) Zie o. a. *Br. v. H. a. L.*, 6 Aug. 1611: „Magna hic est in Ecclesijs expectatio, quid nunc de Vorstij adventu sit futurum. Nondum licuit mihi Hagam ire et cum D. Donia loqui." 24 Sept. 1611: „Superiori die Mercurij D. Winwoodus Serenissimi magnae Britanniae Legatus Ordi-

naamste kampioen in Nederland tegen Vorstius optrad, is juist in deze dagen zeer levendig en deze kwestie maakt er de hoofdschotel van uit. O. a. dient hij den hoogleeraar telkens van advies bij het uitgeven en drukken zijner Antivorstiana. [1]).

September 1611 schrijft hij hem: „Wij twijfelen niet, of gij zult volgens uwe buitengewone voorzichtigheid dat geschrift wel zóó gematigd stellen, dat alle bitterheid er uit wegblijft en de zaak zelve klaar en helder worde voorgesteld. Anders zou alle vrucht te loor gaan, zoo namelijk eenig spoor van een bitse gemoedsstemming er in uitkwam. Want zij zouden dadelijk uitroepen, dat het uit nijd, haat, onwelwillendheid of dergelijke stemming, maar niet uit ijver voor de Goddelijke waarheid en de opbouwing der kerken geschiedt." [2])

Toen Vorstius' *Catalogus errorum D. Sibrandi Lubberti* verschenen was, ried hij hem dit boek degelijk te weerleggen, want naar zijn oordeel had men daarin eene synopsis van heel de Vorstiaansche leer. In denzelfden brief vermeldt hij ook, dat Smout iets tegen Vorstius geschreven had, „maar," zegt hij, „het geschrift is wat al te lang en wel wat onbescheiden". [3]) Hij houdt Lubbertus op de

---

narius habuit orationem in Concilio Illustr. Ordinum Generalium..... D. Legatus mihi dedit exemplar domi suae legendum..... D. Legatus petijt, ut ipsi scripto respondeatur. Quale sit futurum hoc responsum nos desideramus et avide expectamus scire."

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Oct. 1611: „*Tuas in Vorstij Apologetica Animadversiones* utinam jam paratas habemus. Quod si aliquot folia ad Amsteldamienses mittantur, illi statim curare possent, ut quam citissime duobus aut pluribus praelis excudantur: sed oporteret simul transmittere paginam unam atque alteram ejus operae quam vester Typographus parat, ut characteres conveniant." 24 Aug. 1612: „Intellexi *Refutationem Vorstiani Catalogi* fere ad umbilicum esse perductum...... Si forte Typographi vestri tardiores fuerint, ut fieri assolet, posset hic aut Amstelodami cito excudi."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 17 Sept. 1611: „Non dubitamus quin pro singulari prudentia scriptionem istam ita sis temperaturus, ut omissa omni acerbitate res ipsa clare et dilucide proponatur. Periret enim fructus omnis, si appareat animi exacerbati ullum vestigium. Statim enim illi exclamarent ex invidia, odio, malevolentia aut simili affectu, non autem ex veritatis divinae et Ecclesiarum aedificationis zelo haec fieri." Hij zal hier doelen op Lubbertus' geschrift, dat in 1611 uitkwam, getiteld, *Declaratio Responsionis D. Vorstii.*

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 29 Maart 1612: „Vorstius edidit catalogum tuorum ut vocat errorum.... Autor essem, ut Cl. D. Doctor hunc librum solide refutaret. Videor enim hic quasi Synopsin trahere totius Doctrinae Vorstianae.... Smoutius etiam Belgice refutavit Vorstij responsionem ad Articulos Anglicos. Sed est scriptum nimis prolixum et paulo immodestius quam deceret." Hij zal hiermee bedoelen *Toetse Adr. Smoutii*, 1612. Rogge, *Bibl. der Contra-Rem. geschriften*, blz. 75.

hoogte met hetgeen in de Staten van Holland, in de Staten-Generaal en onder de Remonstranten plaats had. [1]) Toen het bekende geschrift der Leeuwarder predikanten, wat Vorstius' zaak veel afbreuk gedaan heeft, uitkwam [2]), dankte hij er God openlijk voor op den kansel, waarom hij ter verantwoording op het stadhuis ontboden werd. Hij was, toen hij dit bericht ontving, juist de stad uit en ontsprong alzoo den dans. Zijn collega Spranchuyzen ontving om dezelfde reden eene scherpe castigatie, maar verdedigde zich dapper. [3])

Soms had hij hoop, dat de donkere wolken nog wel zouden afdrijven. Zoo o. a. toen Polyander, dienaar des Woords bij de Waalsche kerk te Dordrecht, dien hij noemt „een man, der rechtzinnige leer toegedaan en van geene geringe geleerdheid" tot het professoraat geroepen was. „Het schijnt" schreef hij toen, „dat door Gods genade onze zaken gunstiger komen te staan" en in denzelfden brief, als de Engelsche gezant Winwood namens zijn vorst Jacobus I tegen Vorstius was opgetreden, „zie, zoo toont God op 't onverwachts zijne gunst. Zulke dingen doen bij ons den moed herleven en voor het vervolg het goede hopen." [4]) Dan weer

---

[1]) Zie o. a. *Br. v. H. a. L.*, 11 Nov. 1611: „Superiore die Saturni, hoc est ante octiduum, Amplissimus Legatus Britannicus secundam habuit orationem in Conventu Ordinum Generalium praesentibus Ordinibus Hollandiae et simul tradidit alteras Regiae Majestatis literas, quae certe sunt gravissimae et tanto Rege dignae." 6 Dec. 1611: „Expectavimus a superioribus Comitijs Ordinum Hollandiae nostris malis remedium, sed frustra. Convenerant quidem eum in finem et per quinque septimanas integras deliberatum sed re infecta discessum. In Vorstij caussa, quae in haec Comitia erat rejecta, nihil etiam aut parum actum fuit." 15 Dec. 1611: „Caussa Vorstij superiori septimana fuit ventilata in Concilio Ord. Generalium non sine magna contentione. D. Donia pro caussa bona se ibi egregie praestitit virum. Fungebatur enim tunc officio praesidis. Sed idem zelus defuit alijs Deputatis Reliquarum Provinciarum, tametsi a Dominis suis in mandatis haberent hoc negotium promovendi pro virili. Ita comparatum est hodie in Aula, ut in omnibus Conventibus, quibus interest *Magnus ille istorum hominum patronus*, etiam si aliquot pauci pij et cordati viri ei saepe audeant obsistere, tamen longe maxima pars contra ipsum vix audet hiscere."

[2]) Het was getiteld, *Vvaerschouwinghe aen alle gheref. Kercken .... v. d. vereen. Nederlanden*, Leeuwarden, 1611.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 29 Aug. 1611: „Ego publice DEO eo nomine gratias egi: quod tam male acceptum fuit a Nostris, ut ea de caussa vocatus fuerim in curiam. Aberam forte ab urbe quum vocarer et reversum nondum denuo vocarunt. Collega meus Spranchusius, qui etiam ejus rei mentionem fecerat et nonnulla liberius dixerat, graviter fuit objurgatus sed cordate satis facti sui rationes dedit."

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 24 Sept. 1611: „D. Polyander, vir est Orthodoxiae

gaf hij den moed schier geheel op, als hij de Remonstranten met groote woorden hoorde snoeven: „de zaak zal, wie er ook tegen is en zich verzet, naar onze meening beëindigd worden en Vorstius zal op den catheder komen, al zou de heele wereld in rep en roer gebracht worden" [1]) en als hij aan Lubbertus schreef: „Het gaat eigenlijk niet hier over, of de benoeming van Vorstius voor de kerken goed zou zijn. Dat bekennen zij die haar drijven zelven, daarom hebben onze argumenten bij hen weinig beteekenis, maar (het gaat) over het gezag van dien grooten man en dat der curatoren, wat naar zijne (Oldenbarnevelts) meening geweldig zou lijden, als Vorstius' benoeming niet gelukte en daarom vecht hij er zoo hardnekkig voor." [2])

Evenzoo toen curatoren Februari 1612 S. Episcopius „buiten weten van de Staten, kerken en professoren" [3]) op 't onverwachts tot hoogleeraar aanstelden en voor de introductie van Vorstius nog steeds hun best deden. „Wij beginnen," zegt Hommius, „den moed geheel te verliezen, dat de academie en de vrede der kerk hersteld worden, tenzij God ὡς ἀπὸ μηχανῆς goedgunstig te hulp kome. Polyander heeft op 't voorbeeld van Gomarus besloten zijn post te verlaten, zoo Vorstius of een ander van dat soort hem als collega wordt toegevoegd en ik kan zijn plan niet afkeuren." [4])

---

addictissimus et eruditionis non contemnendae. Res nostrae videntur per DEI gratiam inclinare ad statum meliorem .... Ecce, ita DEVS ὡς ἀπὸ μηχανῆς saepe affulget. Talia animos nobis reddunt et de coetero bena sperare jubent." Zie over Polyanders benoeming Rogge, *a. w.* Dl II, blz. 154—156.

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 10 Oct. 1611: Jactantur (Remonstrantes) ubique sesquipedalia verba: negotium vel invitis quibuscunque secundum ipsorum sententiam tandem esse finiendum et Vorstium in cathedram esse collocandum etiamsi propterea totus mundus commoveri debeat."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 15 Dec. 1611: „Non agitur proprie de Vorstij vocatione, an illa ecclesijs expediat. Hoc enim vel ipsi confitentur, qui eam urgent, quare argumenta nostra exigui sunt apud istos momenti; sed de Auctoritate istius magni viri et curatorum, quam ille existimat vehementer laesam, si Vorstij vocatio non succedat, ac propterea pro ea tam acriter pugnat."

[3]) *Br. v. H. a. J. Acron.*, 14 (24) April 1612: „Curatores nuper insciis ipsis Ordinibus, Ecclesijs et professoribus ad professionem Theologicam desubito promoverunt quendam Simonem Episcopium." Zie over Episcopius' benoeming Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 157.

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 29 Febr. 1612: „Superiori septimana D.D. Curatores ex improviso introduxerunt nobis in Academiam Simonem Episcopium, professorem ordinarium S.S. Theologiae. Et de Vorstio nuper introducendo adhuc laboratur. Nos incipimus animum plane despondere de restauranda Academia et pace Ecclesiarum nisi DEVS ὡς ἀπὸ μηχανῆς

Straks werd Vorstius, die in 't najaar van 1611 naar Holland was gekomen, Hommius' buurman. „Dat God," zeide hij, „het kwaad afwende, dat mij wegens den slechten gebuur zou kunnen overkomen of nog liever hem zelf verwijdere." [1]) Ten laatste echter hebben Staten en curatoren voor koning Jacobus gezwicht en is 28 April 1612 besloten, dat Vorstius voorloopig niet zou doceeren, maar met den titel van professor en behoud van salaris zich voor een jaar te Gouda zou vestigen, om daar de tegen hem uitgekomen geschriften te wederleggen [2]).

Hommius, wien geruchten daarvan ter oore waren gekomen, schreef 29 Maart reeds aan Lubbertus: „Aethiops se dealbabit" en even later: „Sedert 1 Mei woont hij niet meer naast mij. Men zegt, dat hij nu verhuizen zal naar Gouda, het nest der ketters." [3]) Einde Mei is dit dan ook werkelijk geschied. „Voor twee weken," zegt Hommius 9 Juni, „is hij op bevel der Staten naar Gouda gegaan, plechtig vergezeld door bijna al zijne volgelingen en discipelen." Mocht hij naar Leiden maar nooit weerkeeren." Toch was hij daar nog niet zoo gerust op. „Ik vrees," voegde hij er bij, „dat deze wensch niet zal vervuld worden, want curatoren rekenen hem nog steeds onder de professoren der Theologie en zullen wel trachten hem eens onverwachts op den catheder te brengen, gelijk onlangs ook Episcopius." [4])

Zelfs een jaar later schreef hij nog: „Een derde professor zal hier naar ik denk wel niet benoemd worden, zoolang zij nog eenige hoop hebben Vorstius, die zich nog steeds verheugt in den titel van „professor primarius", in de academie in te bren-

---

nobis affulgeat. D. Polyander decrevit stationem deserere exemplo D. Gomari si vel Vorstius vel certius aliquis ejusdem farinae ipsi collega adjungetur. Nec possum ejus consilium improbare."

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 11 Nov. 1611: „Vorstius cum familia apud nos est sed non prodit. Habitat in aedibus quae meis sunt proximae. Avertat DEVS ne aliquid mali eveniat propter vicinum malum sed potius illum abigat."

[2]) *Res. St. v. H.*, 28 April 1612. Rogge, *Gidsartikel*, II, blz. 554.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 5 Mei 1612: „(Vorstius), ex vicinis mihi aedibus in alias hisce Calendis Mayis commigravit. Dicitur Goudam haereticorum nidum commigraturus."

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 9 Juni 1612: Vorstius ante duas septimanas ex mandato Ordinum Goudam concessit, comitatus solemniter ab omnibus fere asseclis et discipulis. Utinam nunquam Leydam reversurus.... Sed hoc votum metuo, ne non impleatur. Curatores enim eum adhuc habent in numero Professorum S.S. Theologiae et conabuntur eum aliquando ex improviso in cathedram collocare, quaemadmodum nuper Episcopium."

gen, welke (hoop) zij nog niet schijnen opgegeven te hebben." [1])

De polemiek tnsschen Lubbertus en Vorstius bleef hij dan ook tot het einde toe met de grootste belangstelling volgen. Hij betreurt het, dat Lubbertus' antwoord op Vorstius' *Catalogus errorum S. Lubberti* zoolang uitblijft, omdat de hoogleeraar te Franeker zoo slecht van een drukker voorzien is [2]). Als Lubbertus dit antwoord aan politieke mannen in Holland wil opdragen, raadt hij hem aan dit te doen aan de Staten van Holland en Westfriesland gemeenschappelijk, om alle jaloezie te vermijden. [3]) Toen 27 Juni 1613 de *Anti-Vorstius* nog niet verschenen was, schreef hij: „Wij verheugen ons, dat hij nu spoedig komt. De vorm zal schoon genoeg zijn, als de letter maar goed is." [4]) 17 Augustus heeft hij eindelijk de *Commentarii ad non agnitos XCIX errores Lubberto a Vorstio objectos* gelezen en zegt dan: „Met groot genot las ik het. Wel wat heel hard schijnt gij hem hier en daar aan te pakken, maar zulke knoopen moeten zoo doorgehakt worden. Wij zijn blijde, dat gij zijne bedriegerijen en ketterijen zoo klaar aan 't licht brengt en zoo degelijk weerlegt. Wij hebben hier een magazijn, waaruit wij kunnen halen al wat wij tot wederlegging van (zijne) gruwelijke dwalingen zullen noodig hebben." [5])

Toen Vorstius' *Paraenesis* hiertegen verschenen was, schreef hij aan Lubbertus: „Wat een onbezonnen mensch! Wat brengt hij anders te voorschijn dan spot en schimp? Men zou zeggen, dat een dronken en nijdig mensch midden op de markt met een koetsier staat te schelden. Wel een bewijs, dat hij merkt hoe gevoelig hij getroffen is door u." [6]) Hij is 't dan ook geheel eens

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 27 Juni 1613: „De tertio Theologo apud nos vocando nihildum quid audivimus. Neque putamus futurum, quamdiu illis spes aliqua superest de Vorstio qui adhuc Professoris primarij titulo gaudet, in Academiam introducendo, quam nondum deposuisse videntur."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 21 Maart 1613: „Anti-Vorstium tuum utinam hae nundinae vidissent! Dolendum est tam male vobis de Typographo prospectum."

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 6 Mei 1613: „Si forte animus est dedicandi librum nostris politicis, praestaret quidem meo judicio ut Ordinibus Hollandiae Westfrisiaeque communiter inscriberetur ad vitandam invidiam."

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 27 Juni 1613: „Gaudemus tuum Anti-Vorstium brevi ad nos venturum. Forma satis erit commoda, modo character sit bonus."

[5]) *Br. v. H. a. L.*, 17 Aug. 1613: „Commentarios tuos ad errores Vorstij magna cum voluptate legi. Duriuscule aliquando videris eum tractare, sed tali nodo ejusmodi opus erat tali cuneo. Gaudemus te hominis fraudes et haereses tam clare in propatulum producere et solide refutare. Habemus nos hic thesaurum, ex quo depromamus quidquid ad refutandos errores grassantes necessarium erit."

[6]) *Br. v. H. a. L.*, 10 Oct. 1613: „Sed, bone Deus, quae est hominis

met den vriendenraad, dat Lubbertus tegen dit pamflet niet moest schrijven. „Antwoord," zegt hij, „een zot niet naar zijne dwaasheid. Wellicht zullen zijne *Scholia* beter gelegenheid tot antwoord geven" [1])

Hij verloor Vorstius dus niet uit het oog. Nog in 1615 schreef hij, hoe het praatje ging, dat men hem eindelijk toch in zijn ambt zou stellen, als hij al zijne tegenstanders had beantwoord, maar toen kon hij aan die gezegden toch geen geloof meer geven. [2]) Men weet, dat het er dan ook niet toe gekomen is. Vorstius heeft te Leiden den catheder nooit beklommen.

Ondertusschen had hangende het beroep van Vorstius ook Gomarus zijn afscheid van Leiden genomen. Omstreeks Februari 1611 had hij eene beroeping ontvangen naar de Illustre school, die de Middelburgers in hunne stad dachten op te richten. „Als Vorstius komt," schreef Hommius, „schijnt hij geneigd te zijn dit beroep aan te nemen." [3]) Werkelijk kwam het tot die aanneming, niettegenstaande zijne vrienden, ook Hommius, het hem zeer afrieden. Met Vorstius en Johannes Arnoldi, want ook over hem werd nog gedacht, wilde hij de Theologie niet doceeren. Hij zou voortdurend met hen moeten strijden en twisten. [4]) Gomarus' vertrek keurden de meeste vrome en moedige mannen zeer af, voornamelijk in dien tijd. „Hij liet het zich echter," zegt Hommius, „niet afraden. Dikwijls heb ik in hem zijne overijlde besluiten, waarbij hij zeer on-

---

intemperies! Quid praeter convitia et scommata profert! Diceres hominem ebrium et iracundum in medio foro cum auriga convitijs certare. Patet ex eo, quam doluerit ipsi quod ita ulcus ejus tetigeris."

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 16 Nov. 1613: „Non possum improbare consilium amicorum, qui autores sunt ne maledicae isti Vorstij Paraenesi respondeas. Stulto ne respondeas secundum stultitiam suam. *Scholia* ejus forte meliorem respondendi occasionem dabunt." De *Scholia ἀλεξίκακα* van Vorstius verscheen in 1614. Zie Rogge, *Bibl. d. Rem. Geschr.*, blz. 33. 34.

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 27 Oct. 1615: „Sparguntur subinde rumusculi eum (Vorstium) ad professionem esse promovendum, ubi omnibus Adversariis responderit. Sed vix ego illis fidem ausim adhibere."

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 1611: „Middelburgenses vocarunt D. Gomarum ad Professionem in schola Illustri, quam cogitant erigere et videtur D. Gomarus inclinare ad vocationem eam suscipiendam, si Vorstius huc veniat." De datum van dezen brief ontbreekt, maar blijkens den inhoud moet hij ongeveer half Februari geschreven zijn.

[4]) *Br. v. H. a. Joh. Acron.*, postrid. Kal. Mart. 1611: „Ei (Vorstio) adjungetur Johannes Arnoldi.... Cum ejusmodi Collegis non cupit (Gomarus) Theologiam docere, cum quibus perpetuo ipsi foret certandum et rixandum."

bezonnen pleegt te werk te gaan, afgekeurd." [1]) Donderdag 21 April 1611 had Gomarus te Leiden zijn laatste college gehouden [2]) en daarmede was toen de Theol. faculteit geheel van professoren ontbloot. Middelerwijl hadden curatoren besloten Petrus Molinaeus (Pierre du Moulin) predikant te Parijs, die vroeger van 1593—1598 hoogleeraar te Leiden in de rhetorica geweest was [3]) en dien de kerken reeds bij den dood van Trelcatius Jr., gaarne weer aan Leidens hoogeschool als Theol. professor gewenscht hadden [4]), te polsen, of hij eene eventueele benoeming zou willen aanvaarden op conditie, dat hij de autoriteit der Overheid in kerkelijke zaken zou erkennen en een Remonstrant naast zich zou dulden. [5]) Hoewel zij nu over zijn antwoord niet voldaan waren, werd hij toch, „omdat hij een vredelievend man" was, beroepen [6]). Hommius was met deze benoeming zeer ingenomen. Èn in 1609 èn in 1610, toen er telkens wel sprake van was, dat men Molinaeus zou beroepen, maar tot de daad niet kwam, had hij er ook met hem over gecorrespondeerd [7]) en toen hij nù uit zijne brieven vernam, dat Molinaeus er wel zin in had, maar de kerkeraad hem niet wilde loslaten, drong hij met de andere kerkelijke Gedeputeerden bij de

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, uit het laatst van Maart 1611: „D. Gomarus abit Middelburgum contra omnium fratrum spem et consilia" en dan die van 8 April: „Gomari discessum plerique pij et cordati maxime improbant hoc praesertim tempore. Non passus fuit sibi dissuaderi; saepe in ipso improbavi calida ipsius consilia, in quibus solet admodum praeceps." Zie hierover ook Rogge, *a. w.*. Dl II, blz. 106. Als Gomarus later omtrent Vorstius en de geschriften vóór en tegen hem niets van zich laat hooren, schrijft Hommius daarvan, *Br. a. L.*, 27 Juni 1613: „D. Gomari silentium doleo, sed non miror.... Scis eum solere esse in rebus talibus et timidiorem et tardiorem. Promittit subinde aliquid sed subito evanescit zelus ille, ita ut ego quidem vix aliquid ab eo expectem."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 18 April 1611: „D. Gomarus die Jovis proximo postremam habiturus est lectionem."

[3]) Rogge, *Gidsartikel*, I, blz. 65.

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 18 Nov. 1607: „Ecclesiae omnes desiderant D. Molinaeum." 30 Nov. 1607: „Molinaeum ingeminant omnes studiosi." 5 Nov. 1609: „Ecclesiae nostrae Dn. Molinaeum et Dn. Melvinum inclamantes."

[5]) 3de *Reg., rakende de Univ. v. Leiden,* 11 en 12 Febr. 1611.

[6]) 3de *Reg., rakende de Univ. v. Leiden*, 26 Mei 1611.

[7]) S. A. Gabbema, *Epistolarum ab Illustrib. et clar. vir., Centuriae tres,* Harlingae 1663, pag. 744, Petr. Molineus Festo Hommio: „Venio nunc ad alterum caput tuarum epistolarum, de capessenda apud vos Theologica professione. Cupis nosse quid hic sentiam, quid cupiam & arcanum animi mei deponi in amici sinum" en *Br. v. H. a. L.*, 23 Juni 1610: „Utenbogardus fuit Parisijs sed totus silet de Molinaeo quod nos interpretamur esse signum non ipsi placuisse D. Molinaei sermones. Binas ad D. Molinaeum literas dedi circa id tempus."

kerk van Parijs op zijne dimissie dringend aan. [1]) De kerkeraad gaf echter geene toestemming en du Moulin kwam niet. Deze zelf had Hommius gaarne als professor te Leiden zien optreden. 20 Juni 1609 had hij reeds aan hem geschreven: „Ik zie in Leiden zelf Festus Hommius, een beter en geleerder man dan ik ben, zoodat ik zoo groote zaak (het professoraat) niet kan verkrijgen, zonder dat er jegens hem verongelijking en onrecht gepleegd wordt. Als ik er alleen in te zeggen had, zoudt gij aan dit ambt niet ontkomen en zou niet veraf gezocht worden, wat nabij te verkrijgen is." [2])

Nu weer, in een schrijven aan curatoren van den 4den Juli 1611, beval hij vóór alle anderen Hommius aan, „in wiens brieven aan mij," zegt hij, „ik eene singuliere scherpzinnigheid en ongemeene geleerdheid met een fijnen smaak heb opgemerkt. Als zijn leven met zijn talent in overeenstemming is, zoudt gij niet licht iemand vinden, die dit ambt met meer lof kan waarnemen." [3]) Ook onderscheidene andere predikanten zouden Hommius gaarne als hoogleeraar hebben zien optreden [4]) en het heeft zeker niet aan zijne bekwaamheden, maar wel aan zijn moedig en beslist optreden voor de calvinistische beginselen gelegen, dat curatoren tot zijne benoeming niet zijn overgegaan.

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 6 Aug. 1611: „Ille (Molinaeus) vehementer inclinat ad capessendam hanc provinciam et allaborat ut ab Ecclesia dimissionem obtineat. Huic fini nos Deputati Synodorum etiam dedimus literas ad eandem Ecclesiam, quibus obnixe ejus dimissionem efflagitavimus. Spero nos brevi intellexuros an dimissionem sit impetraturus. DEUS ecclesiam istam nobis reddat faventem et negotium hoc clementer promoveat."

[2]) S. A. Gabbema, *l. l.*, pag. 744: „Cum videam in ipsa Leyda Festum Hommium, hominem me meliorem & doctiorem, sine cuius fraude & injuria non possum rem tantam adipisci. Quod si meo unius testimonio res transigeretur, nunquam diffugeres istam provinciam, nec procul peteretur quod habetis ad manum."

[3]) Petrus Molineus Curatoribus Acad. Lugd.: „Interea praesto sunt vobis et ad manum homines idonei huic professioni, prae caeteris vero Festus Hommius, in cuius ad me epistolis miror singulare acumen et doctrinam non vulgarem cum facili elegantia. Cuius si mores respondent ingenio, non facile inveniretis qui hoc munus maiori cum laude sustineat." Deze brief berust in manuscript in de biblioth. van de Leidsche academie.

[4]) Paquot, *l. c.*, Tom. sec. p. 59, 60.

HOOFDSTUK V.

Hommius' arbeid voor de saamroeping eener Generale Synode. Hommius en de Delftsche conferentie. Het Naerder advys over die conferentie. Uit zijne correspondentie. In eigene kerk en stad. De Leidsche transactie van 1614.

Wij hebben Hommius in het voorjaar van 1611 reeds tweemaal eenige weken naar den Haag gevolgd en hem daar zien optreden in de conferentie over de vijf artikelen en in het dispuut met Vorstius. Nog een ander belang zullen wij hem in dien tijd aldaar zien behartigen. Zooals ik reeds gezegd heb, was in Maart 1606 door de Staten-Generaal consent verleend voor de Generale Synode, maar was de oproeping uitgebleven, ten deele door de vredesonderhandelingen, meer nog door de tegenwerking van Arminius c. s. De kerken hebben toen van die Generale Synode volstrekt niet afgezien, maar wel hebben zij in Holland sedert de Delftsche Synode van 1607 meer aangedrongen op eene deliberatieve, praeparatoire, Provinciale Synode, die de Staten van Holland in Juni 1608 beloofden, maar in September weer afstelden; in 1609 telkens weigerden, zoolang de Classe Alkmaar het hoofd voor hen niet boog en eindelijk in 1610 voor goed belett'en, terwijl tevens van 1608 af de Particuliere Synoden niet mochten saamkomen. Hommius, ook dit zagen wij, was reeds in 1609 van oordeel, dat men de hoop op en het streven naar die Provinciale Synode maar moest laten varen en dat er door al de provinciën bij de Staten-Generaal moest aangehouden worden op eene Generale Synode [1]). Nu was Amsterdam als synodale kerk daar aldoor om blijven vragen; [2]) in Gelderland was in 1609 en in 1610 Fontanus voor

---

[1]) Zie blz. 85, 87.

[2]) F. L. Rutgers, *Het kerkverb. der Ned. Ger. Kerken,* Amsterdam, 1882, blz. 26.

dat belang aangewezen [1]); ook de Zeeuwsche Synode van Mei 1610 had er weer op aangedrongen [2]), maar eerst in 1611, toen op instigatie van Wtenbogaert c. s. de Overheid zich steeds meer gezag in de kerken aanmatigde en de zwarigheden in de kerken, o. a. in Alkmaar [3]), Leiden en Rotterdam met den dag toenamen, is er voor het verkrijgen van eene Nationale Synode eene krachtiger actie in het leven geroepen, waarin ook Hommius een werkzaam aandeel gehad heeft.

26 Februari 1611 werd te Amsterdam namens de kerk van Amsterdam en de Gedeputeerden der beide Hollandsche Synoden een schrijven gesteld aan de Classen met verzoek, dat op 18 April uit iedere Classe één naar den Haag zou gezonden worden met een „voorschrijven" van de Staten zijner provincie aan de Staten-Generaal, om aldus den arbeid voor de uitschrijving der beloofde Nationale Synode wederom te hervatten. [4]) Voor de Groningsche kerken verzond Hommius dit stuk den 2den Maart aan Joh. Acronius met een begeleidend schrijven, waarin hij o. a. zegt: „Wij durven nauwelijks verwachten, dat voor dit kwaad een ander geneesmiddel kan aangebracht worden dan door eene Nationale Synode, voor wier saamroeping om vele andere zeer gewichtige oorzaken, zoo spoedig mogelijk moet gewerkt worden. Ik vraag u dus vriendelijk er dadelijk voor te zorgen, dat uit uwe kerken iemand tot die vergadering gedeputeerd worde en dat het schrijven aan de Staten-Generaal zóó worde gesteld, als ik den vorigen zomer aangaf." [5]) 5 April, toen hij door Acronius wist, dat er in Groningen twee voor benoemd waren, schreef hij dezen: „Wij zijn daar hartelijk blij om en hopen, dat dezelfde ijver ook in de overige provinciën zal gevonden worden. Onze kwalen moeten door gemeenschappelijke

---

[1]) Zie blz. 87.

[2]) R. Donteclock, *Overlegginghe van de Oorsaecken der schadelicker Twist*, Delft 1612, blz. 21. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl V, blz. 102, 103.

[3]) *B. v. H. a. L.*, 6 (16) Aug. 1610: „Alcmarianus Magistratus ejecit hisce diebus Cornel. Hillenium ex urbe cum maxima totius Ecclesiae indignatione nullo suo merito. Civitates nonnullae N. Hollandiae ejus caussam susceperunt. Haec est illa pax, quam isti tantopere flagitant." Zie over de gebeurtenissen in Alkmaar o. a. Trigland, *a. w.*, blz. 489—518.

[4]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6. Dl I, 28, in den foliant 27.

[5]) *Br. v. H. a. Joh. Acron.*, postrid. Kal. Mart., 1611: „Nos vix speramus malo huic aliud remedium posse adhiberi quam a Synodo Nationali, quae ob alias multas gravissimas caussas primo quoque tempore procurari debet. Amanterque itaque te rogatum velim, ut statim procurare velis, ut ex Ecclesijs vestris deputetur aliquis ad eum conventum et ut literae istae ad Ordines Generales ita conscribantur, ut superiori aestate monueram."

geneesmiddelen en hulp genezen worden en wel bijtijds, eer het gif zich verder verspreide. Ook duldt de gemeenschap der heiligen niet, dat de genabuurde kerken stilzittend onze rampen zouden aanzien" [1]).

18 April gaat Hommius dan ook voor dit belang naar den Haag, hoewel met niet al te hoog gespannen verwachtingen, daar hij wist, dat verscheidene leden der Staten-Generaal absent waren. [2]) 19 April kwam men samen. Uit alle provinciën waren gewenschte antwoorden ingekomen behalve uit Utrecht, dat niet wilde meêdoen. [3]) Uit Gelderland was aanwezig Joh. Fontanus; uit Zeeland Aegid. Burs; uit Groningen en Ommelanden Joh. Acronius en Andr. Straetman; uit Friesland Godefr. Sopingius, allen met kerkelijke en politieke credentie voorzien.

Men besloot „eene requeste te concipiëren" aan de Staten-Generaal. [4]) Den volgenden dag werd dit request, waarschijnlijk door Hommius gesteld, ten minste het stuk in het Oud-Archief der Ned. Herv. Kerk is door hem geschreven, overhandigd. In hoofdzaak houdt het dit in: „Reeds voor vijf jaar heeft het Uwe E. E. Mog. beliefd consent te verleenen voor de Nationale Synode en voor drie jaar is toegezegd, dat zij zou gehouden worden, zoodra de vredesonderhandelingen „souden comen te cesseren." De kerken hebben niettemin tot nu toe tevergeefs op de uitschrijving gewacht en nu wassen de „desordren" zoo aan, dat tenzij de Synode, „het ordinaris, wettich, dienstich, ende altijt in Godes kercke in sulcke saecken gebruycklyck Middel" spoedig gehouden worde, de zuiverheid der leer en de goede orde niet meer kunnen „staende gehouden"; scheuringen en ergernissen niet meer kunnen geweerd worden en weldra „de kercken van d'eene Provincie tegen d'ander, van d'eene stadt tegen d'andere, ja de Lidtmaeten van eene kercke tegen d'ander in een verderfflycke scheuringe sullen comen te vervallen," waarvan de droevige beginselen nu reeds gezien worden. Opdat dus „de tegenwoordige swaricheden wechgenomen ende de

---

[1]) *Br. v. H. a. J. Acron.*, 5 April 1611: „Gaudemus nos eo nomine et speramus eundem in reliquis provinciis zelum. Mala nostra communibus medelis et ope omnium communi sanari debent, idque mature antequam virus longius dimanet: nec patitur sanctorum communio, ut vicinae Ecclesiae otiosae nostras calamitates spectent."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 18 April 1611: „Abeo statim Hagam ut cum reliquis fratribus urgeam Synodi nationalis promotionem. Sed metuo ne hoc tempore quidquam fiat. Plerique enim ex Deputatis Ord. Gen. absunt."

[3]) *O. A. d. N. H. K*,, I, 6, Dl I, 29, 30, 34.

[4]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, Dl I, 31.

toecomende voorgecomen moghen worden" en een „vasten voet" beraamd worde, volgens welken de zuiverheid der leer en de goede orde bewaard mogen worden, verzoeken wij, dat de Synode eerstdaags worde uitgeschreven op zulk eene wijze als tot nog toe naar Gods Woord in de Nederlandsche kerken in gebruik is geweest en aan een ieder vrijheid gelaten worde, om hetgeen hij tegen de leer of de „ordre der kercken" heeft, voor te stellen, ten einde het volgens Gods Woord te laten onderzoeken, opdat niet een zoo gewichtige zaak door „onnodighe ende aenstotelycke clausulen inde uytschrijvinge" verachterd worde." [1])

Het request werd ook nog mondeling nader aangedrongen, maar de uitkomst was, zooals Hommius gevreesd had. De Staten namen geene resolutie „overmidts het afwesen van de meerendeel van de Provincien" [2]) en evenmin, toen kort daarna, waarschijnlijk in Juli, mede door hem het verzoek herhaald werd, verkreeg men gunstig antwoord. [3])

Onderwijl werd de toestand in de kerken steeds meer gespannen. Niet alleen waren in Holland alle synodale vergaderingen den kerken ontnomen en werd haar telkens bevolen, de remonstrantsche predikanten, zoowel die in den dienst waren als die er in kwamen, in hunne gevoelens te dulden, maar ook wist Oldenbarnevelt in Februari 1612 met meerderheid van stemmen in Hollands Staten er door te krijgen, dat steden en dorpen bij kerkelijke benoemingen provisioneel gemachtigd werden de libertijnsche concept-kerkorde van 1591 op te volgen, waardoor de Magistraten zich in elk voorkomend geval gemakkelijk van het overwicht boven den kerkeraad konden verzekeren. [4]) Gretig maakten de Overheden daarvan gebruik, om predikanten hun aangenaam op den stoel te brengen [5]) ook tegen den zin van vele kerken. Hommius begon de toekomst donker in te zien. „In plaetse," zoo schreef hij, „dat de Arminianen plachten te bidden om verdraghen te worden, so en verdragense niemant seluer diese meester syn, maer houden alle vrome jongheluyden uyterdienst ende verjaghen ende verbannen de vrome Predicanten," [6]) en even later: „zij heb-

---

[1]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, Dl. I, 32.

[2]) *Res. St. Gen.*, 20 April 1611.

[3]) Baudart, *a. w.*, Dl I, boek 2, blz. 91, en *Br. v. H. a. L.*, 8 Juli 1611: „Negotium Synodi Nationalis proxima septimana urgebimus."

[4]) *Res. St. v. H.*, 21 Febr. 1612.

[5]) Naber, *a. w.*, blz. 56.

[6]) *Br. v. H. a. J. v. Laren* te Vlissingen, 25 Febr. 1612, in K. en Royaards, *N. Arch. v. Kerkgesch.*, Dl III, blz. 59.

ben de meeste Overheden, die eigener beweging tot de libertijnsche gevoelens overhellen, geheel voor zich ingenomen en hen zóó tegen de kerken opgehitst, dat zij, waar zij het kunnen, wreed beginnen te woeden tegen getrouwe dienaren. Onlangs hebben zoo de Rotterdammers een oprecht en gansch onschuldig man, Cornelius Geselius, niet alleen onrechtvaardig van zijn dienst beroofd, maar ook door stadsdienaren uit de stad gezet en verbannen." [1]) Na in een anderen brief vermeld te hebben, dat de Staten machtiging verleend hadden aan de Magistraten, om de concept-kerkenordening van 1591 in te voeren, gaat hij aldus voort: „Zeer weinig gemeenten (civitates) worden er gevonden, die niet gaarne dit gezag aan zich trekken; in vele plaatsen oefenen zij het reeds in elk opzicht uit met deze vrucht, dat mannen, der zuivere leer toegedaan, overal buiten den kerkelijken dienst en de regeering der kerk worden gehouden en die alleen gezocht en beroepen worden, die met de nieuwigheden mee gaan. Ook is, zegt hij, op dezelfde dagvaart besloten, de formule der verdraagzaamheid, die twee jaar geleden voor den dag is gekomen, onder den naam van besluit der Staten tot vrede der kerk, na te leven overal waar het der Overheid goed voorkomt. In vele plaatsen beginnen de Magistraten de herders te dwingen die formule te onderteekenen; in andere onthoudt men zich daar nog van, maar in vervolg van tijd zal men het ook daar probeeren. Sommige broeders onderteekenen uit zwakheid; anderen, die wat sterker zijn, weigeren en stellen zich aan het gevaar van uitwerping bloot. Zóó ver hebben onze tegenstanders het nu door deze besluiten gebracht, dat wij in geheel Zuidholland geene hoop meer kunnen hebben, in 't vervolg nog iemand in kerkelijken dienst te brengen, die niet met de nieuwigheden meedoet. De kerken, wien tegen haar wil zulke mannen door de Overheden worden opgedrongen, scheiden zich overal van hen af en stellen een heimelijken dienst in, wat de Politieken ook aan allen trachten te beletten. In 't vervolg hebben dergelijke kerken geen lichte vervolgingen te vreezen" [2]).

---

[1]) *Br. v. H. a. J. Acron.*, 14 (24) April 1612: „Plerorumque enim Magistratuum animos sponte sua ad libertinismum hunc inclinantes plane occuparunt, eosque adversus Ecclesias ita exacerbarunt, ut adversus fideles ministros, ubi rerum potiuntur, crudeliter incipiant saevire. Jam nuper enim Roterodamenses integerrimum atque innocentissimum virum D. Cornelium Geselium non tantum iniustissime ministerio privarunt, sed etiam publicis lictoribus indignissime urbe in exilium ejecerunt." Zie hierover Geesink, *a. w.*, blz. 145—185.

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 1612: „Paucae admodum civitates reperiuntur, quae

In een brief van Aug. 1612, zegt hij: „Onze Vorstianen worden met den dag sterker. Zij hebben het nu zoover gebracht, dat de edelen, die op de dorpen te zeggen hebben, die meest òf Roomschen òf Libertijnen zijn, niemand anders dan een Vorstiaan toelaten en hoewel de kerken eenstemmig andere vrome mannen en die gezond zijn in de leer roepen en eischen, weren zij dezulken met geweld en dringen den kerken tegen haar zin Vorstianen op." [1]) En even later: „Mijn bloedverwant Herman Cuchlinus wacht reeds vier jaar op eene beroeping, die hij uit beroemde plaatsen ook reeds vijf maal heeft gehad, maar even zooveel malen is hij door die mannen met geweld en goddelooze praktijken uitgeworpen, alleen omdat hij der rechtzinnige leer toegedaan is." [2])

---

non avide hanc auctoritatem sibi arripiunt; in multis locis jam omnino eius praxin exercent atque hic eius est fructus, quod viri puriori doctrinae addicti a Ministerio Ecclesiastico et Ecclesiae gubernatione passim excludantur atque ii tantum quaerantur et vocentur, qui hisce novitatibus addicti sunt. Decretum etiam fuit eisdem comitijs *Formulam* illam *Tolerantiae*, quae prodijt ante biennium (bedoeld zal zijn de resolutie van 20 Mei 1610, die reeds in Nov. 1611 hernieuwd was. H. Grotii, *Justific. v. d. Resolutie v. 1617*, blz. 43) „sub nomine Decreti Ordinum pro pace Ecclesiae observandum esse in omnibus locis, ubi Magistratibus visum fuerit. Multis in locis incipiunt Magistratus Pastores urgere, ut isti Formulae subscribant; in aliis adhuc abstinetur sed idem progressu temporis procul dubio tentandum. Fratres alij ex infirmitate subscribunt, alij firmiores recusant et se periculo ejectionis exponunt. .... Eo jam ab Adversarijs res deducta est hisce Decretis, ut in tota Zuydthollandia neminem in posterum ad Ministerium Ecclesiasticum promovendum sperare possimus, nisi qui hisce novitatibus addictus sit. Ecclesiae, quibus invitis tales homines per Magistratus obtruduntur, passim se ab istis segregant et clandestinum exercitium instituunt, quod ipsum omnibus politici conantur etiam impedire. Et metuendae sunt progressu temporis haud leves talibus Ecclesijs persecutiones." De datum van den brief ontbreekt. Hij zal zeer waarschijnlijk in April geschreven zijn.

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 24 Aug. 1612: „Vorstiani nostri quotidie novas acquirunt vires. Eo enim perduxerunt res suas, ut Nobiles, qui pagis praesunt, quorum plerique aut Pontificij sunt aut Libertini neminem admittant nisi Vorstianum et tametsi Ecclesiae unanimi consensu alios viros pios et in doctrina sanos vocent et flagitent, tales violenter arcent et Vorstianos invitis Ecclesijs obtrudunt."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 7 Sept. 1612: „Affinis meus Hermannus Kuchlinus toto hoc quadriennio expectavit vocationem, quam in celebribus locis quinquies habuit, sed ab istis hominibus violenter et scelestissimis rationibus quinquies ejectus est, eam tantum ob caussam quod orthodoxiae sit addictissimus." H. Cuchlinus ging in 1613 naar Edam. V. d. Aa, *a. w.*, i. v. „Cuchlinus, Johannes" en *Br. v. H. a. L.*, 26 Jan. 1613: „Affinis meus Kuchlinus toties ab Arminianis non tantum exclusus, sed etiam ejectus, nuper ab Edamensibus est vocatus, ibidemque cum Geselio et Puppio tertius erit minister."

Zoo ging het in Holland. Wat de andere provincien betreft, wel hadden de Remonstranten in Zeeland, Friesland en Groningen bijna geene aanhangers, maar in Overijsel werden zij wel gevonden en in Gelderland, vooral in het Nijmeegsche kwartier, kon hun invloed niet meer gering genoemd worden [1]), waarom de Synode van Harderwijk 1—3 Juli 1612, die ook Hommius namens de Zuidhollandsche kerken bijwoonde, [2]) om „sooveel moghelick de scheurijnghen der kercke" te voorkomen, een formulier ter onderteekening van de Confessie en den Catechismus voor de aankomende predikanten vaststelde. [3]) Utrecht eindelijk was schier geheel in de macht der Remonstranten. Hier kwam op last der Staten dier provincie 27 en 28 Aug. 1612 eene Synode saâm [4]), waar Wtenbogaert den toon aangaf en dies eene kerkorde werd vastgesteld naar het concept van 1591 en omtrent de controverse punten geheel naar der Remonstranten zin beslist werd [5]).

Hommius zag geen ander redmiddel dan eene Synode Nationaal, „hoewel zij nauwelijks dulden," zeide hij, „dat er van gerept wordt" [6]) en ook in de andere provincien begon men daarnaar steeds meer uit te zien, zoodat Amsterdam gedurig brieven ontving, om nog eens voor het verkrijgen daarvan het initiatief te nemen. Diensvolgens werd dan ook door de synodale kerk daartoe wederom eene vergadering uitgeschreven in den Haag tegen den 25sten September 1612 [7]). Behalve uit Utrecht, dat ook nu wederom niet wilde meedoen [8]), waren uit elke provincie twee dienaren des Woords afgevaardigd. Hommius en Fraxinus vertegenwoordigden als synodale Gedeputeerden Zuid-Holland, Plancius en Hallius de synodale kerk van Amsterdam [9]). Fontanus werd tot praeses, Hom-

---

[1]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 122—127, Baud., *a. w.*, Dl I, boek 2, blz. 89—91.

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl IV, blz. 173, 179.

[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl IV, blz. 203, 204.

[4]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl VI, blz. 328. Baud., *a. w.*, Dl I, boek 2, blz. 89.

[5]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 144, 146. Baud., *a. w.*, Dl I, boek 2, blz. 89, zegt: „Daer waeren wel verscheydene soo Predicanten als andere goede lieden, die hier geen welgevallen aen en hadden, maar wat souden sy doen? met het hooft teghen de muyr te loopen, of teghen eenen oven te gaepen, en doet geen wijs man."

[6]) *Br. v. H. a. L.*, waarschijnlijk uit April 1612: „De remedio jam omnis omnino spes praecisa est. De Synodo Nationali vix sustinent ut verba habeantur."

[7]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 40, waaraan ik ook de volgende mededeelingen hierover ontleende. Zie ook Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 117—121.

[8]) Zie daarvoor Baudart, *a. w.*, Dl I, boek 2, blz. 91.

[9]) Uit Gelderland waren aanwezig Joh. Fontanus en Wilh. Baudartius;

mius tot scriba gekozen. Besloten werd wederom eene „bondige remonstrantie" te ontwerpen; vervolgens werd overwogen wat men daarin zou moeten opnemen [1]), waarna den scriba werd opgedragen haar „te minuteren." Terwijl Hommius hiermee bezig was, bezochten de anderen respectievelijk de gecommitteerden hunner provincien ter Staten-Generaal, die zij „meestal wel gedisponeert" vonden, behalve die van Holland, die voor dit belang „niet genoechsamelyck gelast" waren. Men bracht ook Oldenbarnevelt een bezoek, die o. a. verklaarde, dat eene Nationale Synode thans niet dienstig was en dat het naar zijn gevoelen aan elke provincie en aan elke stad vrij stond eene religie aan te nemen en te laten uitoefenen, zooals zij wilde. Men vroeg ook Maurits en Willem Lodewijk, die toen ook in den Haag was, de zaak te willen helpen bevorderen, wat zij ook gedaan hebben. Den volgenden dag was de remonstrantie „geconcipieert" en werd zij „voorgelesen en geexamineert". 27 September „stonden" de predikanten „in" bij de Staten, verzochten bij monde van Fontanus de Synode en gaven de remonstrantie over. Kort saamgevat was dit haar inhoud:

„De Nationale Synode is nu reeds in zes en twintig jaar niet gehouden. Hierdoor is veel, wat zou gediend hebben tot „voortplantinge van de Euangelische waerheyt, tot bevorderinge van ware Godtsalicheyt, tot onderhoudinge van goede ordre ende vrede, tot welstant der kercken", ongedaan gebleven en zijn „ontallicke zwaericheyden" in de leer en de regeering der kerken ontstaan. Zoo zelfs dat, indien zij niet spoedig worden „geremedieert", ten laatste de eene kerk van de andere en de eene stad van de andere zal afscheuren, gelijk hier en daar reeds gezien wordt. Het allerbeste middel om zulke „zwaricheden te weeren" en nog andere te voorkomen, is eene Christelijke Synode, gelijk de heilige Geest in Hand. XV en de geschiedenis der kerken ons leeren en daar het kwaad zich reeds door alle provincien verspreid heeft, is ook eene Particuliere of Provinciale niet meer voldoende. Eene Nationale is reeds drie-en-twintig jaar gevraagd; is toegestaan den 15den Maart 1606; is nogmaals door U beloofd in 1608 tegen dat de vredesonderhandelingen zouden afgeloopen zijn. Het vorige jaar is er weer „instantelick" op aangedrongen, maar toen is door U geene resolutie genomen, „overmidts het afwesen van" sommige provincien. Nu hebben de

---

uit Zeeland Herm. Faukelius en Wilh. Teelingius; uit Friesland Gellius Acronius en Godefr. Sopingius; uit Groningen Corn. Hillenius en Wolfgang Agricola; uit Overijsel Gosmannus en Joh. Langius.

[1]) Baudart, *a. w.*, Dl I, boek II, blz. 91, 92.

kerken der geunieerde provincien, die „alle te samen suchten ende op het allerhoochste" naar de Synode uitzien, ons wederom afgezonden, om met de gecommitteerden der provincien U nogmaals te verzoeken, nu eens ten laatste deze heilige zaak met Christelijken ijver ter hand te nemen, tijd en plaats voor de Nationale Synode vast te stellen en haar zoo spoedig mogelijk uit te schrijven [1]).

Fontanus c. s. moesten toen „uytstaen". Weer binnen geroepen werd hun gevraagd, of zij alleen door de kerken gelast waren of ook verschenen „met kennisse ende bij ordre" van hunne Hooge Overheden. Hommius en Fraxinus antwoordden daarop, dat zij waren gekomen als synodale Gedeputeerden, die „in de Synoden ten overstaen van de Heeren Commissarissen der Staten belast waren, dese saecke bij de Staten-Generaal te vervolghen." Plancius en Hallius, dat zij verschenen als gecommitteerden van de synodale kerk van Amsterdam en op Oldenbarnevelts vraag, of zij ook eene bizondere last van de Staten van Holland hadden, gaven „de Hollandsche broeders" ten bescheid, dat de Staten van Holland reeds in 1597 het houden der Nationale Synode hadden toegestaan.

De andere afgevaardigden hadden allen ook „ordre ende commissie" van de Staten hunner provincien. Er werd dien dag geene resolutie genomen. 28 September werd zij den predikanten mondeling meegedeeld, maar zij verzochten haar op schrift te mogen ontvangen. Dit geschiedde 29 September. Wat was de inhoud? „De Staten-Generaal hebben altoos behartigd „den welstant, ruste, vrede" in de kerk van Christus; zij zullen dat blijven doen. Als al de provincien hierop gelast zijn, zullen wij op 't verzoek resolveeren, zooals voor den meesten dienst van land en kerk zal bevonden worden te behooren."

De predikanten, wel merkend, dat Holland en Utrecht de zaak tegenhielden [2]), zonden toen nog eene commissie naar Wtenbogaert, om zijne medewerking te vragen voor de Synode, die hij beloofde, mits op conditie, dat er revisie van Catechismus en Confessie zou plaats hebben. Ook meenden zij eerst nòg eens bij de Staten aan te kloppen, maar zij hebben er van afgelaten, „de wtcomste God ende den tijd bevelende." Na hun dank betuigd te hebben aan Maurits en Willem Lodewijk besloten zij, wijl de meesten over

---

[1]) Deze remonstrantie is in extenso opgenomen bij Baudart, *a. w.*, Dl I, boek 2, blz. 92—94.

[2]) *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19*: „Vele onder de Generale Staten oordeelden, dat dese convocatie des Synodi niet langer en behoorde uytgestelt te worden."

Amsterdam naar huis moesten reizen en daar goede kennissen hadden, „bij dewelcke sij sonder groote costen conden verblijven", den tweeden October daar saam te komen, om een schriftelijk bescheid van het nu verrichte op te maken en te „delibereren wat in dese saecke noodigh sal wesen."

Op den vastgestelden dag is ook Hommius in Amsterdam geweest, waar men overeenkwam, dat ieder aan de Staten zijner provincie opnieuw „brieven van ernstighe voorschrijvinge" aan de Staten-Generaal in het belang dezer zaak zou vragen en die dan opzenden aan de kerk van Amsterdam, om ze ter gelegener tijd bij de Staten in te leveren en ter verdere behartiging van dit belang werden met de Gedeputeerden der Hollandsche Synoden en de kerk van Amsterdam H. Faukelius, J. Fontanus en J. Langius aangewezen.

Lubbertus kreeg 12 October dit korte verslag van Hommius: „Het antwoord (der Staten-Generaal) is uitgesteld, omdat de Hollandsche gecommitteerden zich bezwaard gevoelden, daar zij niet zeker wisten wat de wil hunner Heeren was. Het blijkt genoegzaam, dat wij onder dezen „Pontifex" geen concilie zullen houden en dat hiervoor alles tevergeefs door ons beproefd wordt. Wij hebben te Amsterdam overlegd, wat wij bij het uitblijven der Synode moeten doen in het belang der kerken, opdat dit gif zich niet verder verspreide." [1])

Toch is hij voor dit belang, hoewel hij destijds geweldig aan de koorts leed, [2]) nog eenmaal in Amsterdam vergaderd geweest en wel den 17den September 1613 [3]). Hij was ook nu weer de scriba der vergadering. Zij hebben ook toen eene remonstrantie van ongeveer denzelfden inhoud als de voorgaande gesteld, maar zijn er niet mee naar den Haag gereisd, omdat zij wisten, dat sommige provincien absent waren en zij dus niet anders dan een

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 12 Oct. 1612: „Responsum fuit dilatum, cum Deputati Hollandiae conqueruntur sibi non constare de voluntate Dominorum suorum. Apparet satis nos sub hoc Pontifice concilium non esse habituros et omnia huic fini frustra a nobis tentari. Amstelodami deliberavimus quid facto opus sit, dum frustra Synodus expectatur, ut interim Ecclesijs bene sit prospectum, ne hoc virus latius serpat."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 10 Oct. 1613: „Quod nuper literis tuis non responderim, impedivit morbi vehementia, quo nunc in septimam hebdomada affligor. Quotidie me febris adhuc invadit."

[3]) Met hem waren er toen Fontanus, Baudartius, Plancius, Hallius, J. Larenus, G. Udemannus, Bogerman en J. Langius. *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, Dl I, 40.

„dilatoir” antwoord hadden te verwachten en er ook redenen waren, waarom het „niet apparent noch oock oorboir (scheen) te wesen”, dat de Synode nu zou gehouden worden. Twee van Amsterdam met H. Rosaeus en Hommius werden aangewezen haar ter gelegener tijd in te leveren. [1]) Op deze samenkomst is ook overlegd, wat men kon doen in het belang van de kruiskerken, die hier en daar ontstonden en is men overeengekomen, vooreerst op den naam van de „clagende kercken” een geschrift uit te geven, waarin de leer der Remonstranten gesteld werd tegen die der kerken en daarbij te voegen, hoe zij tegen den zin der gemeenten leeraars in en uit de bediening drongen en de Overheden ophitsten en voorts bij de Magistraten aan te houden, dat de onderdrukking dier kerken mocht ophouden.

Op dit geschrift kom ik later terug.

Ondertusschen had men ook nog eenmaal getracht door middel van eene conferentie den wassenden stroom van twisten en onlusten te stuiten. Daartoe had inzonderheid de wijze en godvruchtige Stadhouder van Friesland, Willem Lodewijk, wien de belangen van land en kerk zwaar wogen, zich geinteresseerd. In het najaar van 1612 liet hij in den Haag Wtenbogaert en Hommius, als de voormannen der partijen, gedurig bij zich komen en legde hun ernstig de vraag voor, of zij niet door broederlijke samenspreking middelen zouden kunnen beramen, „om dese droevige twist te stillen ende tot eenigheyt te geraken,” [2]) waarop evenzoo A. Scultetus, hofprediker van den Paltsgraaf Frederik V, die ook destijds in Nederland vertoefde, aandrong [3]).

Hommius gaf ten antwoord, dat, zoo de Remonstranten in niets anders dan de vijf artikelen van de leer der kerk verschilden, er dan nog wel een weg tot eenigen vrede zou kunnen gevonden worden, tot zoolang als het geschil op eene Nat. Synode zou beslist worden, maar daar het te vreezen was, dat velen van hen in de meeste artikelen van gewicht van de leer der kerk afweken en

---

[1]) Zij is te vinden in het *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, Dl I, 40, waar ook de Acta dezer vergadering gevonden worden.

[2]) *Voorrede Acta v. Dordr.*, *1618/19*. *Br. v. H. a. L.*, 6 Dec. 1612: „Illustris Comes Guilhelmus a Nassauio, qui nunc apud nos Hagae agit, qua est prudentia et singulari pietate et zelo ergo caussam bonam excellit, mecum et cum Utenbogardo privatim multoties et multis hac de re egit.”

[3]) *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CXCV en CXCVI.

niet kon geduld worden, dat „onder pretext van dese vijf artyckelen gansch grove dwalingen" in de kerken werden ingevoerd, er geen hoop scheen te zijn, om vrede met hen te sluiten, tenzij zij met ronde woorden verklaarden, dat zij, uitgezonderd de vijf artikelen, in alles aan de belijdenis der kerken vasthielden [1]).

Wtenbogaert verklaarde, dat de eenige weg tot vrede was, dat de dienaren elkander wilden dulden in 't gevoelen van de vijf artikelen en wat hem aanging, dat hij anders geen verschilpunten had en ook ten allen tijde bereid was over andere stukken zijn gevoelen oprecht te verklaren; ook twijfelde hij niet of velen van de Remonstranten zouden hetzelfde willen doen en daarom zou hij met gematigde predikanten gaarne eene samenspreking willen hebben.

De Graaf stelde Hommius met dit antwoord op de hoogte, die toen met Wtenbogaert eene samenkomst gehad heeft, waarin hij aan Hommius dezelfde verklaring deed en waarin zij beiden op zich namen bij de hunnen te bewerken, dat er uit de mannen, die de Haagsche conferentie hadden gehouden, van elke partij drie zouden saâmkomen, „om met ernst samen te bedencken een bequame wech des vredes," die dan aan de kerken ter goedkeuring zou worden voorgelegd. Die het eerst klaar was, zou het den ander berichten. Daarna zouden tijd en plaats vastgesteld worden. [2])

Ook Oldenbarnevelt had hierop aangedrongen [3]) gelijk ook de Staten van Holland bij eene resolutie in December 1612 de bevordering er van aan de Gecommitteerde Raden opdroegen [4]).

---

[1]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19.*

[2]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19. Naerder Advijs over de conferentie tot Delff*, Enchuysen, 1615, blz. 25. Uytenb., *a. w.*, blz. 601. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 183. *Br. v. H., a. L.*, 6 Dec. 1612: „Ex ipsius (Willem Lodewijks) consilio inter nos hoc in nos (Homm. en Wtenbog.) recepimus, ut quisque nostrum cum suis agat, an non existiment operae pretium fore, si ab utraque parte terni conveniremus privatim, despecturi inter nos, si forte via aliqua pacis salva veritate inveniri possit."

Wtenb. in zijn *Oprecht ende Noodtwendich bericht* 's Gravenhage, 1615, blz. 41—43 zegt, dat in de memorie, die hij van deze samenkomst met Hommius gemaakt heeft, van de verklaring, die hij beloofde te willen doen, niets staat en dat ook Corvinus, die bij dat gesprek is geweest zegt, dat zij niet gedaan is. Tevens vermeldt hij aldaar, dat op Hommius' voorstel afgesproken werd, mondeling te handelen en alleen in geschrifte te stellen „seker voet van verdraeghsaemheyt, (die) tusschen beyden wiert getroffen." Zie ook *Oorspronck ende Voortganck der Nederlantsche kerckel. Verschillen*, 1623, fol. 43.

[3]) Uytenb., *a. w.*, blz. 601.

[4]) *Res. St. v. H.*, 26 Nov.—31 Dec. 1612.

Bij de Gereformeerden vond het plan geene algemeene instemming. „Zij," schreef Hommius, „die de gronden er voor goed doorzagen en wien het heil der kerken en de waarheid ter harte ging, keurden het goed." [1]) Velen schreven aan hem, dat zij er groot gevaar in zagen [2]) en anderen spraken hunne afkeuring reeds over hem uit, eer er eigenlijk nog iets geschied was [3]). Hommius' bedoelen was volstrekt niet, iets wat de hoofdzaak betrof, af te maken zonder den eenstemmigen wil en de goedkeuring der broederen [4]); toch wisten sommigen, naar zijne meening wat al te vurigen, die met den staat der kerken en heel deze actie niet goed op de hoogte waren, hun ijver niet behoorlijk te temperen [5]) en daar zij zijne plannen niet wisten, die hij meende toen ook niet ten volle te moeten blootleggen, berispten zij, door ontijdige vrees bevangen, zijne handelingen ten onrechte [6]).

Ook Plancius was er in den beginne tegen en bracht de zaak naar Hommius' oordeel tamelijk onvoorzichtig en afkeurend in den Amsterdamschen kerkeraad [7]), die dan ook besloot, „de Deputaten der Synoden van Zuyd- end NoordHollant (te) waerschouwen voor de nieuwe moderatie, die gevreest wort, om haer daertoe niet in (te) laten, oock D. Festum daervan af te raden." [8]) Deze begreep zelf ook zeer goed, dat hij zich op glad ijs begaf. „Wij weten," schreef hij, „dat wij met zeer listige lieden zullen te doen hebben, die zelden serieus plegen te werk te gaan, maar dit moet ons des te omzichtiger doen handelen. Jk meen, dat ons op deze manier

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Jan. 1613: „Probant omnes qui eius (consilii) rationes perspectas habent et quibus cordi est Ecclesiarum salus et veritas."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 6 Dec. 1612: „Significant plerique per literas non carere hanc rem maximis periculis."

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Jan. 1613: „Non potui tamen quorundam reprehensiones et sermones effugere, etiam nunc antequam quicquam in hoc negotio sit actum."

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 21 Maart 1613: „Nunquam nobis propositum fuit, quicquam ad rem principalem pertinens, transigere sine Fratrum unanimi voluntate et approbatione."

[5]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Jan. 1613: „Fratres nonnulli fervidiores, quibus status Ecclesiarum nostrarum et totius negotij non ita est cognitus, zelum suum nequeunt ita temperare prout oportebat."

[6]) *Br. v. H. a. L.*, 21 Maart 1613: „Sed erant Fratres quidam, quibus consilia nostra non erant cognita et statim manifestari non poterant, qui pro quidem (sic) sed immaturo metu correpti, praepostere nostras actiones reprehendebant."

[7]) *Br. v. H. a. L.*, 28 Maart 1613: „D. Plancius initio improbabat nostrum institutum cum illis colloquendi et satis imprudenter et sinistre consilium nostrum in Presbyterio Amsteldamensi traduxerat."

[8]) Rutgers, *a. w.*, blz. 26 [2]). *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CC.

eene schoone gelegenheid wordt geboden, hen uit hunne schuilhoeken van daan te halen en daartoe te brengen, dat zij de ondragelijke dwalingen van Vorstius, Venator, Bertius en dergelijken òf moeten goedkeuren òf openlijk veroordeelen. Hierop doelen wij voornamelijk" [1]); en een paar dagen, voor de conferentie aanving, zond hij er dit schrijven over aan Joh. Acronius, die toen te Wesel stond: „Wij hebben gemeend dit gesprek niet met fatsoen te kunnen weigeren, tenzij wij overal bij allen dezen blaam op ons willen laden, dat door onze schuld de vrede tusschen ons niet tot stand komt en dien blaam zullen wij bij deze gelegenheid en dat naar recht en waarheid gemakkelijk op die mannen doen neerkomen. Want wij zijn vast besloten, geene deliberatie met hen over die vijf artikelen van de praedestinatie met den aankleve daarvan aan te gaan, tenzij eerst al de Remonstranten rond en klaar met schriftelijke onderteekening openlijk verklaard hebben, wat zij denken over de leer van Vorstius, Bertius en Venator en bekennen, dat zij haar òf toestaan òf met ons verwerpen, wat zij, naar ik denk, nooit zullen doen. Sommigen hunner namelijk hebben privatim rondweg gezegd, dat al de Remonstranten de zaak van Vorstius en zijne leer goedkeuren, wat wij gaarne voor waar aannemen. [2])

Door de ziekte van sommigen hunner, o. a. van Becius en Bogardus konden de Contra-remonstranten vooreerst niet vergaderen, [3])

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 6 Dec. 1612: „Scimus rem fore cum astutissimis hominibus et qui raro serio solent agere. Sed tanto circumspectius nobis erit agendum. Puto hac ratione occasionem nobis optimam oblatum iri, ut eos ex latibulis protrahamus et eo adigamus, ut Vorstij, Venatoris, Bertij similiumque intolerabiles errores aut approbare aut publice condemnare debeant. Hoc nos praecipue spectamus."

[2]) *Br. v. H. a. Joh. Acron.*, 24 Febr. 1613: „Non putavinus tamen hanc communicationem honeste recusare nisi passim apud omnes hanc invidiam in nos velimus concitare, per nos stare quo minus pax inter nos coalescat, quam invidiam nos, idque juste ac vere in istos homines hac occasione facile derivabimus. Statutum enim nobis est nullam cum ijs ingredi deliberationem super articulis istis quinque de Praedestinatione cum annexis, nisi prius rotunde et dilucide omnes Remonstrantes subscriptione manuum declaraverint publice, quid sentiant de Doctrina Vorstiana, Bertiana et Venatoriana eamque aut profiteantur se amplecti aut nobiscum damnent quod puto illos numquam facturos esse. Nonnulli enim ex eorum numero rotunde professi sunt privatim Remonstrantes omnes caussam Vorstii ejusque doctrinam approbare quod nos verum esse facile credimus."

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 6 Dec. 1612: „Nostri propter D. Becii et D. Bogardi adversam valetudinem nondum potuerunt convenire ut super hac re deliberent." Br. v. 26 Jan. 1613: „Propter quorundam ex nostris adversam valetudinem hactenus convenire non licuit."

zoodat de Staten in Januari 1613 bij hen op bespoediging aandrongen [1]). Eerst in Februari kwamen zij er voor saâm [2]) en toen werden benoemd — blijkbaar wilden de Noordhollanders niet meêdoen — Hommius, Becius en Bogardus, waarvan Wtenbogaert bericht gezonden werd. 26 Februari vinden wij hen met Wtenbogaert, Grevinchoven en v. d. Borre te Delft — in den Haag hadden Hommius c. s. niet willen samenkomen [3]) — ter vergadering bijeen [4]).

De gecommitteerden der Hollandsche Staten openden met eene aansporing, om alle „verkeerde passien" af te leggen en ernstig te zinnen op een weg tot vrede, waarna de predikanten betuigden, dat zij met een vredezoekend gemoed daar gekomen waren [5]). Daarna begonnen de mondelinge discussies, die blijkbaar steeds in den goeden toon gebleven zijn. „Op bevel der Staten," spraken Hommius c. s., [6]) „hebben wij gaarne met de drie broeders Remonstranten in „communicatie" willen treden over de vraag, of, „de waerheyt voor desen in de Ghereformeerde kercken deser Landen gheleert, onghequetst blijvende," de aangename vrede hersteld kan worden. Wij kunnen alsnog geen „seeckerder weg" daarvoor vinden dan het houden van eene Nationale Synode, ware het mogelijk nog dezen zomer onder de autoriteit van de H.H. Staten-Generaal, waar de geschillen beslist en een „voet van vrede" beraamd worde overeenkomstig Gods Woord. Wij willen ons daaraan onderwerpen; willen de Remonstranten dat ook, dan is de vrede wel haast getroffen. Nu daar echter maar weinig hoop op is, verklaren wij, als particuliere predikanten, zonder „prejuditie der Ghemeene kerken", dat er, naar het ons voorkomt, geene vruchtbare handeling tot vrede kan begonnen worden, tenzij al de Remonstranten verzekeren, dat zij in geene andere stukken dan in de vijf artikelen iets hebben tegen de leer der kerk, in Confessie en Catechismus

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 6 Dec. 1612: „Moniti fuimus ab Ordinibus ante paucos dies, ut maturemus negotium hoc." Zie ook *Voorrede Acta v. Dordr.*, *1618/19*. *Res. St. v. H.*, 21 Jan. 1613.

[2]) *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CC.

[3]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 42.

[4]) Dezen datum geven o. a. aan Trigl., *a. w.*, blz. 643 en Uytenb., *a. w.*, blz. 602 en ook de *Schriftelijke Conferentie gehouden te Delft*. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 183 noemt onjuist 27 Februari.

[5]) *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19.*

[6]) Ik kan het niet zeker zeggen, maar vermoed wel, omdat men Hommius ook op de Haagsche conferentie tot woordvoerder had verkozen, dat hij 't ook hier geweest is. De *Lyckoratie* zegt blz. 11: „in welcke (Delftsche conferentie) hij, door een bysondere voorsichticheyt, hare dwalinghe van de voldoeninghe Christi...... ontdeckt heeft."

begrepen en dus rondweg hun gevoelen openbaren over de hoofdstukken der leer, die hedendaags in onze kerken tegengesproken of in twijfel getrokken worden door hen, die òf Remonstranten zijn òf met hen „groote gemeenschap" houden. Nu hebben de Heeren Staten van Holland bij resolutie van 3 Dec. 1611 [1]) geordonneerd, dat in de kerken en publieke scholen dezer landen van de *volkomen voldoening onzes Heilands Jezus Christus voor onze zonden, van de rechtvaardigmaking voor God, van het zaligmakend geloof, van de erfzonde, van de zekerheid der zaligheid en de volkomenheid des menschen in dit leven* niet anders zal geleerd worden, „als t' gene doorgaens in de Christelicke Ghereformeerde kercke geleerdt wordt ende in dese Landen tot noch toe geleert is." Laten dus de broeders Remonstranten schriftelijk ronduit verklaren, of hun gevoelen in deze stukken met de leer der kerk overeenkomt of met dat van hen, die hier te lande daartegen leeren. Wij geven U daartoe in eenige theses, wat Confessie en Catechismus hiervan zeggen en in antitheses, wat daartegen voorgestaan wordt. Van harte hopen wij, zoo besluiten Hommius c. s., dat al de broeders Remonstranten de leer der kerken „nopende de voorsz. poincten" voor schriftmatig bekennen; dan bieden wij elkander voortaan de hand tot wering van alle afwijkende leer en zullen wij overwegen, wat over de vijf artikelen der Haagsche conferentie tot vrede met behoud der waarheid dient gedaan te worden, terwijl wij er nog bijvoegen, dat wij ook wel gaarne eene ronde verklaring zouden willen over de *natuur* en *eigenschappen Gods*, de *h. Drievuldigheid* en de *eeuwige Godheid onzes Heeren Jezus Christus*, waarvan eenige Remonstranten ook een vreemd gevoelen schijnen te hebben." [2])

Daarop gaven Wtenbogaert c. s. ten antwoord, dat zij beslist, zoolang de zaken aldus stonden en niet eerst geprepareerd waren, geene Nationale Synode zouden aanvragen. Zij waren van meening, dat de geschillen door synodale besluiten in dien tijd niet zonder kennelijk gevaar voor een schisma konden weggenomen worden [3]). Voorts verklaarden zij: „Broeders! wij moeten beginnen

---

[1]) Baud., *a. w.*, Dl I, boek II, blz. 86; Trigland, *a. w.*, blz. 644 en *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19* vermelden dit als eene *resolutie*. Wtenb. in zijne *K. historie*, blz. 544, noemt het „seecker voorslach van resolutie." In de *Resolutien der St. v. Hol.*, wordt zij niet gevonden. Ook niet in H. de Groot, *Justificatie van de resolutie genomen 4 Aug. 1617*, Ghedruckt 1618.

[2]) *Schriftelicke Conferentie ghehouden tot Delff.* Tot Delff 1615. blz. 1—15.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 14 Maart 1613: „Nos conabamur eos primum inducere ut nobiscum serio urgerent progressum Synodi Nationalis, qua putabamus has controversias optime componi posse: illi hoc abnuebant

met de geschillen waar conferentie over gehouden is en niet over zaken, welke die kwestie niet raken en op loutere vermoedens gegrond zijn. Blijven de uwen bij hun gevoelen in de Contra-remonstrantie en in hun „advies" op de Haagsche conferentie uitgesproken, dat namelijk de vijf artikelen niet „lijdelick" zijn, dan is de hoop op vrede afgesneden. Uw voorslag, dat al de Remonstranten eerst eene verklaring zullen doen over de door U aangehaalde punten, waarover tusschen ons geen geschil geweest is, zonder dat gij daarbij verzekering doet, dat men ons in de vijf artikelen dulden zal, is onbillijk. Wij vragen U dus vriendelijk, of die naar uw persoonlijk gevoelen mogen geleerd werden of niet. Antwoordt gij neen, dan scheiden wij in vriendschap en bevelen Gode de uitkomst; maar zegt gij ja, dan zullen wij op uwe vragen in „op rechte conscientie" een antwoord geven." [1])

Nadat men nu nog op voorstel van Hommius besloten had het besprokene in geschrifte te stellen, was de eerste dag der conferentie afgeloopen. 's Anderen daags werden dan ook de beide schrifturen overgeleverd. [2])

Scherp stonden dus de partijen weer tegenover elkander en de gecommitteerden der Staten meenden dan ook er op te moeten aandringen, toch niet zonder een bevredigend resultaat uit elkander te gaan. [3]) Het laatste woord was toen aan Hommius c. s. „Wij moeten," verklaarden zij mondeling en schriftelijk, „ook na rijpe overlegging blijven bij ons gevoelen, dat geen weg tot vrede kan gevonden worden, tenzij de door ons gevraagde onderteekening eerst geschiede. Voorts berust het niet op vermoedens, dat de gevoelens strijdig met de leer der kerken, die wij aanhaalden, hier te lande gedreven worden, maar dat kan, zoo noodig, met goede bewijzen gestaafd worden. Opdat echter de aangevangen „handelinge tot vreede" niet worde afgebroken, willen wij „voor onse Persoonen, sonder prejudicie der kercken" wel zeggen, dat wij „persisterende bij de Leere teghen de voorsz. vijf Articulen bij ons in de conferentie gesustineert," eene onbepaalde dulding daarvan tot stichting der kerken niet dienstig achten. Desniettegen-

---

et rotunde profitebantur se rebus sic stantibus et prius non praeparatis Synodum Nationalem non esse flagitaturos: putabant etiam decretis Synodicis controversias nostras hoc tempore sine manifesto schismatis periculo non posse tolli," en *Voorrede Acta v. Dordr. 1618/19.*

[1]) *Schriftel. Conferentie,* blz. 15—17.

[2]) Wtenb., *Oprecht en Noodtwendich bericht,* blz. 41, 42.

[3]) Uytenb., *a. w.,* blz. 603.

staande meenen wij, dat zoo de Remonstranten zich uitspreken „in maniere als wij versocht hebben," wel „eenighe bequaeme forme" van „duldinghe" kan ontworpen worden, die eenerzijds de kerken zouden kunnen aannemen en andererzijds de Remonstranten niet behooren af te slaan, indien zij den vrede willen zoeken. Over zulk een concept van „duldinghe" willen wij nader met onze medebroeders spreken, mits gij van uwe zijde aanneemt de Remonstranten te bewegen tot eene schriftelijke verklaring over de gevraagde punten." [1])

Beiderzijds werd dit aangenomen en zoo ging deze conferentie op den tweeden dag uiteen. [2])

Hommius c. s. wilden dus wel eene zekere tolerantie over de vijf artikelen toestaan tot straks eene Nationale Synode besliste, als daarmede maar niet de sluizen voor ketterijen op schier elk punt der leer werden opengezet. De Remonstranten wilden zich door geene onderteekening tot iets verbinden, voor en aleer in eerstgenoemd opzicht de tolerantie was ingewilligd.

Korten tijd daarna [3]) werden de uitgewisselde stukken, verrijkt met de bewijsplaatsen uit de geschriften van Vorstius, Arminius, Bertius, Venator en anderen voor de antitheses, die Hommius c. s. aan Wtenbogaert c. s. ter verwerping hadden aangeboden te Delft uitgegeven [4]) onder den titel, *Schriftelicke Conferentie, ghehovden tot*

---

[1]) *Schriftel. Conferentie*, blz. 17—19. Uytenb., *a. w.*, blz. 603.

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 14 Maart 1613: „Ita fuit discessum.... Illi promiserunt se cum reliquis Remonstrantibus hac de re acturos; nos promisimus nos interim de concipienda tolerantiae formula cogitaturos. Tempus nullum est praefixum." Volgens Wtenbog. in zijn *Verdedigingh van de Resolutie totten vrede der kercken*, 's Gravenhage, 1615, blz. 195, hadden Hommius c. s. gezegd, dat de Remonstranten er wel zes weken, ja twee maanden voor mochten nemen. In zijne *K. historie*, blz. 604, schrijft Wtenbogaert, dat hij en de zijnen deze toezegging deden op voorwaarde, dat de hun voorgelegde vragen geheim zouden worden gehouden, maar dat er niettemin reeds dienzelfden dag copieën van onder het volk liepen.

[3]) Uytenb., *a. w.*, blz. 604.

[4]) Met zekerheid kan niet gezegd, wie dit werkje uitgegeven heeft, maar zeer waarschijnlijk zal het van de zijde der Contra-Remonstranten geschied zijn, want de drukker zegt er in, dat hij de bewijsplaatsen voor de antitheses uit Vorstius e. a. „*van een goet vrient*" gekregen heeft en Trigland *a. w.*, blz. 648 zegt, dat Hommius c. s. *zelven* aangetoond hebben, dat de antitheses met de „eyghene formele woorden" uit de geschriften van Vorstius, Arminius e. a. genomen zijn. Waarschijnlijk hebben Hommius c. s. dus de copie daarvan aan den drukker gezonden, maar het beter gevonden, dat hunne namen er niet onder vermeld werden. En in hun naam zal het dan wel gedaan zijn door Hommius, die dan ook 28 Maart 1613 aan Lubbertus schreef: „Antitheses nostras descripsimus

Delff, den 26en ende 27en Februarij 1613 tusschen ses kercken-dienaren. [1])

De uitwerking, die deze conferentie had, was zeer verschillend. Naar Hommius meende had zij de Remonstranten in de war gebracht en wisten zij niet wat kant zij uit moesten. [2]) Zij hadden, zegt hij, dezen onzen eisch niet verwacht, welks billijkheid zoo in het oog springt, dat al onze kerken haar inzien en roemen. [3]) De Gereformeerden daarentegen, nu zij zagen wat door hem en zijne twee medegedeputeerden te Delft bedoelden verricht was, prezen hunne plannen als uit éénen mond. [4]) Ook Plancius, wiens aard hij kende, niet haatte, wist hij geheel te bevredigen en met Plancius ook den Amsterdamschen kerkeraad. [5])

Overeenkomstig de afspraak, bij het uiteengaan van de Delftsche conferentie gemaakt, vroeg Hommius 14 Maart aan Lubbertus, hem zoo spoedig mogelijk, de zaak mocht eens voortgang hebben, te willen schrijven *of* en *op welke wijze eene formule van tolerantie over de artikelen van de praedestinatie*, *den vrijen wil* ende *volharding kon ontworpen worden* en 28 Maart herhaalde hij dit verzoek nog eens [6]).

Waarschijnlijk heeft hij daarover ook wel het advies gevraagd

---

ex scriptis Arminij, Vorstij, Bertij, Venatoris et recentium apud nos Scriptorum."

Ook Episcopius beschuldigde Hommius in 1616, dat hij de oorzaak was, dat de *Delftsche Conferentie* was uitgegeven. G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 393. Zie ook Rogge, *Gesch. der Remonstranten*, Amsterdam 1861, blz. 13.

[1]) De oorspronkelijke stukken bevinden zich in het *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 2e dl, 41. Zie voorts over deze conferentie Trigland *a. w.*, blz. 642—648.

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 14 Maart 1613: „Ostendunt (Remonstrantes) se nunc vehementer constrictos esse et lupum auribus tenere."

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 28 Maart 1613: „Non expectarunt hanc nostram postulationem, cujus aequitas ita notoria est, ut omnes Ecclesiae nostrae eam videant et collaudent."

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 21 Maart 1613: „Nunc autem cum vident quid a nobis intendatur et Delphis actum fuit, omnes uno ore consilia nostra probant et collaudant."

[5]) *Br. v. H. a. L.*, 28 Maart 1613: „Sed nos ei (Plancio) abunde satisfecimus. Hominis ejus mores nos novimus, non odimus. Omnes Ecclesiae nunc Actionem illam Delphensem approbant et laudant, etiam Amsteldamenses."

[6]) *Br. v. H. a. L.*, 14 Maart 1613: „Velim ut per otium ad me accurate perscribas An et qua ratione super articulis de Praedestinatione, libero Arbitrio et Perseverantia formula aliqua tolerantiae, ut vocant, concipi possit, si forte ulterius res procedat, idque ut fiat primo quoque tempore, pervelim" en 28 Maart: „Quibus conditionibus tolerantia aliqua in articulis illis quinque prioribus, si concedi possit, salva veritate, velim ut per otium perscribas. Hoc enim hodie maxime urgetur."

van Joh. Acronius, ten minste deze maande hem tot groote voorzichtigheid. „Bedenk, mijn broeder," schreef hij, „dat gij hierin optreedt in een publiek theater en ten aanschouwe der kerk, ja der geheele wereld. Verdedig de waarheid, die gij in de Haagsche conferentie, naar het oordeel van alle doctoren, die men er over hoort, zoo uitnemend hebt voorgestaan, dapper!.... Zoo wij schandelijk de wapenen wilden wegwerpen, ontwijken en vluchten, zal God andere handhavers zijner waarheid verwekken." [1])

Wat de Remonstranten betreft, al verklaarde Wtenbogaert voor zijn persoon dat hij de antitheses, hun voorgelegd, verwierp en de theses aannam, als zij overeenkomstig de Schrift en de harmonie der Confessies werden verstaan, [2]) toch bleek wel, dat de Remonstranten, opdat zij zich niet bloot gaven of hunne bondgenooten verrieden, er niet op zouden antwoorden. [3])

In de laatste helft van Maart toch werd Hommius per brief voor de Staten geroepen, om tegelijk met Wtenbogaert verslag te doen van de Delftsche Conferentie en aan te geven, welk uitzicht op vrede er nu was. [4]) Maar Wtenbogaert wist door den advocaat te bewerken, dat zij apart zouden gehoord worden. [5]) Hommius moest toen het eerst komen; hij verhaalde eenvoudig en uitvoerig heel de zaak en zeide, dat hij niet zag hoe de vrede kon verworven worden, als de Remonstranten hun gevoelen niet openbaarden over

---

[1]) *Br. v. Joh. Acron. a. Hommius*, 12 April 1613: „Cogita, Frater, versari hic vos in Theatro publico et conspectu Ecclesiae adeoque universi mundi.... Veritatem quam in Hagiensi Disputatione praeclare asseruistis omnium Doctorum, quos hic licuit audire judicio, fortiter tutamini. Si nos abjectis armis turpiter elabi ac fugere vellemus, alios DEUS excitabit veritatis suae vindices."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 28 Maart 1613: „Utenbogardus dicebat nuper in conventu Ordinum, quod ad se attinet, approbare Theses nostras et Antitheses rejicere, si secundum Scripturam et confessionum Harmoniam intelligantur."

[3]) Ibidem: „Existimamus istos ad Theses et Antitheses illas non responsuros esse, ne aut se prodant aut socios condemnent."

[4]) Ik stel deze oproeping in de laatste helft van Maart, omdat Hommius in den brief van 21 Maart zegt, dat hij er geweest is en 28 Maart schrijft: „Evocatus fui superiori septimana literis Ordinum ut una cum Utenbogardo exponerem, quae Delphis inter nos acta sint et quae sit spes obtinendae pacis," terwijl hij er in den brief van 14 Maart nog niet over spreekt.

[5]) *Br. v. H. a. L.*, 21 Maart: „Utenbogardus per Advocatum callide procurat, ut nos seorsim audiremur". In *Oorspronck ende Voortganck der Geschillen*, fol. 45 staat, dat „Wtenbogaert niet wel te passe zijnde, Festus eerst alleen ghehoort wierdt."

de controverse artikelen. [1]) Even later kwam Wtenbogaert binnen. „Die heeft toen," schrijft Hommius, „in eene lange oratie getracht de Staten diets te maken, dat wij onbillijk handelden in het eischen van die verklaring; dat wij maar al te vermetel een nieuw examen voor hen wilden instellen en eene inquisitie in de kerk invoeren; dat onze eisch volstrekt niet den vrede beoogde, maar de vermeerdering der geschillen; en veel meer andere zaken van dien aard stelde hij wijdloopig voor, ten doel hebbend de Staten te overtuigen, dat zij tot deze verklaring niet gehouden waren. [2])

Hommius was voor wat de Staten hierin beslissen zouden wel beducht [3]) en terecht, gelijk de uitkomst bewees. Na eenige dagen namen de Staten met meerderheid van stemmen, de Heeren van Amsterdam, Dordrecht en Enkhuizen wilden niet meêdoen, het volgende besluit: „De drie Contra-remonstranten moeten in geschrifte stellen, hoe met stichting der kerken „het verscheyden ghevoelen inde voorsz. vijf poincten sal mogen geleert ende getolereert worden" en dit geschrift aan de drie Remonstranten of aan de Gecommitteerde Raden overgeven; voorts, het is „noch dienstelyck, noch stichtelyck," dat de Remonstranten antwoorden op de hun gestelde vragen en dat nieuwe kwestien „ghemoveert" worden." Ook werd nogmaals met nadruk geboden, dat niemand zou „usurpeeren" den naam of de autoriteit van Gedeputeerde van de Synode; de Heeren zelven zouden voortaan over de zaken der religie beslissen. [4])

Zoo werd Hommius c. s. een zware last opgelegd en den Remonstranten eene wijde deur geopend. De eersten besloten dan

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 21 Maart 1613: „Ego totam caussam simpliciter et prolixe exposui et dixi nos non videre ullam conciliandae pacis rationem nisi declarent quid de reliquis illis articulis controversis sentiant." Trigland, *a. w.*, blz. 648.

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 21 Maart 1613: „Ille, me absente, prolixa oratione Ordinibus conatus fuit persuadere, nos inique illam Declarationem ab illis petere, nimis audacter novum ipsorum examen velle instituere et inquisitionem in Ecclesiam invehere; Hanc nostram petitionem minime ad pacem spectare sed ad multiplicandas controversias et multa alia ejusdem generis prolixe proposuit eum in finem, ut persuaderet Ordinibus eos non teneri ad hanc Declarationem." Zie ook *Oprecht ende noodtwendich bericht*," blz. 9—13. Trigland, *a. w.*, blz. 648.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 28 Maart 1613: „An contra nos decretum aliquod sint procuraturi (Ordines), nos metuimus et dies docebit brevi."

[4]) *Resol. St. v. H.*, 5 (29) Maart 1613. *Br. v. H. a. L.*, 6 Mei 1613: „Superioribus comitijs Utenbogardus tantum obtinuit, ut Ordines Hollandiae nobis mandaverint ne a Remonstrantibus Declarationem illam super istis Articulis propositis postulemus. Ita tergiversationem suam Ordinum autoritate callide obvelant."

ook hunne bezwaren en redenen daartegen bij de Staten in te brengen [1]). Of dit toen ook dadelijk geschied is, weet ik niet, maar zeker is het den 9den November van dat jaar gebeurd, toen Hommius door H. Rosaeus naar aanleiding dier resolutie een *Naerder Advijs* den Staten liet overhandigen, waarin zij hun gevoelen over eene tolerantie van de vijf artikelen uiteenzett'en. Ongeveer gelijktijdig gaven ook de Remonstranten eene missive over [2]). Nadat Oldenbarnevelt dit *Naerder Advijs* eerst eenige dagen voor zich had gehouden [3]) werd het tegelijk met het stuk der Remonstranten in de Statenvergadering gelezen, waarna aan Wtenbogaert en Hommius verboden werd ze in 't licht te geven [4]). Ruim een jaar later echter werd het stuk van Hommius c. s., hoewel niet door hen onderteekend, te Enkhuizen uitgegeven onder den titel *Naerder Advijs over de conferentie tot Delff gehouden,.... t' samen ghestelt door drie Dienaren des Goddelijcken Woorts.....*" [5])

In dit belangrijk en tamelijk uitvoerig geschrift, waarvan Hommius wel weer de steller zal geweest zijn, [6]) beklagen zij zich eerst over de beschuldiging, die Wtenbogaert in de Statenvergadering tijdens de absentie van Hommius tegen hunne handelingen op de Delftsche conferentie had ingebracht en verzoeken dan den Staten, daar zij nu maar een particulier advies over het „dempen en beslechten der swaricheden van anderen gemoveert" geven, daarover het gevoelen der „ghemeene kercken" in te winnen. Daarna gaan zij aldus voort:

„Wat nu het eerste punt der resolutie betreft, dat wij moeten stellen „in wat voegen wij verstaen, dat met opbouwinghe, rust ende vrede in de Christelijcke kerke het verscheyden gevoelen in de vijf poincten der Remonstranten sal mogen gheleert ende ge-

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 6 Mei 1613: „Nos contra mandatum illud proximis comitijs statuimus gravamina et rationes nostras proponere. Mandarunt etiam, ut tradamus nos tres scripto consilium nostrum, qua ratione existimemus priores quinque articulos cum aedificatione doceri posse. Nos hac de caussa conveniemus inter nos deliberaturi." Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 188.

[2]) Uytenb., *a. w.*, blz. 605 en *Naerder Advijs over de Conferentie tot Delff*, 1615.

[3]) *Praest. ac erud virr. Epp*, N°. CCXIX.

[4]) Uytenb., *a. w.*, blz. 605.

[5]) Rogge, *Gesch. der Remonstranten*, blz. 13.

[6]) Het wordt in de *Oratio funebris* en voorts bij andere schrijvers steeds onder zijne werken gerekend. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 190 zegt: „Hommius zal zeker wel de steller van dat stuk zijn." In de Hollandsche vertaling van de *Oratio funebris* wordt het niet genoemd.

tolereert worden," ons gevoelen is nog, dat zoolang de Remonstranten de gevraagde verklaring niet geven, geen „concept van duldinghe" kan gesteld worden, dat werkelijk tot vrede zou leiden. Want het geschil loopt niet alleen noch ook voornamelijk over de vijf artikelen, maar ook over nog vele andere. Al wist men dus over de eerste iets te ontwerpen, dan blijven nog andere over, waarover weer opnieuw geaccordeerd zou moeten worden. Toch zullen wij, daar het ons door U belast is, ook zonder de verklaring te ontvangen, ons advies geven, om van onzen kant alles te doen wat tot vrede kan dienen. Wij onderscheiden dan met de resolutie tusschen het *tolereeren* en het *leeren* van het gevoelen.

Het eerste kan toegestaan op deze drie condities.

1. Indien de Remonstranten heilig willen beloven hun afwijkend gevoelen niet meer openlijk noch „int bysonder" te verbreiden, maar het voor zich te houden totdat de Nat. Synode zal beslist hebben.

2. Indien zij rondweg willen verklaren voor 't overige de leer, begrepen in onze formulieren van eenigheid, voor schriftmatig te houden en bedenkingen, die zij later mochten krijgen, den Classen en Synoden te openbaren, zonder heimelijk aanhang te maken, bereid zijnde om er rekenschap van te geven.

3. Indien zij hiertegen zich „souden comen te verloopen," dat zij zich dan het oordeel der Classen en Synoden willen onderwerpen volgens de orde in de Synode beraamd.

Deze condities zijn billijk.

De *eerste*, omdat de Remonstranten altijd voorgeven, dat de verschilpunten het fundament der zaligheid niet raken; ja, gelijk sommigen zeggen, „het schrapsel van de naghels niet waerdigh en zijn." Men kan dus daar wel van zwijgen en behoort een wijle tijds er van te zwijgen om des vredes wil. En zij kunnen daarbij niet tegen ons zeggen: dan moet gij er ook van zwijgen. Want vooreerst, wij brengen geene nieuwe leer, maar blijven bij wat eendrachtig in deze kerken altijd geleerd is en in den Catechismus is begrepen en vervolgens, wij achten de vijf geschilpunten niet van zoo klein gewicht, maar houden ze voor nuttig en noodig om geleerd te worden.

De *tweede*, omdat de Remonstranten, indien zij niet meer hebben tegen de aangenomene leer dan in de vijf artikelen begrepen is, geene „swaricheyt" behoeven te maken, die artikelen in hare waarde gelaten zijnde, voorts de aangenomene leer voor goed te bekennen en te onderteekenen, inzonderheid als daarmede de vrede te verkrijgen is.

De *derde*, omdat het niet genoeg is, dat er goede wetten en ordonnantien zijn in de gemeente des Heeren, maar men moet ook goed opzicht nemen, dat zij wel onderhouden worden.

Nu het *leeren* van het gevoelen.

Hoe het ooit tot „opbouwinge, ruste ende vrede in de ghemeente" zal kunnen geschieden, dat van „éénen stoel der waerheyt" in ééne gemeente door dienaren der Gereformeerde kerken een „verscheyden gevoelen" zal geleerd worden, kunnen wij niet inzien. Het zal de zwakken ontrusten en doen twijfelen; onvrede, krakeelen, verwarring, scheuring veroorzaken. Wat onderwijzing en vastheid in de religie zullen de toehoorders dan kunnen verkrijgen? Wat roem en oorzaak zal er voor de vijanden der waarheid uit ontstaan tot laster en schimp! Altijd zijn „beroerten" veroorzaakt door het invoeren en drijven van nieuwe verschilpunten, gelijk nu ook weer door de Remonstranten is geschied. Daarom zijn van ouds in Gods kerk „seeckere Symbolen, Confessien ende dierghelijcke formulieren van eenicheydt" gesteld, opdat de leeraars van ééne kerk zoo veel mogelijk hetzelfde gevoelden en spraken. Wij hebben die, Gode zij dank, ook en achten, dat niemand iets leeren mag wat daartegen strijdt. „Onbepaelde duldinghe," zooals de Remonstranten willen, kunnen wij dus niet toestaan. Het schuilen onder „twijfelachtighe ende dubbelsinnighe manieren van spreecken" kan ook den twist niet wegnemen. Men moet ronde verklaring geven; anders bedriegt men de gemeente en blijkens de geschiedenis is de vrede op die manier ook nooit verkregen.

Zullen dan de Remonstranten hun vijf artikelen volstrekt niet mogen leeren? Wij antwoorden daarop: „de artikelen zelve zouden door „eene bequaeme uytlegginghe eenichsins verschoont ofte ghebeetert" kunnen worden, hoewel zij om haar dubbelzinnigheid zeer „sorghelijck" zijn, maar in de verklaring daarvan op de Haagsche conferentie gegeven, staan „sodanighe poincten," dat zij naar onze meening niet in de Gereformeerde kerken mogen geleerd worden."

Daar geven zij dan uittreksels van en adviseeren aan de Staten, òf daarover eene Synode saam te roepen ter examinatie òf ze aan de Classen te zenden.

Over het tweede punt der resolutie, „dat de Staten noch dienstelyc, noch stichtelyck" oordeelen „dat van weghen der Remonstranten op de poincten van ons henluyden voorghehouden eenighe verclaringhe sal werden gedaen", zeggen Hommius c. s. in hun advies dit:

„Wij moeten en willen uw bevel hierin gehoorzamen, „de saecke Godts voorsienicheyt ende uwer sorghe bevelende," maar wij moeten U toch zeggen, dat wij die verklaring niet geëischt hebben, om „nieuwe questien te moveren: noch om vermeettelyck onse medeBroeders van nieuws te willen examineren, veel weijnigher, om eene onbehoorlycke Inquisitie te exerceren," zooals Wtenbogaert ons in uwe vergadering heeft beschuldigd, maar om te doen, waartoe wij bijeengekomen waren en aldus een goed fundament voor een oprechten vrede te leggen. Want die punten worden hier te lande geleerd door hen, die òf Remonstranten zijn òf hunne partij zijn toegedaan. De kerken hadden dus rechtvaardige oorzaak van „naedencken" en zoolang dat bleef, waren zij niet te bewegen tot eenig verdrag over de vijf artikelen. Daarom wilden wij hun de gelegenheid geven door de gevraagde onderteekening dat „naedencken" weg te nemen, zoo zij ten minste die punten, strijdig met de leer der kerk, werkelijk verwierpen. En Wtenbogaert had zelf aan een van de „voornaemste ende voortreffelijkste Heeren deser Landen" en daarna aan één onzer medebroeders verklaard, dat de Remonstranten anders niet hadden dan de vijf artikelen en dat zij bereid waren over andere punten eene ronde verklaring te geven. En al was dit van te voren niet besproken geweest, dan moet een oprecht leeraar der waarheid altoos bereid zijn, rondweg zijn gevoelen te zeggen over de voornaamste stukken der leer aan zijne medebroeders, als de vrede der kerk anders niet kan verkregen worden."

Wat nu het derde punt der resolutie aangaat, dat de Staten het ook niet „dienstich noch stichtelyck" hadden geoordeeld „dat van d'een of d'ander zijde nieuwe questien ghemoveert worden", daarop zegt het *Naerder Advijs:* „Wij hebben ze niet gemaakt, en willen ze niet maken; wij houden ons aan de gezonde leer, maar de Remonstranten hebben ze gemaakt en gedreven. Wij hebben alleen getracht de door andere „ghemoveerde nieuwe questien" te weren en in 't toekomende te verhoeden. Al voor twee jaren op de conferentie hebben wij U reeds gezegd, dat er meer punten van verschil waren dan de vijf artikelen en om U nu te toonen, dat wij ze niet „uyt de lucht geraept hebben," gelijk men ons wil beschuldigen, zullen wij U een „cleyn proefstuck van het bewijs" geven." Zij citeeren dan wat Confessie en Catechismus leeren van *Christus' voldoening*, de *rechtvaardigmaking*, het *zaligmakend geloof*, de *erfzonde*, de *zekerheid der zaligheid* en de *volmaaktheid des menschen in dit leven* en wat daarmee in strijd Vorstius, Arminius, Bertius, Venator, V. d. Borre e. a. drijven, latende nog

verscheidene andere punten weg. „En," zeggen ze dan verder, „die dit voorstaan zijn geene openbare vijanden uit Polen, Lithauen of elders vandaan, maar leeraars in onze kerken, de voornaamsten onder de Remonstranten. Ook zijn het geene stukken, die weinig te beduiden hebben. Integendeel! zij raken het fundament onzer zaligheid. Daar nu in de resolutie ook gezegd wordt, dat Uwe Ed. Mog. door uwe autoriteit en dispositie zult voorzien in de „behoudenisse der suyvere Leere na Godts Woort," zoo dragen wij voorts de zaak aan U op. Wilt haar rijpelijk in de vreeze des Heeren overwegen en zulk eene „ordre" stellen, dat vooreerst de waarheid des Evangelies en de zuivere Gereformeerde leer bewaard, daarna ook een christelijke en vaste vrede gesteld mag worden." [1])

Helder en klaar komt in dit principieele, zaakrijke geschrift Hommius' standpunt in zake het tolerantie-vraagstuk uit. Het eenige, afdoende en rechte middel tot beslechting der geschillen acht hij eene wettige Synode. Zonder eene stellige verklaring omtrent de overige stukken der leer zal naar zijne meening geen moderatieconcept over de vijf artikelen tot vrede kunnen leiden en hij betwijfelt zeer, of de Remonstranten in 't algemeen die verklaring met eene goede conscientie kunnen geven. Maar hen en hen alleen, die rondweg bekennen, dat zij in niets anders bezwaar hebben tegen de leer der kerk dan in de vijf artikelen, wil hij tijdelijk dulden na uitdrukkelijke toezegging, dat zij voor hun afwijkend gevoelen geene propaganda zullen maken, maar dit absoluut voor zich zullen houden en bij verbreking dier belofte zich aan het kerkelijk oordeel in Classen en Synoden zullen onderwerpen. Wtenbogaert gaf nog datzelfde jaar tegen dit *Naerder Advijs* zijn *Oprecht ende Noodtwendich Bericht op een bitter schrift* uit, waarvan Leydekker zegt: „Die se bij den anderen siet, sal dit Berigt de roem geven, dat het in bitterheid wel honderdmaal de loef boven 't ander schrift afsteekt." [2])

Hadden wij in het voorgaande reeds ruimschoots de gelegenheid op te merken, hoe destijds schier geen enkel groot en gemeenschappelijk belang der kerken behandeld werd, of Hommius was er als een der leiders onder de Gereformeerden in betrokken, wat ons van zijne uitgebreide correspondentie uit die dagen overbleef, levert evenzoo het bewijs, dat hij over alles, wat er op het breede

---

[1]) Een breed uittreksel uit dit *Advijs* heeft Trigland, *a. w.*, blz. 649—653. Zie ook Leydekker, *a. w.*, Dl II, blz. 378—385.

[2]) Leydekker, *a. w.*, Dl II, blz. 385.

terrein van kerk en universiteit voorviel, een wakend oog hield. Zijne zorgen gaan over de Leidsche academie, waarvan hij naar aanleiding van Cunaeus' *Sardi Venales* [1]) schreef, dat zij met den dag meer en meer en dat wel te recht in verval geraakte; over Groningen, waar men plannen had eene „Illustre school" op te richten, waarvoor hij Emmius [2]) en later, toen hij hoorde, dat de Middelburger school geheel verviel, Gomarus aanbeval [3]); over de Friesche universiteit, waar ik reeds vroeger op wees [4]); hier zou hij gaarne Bogerman en Sopingius de benoeming zien aannemen en als dat niet gelukte, Thysius en Sladus zien optreden [5]). Hij houdt briefwisseling met Pareus in Heidelberg [6]); in Frankrijk met Molineus en Tilenus, wier twist en verschillen hij zeer betreurde [7]) en zeker ook met invloedrijke mannen in Engeland [8]).

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Jan. 1613: Cunaeus propter satyram suam seu potius Pasquillum a studiosis quotidie exploditur et sane merito Academia nostra magis magisque in dies collabascit. Exercitia omnia frigent ac pene jacent." In een brief van 28 Maart 1613 spreekt hij nog eens over „de Satyra Menippea" van Cunaeus. De titel van het werk was, *Sardi venales, satyra menippea in hujus seculi homines plerosque inepte eruditos.*

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Jan. 1613: „Intelligo Groningenses cogitare de erigendo illustri Schola et laborare de Theologo, quem domi habere puto praestantissimum D. Emmium, cui nescio an parem facile aliunde sint arcessituri." Emmius was rector van de Latijnsche school te Groningen.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 6 Mei 1613: „Si Groningenses adhuc quaerant Theologum, non dubito quin D. Gomarus si vocaretur operam illis addiceret. Schola enim Middelburgensis plane dilapsa est et dolet ipsi, se nullam nunc operam Ecclesiae praestare posse."

[4]) Op blz. 8.

[5]) *Br. v. H. a. L.*, 5 Oct. 1614: „Bogermanni et Sopingii vocationes, si non succedant, ut eorum in locum vocentur D. Thysius et D. Sladus, Academiae vestrae et honori et molumento summo foret," en in den brief van 6 Nov. 1614: „Quid tandem de D. Bogermanno et D. Sopingii vocatione futurum sit, scire desidero. Tentavi nuper D. Sladi animum, si forte in alterutrius locum vocaretur. Sed intellexi eum lautam istam conditionem quam habet pro tenui stipendio, quale vobis erogatur nunquam esse permutaturum. Putarim maiorem fore spem de obtinendo D. Thysio, qui nobis nuper adfuit et non videbatur abhorrrere, cum sermonem cum eo haberem ea de re." Sladus was rector van het Amsterdamsche gymnasium.

[6]) *Br. v. H. a. L.*, 18 April 1613: „Ita ad me nuper scripsit D. Pareus. Acta ad me misit Synodi Lublinensis."

[7]) *Br. v. H. a. L.*, 27 Juni 1613: „Transmisit D. Molinaeus nuper ad me et D. Polyandrum scriptum suum de justificatione adversus D. Tilenum et petit scire judicia nostra. Nos scriptum non possumus plane improbare sed dolet duo tam praestantia lumina Ecclesiarum Gallicarum ita adversis frontibus concurrere ...." en in den brief van 17 Aug. 1613: „Contentio inter D. Molinaeum et D. Tilenum magis magisque incru-

Bij één onderwerp uit zijne correspondentie met Lubbertus uit de jaren 1613 en 1614 dien ik even langer stil te staan. Het is de strijd tusschen Lubbertus en Hugo de Groot. De Franeker hoogleeraar had zijn *Commentarii ad non agnitos XCIX errores Lubberto a Vorstio objectos* opgedragen aan George Abbot, den Aartsbisschop van Cantelberg en in die opdracht vrij scherp de handelwijze van Hollands Staten bij Vorstius' benoeming en in de kerkelijke aangelegenheden gecritiseerd. Hugo de Groot schreef daar toen tegen zijn *Ordinum Hollandiae Westfrisiaeque Pietas.* Hommius gaf aan Lubbertus daarover dit oordeel: „Ik heb het vluchtig doorgelezen en gemerkt, dat hier en daar veel door hem ter kwader trouw wordt verhaald. Indien de vroomheid der Staten op geene andere wijze dan door leugen en laster kan verdedigd worden, dan ware het zeker beter, dat zulk eene defensie in de pen gebleven ware. Pietas impietate non est defendenda". En dan gaat hij aldus voort: „Ik twijfel niet of gij hebt zijne list wel opgemerkt; zonder dat gij er aanleiding toe gegeven hebt, gaat hij een zijpad in (en spreekt) over de kwesties van het recht der Overheid in kerkelijke zaken; in de saamroeping der Synoden; in de beroeping der dienaren; (over de vraag) welke vorm van kerkregeering meest met de h. Schrift overeenkomt en dit alles behandelt hij zoo uitvoerig, om, als gij soms dacht hem daarop te antwoorden, u te trekken in die kwesties, die in onze kerken niet kunnen behandeld worden, zonder der Britten koning en bisschoppen te beleedigen. Op die manier trachten zij aan ons datgene te ontlokken, waardoor zij ons bij hen (de Britten) gehaat maken en hen aldus van onze goede zaak meer en meer vervreemden. Reeds lang is mij uit Engeland te verstaan gegeven, dat zij dit beoogen en ben ik gewaarschuwd de broeders er op te wijzen, dat wij op die kwestie niet moeten ingaan." [1]) Dienovereenkomstig adviseert hij dan ook,

---

descit. Accepi ab utroque literas." Tilenus, hoogleeraar te Sedan, werd straks van een tegenstander een voorstander van het remonstrantsch gevoelen en verliet toen zijn professoraat te Sedan. Zie Uytenb., *a. w.*, blz. 579.

[8]) *Br. v. H. a. L.*, 8 Nov. 1613: „Jam dudum mihi ex Anglia hoc significatum fuit, illos hoc moliri."

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 8 Nov. 1613: „Perlegi obiter et multa passim observavi mala fide ab ipso narrari..... Certe si pietas Ill. Ordinum Hollandiae non alia ratione quam mendacijs et calumnijs defendi potest, praestaret talem defensionem plane omisisse. Pietas impietate non est defendenda. Non dubito quin artem ejus observaveris; deflectit (sine occasione a Te data) in quaestiones de Jure Magistratus in Ecclesiasticis, in convocatione Synodorum, In Praesidentia in Synodis, in vocatione Ministrorum,

als Lubbertus De Groot wil antwoorden, zijn geschrift in te richten.

16 November, toen hij aan des professors voornemen, om tegenover De Groot niet te zwijgen, zijne volle adhaesie betuigde, komt hij daar nòg weer op terug. „De broeders," schrijft hij, „oordeelen, dat die controvers moet ontweken worden èn om ons èn om de Engelschen en dat moet aangehouden worden op de ketterijen van Vorstius. (De Groot) ontkent dadelijk in het begin, dat er iemand hier in Holland is, die ketterijen in de kerk tracht in te voeren. Hier, zoo meenen de broederen, wordt eene schoone gelegenheid aangeboden, om in het antwoord een catalogus saam te stellen van al zijne ketterijen, genomen uit zijne werken, waaraan dan die van Venator, Bertius en Arminius kunnen toegevoegd worden. Zoo noodig wil Hommius tot verlichting van het werk in het verzamelen van eenige excerpten gaarne zijne hulp verleenen." [1])

Even later geeft hij Lubbertus dit oordeel over De Groot en zijn werk: „De waarde van zijn geschrift en zijn roem nemen met den dag meer en meer af; komt daar nu nog een geleerd en bescheiden werk van u bij, dan zal hij in het vervolg bij al de Gereformeerde kerken niet meer geteld worden. En dit loon verdienen die omkoopbare geesten (ingenia), die door de vromen en de kerken te vervolgen den kwaden behagen en door hen trachten promotie te maken. Die ondragelijke verwatenheid van dien jongen grootspreker, die allen vromen schrikkelijk mishaagt, moet de kop ingedrukt worden, opdat hij leere met zijn stand tevreden en nederig te zijn." [2])

---

et de Regimine Ecclesiastico, quae forma convenientior sit S. Scripturae atque haec omnia tam prolixe tractat, ut si forte illi respondendum putaveris, pertrahat Te ita in illas quaestiones, quae in nostris Ecclesijs tractari non possunt nisi offendas Regem et Episcopos Britannicos, ut hac ratione ex nobis eliciant, quo nos in odium illorum adducant eosque a bona caussa nostra magis magisque alienos reddant. Jam dudum enim ex Anglia mihi hoc significatum fuit, illos hoc moliri et monitus sum ut fratribus significarem, ne quaestionem illam ingrediamur."

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 16 Nov. 1613: „Grotio quod decreveris respondere omnino probamus et necessarium judicavimus. Putant fratres honeste controversiam illam declinandam cum propter nos tum propter Anglicanos et Vorstij haeresibus insistendum. Negat (Grotius) statim in initio quemquam esse in Hollandia, qui in Ecclesias Hollandicas conetur haereses introducere. Hic putant Fratres occasionem optimam in respondendo offerri, ut ex Vorstij libris texatur catalogus omnium ejus haeresium ex scriptis ipsius excerptus, quibus Venatoris, Bertij, Arminij addi possent..... Habemus nos nonnulla excerpta ex ipsius scriptis, quae ad levandum laborem inquirendi libenter subministrabimus."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Jan. 1614: „Grotij scriptum et fama quotidie

Ongeveer Maart 1614 zond Lubbertus zijn tegenschrift ter lezing aan de Amsterdammers, die het dan moesten doorzenden naar Hommius. [1]) Maar in Amsterdam bleef het nog al vrij lang, zoodat Hommius het eerst half Mei ongeveer te lezen kreeg.

Na inzage schijnt het hem niet zoo bijster aangestaan te hebben. Wel, zegt hij, verwachten allen de uitgave met ongeduld, maar overigens zegt hij niets tot lof van het werk, ja laat niet na ernstige bedenkingen er tegen in te brengen. „Dit," schrijft hij, „is het vooral wat ik opgemerkt heb en anderen met mij, dat de doctor eenige malen (er in) zegt, dat hij van de vijf Hollandsche artikelen nooit met iemand een controvers zou gemaakt hebben; dat zij moeten en kunnen getolereerd worden; dat hij zou toegeven, dat zij door de herders in Friesland geduld werden, etc. Tenzij dit veranderd worde, zouden onze tegenstanders die woorden tot groote schade van de goede zaak tegen ons gaan gebruiken en onze kerken van al te groote onrekkelijkheid beschuldigd worden; dat zij (namelijk) niet evenzoo die artikelen willen dulden. Dat moet dus beslist veranderd of weggelaten worden, gelijk ik bij bladzijde 62 heb aangeteekend. Dit is het juist, waarmede de tegenstanders ons tegenwoordig 't meest lastig vallen, dat zij door 't gezag van de Staten zulk eene tolerantie van die artikelen ons willen opdringen tot groote schade der waarheid." In het slot van dien brief komt hij er dan nog weer aldus op terug: „Inzonderheid vragen al de broeders, dat hetgeen over het dulden van die vijf artikelen der Remonstranten gezegd wordt, óf geheel worde weggelaten òf dat in plaats van de vijf artikelen alleen gezet worde de praedestinatie." [2])

---

magis magisque vilescunt; cui si accedat scriptum tuum eruditum et modestum, sordebit in posterum coram omnibus Ecclesijs Reformatis. Hanc mercedem referre merentur ista venalia ingenia quae per piorum atque Ecclesiarum insectationem malis placere atque ita ab ijs ad altiora promoveri aspirant. Retundendus est ille gloriosi huius juvenis fastus intolerabilis, qui omnibus pijs mirum in modum displicet, ut discat suo se modulo metiri atque humilem esse."

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 25 Maart 1614: „Scriptum tuum Amstelodamenses nondum ad nos transmiserunt. Puto eos esse urgendos. Novi enim eorum tarditatem a multo tempore. Nos simulac accepimus diligenter et statim perlegemus volente DEO et ad ea, quae notasti praecipue attendemus."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 15 Mei 1614: „Omnes editionem avidissime expectant; Imprimis hoc est quod observavi et alij mecum, D. Doctorem aliquoties dicere se propter quinque articulos Batavicos nunquam esse controversiam cuiquam moturum. Illos tolerari debere et posse; se daturum ut tolerentur a Pastoribus Frisiae etc.; nisi illa mutentur Adversarij

Einde Mei had hij het werk aan den Amsterdamschen rector Sladus teruggezonden en gaf hij Lubbertus daar kennis van, waarbij hij nogmaals herinnerde, dat toch, wat er in stond over de tolerantie der vijf artikelen, om den staat der kerken òf geheel weggelaten zou worden òf in plaats van de *vijf*, geschreven zou worden het *ééne* artikel over de praedestinatie. [1])

Vermoedelijk hebben toen deze aanmerkingen van Hommius er toe geleid, dat Lubbertus hem bij zich te Franeker ontboden heeft, waarop de hoogleeraar ook reeds eenige maanden vroeger had aangedrongen [2]). Hij heeft daaraan voldaan [3]) en kort daarna, tegen October, verscheen *Sibrandi Lubberti Reponsio ad Pietatem Hugonis Grotij* in 't licht [4]) en bleek het, dat daarin met de bedenkingen van Hommius overal rekening was gehouden [5]).

---

nostri contra nos illis verbis cum magno bonae caussae detrimento uterentur et Ecclesiae nostrae nimiae rigiditatis accusarentur, quod similiter illos articulos non velint ferre. Ista itaque omnino erunt mutanda aut omittenda, ut annotavi ad pag. LXII. Hoc enim est quod Adversarij maxime urgent hodie, ut auctoritate D. D. Ordinum talem tolerantiam istorum Articulorum nobis obtrudant cum magno veritatis detrimento."

„Imprimis rogant omnes Fratres ut ea quae de ferendis illis quinque Articulis Remonstrantium dicuntur, aut prorsus omittantur aut loco quinque articulorum ponatur tantum de praedestinatione."

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 27 Mei 1614: „Librum tuum a Fratribus Amstelodamensibus ad me missum perlegi et ante dies complures D. Slado remisi cum meis observatiunculis..... Obnixe rogamus ut propter statum nostrarum Ecclesiarum illud aut plane omittatur aut ita mutetur ne obsit nobis. Posset commode mutari si loco quinque Articulorum tantum ponatur unicus de Praedestinatione."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Januari 1614: „Ante festum nostri Paschalis vix ego abesse potero. Si res tam diu differri potest et omnino meam praesentiam desideres, non gravabor ad vos semel excurrere post ferias paschales. Malim tamen Te hic videre."

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 5 Oct. 1614: „Postero die, quo a vobis discessi prospero vento domum meam veni.

[4]) Ibidem: „Tuam *responsionem* Amstelodami vendi narravit mihi heri D. Thysius."

[5]) Ten bewijze hiervoor een enkele aanhaling uit de *Responsio* van Lubbertus. (*Catal. van pamfletten* door Dr. Knuttel, I, 1, N°. 2115). pag. 12. „Et ut uno verbo dicam, nemini per totam viam ob hoc dogma (praedestinationis) litem movi (Socinum excipio.)" Op pag. 32 en 81 zegt hij ongeveer precies hetzelfde; op pag. 107: „Semper dedi operam, ut neminem de Praedestinatione litem moverem & amicis quos habeo in Hollandia, suasi, ut idem facerent," terwijl de door Hommius gewraakte expressie er niet in voorkomt, althans niet in het exemplaar, dat ik gebruikte uit de Koninkl. bibliotheek. Het schijnt wel, dat er ook exemplaren verspreid zijn geworden van het geschrift, zooals het luidde vóór Hommius en anderen het hadden overgezien. Althans Sepp *a. w.*, Dl I

Maar de Staten van Holland meenden, dat het noodig was dit boek op den index te plaatsen. Bij resolutie van 17 October 1614 ordonneerden zij, dat dit „libel, als fameus ende der Rechten ruste ende welstandt des Landes schadelyck, ingetogen ende voorts de verstroyinge ende verkoopinge van dien naer behooren belet sal worden." „Niet zonder groote moeite," berichtte Hommius aan Lubbertus, heeft hij (Grotius) eindelijk dit besluit met meerderheid van stemmen er door gekregen; hij trachtte iets dergelijks ook tegen Sladus gedaan te krijgen, maar de Amsterdammers belett'en het. Hij heeft het in de Haagsche Courant en te Leiden ad valvas Academicas laten publiceeren. Verstandige menschen lachen om dit soort wraakneming. En aan de verspreiding der exemplaren staat dit decreet niet in den weg. Want zij worden des te grager gekocht en vele waren reeds van te voren verspreid. Ik zou raden, dat gij den man met stilzwijgen en minachting vergeldt", en even later: „Onze kerken en Politieken, die minder partijmannen zijn, zeggen allen, dat uw boek door hem op eene andere wijze niet kan weerlegd worden en dat hij daarom, dien Gordiaanschen knoop niet kunnende losmaken, hem met dit zwaard heeft willen doorhakken. Men is van meening, dat deze zaak meer hem dan u of uw boek tot oneer verstrekt." [1])

Was Hommius' oordeel, dat niemand, die Lubbertus' boek on-

---

blz. 140 zegt, dat hij in Lubbertus' *Responsio* deze zinsnede gevonden heeft: „Se propter quinque articulos nunquam esse controversiam moturum" en voorts, dat Lubbertus eerst in „de ras gevolgde overzetting" dit veranderde. Ik moet dit wel aannemen, omdat Sepp uitdrukkelijk zegt, dat hij Lubbertus' „Responsio raadplegende" dit vond; anders zou ik zeer geneigd zijn te vermoeden, dat hij de *Responsio* niet geraadpleegd heeft, maar alleen Edema v. d. Tuuk, *a. w.*, blz. 113 en 333 en dat hij van dit laatste dan geen voorzichtig gebruik gemaakt heeft.

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 6 Nov. 1614: „Decretum illud non sine molestia magna tandem plurium suffragijs obtinuit; conabatur simile contra D. Sladum obtinere sed per Amstelodamenses non potuit. Curavit id in Rotula Hagiensi publicari et Leidae valvis Academiae affigi. Prudentes rident hunc ultionis modum. Nec obstat Decretum hoc exemplarium distractioni. Tanto enim avidius coemuntur et pleraque jam ante distracta erant. Suaderem, ut silentio et contemptu hominem ulciscaris." Br. v. 9 Dec. 1614: „Ecclesiae nostrae et Politici, qui minus partibus addicti sunt....., omnes dicunt librum tuum alia ratione ab ipso non potuisse refutari ac propterea cum solvere non posset hoc gladio nodum illum Gordium voluisse dissecare. Res illa magis illi quam tibi tuove libro dedecori cessisse existimatur."

Sladus had ook in 1614 en 1615 werkjes tegen Vorstius geschreven. Rogge, *Bibl. d. C.-Rem. geschriften*, blz. 229.

bevooroordeeld las er in vinden kon, wat men er aan toedichtte [1]), hij had daarin zeker wel gelijk. Vier jaar later verklaarden de Staten van Holland op een request van Lubbertus bij resolutie van 28 Juni 1619, „int voorsz. Boeck niet te wesen yets dat tot de voorsz. opdichtingen ware streckende"; en dat zij de vorige resolutie hielden „als voor nul ende bij quade onderrichtinghe ghenomen" [2]).

Maar hoe ging het Hommius in eigene stad en gemeente? Die vraag bleef eigenlijk reeds al te lang rusten. Ik wil thans daarop het antwoord geven.

Ook in deze kerk koos het overgroote deel der lidmaten beslist partij tegen het remonstrantisme en dat deel achtte Hommius, als een trouwen herder, zeer hoog. Zijne remonstrantsche collega's hadden niet het derde deel van de hoorders, die onder zijne prediking opkwamen. Ook wilden velen met hen het avondmaal niet houden [3]). 3 Jan. 1611 schreef hij: „Onze kerk ontvlucht dagelijks meer en meer hunne predicaties en bezoekt de onze met eene ongeloofelijke menigte en toeloop. Dit hindert hen geweldig en zij maken er zich boos om" [4]). Een jaar later zegt hij: „Onze kerk volhardt in haar ijver voor de waarheid en neemt toe" [5]) en toen hij in 't laatst van 1613 eenige weken ziek was geweest en straks hersteld den kansel weer beklom, werd de gemeente uit eene groote

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 9 Dec. 1614: Nemo qui oculo non sinistro legit (librum tuum) qui in eo invenire potest quod illi imputant."

[2]) Ik vond deze beide resoluties gedrukt onder de brieven van Hommius aan Lubbertus. Zie ook G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 752. De Groot antwoordde direct op Lubbertus' *Responsio* met zijn *Bona fides Sibrandi Lubberti*. 6 Nov. 1614 had Hommius dit al gelezen, want in den brief van dien datum vermeldt hij de uitgave en zegt dan: „Ostendit, quam ipsi doleat, ipsum urat tuum scriptum." Tegen dit *Bona fides* schreef G. Sopingius van Bolsward in 1616 een *Apologetica responsio*. Rogge, *Bibl. d. C.-Rem. geschriften*, blz. 80. Trigl. *a. w.* blz. 672.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 17 April 1610: „..... Vident (Novatores) enim Ecclesiarum aversionem a novitatibus, quae in hac urbe tam evidenter apparet, ut isti non habeant tertiam partem auditorum, quos nos habemus in concionibus nostris. Multi etiam cum ipsis nolunt communicare Coenam Dominicam."

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 3 Jan. 1611: „Ecclesia nostra quotidie magis magisque fugit conciones istorum hominum et nostras conciones tanta frequentia et concursu frequentat, ut fidem fere superet. Vehementer hoc ipsos torquet et ringuntur."

[5]) *Br. v. H. a. L.*, 29 Febr. 1612: „Ecclesia nostra in zelo pro veritate persistit et crescit."

spanning bevrijd en met innige blijdschap zag zij hem tot den arbeid wederkeeren [1]).

Maar ook aan tegenstanders ontbrak het hem in Leiden, een der zetels, zoo niet de hoofdzetel der Remonstranten niet, waar ik reeds vroeger op wees.

Er werd scherp op hem gelet. Eens, het was 16 October 1611, preekte hij over Rom. VIII: 28: „Ende wij weten, dat dengenen, die Godt liefhebben, alle dinck helpt tot goedt, denghenen, die na zijn voornemen geroepen zijn," waarbij hij o. a. zou ontkend hebben, dat volgens de leeraren onzer Gereformeerde kerken „*de zonden der geloovigen hun medewerken ter zaligheid* en openbare leugenaars en lasteraars noemde diegenen, die zulks den Gereformeerden nagaven." Eene passage, waarmede hij zeker de leer der kerk heeft willen beschermen tegen onbillijke en onware consequentien, waarmede de Remonstranten haar altoos lasterlijk zochten voor te stellen. Een onbekende schreef naar aanleiding daarvan een pamflet, waarin hij het laat voorkomen, dat hij, op reis naar Dordrecht te Leiden vertoevende, in de Pieterskerk Hommius ging hooren over bovengenoemd schriftwoord. Voorts tracht hij dan in dit pamflet het hier aangehaalde beweren van Hommius voor te stellen als in strijd met de uitspraken van Gereformeerde leeraren [2]).

Zoo leefde ook in 1611 een zekere Joos van Liesveldt in onmin met zijne vrouw, waar geloofsverschil de oorzaak van was. Joos' vrouw was eene trouwe volgelinge van Hommius; hij was Remonstrant en had o. o. zijne vrouw verboden langer bij haar geliefden leeraar te kerken en het avondmaal te gebruiken. Ook had hij

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 16 Nov. 1613: „Ego per DEI gratiam in dies ita convalesco, ut hesterno die iterum suggestum ascenderim prima vice. Ecclesia nostra magno metu liberata est et summa cum laetitia me vidit ad labores redeuntem."

[2]) De titel van het pamflet is, *Recapitulatie van seecker sermoen ghedaen den XVI Oct. 1611.... door D. Festum Hommium Fris.* Anno 1611. Zie Rogge, *Bibl. d. C.-Rem. geschr.*, blz. 22 en C. Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 208, waar deze zegt, dat in het exemplaar, dat hij gebruikte, eene half onleesbare aanteekening op blz. 1 P. Bertius als auteur aangeeft. Ook Louis D. Petit, *Bibliographische lijst der werken van de Leidsche hoogleeraren*, Afl. I, Leiden 1894, blz. 149 vermeldt dit pamflet onder de werken van P. Bertius. Dr. P. A. Tiele in zijn *Pamfletten-Catalogus* twijfelt aan de juistheid hiervan. Ik ga op de kwestie hier aangevoerd niet in, omdat wij ongetwijfeld in de bovenaangehaalde passage Hommius' zeggen op zijn minst zeer onvolledig voor ons hebben en de schrijver van het pamflet door onjuiste syllogismen de Gereformeerden allerlei laat zeggen, wat zij noch bedoeld noch gezegd hebben.

haar reeds eenmaal daarom verlaten. Op verzoek van de buren heeft Hommius toen op Goeden Vrijdag 1611 die echtelieden bezocht. Hij bracht Joos onder het oog, dat zijn verbod eene onredelijke conscientiedwang was; dat ook zeker V. d. Borre en Corvinus zijn doen zouden afkeuren en dat het verschil in het stuk van de praedestinatie geene oorzaak mocht zijn, waardoor zij in twist met elkander leefden, want dat een „christen-mensche als hij in Christum vastelick ghelooft, ende zijn geloove met een Godtzalich leven bethoont, evenwel zalich can worden, al en verstaet hij juste niet alle de hooge disputen, dit stuck aengaende."

Op Joos' vraag, of V. d. Borre en Corvinus valsche leeraars waren, antwoordde hij: „Zooals allen bekend is, leeren V. d. Borre en Corvinus naar mijn gevoelen in verschillende punten niet recht overeenkomstig Gods Woord, maar evenwel doen kwalijk zij, die hen daarom terstond voor valsche leeraars uitroepen." En als Joos hem verweet: „Gij en anderen leert, dat de jonge kinderen der bondgenooten in 's moeders lichaam verdoemd zijn," verklaarde hij, dat hij dit nooit geleerd had, ook nu dat gevoelen niet deelde, ja, dat integendeel! geloovige ouders geene oorzaak hadden te twijfelen aan de zaligheid hunner jongstervende kinderen, dewijl Gods Woord denzulken het hemelrijk toezegt.

Zijn bezoek had de gewenschte vrucht. De huiselijke vrede werd door van Liesveldt en zijne vrouw geteekend. Maar in 1613 ontbrandde het twistvuur op nieuw en kwam er een pamflet uit, [1]) waarin Joos en nog iemand in eene notarieele akte eene zeer scheeve voorstelling van bovengenoemd herderlijk bezoek van Hommius gaven, wat weer tot het uitkomen van nog twee pamfletten [2]) het sein gaf.

Zijne verstandhouding tot den Magistraat, die in Aug. 1610 publiek liet bekendmaken, dat niemand voortaan hatelijke disputen in kerk of op straat zou houden „op poene van" als een oproermaker gestraft te worden, [3]) werd er niet beter op. 11 Juli 1611 schreef hij: „Eergisteren werd ons door die lieden op het stadhuis

---

[1]) Dit was getiteld, *„Wat wonder, niet nieuws.* Anno 1613. *Catalogus v. pamfletten* I, 1, 2077.

[2]) Het eerste dezer twee is getiteld, *Een defentie tusschen de valsche beschuldinghe die men D. Festus Hommius nae gheeft,* Anno 1613. Het tweede, *Defencie ende waerachtige verantwoordinge tegen de gene die ten onrechte beschuldicht hebben Augustijn van der Munte .... en Joos van Liesvelt,* Anno 1613. Rogge, *Gesch. der Rem.*, bl. 20, 21. Voor het bovenstaande waren deze pamfletten mijn bron.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 6 (16) Aug. 1610: „Magistratus prohibuit heri publico diplomate et mandato, ne qui in posterum odiosas de religione disputationes in templo vel plateis excitent sub poena seditiosis debita."

weer een strijd bereid, waarin wij het door Gods genade er zóó hebben afgebracht, dat zij ons, naar ik denk, niet zoo licht weer op het stadhuis zullen ontbieden." [1])

Wat zijne remonstrantsche collega's, V. d. Borre en Corvinus [2]) betreft, hoe meer zij na 1608 als voormannen hunner partij waren opgetreden, hoe meer hij hun tegenstander was geworden. Toch kwam hij althans in 1613 nog wel bij hen ter kerk; doopte de kinderen in de beurten, waarin door hen gepredikt werd en trachtte ook niet opzettelijk de lidmaten van het bijwonen hunner predikatiën af te houden. [3])

Toen Aemilius in Juni 1610 gestorven was, trachtte Hommius eerst met opzet de vervulling van de vacature te verschuiven, [4]) maar eindelijk, Dec. 1611, tastte de Magistraat door en stelde den kerkeraad voor „zich te conformeren" met het door hem gemaakte tweetal, Daniel Colonius, regent van het Waalsch college [5]) en Petrus Cuylius, predikant van Oegstgeest, dien hij nu een tijd lang hulpdienst te Leiden had laten verrichten en die dan beiden te beroepen. [6]) „Tot nu toe," schreef Hommius toen, was het in onze kerk naar tijdsomstandigheden nog tamelijk rustig, maar wij vreezen nu voor moeite. Colonius is bij velen een weinig verdacht en Cuylius staat geheel aan de zijde der Arminianen. Wellicht zullen wij Colonius niet verwerpen, maar als wij in plaats van Cuylius niet een ander getrouw man kunnen krijgen, zal heel onze kerk in opschudding gebracht worden." [7])

19 Dec. wordt de kerkeraad op het stadhuis ontboden. V. d. Borre

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 10 Juli 1611: „Nudius tertius nobis ab istis hominibus in curia nostra iterum fuerunt exhibita certamina, quibus ita defuncti sumus per DEI gratiam, ut existimemus illos non ita temere nos iterum vocaturos in curiam."

[2]) Joh. Arnoldi Corvinus (Ravens) (a. Belderen of van Boldersteyn) was 27 Mei 1606 te Leiden bevestigd. Hij was een Leidsch alumnus en kwam al spoedig uit als een echt discipel van Arminius. *W. d. M. V.* Ser. III, Dl IV, blz. 268.

[3]) Zie de reeds aangehaalde *Defencië ende waerach. verantwoordinge.*

[4]) *Br. v. B. a. L.*, 6 (16) Aug. 1610: „De novo Ministro nihildum hic actum. Nos consulto differimus."

[5]) Deze was in 1605 daartoe benoemd. Hij bleef dat ook tot zijn dood in 1635. V. d. Aa, *a. w.*, i. v. „Colonius, Daniel."

[6]) *Predicanten en kerkel. zaken*, 1573—1614.

[7]) *Br v. H. a. L.*, 15 Dec. 1611: „In nostra Ecclesia omnia satis pro ratione temporis pacata adhuc sunt, sed metuimus turbas. D. Colonius multis aliquantulum suspectus et Cuylius plane stat a partibus Arminianis. Colonium forte non rejiciemus. Sed si loco Cuijlij non possimus alium fidelem virum habere, tota Ecclesia nostra turbabitur."

en Corvinus met drie ouderlingen vinden het tweetal goed en prijzen de goede intentie van den Magistraat, maar Hommius en Spranckhuyzen met vijf ouderlingen maken bezwaar. Hommius meent, dat de nominatie van den kerkeraad moet uitgaan. Dan zou de gemeente ook geruster zijn en tot stilte kunnen gebracht worden. Bovendien Colonius zou men moeielijk kunnen krijgen en Cuylius — die was om het gevoelen der vijf artikelen maar provisioneel tot den dienst toegelaten, had eene zwakke stem en de gemeente zou aan hem geen contentement nemen. Hij adviseerde dus, „dat de kerckenraet enige andere ofte ten minste beneffens de voorgeslagene soude mogen voorstellen, om alsdan uytte gesamenlycke voorslagen te kiesen, die de gemeente meest aengenaem wesen zoude." „Die van de Gerechte" handhaafden echter met nadruk voor hen het recht van nominatie. Zij wilden „rondelingh procederen ende soo wel van de eene partie nemen als van d' andere." Toch lieten zij, dank zij Hommius' oppositie, van Cuylius [1]) af en Colonius werd met aller toestemming beroepen. Eene commissie uit den Kerkeraad, waar ook Hommius bij was en twee uit den Magistraat moesten hem de beroeping brengen [2]). Colonius nam haar aan en een paar maanden na zijne indiensttreding (14 Juni 1612) [3]) schreef Hommius: „Ik twijfel nauwelijks, of (Colonius) is met ons in alles der rechtzinnige leer toegedaan, ... maar hij spreekt zijn gevoelen over de controverse artikelen nooit in 't publiek uit, wat onze kerk in 't geheel niet bevalt. Zij meent dat hij ten minste eenig getuigenis aan de waarheid moest geven. Zelf heb ik nog geene redenen kwaad van hem te denken of te verwachten. Wel zou ik wenschen, dat hij eene gepaste vrijmoedigheid gebruikte, maar wat te doen met die menschen, die vreesachtig zijn en gaarne bij beide partijen in een goed blaadje staan" [4])?

---

[1]) Petrus Cuylius had in 1610 te Gouda ook de „ligue" der Remonstranten mede gesloten. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 21 en Duker, *a. w.*, Dl I, blz. 91.

[2]) *Predicanten en kerkel. zaken*, 1573—1614.

[3]) *Predicanten en kerkel. zaken*, 1573—1614.

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 7 Sept. 1612: „Vix dubito quin orthodoxe nobiscum in omnibus sentiat, sed sententiam suam de controversis articulis publice nunquam proponit, quod Ecclesia nostra aegre fert, quae existimat eum debere saltem aliquod veritati testimonium dare. Ego necdum aliquas caussas habeo male de ipso sentiendi aut sperandi. Optarim quidem eo (sic) uti *παρρησίᾳ*, quae decet, sed quid facias istis hominibus timidis et utriusque partis gratiam aucupantibus."

In het voorjaar van 1612 bekroop velen zelfs de vrees, dat Hommius hetzelfde lot te Leiden te wachten stond, dat Geselius in Rotterdam was overkomen. „Velen," zegt hij, „voorspellen mij dit dagelijks. En ik weet, dat de wil daartoe bij de onzen niet ontbreekt, als zij niet voor iets anders vreesden. Maar wat het ook moge zijn, ik zal het onverschrokken afwachten, bereid om voor mijne kerk alles te doen en te lijden" [1]).

Het is hier echter niet toe gekomen. In het najaar van 1612 begon hij eenige hoop te krijgen, dat er wat vrediger tijd voor hem in Leiden zou aanbreken, ten minste dat de Magistraat niet meer zóó overmoedig en stout zou optreden. Prins Maurits namelijk had uit een hem voorgesteld dubbelgetal drie Magistraatspersonen gekozen [2]), maar had daarbij niet, zooals hij vroeger gewoon was, het advies der burgemeesters gevolgd. Nu waren de drie benoemden wel geene mannen, van wie Hommius zeker dacht, dat zij de rechtzinnige leer meer zouden voorstaan dan de afgetredenen, maar hun (den Politieken) bekroop hierdoor toch de vreeze, dat Maurits, die, zooals zij zagen, bij uitstek de orthodoxie begunstigde in vervolg van tijd allen, die tot hunne partij behoorden, zou uitwerpen. Bovendien toen onlangs op Leidens uitnoodiging de Prins aldaar schitterend door gewapende burgerij ontvangen en door de Overheid aan een luisterrijken maaltijd (onthaald) was, had deze laatste toch niet van hem kunnen verkrijgen, dat hij één nacht overbleef, maar was hij nog dienzelfden dag, niet zonder zekere verontwaardiging (op te wekken), naar den Haag teruggekeerd. „Zoo beginnen zij," schrijft Hommius, „meer en meer te merken, dat hun gedrag volstrekt niet de goedkeuring des Prinsen wegdraagt" [3]).

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 29 Febr. 1612: „Roterodamenses ejecerunt indignissime e civitate Ministrum Ecclesiae Gallicae ibidem D. Corn. Geselium, quia puritatem doctrinae contra reliquos propugnabat. Idem mihi quotidie augurantur multi. Et scio nostris voluntatem non deesse, nisi alia metuerent. Ego imperterritus quidvis expectabo paratus Ecclesiae meae caussa quidvis et facere et pati."

[2]) Over de samenstelling van den Leidschen Magistraat zie men P. Vreede, *Verhandeling over het collegie der veertigen*, Leiden, 1787.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 7 Sept. 1612: „Quod de mutatione Magistratus nostri narratur non est magni momenti. Dubitaverim enim an tres isti Scabini, qui de novo sunt creati magis faveant orthodoxae Religioni quam tres illi alij, qui a Magistratu abierunt. Hoc tantum est, quod male istos habet, Principem, qui ex duplicato numero simplicem eligit, in hoc electione ut solet antehac consulum judicium non sit secutus. Metuunt enim ex eo ne progressu temporis tandem omnes istos adversae parti addictos ejiciat cum videant eum orthodoxiae unice favere. Nuper princeps à

Zelfs kwam einde 1614 een soort van transactie tot stand, die zeker niet inhield, wat hij volgens zijne beginselen noodig achtte, maar waarbij hij zich toch neerlegde; ja, waarmede hij, de positie waarin de Gereformeerden te Leiden verkeerden in aanmerking genomen, nog al ingenomen was. Den 27sten December namelijk, toen de tijd voor de jaarlijksche verkiezing van kerkeraadsleden was aangebroken, werden de dienaren des Woords op het stadhuis ontboden [1]). Hommius, V. d. Borre, Corvinus en Colonius verschenen, Spranckhuysen was wegens ziekte absent. „Die van de Gerechte" hielden hun voor, dat zij nu reeds drie of viermaal den Kerkeraad hadden gecontinueerd, „op hope dat de geschillen in de kercke mettertijd zouden mogen slijten," maar dat dit nog niet geschied was, waarvan naar hunne meening de oorzaak was, dat de dienaren des Woords „zoe affkerich waren van d'een des anderen predicatien te hooren ofte oock den anderen niet en assisteerden op ten Heyligen Doop. Ende dat oock de Ouderlingen hen weygerich toonden, om den Predicanten Remonstranten te assisteren Inde bedieningen vant Nachtmael." Zij verzochten nu aan de predikanten rondweg hun gevoelen te verklaren, òf zij weer den Kerkeraad moesten continueeren òf er uit zetten degenen, die zich weigerachtig betoonden bij de bediening van het h. avondmaal en anderszins. Als zij dit niet deden, zouden de Heeren de kerkelijke ordonnantie van 1591 licht ter hand nemen, hoewel zij het liever niet deden.

V. d. Borre en Corvinus adviseerden: „één van beide moet gebeuren; òf de Magistraat gebruike de kerkorde van 1591 hetzij tot verkiezing van alle kerkeraadsleden, hetzij voor de vervulling van de twee ouderlingen-vacatures òf de rem. en de contrarem. partij in den Kerkeraad moeten ieder twee nomineeren en uit die vier verkieze de Magistraat twee ouderlingen."

Colonius ried tot continuatie.

Hommius stelde voor: „de Rem. en de Contrarem. nomineeren beiden vier tot een grostal. Uit die acht wijze de Kerkeraad met

---

nostris invitatus magnifice ab armatis civibus fuit exceptus in urbem et solemni convivio a Magistratu, qui tantum ab eo non potuit impetrare, ut in urbe pernoctare vellet, sed non sine indignatione aliqua eodem die Hagam redijt; quam ob caussam magis magisque incipiunt Principis animum ab illorum actionibus alienatum animadvertere."

[1]) Deze en de volgende bizonderheden omtrent deze transactie ontleen ik aan twee acten van „die v. d. Gerechte;" te vinden in *Predicanten en kerkel. zaken*, 1573—1614.

meerderheid van stemmen vier aan, die den Magistraat worden aangeboden. Deze verkieze daaruit twee."

De Magistraat, deze adviezen gehoord hebbende, kwam toen met een anderen voorslag en wel deze: „De Kerkeraad nomineere, niet bij meerderheid van stemmen, maar bij „onderlinge onderrechtinge ende gemeyne toestemminge van allen," twaalf personen, hetzij uit den Kerkeraad, hetzij uit de andere „communicanten"; presenteere die den Magistraat, die daar acht ouderlingen uit verkieze, „mits deselve genomineerden te vreden sullen wesen zoowel d'eene als d'andere van de Predicanten Inde bedieninge vant Nachtmael ende andere kerckel. officien te assisteren." Op dezelfde manier worde gehandeld bij de keuze van diakenen [1]).

De predikanten vertrokken toen, nadat zij beloofd hadden met elkander over dit voorstel te zullen delibereeren. Den volgenden dag moesten de ouderlingen en diakenen ten stadhuize komen, wien hetzelfde gezegd werd en die op zich namen met de dienaren des Woords te zullen overleggen.

Dit overleg heeft toen dadelijk daarop plaats gehad, want 29 December compareeren de vier predikanten wederom met „die v. d. Gerechte" en doen rapport van wat de gansche Kerkeraad omtrent den gedanen voorslag had besloten. Hij was niet ten uitvoer gebracht, omdat „men noch voor dese reyse in een goet getal van sulcke personen niet wel en conde aen wederseyden accorderen" en daar groote veranderingen in dezen tijd om verschillende oorzaken niet wenschelijk geacht werden, stelde de Kerkeraad met eendrachtige stemmen voor aan den Magistraat, dat voor het komende jaar de zes in dienst zijnde ouderlingen gecontinueerd zouden worden; evenzoo de vier dienstdoende diakenen en dat de twee vacatures voor ouderling zouden vervuld worden door Mr. Jacob van Brouchoven en Dirck Gerritsz van Hogeveen, die met bewilliging van wederzijden aan „die v. d. Gerechte" werden voorgesteld.

Tevens had de Kerkeraad ook een voorstel aangenomen voor de verkiezingen van volgende jaren. Dat kwam hier op neer. Men brenge bij onderlinge accommodatie en wederkeerig goedvinden voortaan van elke gezindheid evenveel personen op de nominatie,

---

[1]) Hieruit blijkt, dat de Magistraat naleving voorstelde van het „Arbitrael accordt" van 1580, met eene bijvoeging ten gunste van de kerkelijke verdraagzaamheid, namelijk, dat het twaalftal niet „bij stemmenmeerderheid," maar bij „onderlinge onderrechtinge ende gemeyne toestemminge" moest gekozen worden.

die aan weerszijden aangenaam zijn en stelle die dan ter goedkeuring aan den Magistraat voor.

Beide voorslagen van den kerkeraad, hoewel „die v. d. Gerechte" opmerkten, dat „deze voorstelling van nominatie soude moeten geacht worden eenichsints nadelich te zijn haer E. recht van verkiesinge," verwierven nochtans hunne goedkeuring, omdat, zoo zeiden zij, in dit besluit „grotelicx te pondereren" was, dat hope werd gegeven op waarneming van alle diensten zonder onderscheid van predikanten en ook de dienaren zich vervoegen zouden in elkanders predikatien.

Dit is nu de regeling, die onder den naam van de „egaliteit" is bekend geworden. Meer heb ik er niet over kunnen vinden. Zooals ik reeds zeide, was Hommius in de gegeven omstandigheden, maar die moeten dan ook ter beoordeeling van zijn meegaan hierin wel in acht genomen worden, er nog al tevreden mede [1]). In een later hoofdstuk hoop ik aan te toonen, wat er bij hem van de naleving dezer „egaliteit," zoowel in de verkiezing van predikanten in 1615 als later gekomen is.

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 15 Jan. 1615: „Mutatio presbyterij, quae quotannis fieri solet, attulerat nempe aliquam perturbatiunculam, quae cito cessavit. Cessit enim mutatio illa satis ex voto nostro."

HOOFDSTUK VI.

Hommius te Rotterdam in 1615. Hij geeft uit Luc. Trelc. Sen. et Jun. Opuscula omnia. Contra Episcopius. Zijn verzet tegen de z. g. resolutie tot vrede. Te Amsterdam met kerkelijke afgevaardigden uit de provincien en op de vergaderingen van correspondentie. Gemengd in de troebelen der Haagsche Kerk.

Op de bespreking van den *modus vivendi*, die in 1614 te Leiden tot stand kwam, kan ik zeer gevoegelijk laten volgen, wat in dit dit opzicht in het volgend jaar te Rotterdam werd beproefd, juist omdat Hommius daarbij zeer nauw is betrokken geweest. Maar een kort overzicht van den staat der kerk in laatstgenoemde stad dient daaraan vooraf te gaan.

Werd de kerk van Amsterdam destijds als „d'mater Salem" [1]) door de Gereformeerden geëerd, in Rotterdam vierden de Libertijnen hunne schoonste triumfen [2]). Hier gingen sedert 1609 ongeveer al de predikanten der Nederduitsche gemeente, zelfs ook de oude Lansbergen, met de Arminiaansche nieuwigheden meê, aangevoerd door Nicolaas Grevinchoven, een welsprekend man, [3]) maar tegelijk een bittere vijand van de Gereformeerde leer, [4]) wat van de zijde der burgerij, waaronder een aanzienlijk deel Calvinisten was, hevige protesten uitlokte en o. a. Adriaen Jorissen Smout, vroeger predikant te Rhoon, toen ambteloos burger in de Rottestad, meermalen naar zijn welversneden en soms scherpe pen deed grijpen [5]). De dienaar des Woords in de Waalsche kerk, Cor-

---

[1]) Rutgers, *a. w.*, blz. 12.
[2]) Geesink, *a. w.*, blz. 159.
[3]) Geesink, *a. w.*, blz. 153.
[4]) Trigland, *a. w.*, blz. 618.
[5]) Zie over Smout, Rutgers, *a. w.*, blz. 22.

nelis Geselius, een vredelievend man, [1]) maar die naar de pijpen der Arminianen niet dansen woû, was Grevinchoven c. s. een doorn in het oog en zij hebben niet gerust voor de Vroedschap hem eerst 24 Oct. 1611 afgezet en daarna 14 Februari 1612 uit de stad verbannen had [2]). Men begrijpt, dat de Rotterdamsche Calvinisten „weygerich" waren zulke leeraars te hooren. Sedert 1610 trokken zij iederen Zondag in grooten getale door dik en dun naar Schiedam, Delfshaven, Hillegersberg en Overschie, om aldaar de zuivere leer van Gods Woord te hooren, waarom zij met den naam van „slyckgeuzen" betiteld werden [3]). Doch als goede Calvinisten lieten zij het bij het „buytenloopen" niet blijven, maar sloegen ook de handen aan het werk, om den gedeformeerden staat hunner eigene kerk te reformeeren. Zoo werden in 't laatst van 1611 ouderlingen en diakenen gekozen, maar wegens het kruis der vervolging, dat de Overheid haar oplegde, bleef de inrichting der doleerende kerk zeer onvolkomen en is zij dan ook met den naam van „cruyskercke" in de geschiedenis bekend geworden [4]). Inzonderheid werd in de „Keur" van 5 Maart 1612 een scherp wapen tegen de Gereformeerden gesmeed. Deze toch bedreigde met boete van 100 gl. ieder, die binnen de jurisdictie van Rotterdam eene samenkomst van Calvinisten tot prediking, vermaning of andere „kerkelijke exercitien" durfde saamroepen of die daarin durfde prediken en met 200 gl. boete den man, die zijn huis of schuur daarvoor afstond. Bij niet betaling binnen 24 uur werd men gehouden voor „ontpoortert" [5]). Toch kwam er in de eerste drie jaar van de naleving dezer „Keur" niet veel, maar 30 Augustus 1615 werd zij „gerenoveerd" en nu moesten de Gereformeerden het ontgelden. Er werd op hen eene ware drijfjacht gehouden. Hommius schreef er van aan Lubbertus: „Het houden van samenkomsten in de stad tracht de Overheid op instigatie van de dienaren en aanraden van de Groot door zware boeten te beletten, maar nu de kerk zich daardoor van haar voornemen niet laat afschrikken, begint de Magistraat haar bitter te vervolgen" [6]). De een na den ander, die

---

[1]) Rutgers, *a. w.*, blz. 47. [2])
[2]) Geesink, *a. w.*, blz. 176 en 180.
[3]) Geesink, *a. w.*, blz. 193 en Rutgers, *a. w.*, blz. 23.
[4]) Geesink, *a. w.*, blz. 224.
[5]) Geesink, *a. w.*, blz. 232.
[6]) *Br. v. H. a. L.*, 27 Oct. 1615: „Ecclesia Roterodamensis .... inchoaverat in ipsa urbe instituere conventus suos, quod Magistratus instigantibus Ministris et suadente Grotio, gravibus mulctis prohibere conatur,

zijn huis of werkplaats voor de prediking had opengesteld, werd in zijne nering getroffen of met boete en „ontpoortering" gestraft [1]). Zóó kon het niet blijven. 26 October leverden daarom de doleerenden een ootmoedig request bij de Vroedschap in, waarin zij op intrekking van de „Keur" aandrongen en om vrijheid van godsdienstoefening vroegen. „Schenkt ons," zoo schreven zij, „oock een weynich van de diergekochte Nederl. vrijheyt, dewelcke uwe E. verscheyden anderen niet en hebben geweygert" [2]). Maar hun billijk verzoek werd niet ingewilligd. Van opheffing der „Keur" kon niets komen; wel wilden de Heeren eene conferentie toestaan. Tien of twaalf personen moesten zich dan Vrijdag 30 October op het stadhuis laten vinden; zij mochten een of meer geleerde personen van buiten de stad ter hulpe vragen. Zoo zou men dan met Grevinchoven c. s. in conferentie treden; de Calvinisten hooren in hunne „gepretendeerde beswaernissen" en overleggen om „de afgezonderden weer tot de eenigheid der kerk terug te brengen" [3])

De doleerenden aanvaardden het aanbod en op hun verzoek werd in plaats van Vrijdag, daar de tijd zoo kort was, Zaterdag voor de conferentie bepaald. Zij gingen nu dadelijk zes assistenten zoeken en konden Vrijdag reeds berichten, dat zij daarmede klaar waren [4]).

Een van deze zes is Hommius geweest. De anderen waren Dibbets, Rosaeus, Trigland, Hugo Beyer en Samuel Gruterus. Zaterdag 31 October 's morgens vroeg, toen deze adviseurs te Rotterdam hunne eerste vergadering hielden, besloten zij eerst door de gecommitteerden uit de „clagende" kerk de drie volgende punten aan de Vroedschap voor te leggen; 1. of de Heeren hunne „meyninge" over de te houden conferentie schriftelijk nader wilden uiteenzetten; 2. dat de termijn zou verlengd worden, opdat zij zich eerst met de zaak goed op de hoogte konden stellen; 3. dat zij zich bezwaard vonden voor de geheele Vroedschap ten stadhuize te „compareeren," waarom zij vroegen met gecommitteerden te mogen onderhandelen.

Te negen uur werden deze punten in geschrifte aan de Vroedschap overhandigd, waarna deze dadelijk Grevinchoven c. s. door

---

quibus cum Ecclesia illa absterreri non possit ab incepto, incipit Magistratus graves adversus eam persecutiones instituere."

[1]) Zie daarover Geesink, *a. w.*, blz. 240—243.

[2]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 50.

[3]) Geesink, *a. w.*, blz. 243, 244.

[4]) Geesink, *a. w.*, blz. 244.

een stadsbode liet halen en met hen overleg pleegde. Alles werd afgeslagen en de gecommitteerden brachten dit antwoord aan de hun assisteerende predikanten over. Die lieten toen de beide laatste punten nog eens voorstellen met bijvoeging, dat er bij hen waren, die vóór den Zondag naar hunne kerken moesten vertrekken en dat zij zich hoe langer hoe meer „beswaert" vonden, zich met zulk eene „openbare handelinge" op 't stadhuis in te laten, omdat hunne Magistraten noch kerken hen daartoe gelast hadden, tot wier „praejudicie sulcken handel lichtelyck soude connen strecken." [1])

Maar er was geen verwrikken aan. De Heeren wilden „uyt hare eygene ooghen sien ende met hare eygene ooren de debatten aenhooren." Alleen werd de conferentie uitgesteld tot 4 November. Hommius, die met nog twee anderen werd binnengeroepen, werd dit definitieve besluit van de Vroedschap aangezegd.

Zondag, Maandag en Dinsdag hebben toen de assistenten, uitgezonderd Trigland, die reeds 1 November zijn afscheid nam, daar hem na de weigering van de Vroedschap op het verzoek der doleerenden tot vrijheid van godsdienstoefening door zijn Kerkeraad verboden was, zich verder met deze actie in te laten, met de Rotterdamsche broederen eenige vergaderingen gehouden. Nadat de laatstgenoemden hadden gezegd, dat zij „de saecke er niet bij willen laten berusten," maar met de assistenten beraadslagen over het doen van een voorslag aan de Vroedschap, hebben de predikanten eenige artikelen ontworpen; die zijn overwogen; hier en daar naar het advies der Rotterdammers een weinig veranderd en eindelijk vastgesteld. Toen dit geschied was, werd goedgevonden „uyt elcke quartier twee ofte drye van de voornaemste Lidtmaten (te) ontbieden, omme derselver advijs daerover te verstaen, opdat de saecke met contentement van de gehele kercke so veel doenlyck gedaen worde."

Die vergadering heeft Dinsdagavond 2 Nov. plaats gehad. Ruim vijftig lidmaten waren opgekomen. De meesten verklaarden er hunne instemming mede, doch „drye oft vyer Broeders" konden er hunne goedkeuring niet aan hechten. Zij oordeelden, „dat men met goeder conscientie met de tegenwoordige Predicanten in een kerckenraedt niet en conde vergaderen" en voerden daarvoor gronden aan uit de h. Schrift. Het antwoord, dat zij ontvingen, be-

---

[1]) Mijn bron voor dit en de volgende gegevens was *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 50, waar de oorspronkelijke stukken van hetgeen door de predikanten van buiten met de gecommitteerden uit de „clagende" kerk verricht werd, gevonden worden. Zij zijn meest alle door Hommius geschreven.

vredigden hen ook niet geheel, maar toch beloofden zij zich stil te zullen houden „ende d' uytcomste (te) verwachten." [1])

4 November kwamen de assistenten met de remonstrantsche predikanten en de ouderlingen van weerszijden op het stadhuis samen. Hugo de Groot voerde het woord namens de Vroedschap. [2]) Heel vriendelijk was de ontvangst niet, wat niet te verwonderen valt, want in de oogen des Rotterdamschen Magistraats waren Hommius c. s. „een troep van seer strijdtsuchtige mannen." [3])

---

[1]) Onder de oorspronkelijke stukken in het *O. A. d. N. H. K.*, vond ik ook eenige overwegingen opgeteekend, die wellicht gebruikt zijn, om deze drie of vier bezwaarde broeders tot toestemming in den voorslag te bewegen. Het zijn deze:

„Indien de saecke so blijft, sal volghen

1. Datse geen openbare exercitie ende gehoor sullen mogen hebben dan buyten de Stadt.

2. Dat de Magistraet de ouderlingen lichtelyck sal verbieden hare bedieninge op pene van ontpoorteringe ende verbot van neringe, waerdoor de kercke soude ontblotet worden vande voorn. Lidtmaten ende so de kercke verstroyt.

3. Dat allengskens de Gemeynte sal verminderen, door dien vele sullen verdrietich worden, vertrecken ofte achterblijven.

4. Dat vele, die nergens en gaen, gehouden worden sonder Godtsdienst, die anders souden moghen gaen ter predicatie, so daer openbare predicatie ware van een gesonden Dienaer ende te vresen staet, datse mettertijt tot de Rem. partij vervallen.

5. Dat daer vele zijn, die de Remonstranten hooren, die mogende hooren in de kercke een gesont Leeraer, sich vant gehoor der Remonstranten sullen affsonderen.

6. So men soude willen vertrecken, dat dan de kercke hier mettertijt sal geheel verloren gaen ende geen overblijffende zijn, waerdoor de nacomelingen souden moghen gesticht ende bij de waerheyt behouden worden.

7. Datter vele goede Luyden zijn, wiens gelegenheyt niet en is te vertrecken, die dus door affslagh van een bequaem middel berooft blijven van exercitie.

8. Dat de gemeyne saecke daerdoor sal schade lijden, wanneer uyt een van de voornaemste steden alle publycke exercitie van onse Leere sal worden uytgeroeyt.

9. Dat de gelegenheyt van de saecke sodanigh is, dat deselve mogelyck in meenige Jaren niet wederom sal verschijnen ende lichtelyck in een ergerlycker verloop (hier ontbreken een paar woorden) datter qualyck te remedieren sal wesen.

10. Dat men gesien heeft nu eenige Jaren de flauwheyt van den ijver om buyten te gaen, dat vele niet cunnen, vele haer schamen ofte ontsien om verscheydene redenen.

[2]) Geesink, *a. w.*, blz. 245.

[3]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 277—280, waar een brief voorkomt over deze Rotterdamsche onderhandelingen van Hugo de Groot aan G. Vossius. Hij is ook opgenomen in *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CCLV.

Met eene „supplicatie," waarin zij, nu het hun niet vergund was „in stillicheyt in dese stadt te vergaderen ter tijt toe, dat door de Syn. Nat. ofte andersins over d' opgeresen geschillen ordre sal gestelt wesen," verzochten, dat hun voorslag van „egaliteyt" zou mogen geaccordeerd worden en al de personen, die ter oorzake van deze „swaericheden" met „boeten, ontpoorteringe ende andere executie beswaert" waren, daarvan mochten ontslagen worden, leverden zij hun voorstel in, dat gelezen en daarna aan Grevinchoven c. s. werd ter hand gesteld. Dit voorstel hield een *modus vivendi* in, die bestond uit achttien artikelen. Hij kwam hierop neer: „Zoo spoedig mogelijk worden hier twee contra-remonstr. predikanten beroepen; in 't vervolg blijve er „egaliteyt" in het aantal dienaren des Woords van beiderlei gevoelen; de verkiezing of ten minste de nominatie van de twee contra-rem. predikanten geschiede door den afgezonderden Kerkeraad en die van eventueele latere rem. of contra.-rem. predikanten telkens door de kerkeraadsleden van dezelfde gezindheid; men brenge en houde van elke partij evenveel ouderlingen en diakenen in den Kerkeraad en late hunne verkiezing plaats hebben op dezelfde wijze als die der predikanten; in de beide kerkgebouwen worde bij beurte door de rem. en contra-rem. predikanten gepredikt, maar zóó, dat niet twee dienaren van hetzelfde gevoelen op eenzelfde uur optreden; bij de bediening van het h. avondmaal sta het den lidmaten vrij te gaan bij wien zij verkiezen, maar kerkeraadsleden voegen zich, om ergerlijke confusien te voorkomen, bij de predikanten van hunne gezindheid; ieder lidmaat brenge zijne kinderen ten doop bij den predikant zijner keuze; al de lidmaten onderwerpen zich aan het opzicht van den Kerkeraad, maar zoolang de „egaliteyt" nog niet feitelijk aanwezig is, brengen de rem. predikanten niet meer stemmen uit dan de contra-rem.; voor het bezoeken van de gemeente worde de stad in zooveel „quartieren" verdeeld als er predikanten zijn; ieder bezoeke op zijn beurt elk „quartier"; nieuwe „aenkomelinghen" doen belijdenis des geloofs in den Kerkeraad of bij een predikant aan huis, mits dan de namen in den Kerkeraad gebracht worden; zoolang de Classe verdeeld is [1]), zij het den predikanten overgelaten, bij welk deel der Classe zij zich willen voegen." [2])

---

[1]) Sedert den dag van Episcopius' examen, 27 Sept. 1610, hielden de Gereformeerden alhier aparte Classevergaderingen onder den naam van „de protesteerende Classis van Schieland." Geesink, *a. w.*, blz. 159, 160.

[2]) Geesink, *a. w.*, blz. 246 noemt hoogstwaarschijnlijk Festus Hommius als den vader van dit ontwerp en zegt er dan bij: „Hij had toch in

Eenmaal toegegeven, dat er bij provisie met de Remonstranten door de Gereformeerden „onderlinge verdraechsaemheijdt" kon en mocht geoefend worden, dan zeer zeker was dit de rechte manier en hadden ook de Remonstranten, als zij het daarmede oprecht meenden, haar op zulk een voet moeten toelaten. [1])

Den volgenden dag, toen men wederom op het stadhuis was vergaderd, kwam het antwoord. Eerst hield Lansbergen, de vader, eene lange oratie. Zij wilden „gaerne ter halver bane comen," maar zouden niet verstaan tot zulk eene vereeniging. Had men den vrede bedoeld, dan had men andere vreedzame raadslieden moeten kiezen. Deze „egaliteyt" toe te staan, dat zou wezen twee kasteelen te bouwen, die elkander steeds zouden beschieten. De voorslag is onbillijk; in strijd met de resolutie der Staten aangaande de onderlinge verdraagzaamheid; ook onbillijker dan hetgeen nu te Leiden „gepractiseert" wordt.

Daarna kwam Grevinchoven aan het woord. Wil men egaliteit, zeide hij, dan late men eenige predikanten van hier naar Dordrecht gaan en beroepe die van Dordrecht naar hier. De voorslag dient niet tot vrede, maar tot scheuring. Men onderzoeke de oorzaken van de separatie en men zal de nietigheid daarvan bevinden.

De beide sprekers werden van stuk tot stuk door Hommius beantwoord, maar het einde was, dat de *modus vivendi* werd afgeslagen en de remonstr. Kerkeraad met een nieuw voorstel voor den dag kwam. Daarin zeggen zij, dat niemand hunner buiten Gods Woord, Confessie en Catechismus gegaan is en dus niemand reden heeft zich van hen af te zonderen. Wel zijn onder hen Remonstranten, maar daardoor wordt geene billijke oorzaak gegeven, dat iemand zich van hen afscheide. Laat men nu inbrengen, wat men

---

Leiden zien tot stand komen wat men nu voor Rotterdam wenschelijk achtte." Wij hebben nu uit de oorspronkelijke stukken gezien, hoe deze *modus vivendi* is ontstaan en dan is daaruit zeker wel af te leiden, dat Hommius een van de hoofdontwerpers geweest is, al mag ook aan Rosaeus en Dibbets c. s. het medeauteurschap niet worden ontzegd. Tevens is het Rotterdamsche concept geene loutere copie van wat te Leiden tot stand was gekomen. O. a. is, wat in de naleving der „egaliteyt" daar vooral moeielijkheden opleverde, zooals ik later hoop aan te toonen, namelijk dat de ouderlingen allen predikanten, rem. en contra-rem., moesten assisteeren bij het h. avondmaal en anderszins, in de Rotterdamsche regeling juist voorkomen. Voorts vermoed ik, dat bij de Leidsche transactie eene zoo duidelijke en uitvoerige omschrijving van de „egaliteyt" niet heeft plaats gehad; althans ik heb zulk eene acte niet kunnen ontdekken.

[1]) Trigland, *a. w.*, blz. 622.

tegen ons heeft. Voorts — en hierin moest dan de welwillendheid van Grevinchoven c. s. uitkomen — als er plaatsen van dienaren des Woords of van ouderlingen en diakenen vacant worden, willen wij wèl letten op de „bequaemste personen," hetzij zij dan remonstrantsch of contra-remonstrantsch zijn, mits „willigh alle broederlijcke ende kerckel. eenigheyt" te houden. [1])

Dit nu was met de lieden gegekt [2]). De Gereformeerden antwoordden dan ook schriftelijk den volgenden dag, dat zij den voorslag van den Kerkeraad niet anders beschouwden dan als een „Affslagh"; dat het tevergeefs was daarover in „naerdere communicatie" te treden; dat de Kerkeraad wel verklaarde, geene oorzaak tot deze „swaricheden" te hebben gegeven, maar dat het hun zoo noodig niet aan stof zou ontbreken „de ijdelheyt van dese roem te bewysen"; dat zij dus nogmaals ten ernstigste op het inwilligen van hun eerste of tweede voorstel aandrongen.

Toen nam Grevinchoven weer het woord en tartte de Gereformeerden een bewijs voort te brengen, dat hij en de zijnen oorzaak tot de separatie hadden gegeven. Zij kan, zeide hij, met geen enkel bewijs worden gejustificeerd. Ten slotte leverde hij tien vragen over, waarop zij een antwoord wenschten.

Na „uytgestaen" te hebben, hebben toen Hommius c. s. onder uitdrukkelijke protestatie, dat zij Grevinchoven's actien niet zouden ter sprake gebracht hebben, maar dat hij hen daartoe herhaaldelijk provoceerde, gezegd, dat de eerste oorzaak van „miscontement" uit de predikanten was voortgekomen en niet uit de gemeente. Want als de eene predikant van den ander zegt, „dat hij so vol ketterije is als een ey vol suyvels ende een padde vol venijns; dat hij kettersch predickt; dat hij so predickt, dat hij wenschte om een lidt van sijn vingher, dat hij sulcke predicatie niet gedaen en hadde; dat in 20 jaren so noyt binnen Rotterdam was gepredickt" [3]), heeft dan, zeiden zij, de gemeente geene oorzaak de predikatien van zulk een dienaar te vermijden? Voorts gaven zij als oorzaak van de scheuring aan, het openlijk leeren van het remonstrantsch gevoelen door sommige predikanten en het optreden van Grevinchoven in zijne leer en handelingen als één der voormannen

---

[1]) Dit voorstel vindt men ook in G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 281—283.

[2]) Geesink, *a. w.*, blz. 247.

[3]) Lansbergen, de vader, had toen hij zelf nog niet met de Arminianerij meeging, dit niet zeer malsche oordeel over N. Grevinchoven en diens leer geveld. Zie C. Geselius, *Proefken van de schadelycke verschillen*, Amsterd. 1613, fol. 79.

onder de Remonstranten [1]). Op de tien vragen konden zij niet nu, maar zouden zij later antwoorden. „Zien de Heeren" dit was hun laatste woord, „nu nog een middel, om tot eenigen vrede te komen, dan willen wij desgevraagd gaarne weer terugkomen."

En hiermede liep deze conferentie onverrichterzake af, nadat de leden eerst nog tegen den volgenden Donderdag opnieuw bescheiden waren. Hommius is er toen echter niet meer bij geweest. [2]) Maar ook deze herhaalde samenkomst, waarin door de Groot nog een derde voorstel gedaan werd, leidde tot geen gunstig resultaat. Geen middel werd gevonden om de „afgezonderde burgers tot de kerkelijke eenigheid te reduceeren" en de gerenoveerde „Keur" bleef van kracht. [3])

En hoe moeten wij nu over Hommius' houding zoowel in de Leidsche transactie als hier te Rotterdam oordeelen?

Het kan niet ontkend worden, dat hij daarbij in het doen van concessies aan de Remonstranten verder gaat dan hij zelf in het door mij besproken *Naerder advijs* gesteld had en Amsterdam wilde daarin dan ook niet meêdoen, zoodat Trigland, gelijk wij zagen, zich aan de medewerking te Rotterdam onttrok. Maar men bedenke, dat de Gereformeerden te Amsterdam de stedelijke Overheid mee hadden en dat daarentegen de Magistraten te Leiden, Rotterdam en andere plaatsen van Zuidholland felle Libertijnen waren en voor het vervolgen der Gereformeerden niet terugdeinsden. En juist daardoor werden mannen als Hommius en onderscheidene Gereformeerden vooral in Zuidholland er à contre coeur toe gebracht, opdat de Gereformeerden in dergelijke plaatsen niet geheel van dienaren des Woords beroofd en ten gevolge daarvan straks geruineerd zouden worden, tijdelijk, totdat eene Nationale

---

[1]) Zie daarover bij G. Brandt den reeds aangehaalden brief van H. de Groot en Trigland, *a. w.*, blz. 635, 636.

[2]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 283, waar H. de Groot in een tweeden brief aan G. Vossius over deze tweede samenkomst handelt en ook het voorstel bespreekt, dat toen door hem gedaan werd. Deze brief staat ook in *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CCLVI. Een Remonstrant schreef even later in een anoniem pamflet, getiteld, *Copije van sekeren Brief*, waar ik later op terugkom, het volgend niet zeer vleiend getuigenis van dit optreden van Hommius c. s. te Rotterdam: „Die van Rotterdam, daer hij (Hommius) met sijn Assistenten lestmael met een stanck gescheyden is, die en hoor ick van Festo oock niet veel goets seggen." Men bedenke slechts, dat die dit schrijft een felle Remonstrant is en dat zijne zegslieden „die van Rotterdam" ongetwijfeld deze eigenschap met hem gemeen gehad hadden.

[3]) Geesink, *a. w.*, blz. 248.

Synode beslissing zou aanbrengen, de Remonstranten in hunne diensten te dulden.

Hoewel Hommius schier op elk gewichtig punt den strijd zijner dagen in de praktijk van het kerkelijk leven had te voeren, werd hij daardoor toch niet geheel meegesleurd. Integendeel, zijn oog en hart bleven evenzeer voor de groote belangen der wetenschap goed geopend [1]) en tusschenbeide zocht en vond hij gelegenheid zich op zijne studeerkamer terug te trekken en zich aan wetenschappelijken arbeid te wijden. Als vrucht daarvan gaf hij in Augustus 1614 de Theologische werken van Lucas Trelcatius Sr. en Jr. in het licht [2]). In eene voorrede droeg hij dit werk op aan de Staten van Holland, waarbij hij inzonderheid roemt de methode van Trelcatius Sr. bij het dogmatisch onderwijs, waarop ik reeds wees [3]) en ook die van zijn zoon. Hij zegt daarin tevens, dat hij tot dezen arbeid was overgegaan, opdat deze beide, jegens de kerk zoo verdienstelijke mannen, in dankbare en gezegende herinnering zouden blijven en de vrucht van hunne uitnemende gaven niet aan de kerk zou onthouden worden. Ook herinnert hij, dat hetgeen hij hier aanbiedt òf reeds vroeger was gedrukt òf slechts in dictaten aanwezig was òf ook in 't Fransch uitgegeven en nu door hem in 't Latijn vertaald was.

Benevens verschillende grafschriften (epitaphia) en de lijkoraties van Fr. Junius op Trelcatius Sr. en van P. Bertius op Trelcatius Jr. nam hij er van den eerste in op:

1. Compendium Locorum Communium S. Theologiae.
2. Synopsis S. Theologiae.

Dit Compendium was het dictaat, dat Trelcatius ter breedere

---

[1]) Dit blijkt ook uit het volgend bericht, dat hij Lubbertus gegeven had over den dood van den grooten literator Scaliger in den brief van 23 Jan. 1609: „Vigesima prima hujus mensis infelix hujus anni Auspicium Academiae nostrae dedit: cum enim pridie ejus diei Lunae suum lumen defecisset ob interventum terrae, postero die et Academiae nostrae suum defecit lumen ob interventum coeli, quod mane hora, circiter quarta, repetiit et recepit animam Illustrissimi Scaligeri, qui postquam aliquot septimanas decubuit, placidissime in Domino obdormivit," èn uit het *Epicedion*, dat hij bij die gelegenheid maakte, wat ik opnam in Bijlage I. Ook uit het Latijnsche vers, waarmede hij *de Historia Frisica* van U. Emmius in 1616 begroette, dat ik in Bijlage J plaatste.

[2]) De volledige titel is, *Lucae Trelcatii Senioris et Lucae Trelcatii Junioris S. S. Theologicae In Academia Leydensi Professorum Opvscvla Omnia.* Lugduni Batavorum, CIƆIƆCXIV. De voorrede is van 16 Aug. 1614.

[3]) Zie hiervoor blz. 12.

verklaring van zijne Synopsis den studenten dicteerde. Het is niet compleet; de dood verhinderde den schrijver de laatste *loci* af te handelen. Hommius heeft dìt werk zeker alleen in handschrift gehad.

Van Trelcatius Jr., hoogleeraar te Leiden van 1602—1607, die tevens als prediker in de Nederd. en Waalsche kerk zeer gezien was, [1]) vindt men er in:

1. Scholastica & Methodica Locorum Communium S. Theologiae Institutio [2]).
2. Oeconomia Bibliorum.
3. Methodus Concionandi.
4. Tractatus de brevitate vitae.
5. Antidotum Pestis, seu Christiana Meditatio de Caussis & Remedijs ejus.
6. Oratio funebris in obitum Rever. Viri D. Joannis Kuchlini.

Het eerste dezer werken was reeds in 1604 uitgegeven. Het tweede, dat Trelcatius slechts tot den 19den psalm toe heeft kunnen afwerken en het derde bestonden waarschijnlijk slechts in handschrift; ten minste vroegere drukken zijn niet bekend. Het zesde was ook een herdruk; het vierde en het vijfde had Hommius uit het Fransch, waarin Trelcatius ze uitgegeven had, vertaald [3]).

Door deze uitgave heeft hij wetenschap en kerk een niet geringen dienst bewezen èn om de belangrijkheid van sommige dezer geschriften èn omdat zij ten deele slechts in handschriften aanwezig waren.

Later werd hij door de Remonstranten beschuldigd bij dit werk niet eerlijk te zijn te werk gegaan. Ik vond dit het eerst vermeld in een anoniem uitgegeven pamflet, getiteld: *Verantwoordinge tegens*

---

[1]) Zie over hem C. Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 100, 101 en Dr. J. Hartog, *a. w.*, blz. 36, 37 en hiervoor blz. 13.

[2]) Dit werk werd meermalen in het buitenland uitgegeven. Zie daarover en ook over de andere werken der Trelcatii, Louis D. Petit, *Bibliograph. lijst der werken van de Leidsche Hoogleeraren*, 1e aflev. (1575—1619), Leiden, 1894, blz. 37—39 en blz. 88—91.

[3]) Dat ook het vierde door Hommius in 't Latijn vertaald werd, maak ik op uit Meursius, *l. l.*, pag. 231. Petit zegt abusievelijk op de in de vorige noot aangehaalde plaats, dat het een herdruk was. Wèl was er volgens Petit in 1599 eene Nederlandsche vertaling uitgekomen, getiteld, *Afbeeldinge van de cortheydt dezes levens*, ...Leyden, 8°. Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 84 schijnt ten onrechte dit geschrift aan Trelcatius Sr. te willen toekennen. Het vijfde droeg in de Fransche uitgave tot titel, *Remèdes contre le mal-reiglé mespris, l'oubliance et la trop grande appréhension de la mort, cueillis au jardin de vie, par Lucas Trelcat, Franc. Lansbergue, Daniel Toussaint et Guillaume Perkins.* Genève, 1604.

de hevige Predicatie Festi Hommii, gedaen tot Leyden den XVI Octobris 1616. ter Goude 1616, [1]) waar op blz. 37 gezegd wordt: „men moestse (onwaarheid) soecken bij den ghenen, die ander lieden boecken na haren doot derft veranderen, ende daer d'Autheur gheschreven heeft, in sijn leven met levende stemme in de Universiteyt tot Leyden den studenten ghedicteert, ende namaels selfs laten drucken, *Illiusque respectu tres in divinitate personae αὐτόϑεοι sunt;* gaet na sijn overlijden stoutelyck herstellen, *Illiusque respectu unaquaeque trium in divinitate personarum αὐτόϑεος sit.*"

De hier bedoelde zinsnede is te vinden in het zoo straks eerstgenoemde werk van Trelcatius Jr. en wel in de uitgave van Hommius op pag. 26 en 27 en zooals mij met vergelijking van de editie van 1604, die in de Kön. Bibliothek te Berlijn berust, bleek, is werkelijk de gewraakte mutatie door Hommius aangebracht.

Wat daarvan te zeggen? Zeer zeker had Hommius niet het recht eigenmachtig veranderingen in Trelcatius' werk aan te brengen, maar voorts zeg ik ten eerste, dat er voor zoo ernstige beschuldiging blijkbaar toch niet veel bewijzen konden bijgebracht worden; ten tweede, dat de wijziging de bedoeling van Trelcatius' woorden zeker niet verandert, maar die slechts duidelijker voorstelt; ten derde, dat Hommius, die als vriend met Trelcatius omging, niet onwaarschijnlijk bij diens leven wel met hem over die woorden zal gehandeld hebben en dus wist, dat hij in deze verandering naar diens inzicht handelde. De beschuldiging is — en dit is wegens de felle aanvallen, waaraan Hommius van de zijde der Remonstranten blootstond, niet te verwonderen — later nog meermalen gerepeteerd [2]).

Van Hommius' verdiensten ten opzichte der Trelcatii kan ik zeer gereedelijk den overgang maken op zijne verhouding tot een anderen hoogleeraar, Simon Episcopius [3]). Ter loops vermeldde ik

---

[1]) Zie over dit pamflet nog in 't vervolg van dit proefschrift.

[2]) Men zie de *Nulliteyten des Nationalen Synodi, 1618/19.* MDCXXII, Dl I, blz. 56 en *Onbillycke wreetheyt der Dortsche Synode*, 1619, blz. 17 (Episcopius was de schrijver hiervan). G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 29. H. L. Benthem, *Holl. Kirch- und Schulenstaat*, Franckf., 1698, 1e Th., S. 453.

[3]) Hij was vroeger ook nog even betrokken geweest bij Episcopius' examen op 27 Sept. 1610. Daar was omtrent dat examen al heel wat voorgevallen. De Gedeputeerden van de Synode, Becius en Fraxinus, maakten bezwaar over dat examen te staan, omdat zij Episcopius' beroeping te Bleiswijk voor onwettig verklaarden en omdat hij geene attestatie kon overleggen van de kerk te Amsterdam, waar hij den laatsten tijd had gewoond. Na dit verklaard te hebben, gingen zij naar

reeds, [1]) hoe en wanneer deze discipel en „soogkind" van Arminius het professoraat te Leiden aanvaard had. Met Polyander, die op vermaan van de curatoren, advies van sommige predikanten en belofte van Episcopius, dat hij „het exempel ende raet" van zijn collega bij zijn onderwijs zou volgen, slechts noode in zijne aanstelling had berust, leefde hij ten minste tot 1616 althans uiterlijk op voet van vrede, wat niet het minst aan de vredelievendheid van Polyander te danken viel [2]). De Gereformeerde studenten volgden in dien tijd Polyanders lessen; die tot het Arminianisme overhelden of Arminiaansche Maecenaten hadden, oefenden zich onder Episcopius [3]). Van Limborch verhaalt, dat ook Hommius Episcopius bij zijne komst te Leiden had verwelkomd en zijne blijdschap had betuigd over diens benoeming, doch alleen „in vergelijkinge tegen andere" [4]). En op dit laatste zal dan zeker wel de volle nadruk moeten vallen, want dat Hommius, gelijk alle Gereformeerden, met die benoeming op zichzelve en met Episcopius' onderwijs niet bijster ingenomen was, is licht te begrijpen en ook duidelijk genoeg uit zijne brieven op te maken. Want als Joos van Laren, predikant te Vlissingen, in het begin van 1612 zijn advies vroeg over de vraag, of hij zijne zonen nog langer te Leiden zou laten blijven of naar Franeker zenden, schreef hij hem terug: „Ick weet kwalick wat ick in die sake sal raden. Tot Franeker.... daer is meerder perickel van gedebaucheert te worden. De staet van onse Academie is tegen-

---

hunne herberg en daar heeft zich toen ook Hommius bij hen gevoegd. Terwijl zij in de herberg waren, werd hun door Episcopius' begunstigers de voorslag gedaan, dat men veertien dagen met het examen zou wachten en ondertusschen in Amsterdam zou vragen, wat men tegen Episcopius had. Ongetwijfeld heeft Hommius toen over dit voorstel ook geadviseerd. Hij was met de kwestie van Episcopius' examen goed op de hoogte. Reeds 6 (16) Aug. had hij geschreven: „Episcopius crastino die subjicietur examini in Classe Roterodamensi. Multi in ea Classe isti vocationi obstiterunt, sed quia ipsis argumenta satis clara deerant, non potuerunt impedire." Hoewel Gedeputeerden het hun in de herberg gedane voorstel goed vonden, is er toch niet naar gehandeld. Tegen den zin der Gereformeerden, hebben de Magistraatspersonen van Rotterdam het examen op dien dag toch doorgezet. Zie over deze kwestie *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19;* Geesink, *a. w.*, blz. 160 en Bijlage B, 2, blz. 279—288; Rutgers, *Het Kerkverband der N. G. kerken*, Amsterdam, 1882, blz. 40, 43, 100—102 en Ph. v. Limborch, *Leven van Sim. Episcopius*, blz. 13—17, geplaatst vóór *de Predikatien van Episcopius*, Amsterdam, 1693.

[1]) Hiervoor blz. 135.

[2]) Trigl., *a. w.*, blz. 626. *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CCLI en CCLXVIII.

[3]) Trigl. *a. w.*, blz. 626, 627.

[4]) Van Limborch, *Leven v. Sim. Episcopius*, blz. 21.

woordelyck doch geheel sober en ick vrees, dat se soo langer soo erger sal worden. Want de Heeren curateurs hebben hier geintroduceert tot een ordinarium Professorem Theologie D. Simonem Episcopium, een geheel jongh man, die versch uyt de schole coomt en een van de ijverigsten discipulen ende voornaamste voorstanders Arminii is" [1]. Even later noemde hij hem „geminus Arminii discipulus et Doctrinae Vorstianae approbatorem ac propugnatorem" [2], terwijl hij van zijn onderwijs aldus schrijft: „Episcopius volgt de voetstappen van zijn leermeester en brengt bij de duidelijkste bewijsplaatsen voor de Godheid van Christus Sociniaansche uitleggingen aan, waardoor hij ons die bewijzen uit de hand tracht te slaan. De trant van doceeren, de zinnen, de termen, die hij bij het onderwijs gebruikt, het riekt alles naar het Samosatenianisme" [3]. „Naar men zegt", schreef hij 26 Januari 1613 aan Lubbertus, „wil hij geene publieke disputaties houden, omdat er veel argumenten van de Socinianen zijn, die hij nog niet kan ontzenuwen." [4].

Later is Episcopius echter wel tot het houden van disputaties overgegaan, die door Hommius geregeld werden bijgewoond [5]. Eene daarvan heeft een conflict tusschen hen beiden doen geboren worden, waaruit de remonstrantsche geschiedschrijvers aanleiding genomen hebben Hommius voor te stellen als iemand, die „rontombijtende, ... M. Episcopium met recht met onrecht tot een Sociniaen (trachtte) te maken"; [6] die „met vremde streken en slinksche listen" omging; die „sich siende als met een lijfwacht van 't domme en raesende volk

---

[1]) K. en Royaards, *N. Arch. v. K. gesch.*, Dl IX, blz. 59, *Br. v. Hommius a. Joos v. Laren*, 25 Febr. 1612.

[2]) *Br. v. H. a. Joh. Acronius*, 14 (24) April 1612. „Approbatorem" zeker, omdat ook Episcopius na de conferentie voor de Staten van Holland, 6 Mei 1611 verklaard had Vorstius' leer goed te keuren.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, Kal. Jan. 1613: „Episcopius praeceptoris sui vestigia sequitur et ad clarissima pro Deitate Christi testimonia adfert interpretationes Socinianas, quibus ista nobis argumenta e manibus excutit. Stylus docendi, Phrases, termini quibus in docendo utitur, omniaque plane Samosatenianismum sapiunt."

[4]) *Br. v. H. a. L.:* „Episcopius dicitur Disputationes publicas propterea nolle sustinere, quia multa sint Socinianorum argumenta, quae ipse nondum possit solvere."

[5]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 394.

[6]) *Waerschouwinge teghen het Malitieus ..... Gheschrift*, 's Gravenhaghe 1616. Knuttel, *Catal. v. pamfletten*, Dl I, 1e stuk N°. 2290. Wtenbogaert was hiervan de schrijver en hij hield Hommius voor den auteur van *het Malitieus geschrift*, waarmede bedoeld is *Den staet van de voornaemste Quaestien*, Amsterdam 1616. Knuttel, *a. w.*, Dl I, 1e stuk, N°. 2289. Dit was echter niet zoo. Polyander was er de schrijver van. Trigl., *a. w.*, 637.

omringt, nergens anders sooseer op toeleide, als om de vrede met de Remonstranten te breken"; [1]) een kwaadwillige; [2]) die de kladde van Socianisme op Episcopius trachtte te werpen. [3])

Nu is het volkomen waar, dat Hommius inzonderheid bij hoogleeraren en predikanten nauw op de zuiverheid der leer toekeek en geene afwijking duldde. In dit opzicht hield hij van het „principiis obsta", terwijl de Remonstranten in dien tijd gedurig de leerverschillen als van weinig beteekenis voorstelden; „het schrapsel van de naghel qualijck weerdt"; maar in de ontwikkeling, die de remonstrantsche kerk doorloopen heeft, geeft de geschiedenis aan zijne tegenstanders ongelijk en wordt de trouw, waarmede hij en al de Gereformeerden van meet af de wacht bij de beginselen betrokken, volkomen gerechtvaardigd. En of er rechtmatige grond was voor de aantijgingen, dat hij zich tegenover Episcopius met listen en valsche streken heeft te weer gesteld, dat zal nu voorts uit de feiten blijken.

Op Zaterdag 7 Mei 1616 had Episcopius gestaan over eene disputatie, *De convenientia & discrimine Vet. et Novi Testamenti*, die naar veler oordeel in de „stijl ende manier van spreken" en ook naar den inhoud niet vrij was van Socinianisme. [4]) Als respondent was daarbij opgetreden P. Geesteranus [5]), die later door de Dordsche

---

[1]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 405.
[2]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 331.
[3]) Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 235.
[4]) Als hoofdbron voor dit verhaal gebruikte ik *Ontrouwe des valschen Waerschouwers*, Amsterdam, 1616. Knuttel, *Cat. v. pamfletten*, I, 1, 2291. Trigland is hier de schrijver van. Hij heeft dit conflict tusschen Hommius en Episcopius er uitvoerig in opgenomen, blz. 36—51. Het was, zooals uit den titel ook blijkt, gericht tegen Wtenbogaerts *Waerschouwinge*. Zie vorige bladzijde. Na *De Ontrouwe* kwam uit *De Voorbode* van Dwinglo, die weer door *De Ontmoeter* van Trigland gevolgd werd. Trigland heeft het verhaal uit zijn *Ontrouwe* ook in zijne *Kerck. Gesch.* opgenomen, blz. 637—641. Nu zegt wel Phil. a Limborch in het *Historia Vitae Sim. Episcopii*, Amstel., MDCCI, pag. 77, dat Trigland eene beschrijving geeft, „admodum vitiatam, truncatam, auctam, mutato saepe sermonis ordine," en dat hij „falsa multa veris permiscuit" en voorts, dat hij nu „ex ipso Episcopii autographo" de zaak naar waarheid en uitvoeriger meedeelt, maar Trigland heeft zijn gegevens van Hommius ontvangen, G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 392 en *Ontmoeter*, blz. 21, en nog zie ik geen grond, waarom Hommius' getuigenis in deze kwestie niet even geldig zou zijn als dat van Episcopius. Trigland, *Ontmoeter* pag. 21 schreef ook tegen den *Voorbode:* „Wel, als ghij yet verhaelt uyt Episcopij mondt en spreect ghij dan oock niet uyt de mondt van de eene parthije? Of meent ghij, datter niemandt de waerheyt kan spreken als de uwe?"
[5]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 392.

Synode niet alleen als een Remonstrant maar ook als een Sociniaan is afgezet geworden. [1]) Een Zwitsersch student had geopponeerd en beweerd, dat in de disputatie de dwaling der Socinianen werd voorgestaan; namelijk, „dat in den Ouden Testamente gheen beloften en zijn des eeuwighen levens", waartegen hij zijne argumenten had aangevoerd. Episcopius erkende de gegrondheid zijner oppositie en sprak als zijn gevoelen uit, dat er wel beloften des eeuwigen levens waren onder het O. T., maar dat zij daar niet duidelijk waren voorgesteld *in terminis*. De student antwoordde daarop zeer terecht, dat het onderscheid tusschen de beloften van het O. en N. Testament dan moest gesteld worden *in modo patefactionis* en niet, zooals in de theses geschiedde, *in materia promissorum*. Daarom, zeide hij, strijdt Episcopius' mondelinge verklaring regelrecht met de theses, waarop de hoogleeraar niet veel bescheid gaf. Zoo liep dit dispuut af.

Den volgenden dag ontmoette Hommius te Leiden op straat den Amsterdamschen schepen, Mr. Johan van Grootenhuysen, die een gesprek met hem aanknoopte over de bestaande geschillen en hem vroeg, of er niet een middel zou kunnen gevonden worden, waardoor aan de droevige twisten een einde zou kunnen komen. Hommius meende, dat er geen middel te vinden was, tenzij de Remonstranten eerst rondweg verklaring gaven van alles, wat zij tegen de formulieren van eenigheid hadden en hij hield deze verklaring des te noodzakelijker, omdat dagelijks meer oorzaak gegeven werd tot het vermoeden, dat bij de remonstrantsche predikanten meer school dan de vijf artikelen, ja dat het volgens hunne geschriften, predikatien en actien zeer te vreezen was, dat sommigen niet vrij waren van Sociniaansche dwalingen. Hij bracht daar bewijzen voor bij en o. a. ook de bovengenoemde disputatie, waaruit men duidelijk kon zien, „soo uyt den stijl van spreken, als uyt de materie selve", dat die ze gemaakt hadden en voorstonden, helden naar de leer van Socinus. Ook verhaalde hij aan Grootenhuysen het dispuut, dat daarover gevallen was en de verklaring, die Episcopius had gegeven.

's Avonds logeerden in hetzelfde hotel, waar Grootenhuysen was, ook de curatoren der Leidsche hoogeschool en o. a. verhaalde hij hun, wat hij omtrent de genoemde disputatie van Hommius had vernomen, waarvan het gevolg was, dat deze onverwachts den volgenden morgen te negen ure voor burgemeesters en curatoren op het stadhuis ontboden werd. Zij vroegen hem, of hij aan Grooten-

---

[1]) *Acta Syn. Dordr., 1618/19*, Dordr. 1620, Sess. 137 en 138.

huysen had gezegd, dat er vreeze bestond, dat de voorstanders dier disputatie tot het Socianisme overhelden? Hij antwoordde „ja" en verhaalde de gelegenheid waarbij en de redenen waarom hij dat gezegd had. De Heeren vroegen hem, of hij daarover in hunne tegenwoordigheid ook met Episcopius wilde spreken. „Gaarne" was zijn antwoord, „ofschoon ik de theses niet bij mij heb, daar ik hier geheel ongeprepareerd gekomen ben."

Daarop werd Episcopius, dien men reeds vóór hem gehoord had, [1]) uit een ander vertrek binnengeroepen en herhaalde Hommius nog eens, wat hij met Grootenhuysen had besproken. Episcopius bracht toen tot zijne verontschuldiging bij, 1. dat hij de disputatie niet had gemaakt, [2]) maar de student, die ze onder hem had verdedigd; 2. dat dezelfde materie evenzoo vroeger in de universiteit alhier was behandeld en openlijk daarover gedisputeerd was door Arminius, die nooit om die reden verdacht was van Socinianisme.

Tegen het eerste voerde Hommius aan, *a.* dat moeilijk was aan te nemen, dat een jong student reeds zóó geoefend zou zijn in de Sociniaansche geschriften, dat hij de theses zóó met hunne manieren van spreken en anderszins zou kunnen stellen; *b.* dat een professor Theologiae geene theses publiek behoort voor te staan, hetzij door hem of door een ander gemaakt, die hij zelf niet goedkeurt.

Tegen het tweede, *a.* dat hij niet kon gelooven, dat Arminius in zijne disputatie *De convenientia et discrimine V. & N. Testamenti* onderscheid stelt in de beloften des Ouden en des Nieuwen Testaments *in materia promissorum; b.* dat al is het zoo, dat Arminius in zijn leven hierom van Socinianisme niet is beschuldigd geworden, noch daarvan zoo „suspect niet en is gheweest" als nu eenigen van zijne discipelen zijn, dat zulks gekomen is, ten deele, doordien hij zich zoo ver niet heeft geopenbaard als wel anderen doen; ten deele, omdat wij sedert zijn dood meer genoodzaakt zijn de boeken der Socinianen te lezen en dus nu beter dan toen zien, waar hij zijne nieuwe manier van leeren en spreken uit gehaald heeft.

---

[1]) *3de Reg., rak. de Univ. v. Leiden*, fol. 616, v. v. In dit *Register* vindt men ook een tamelijk uitvoerig verslag van dit dispuut voor de curatoren. Hier en daar heeft het zeer veel overeenkomst met de aanteekeningen van Episcopius, die ook G. Brandt gebruikte. Voorts is het op sommige punten niet erg duidelijk en loopt het verhaal op twee plaatsen niet geregeld door.

[2]) Zij is echter wel als behoorende tot de werken van Episcopius onder zijne *Disputationes* opgenomen. *M. Simonis Episcopii, Operum Theologicorum*, Pars altera, Goudae, CIƆIƆCLXV en daarin van de *Disputationes* N°. XI, pag. 401 v. v. Zie ook *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CCLXXIII.

Daarop verliep het dispuut, naar het schijnt, wel ietwat. Hommius hield staande, dat Episcopius bij zijn onderwijs gedurig schriftuurplaatsen op zijn sociniaansch uitlegde, maar erkende ook, dat hij bij zekere gelegenheid het stuk van de h. Drieëenheid treffelijk had verdedigd [1]). Eindelijk kwam Episcopius weer op de besprokene disputatie terug en op wat hij onder het dispuut gezegd had; namelijk, dat er „in den Ouden Testamente beloften waren van het eeuwige leven, ende dat men in sijne Thesibus niet en soude konnen aenwysen, dat het teghendeel gheleert wordt." Hommius repliceerde, dat Episcopius dat wel tijdens het dispuut gezegd had en dat hij dit ook aan Grootenhuysen had meêgedeeld, maar dat die mondelinge verklaring streed met de schriftelijke, in de theses gesteld. Episcopius eischte van hem dit te bewijzen. „Ik heb," zeide toen Hommius, „de theses niet niet bij mij, anders zou ik verscheidene plaatsen als bewijs kunnen aanhalen." Daarop overhandigde van Zeyst, de secretaris der curatoren, de disputatie, waaruit Hommius toen de vijfde thesis als bewijs voor zijn zeggen aanvoerde. Die thesis luidde aldus: „Secunda differentia (inter Legem seu foedus legale et Evangelii) in speciali materia promissorum consistit. Legis enim promissiones beatitudinem coelestem praefigurantes temporales et de terrena foelicitate fuerunt. Evangelium vero melioris spei introductio vocatur, et promissa dicitur continere maxima et pretiosa, scilicet vitam aeternam aliquando in coelis degendam" etc. Hier staat duidelijk, zoo was Hommius' beweren, dat de beloften van het Oude en Nieuwe Testament verschillen in *de materie* en dat die des Ouden slechts tijdelijk zijn geweest en voorbeeldend de hemelsche gelukzaligheid; beloften van aardschen voorspoed.

Episcopius antwoordde, dat hij dat sprak van de wet als gesteld tegen het evangelie; die had alleen tijdelijke beloften, maar hij had dit niet gezegd van het „pactum promissionis," in hetwelk ook beloften des eeuwigen levens waren [2]), hoewel „bewimpelt en bekleedt met schaduwen en onder generale beloften." [3]) Hiertegen bleef Hommius volhouden, dat dit niet uit de theses kon bewezen worden, hoewel hij overigens op eene vraag der curatoren antwoordde, dat hij in de mondelinge verklaring, waarmede Episcopius bekende, „dat de geloovige Voorvaderen in den Ouden Testamente beloften hebben ghehadt des eeuwigen levens, goet contentement hadde,"

---

[1]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 393, 394.
[2]) *Ontrouwe*, blz. 44.
[3]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 395.

maar van meening bleef, dat zij met de theses niet accordeerde.

Nog vielen enkele woorden tusschen hen over de Delftsche conferentie en de houding der Amsterdammers [1]) en daarna vergden curatoren van Hommius, dat hij aan Grootenhuysen zou schrijven, hoe Episcopius zich nu had verklaard. Hij excuseerde zich eerst vrij lang en zeide, dat het geheel onnoodig was, daar hij Grootenhuysen had op de hoogte gebracht met Episcopius' verklaring gedurende het dispuut gegeven en dat door zulk schrijven het kwaad vermoeden toch niet zou worden weggenomen. Want, zeide hij, men heeft de theses zonder twijfel ook te Amsterdam en ieder die ze leest, zal dadelijk merken hoe deze mondelinge verklaring strijdt met de schriftelijke. Toch, daar curatoren bleven aandringen, heeft hij 10 Mei [2]) toegegeven en den volgenden dag het schrijven aan Grootenhuysen verzonden. Episcopius kreeg van het nu gepasseerde uit handen van curatoren eene schriftelijke acte [3]).

Van dit dispuut begonnen al spoedig in de stad allerlei tegenstrijdige geruchten te loopen. Sommigen wisten te vertellen, dat Hommius Episcopius een Sociniaan genoemd had, maar dit niet had kunnen bewijzen en dies schuldbelijdenis had moeten doen. Hij werd daarover door goede vrienden telkens aangesproken en zag zich daardoor genoodzaakt hun te verhalen, wat er werkelijk gepasseerd was, daarbij voegend, dat hoe nauwkeuriger hij de theses las, hoe beter hij inzag, dat Episcopius' mondelinge verklaring streed met de schriftelijke in de theses en dat hij dit gaarne nog eens wilde bewijzen, wat den hoogleeraar ter oore kwam. Anderen daarentegen vertelden juist andersom, dat Episcopius' Socianisme wel degelijk door Hommius bewezen was en dat den hoogleeraar door de curatoren eene ernstige vermaning was toegediend [4]). De professor meende in elk geval, dat hij het er niet bij mocht laten zitten en wist te bewerken, dat Hommius den 8sten Augustus wederom voor de curatoren ontboden werd, om tegenover hem te bewijzen, dat volgens de theses, „de gheloovige Vaders in den Ouden Testamente gheen beloften en hebben ghehadt des eeuwighen levens."

---

[1]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 396. Phil. a Limborch, *Historia vitae S. Episcopii*, pag. 67.

[2]) *3de Register, rakende de Univ. v. Leiden*, fol. 623.

[3]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 396, 397. In deze acte staat wel, dat door Episcopius in de disputatie aan Hommius contentement was gedaan, maar niet, wat Hommius altijd is blijven volhouden, dat de mondelinge verklaring streed met de schriftelijke in de theses.

[4]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 397 en *Ontrouwe*, blz. 44—46. Ph. a Limborch, *l. l.* pag. 69.

Nadat Hommius zijne blijdschap er over te kennen gegeven had, dat hem nu gelegenheid was gegeven, breeder over deze kwestie te handelen dan een vorig maal, volgde eene woordenwisseling, waarbij de hoogleeraar en de predikant elkander wederkeerig de schuld gaven van de ten hunnen nadeele verspreide geruchten. [1]) Vervolgens bood Hommius aan, ten einde „alle quade naduydingen" te voorkomen, zijne redenen op schrift te stellen; hij wilde dan in 't bijzijn van vier predikanten daarover met Episcopius in conferentie treden. Toen curatoren echter nu mondelinge onderhandeling verlangden en de hoogleeraar dit aanbod eene uitvlucht noemde, is hij dadelijk begonnen zijne bewijzen bij te brengen voor hetgeen hij herhaaldelijk van de disputatie beweerd had. Op de volgende wijze:

Ten eerste zegt Episcopius in de V[de] thesis [2]), *dat de wet geene beloften heeft des eeuwigen levens*, wat strijdt met Lev. 18:5 en Gal. 3:12 en toen de professor daartegen aanvoerde, dat door *het leven* daar niet het *eeuwige leven*, maar *een tijdelijke zegen in dit leven* bedoeld was, wees Hommius hem op Matt. 19:16, 17, waar Christus in zijn antwoord aan den rijken jongeling dit duidelijk uitlegt van het *eeuwig leven*.

Ten *tweede* wordt in de disputatie gezegd, dat ook in *pacto promissionis* of het verbond, dat God met de vaderen in het O. T. opgericht had, geene beloften zijn des eeuwigen levens. Ik heb, zeide Hommius, daarvoor deze bewijzen.

a. Thesis XX zegt duidelijk, dat er onderscheid is tusschen dit verbond en het evangelie in *speciali materia promissorum*, hetgeen in thes. V precies zoo gezegd is van het onderscheid in de beloften van de wet en het evangelie, toen de beloften der wet genoemd werden *temporales & de terrena foelicitate* en de beloften van het evangelie voorgesteld werden als strekkende *ad vitam aeternam aliquando in caelo degendam* [3]).

b. Tevens verklaart Thesis XX, dat de *materia* der beloften des verbonds met Abraham bestond uit de belofte van het land Kanaän en dat hij zaad zou krijgen, dat in getal en voorspoed zou gezegend worden [4]), welke beloften alleen tijdelijk zijn.

---

[1]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 398, 399.

[2]) Deze thesis schreef ik reeds af op blz. 199.

[3]) De hier bedoelde zinsnede uit thes. XX luidt: „Differunt pactum vetus et novum in *speciali promissorum materia*."

[4]) Dit staat in de XX[ste] Thesis aldus: „Promissiones Abrahamo factae hisce capp. comprehendi posse videntur; 1. de possidenda terra foelicissima Canaan, Gen. 17:8; 2. de consequendo semine praeter & supra

c. In Thesis XX en XXI wordt verklaard, dat de beloften des verbonds in het O. T. alleen voorbeeldende beloften zijn geweest, die het hemelsch erfdeel afbeeldden [1]). Nu zijn alle voorbeeldende beloften maar tijdelijk, terwijl de beloften van het eeuwige leven niet voorbeeldend zijn, maar de zaak zelve onder tijdelinge dingen voorgebeeld.

d. In Thesis XXI, waar van het geloof der vaderen in het O. T. gehandeld wordt, wordt gezegd, dat zij wel uit kracht van de belofte geloofd hebben, dat hun de goederen *dezes levens* toekwamen, maar wat de goederen *des eeuwigen levens* aangaat, daarvan staat er wel, dat zij die verwacht hebben, maar wordt niet gezegd, dat zij die uit de belofte verwacht hebben [2]), hetgeen de Socinianen ook bekennen.

e. Eindelijk staat wel in Thesis XXI, dat het geloof der vaderen in het O. T. alleen gesteund heeft op beloften, die voorbeelden waren van de weldaden van Christus, dat is van het eeuwige leven en dan, dat hun geloof mag gezegd worden op Christus gezien te hebben, maar alleen voorzoover zij zulke beloften geloofden, die *naar Gods intentie* de weldaden van Christus afbeeldden [3]).

De hoogleeraar heeft daarop tegen deze bewijzen zijne exceptiën aangevoerd, die echter in het verhaal van Hommius bij Trigland niet zijn weergegeven. Ik zal ze dus, althans in hoofdzaak, vermelden uit de aanteekeningen van Episcopius, die ook Brandt heeft opgenomen.

Van Hommius' eerste bewijs uit Christus' woord aan den rijken jongeling zou Episcopius gezegd hebben, dat het ter zake niet diende, welk beweren Hommius zou hebben toegegeven [4]). Mij dunkt, dat dit niet wel geloofljk is, daar het wel terdege de kwestie raakt en Hommius, uit wat Episcopius van de beloften

---

naturae ordinem & censum, vers 16, 17 & c.; 3. de seminis benedictione in numero & foelicitate, vers 7, & Gen. 22:17."

[1]) In Thesis XX staat: „Promissiones pacti cum Abrahamo initi coelestem haereditatem adumbrabant" en in Thes. XXI: „Promissa divina, quae Christum ejusque beneficia repraesentabant & praefigurabant."

[2]) Dit gedeelte uit Thesis XXI luidt: „Per quam (fidem) non tantum crediderunt bona animalia hujus vitae ex promisso ad se pertinere, sed coelestia etiam & aeterna expectarunt."

[3]) Hiervan staat in Thesis XXI: „Qua (fide) crediderunt firmiter promissis divinis, quae typos & umbras rerum coelestium continebant, quaeque Christum ejusque beneficia juxta *intentionem divinam* repraesentabant & praefigurabant: qua ratione in Christum Jesum respexisse fidem illorum censemus."

[4]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 401.

des verbonds met Abraham op dezelfde wijze zegt als van de beloften der wet, juist een sterk bewijs voor zijne bewering bijbracht.

Tegen zijn tweede bewijs sub *a* bracht de hoogleeraar in, dat hij onder *speciali materia* verstond, het eeuwige leven *onder schaduwen* voorgesteld in het O. T. en *zonder schaduwen* in het N. T., waar Hommius op antwoordde, dat er dan had moeten staan, dat er verschil was in de *modus*, *de manier*, waarop de beloften gegeven waren en niet in de *materia* [1]).

Tegen dat sub *d* voerde Episcopius aan, dat hij in de theses zeide, dat de vaderen ook de eeuwige goederen *uit kracht der belofte* verwachtten [2]).

Tegen dat sub *e*, dat in de theses stond, dat de geloovige vaders niet alleen in Christus geloofd hebben, omdat zij zulke beloften geloofden, die naar de *intentie Gods* de weldaden van Christus afbeeldden, maar dat zij die *intentie* ook verstonden [3]).

Van deze laatste twee beweringen des hoogleeraars wees Hommius aan, dat zij in de theses „gheen fondament en hadden" [4]).

Vervolgens trachtte de professor nog op twee gronden te bewijzen, dat volgens de theses de vaderen in het O. T. beloften van het eeuwige leven gehad hebben. Trigland geeft deze aldus aan: [5]) *a.* omdat Thesis XIX zegt, dat aan de vaderen in het O. T. de gerechtigheid des geloofs is toegerekend door Gods genade [6]) en *b.* omdat in Thesis XXI staat, dat zij eene duistere en geringe kennis hebben gehad van hetgeen door de tijdelijke beloften voorgebeeld werd [7]), waarvan Hommius zeide, dat de Socinianen dat ook wel kunnen zeggen en evenwel hunne dwaling staande houden, dat de vaderen in het O. T. geene beloften des eeuwigen levens gehad hebben. Nadat hier nog eene vrij scherpe woordenwisseling op gevolgd was [8]) en Hommius curatoren gezegd had, dat hij ook

---

[1]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 401.
[2]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 402.
[3]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 400.
[4]) *Ontrouwe*, blz. 49.
[5]) *Ontrouwe*, blz. 49.
[6]) In Thesis XIX deze woorden: „Et fides justitiae utriusque pacti cultoribus per gratiam Dei imputata est."
[7]) In Thesis XXI deze woorden: „An vero fides haec in omnibus & singulis (profetas enim & alios nonnullos excipi volumus) conjunctam sibi habuerit notitiam & scientiam claram atque apertam typorum & umbrarum, quod videlicet typi atque umbrae essent rerum earum quae nobis nunc apparent, & in Christo postmodum evenerunt, disquiri permittimus...., Obscuram tamen & tenuem habuisse neutiquam dubitamus."
[8]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 402, 403.

na de verklaringen van Episcopius nog steeds volhield, dat volgens de theses de vaderen in het O. T. geene beloften hadden des eeuwigen levens, zijn de Heeren uiteengegaan.

Maar 9 Augustus werd Hommius nogmaals voor curatoren geroepen. Hij had den vorigen dag gezegd, nog meer redenen te hebben, die „groot nadencken" gaven, dat Episcopius „soude hellen na Socinianismum." Hem werd verzocht die nu op te geven. Eerst vroeg hij ze schriftelijk te mogen opgeven, daar de ziekte van zijne vrouw en andere bezigheden hem elders riepen [1]), maar toen de Heeren aanhielden, heeft hij dadelijk het volgende ingebracht:

1. dat Episcopius in de conferentie voor de Staten de leer van Vorstius had goedgekeurd.

2. dat hij als zijn opvolger te Bleiswijk had gerecommandeerd een persoon, die wegens Socinianisme door de Synode van Gelderland van zijn dienst was gesuspendeerd [2]).

3. dat men niet vernam, dat hij in zijne lessen de schriftuurplaatsen, die betrekking hadden op de controverse punten met de Socinianen, alzoo uitlegde als dit in de Gereformeerde kerken geschiedde.

4. dat hij verscheidene schriftuurplaatsen, die van de Godheid van Christus en de voldoening van onze zonden spreken, op dezelfde wijze verklaarde als de Socinianen met verwerping van de Gereformeerde uitlegging.

5. dat „zijne stijl ende maniere van leeren" overeenkwam met die der Socinianen.

6. dat hij in zijne publieke disputatiën bij de behandeling der geschilpunten het gevoelen der Socinianen niet wederlegde, maar het eer sterkte.

Ziedaar het verloop van het conflict. Volgens het verhaal bij v. Limborch en Brandt zou Episcopius ook gezegd hebben, dat in de disputatie wel acht stukken stonden, die tegen de leer van Socijn streden [3]). Nu dit kan best waar zijn. Maar dat raakt de kwestie niet. Deze was, of er ook in stond wat met het gevoelen

---

[1]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 404.

[2]) Dit was de later zoo beruchte Henricus Slatius, die om den moordaanslag tegen Prins Maurits 5 Mei 1623 op het schavot stierf. Zie Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl IV, blz. 205 en v. d. Aa, *a. w.*, i. v. Slatius, Henricus."

[3]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 403. Ph. a Limborch, *l. l.*, pag. 74, 75.

der Socinianen overeenkomt, namelijk dat er in het O. T. geene beloften des eeuwigen levens waren.

Voorts zou naar Episcopius' aanteekeningen de hoogleeraar den predikant zoo nu en dan schaakmat gezet hebben [1]). Daar nu uit Hommius' verhaal bij Trigland niets daarvan blijkt en ook de aanteekeningen van curatoren, die vooral van de tweede samenkomst zeer kort en onvolledig zijn, hierover geen licht verspreiden, kan hierin noch ten gunste van den een noch van den ander beslist worden. Beiden waren zij getuigen in eigene zaak en ieder kwam er dus lichtelijk toe de zaak voor hem op 't gunstigst voor te stellen. M. i. moeten wij eensdeels concludeeren, dat Episcopius in beide disputen met Hommius als zijne overtuiging heeft uitgesproken, dat er in het O. T. beloften des eeuwigen levens geweest zijn en dat naar zijne opvatting dit ook niet met de theses streed, maar ook anderdeels, dat Hommius deugdelijke gronden bijbracht voor zijn beweren, dat dit in de theses niet stond, *quod demonstrandum erat* [2]).

Wat de beschuldiging betreft, dat Hommius tegen den professor met list en valsche streken omging; als een kwaadwillige, wien het bij alles om de volksgunst te doen was, — daar zijn geene andere gronden voor dan het getuigenis van Episcopius zelf [3]) en hetgeen de Remonstranten van Hommius oordeelden. Met evenveel recht kunnen wij, op Hommius' getuigenis afgaande, Episcopius en de Remonstranten aanklagen, dat zij onware, nadeelige geruchten ten opzichte van Hommius verspreidden [4]) en met de Contra-remonstranten zijner dagen voor hem de eere opeischen, dat hij met „sijne wijsheit, standtvastigheit, geleerdtheit, en 't voor-

---

[1]) Ph. a. Limborch, *l. l.*, pag. 75 en G. Brandt, *a. w.*, Dl. II, blz. 404.

[2]) Zelfs een half jaar later laat Episcopius nogmaals duidelijk uitkomen, dat hij de theses niet gesteld had, als hij schrijft: „Defendi nuper theses quasdam de discrimine V. & N. Foederis, rudes profecto illas, & uti in exercitiis publicis quandoque solet, opera atque industria discipuli elaboratas." Zie den brief van *Episcopius* aan *Joannes Schotlerus*, 11 April 1617 in *Praest ac erud. virr. Epp.*, N°. CCLXXXIII.

[3]) Zie daarvoor ook nog *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, N°. CCLXXIII.

[4]) Zie behalve het hiervoor reeds aangevoerde ook nog een brief van Hommius aan Lubbertus van 22 Oct. 1616, waarin hij o. a. van de nu besproken disputatie zegt: „Quae non tantum stylo sociniano erat conscripta sed inter alias ἑτεροδόξας sententias hanc quoque continebat, discrimen esse inter pactum promissionis cum Patribus V. Foederis initum et Evangelium *in materia promissionum*. En dan: „Dedit haec disputatio occasionem contentionis, in quam *Episcopius me protraxit.*"

beeldt sijner seer heilige seden, den fellen aenloop der Remonstranten mannelijk afweerde" [1]).

Ook was het geen „bekladden" van Episcopius, toen Hommius zijn „nadencken" openbaarde, dat de professor „helde na Socianismum". Hij had daar redenen genoeg voor en bracht die ook te voorschijn. De vredelievende hoogleeraar Polyander was het hierin blijkens het aangehaalde pamflet, *Den staet der Quaestien*, met hem eens en in onze eeuw zou Heppe van hem schrijven: „Episcopius beanstandete den Glauben an die ware Gottheit Christi und hielt die Lehre von der übernatürlichen Zeugung desselben wenigstens für gleichgültig. Seine Darstellung der Trinitätslehre war ganz subordinatianisch; indem er nur dem Vater die Volkommenheit der Gottheit zuschrieb, dem gegenuber der Son und der Geist non collateraliter sed subordinate an der göttlichen Majestät theilnehmen sollten." [2])

Namen de universitaire aangelegenheden ons mede tot aan het najaar van 1616, wij moeten van daar weer eenige schreden teruggaan, om nu allereerst te zien, hoe Hommius stond tegenover de z.g. „resolutie tot vrede" van Jan. 1614 en die van 22 Dec. 1615, op naam van Hollands Staten uitgevaardigd, waar zoo verschillend over geoordeeld en waar ook door Contra-Remonstranten zoo verschillend mede gehandeld werd. Een kort verhaal van het ontstaan dezer resolutiën en van haar inhoud dient hieraan vooraf te gaan.

Wat was er al niet in 't werk gesteld, om de invoering van het Arminianisme met kracht door te zetten! „Men hadde Arminium gepatrocineert ende gestijft; men dreef de Revisie van de Confessie ende Catechismus; men hadde de Remonstranten genomen in protectie tegen alle kerckelycke censuren; men hadde de jaerlijcksche Synoden doen opschorten ende den Ghedeputeerden van de beyde Synoden bevolen hare qualiteyt af te leggen; nae het houden van de Haechsche conferentie hadde men geresolveert de *Onderlinge verdraechsaemheyt;* men hiel Vorstius (nog) binnen der Goude, om hem selven te verantwoorden; men hadde Simonem Episcopium in de professie tot Leyden gestelt; men wilde niet toelaten, dat de Remonstranten haer naerder souden verklaren ende bethoonen, datse in de poincten buyten de vijf Artyckelen niet anders en gevoelden als alle orthodoxe Predikanten" [3]).

---

[1]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 405.
[2]) Herzog, *Real. Encyclop.*, Leipzig, 1879, i. v. *Episcopius.*"
[3]) Trigl., *a. w.*, blz. 713.

Men zou nog verder gaan. De resolutiën tot „onderlinge verdraechsaemheyt", ofschoon zij reeds op menige plaats in de handen van libertijnsche Overheden zoo goeden dienst bewezen, om de Gereformeerden te fnuiken en de remonstrantsche predikanten op de kansels te brengen, waren altoos nog maar voorloopige [1]).

Oldenbarnevelt — en in alles wat de kerk betrof was Wtenbogaert zijn raadsman [2]) — verstond, dat zij een definitief besluit, eene staatswet moesten worden, waarbij den kerken willig of onwillig werd opgelegd, wat voortaan als leer der waarheid moest gepredikt worden.

Om dit doel te bereiken, had hij met behulp van onzen gezant Caron weten te bewerken, dat de Engelsche koning Jacobus, die door zijn gezant Winwood hier zoo kras tegen Vorstius optrad, begin Maart 1613 een schrijven naar Holland zond, waarbij de vorst verklaarde, dat de Godgeleerde disputen door de Overheid moesten worden beslecht en de Staten door een tolerantie-edict aan de partijen het zwijgen moesten opleggen. De geslepen advocaat had zelf dit stuk door Wtenbogaert laten schrijven en naar Engeland gezonden; het kwam als eene verklaring van Jacobus I terug [3]). De intrigue zou den staatsman later duur te staan komen.

Juichten de Arminianen, de Gereformeerden waren „bekommert" [4]). Ook Hommius schreef: „De brief des konings heeft veler gemoed eenigszins verontrust", maar voegde hij er bij, „wij zullen ons best doen, dat de koning de kwestie in haar geheel beter leert inzien" [5]).

Oldenbarnevelt echter zat ook niet stil en zond als zijn pleitbezorger, om den koning bij zijne goede gezindheid te doen blijven, den scherpzinnigen Hugo de Groot naar Engeland, die daartoe deel uitmaakte van de commissie, die het kanaal overstak, om eenige geschillen betreffende de visscherij te vereffenen. Hommius begreep het echter wel goed, toen hij even later schreef: „Hoewel eene andere reden (wordt opgegeven), houdt men het er voor, dat de Groot naar Engeland is afgevaardigd geweest, om

---

[1]) Rogge, *a. w.*, Dl. II, blz. 202.
[2]) Naber, *a. w.*, blz. 80.
[3]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 202, 203. Trigl., *a. w.*, blz. 656, 657.
[4]) Trigl., *a. w.*, blz. 657.
[5]) *Br. v. H. a. L.*, 18 April 1613: „Conturbarunt literae regiae nonnihil multorum animos, sed dabimus operam ut Rex totum negotium melius intelligat."

de zaak der Arminianen te beschermen en de onze te onderdrukken." [1]). Was zijn oordeel, dat de advocaat-fiscaal van Holland in Engeland niet veel eer behaald had, [2]) deze zelf was, over het succes zijner zending wel tevreden, einde Mei naar het vaderland teruggekeerd en toen kwam reeds in Juli 1613 in de vergadering van Hollands Staten een voorstel ter tafel, om eene „moderaate ordre" te ontwerpen tot tolerantie van het „verscheyden gevoelen" in de vijf artikelen en tevens te „procedeeren" tot het vaststellen van eene kerkordening [3]).

Toen de meerderheid zich voor het maken van eene dergelijke „ordre" verklaard had, begon de Groot het schema, dat hij voor zulk een tolerantie-edict reeds ontworpen had, uit te werken. Oldenbarnevelt hechtte er zijne goedkeuring aan en in November 1613 werd het aan de Hollandsche Statenvergadering voorgelegd [4]). In de zittingen van 4—23 Nov., van 10—21 Dec. en van 14—23 Jan. 1614 is daarover toen scherp en langdurig gediscussieerd. Er waren in de Statenvergadering, die „het onbillijk achtten den kercken op te dringen een verdraeghsaemheyt, in artyckelen des geloofs, die noyt in een wettelicke kerckelicke vergaderinge behoorlick ondersoght hadden gheweest, ende die een openbare veranderinghe inde leere met sigh brachten"; die oordeelden „dat oock de vrede der kercken daer mede niet conde vercregen worden." [5])

Hommius schreef 30 Dec. 1613: „In de laatste dagvaart der Staten is met groote heftigheid gehandeld over zekere „formula concordiae", zooals men ze wil genoemd hebben, die door hen ontworpen en door vele steden goedgekeurd is. Maar die van Amsterdam, Enkhuizen en anderen hebben tot op heden zich verzet en willen behalve de aangenomene in Confessie en Catechismus geene nieuwe formulieren toelaten. De vergaderingen zijn nu opgeschort tot 13 Januari in de hoop, naar men meent, dat eindelijk ook de Amsterdammers hunne toestemming aan het ontworpen

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 27 Juni 1613: „D. Grotius putatur etiam ab Advocato in Angliam ablegatus licet alio sub praetextu, ut caussae Arminianae ibi patrocinetur et nostram gravet."

[2]) *Ibidem:* „Parum honoris et gratiae ibidem obtinuit." Zie ook Trigl., *a. w.*, blz. 665—672; Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 206 en Rogge, *De resolutie der St. v. Holland tot vrede der Kerk*, in *Bijdragen voor vad. gesch. en oudheidkunde*, VIII, 1875, blz. 100—108.

[3]) Resol. *St. v. H.* 17—20 Juli 1613.

[4]) Rogge, *a. w.*, Dl. II blz. 207.

[5]) *Voorrede Acta v. Dordrecht, 1618/19.*

formulier zullen geven" [1]) en toen de Januari-zitting voorbij was, gaf hij zijne hartelijke blijdschap over de volgehouden oppositie aldus te kennen: „Eindelijk is de dagvaart der Staten van Holland ontbonden, waarin de Haagsche Atlas met de hoogste krachtsinspanning (op de aanneming van) zekere formula concordiae, door het nieuwe licht der Nederlanden ontworpen, heeft aangedrongen, opdat zij op deze manier de aangenomen leer der praedestinatie en ook wellicht de leeraren zelven uit de Hollandsche kerken verwijderen en voor alle ketterijen de deur openen kunnen. De Amsterdammers met enkele andere steden, meest Noordelijke, hebben zich dapper verzet. Dit is nu reeds de derde maal, dat die van Amsterdam moedig en christelijk weerstand geboden hebben en aldus elke hunner pogingen tot nu toe hebben verijdeld. Men zegt, dat zij (Oldenbarnevelt c. s.) er nog niet in willen berusten, maar nog al het mogelijke zullen doen, om toch maar (hun zin) te verkrijgen. Onze kerken brengen Gode bizonderen dank, dat men eindelijk eens hunne pogingen tegengaat en dat tot nu toe belet is, zulk eene gevaarlijke nieuwigheid in onze kerken in te voeren. 't Is niet te zeggen, hoezeer alle vromen zich verheugen en weer moed vatten. Wij hopen, dat deze ziekte haar hoogtepunt bereikt heeft en langzamerhand steeds meer zal afnemen" [2]).

Wat Oldenbarnevelt ook deed en hoe ook de Groot telkens

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, propr. Kal. Jan. 1614: „In Comitijs superioribus magna contentione actum fuit de quadam concordiae, ut vocari volunt, formula, quae ab istis concepta, a multis civitatibus fuit approbata. Sed Amstelodamenses, Enchusani alijque hactenus restiterunt et praeter receptas Confessionis et Catechismi formulas nullas novas volunt admittere. Dilata sunt comitia in XIII Janv. proximum ea spe, ut putatur, Amstelodamenses tandem in conceptam formulam consensuros."

[2]) *Br. v. H. a. L.*, 26 Jan. 1614: „Tandem soluta sunt comitia Ordinum Hollandiae, in quibus summo conatu Atlas ille Hagiensis ursit Formulam aliquam concordiae a novo illo Belgicarum lumine conceptam, ut hac ratione doctrinam receptam de Praedestinatione atque etiam forte ipsos Doctores ex Ecclesys Hollandicis eliminare possint atque omnibus haeresibus aperire januam. Amstelodamenses cum paucis alijs civitatibus maxime Borealibus fortiter restiterunt ...... Amstelodamenses jam tertia vice fortiter et christiane restiterunt atque ita omnem conatum illum hactenus irritum fecerunt. Dicuntur illi nondum velle acquiescere sed moturos (sic) adhuc lapidem omnem, si forte tandem obtinere possint ..... Ecclesiae nostrae DEO singulares agunt gratias quod tandem aliquando istorum conatibus obviam eatur atque impeditum hactenus esse quominus tam perniciosa innovatio in Ecclesias nostras fuerit introducta. Dici non potest quantopere pij omnes gaudeant atque animos resumant. Speramus nos morbum hunc fuisse ἐν ἀκμῇ ac paulatim magis magisque declinaturum."

wijzigingen in het voorgestelde stuk aanbracht, de minderheid bleef tegen en al liet straks, toen de resolutie met meerderheid van stemmen in Januari vastgesteld en in Maart gearresteerd werd [1]), zelfs Dordrecht zich te vreden stellen, Amsterdam, Edam en Enkhuizen hielden het verzet vol, „niet verstaende, dat men die ontworpene resolutie, als eene Resolutie van de Staten soude uytgheven, ende eenighe Predicanten tegen hare conscientie daermede soude dringen" [2]).

Ziedaar in 't kort de geboorteacte van dit „accommodatieformulier" [3]), dat den naam verkreeg van „resolutie tot vrede der kerk." In Juli 1614 [4]) werd het, gecommentarieerd met vele teksten en citaten uit tal van kerkvaders, op last der Staten in 't licht gegeven, maar zonder de onderteekening van den secretaris der Staten, wat o. a. Trigland aanhaalt als een bewijs, dat het stuk niet als eene resolutie der Staten is uitgegeven [5]). En de inhoud? Daarvan nu slechts dit, omdat ik er straks op moet terugkomen: „Het begin, midden, ende eynde van menschen salicheyt ende namentlyck oock het gheloove moet niet des Menschen natuerlycke crachten, maer alleene die ghenade Godts in Jesu Christo toegheeygent werden" [6]). Voorts, wat de praedestinatie betreft, werden de „hooge disputen" der orthodoxen verboden; der gematigde opinie der Arminianen daarentegen „de vrijpas naar den kansel toegestaan" [7]).

Doch nu verder. De „formula concordiae" was dan nu wel uitgegeven, maar zegt Hommius, „daar onderscheidene steden en daaronder de voornaamste het decreet nog niet hebben ingewilligd, schijnt het wel, dat zij het niet zoo streng hebben durven opdringen" [8]). Hier en daar probeerden zij het en waar slechts remonstrantsche predikanten stonden of ook meer makke Contraremonstranten, die voor de libertijnsche Overheden zwichtten, gelukte de invoering ook wel. Op sommige plaatsen stuitte men op verzet en in December 1615 werd zelfs ter Statenvergadering

---

[1]) Rogge, *a. w.*, Dl II blz. 207.
[2]) Trigl., *a. w.*, blz. 678.
[3]) Zie Trigl., *a. w.*, blz. 679.
[4]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19. Res. St. v. H.*, 1—19 Juli 1614.
[5]) Trigl., *a. w.*, blz. 678. Zie Rogge, *a. w.*, Dl. II, blz. 217.
[6]) *Justificatie v. d. Resolutie*, 1618, blz. 49.
[7]) Naber, *a. w.*, blz. 57.
[8]) *Br. v. H. a. L.*, 29 Juli 1615: „Sed quia pleraeque civitates eaeque primariae in Decretum illud nondum consenserunt, videtur eos non ita rigide illud urgere ausos."

geconstateerd, dat de „resolutie tot vrede ontelbare malen door ongehoorzame onderdanen was geschonden." [1]) Nog deinsden de Staten van Holland niet terug. Integendeel! die dan niet goedschiks zich wilde onderwerpen, moest dan maar door de autoriteit der regenten gedwongen worden [2]). 20 Dec. 1615 besluiten zij met meerderheid van stemmen de kerken te gelasten, zich „op instantie van de Magistraten sonder eenich wederseggen" te reguleeren naar de resolutiën tot onderlinge verdraagzaamheid en vrede en „opdat sij te lichter tot de diensten der kercken mochten bevorderen die ghene die haere partije toeghedaen waren, ende alle de andere uytsluyten," [3]) werd tevens opnieuw geordonneerd, dat men zich in de plaatsen, waar de regenten het wilden, in 't verkiezen van predikanten en andere ambtsdragers en in het houden van kerkelijke vergaderingen moest gedragen naar de concept-kerkorde van 1591 [4]). Diensvolgens werden èn aan de Magistraten van steden en dorpen èn aan de Classen toegezonden de resolutiën tot onderlinge verdraagzaamheid van Mei en Sept. 1611; van Febr. en Juli 1612; van Jan. 1614; van 20 Dec. 1615 en een extract uit de „kerkorde" van 1591 [5]).

Zoodra die ontvangen werden, zonden onderscheidene Classen hare gedeputeerden naar den Haag, om mondeling en schriftelijk hare gravamina daartegen in te brengen [6]), wat die gedeputeerden echter niet deden, toen zij in den Haag bemerkten, dat de resolutie geen kracht van wet kon hebben, daar zij wel op naam der Staten genomen, maar niet door al de steden was geapprobeerd [7]).

Onder deze bezwaarschriften nu was ook een van „enighe Contra-rem.-predikanten onder de Classe van Leyden," dat ons bewaard is gebleven in het Oud-Archief der N. H. kerk, I, 6, 35, waarvan het vaderschap zeer waarschijnlijk wel aan Hommius als den leider der Gereformeerden in de Leidsche Classe moet toegekend worden en dat in elk geval mede in zijn naam zal gesteld zijn. Hoewel het nu om de opgegevene reden niet werd overgeleverd, mag ik

---

[1]) Naber, *a. w.*, blz. 61.
[2]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19.*
[3]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19*
[4]) *Res. St. v. H.*, 1—22 Dec. 1615.
[5]) *Res. St. v. H.*, 20 Dec. 1615. *Br. v. H. a. L.*, 6 April 1616. „Decretum illud Ordinum anno CIƆIƆCXIV publicatum, cujus praeclaram illam Defensionem Utenbogardus instituit, nuper ad omnes classes ab Ordinibus transmissum fuit cum mandatis, ut rigide ubique observetur."
[6]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19.*
[7]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19.*

het toch om de belangrijkheid van den inhoud niet onbesproken laten.

Hommius c. s. erkennen in deze missive „de authoriteyt" der Staten van Holland, om ook in kerkelijke zaken „wetten ende ordonnantien" te stellen, maar spreken ook als hunne meening uit, dat de Overheid alvorens dat te doen, „eerst hierover moet verstaen het advys der kercken." Zij brengen dan hunne „beswaerenissen" in *ten eerste* tegen wat in deze resolutien omtrent „de Kerckenordre"; *ten tweede* tegen hetgeen daarin over „het stuck der Leere" gelast wordt.

Juist door het ontbreken van eene goede, geauthoriseerde „kerckenordre" zeggen zij, zijn „alle dese confusien ende verwerringhen" ontstaan, maar met de weinige artikelen „uyt seecker concept van kerckenordre" van 1591 ons nu toegezonden, sprekende alleen van „'t beroepen der kerckendienaren ende het houden van de mindere kerkelycke vergaderingen", die dan nog maar alleen „sullen worden gepractiseert" waar het begeerd wordt, zijn de kerken niet geholpen. Ware het niet beter dat „eyntelyck eens een volcomen ordre beraemt" wierd? Wij verzoeken U „een kerckelycke vergaderinge van vredelievende personen van beyder gevoelen" aan te stellen, ten einde zoo een „ordre" ontworpen worde, die dan aangenomen door Magistraten en kerkelijke personen door U „gestabilieert" worde en „onderdes" de invoering van deze stukken op te schorten. Mocht de Overheid echter blijven staan op de invoering van deze artikelen uit het concept van 1591, dan is in hoofdzaak hun verzoek, dat de Magistraten èn naar de Kerkeraads- èn naar de Classevergaderingen geene andere gecommitteerden zenden dan die „openbare professie doen" van de Gereformeerde religie en dat ook „de jaerlycksche Synoden" mogen gehouden worden.

Wat „het stuck der Leere" betreft, brengen zij de meeste „beswaerenissen" in tegen de resolutie van 1614, wier opschorting zij allereerst vragen, omdat zij „verstaen", dat die door sommige steden nog niet is „ingewillicht" en „oversulcks" den predikanten in die steden de naleving niet zal worden opgelegd. Doch, zoo Uwe Ed. Mog., zeggen zij, de opschorting niet moogt goed vinden, wilt dan op onze bezwaren letten, eer wij er mede belast worden.

Wat de woorden der resolutie van 1614 betreft, „dat alle kerckendienaren die wtlegginge van alle andere stucken der Christelycker leere sullen doen, volgende Godes heylighe Woort ende 't geene deurgaens bij de Gereformeerde kercken aenghenomen ende dien conform inde Ghereformeerde kercken deser Lande gheleert is", ons verzoek is, dat de clausule „conform den inhouden der Nederl.

Confessie des Gelooffs ende des Catechismi" daarbijgevoegd worde, omdat de woorden van dezen zin „in 't gemeyn gestelt, verscheydene misverstanden" kunnen veroorzaken, hetgeen dan in den breede wordt aangetoond.

Wat de zinsnede „volgende Godes heylighe Woort" aangaat, die is „onnoodich", als U met ons gelooft, dat Confessie en Catechismus met Gods Woord overeenkomen, maar zij schijnt wel mede te brengen, dat U aan de „schriftmaticheyt" dier formulieren twijfelt en eindelijk, zij neemt alle „verbintenisse" weg, daar ook Socinianen en Jesuieten haar kunnen onderteekenen „behoudende evenwel hare dwalingen." Wij vragen dus, dat deze resolutie op dit punt „alsoo geextendeert" worde, dat zij een vaste „verbintenisse" tot eenigheid in de Geref. leer meebrengt, wat zij nu niet doet. Overigens zijn wij „willich" in dit opzicht te gehoorzamen.

Met de onderhouding van het overige in deze resolutien verzoeken wij U ons niet te „beswaren", maar mocht het U anders „believen", hoort dan onze „bedenckingen".

Als eene der oorzaken, die U bewogen hebben deze besluiten te maken, geeft U aan de „veele twisten ende oneenicheden in de kercken deser Landen veroorsaekt over de verscheydene uytlegginghe van eenige plaetsen der Heyliger Schrifture, spreeckende van Godes eeuwige predestinacie ende 't geene daer van dependeert."

Wij zeggen daartegen, dat de Contra-remonstranten in 1611 en 1613 aangetoond hebben, dat er „veel meer ende gewichtiger poincten" van verschil zijn, of men moet die alle als „dependentien van de praedestinatie" beschouwen. Ook zouden wij over „verscheydene uytlegginge" van eenige Schriftuurplaatsen met de Remonstranten niet twisten, als wij het met hen in de leer eens waren. Wij vragen derhalve in plaats van de „geallegeerde oorsaecke" den rechten staat des geschils te stellen en die is, of de verkiezing rust op het voorgezien geloof als eene conditie door den mensch te volbrengen of dat het geloof eene vrucht der verkiezing is en deze alleen rust op het welbehagen Gods en te zeggen wat U onder de „dependentien" van de verkiezing verstaat.

Als eene tweede oorzaak geeft U aan, dat „den kerckendienaren aen d' een ende d' andere syde soude nageduyt worden, dat sij directelyck of indirectelyck leeren eenighe ongerijmde extremiteyten, streckende tot Godts oneere en groote lasteringe onser Christel. Reformatie." Wij meenen, dat onderzocht had moeten worden, of die „naduydinghe" met recht of met onrecht geschiedt. Zooals het nu hier gesteld is, wordt de leer van beide zijden verdacht gemaakt.

Als U dit dan nader aangeeft en verklaart, dat sommigen — en wij verstaan daardoor de Gereformeerden — wordt „nageduyt", dat zij zouden leeren:

a. „dat Godt eenighe menschen geschapen heeft ter verdoemenisse", dan antwoorden wij, dat ons geen dienaar hier te lande bekend is, die dit ooit „directelyck" geleerd heeft en zegt men, „'t volcht uyt uwe leere, dus leert gij 't indirectelyck", dan is ons antwoord, dat het evenzoo kan beweerd worden van de remonstrantsche leer der onfeilbare Goddelijke voorwetenschap;

b. dat God „den mensche tot de sonde nootsaect", dan zeggen wij, „grooter calumnie kan qualyck verdicht worden";

c. dat God „eenige ter salicheydt noot, die hij ganschelyc besloten heeft die salicheyt niet te gheven", dan is ons antwoord dit: Verstaat men dit *noodigen* van de *inwendige* roeping, dan ontkennen wij het; maar wil men er alleen de *uitwendige* meê te kennen geven, dan bekennen wij, dat God zijn Woord wel laat prediken, waar Hij weet, dat het niet zal aangenomen worden.

Vervolgens spreken zij nog even over hetgeen volgens de resolutie den Remonstranten wordt „nageduyt" en constateeren dan, dat „gelyck niet alle Poincten, die tusschen ons en de Remonstranten in geschil staen, alsoo oock niet in desen de rechte staet des geschils uytgedruckt" wordt.

Daarop gaan zij na wat in de resolutie belast wordt te leeren.

a. dat „het begin, midden, ende eynde van menschen salicheyt, ende namentlyck oock het gheloove, niet des Menschen natuerlycke crachten .... maer alleene die onverdienbare ghenade Godts in Jesu Christo" moet toegekend worden. Wij hebben het altijd gedaan, zeggen zij en zullen het blijven doen, maar wij geven U in bedenking, of de Remonstranten met hunne leer dit ook doen, wat zij dan nader uitwerken.

b. dat „Godt geene menschen gheschapen en heeft ter verdoemenisse." Hun antwoord is: Wij hebben altijd geleerd en zullen blijven leeren, dat de „oorsaeke" van de verdoemenis niet ligt in 's menschen schepping of geboorte, maar alleen in „sijn eygene sonden" en dat God niemand besloten heeft te verdoemen dan om der zonden wille.

c. dat „Godt geen mensche tot de sonde nootsaeckt." Het was niet noodig, zeggen zij, dit te ordonneeren, als daarmede maar niet verboden wordt te leeren, dat de „sonden oock geschieden nae Godts voorsienicheyt" of dat de mensch nà den val „uyt hem selven" niet anders kan dan zondigen.

d. dat „Godt geen menschen tot de salicheyt noot, die hij gansche-

lyc besloten heeft die niet te geven". Dit, zeggen zij, kunnen wij niet beloven, als door *noodigen* verstaan wordt de „uyterlycke roepinge."

Wat voorts in de resolutie staat, dat „die hooge disputen, waerwt ongerijmde naduydinghen souden volghen," niet op den predikstoel of elders onder het volk gebracht zullen worden, zij verklaren zich bereid dat na te komen, gelijk zij meenen dat altijd gedaan te hebben. Alleen doen zij daarbij twee vragen; 1. welke zijn die „hooge disputen"? 2. Wie zullen daarover rechters wezen en hoe zullen die daarbij „procederen?" Ten slotte verklaren zij zich bereid niet „te molesteren" allen die, de vijf artikelen uitgenomen, verklaren de andere stukken van de Confessie en den Catechismus „toe te staen" en voor „schriftmatich" te houden, mits er „met onderlinge bewilliginge" over de vijf artikelen eenige „eerlycke conditien" gesteld worden, naar welke men zich van wederzijden zal gedragen, waarom zij op het samenkomen van eenige „dienaren" van beide gevoelens blijven aandringen.

Hoe staat Hommius dus ten opzichte van deze „resolutie tot vrede en verdraagzaamheid?" Tot de „moderaten", die zeiden in de leer het contra-remonstrantsch gevoelen te deelen, maar toch de resolutien der Staten aannamen, behoorde hij zeker niet. Maar ook was hij niet precies van hetzelfde inzicht als Trigland, Plancius e. a., die van geene tolerantie iets wilden weten, [1]) Er was zelfs in dat opzicht eenig verschil tusschen de Gereformeerden. Hommius geeft dat aldus aan: „De Noordhollandsche broeders zijn van meening, dat op geenerlei manier wederkeerige tolerantie met de Remonstranten kan aangegaan worden. In Zuidholland oordeelen de meesten, omdat deze tolerantie met zoo groote krachten wordt aangedrongen, dat men wel schijnt genoodzaakt te worden er een weg voor te openen, dat er eenige goede voorwaarden kunnen ontworpen worden, waarop wij tot aan de Nat. Synode zouden kunnen dulden degenen, die in de vijf artikelen van ons verschillen. Dit verschillend inzicht maakt, dat wij uit naam van al de kerken in deze kwestie niets kunnen uitrichten." [2])

---

[1]) Zie o. a. Triglands pamflet, *Antwoorde op dry vraghen*, 1615, *Cat. v. pamfletten*, I, 1, N°. 2191 en Rutgers, *a. w.*, blz. 95. Volgens G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 396 zou Hommius dan ook in 1616 aan Episcopius gezegd hebben, het niet in alles met Trigland eens te zijn.

[1]) *B. v. H. a. L.*, 6 April 1601: „Fratres Noorthollandi existimant nullam Tolerantiae mutuae rationem cum Remonstrantibus iniri posse. In Suyt-Hollandia plurimi existimant, quia haec Tolerantia tantis viribus urgetur, ut aliqua eius via necessario ingredienda videatur, posse aliquas honestas conditiones concipi, quibus usque ad Synodum Nationalem

Desnoods, als de Staten niet aflieten, zou hij zich bij de invoering der „kerkorde" van 1591 neerleggen, mits aan enkele bezwaren tegemoet gekomen werd. Dulden wilde hij tijdelijk ook hen, die verklaarden anders niet tegen de Gereformeerde leer te hebben dan de vijf artikelen, als maar deze „dulding" nader omschreven werd, wat hij dan zeker verlangde overeenkomstig zijn eigen voorslag in het *Naerder advijs*, dat ik hiervoor op blz. 162—166 besprak. Doch de resolutie aannemen zooals zij daar lag, dat konden hij en de andere Gereformeerden in de Leidsche Classe niet en de naleving daarvan zouden zij zich niet laten opleggen.

Toen dus de Staten in het voorjaar van 1616 wederom ééne namen [1]), die naar Hommius zegt, „bij het eerste gezicht wel wat zachter en billijker was, maar wat het wezen betreft, met het voorgaande besluit genoegzaam overeenkwam" [2]) en de Remonstranten er niet van aflieten, dat de kerken „naar den regel ende wet van dieselve" [3]) zouden geregeerd worden, nam bij de Gereformeerden door heel Holland het verzet steeds grooter proportien aan en begonnen zij zich op vele plaatsen van de Remonstranten af te zonderen en zich afzonderlijk te organiseeren. Hierbij ontvingen zij leiding en voorlichting van de „vergaderingen van correspondentie" en nog een ander soort samenkomsten, die in den beginne beide op het uitschrijven van de kerk te Amsterdam gehouden werden, waarover ik thans, in zooverre ook Hommius daarbij betrokken is geweest, heb te handelen.

Hiervoor [4]) heb ik beschreven wat door de „synodale" kerk van Amsterdam in samenwerking met de gedeputeerden uit verschillende provincien, onder wie ook Hommius, in het werk gesteld was tot verkrijging van eene Nationale Synode. Voor het laatst zagen wij toen, had men voor dat belang bij de Staten-Generaal aangeklopt in September 1612; want wel waren Hommius en anderen er ook in in September 1613 nogmaals voor in Amsterdam bijeen

---

toleremus eos, qui in quinque illis Articulis dissident. Diversae hae sententiae impediunt, quo minus communi nomine Ecclesiarum in hoc negotio possimus quidquam agere."

[1]) *Res. St. v. H.*, 18 Maart—28 April 1616.

[2]) *Br. v. H. a L.*, 6 April 1616: „Advocatus Hollandiae concepit novam aliquam tolerantiae formulam, quae quidem mitior atque aequior prima fronte apparet sed quod ad substantiam attinet cum superiori Decreto satis congruit."

[3]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19.*

[4]) Op blz. 141—151.

geweest, maar zij hadden het toen niet dienstig geacht met eene remonstrantie naar den Haag te reizen. Al werd nu ook in 1614 geen verzoek om eene Synode gedaan, dit gewichtig belang werd daarom door de Gereformeerden en inzonderheid door de wakkere kerk van Amsterdam niet uit het oog verloren; slechts werd het sedert 1615 op minder officieele, maar wel zoo doeltreffende wijze behartigd. Vooreerst riep Amsterdam als synodale kerk in eigen stad enkele malen voor dit en ook voor andere gemeenschappelijke belangen der kerken vergaderingen samen van kerkelijke afgevaardigden uit de onderscheidene provincien, die de Remonstranten bestempelden met den naam van „heimelyke synoden" [1]) en waarover zij, zooals te begrijpen is, allesbehalve gesticht waren [2]).

De eerste hiervan had, niettegenstaande Hollands Staten op voorstel van Oldenbarnevelt de regeering van Amsterdam voorhielden, eene dergelijke in hun oog onwettige vergadering niet te gedoogen [3]), toch met medeweten dier Overheid plaats van 16—19 September 1615. Negen afgevaardigden, deels met volmacht hunner Staten voorzien, waren aanwezig; uit Gelderland Fontanus en Baudartius; uit Zeeland van Laren en Udemans; uit Friesland Bogerman; uit Overijsel Langius; Plancius en Hallius uit Amsterdam en Hommius „specialyck van de kercke van Amsterdam daertoe versocht ende beschreven." [4]) De nestor Fontanus [5]) werd ook nu weer tot praeses, Hommius tot scriba verkozen. De discussies liepen over de zoo gewenschte Nationale Synode en over de „swaricheden" van vele kerken in Holland, welker „staat de Broeders van de andere Provincien met „grote droeffenisse" verstonden en tot wier hulp zij zich volgaarne bereid verklaarden. Ten slotte werd drieëerlei besluit genomen.

Ten *eerste*, wederom eene remonstrantie te stellen tot verkrijging van eene Nationale Synode; die allen te onderteekenen en ter gelegener tijd in te leveren bij de Staten-Generaal, waarvoor als commissie Hommius, Rosaeus, Plancius en Hallius of een ander uit Amsterdams Kerkeraad werden aangewezen. Het stellen [6]) en

---

[1]) Rutgers, *a. w.*, blz. 27.
[2]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 340.
[3]) *Res. St. v. H*, 2—25 Sept. 1615, aangehaald door Rogge *a. w.*, Dl II, blz. 339.
[4]) Zie de Akta dezer vergadering bij Rutgers, *a. w.*, blz. 78—82.
[5]) Dr. L. H. Wagenaar, *Levensbeschrijving van Johannes Fontanus*, Kampen, 1898, blz. 150.
[6]) Zie deze remonstrantie bij Rutgers, *a. w.*, blz. 81.

onderteekenen [1]) had plaats gedurende de vergadering, maar van de inlevering is niet gekomen, daar er zich naar het oordeel der aangewezene commissie „geene bequaeme gelegentheyt" voor op deed, zooals op de volgende samenkomst werd gerapporteerd [2]). Ten *tweede*, in een „bondig schrift" de „redenen van beswaernisse" der kerken op te geven, gelijk dit reeds door de Hollandsche broederen goedgevonden was en dit dan door „de Broederen" uit de andere provincien te laten overzien, om elkander aldus des te beter de hand te bieden „tot behoudenisse der waerheyt ende welstant" der kerken. Ten *derde*, te arbeiden, dat een of twee dienaren des Woords uit elke provincie eens of tweemaal per jaar in Amsterdam saam zouden komen, om daardoor tusschen de kerken der provincien „goede correspondentie inde enicheyt der Leere ende goede ordre" te onderhouden, terwijl de Kerkeraad van Amsterdam gemachtigd werd de mannen zijner keuze hiervoor op te roepen [3]). Na aldus voor eendrachtige samenwerking tusschen de verschillende provincien gezorgd te hebben, ging deze vergadering uiteen.

Eene tweede dergelijke samenkomst werd het volgend jaar gehouden van 28 Juli tot 3 Augustus, waartoe uit de verschillende provincien veertien dienaren des Woords waren opgekomen. Met grooten ernst werden hier de belangen der kerken overwogen en vele gewichtige besluiten genomen, die ik echter niet te bespreken heb, daar Hommius hoewel „mede verschreven zijnde" niet tegenwoordig was. Hij had zich door een brief „van wegen de sieckte syner huysvrouwe" verontschuldigd [4]). Ik vermeld dus alleen dit, dat der kerk van Amsterdam werd opgedragen meest ten dienste van de Overijselsche kerken van Hommius op te vragen „de acten" en „by naemen de Commissien", die de Staten der verschillende

---

[1]) Van de aanwezigen heeft alleen Hommius haar niet onderteekend. Misschien was hij, toen dit geschiedde, niet meer aanwezig. Het kan ook zijn, omdat hij het kopstuk, aldus luidende: „de Ondergess...... gedeputeert so van de Hoge Overheden als van de gemene kercken harer respective Provincien, om te bevorderen den voortganck...... des Syn. Nat." alleen als Gedeputeerde van de Synode kon onderteekenen, welke kwaliteit althans de St. v. Holland niet meer erkenden.

[2]) Rutgers, *a. w.*, blz. 84.

[3]) Rutgers, *a. w.*, blz. 79, 82.

[4]) Rutgers, *a. w.*, blz. 84. Van die ziekte zijner vrouw schrijft hij 22 October 1616 aan Lubbertus: „Uxorem meam nuper totis fere tribus mensibus gravissimus et pertinacissimus afflixit morbus, qui per DEI benignitatem nunc deferbuit, ita ut paulatim pristinam recuperet sanitatem."

provincien in der tijd meêgegeven hadden aan hen, die in 1612 de Nationale Synode hadden verzocht [1]).

Waarschijnlijk is in November 1617 eene derde vergadering van dezen aard gehouden, [2]) waar dan vermoedelijk ook wel door Hommius aan zal deelgenomen zijn, doch er bestaan hiervan niet alleen geene Acta, maar ook zelfs geene stellige berichten, dat zij heeft plaats gehad. Ik moet mij dus hieromtrent van elke mededeeling onthouden.

Maar er hadden op initiatief der kerk van Amsterdam in die stad reeds van 1612 af, maar vooral sedert 1617 èn in Amsterdam èn in Zuidholland nog andere vergaderingen plaats, waartoe alleen afgevaardigden uit de beide Hollanden opgeroepen werden, die den naam droegen van *vergaderingen van correspondentie* [3]). Laat mij over het ontstaan en de beteekenis hiervan eerst een en ander zeggen en daarna nagaan in hoeverre Hommius daarbij is betrokken geweest.

Reeds doordat de Staten van Holland de jaarlijksche Particuliere Synoden hadden opgeschort en ook niet meer erkenden de Gedeputeerden der Synode, wier functie o. a. ook was „eenige voorvallende swaricheden te helpen beslechten en acht op de kercke te nemen", werden de Classen met velerlei „disputen en krackeelen" vervuld. Daar kwam bij, dat vele Magistraten en Ambachtsheeren volgens „de Kerkorde" van 1591 zitting wilden hebben in de classicale vergaderingen, hetgeen de Classen niet konden toestaan. Tegen den zin der gemeenten werden verscheidenen kerken remonstrantsche predikanten opgedrongen, wat scheuring in de Classen en het optreden van kerken in doleantie ten gevolge had. De kerkelijke zaken trokken Hollands Staten aan zich, of zij wilden ze door de plaatselijke Overheden behandeld hebben „op

---

[1]) De Acta dezer vergadering heeft Rutgers, *a. w.*, blz. 82—91.

[2]) Rutgers *a. w.*, blz. 28. Behalve hetgeen Prof. Rutgers hier bijbrengt als gronden voor het vermoeden, dat deze derde vergadering gehouden is, kan daarvoor ook nog dit aangevoerd worden, dat op de vergadering van correspondentie 26 Juni 1617 te Amsterdam besloten werd, „dat met den eersten de kerckelycke Gedeputeerde uyt andere Provincien werden verschreven." De acta van deze vergadering van correspondentie en ook van nog andere, die tot nu toe òf grootendeels òf in 't geheel niet bekend waren, werden door Dr. L. van Langeraad van Lekkerkerk gevonden en mij welwillend door hem ten gebruike afgestaan. Hij liet die van de vergadering van 26 Juni 1617 afdrukken in *De Kerkelijke Nieuwsbode*, Juli 1896, uitgegeven bij Kemink & Zoon te Utrecht.

[3]) Rutgers, *a. w.*, blz. 27, 28, 51—53.

eene politycke wyse". De verwarring werd met den dag erger. Dit noopte toen „verscheydene, soo beswaerde ghereformeerde Predikanten als kercken, raed ende troost" te zoeken bij den Kerkeraad van Amsterdam en deze verstaande, „dat het haer ampt niet en was alle die kercken te dienen, veel min de sorge ende regieringe van alle die kerken aen haer te trecken", heeft toen geen beter middel geweten, dan „in die stadt harer residentie te doen aenstellen eenige vergaderinghen van ghetrouwe Predikanten uyt andere kercken ende Classen van Suyt ende Noorthollant", met wie hij, Kerkeraad, kon raadplegen en die met hem „den beswaerden eenichsins.... behulpsaem souden moghen sijn" [1]).

Dit is het ontstaan geweest van de vergaderingen van correspondentie, waarvan soms verscheidene in één jaar gehouden zijn. Hier werden de verschillende belangen der doleerende kerken besproken en met trouw behartigd; hier werd o. a. besloten „Theses en Antitheses" der gezonde leer te stellen [2]) en besproken, welke geschriften der Remonstranten moesten beantwoord worden en door wie; van hier ging vermaan uit aan achterblijvende Kerken en Classen, om zich ook op deze samenkomsten te laten vertegenwoordigen; hier werd de wijze van correspondentie tusschen de kerken nader geregeld; de examinatie van studenten vastgesteld en op het houden van collekten ten behoeve van doleerende kerken toegezien, zoodat zeker zeer terecht van deze vergaderingen getuigd wordt, dat zij „syn geweest het opcomen ende bloeyen van veele Cruyskercken, die anderssins t' eenemael t' onder souden

---

[1]) Trigl., *a. w.*, blz. 921. Voetius, *l. l.*, Pars III, vol. 4, pag. 181, als hij handelt *de Consiliis seu Synodis* zegt: „Conventus ecclesiastici plurium ecclesiarum rursum in triplici sunt differentia...." en dan noemt hij als tweede soort „colloquia & collationes declarativae piorum & zelotarum quorundam, qui non publica & communi autoritate, sed privato studio & consilio ecclesiae alicujus, aut ecclesiarum, aut antecessorum quorundam mutuo se exhortantium, difficilibus temporibus & rebus perturbatis conveniunt, ut deliberent, de corruptionum amolitione, de petenda ac instituenda reformatione, de declinanda tyrannide, de lenienda persecutione, de conservandis reliquiis ecclesiae," en dan gaat hij aldus voort: „Ejusmodi conventus imprimis anno 1616 & 1617 primum Amstelodami, ubi tunc maxime tutum erat, postea Hagae-Comitis atque alibi in Hollandia habiti fuerunt: ad quos conveniebant delegati, partim classium quarundam, partim orthodoxorum ministrorum in classibus jam mixtis (Non Remonstrantium scil., aut non hybridarum, quos moderatores appellabant); partim ecclesiarum, quas pressas ac dolentes vocabant........, quae ad tempus secesserant & segreges coetus instituerant."

[2]) Deze zaak werd op verschillende vergaderingen van correspondentie besproken. Ik kom daar later op terug.

sijn gegaen" [1]). Hier werd ook, wat ik eigenlijk wel haast het eerst had mogen noemen, in 1617 in de „acte van Separatie" en in die van „Unie" de gedragslijn vastgesteld, die men ten opzichte van de Remonstranten zou volgen. De onderteekenaars dier acten waren volkomen eenstemmig in het beginsel; allen namelijk oordeelden, dat de Remonstranten feitelijk door hunne leer en handelingen zich zelven hadden afgescheiden van de rechtgevoelende kerken, maar wel was eenig verschil tusschen hen over de wijze, waarop zij nu door de Gereformeerden van de kerken moesten losgemaakt worden. Amsterdam en de Noordhollanders in 't algemeen wilden zeer principieel en doortastend bij de „afsnydinghe" te werk gaan; de meeste Zuidhollanders waren wat schroomvalliger, maar toch beslist genoeg om, indien de Nationale Synode niet spoedig doorging, kerkelijk ten volle met de Remonstranten te breken. Toen het beginsel maar eenmaal vaststond, wilden de radicalen wel toegeven, dat er dan in de toepassing daarvan tegen de Remonstranten bij trappen, naar de gewoonte der kerken, zou „geprocedeerd" worden [2]).

Wat nu het aandeel betreft, dat Hommius aan deze vergaderingen van correspondentie gehad heeft, moet vooreerst gezegd worden, dat van zijne tegenwoordigheid op vele dier vergaderingen niet kan gesproken worden, hetgeen echter niet wil zeggen, dat hij er niet geweest is, daar van verscheidene tot nu toe zeer weinig, en van andere wel meer bekend is geworden, maar toch ook niet de namen der afgevaardigden [3]).

Ik vind van hem het eerst melding gemaakt in de Acta van de vergadering te Amsterdam, gehouden 25 en 26 Aug. 1615 [4]). Hoewel hij daar niet aanwezig was, zal hij hier toch wel door zijn schriftelijk advies van invloed geweest zijn. Immers zeggen de Acta, dat „in de vergaderinge gelesen is een missive van D. Festo predicant tot Leyden, dienende tot excuse, dat hij op de vergaderinge, om pregnante redenen, niet en conde verschijnen: maer evenwel hemselven het goedvinden der vergaderinge onderwierp, met voorstellinge van zijn advijs, om nader correspondentie te onderhouden tusschen die recht gevoelende kercken en kercken-

---

[1]) Trigl., aangehaald bij Rutgers, *a. w.*, blz. 52.
[2]) Rutgers, *a. w.*, blz. 48, 49.
[3]) Zie Rutgers, *a. w.*, blz. 52, 53.
[4]) Ook deze Acta werden gevonden door Dr. van Langeraad. Hij liet ze afdrukken in *De Kerkelijke Nieuwsbode* van Juni 1896. Prof. Rutgers maakt van deze vergadering geene melding.

dienaren, ende nader verbintenisse in 't stuck der leere tusschen die selve". Toen dan ook reeds op deze samenkomst die „nader correspondentie" voorlooopig was vastgesteld [1]) werd hij met Plancius benoemd, om de Classe Dordrecht tot het mede onderhouden daarvan en „in transitu" ook die van Gorinchem aan te spreken.

Toen reeds werd dus een plan voor deze vergaderingen van correspondentie ook met het oog op Zuidholland vastgesteld, maar of zij in die provincie toen ook dadelijk gehouden zijn, weten wij niet. Wel vinden wij 3 en 4 Mei 1617 Hommius met Cornelius Joannis, Samuel Everardi en Samuel Gruterus „als gecommitteerde uit de classen van Leyden, Delft, Haghe ende Schielandt" op een „Conventus deputatorum" van de Classe Dordrecht, om met de Dordtsche broederen te spreken, „dat (tot noch toe die ordinarie vergaderingen van Synoden tot groot praejuditie van de gemeene kercken gecesseert hebbende) een vergaderinge van de

---

[1]) Daarover zegt Art. IV der Acta: „Is geresolveert, dat de correspondentie hoognoodich zij. Ende belangende het middel om daertoe te comen, is goed gevonden desen voet te volgen, namelijck dat de Classen (waer onder de dolerende kercken mede begrepen worden) van Suijd- ende Noordholland, ordinarie des somers alle maende, ofte ses weeken, ende des winters alle twee of drie maenden, ende extraordinarie na eijsch van gelegentheyt en saecken, ter uijtschryvinge van de broederen, ter plaetse alwaer de vergaderingen sullen gehouden worden, respectivelick sullen te samen comen. Ende in elcke vergaderinge uijt elcken classe verschyne een dienaer des Woords met behoorlicke credentie, daertoe bij de meeste stemmen des classis, ofte der vertrouder broederen te deputeren, ende met last niet alleen van zijnen classe: maer oock van de dolerende kercken, daeronder sorterende; doch soodat, dewijle die van Suijd- en Noordholland, elck op haer selven sullen vergaderen; dat in elcke vergaderinge, uyt name van de andere vergaderinge sal verschijnen een dienaer des Woords, wettelick daertoe gedeputeert, om alsoo correspondentie tusschen die respective vergaderingen te houden, ende soovele mogelyck is op eenen voet te gaen, ende malcanderen met goeden raed te assisteren; behoudelick dat de resolutien bij de voorsz. vergaderingen genomen, ende de saecken aldaer voorvallende, van de broeders, die op de voorsz. vergaderinge verschijnen, niemand dan vertroude broeders werde gecommuniceert. Tot dewelcke oock in groote swaricheden, aleermen resolutie neemt, sal mogen reces genomen worden, opdat soo vele mogelijck is, met gemeen advijs alle saecken verhandelt werden: Ende nopende de oncosten op alsulcke vergaderinge te maecken, sal elcke vergaderinge tot restitutie van selve ordre stellen, naer haer goed duncken. Ende op het aenvangen van dese correspondentie sal ordre gestelt worden inde naest aenstaende vergaderinge, die van de broederen van Suijd- en Noordholland, den 28 Septembris eerstcomende wederom sal gehouden worden."

classen van Suithollandt soude mogen gehouden werden, inde welcke de Staet van de bedroeffde kercken mochte so veel doenlyck in goede ordere gestelt ende alle swaricheden waart mogelyck wechgenomen werden, die daer nu geresen syn ende gekeert mochten werden, die noch souden konnen rijsen ende opstaen", waartoe zij ook de medewerking van de Dordtsche Classe verzochten.

Onder de verschillende punten, die dan op deze Zuidhollandsche samenkomsten zouden moeten behandeld worden, stelden Hommius c. s. aan de Dordtsche broederen ook dit voor, „dat men soude sien ten beste te rahden over 't geene bij de broederen van Amsterdam voorgenomen is tot defensie ende apologie van hare vergaderinge ende begonnen scheidinge, opdat niet d' eene scheidinge op d' andere volge", [1]) waarmede zij zeker doelen op de „acte van Separatie", die in de Amsterdamsche vergadering van Januari 1617 vastgesteld was [2]).

In 't voorbijgaan zij opgemerkt, dat ook Hommius dus naar het schijnt, behoorde tot hen, die met de doortastende maatregelen der Amsterdammers ten opzichte van de afsnijding der Remonstanten niet konden meêgaan, gelijk ik meen dit ook hieruit te mogen afleiden, dat in de Classe Leiden, toen het daar tot een apart optreden van de Gereformeerden is gekomen, niet de Amsterdamsche „acte van Separatie", maar de „acte van Unie", die in Juli 1617 in de Haagsche vergadering gemaakt werd [3]), is onderteekend.

Op de Zuidhollandsche vergaderingen van correspondentie, die in elk geval kort na dit reisje van Hommius c. s. naar Dordrecht zeker zijn tot stand gekomen [4]), wordt zijn naam voor het eerst

---

[1]) De gegevens voor dit bezoek van Hommius c. s. aan de Dordtsche „Conventus Deputatorum" ontleende ik aan de Acta van die vergadering, mij wederom welwillend afgestaan door Dr. van Langeraad.

[2]) Rutgers, *a. w.*, blz. 160, 161.

[3]) Rutgers, *a. w.*, blz. 163, 164.

[4]) In de Acta ten minste van de Conventus deputatorum in de Dordtsche Classe van 5 Juli 1617 wordt gezegd, dat de Classen in Zuidholland reeds eene bijeenkomst hadden gehouden in 's Gravenhage, waar de Classe Dordrecht nog niet vertegenwoordigd was geweest en dat daar eenige artikelen „van die voorgenomene correspondentie" ontworpen waren, die daarna gebracht waren op de vergadering te Amsterdam op 26 Juni 1617. Vóór dien laatsten datum is zij dus zeker in Z. Holland gehouden. Ook van die Haagsche vergadering maakt Prof. Rutgers, *a. w.*, blz. 53, geenerlei melding.

vermeld op die van 9 Januari 1618 te Schiedam [1]), waar de Classen „vermaent" werden stukken, betreffende proceduren met de Remonstranten hem te willen zenden, wat ook reeds op de Amsterdamsche vergadering van 7—9 November 1617 was bepaald [2]).

Van 1—3 Mei 1618 vinden wij Hommius met Lodensteyn van Soeterwoude uit de Classe van Leiden op de vergadering van correspondentie te Delft, waar nu negen Zuidhollandsche Classen, ieder door twee afgevaardigden vertegenwoordigd waren. Hier werd hij aangewezen, om in de Classe Leiden de „insamelinge" van de collekten ten behoeve der doleerende kerken te bevorderen; met Henricus Arnoldi en Abrahamus Leeuwius werd hij benoemd, om in spoedeischende gevallen den doleerenden kerken „van goeden raed en daed" te dienen; haar bij de H.H. Staten of op de dagvaart te „seconderen" en daarvan op de „naestcomende vergaderinge" rapport te doen. Uit elke Classe werd, toen Hommius „vertoonde, dat hij seer weynich wierde gedient van advijzen over de proceduren der Remonstranten", een persoon aangewezen, om de toezending van „documenta" aan hem te bevorderen. Ook nam hij hier op zich, tegen wat in de Acta der vergadering „een derde remonstrantie der Remonstranten" genoemd werd, eene „Contra-remonstantie in te stellen" en die op de naaste dagvaart te „presenteeren", nadat zij eerst door de kerken van Amsterdam en Dordrecht „gerevideert" zou zijn [3]).

Eindelijk verscheen hij met Johannes Michaelis van Lisse namens de Leidsche Classe op de samenkomst, die in den Haag plaats had van 14—16 en op 22 en 23 Augustus 1618 werd voortgezet, waar wederom negen Zuidhollandsche Classen achttien afgevaardigden hadden heengezonden [4]). Hier werd hij 23 Aug. in de plaats van Dibbets, die wegens „een heftige cortse" naar huis moet reizen, tot praeses gekozen; werd hem op nieuw aanbevolen te zorgen, dat de Classe Leiden haar quotum opbracht voor de subsidie aan de doleerende kerken in de provincie; rapporteerde hij, wat hij met Leeuwius en H. Arnoldi als gedeputeerden der

---

[1]) In de Acta dezer vergadering, art. 18, *De Kerkelijke Nieuwsbode* van October 1896.

[2]) Blijkens de Acta, in 't bezit van Dr. van Langeraad.

[3]) Van deze vergadering, door Prof. Rutgers *a. w.*, blz. 53, ook niet vermeld, ontving ik de geschrevene Acta van Dr. van Langeraad.

[4]) Dit is ongetwijfeld de vergadering, waarvan Prof. Rutgers, *a. w.*, blz. 53, 54 zegt, dat zij „misschien" gehouden is op 14 en 15 Aug. 1618 en waarvan hij „losse aanteekeningen" geeft op blz. 151—154.

Classe gedaan had tot bijstand van doleerende kerken en tevens, dat zij op verzoek van de Geldersche gecommitteerden „als uyt name deser vergaderinge", die zij om de kortheid des tijds niet hadden kunnen saamroepen, naar de Geldersche Synode hadden gedeputeerd Henricus Arnoldi, hetgeen de goedkeuring der vergadering wegdroeg. Voorts werd hem opgedragen een waardeerend antwoord te zenden op eene missive van Prof. Ravensperger te Groningen en dien te verzoeken, „by soo verre hy noch eenige stucken tegen Vorstium hadde, die hy van meeninghe soude syn int licht te geven, dat hy sulcx doen wilde met advys der kercke van Groeningen ende syns collega D. D. Francisci Gomari" [1]).

Nogmaals werd er hier op aangedrongen toch aan hem te zenden „documenta" over de „quade proceduren der Remonstranten". Ook werd besloten, niettegenstaande „de Nationale Synodus nu wtgeschreven" was, dat hij toch zijn geschrift tegen de „derde Remonstrantie der Remonstranten" zou vervaardigen, wat nog niet geschied was, opdat het tegen de a. s. Synode kon uitgegeven worden [2]).

---

[1]) Blijkens de Acta der vergadering van correspondentie van 1—3 Mei 1618 te Delft had Ravenspergius aan verscheidene Classen overgezonden zijn „judicium de libro D. Hugonis adversus Socinum" met eene begeleidende missive (Zie Baud., *a. w.*, Dl I, boek IX, blz. 26). In die missive had de hoogleeraar de Classen „vermaent" tot „onderhoudinge van een Christelycken vrede en eenicheyt" met hen, die alleen „swaricheyt" vonden in de vijf artikelen. Die vergadering van correspondentie had hem daarop „hoochelyck bedanckt", maar daarbij ook verklaard, dat zij wel gewenscht had, „dat hij soo seer in dese coniuncture, daer onder de Remonstranten weynige of geene en zijn, die bij de vijf articulen alleen blijven, niet en hadde gedrongen op de duldinge derselver, alsoo het oordeel van geleerde mannen, die dese tolerantie schijnen te proberen ofte aen te raden, van de Remonstranten misbruyckt wordt tot praejudicie van't Synodus Nationael: ende om onder't dexsel van tolerantie over de voors. poincten innetevoeren in dese kercken de reste van de Sociniaensche en Pelagiaensche dwalingen, onder hun schuijlende." Hierop was toen weer eene „missive" van Prof. Ravensperger ontvangen en op deze „missive" werd Hommius dan opgedragen te antwoorden.

[2]) Met deze „derde Remonstrantie der Remonstranten", waartegen Hommius dus tweemaal werd opgedragen eene „contra-remonstrantie" te stellen, is zeker bedoeld het „vertoog" der Remonstranten, dat 24 Maart 1618 in de vergadering der Staten van Holland gelezen werd. Men vindt het bij G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 733—744. De reden, waarom ik deze „derde remonstrantie" voor hetzelfde houd als dit „vertoog" is voornamelijk deze, dat in dit „vertoog" hetzelfde staat, als wat in de Acta van deze vergaderingen van correspondentie van de „derde remonstrantie" gezegd wordt; namelijk, dat de Remonstranten daarin de Synode verwerpen „soo provinciael als Nationael. Jae oock alle accommodatien en

Met J. Episcopius en H. Arnoldi werd hij op verzoek „van die van Schoonhoven ende van der Goude" gecommitteerd, om bij Prins Maurits aan te houden op „cassatie van de bannissementen ter oorsake van Religie onder haer gevallen", waaraan zij staande de vergadering voldeden en van den Prins tot antwoord kregen, dat zij hem schriftelijk moesten opgeven de namen dergenen, die „aldaer gebannen zijn."

Toen de vergadering eene „memorie" had gesteld in hoofdzaak over de naar haar inzicht noodzakelijke Particuliere Synoden in Noord- en Zuidholland ter voorbereiding van de Nationale en over de wijze, waarop tot die Synoden moest gedeputeerd worden, werd ditzelfde drietal aangewezen, om dit schrift aan de „goede steden" (Hollands Staten waren toen ook in den Haag samen) en aan Prins Maurits ter hand te stellen [1]).

Nog werd aan Hommius opgedragen de Noordhollandsche broederen „vriendelyck te bidden", dat ook zij bij tijds zouden

---

stellen een gantschen nieuwen voorslach", terwijl voor deze meening ook dit pleit, dat er eerst op de vergadering van correspondentie van 1—3 Mei 1618 en niet eerder van deze „derde remonstrantie" sprake is. Van de beantwoording door Hommius schijnt echter in die zoo drukke dagen niet gekomen te zijn. Zie over deze „derde remonstrantie" Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 483, 484.

[1]) In deze „Memorie", die in de Acta dezer vergadering is opgenomen, spreekt de vergadering o. a. als haar oordeel uit, dat de kerken van Noord- en Zuid-Holland, gelijk vroeger altijd geschiedde, met twee Particuliere Synoden tot de Nationale moeten komen; dat de „wtschrijvinge" tot die twee Synoden „nae het oude gebruyck" geschiede door de „twee classen Synodael"; dat de Classen, die nog niet zijn „gesepareert", welke in Zuidholland sijn die „van Dordrecht, van Gorchem, van Delff, van den Hage, van Breda ende van Buren" als van ouds „bij pluraliteyt van stemmen" deputeeren tot de Particuliere Synode en aan de deputaten instructie meêgeven; dat men in de Classen, waar de Contra-remonstranten niet meer vergaderen met de Remonstranten, dat in Zuidholland zijn die „van Leyden, van der Goude, van Schielandt, van den Briel ende van Woerden" apart saamkome en dat zoowel het remonstrantsche als contra-rem. deel elk „twee predicanten" deputeere òf dat elke partij een „vol getal" deputeere van drie predikanten en één ouderling en dat dan de Synode Particulier of de ongesepareerde Classen oordeelen, wie uit beide partijen zullen zitting nemen. Dienovereenkomstig hebben de Staten van Holland dan ook eene week later, den 30sten Augustus, tot de saamroeping der Partic. Synoden besloten. Zie G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 845, 846. Men vindt deze „Memorie" ook in het *O. A. d. N. H. K.*, I, 5, 36. Daar staan ook nog bovendien in de overwegingen, op welke sommige punten dezer memorie berusten. Deze stukken zijn door Hommius geschreven. 't Is wel waarschijnlijk, dat deze „Memorie" door hem in schrift is gebracht.

„letten" op eene Particuliere Synode en hun te schrijven, hoe deze vergadering „in dit stuck" had gehandeld en eindelijk werd hij met Nienrodius gecommitteerd, om de kerk van Utrecht „wt name van dese vergaderinge (te) congratuleren, over de genade die de goede God so onverhoets onlanx haer bewesen heeft met presentatie van naer vermogen haer alle bijstant te bethoonen" [1].

En hiermede namen de vergaderingen van correspondentie een einde. Nu de Nationale Synode op handen was en met haar het kerkelijk leven in Classen en Synoden naar Gereformeerden trant zou wederkeeren, waren zij niet meer noodig.

Hommius had het groot belang en de noodzakelijkheid dezer samenkomsten voor de kerken in die tijden van den beginne aan wèl doorzien; hij had tot hare totstandkoming meêgewerkt en werd daar ook als een der leiders onder de Gereformeerden geëerd. In de kwestie, hoe de Remonstranten van de kerken moesten losgemaakt worden, behoorde hij, gelijk wij zagen, tot de meer voorzichtige richting, zoodat in de kerk en de Classe Leiden Gereformeerden en Remonstranten dan ook niet eerder dan einde

---

[1]) Voor al wat ik omtrent deze laatste vergadering van correspondentie meedeelde, gebruikte ik als bron de geschrevene Acta, mij door Dr. van Langeraad ter hand gesteld. Zeker zag deze laatste opdracht op de restauratie, door Maurits te Utrecht bewerkt, die ook had teweeggebracht, dat de Gereformeerden aldaar de Buurkerk hadden gekregen, waarin Rudolph Petri, een der Amsterdamsche predikanten, de eerste predikatie deed op 28 Juli (7 Aug.) 1618, die daarop eenigen tijd te Utrecht bij leening bleef. Trigl., *a. w.*, blz. 1090. Het schijnt wel, dat de Amsterdammers met dit besluit van de Haagsche vergadering van correspondentie, waarvan hun wellicht een verkeerd bericht ter oore was gekomen, geen genoegen namen. De Kerkeraad althans besloot 30 Aug. 1618 aldus: „Alsoomen verstaet Dat men in Zuythollant een kerckl. vergadering gehouden heeft Waerinne Datmen meynt dat eenige Dingen getracteert souden sijn tot naedeel vande kercken van Noorthollant, end Daerop gevolch dat D. *Festus* Sondach Verleden tot Wtrecht heeft gepredict, end soomen meynt sonder daertoe Van die Van Wtrecht versocht te sijn, oock om die kercke een Predicant te recommanderen, is goet gevonden, dat D. *Vrsinus* aen D. *Rod. Petri* schrijven sal die nu 't Wtrecht is, om te vernemen hoe dat sich de sake heeft toegedragen, end D. *Rolandi* aen *Hermannum Arnoldi*". Rutgers, *a. w.*, blz. 136. Over deze kwestie heb ik de Utrechtsche kerkeraadsnotulen en de resolutien van de Vroedschap aldaar ingezien, maar tot mijn spijt niets kunnen vinden. Later, tijdens de zittingen der Nat. Syn. v. Dordrecht heeft met vele anderen ook Hommius voor den dienst des Woords zijne hulp aan de Utrechtsche kerk bewezen. Zie H. v. Rhenen, *Lijste van de Namen der predikanten in de Provintie Utrecht*, Utrecht, 1705, blz. 35 en Het *Vervolg* van dit werk door A. W. K. Voet Utrecht, 1724, blz. 10.

1617 of begin 1618 uit elkander gegaan zijn, zooals ik later zal aantoonen. Waar echter de Gereformeerden reeds tot apart optreden gekomen waren, wilde hij dat niet afkeuren en konden zij op zijne hulp rekenen. Zoo verzocht hem dan ook de Kerkeraad van Amsterdam, "verstaende", dat hij „hem daertoe wel sal laten gebruycken", October 1616 in de doleerende kerk van Zevenhuizen c. a. Johannes Georgij te bevestigen [1]) en in de Classe Leiden verdedigde hij in Maart 1616, dat „Cruyskercken ende schuyrvergaderingen", zooals de Remonstranten de vergaderingen der doleerende kerken noemden, „wel connen opgerecht worden ende dat sulcx evenwel geen scheuringe en is" [2]).

Ook liet hij studenten, die zijne private colleges gevolgd hadden, optreden in doleerende kerken, gelijk hij ook schreef: „Wij laten niet af te zorgen voor de heimelijke kerken, die te Rotterdam, 's-Gravenhage, Den Briel en andere plaatsen met den dag aangroeien" [3]). De Remonstranten hebben dan ook niet nagelaten hem „een voornaemste aendrijver en vorderaer van de droevighe scheuringhe inde kercken van Hollandt" te noemen [4]).

Voerde Hommius' presentie op de laatste Zuidhollandsche vergadering van correspondentie ons naar 's-Gravenhage, ik zal mij ook bij het optreden van hem in betrekking tot de kerk van de residentiestad zelve eene wijle moeten ophouden. Wij dienen daartoe een paar jaar in de geschiedenis terug te gaan.

Er stonden bij het begin der remonstantsche twisten in de Nederd. Geref. kerk van den Haag behalve Wtenbogaert drie predikanten; Bernardus de la Faille, die zich straks voor het gevoelen der Remonstranten verklaarde [5]); Johannes Lamotius, die hoewel contra-remonstrantsch in de leer zeer irenisch gezind was en zich aan de Staten-resolutien tot onderlinge verdraagzaamheid

---

[1]) Rutgers, *a. w.*, blz. 122, 123. De Remonstranten hadden ook vooral hier veel tegen de „scheuring" in te brengen. Zie Uytenb. *a. w.*, blz. 677—680.

[2]) *Copye van sekeren Brief, daerinne beantwoort wort de losse ende ontydige Nareden, die Festus Hommius heeft gehdaen 6 Nov. 1616.* Ik kom daar later op terug.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 9 Mei 1617: „Interim non desinimus nos prospicere Ecclesijs clandestinis, quae Roterodami, Hagae, Brilae alijsque in locis in dies accrescunt". Zie ook *Copye van sekeren Brief* en *Nulliteyten*, Dl I, blz. 104.

[4]) *Nulliteyten*, Dl I, blz. 55.

[5]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 290.

onderwierp [1]) en Henricus Rosaeus. Deze laatste, wiens komst naar den Haag Wtenbogaert mede bevorderd had, zeker in de hoop, dat hij met hem ééne lijn zou trekken, was een man van een vurig temperament, „wacker van geest ende wel ter tale." Sedert 1611 stelde hij zich tegen „de stichters van Nieuwicheden" en „de wolven, die de kudde niet en spaerden", dapper te weer, niet het minst in zijne predikatiën, ten gevolge waarvan hij met Wtenbogaert steeds meer op gespannen voet kwam te staan. Inzonderheid deed hij dit op den 10[den] Augustus 1615, toen hij tot tekst had 2 Joh: 7—11. De hofprediker tenminste, die wel merkte, dat een groot deel van het volk Rosaeus aanhing en daardoor zijn invloed er niet op vermeerderde, vond het 6 September noodig daar eene predikatie tegen te houden, waarin hij naar aanleiding van Marc. 6:34[c] zijne leer tegenover de gemeente verantwoordde en haar waarschuwde voor scheuring [2]).

Rosaeus, die „d'invidie der scheuringhe" aldus niet op zich wilde gelegd zien, beklaagde zich den 9[den] October daarover bij den Kerkeraad en bleef niettegenstaande de vermaning des Kerkeraads den volgenden Zondag weg van het avondmaal [3]). Ook kon men hem tot de onderteekening van eene ontworpene „acte tot accommodatie" niet bewegen.

De klove bleef gapen. Maar men zou van hooger hand in deze kwestie ingrijpen. Toen Rosaeus 20 December preekte over Marc. 8:35 en zeker met bezieling en onbeschroomd liet uitkomen, wat de praktijk van dit Schriftwoord in den kerkelijken strijd dier dagen meebracht, waren onder zijn gehoor ook twee raadsheeren en een lid van de Staten, „den Arminianen ten volle toeghedaen", die nu naar aanleiding van die preek als zijne aanklagers optraden.

22 December moest Rosaeus voor de Staten verschijnen. Oldenbarnevelt nam hem over zijne laatste predicatie, zijn wegblijven van het avondmaal en zijne weigering om de „acte van accommodatie" te teekenen duchtig onder handen. Hij moest begrijpen, dat „scheuringhe of oneenicheydt nerghens min als in den Haghe tolerabel" was en dat hij zich naar der Staten rosolutien in „vrede ende eenicheydt" met zijne mededienaren had te gedragen [4]). Maar

---

[1]) Trigland, *a. w.*, blz. 884. Eerst op de laatste vergadering van correspondentie in Z.-Holland was ook Lamot present.

[2]) Trigl., *a. w.*, blz. 873, 874. G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 327. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 291, 292.

[3]) Trigl., *a. w.*, blz. 877. Uytenb. *Leven en K. bedieninghe*, blz, 87, 92.

[4]) Trigl., *a. w.*, blz. 877—880. Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 314, 315.

de moedige Rosaeus bleef den advocaat het antwoord niet schuldig. „In mijne predikatie", zeide hij, „heb ik mijn tekst overeenkomstig Gods Woord uitgelegd; van het avondmaal onthield ik mij, omdat ik ontsteld was over Wtenbogaerts preêk, waarover ik mijn beklag deed bij den Kerkeraad; ook kan ik mij met hem niet verdragen, zoolang hij niet met de kerk vereenigd is; particulier heb ik niets met hem." Hij was volstrekt niet geneigd het hoofd in den schoot te leggen. Met de dreiging „op syne saecke wel te willen letten", liet men hem gaan en de Kerkeraad werd gelast, nog een veertien dagen te probeeren hem tot verzoening te brengen en zoo hij bleef weigeren, moesten Gecommitteerde Raden hem tot aan de a. s. dagvaart „suspenderen" [1]).

Toen zóó de zaak stond, heeft Rosaeus de adviezen ingewonnen van onderscheidene Gereformeerde predikanten en kerken in en buiten Holland over de vraag, hoe hij nu te handelen had. Deze waren tweeërlei. De radicalen onder de Gereformeerden rieden hem te blijven staan daar hij stond „sonder in 't minste te wycken of yet toe te geven." De meer voorzichtigen, onder wie ook Hommius, ziende er groot bezwaar in zoo wel voor de kerk van den Haag als voor de kerken in 't algemeen, als hij straks van zijn dienst zou gedeporteerd worden, adviseerden hem, mits op behoorlijke conditiën, „de communicatie met Wtenbogaert wederom in te willigen". Ik vermoed, dat de meesten hem in dezen laatsten zin geraden hebben; ten minste Rosaeus is, hoewel hij het niet van harte schijnt gedaan te hebben, naar hunne inzichten te werk gegaan.

Hij stelde namelijk den Kerkeraad eenige conditiën voor, door Wtenbogaert eerst te vervullen, waarop hij wederom met hem het avondmaal wilde houden en toen hij daarop 3 Februari 1616 van den hofprediker een niet bevredigend antwoord had ontvangen, zond hij een „request", waarin die conditiën waren opgenomen, aan de Staten van Holland of de Gecommitteerde Raden [2]). Van dit request, naar Rosaeus' eigen getuigenis „bij eenighe vrome beraemt" (dit waren de meer voorzichtige adviseurs), moet Hommius de steller geweest zijn [3]).

---

[1]) Uyt., *K. historie*, blz. 641, 642.

[2]) Trigl., *a. w.*, blz. 880, 881, 882, 883, 892. Uyt., *a. w.*, blz. 651.

[3]) Wtenbogaert vermeldt op twee plaatsen, dat „Festus tot Leyden had bekent die Requeste Rosei gestelt te hebben." Zie *Leven en K. bediening*, blz. 116 en *K. historie*, blz. 669.

De korte inhoud van dit stuk was deze: „Als Wtenbogaert gezind is niet alleen met hem, Rosaeus, maar met al de Gereformeerde kerken dezer provinciën in vrede te leven en een „goeden, seeckeren voet tot den vrede der kercken" te leggen en ten bewijze daarvan ten eerste wil verklaren in tegenwoordigheid van drie of vier contraremonstrantsche predikanten, dat hij behalve de vijf artikelen geenerlei bezwaar heeft tegen de formulieren van eenigheid en ten tweede bereid is, in eene wettige vergadering der kerken mede te beramen „eenighe palen, nae de welcke beyde parthyen haer" in het voorstellen der leer „noopende de vijf poincten" zullen hebben te gedragen; dus ook medewerken wil tot de saâmroeping van eene wettige synodale vergadering der kerken, dan is hij, Rosaeus, bereid de gerezen geschillen te laten rusten; in alle Christelijke eenigheid met Wtenbogaert te leven; de verschilpunten niet „op 't nauwste ende scherpste" voor de gemeente te vermelden en met hem aan de tafel des Heeren te communiceeren. Verwerpt echter Wtenbogaert dezen voorslag, dan „protesteert hij voor Godt ende alle de werelt", dat de schuld van alle „onrust ende swaricheden", die daaruit kunnen ontstaan, aan Wtenbogaerts zijde ligt" [1]). Afschriften van dit request werden aan Maurits, Frederik Hendrik en eene Fransche vertaling aan Louise de Coligny overhandigd [2]). Wtenbogaert schreef er nog in Februari zijne *Aenmerckingen* tegen [3]).

10 Febr. 1616 werd Rosaeus voor de Gecommitteerde Raden ontboden [4]) en zonder dat er op zijn request naar het schijnt acht geslagen werd, vroegen zij hem, of hij van plan was „hare Ed. Mog. Resolutie tot vrede" te gehoorzamen. Hij kon daarop niet dadelijk toestemmend antwoorden, maar verzocht uitstel tot de eerstkomende Staten-vergadering in Maart, waartoe hij hoopte, dat de Heeren door de billijke presentatie in zijn request gedaan, zich wel zouden laten bewegen. Maar tevergeefs. De Heeren hadden het er op gezet, dat de predikant zich moest onderwerpen en toen hij dat niet deed, werd hij 12 Februari voorloopig tot aan de Staten-vergadering „gesuspendeerd" [5]).

Hommius betreurde de schorsing, die ook daarna door de Staten van Holland bestendigd werd, ten zeerste en zou gaarne gewenscht hebben, dat Rosaeus, al was er dan ook op zijn request schier

---

[1]) Trigl., *a. w.*, blz. 881.
[2]) Rogge, *a. w.*, Dl II, bl. 351.
[3]) Uytenb., *a. w.*, blz. 668, 673.
[4]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 338.
[5]) Trigl., *a. w.*, blz. 883, 884.

niet gelet, toch maar de „communicatie" met Wtenbogaert, want daar ging het naar zijne meening om, had aangenomen. Wij weten dit uit een brief van hem aan A. Walaeus, gedateerd den 19den Maart 1616 [1]). Hij schrijft daarin o. a.: „Het sal daerop aencomen, dat hy (Rosaeus) sal moeten beloven met D. Utenbogardo wederom te communiceren.... Indien hij dat niet en sal vvillen doen, soo sal hy sekerlyck van den dienst aldaer gedeporteert vvorden [2]). Waerop volghen sal, niet alleen een geheele ende irreparable ruyne ende verwoestinghe van die Capitale Kercke, maer oock een seer merckelycke prejudicie van onse goede saecke". Voorts bericht hij Walaeus, dat zij „dese vveecke (met) verscheydene naburige Kerckendienaren uyt de Classe Dordrecht, Delff, Leyden, Hage ende andere, vergadert synde om syne saecke; met vele redenen gesocht hebben hem (Rosaeus) te bevvegen, dat hij in dese conjuncture syne kercke niet en soude verlaten", waartoe hij „andersins geheel gesint" was en „deselve mitsgaders onse gemeyne saecke met syne weygeringe so merckelycke schade niet vvillen doen" en dat dit ten minste zoo veel bij Rosaeus had uitgewerkt, dat hij „de saecke met eenige andere kercken sal legghen in communicatie." Wel beken ik, zegt Hommius, „dattet syne svvaricheyt heeft met sulcke luyden te communiceren: maer als by vveygeringe van dien, sulcke treffelycke kercken souden moeten vvorden ten uytersten geruijneert, ende de goede saecke daerdoor so grooten last lijden, so meynen wy dat een Kerckendienaer in sulcken necessiteyt syne Gemeynte niet en behoort te verlaten, omdat hy genoodsaeckt wort met sulcke luyden te communiceren, als hy syn devvoir gedaen heeft." Ten slotte dringt hij er dan bij Walaeus ten zeerste op aan, dat hij, indien hij daartoe kan verstaan, Rosaeus adviseere „de communicatie" aan te nemen; „een cleyner quaet te dulden, om sulck een groot quaet te verhoeden", opdat „d'arme bedroefde Kercke in den Haghe hem soude behouden." Zulk een raad, mits zeer voorzichtig gesteld en door verschillende

---

[1]) Antonii Walaei, *Opera omnia*. Lugd. Bat. 1623. Tom. II, pag. 415, 416.

[2]) Dat Hommius de afzetting van Rosaeus zeker verwachtte, blijkt ook nog uit zijn brief van 6 April 1616 aan Lubbertus, wien hij aldus schrijft: „Ecclesia Hagiensis versatur in magno dissipationis periculo, quia Pastor eius D. Henricus Rosaeus recusat cum Utenbogardo coenam Dominicam celebrare quam ob caussam existimamus eum proximis comitijs ex ministerio eius Ecclesiae, a quo jam omnino suspensus est, ejiciendum: quam ejectionem schisma et dissipatio eius Ecclesiae procul dubio consequetur."

conditiën nader bepaald, heeft dan ook Walaeus en met hem de andere Middelburger predikanten gegeven [1]).

Of Hommius later nog weer in het Haagsche conflict is gemengd geweest, is mij niet gebleken. Alleen in zooverre is het naar zijn wensch gegaan, dat Rosaeus zijne gemeente niet heeft verlaten; overigens heeft deze naar de inzichten der radicale Gereformeerden, waartoe hij, gelijk ik opmerkte, van den beginne af overhelde, gehandeld. Tot de communicatie met Wtenbogaert heeft hij niet kunnen besluiten. In de eerste maanden na zijne schorsing ging hij bij A. de Leeuw te Rijswijk kerken, werwaarts hem een groot deel Gereformeerden uit den Haag vergezelde. Straks, 9 Juli 1617, vinden wij de doleerende kerk van 's-Gravenhage in de Kloosterkerk, waar 23 Juli 1617 ook Prins Maurits met een talrijk gevolg zich onder het gehoor bevond [2]).

---

[1]) A. Walaei, *l. l.*, Tom. II, pag. 416. Zie Kist en Royaards, *N. Arch. v. K. Gesch.* Dl VIII, blz. 28.

[2]) Glasius, *a. w.*, Dl I, blz. 277.

HOOFDSTUK VII.

Hommius en de tweede Contra-remonstrantie. In de Statenvergadering. Hij adviseert te Amsterdam tot eene Nat. Synode. Zijne verhouding en verweer tegenover remonstrantsche collega's. De derde uitgave van het Schatboeck, thans vermeerderd met zijne Tafelen. In kerkelijk en politiek conflict. Scheuring in de Leidsche Classe. Zijne geschriften Specimen controversiarum Belgicarum en Collegium Disputationum institutarum a S. Episcopio. Correspondentie met S. Ruijtinck. Op de Delftsche Synode van 1618 en op de visitatie der Classe Leiden.

Moest het bij den gewichtigen stap van Prins Maurits een ieder wel in het oog springen, dat het getij voor de Remonstranten en hunne libertijnsche begunstigers in de regeeringskringen verloopen was, wie wat nauwer toekeek had al wel in 1616 hunne zon merkbaar zien dalen. Toen reeds had de Prins zijne hooge afkeuring te kennen gegeven over de onderdrukking der Calvinisten, die bestempelend met den naam van inquisitie [1]) Amsterdam, dat de Staten van Holland door eene deftige deputatie onder leiding van Hugo de Groot in April 1616 tevergeefs beproefd hadden voor hunne plannen te winnen, trad juist integendeel met de andere oppositiesteden op de dagvaart steeds krasser te voorschijn en de Gereformeerden begonnen zich in de doleerende kerken en onder leiding en voorlichting van hunne vergaderingen van correspondentie steeds nauwer aaneen te sluiten.

In Januari 1617 trachtten de Remonstranten nog eens de Staten tot scherpe toepassing van de resolutiën tot onderlinge verdraagzaamheid te bewegen, maar tevergeefs. De Heeren durfden

---

[1]) Trigl., *a. w.*, blz. 907. Naber, *a. w.*, blz. 90.

het niet meer aan [1]). Toen hebben zich Armijns volgelingen den 1sten Maart in eene nadere unie saâm verbonden en als vrucht daarvan den 17den April een nieuw *Vertooch*, door Wtenbogaert gesteld, den Staten overhandigd, dat bekend geworden is onder den naam van de *Tweede Remonstrantie* [2]).

Zij willen daarin het bewijs leveren, dat niet zij eene nieuwe leer invoerden, daar zij voor hunne gevoelens zich op de h. Schrift, de Christelijke oudheid en de eerste leeraars der hervorming kunnen beroepen, maar dat integendeel de Contraremonstranten dat deden, hetgeen zij dan uit de geschriften van Gomarus, Hommius, Trigland en anderen en uit den eisch der Rotterdamsche Synode van 1605 tot onderteekening van de belijdenisschriften, niet alleen tot betuiging van „de eenicheyt der leere" maar ook van de „gesontheyt derselver" [3]) trachten aan te toonen.

Maar een bondig antwoord hierop bleef niet uit. In Augustus 1617 gaven de Gereformeerde predikanten een *Tegenvertooch* aan de Hollandsche Staten over, dat zeker op den naam van eene uitvoerige en grondige wederlegging aanspraak mag maken [4]). Na vooropgesteld te hebben, dat de Remonstranten wel degelijk eene nieuwe leer invoerden, nieuw namelijk ten opzichte van de leer der hervorming en hetgeen hier in de kerken der reformatie was aangenomen, gaan zij na wat er aan is van het beweren, dat de Remonstranten voor hun gevoelen steun zouden vinden, ten 1ste in de h. Schrift, ten 2de in de Christelijke oudheid en ten 3de in de eerste leeraars der hervorming.

Het eerste, zeggen zij, ontkennen wij en voor die ontkenning is genoeg bewijs geleverd in de stukken der Haagsche conferentie en andere geschriften; doch laat eene Synode daarover beslissen. Aangaande het tweede bewijzen zij, dat de leerstellingen der Remonstranten oud kunnen genoemd worden in dien zin, dat zij overeenkomen met de oude dwalingen der Pelagianen en Semipelagianen, maar in waarheid nieuwigheden moeten genoemd worden ten opzichte van de leer der oude kerk, die bij de orthodoxe Patres en in de publieke concilien gevonden wordt. Omtrent het derde toonen zij aan, dat velen van hen, op wie de Remonstranten zich beroepen, niet hun gevoelen zijn toegedaan geweest maar dat der Contraremonstranten; dat anderen niet in wezen, maar slechts

---

[1]) Uytenb., *a. w.*, blz. 733—739.
[2]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 415, 417.
[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 234, 235.
[4]) Trigl., *a. w.*, blz. 928. Knuttel, *Catal. v. pamfletten*, I, 1, 2372.

in schijn van de Contraremonstranten verschillen, omdat zij de leer slechts op andere wijze hebben voorgesteld en dat sommigen wel in het gevoelen der Remonstranten gestaan hebben, maar dat dit òf Lutheranen waren, in dit opzicht van Luther afwijkend òf leeraars hier te lande, doch die dan ook daarom door de kerken gecensureerd zijn, zoodat hieruit juist bewezen wordt, dat der Remonstranten leer nooit door de kerken der reformatie is aangenomen, maar integendeel altoos is veroordeeld.

Tegenover de magere lijst van enkele minder bekende leeraars uit de eerste dagen der hervorming, die de Remonstranten voor hun gevoelen hadden laten pleiten, wordt dan eene breede rij geplaatst van beroemde Godgeleerden uit schier alle landen waar de hervorming doordrong, die de leer der Gereformeerden hebben voorgestaan. Met het bewijs, dat de Remonstranten zich geheel ten onrechte op de formulieren der kerk beroepen, wordt het eerste deel besloten.

Het tweede deel van het *Tegenvertooch* weerlegt uitvoerig de beschuldiging, dat de Contraremonstranten „novitates" zouden invoeren, waarbij inzonderheid de beteekenis van de onderteekening der formulieren in den breede wordt besproken. Ten slotte concludeeren zij, dat de Remonstranten reeds om de vijf artikelen niet kunnen erkend worden voor dezulken, die zich aan de h. Schrift, de leer der oude kerk en der hervorming houden, maar nog veel minder, omdat er ook onder hen gevonden worden, die bovendien nog andere leeringen voorstaan, die naar ieders toestemming gansch en al met de h. Schrift, de leer der oude en nieuwe kerk strijden, waarvoor de bewijzen worden bijgebracht.

Zooals ik reeds zeide werd dit *Tegenvertooch* in naam der Gereformeerde predikanten den Staten overgegeven. Wie er de samenstellers van zijn, valt met absolute zekerheid niet te zeggen. Een pamflet van een anoniemen remonstrantschen schrijver uit 1618, getiteld: *Trovhertighe vermaninghe* zegt, dat het „bij alle de Gommarianen ofte moghelyck bij Festo als haer principaelste hooft alleen ghemaeckt" is [1]). Meursius noemt het onder de werken van Hom-

[1]) Dit pamflet wordt zeer ten onrechte door Dr. Knuttel, *Cat. v. pamfletten*, I. 1, 2525, aan Hommius toegekend. De titel zegt ook, dat het een *Trouhertighe vermaninghe is aen alle swangere ende Barende Vroutgens: .....* *..... mitsgaeders aen alle Predikanten als Festum, Colonium, Hermannum,"* etc. Het bevat niets anders dan eene persiflage op de Gereformeerde leer, dat de godzalige ouders niet moeten twijfelen aan de verkiezing en zaligheid hunner kinderen, welke God in hunne kindsheid uit dit leven wegneemt.

mius [1]). Een ander noemt „Festum Hommium ende Jacobum Triglandium als voornaemste indien niet eenighe Auteurs" [2]). Voetius zegt, dat men voor de schrijvers, auteurs en medehelpers van dit en nog een ander geschrift door hem genoemd, houdt Rolandus, Thysius, Trigland en Festus Hommius [3]). Dr. Rogge schrijft, dat „het wel uit geene andere pen dan die van Trigland kan zijn gevloeid". [4]) Ik vermoed, dat de zooeven genoemde mannen, evenals dat ook bij vroegere door mij besproken geschriften der Contraremonstranten geschied is, het te stellen stuk met elkander hebben besproken; voor de onderscheidene deelen hunne bijdragen hebben geleverd en de redactie aan Trigland hebben opgedragen, waarvoor ook nog dit pleit, dat het bij den bekenden Amsterdamschen uitgever Marten Jansz. Brant in het licht kwam [5]).

Kort daarop, ook nog in 1617, verscheen van dit *Vertooch* en *Tegenvertooch* eene zeer vloeiende Latijnsche vertaling, getiteld: *Secunda Remonstrantia cum secunda Contra-remonstrantia.* De vertaler laat eene voorrede voorafgaan, die met veel gedetailleerde zaakkennis den kerkelijken strijd van Arminius komst te Leiden af tot op de indiening van de tweede Remonstrantie verhaalt. Zeer zeker zal deze vertaling van Hommius zijn. De stijl der voorrede en het feit, dat zij bij Orlers te Leiden uitkwam, geven allen grond tot dit vermoeden; bovendien wordt zij in de *Oratio funebris* onder zijne werken gerekend [6]).

De schrijver heeft het vooral op Hommius voorzien. Hij plaatst er dan ook onder, de woorden: „Variantur festa profestis", wat met verandering van „variantur" in „varientur" Hommius' zinspreuk was.

[1]) Meursius, *l. l.*, pag. 312.

[2]) In een pamflet getiteld: *Quelgeest.* Het bevatte „ettelycke vragen aen de Contra-remonstranten van de praedestinatie der onmondighe kinderen in haere kintsheyt stervende." Zie Dr. Knuttel, *Catal. v. pamfletten*, I, 1, N°. 2523. Misschien was de schrijver een der Leidsche Remonstranten. Althans hij schijnt met hetgeen daar in de kerk geschiedde wel op de hoogte te zijn, want hij schrijft, zeker niet zonder overdrijving, dat „Festus Hommius bijnae in alle Predicatien ziin toehoorders pooght in te drucken, dat de gheloovige ouders, vvanneer haere kinderen in haere kintsheyt comen te sterven, geen oorsaecke hebben om te twiffelen van derselver haerer kinderen salicheyt." Trigland haastte zich om dezen *Quelgeest* door zijn *Geesel* uit te drijven.

[3]) G. Voetius, *l. l.*, Pars III, vol. 4, pag. 58.

[4]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 419:

[5]) Trigl., *a. w.*, blz. 928. Wtenbogaert schreef tegen het *Tegenvertooch* zijn *Noodighe antwoordt*, waarvan het 1e deel in 1617, het 2de in 1618 verscheen. Het 3de deel bleef achterwege. Trigland, *a. w.*, blz. 931 geeft de redenen op, waarom dit werk van Wtenbogaert niet werd beantwoord.

[6]) Daar staat: „Evulgavit .... responsionem ad Remonstrantium

Een paar maanden vóór dat zij hun *Tegenvertooch* aan de Staten van Holland overgaven, was Hommius ook op de Hollandsche dagvaart bescheiden geweest. De aanleiding daartoe was deze. Venator, de welbekende remonstrantsche predikant van Alkmaar, had in 't begin van 1617 zijn geschrift, *Theologia vera et mera.... een fondamentboeck*, uitgegeven [1]), waarin hij o. a. loochende de Godheid van Christus en de noodzakelijkheid van den Christelijken godsdienst, leerend dat men ook buiten het Christendom als Jood of Heiden levend, mits men maar God eerde en zijne geboden volbracht, het eeuwig leven kon verwerven. De hoogleeraren Polyander en Episcopius, wier advies de Staten er over inriepen, hadden in Maart 1617 er eenstemmig hunne afkeuring over te kennen gegeven [2]) en niettegenstaande Venator zich verantwoordde, werd zijn boek door de Staten veroordeeld en hij zelf naar 's-Gravesande verbannen [3]). Maar drie maanden later bood hij eene uitvoeriger uiteenzetting van zijn gevoelen den Staten aan en ook daarover vroegen zij het oordeel der beide hoogleeraren. Episcopius' uitspraak luidde nu gunstig voor Venator [4]). Polyanders advies, hoewel het mij niet bekend is, zal zeker in tegengestelden zin geweest zijn; althans 22 Juni hebben de Staten, na over de adviezen gedelibereerd te hebben, de „saake in bedenken" gehouden [5]). Terwijl nu de beide professoren nog in den Haag waren, werd òok hun oordeel gevraagd over een concept-plakkaat, dat de Staten ontworpen hadden. Wellicht heeft dit plakkaat niet alleen over Venator en zijne geschriften, maar ook over algemeene belangen der kerk gehandeld, want Polyander was niet bereid het verlangde advies te geven en gaf als reden daarvoor op, dat hij niet gaarne alleen iets zou willen ondernemen ten praejudice van

---

secundam (quam vocant) Remonstrantiam." Ook Meursius, *l. l.*, pag. 312; Foppens, *l. l.*, Paquot, *l. c.*, Glasius, *a. w.*, noemen haar onder Hommius' werken. Rogge, *Bibl. d. C.-Rem. geschrift.*, blz. 21, zegt, „dat er alle grond bestaat om te vermoeden, dat deze vert. van Hommius afkomstig is." En dan heeft hij niet alleen het *Tegenvertooch*, maar ook het *Vertooch* vertaald, want in de *Voorrede* zegt hij: „Utraque haec scripta...... operae pretium judicavi me facturum, si ex Belgicis Latina facerem." In de Hollandsche vertaling van de *Oratio funebris* en ook bij v. d. Aa, *a. w.*, wordt van deze vertaling geene melding gemaakt. Foutief laat Glasius, *a. w.*, en ook Paquot, *l. c.*, hem reeds in 1613 dit geschrift stellen.

[1]) Rogge, *Bibl. d. Rem. Geschr.*, blz. 119 en Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 407.

[2]) *Hist. vitae S. Episcopii*, pag. 105, 106.

[3]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 408.

[4]) *Hist. vitae S. Episcopii*, pag. 108.

[5]) *Res. St. v. H.*, 22 Juni 1617.

de kerk [1]) of treden buiten de grenzen van zijn ambt [2]). Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat dit concept-plakkaat een voorstel geweest is, dat Hugo de Groot, die er dan ook met Polyander een discours over had [3]) destijds ongeveer in de Statenvergadering gedaan had, hetwelk inhield, dat de Staten eene Provinciale Synode onder het beleid en toezicht der dagvaart zouden toestaan [4]); belofte daarvan doen aan de Classen; tegelijk den predikanten opleggen òf niet over de leer der vijf artikelen te prediken òf zeer sober en het volk te vermanen tot vrede en gehoorzaamheid aan de Overheden; en dat zij tevens een „ordre" zouden uitvaardigen tegen libellen en andere geschriften, strekkende tot nadeel van de H.H. Staten, den Prins en de Magistraten [5]). Nu had Polyander ook den raad gegeven, dat Hommius en Wtenbogaert als mannen, die de kerk vertegenwoordigden, zouden ontboden worden, om advies te geven en daaraan is toen gevolg gegeven [6]).

Van die taak heeft Hommius zich „in verscheyden vergaderinghen" van de Heeren Staten „treffelyck" gekweten [7]) en met Polyander saam, gelijk ook Episcopius en Wtenbogaert, zijn advies schriftelijk den Staten overhandigd [8]). Met deze wel wat magere vermelding zal ik mij moeten tevreden stellen, want de inhoud van zijn advies is niet ter onzer kennis gekomen. Wel had Polyander nog in 1642 plan daarvan iets in geschrifte te leveren [9]), maar dit schijnt bij een goed voornemen te zijn gebleven.

Van de dagvaart in Juni 1617 spring ik over op eene samenkomst te Amsterdam in Maart 1618, waar Hommius met onderscheidene zoowel politieke als kerkelijke personen vergaderd is geweest over de „question brûlante" dier dagen, de Synode Nationaal en Provinciaal. Maar voor ik zijn arbeid op deze conferentie vermeld, is het noodig althans in 't kort na te gaan, welke de

---

[1]) C. Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 238.
[2]) *Hist. vitae S. Episcopii*, pag. 109.
[3]) Ibidem, pag. 109.
[4]) Naber, *a. w.*, blz. 101.
[5]) Hugo de Groot, *Verantwoordinghe van de wettelycke Regieringh van H. en W. Fr.*, Parijs, 1622, blz. 63—65.
[6]) *Hist. vitae S. Episcopii*, pag. 109.
[7]) *Lyckoratie*, blz. 16.
[8]) *Hist. vitae S. Episcopii.* pag. 109.
[9]) In de *Lyckoratie* toch schreef hij: „Ik ben bedacht den oprechten Lezer met mijn eijgen handt te verthoonen hoe oprechtelyck en ghetrouwelyck hij (Hommius) syn oordeel gheuijt heeft....... over het schadelicke Gheschrift van Adolphus Venator." blz. 16.

geschiedenis van dit vraagstuk in de laatste jaren geweest was, waarbij wij ook zijne correspondentie zullen hebben in te zien.

Sedert in September 1615 op de vergadering van gedeputeerden uit de kerken van verschillende provinciën te Amsterdam, waar zooals wij zagen, ook Hommius was tegenwoordig geweest [1]), de bevordering van de Nationale Synode weer op den voorgrond was getreden, drongen ook de Amsterdamsche afgevaardigden ter Staten-vergadering, die over kerkelijke belangen veelal eerst het advies van hunne predikanten inwonnen [2]), met die van enkele andere steden daar telkens weer op aan als het aangewezen middel om de kerkelijke geschillen tot een goed einde te brengen, maar zij bleven met die voorslagen op de dagvaart steeds in de minderheid. „De Amsterdammers", schrijft Hommius, „die van Enkhuizen en anderen zijn onlangs begonnen met grooten ijver onze zaak te beschermen. Op de Statenvergadering, die nu wordt gehouden, wordt het belang der kerken moedig door hen bepleit en dringen zij er op aan, dat de geschillen voor eene Nationale Synode gebracht, daar onderzocht en beslist worden. De anderen verzetten zich met kracht" [3]).

In 1617 begon men ook in de Generaliteit het stuk van de Nationale Synode ter hand te nemen. De Engelsche koning Jacobus wees er de Staten-Generaal op door zijn gezant Carleton in April 1617 [4]) en later meermalen. Ook Prins Maurits, die aangevuurd door den Frieschen Stadhouder Willem Lodewijk in 1617 moedig en trouw voor de Gereformeerden in de bres sprong, liet niet na bij de Staten-Generaal en de Staten van Holland de Nationale Synode te recommandeeren [5]). In Mei trachtten vier provinciën, Zeeland, Friesland, Gelderland en Groningen de Staten van Holland er voor te winnen [6]). Maar de libertijnsche meerderheid op de dagvaart van Holland en haar leider Oldenbarnevelt hadden er volstrekt geen ooren naar. Van een en ander berichtte Hommius Lubbertus aldus: „Sedert de illustre Prins de behartiging van de

---

[1]) Zie blz. 217.

[2]) Rutgers, *a. w.*, blz. 14.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 22 Oct. 1616: „Amstelodamenses, Enchusani atque alij magno cum zelo caussam nostram tutari nuper inceperunt. Aguntur nunc comitia, in quibus Ecclesiarum caussam strenue agunt atque urgent, ut controversiae ad Synodum Nationalem deferantur ibidemque excutiantur atque decidantur. Reliqui graviter obsistunt."

[4]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19.* Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 429.

[5]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19.*

[6]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19.*

zaak der kerken ter hand heeft genomen, zijn de kerken ook tegelijk begonnen een weinig te herademen en op eene goede uitkomst te hopen. Maar de tegenpartij verheft zich des te geweldiger met alle krachten en tracht op alle manier de plannen en het gezag des Prinsen in te binden. Het aangewezen geneesmiddel, de Synode, verwerpen de zich verzettende steden, die in aantal verreweg de meeste zijn, ten gunste der Remonstranten en de goede steden dringen er met alle kracht op aan. De Staten van Zeeland hebben vier gedeputeerden gezonden, om het belang der kerken en de Nationale Synode bij Hollands Staten te bevorderen. Ik meen, dat zij heden of morgen zullen gehoord worden, maar vrees, dat zij aan eens dooven mans deur aankloppen. Hetzelfde deed onlangs ook de doorluchtige Koning van Groot-Brittannie in zijn brief aan de Staten-Generaal, maar wij vreezen, dat ook zelfs dat schrijven van zulk een groot Koning bij de remonstrantschgezinden niet zal baten. Zij ontvluchten de Synode, alsof het een kruispaal ware en beschouwen haar als een algeheelen ondergang hunner zaak" [1]).

Wel merkend, dat de voorstanders eener Nationale Synode met den dag wiesen, dreef Oldenbarnevelt met de meerderheid in Hollands Staten ter verdediging hunner beginselen den 4den Augustus 1617 de z. g. „Scherpe resolutie" door, waarbij de steden gemachtigd werden waardgelders aan te nemen, die niet aan de Staten-Generaal, ook niet aan den Prins, maar alleen aan de libertijnsche Magistraten hadden te gehoorzamen, daarmede „dese seer florerende Provincien in peryckel (brengend) van een inlantsche ende burgerlicke oorloge" [2]). Maar toen zett'en de Staten-Generaal ook door en 29 September verklaarden Zeeland, Friesland, Groningen

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 9 Mei 1617: „Ab eo tempore, quo illustrissimus Princeps caussam Ecclesiarum agere cepit, simul etiam Ecclesiae ceperunt aliquantulum respirare et de eventu bono sperare. Caeterum adversa pars omnibus viribus tanto vehementius surgit atque omni conatu molitur consilia atque autoritatem Principis instringere... Ordinarium remedium Synodi civitates adversariae, quae numero plures longe sunt, in gratiam Remonstrantium respuunt; et bonae civitates omni ratione urgent. Ordines Zelandiae miserunt quatuor Deputatos ut negotium Ecclesiarum et promotionem Synodi Nationalis promoveant apud Ordines Hollandiae. Existimo illos hodie aut cras audiendos, sed metuo ne surdis canant fabulam. Idem nuper fecit serenissimus Rex Magnae Brittanniae litteris suis ad Ordines Generales. Sed neque illam Epistolam tanti Regis quidquam profuturam apud Remonstranticos veremur. Synodum enim tanquam Crucem refugiunt et caussae suae πανολεθρίαν putant."

[2]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19.*

en Gelderland met afgevaardigden uit Amsterdam en de andere „goede steden" in Holland zich voor de uitschrijving eener Nationale Synode [1]), waarvoor 4 October de voorbereidende commissie werd aangewezen [2]), en wat na dien tijd ook door de meerderheid van Hollands Staten werd aangewend tot omverwerping van dit besluit, het bleef gehandhaafd, ofschoon de uitschrijving zelve nog geruimen tijd achterwege bleef. Inzonderheid wilde Holland het besluit der Staten-Generaal illusoir maken door nu toe te staan, wat vroeger van de hand was gewezen; n.l. eene Provinciale Synode, maar dan tot accommodatie en onder leiding van de dagvaart. Zelfs wilden de Heeren dan daarna wel eene Oecumenische Synode vergunnen, als maar de Nationale wegbleef. Over die kwestie is toen schier eindeloos op de Staten vergaderingen gediscussieerd.

In de December-vergadering stonden onder de verschillende voorslagen, die gedaan werden, in hoofdzaak deze twee tegenover elkander. Die van de libertijnsche meerderheid: eene Provinciale en daarna zoo noodig eene Oecumenische; die van de minderheid: eene Provinciale en daarna eene Nationale Synode [3]). Men kon tot geene eenstemmigheid geraken. Eene commissie werd benoemd, om „de concepten te confereeren en tot een te brengen" als het mogelijk was [4]). Maar toen zij in Februari 1618 rapport uitbracht, bleven de partijen even ver van elkaar afstaan; de commissie, er waren ook afgevaardigden uit Amsterdam bij, werd gecontinueerd en de Statenleden namen copieën mede, om die „met haare principaalen te communiceeren" [5]). Wat kijk Hommius op den toestand dier dagen had, blijkt uit een brief van hem aan Lubbertus, blijkens den inhoud waarschijnlijk in Februari 1618 geschreven, waarin hij o.a. zegt: „Nog volstrekt geene hope lacht ons toe, dat de steden, die de zaak der Remonstranten genegen zijn, toestemming zullen geven tot de Nationale Synode. Zij dringen er met kracht op aan, dat de kwestie alleen in eene Provinciale Synode van Holland met eenige Theologen uit de andere provincien beslist worde. Zij willen, dat deze Synode worde saamgesteld uit een gelijk aantal herders van elke zijde en dat hunne deputatie hoofdzakelijk ge-

---

[1]) Trigl., *a. w.*, blz. 976.
[2]) Rogge, *a. w.*, Dl II, blz. 438.
[3]) Trigl., *a. w.*, blz. 1040—1043, waar men beide concepten vindt.
[4]) *Res. St. v. H.*, 21 Dec. 1617.
[5]) *Res. St. v. H.*, 17 en 23 Febr. 1618.

schiede door der Staten gezag. De andere steden, die aan onze zijde staan, meenen dat dit met geen ander doel door hen wordt voorgewend, dan om op deze manier het besluit der Staten-Generaal omtrent de saamroeping van eene Nationale Synode illusoir te maken en opdat heel de zaak worde afgedaan in zulk eene samenkomst, wier beleid en ontbinding alleen de Staten van Holland in hunne macht hebben en daarom houden de goede steden standvastig vol eene Nationale Synode te eischen, waarbij zij zich ook zullen voegen, ook al is het, dat de andere steden in haar tegenstribbelen blijven volharden" [1]).

Bij dien stand der kwestie hebben de Amsterdamsche burgemeesters het voornemen opgevat eene groote vergadering saâm te roepen om te beproeven, of uit al die verschillende concepten ook nog een voorstel zou kunnen ontworpen worden, waarmede de partijen in Holland zich alle zouden kunnen vereenigen en waardoor dan de geschillen op de „allerveijlichste" manier zouden kunnen weggenomen worden [2]). Zij raadpleegden daarover eerst de predikanten hunner stad, die er niet veel mee ophadden en zeiden, dat zij van zulk eene bijeenkomst niets goeds konden verwachten en dat „de gereetste middel tot wechneminge deser verwerringe ende onheylen was, het Synode Nationael" [3]). Toch gingen de Heeren hun plan volvoeren en op hunne uitnoodiging kwam in de „kercke-kamer aen de nieuwe zijde" den 6den en 7den Maart 1618 de vergadering saam [4]).

Aanwezig waren de vier burgemeesters der stad, twee van de

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, ... 1618: „Necdum affulget spes aliqua civitates Remonstrantium caussae faventes in Synodum Nationalem consensuras. Urgent illae summopere, ut caussa tantum in Synodo provinciali Hollandiae dijudicetur ad quam Theologi aliquot ex reliquis Provincijs vocentur. Hanc Synodum volunt cogi ex pastoribus numero paribus ab utraque parte: et deputationem eorum Ordinum praecipue auctoritate faciendam. Reliquae civitates, quae nostris favent partibus, existimant hoc ab illis praetendi nullum alium in finem, quam ut hac ratione eludant decretum atque institutum Ordinum Generalium de convocatione Synodi Nationalis et ut totum negotium conficiatur in tali conventu cujus moderationem et dissipationem soli Hollandiae Ordines in potestate sua habeant: ac propterea constanter bonae civitates perseverant in urgendo Synodum Nationalem, cui se quoque adjungent, etiamsi aliae civitates in tergiversando persistant."

[2]) Trigl., *a. w.*, blz. 1051.

[3]) *Amsterd. kerkeraadsnotulen* van 1 Maart 1618, aangehaald bij Rutgers, *a. w.*, blz. 97.

[4]) Trigl., *a. w.*, blz. 1051. Rutgers, *a. w.*, blz. 98.

„36 Raden", de pensionaris en de burgemeerster van Enkhuizen als politieke; Polyander en Thysius, hoogleeraren, Hommius [1]), Walaeus [2]), A. Doreslaer en S. Bartholdi met al de predikanten van Amsterdam als kerkelijke personen [3]). De pensionaris, Adriaan Pauw, opende met een „lang narré" van hetgeen sedert 1611 in in de kerkelijke zaken gepasseerd was; sprak van de genegenheid der burgemeesters, om de „swaricheden op de bequaemste maniere te remedieren" en stelde de verschillende concepten voor, in de Statenvergadering gedaan, vragend daarop het advies der aanwezigen, inzonderheid over den voorslag, die met terzijdestelling van de Nationale Synode, de geschillen in hoofdzaak door eene Provinciale wilde doen beslissen [4]). Hommius en de andere kerkelijke personen van elders hebben toen eerst mondeling hunne adviezen gegeven; sommigen voegden er ook schriftelijk hunne nota's en consideratien bij. Zij kwamen alle hierop neer, „dat in het houden van eene Synode Provinciaal nyet vruchtbaerlicx gehandelt ende gebesoigneert sal cunnen worden, tenzij dat simul et semel het Nationael worde gearresteert, ende dat andersins daeruyt apparentelyck veel meer oneenicheyt, scheuringe ende verbitterheyt soude staen te verwachten" [5]). Daarop stelden de Amsterdamsche predikanten in een stuk door hen allen onderteekend een gelijkluidend advies voor. De burgemeesters, die met genoegen deze eenstemmigheid onder de „kerkelijken" opmerkten, legden hun toen drie vragen voor, waarover zij ook hun oordeel gaarne wilden vernemen. Ten eerste, „hoe dat men soude connen het *Nat. Syn.* faciliteren end smakelijck maken"; ten tweede, „hoe dat men het *Syn. Prov.* soude moeten houden"; ten derde, „offtmen diende in die gedeeltheyt der leden van Hollant het *Syn. Nat.* te houden". Zij kregen tijd, om zich daarop te beraden tot den volgenden dag drie uur en toen hebben zij hun eenstemmig antwoord, dat door Hommius op schrift gesteld was, den burgemeesters over-

---

[1]) Ook in Maart 1616 hadden de burgemeesters van Amsterdam den Kerkeraad voorgehouden, over „concepten", waarover zij het advies van den Kerkeraad vroegen, met Hommius en Polyander te delibereeren. Zie Rutgers, *a. w.*, blz. 95.

[2]) Deze diende toen bij leening in den Haag. Trigl., *a. w.*, blz. 1051.

[3]) Uit de *Resolutien* van de Amsterdamsche Vroedschap van 10 Maart 1618 blijkt, dat niet alleen de Magistraat van Enkhuizen, maar ook die van Edam en Purmerend ter bijwoning uitgenoodigd waren.

[4]) Rutgers, *a. w.*, blz. 98 en Trigl., *a. w.*, blz. 1051.

[5]) *Resolutien v. d. Amsterdamsche Vroedschap*, 10 Maart 1618.

handigd, welk antwoord daarna in het archief van den Kerkeraad gedeponeerd werd [1]).

Geene geringe vrucht van deze conferentie was deze, dat de Amsterdamsche burgemeesters beslister dan ooit in de Hollandsche dagvaart op eene Nationale Synode aanhielden en reeds den 23sten Maart een bondig schrift daartoe, zeker geheel in overeenstemming met de adviezen der predikanten [2]), bij de Staten van Holland inleverden en 23 Mei nogmaals één, waarin zij aantoonden, waarom door eene Prov. Synode de geschillen niet konden weggenomen worden [3]).

Maar keeren wij thans naar Leiden terug, waar zooals ik verhaalde [4]) op 't einde van 1614 onder de pressie van den Magistraat, de regeling der „egaliteyt" was getroffen, waarbij ook hope gegeven was, dat de partijen elkander bij de bediening der h. Sacramenten en andere kerkelijke diensten zouden bijstaan. Toen er nu in 1615 eene predikantsvacature onstond, doordat A. Spranckhuysen, die wegens eene langdurige ziekte onbekwaam tot den dienst geworden was, geëmeriteerd werd [5]), heeft de Magistraat eerst aan professor Episcopius voorgesteld, of hij Zondags geregeld wilde optreden, maar de hoogleeraar sloeg het af, niet willende onderworpen zijn, zooals hij zeide, aan de censuur van eenige Vlamingen en den Kerkeraad [6]).

Toen besloten „die van de Gerechte" — men ziet hoe de Heeren van hun overmacht gebruik maakten en ook als *dominus consistorii* optraden — dat ook tusschen de predikanten „de egaliteyt" altoos zou moeten onderhouden worden en dat er twee dienaren des Woords, een Remonstrant en een Contra-remonstrant moesten beroepen worden, belastende den Kerkeraad „met onderlinge accommodatie" eenigen te nomineeren, uit wie de Heeren dan „ten

---

[1]) Rutgers, *a. w.*, blz. 98 en Trigl., *a. w.*, blz. 1051. Dit antwoord schijnt in het Amsterd. Kerkeraadsarchief niet meer gevonden te worden.

[2]) Zie Rutgers daarover *a. w.*, blz. 29 [3]).

[3]) Trigl., *a. w.*, heeft ze beide opgenomen, blz. 1051—1055.

[4]) Op blz. 180, 181.

[5]) *Br. v. H. a. L.*, 29 Juli 1615: „Apud nos nuper collega quidam noster bonae caussae addictus Adolphus Spranckhusius ob morbum melancholicum, qui eum aliquot annis habuerat et eum in modum ingravescebat, ut ministerio plane inutilis esset, autoritate Magistratus et Presbyterij a functione Ecclesiastica cessare jussus est." Ook in een vorigen brief had hij daar reeds over geschreven. Volgens het *Register van kerkel. zaken*, 1615—1629, aanwezig op het stedel. archief te Leiden, werd Spranckhuysen 19 Juni 1615 geëmeriteerd met behoud van het halve traktement. Hij stierf in het begin van 1620. Zie *Aanteekeningen* v. Iterson.

[6]) *Historia vitae S. Episcopii*, *l. l.*, pag. 52.

wederzijden een" zouden aanwijzen [1]). Toen de Kerkeraad hierin met den Magistraat meeging en Hommius merkte, dat hier niets aan te veranderen was, heeft hij zich daar niet al te zeer tegen verzet, van oordeel zijnde, dat zij op die manier hunne zaak wel zouden kunnen beschermen totdat God eene andere uitkomst geven zou [2]). Zelfs vond hij, dat het nog niet eens zoo kwaad voor de Gereformeerden afliep. „Wij zijn", schrijft hij, „nu zeker, dat deze kerk altoos drie orthodoxe dienaren zal hebben, uit welke wij voorheen gevreesd hebben, dat alle orthodoxen in verloop van tijd zouden verwijderd worden" [3]). Hij schikte zich dus in dezen toestand, door de omstandigheden daartoe gedwongen en zeker vreesde hij, dat bij verzet de libertijnsche Magistraat zich niet ontzien zou, hem en Colonius eenvoudig af te zetten en alzoo de talrijke Gereformeerden in Leiden van hunne voormannen te berooven.

16 Juni presenteerden de predikanten, Hommius en Colonius, Borreus en Arnoldi met vier ouderlingen namens den geheelen Kerkeraad twee drietallen aan den Magistraat; G. Bucerus van Veere, J. Bocardus te Dordrecht en H. Cuchlinus, Hommius' zwager te Edam als Contra-remonstranten; T. Ryckewaert, van Den Briel, I. Frederici van Utrecht en B. Dwinglo van Berckel als Remonstranten. De Heeren verkozen Bucerus en Dwinglo, die toen door Kerkeraad en Magistraat samen beroepen werden. Bucerus bedankte en in zijne plaats werd toen de beroeping aan Cuchlinus aangeboden, die haar opvolgde [4]). Hunne bevestiging, waarbij

---

[1]) *Aanteekeningen* v. Iterson.

[2]) *Br. v. H. a. L.*,... 1615: „Obtinuimus ut aliquis, qui partibus Contra-remonstrantium sit addictus in ejus (Spranckhusii) locum a nobis possit vocari, sed hac conditione, ut etiam collegae nostri Remonstrantes aliquem habeant suis partibus addictum, hoc est ut ab utraque parte sint terni Ministri, ut ita in numero Ministrorum ab utraque parte servetur aequalitas, quam Magistratus noster una cum Presbyterio decrevit posthac in Ecclesia nostra semper servandam. Nos autem non admodum reluctamur isti aequalitati. Hac enim ratione putamus nos caussam nostram hoc in loco posse tueri donec DEUS alium exitum concesserit." De datum van dezen brief ontbreekt. Uit den inhoud kan opgemaakt worden, dat hij waarschijnlijk in Juni geschreven is.

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 29 Juli 1615: Vult enim Magistratus, ut in numero Ministrorum in hac urbe paritas ea servetur, ut ab utrague parte, tam Remonstrantium quam Contra-remonstrantium par sit numerus. Nos putamus hac ratione non admodum male agi nobiscum cum certi nunc simus semper tres orthodoxos ministros hanc Ecclesiam habituram, ex qua antea verebamur, ne orthodoxi omnes progressu temporis exterminarentur."

[4]) *Aanteekeningen* v. Iterson.

Hommius voor moeite gevreesd had [1]), geschiedde in November 1615. „Die v. d. Gerechte" lieten beiden, Cuchlinus en Dwinglo, eene acte onderteekenen, waarbij zij zich o. a. tot het onderhouden van „mutuele tolerantie" overeenkomstig der Staten resolutien en tot het oefenen van „goede vriendschap met al hunne medebroeders in dienste" verbonden [2]). Heel veel genoegen zou Hommius van zijn meegaan in dit beroepingswerk niet beleven. Zijn nieuwe remonstr. collega Dwinglo zou weldra toonen, dat hij het onderhouden van goede vriendschap met zijne medebroeders al zeer exceptioneel verstond.

De Leidsche gemeente, waarin eene menigte vurige Vlamingen zaten, die hun vaderland hadden verlaten, om hier God naar zijn Woord te kunnen dienen, was en bleef, niettegenstaande de remonstrantsche predikanten niet nalieten het gevoelen der Contra-remonstranten zoo leelijk en hatelijk mogelijk voor te stellen, voor verreweg het grooter deel van het remonstrantisme afkeerig en zoowel in de prediking als bij de bediening van het h. avondmaal waren er tegen één Remonstrant wel tien Gereformeerden [3]). Voor Hommius was dit eene oorzaak van blijdschap en hij was ook wel overtuigd, dat dit hunne tegenpartij van menigen fellen maatregel tegen hen terughield. „De ijver onzer kerk", schreef hij, „die door Gods genade dagelijks toeneemt, verschaft ons tot nu toe eenigen vrede" [4]). Maar zijne remonstrantsche collega's konden dat niet verkroppen; het vervulde hen met wrevel, dien zij in bittere, smadende taal lucht gaven, sprekend over hem als een man, die „met een lijfwacht van 't domme en raesende volk omringt" en „met dat schildt bedekt" zich schier alles tegen de Remonstranten veroorloofde [5]). Had hij reeds in April 1616 geschreven, dat zij met de Remonstranten herhaaldelijk geene lichte schermutselingen hadden [6]), eenige maanden later leek het hem

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 27 Oct. 1615: „Duo illi Ministri ab Ecclesia nostra vocati nondum hic sunt. Metuimus ne propter illorum in ministerio confirmationem contentiones apud nos simus habituri."

[2]) *Aanteekeningen* v. Iterson en de Bijlagen daarbij behoorende. Zie ook G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 288.

[3]) Zie *Sec. remonstrantia et Sec. contra-remonstrantia;* Lugd. Bat., 1617, pag. 55.

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 6 April 1616: „Zelus Ecclesiae nostrae, qui quotidie per DEI gratiam augescit, nobis hactenus aliquam pacem procuravit."

[5]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 405.

[6]) *Br. v. H. a. L.*, 6 April 1616...: „Tametsi subinde nobis non leves conflictationes cum hisce hominibus suboriantur."

toe, dat alles meer en meer naar eene scheuring heenwees, want, schreef hij, „dagelijks wordt nieuwe olie in het reeds brandende vuur der tweedracht gegoten en geen geschikt middel wordt aangewend om deze vlammen te blusschen" [1]). En hij had alle reden aldus te spreken.

Even te voren toch was te Leiden een anoniem pamflet van de pers gekomen, waarvan later zijn collega Dwinglo de hoofdauteur bleek te zijn, getiteld: *Monster* [2]), waarin de schrijver door allerlei lasterlijke consequentiën de leer der Amsterdamsche predikanten en ook die van Hommius en Polyander in een gansch onwaar en hatelijk licht voorstelt. O. a. laat hij, valsch concludeerend uit wat Hommius in zijn *Schatboeck* en *LXX Disputationes adversus Pontificios* geschreven had, hem zeggen, dat God het grooter deel der menschen schept tot het verderf; den mensch tot de zonde noodzaakt en tot de zaligheid noodigt degenen, aan wie Hij besloten heeft die niet te geven, en van hetgeen Hommius in overeenstemming met alle Gereformeerden van het *genadeloon* geleerd had [3]) beweerde

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 22 Oct. 1616: „Omnia apud nos magis magisque spectant ad schisma, quia novum quotidie flagranti dissensionis camino oleum additur nec remedium ullum adhibetur idoneum hasce flammas exstinguendi."

[2]) De vollediger titel is, *Monster van de leere der Amsterd. Predicanten, ... waerbij noch ... andere nieuwichheden F. Hommii ende J. Polyandri"* etc. 1616. Rogge, *Biblioth. d. Rem. geschr.*, blz. 131, noemt Dwinglo als auteur; V. d. Borre echter bekende in 1619, dat hij ook „een passage of twe daer in gevoegt" had. *O. A. d. N. H. K.*, III, 37, 3.

[3]) De geheele passage, door Dwinglo in het *Monster* bedoeld en aangehaald, luidt in Hommins' LXX *Disputationes* aldus: „Ornantur quidem fidelium opera bona a Deo amplissimis praemijs tùm in hac, tùm imprimis in futura vita, sed ista non secundum aliquod meritum, aut aliquam operis dignitatem, sed ex liberalissima Dei misericordia, secundum gratuitam promissionem suam, qua filios suos ad pietatem excitare solet, conferuntur. Ad haec praemia gratuito promissa licet quidem vere fidelibus in curriculo pietatis respicere, ut illis socordiam suam in studio bonorum operum excitent, & miseriarum, quibus in hac vita obnoxij sunt, acerbitatem leniant: sed non licet illa intueri ut mercedem operibus nostris debitam. Hoc enim mercenariorum & servorum proprium est: nec decet filios Dei, qui, non tam ex spe remunerationis, quam praecipue ex amore filiali, Patri obediunt, & aeternam beatitudinem non tam ut mercedem, quam ut haereditatem expectant. Caussa diligendi Deum Deus est, modus sine modo deligere; non sine praemio diligitur Deus, etsi absque praemij intuitu diligendus. Fons verae pietatis dilectio Dei est, quae ad eam vere fidelibus stimulum addit acerrimum. Colunt Deum, quia amant, & se a Deo amari certo persuasi sunt. Qui vero Deum ideo colunt, ut mercedem reportent, non tam Deum, quam se ipsos amant." *LXX Disputationes*, pag. 451.

hij, dat dit was „den rechten gront der David-Joristen, Henric Nicolaïten, Lybertynen, Vrijgeesten, en dierghelycke svvermers, die haer deel op aerde stellen, en het eevvighe leven versaecken".

Hommius gevoelde zich door dit venijnig „paskwil" ten diepste gegriefd. Een tegenschrift uit te geven achtte hij niet raadzaam; 't zou, zeide hij, maar olie in 't vuur zijn [1]). Toch meende hij niet te mogen zwijgen en verantwoordde zich dus op den 16den October openlijk voor de gemeente „in aller sachtmoedicheyt", zooals hij zelf later zeide [2]), maar dan toch ook zóó, dat hij op grond van de „grouwelen", waarmede men hem ten onrechte „beswaerde", de uitstrooiers daarvan „lasteraers, falsarissen, onvrome lieden" noemde, die voor „gheen christenen, nochte Dienaers Christi", te houden waren, terwijl hij niet onduidelijk liet merken, dat hij zijne remonstrantsche collega's voor de schrijvers van het *Monster* hield [3]). Hij schreef hierover aan Lubbertus: „Uit de drukkerij van Johannes Arnoldi's schoonvader kwam aan het licht een Hollandsch geschrift, vol van onbeschaamde lasteringen en leugens.... Polyander en mij wrijven zij publiek den smet aan van David-Jorisme. Ik heb mij verleden week voor onze kerk in eene predikatie openlijk zóó tegen dien laster verdedigd, dat de auteurs van dat geschrift, naar ik meen, mij in 't vervolg niet zoo vermetel weer zullen aanvallen. Te schrijven tegen menschen van dat soort, zulke onbeschaamde kwaadsprekers, achtten mijne vrienden niet raadzaam, maar wel oordeelden zij het de moeite waard met de levende stem voor de gemeente hunne leugenen te ontdekken en te wederleggen. Dien weg ben ik met groote stichting onzer kerk ingegaan en ik heb over wat ik ondernam en de vruchten daarvan geen berouw" [4]).

---

[1]) Dit blijkt uit een tweede pamflet, getiteld: *Verantwoordinge tegens de hevige Predicatie Festi Hommii, gedaen in de Ste Pieterskercke, XVI Oct. 1616*, blz. 31. Rogge, *Biblioth. d. Rem. geschr.*, blz. 144, kent het aan Joh. Arnoldi toe, maar blijkens blz. 3 had het denzelfden auteur als *Het Monster*, Knuttel, *Catal. v. pamfletten*, I, 1, 2294.

[2]) Zie hiervoor blz. 2 van een derde pamflet op blz. 190 reeds aangehaald, getiteld: *Copye van sekeren brief*, etc. Knuttel, *Cat. v. pamfletten*, I, 1, 2295. Volgens Rogge, *Biblioth. d. Rem. geschr.*, blz. 116 was Jac. Taurinus hier de schrijver van.

[3]) Volgens de in noot I vermelde *Verantwoordinge*, blz. 4, 9, 34.

[4]) *Br. v. H. a. L.*, 22 Oct. 1616: „Prodijt hix ex officina Soceri Joannis Arnoldi (dit was dan Jan Paedts Jacobsz) scriptum Belgicum plenum calumnijs et mendacijs impudentissimis...... Adjunxerunt me et D. Polyandrum, quos David-Jorismi publice insimulant impudentissime. Ego ante octiduum me publice coram Ecclesia nostra ita adversus istas calumnias

Eene dergelijke verantwoording zoo maar stil te laten passeeren, kon de libertijnsche Magistraat niet over zich verkrijgen en Hommius werd er een- en andermaal op het stadhuis over onderhouden [1]) en Dwinglo liet het er evenmin bij zitten. Heel spoedig zond hij eene tweede geschrift in 't licht [2]) en toen Hommius ook daarvan na de predikatie op 6 November eenige melding maakte en de gemeente verzocht ook aan dit „boecxken geen gheloof te willen geven" volgde nog in hetzelfde jaar een derde [3]). Deze beide staken in scherpheid en bitterheid het *Monster* nog de loef af [4]).

---

pro concione defendi, ut existimem autores istius scripti me postbac non ita temere esse impetituros. Scribere adversus istiusmodi homines, tam impudenter maledicos non putant amici consultum, sed viva voce coram Ecclesia ipsorum mendacia detegere ac refutare, operae pretium arbitrantur. Eam viam magna cum Ecclesiae nostrae aedificatione fui ingressus nec me instituti nec fructus poenitet."

[1]) Dit geschiedde op 30 Oct. en 5 Nov. Zie *Copye van sekeren brief*, blz. 4.

[2]) Het is genoemd in noot 1, vorige bladzijde.

[3]) Vermeld in noot 2 vorige bladzijde.

[4]) Zie hier een enkel staaltje van den toon dezer geschriften: „Isser yet verboden, 't is het schrijven van schelt ende lasterboecken, 't welck nu alle daechs tot walginge toe gepleecht wort van Trigland ende van eenige andere loshoofden en Bandijten binnen Amsterdam." „Wat wil hij (Hommius) dan den hypocryt spelen, en zijn vuylicheyt, quansuys met het respect dat hij tot zijn Overicheyt draecht, voor de oogen der eenvoudighen bedecken?" „De opsieners der kercken, dat is een hoop (goede niet te na gesproke) dolle raeskoppen Plancius, Festus, Triglandius," enz.; „Festus' Naereden...... Tis veeleer het brieschen van een toornighen Leeu, maer denwelcken zijn voorste pooten zijn afgehouwen; het brullen van een korselighen stier-os, dien de Hoornen zijn afghestooten." Deze zijn alle uit *De Copye van sekere Brief*.... en dan dit smalend woord uit de *Verantwoordinge*, blz. 31: „Dat hij (Hommius) pretendeert van schrijven, daertoe hem veele vrome ende eerlycke luijden vermaent hebben, altijdts vreemt gheweest te zijn, blyckt wel contrarie, daer maer profijt voor hem te halen was, al soudemen maer eens anders werck oversetten, ende daerna wederom wat uyt andere vermeerderen, of ander lieden arbeydt na haren doodt uytgheven, om 't profyt van de dedicatie te trecken." Als Dwinglo in de *Nulliteyten* Dl I, blz. 55, 56 van Hommius zegt, dat hij „tegens sijne eygen beloften met ondertekeninge vau syn kant bevestigt, hadde obstinatelyck gheweygert met soodanige Remonstrantsche Predicanten broederschap te houden, die hij selfs hadde helpen tot syne medebroeders beroepen, derselfden beroepinge gheschreven, onderteyckent en gheseghelt", had hij er voor de onpartijdigheid wel bij mogen vermelden, dat dit Hommius door hem in 't bizonder al zeer moeielijk, ja schier onmogelijk gemaakt werd.

Een paar maal wordt in de *Copye van sekeren Brief* gezegd, dat Hommius „verscheydenmalen extraordinarische Beneficien" van zijne Overheden — dat zal dan in casu de Leidsche Magistraat zijn — heeft genoten en daarom zich wel wat dankbaarder betoonen mocht door het volk niet

Bij dezen loop van zaken verwondert het ons niet, dat het met den *modus vivendi* van 1614 al spoedig spaak liep. Wel werd einde 1616 de nominatie voor ouderlingen en diakenen nog door den geheelen Kerkeraad opgemaakt, maar bij het aanbieden aan den Magistraat verklaarde de ouderling Jan de Laet [1]), dat hij en nog drie andere opzieners niet meer met eene goede conscientie met de remonstrantsche ouderlingen het h. avondmaal konden bedienen en „mits dien niet verstonden daartoe gehouden te zijn" [2]). Hommius en zijne twee contra-rem. collega's hebben eene dergelijke verklaring dit jaar nog niet gedaan en of de Laet c. s. hun voornemen reeds dadelijk volvoerd hebben, zou ik niet kunnen zeggen.

In 't voorjaar van 1617 was de toestand eenigszins kalmer. Althans in Mei schreef Hommius aan Lubbertus, na melding gemaakt te hebben van de onlusten te Gouda, Schoonhoven, Oudewater, Haarlem en Delft, „door Gods genade is de staat onzer kerk vrijwel rustig" [3]). Van dien tijd maakte hij gebruik door voor de derde maal zijn *Schatboeck* [4]) uit te geven, dat hij nu in

---

zoo tegen zijn wettige Overheid op te zetten. Wij zeggen, indien het waar is, dat Hommius meer dan de andere predikanten extraatjes van den Magistraat ontving, dan pleit het toch niet tegen maar voor hem, dat hij daardoor niet verleid werd, om de libertijnsche Overheden in hunne overheersching van de kerk naar den mond te praten. Maar ik betwijfel ook, of het wel waar is. In 1610, gelijk wij vroeger zagen, was 't niet gebleken. Toen kreeg hij voor de homiletische lessen, die hij mede toen zeven jaar had gehouden, maar *f* 150 en dat onder de bijvoeging, dat dit was zonder consequentie voor 't vervolg. Blijkens het *Register van predic. en kerkel. zaken* had hij hetzelfde traktement als andere predikanten. Alleen V. d. Borre had minstens *f* 50 meer dan de anderen. En wat de bizondere vereeringen aangaat, daarvan vond ik in het reeds genoemde *Register*, dat op 12 Sept. 1611 aan V. d. Borre *f* 200; 14 Aug. 1612 aan J. Arnoldi *f* 200; 23 Mei 1614 aan Festus Hommius *f* 300 „om zeeckere merckelicke consideratien"; 14 Dec. 1614 aan V. d. Borre, Spranckhuysen en Joh. Arnoldi ieder *f* 200 gegeven werd; van iets heel bizonders voor Hommius is dus — en meer vond ik daarvan niet vermeld — geenerlei sprake.

[1]) Dr. De Lind van Wijngaarden, *Antonius Walaeus*, Leiden, 1891, blz. 90, rekent Latius abusievelijk onder de Leidsche predikanten. Wel was hij een wetenschappelijk man; althans in 1617 gaf hij een boek uit getiteld: *De Pelagianis, & Semipelagianis, Commentariorum ex veterum Patrum scriptis libri duo.* Zie Baud., *a. w.*, Dl I, boek IX, blz. 26.

[2]) Iterson, *Aanteekeningen.*

[3]) *Br. v. H. a. L.*, 9 Mei 1617: „Apud nos satis pacatus est Ecclesiae status per DEI gratiam."

[4]) De titel was nu: *Het Schatboeck der Verclaringhen over de Catechismus van Z. Ursinus ende van anderen . . . Overgheset door F. Hommius, die daer*

eene voorrede, gedateerd den 10den Februari, opdroeg aan de Staten van Zeeland, „om daermede", zegt hij, „te bethoonen eenige erkentenisse van den christelicken ende Godsalighen yver, die Uvve E. M. in de belijdenisse, handthoudinghe, ende betrachtinghe der vvare Ghereformeerde Religie, die in dese Catechismus cortelick uyt den vvoorde Godts verclaert vvort, van aenbeginne der Reformatie tot op desen dagh standtvastelick bethoont hebben."

Deze uitgave was echter niet alleen eene vertaling van Ursinus' *Explicationes*, maar bevatte ook zijne eigene verklaringen over den Catechismus, die voortaan een voornaam deel van het *Schatboeck* zouden uitmaken. Hij had deze ingedeeld in *Tafelen*, waarvan hij aan elke Zondagsafdeeling telkens ééne laat voorafgaan [1]. Eene enkele aanhaling er uit moge hier eene plaats vinden. Zij is genomen uit de *Tafel* van den 21sten Zondag en handelt over *de gemeenschap der heiligen.*

„Tot verclaringhe van desen Artyckel", zegt Hommius, „moet men aenmercken,

1. *De Kennisse ende Toestemminghe*, die wy moeten hebben van den sin ende waerheydt desselven. Tot welcken eynde wy moeten weten, wat verstaen wort door,
   1. *De Heylighe*, 2. *De Ghemeynschap* der selve.
      1. *Heylighe:* Het woordt *Heyligh* beteeckent afghesondert te zijn van het ghene dat ghemeyn, ofte onreyn is. Dit woort, ofte dese titel wordt toegheschreven niet alleen Gode, ghelijck inde voorgaende Sondagh verclaert is, maer oock den Creatueren. I. *Den Enghelen*, die inde waerheydt ghebleven zijn, die met dese tijtel van de boose Enghelen, ofte gheesten, onderscheyden worden. Job 15.15. Zachar. 14.5. Marc. 8.38. Luc 9.26. 1 Thessal. 3.13. Apocal. 14.10. II. *Den Menschen*, niet alle, maer alleen den lidtmaten der Ghemeynte Christi, de welcke *Heylighe* ghenaemt worden. I. Om datse van den ghemeynen hoop der andere menschen zijn afghesondert, Exod. 19.6. Roman. 11.16. 1. Corinth. 7.14. II. Om datse ghereynicht zijn van de besmettinghen harer zielen, welcke zijn de sonden 1. Corinth. 6:11. Colos. 1.22. Apocal. 22.11. Dese reyniginghe van de sonden gheschiet,

by ghedaen heeft... verclaringhen... in Tafelen afghedeelt. Tot Leyden 1617.

[1] Zij werden later ook afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *De Leere der Gereformeerde kerke, vervat in den Heidelbergschen Catechismus, in Tafelen voorgesteld, door L. V. Broeck verbeterd en verrijkt, met een Voorreden van den Heer Nicol. Wiltens*, 1ste deel, Amsterdam, 1723. Koecher, *a. w.*, blz. 314. Ik heb hiervan geen exemplaar kunnen machtig worden.

1. *Door het bloedt Christi,* 't welck ons volcomelijck reynicht van alle onse sonden. 1. Johan. 1.7. Apocal. 1.5, overmidts door sijn bloetvergieten ende volcomene voldoeninghe voor onse sonden de straffe derselve volcomelijck wechghenomen is. Roman. 23.24. 25.

2. *Door den Gheest Christi,* 1. Corinth. 6.11, door welcke onse sondighe aerdt soo langher soo meer wordt vernieuwt, ende ons verstandt, wille, ende gheneghentheden meer ende meer gheheylight. 2. Corinth. 7.1. 1. Thessal. 4.3, 4, 7. 1. Petr. 1.2. Dese heylichmaeckinghe is in de lidtmaten Christi onvolmaeckt, soo langhe sy hier noch strijden in dese werelt. Galat. 5.17. Jacob. 3.2. Siet de 44 Sondagh, maer sal volmaeckt wesen alse daer boven inden Hemel sullen triumpheren 1. Corinth. 13.10. Ephes. 5.27 Alle den lidtmaten Christi wordt den tijtel van *Heylighe* toegheschreven. I. Niet alleen die inden Hemel triumpheren. Matth. 27.52. Ephes. 2.15. 1. Thessal. 3.13. Apocal. 16.6. II. Maer oock die noch hier op der aerden strijden. Numer. 16.3. Psalm 16.3. Dan. 4.17. Actor. 9.13. Roman. 1.17. ende 12-13. 1. Corinth. 1.2. ende 14.33. Ephes. 1.1-15. Hebre. 3.1. ende 6.10.

2. *Ghemeynschap* wordt ghenaemt een gheselschap van velen, die uyt cracht van eenig recht eenighe saecke te samen besitten ofte ghebruycken. De Heylighe, dat is, de oprechte lidtmaten der Ghemeynte Christi, hebben alletesamen soodanighen ghemeynschap,

1. *Met haren hoofde Jesu Christo;* de welcke daer inne bestaedt, *dat alle ende elcke gheloovighe, als lidtmaten, aenden Heere Jesu Christo, ende aen alle sijne schatten ende gaven ghemeynschap hebben,* 1. Corinth. 1.9. 1. Joh. 1.3. Dese ghemeynschap hebben de lidtmaten Christi.

1. *Met Christo selve.* Galat. 3.27. Ephes. 5.30. Hebre. 3.14. Ende is niet lichaemelijck, dat sijn lichaem in ende met het onse soude door het mondelingh eten vereenicht worden, ghelijck de Papisten ende de Lutersche leeren, maer een gheestelijcke, ghelijck de Heere Christus selve verclaert, Johan. 6.63. De lidtmaten der Ghemeynte hebben met Christo selve ghemeynschap niet alleen *der natuere,* die oock de Godloose hebben. Johan. 1.14. Hebre. 2.14. 16. maer I. *Der ghenade:* dat sy alle van sijne volheydt hebben ontvanghen, ende dat hy door sijnen Heylighen Gheest in

hare herten woondt. Johan. 1.16 ende 6. 9. 16. 14. 23. ende 15.4. Roman. 8.11. 1 Corinth. 6.17. ende 12.12. Ephes. 3.17. 1. Johan. 3.24. Apocal. 3.20. waer toe oock ghebracht can worden de ghemeynschap die wij met hem in dese wereldt hebben in het cruyse. Roman. 8.29. Philip. 1.29. ende 3.10. II. *Der heerlijckheyt*, die wy met hem sullen ghemeyn hebben na lichaem ende na siele, alsoo nochtans dat het hooft: als betamelijck is, boven de ledematen daer inne sal uitsteecken, Johan. 17.32. Roman. 8.17. 1. Corinth. 15.49. Philip. 3.21. 1. Johan. 3.2. Apocal. 2.26.

2. *Met sijne gaven ende vveldaden.* I. De gaven Christi zijn voornamelijck sijnen Heylighen Gheest ende alle de vruchten derselve, als daer zijn Gheloove, Bekeeringhe, Liefde, Lijdsaemheidt, Volherdinghe, ende het gansche gheestelijck leven met de werckinghen desselven, die wy van Christo als lidtmaten van den hoofde, ende als de rancken het sap des levens van den wijnstock ontfangen, Johan. 15.4. 5. 7. Roman. 8.2. 9. 10. 11. 14. 1. Corinth. 1.30. ende 12.9. 8.9. Ephes. 1.3. ende 2.5. 1. Johan. 4.13. Deser gaven worden alle lidtmaten Christi deelachtigh, maer niet in ghelijcke mate, doch altesamen soo veele als ter salicheydt ende tot stichtinghe eenen yeghelijck na sijne beroepinghe noodigh zijn. 1. Corinth. 12.7. II. De weldaden Christi zijn voornamelijck de vergevinghe der sonden, de gherechticheydt waerdoor wy in Godts oordeel connen bestaen, ende eyndelijck het eeuwighe leven. Aen desen hebben alle de ware lidtmaten Christi ghemeynschap, soodat d'eene soo wel derselve sal deelachtich worden als d'andere. 1. Corinth. 10.16. Siet de volghende Sondaghen.

2. *Met andere lidtmaten Christi*, d'eene met d'andere onder malcandren, als lidtmaten eenes lichaems. Roman. 12.5. 1. Corinth. 10.7. ende 12.12. 13. 14. 20. 27. Ephes. 4.4. Colos. 3.15. Dese ghemeynschap bestaet daerinne, dat alle de lidtmaten Christi ghemeynschap met malcanderen moeten ende behooren te houden:

1. *In Christelijcke eenicheydt*, ende vrede, waer door sy als lidtmaten eenes lichaems aen malcandren door eenen Gheest ghebonden zijn,

ende behooren te wesen. Psalm 133.1. Actor. 2.46. ende 4.32. Roman. 12.16. ende 15.6. 1. Corinth. 13.11. Ephes. 4.3. Philip. 1:27. ende 2.2. Coloss. 3.12. 13. Hebr. 10.24. 25. ende 12.14. 1. Petr. 3.8. Dese ghemeynschap der Heylighen wordt ghebroocken door twist, tweedracht, oneenicheydt, ende scheuringhe.

2. *In Christelijcke liefde* tot malcandren. Johan. 13.34. 35. Roman. 12.10. ende 13.8. 1. Corinth. 13.1. 2. etc. Galat. 5.6. 13. ende 6.2. Ephes. 4.2. 32. 1. Thessal. 3.12. ende 4.9. Hebre. 10.24. ende 13.1. 1. Petr. 1.22. ende 3.8. ende 4.8. 2. Petr. 1.7. ende 2.17. 1. Johan. 2.10. 11. ende 3.11. 18. 23. ende 4.7. 11. 2. Johan. vers 5. Dese liefde moet betoont worden aen malcandren door alle wercken der selve, ende voornamelijck door mededeelinghe der gaven die Godt elck lidtmaet ghegheven heeft, om te ghebruycken niet alleen voor haer selven, maer om *sijne gaven ten nutte ende ter salicheydt der andere Lidtmaten ghevvillichlijck ende met vreughden aen te legghen*, ende alsoo deselve andere lidtmaten ghemeyn te maecken. Dese gaven, die wy moeten ghemeyn maecken, zijn tweederleye:

1. *Gheestelijcke*, ghelijck daer zijn de gaven der Kennisse, welspreeckenheydt, bequaemheydt om yemandt te onderwijsen, vermanen, ofte vertroosten, ende dierghelijcke. De ghemeynschap der Heylighen vereyscht, dat dese gaven voor ons alleen niet en werden behouden, maer tot salicheydt onses naesten ende stichtinghe der Ghemeynte bestedet. Matth. 25.27. Luc. 22.32. Galat. 6.1. 2. 1. Thess. 5.11. 14. Hebre. 3.13.
2. *Lichamelijcke*, ghelijck daer zijn de tijdlijcke goederen, die wy oock moeten des noodt zijnde ghemeyn maecken ende uytdeelen aen de lidtmaten Christi der selver ghebreck hebbende, niet dat wy den eyghendom van dien niet en souden moghen besitten, ghelijck sommighe wederdoopers drijven, want soo en soude selve dese ghemeynschap ende weldadicheydt onder de Christenen gheen plaetse connen hebben, maer dat wy het ghebruyck der selver in de noot,

door ghewillighe ende rijcke weldadicheydt ende aelmoesen aen den armen, ghelijck als ghemeyn maecken. Actor. 4.34. 35. Roman. 12.13. ende 15.25. 26. 31. 2. Corinth. 8.4. ende 9.13. Galat. 6.10. Philem. vers. 7. Hebre. 13.16.

2. *Het Vertrouvven.* Met twelck desen artijckel moet toegheeyghent worden. Sal men desen Artijckel recht ghelooven, soo moet men niet alleen dit weten ende voor warachtigh houden, maer oock boven dien soo moet *elcke gheloovighe* in't bysonder hem selven,

1. *Verseeekeren,* ende vastelijck vertrouwen, dat hy oock *aen den Heere Christum ende aen alle sijne schatten ende gaven ghemeynschap heeft.* Galat. 2.20. ende 3.17. 1. Timoth. 1.15. Aen de gaven Christi hoewel alle gheloovighe niet in eenerleye mate ghemeynschap hebben, alsoo dat sy niet altesamen met even sterck gheloof, noch met even groote Godsalicheydt begaeft en zijn, nochtans hebben sy altesamen ghemeynschap aen alle de weldaden Christi, die hy door sijn lijden ende doodt verdient heeft, namelijck aen de verghevinghe van hare sonden ende aen het eeuwighe leven. Daerom een yeghelijck oprecht gheloovigh mensche, al ist dat sijn gheloove soo groot ofte soo sterck niet en is, als wel het gheloove van de Patriarchen, Propheten, Apostolen, ende andere Godsalighe mannen gheweest is, die mach hem selven evenwel verseeckeren, dat hy nochtans soo wel ghemeynschap heeft aen alle dese weldaden Christi, als deselve heylighe mannen. Het fondament waer op dese verseeckertheydt ghegrondet is, zijn de beloften van dese weldaden, die ten aensien van alle oprechte gheloovighe alghemeyn zijn, ende sich uytstrecken tot alle ende een yeghelijck der selve. Johan. 3.16. ende 6.40. Actor. 10.43. Rom. 3.22. ende 10.4.

2. *Schuldigh kennen,* ende verbonden houden, de ghemeynschap der Heylighen te onderhouden, ende tot dien eynde alle sijne gaven ten nutte ende ter salicheydt der andere Lidtmaten ghewillichlick ende met vreuchden aen te legghen, ende dese schult oock metter daet betalen: om daer mede te bethoonen, datse oprechte gheloovighe zijn, den welcken over-sulcx dese beloften toebehooren, ende om daer door van hare ghemeynschap met Christo ende sijne weldaden, meer ende moer te moghen versekert sijn. Rom. 1.14. ende 12.4. 5. 6. 7. 8. 15. ende 13.8. 1. Corinth. 12.14. 15. etc. ende 14.5. 12. 26. 2. Corinth. 11.29. Ephes. 4.7. 12. 13. Galat. 6.2. Hebre. 13.3.

Zooals men hieruit ziet, zijn deze *Tafelen* met groote nauwkeurigheid bewerkt en verdienen zij ten volle den lof, dien de

hoogleeraar J. v. d. Honert er later aan gaf, toen hij schreef [1]): „Wenscht iemand, daarenboven, tot leiding van sijn verstand, en versterking van sijn geheugen, eenige Analytische, of Ontledende Tafelen, die de deelen en onderdeelen van elken Sondag, met derselver onderlinge betrekking *op*, en onderschikking *aan* elkander, aantonen, waar sal men se beter vinden, als bij den Voortreffelicken *Festus Hommius*, in wiens ontledende Tafelen niet alleen de woorden, maar ook de middelen ter verclaringe van den Heidelbergschen Catechismus, op eene korte, natuurlike, verstaanbare, doorgaans evenredige, en gelijkvormige wyse, sonder enigen drang of dwang, ontleed en verdeelt sijn" [2]).

In 't najaar van 1617 vinden wij de partijen te Leiden scherper dan ooit tegenover elkander. De Contra-remonstranten deden apart visitatie bij de lidmaten [3]) en hielden aparte kerkeraadsvergaderingen [4]), De remonstrantsche predikanten hielden in den voorwinter, o. a. 21 November, conventikelen en „heymelicke predicatien", waardoor groote beroerte in de gemeente ontstond [5]). Toen dan ook aan het einde van dat jaar de nominatie voor nieuw te benoemen ouderlingen en diakenen weer moest plaats hebben, verklaarden de contra-remonstrantsche predikanten en ouderlingen

---

[1]) *Voorrede*, pag. 5, van eene uitgave van het *Schatboek*, die v. d. Honert bezorgde; uitgekomen te Gorinchem in 1736.

[2]) Van deze uitgave van 1617 verschenen verscheidene herdrukken. Mij zijn bekend die van 1622, 1638, 1642 en 1650. In deze laatste is ook opgenomen eene *Belijdenis-predicatie* van Jac. Laurentius te Amsterdam. Nu zegt de *Oratio funebris*, dat Hommius de „Tabulas exegeticas in.... Catechesin curis posterioribus exornatas atque auctas aliquoties in lucem emisit." Dit „exornatas atque auctas" zal dan niet slaan op den inhoud der *Tafelen;* want uit vergelijking van eenige Tafelen in de uitgaven van 1617, 1638, 1650 en 1694 bleek mij, dat die steeds dezelfde is gebleven, maar moet in hoofdzaak betrekking hebben op het wegnemen van taal- en drukfouten en de bijvoeging van eene korte levensbeschrijving van Ursinus. Een nieuwen druk bezorgde Joh. Spiljardus in 1657. Hij had daarin de schriftuurplaatsen, in 't *Schatboeck* aangehaald, naar de nieuwe Statenvertaling herzien en achter elke *Tafel* van Hommius een *Toeeygeninge* gevoegd. Ook hiervan verschenen onderscheidene herdrukken. Mij kwamen in handen die van 1664 en 1694. Een *derden* druk bezorgde J. v. d. Honert in *1736*, 2 dln in 4°. Op het titelblad staat vermeld: „Op nieuws oversien, doorgaans van veele onduitsche woorden gesuivert,... met nog eenige Aanmerkingen voorsien, en met eene Voorrede van J. v. d. Honert, T. H. Soon." Zie Koecher, *a. w.*, blz. 314, 315.

[3]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 37, 3.

[4]) Zie het Bijvoegsel der *Aanteekeningen* van Iterson.

[5]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 37, 3.

ten stadhuize, dat sedert 1614 „vele ende verscheydene gewichtige saecken" waren voorgevallen, waarom zij nu zich niet meer in alles aan de toen opgemaakte akte konden houden. „In substantie" wilden zij er nog wel aan voldoen, namelijk, dat zij een gelijk getal zouden nomineeren als de Remonstranten, maar niet aldus, dat zij ook de namen der Remonstranten zouden moeten aflezen en met hen in één Kerkeraad zitten, daar dit met „stichtinge ende vrede" niet kon geschieden. Alle broederschap wilden zij den Remonstranten niet ontzeggen; zij lieten dat ter beoordeeling aan de Synode over.

De Remonstranten waren bereid „de ordre" van 1614 na te komen en wilden met hen schriftelijk in conferentie treden voor den Magistraat, maar Hommius c. s. antwoordden, dat „de kerckelijke verschillen de leere aengaende" niet op het stadhuis, maar voor eene kerckelijke vergadering moesten „geslecht" worden [1]). Wel heeft toen de Magistraat al zijne overredingskracht gebruikt om de Gereformeerden van hun voornemen af te brengen; ook besloot hij de personen, die zitting hadden te continueeren, als zij maar „op den voet in voorgaende jaren goedgevonden" hunne ambten wilden bedienen, maar niets baatte. De Gereformeerden gingen nù door en op 1 Januari 1618 las Hommius in de Pieterskerk na de predikatie alleen als gecontinueerd door de Overheid af de namen van de Gereformeerde ouderlingen en diakenen met weglating van die der remonstrantschgezinden en niettegenstaande het verbod van den Magistraat, werden zij den 7den Januari 1618 in de Hooglandsche kerk in den dienst bevestigd [2]).

Noode zeer zeker is Hommius tot dezen stap gekomen. Al wilde hij het in anderen volstrekt niet afkeuren, dat zij in deze troebele tijden reeds geruimen tijd alle kerkelijke gemeenschap met de Remonstranten hadden afgebroken, hij zelf had daartoe tot voor korten tijd nog niet kunnen besluiten. Vrees voor scheuring en verdeeldheid deed hem, wij merkten daar ook reeds vroeger iets van op, eer te veel dan te weinig aan de Remonstranten toegeven [3]).

---

[1]) Iterson, *Aanteekeningen* en Bijvoegsel.

[2]) Iterson, *Aanteekeningen.*

[3]) Ongetwijfeld heeft hij zich aan de resolutien der Staten tot onderlinge verdraagzaamheid niet kunnen en willen onderwerpen en de leer der Remonstranten heeft hij onbezweken weerstaan. In dien zin hebben de Remonstranten recht hem „neffens die van Amsterdam, den oppersten Belhamel ende het hooft van dese droevige factie" te noemen. Zie *Copye van sekeren Brief* en ook G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 405, 406. Uit het feit echter, dat mede onder zijne leiding eerst einde 1617 de afzondering

Nu hij echter zag, dat de Gereformeerden in de gemeente zich niet meer aan het opzicht en de censuur der Remonstranten wilden onderwerpen, aarzelde hij volstrekt niet langer, ook tegen den wil der Overheid, zich met hen van de Remonstranten los te maken. Over dit besluit hunner opzieners verheugden zij, die der zuivere leer waren toegedaan, zich van harte. „Onze kerk is", schreef Hommius, „sedert deze separatie zóó toegenomen, dat bij gelegenheid van het laatste avondmaal vierhonderd en twintig „novitii" zich bij de gezuiverde kerk gevoegd hebben" [1]).

Van maatregelen der Overheid hiertegen, waar Hommius wel voor gevreesd had [2]), is mij niet gebleken. Ik vermoed, dat de burgemeesters, hoewel volbloed Libertijnen en op de dagvaart van Holland steeds onder de getrouwen van Oldenbarnevelt behoorend, die niet hebben durven nemen, ziende hoe de macht der Gereformeerden in hunne eigene stad en in heel het land met den dag toenam en zeker ook, omdat zij beducht waren het ontroerde volk nog meer tot verzet te prikkelen.

En zoo bleven dan Contra-remonstranten en Remonstranten als

---

der Remonstranten te Leiden tot stand kwam, blijkt opnieuw, dat hij niet onder de radicale, maar onder de meer voorzichtige Gereformeerden dier dagen moet gerekend worden. Zijn standpunt komt ook tamelijk duidelijk uit in een brief, dien hij juist in die dagen schreef, waarin hij o. a. zegt: „Hoeveel aen Remonstrantsche Leerpoincten gelegen is ofte niet, sal aldaer (op de Nat. Synode) geoordeeld moeten worden. De gemeynschap van een kercke, so langhe daer yet gesonts noch inne is, en moet men wel niet lichtelyck verlaten, om so veel doenlyck sal zijn met goeder conscientie, scheuringe te vermijden, maer onderdes moet men oock toesien, dat men daermede niet en schijne te stijven ofte approberen de valsche Leeringen ende confusien, die in sulcke kercken souden moghen in swanghe gaen." *Br. v. H. a. v. Nienrode* te Amersfoort, 11 Febr. 1618. Hij berust in de bibliotheek v. de Rem. Ger. Kerk te Rotterdam.

[1]) *Br. v. H. a. L.*, waarschijnlijk uit Febr. 1618: „Ecclesia autem nostra, quae puritati doctrinae adhaerescit, non voluit diutius Remonstrantium inspectioni et censurae subesse: ita ut coacti fuerimus conventus nostros consistoriales separatim instituere sine Remonstrant. Pastoribus et Senioribus, qui apud Magistratum conquesti sunt de exclusione illa et separatione. Magistratus omnibus modis conatus fuit separationem istam impedire nosque adigere, ut cum Remonstrantibus unionem in Regimine Ecclesiae observemus. Quod nos omnino renuimus nos posse facere cum aedificatione et bona conscientia... Ab eo tempore, quo haec separatio a Remonstrantibus facta fuit, ita crevit Ecclesia nostra, ut uno tempore, cum postremo celebravimus coenam, quadringenti et viginti Novitij se Ecclesiae nostrae puriori adjunxerint."

[2]) In den in Noot [1]) aangehaalden brief: „Quapropter periculum videbamur incurrisse, ne Magistratus gravius aliquid in nos statueret. Sed hactenus nobis nihil mali obvenit per Dei gratiam."

twee gemeenten in de Leidsche kerk, beiden bij beurten de kerkgebouwen gebruikend [1]), voortleven, tot straks hieraan door maatregelen van de synodale samenkomsten der kerken een einde gemaakt werd.

Zooeven liet ik doorschemeren, dat vroed beleid in 1618 in Leiden eischte, de burgers niet meer te verontrusten. Daarover ook hier nog een kort woord. Ook in deze stad had de Overheid gemeend „de scherpe resolutie" van 4 Aug. 1617 in praktijk te moeten brengen en 26 September [2]) waardgelders in dienst genomen, die bij dag en nacht wacht hielden binnen een houten staketsel, daartoe op de Breestraat opgericht, dat sedert den naam van de „Arminiaensche schans" verkregen heeft [3]). Reeds was daarover veel gemor onder het volk en bij een tumult, op 3 October 1617 door „de dertelheydt ende overmoet" der waardgelders ontstaan, scheelde het weinig, of zij hadden het leven er bij in geboet, als niet de schutterij gewapenderhand was tusschenbeide getreden [4]). Nog meer verbitterd werd het volk, toen de Magistraat, zich op de waardgelders nog niet volkomen verlatend [5]), 17 Januari 1618 [6]) ook de schutters onder een nieuwen eed wilde brengen, waarbij zij eene „generale obedientie" aan de burgemeesters en regeerders der stad moesten beloven. Wij hebben van Hommius daarover het volgende bericht: „Onlangs besloot (de Magistraat) de burgers, die wapenen dragen en de wacht houden, door een nieuwen eed nauwer aan zich te verbinden; sommigen hebben dien eed afgelegd; anderen ongeveer zeshonderd, meest lieden, die de zuivere leer zijn toegedaan, hebben geweigerd dien te doen, omdat hij in al te algemeene termen was gesteld; namelijk aldus, dat zij met eede alle assistentie aan de burgemeesters zouden beloven. Zij boden aan dezen eed gewillig af te leggen, als de Magistraat hun schriftelijk wilde toezeggen, dat geene assistentie van hen zou geëischt

---

[1]) Voor de Kerstdagen van 1618 wordt eene regeling dienaangaande in Iterson's *Aanteekeningen* gevonden.

[2]) Volgens de *Arminiaensche schans tot Leyden*. Knuttel, *Catal. v. pamfletten*, I, 1, 2581. Dit is een pamflet, waarin men eene teekening vindt van de Leidsche Breestraat en de daarin opgerichte schans met onderscheidene bijschriften.

[3]) Trigland, *a. w.*, blz. 940.

[4]) *Cort verhael van de Ontschutteringe*, Ghedruckt 1618. Knuttel, *Catal. v. pamfletten*, I, 1, 2580.

[5]) Er waren toen zeker ongeveer 800. *Br. v. H. a. L.*, Febr. 1618: „Magistratus noster nuper auxit numerum militum praesidiariorum, ita ut sint nunc circiter octingenta numero."

[6]) *Arminiaensche schans*. Zie Noot [2]).

worden tegen de Contra-remonstranten of om hen te onderdrukken. Met woorden verklaarde de Magistraat dit, maar eene schriftelijke verklaring weigerde hij. Die allen nu, die weigerden den eed af te leggen, heeft de Magistraat ontschutterd en anderen, meest Roomschen en Libertijnen, in hunne plaats aangenomen. De ontschutterde burgers hebben zich bij den Hoogen Raad over het onrecht beklaagd. Deze heeft de zaak voor de Staten gebracht, die met meerderheid van stemmen den burgers bevolen hebben er in te berusten. Deze zaak heeft de gemoederen erg verdeeld. Wat er nog van worden zal, zal de tijd leeren. God moge alles ten goede wenden!" [1])

Bijna een jaar lang heeft de Leidsche burgerij door deze kwestie over de waardgelders en de schutters in spanning geleefd. Ook Hommius werd er in betrokken. Men verspreidde een *Schutterlycke Schermslach*, waarin ongetwijfeld met toespeling op hem deze regels voorkwamen:

„Om nu te wysen aen wie over u gestelt
„Sal zyn als Capiteyn, hem tonend' als een helt
„In ongehoorsaemheyt hem tegens reen te stellen,
„En op de Magistraet zijn spitse Tong te vellen;
„Het Calff is nu al out, 'tis eenen Vriesschen Os
„Die hem ontbonden hout van schaemt, belofte los." [2])

Maar er volgde dra een *Verzet Teghen den Schutterlicken Schermslach*, die dit lang niet malsche bescheid daarop gaf:

„Ons Hooftman noemt ghij Os, nu 't Calff u is te out;
„Foey, onbeschaemde Fielt, hoe derft ghij sijn soo stout?

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, waarschijnlijk uit Febr. 1618: „Nuper etiam novo juramento cives, qui arma gerunt, et excubias agunt, sibi arctius obstringere decrevit (Magistratus); alij juramentum illud praestiterunt: alij circiter sexcenti, plerique puriori Doctrinae addicti, juramentum hoc detrectabant praestare, quia verbis nimis generalibus videbatur conceptum; scilicet ut consulibus omnem assistentiam juramento promitterent. Offerebant se libenter juramentum hoc praestituros, si Magistratus scripto vellet dictare, assistentiam non ab ipsis postulandum adversus Contra-Remonstrantes aut ut illi opprimerentur. Verbis quidem hoc Magistratus declarabat sed scripto declarare recusabat. Magistratus illos omnes, qui recusabant juramentum praestare, exauctoravit aliosque Pontificios plerosque et Libertinos in eorum locum asscripsit. Cives isti exauctorati conquesti sunt apud Curiam supremam de injuria. Curia detulit rem ad Ordines, qui pluralitate suffragiorum mandarunt civibus acquiescere. Haec res magnam animorum altercationem peperit ex qua quid porro sit secuturum dies docebit. DEUS omnia bene vertat."

[2]) *Schutterlycke Schermslach.* Knuttel, *Catal. v. pamfletten*, I, 1, 2584.

„Indien een Beests natuyr yet in den Mensch kan wercken,
„Soo zijt ghij een Westphael, een recht gheboren Vercken,"

terwijl de „lossen Rhetorycker, die van den grooten Calvinus een Calf, van anderen Ossen heeft ghemaeckt", dan nog als volgt wordt te woord gestaan:

„Die van den grooten Heldt den Arent onser tijden
„*Calvinus*, maeckt een *Calf*, van ander eenen *Os*,
„Ghij rechte Leyenaers en wilt hem niet benijden,
„Sijn Duytsche Rhetoryck seer sober ende los.
„Hij is noch *Calf* noch *Os*, noch Dier van zulcken Leeste,
„Veel min een *Hollandts Paerdt*, of yet van desen kant.
„Is hy dan niet een *Beest*? Ja zeker van de meeste
„Ghelyck Westphalen voedt, sijn rechte vaderlant." [1])

Doch genoeg hiervan. Wij kunnen begrijpen, dat Hommius niet zonder genot is gaan kijken, toen na de afdanking der waardgelders op 24 Aug. 1618, ook een begin gemaakt werd met de opruiming der Arminiaansche schans [2]) en dat hij zeker niet met leedwezen zag, dat Maurits 22 October ook te Leiden aan het libertijnsch beheer een einde maakte [3]).

Ongeveer gelijktijdig met de separatie in de kerk van Leiden moet ook die in de Classe Leiden tot stand gekomen zijn, nadat de Gereformeerden, zeker onder de medewerking en leiding van Hommius, „om der vrede wille" zoolang mogelijk met de Remonstranten de „eenicheyt in de regieringe der kercken onderhouden hadden" [4]). Want wel heb ik verhaald, dat Hommius reeds in 1615 op het saamkomen van „rechtgevoelende kercken en kerckendienaren" had aangestuurd [5]) en dat hij ook in Mei 1617 tot de bevordering daarvan in Zuidholland had medegewerkt [6]). Wel vinden wij dan ook op de Z.-Hollandsche vergaderingen van correspondentie afgevaardigden uit de Classe Leiden; o. a. op die van 24 en 25 Oct. 1617 te Dordrecht [7]), maar toch in de Classe zelve hebben de Contra-remonstranten eerst toen zij zagen, dat hunne kerken

---

[1]) *Verzet teghen den Schutterlicken Schermslach*, 1618. Knuttel, *Cat. v. pamfl.*, I, 1, 2585.
[2]) *Arminiaensche schans.*
[3]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 860, 861.
[4]) *Voorrede Acta v. Dordr., 1618/19.*
[5]) Zie blz. 221, 222.
[6]) Zie blz. 222.
[7]) Rutgers, *a. w.*, blz. 144, 146.

niet behoorlijk konden verzorgd worden, zoolang de kerkelijke regeering vermengd bleef; dat ook „de Gemeynten overal" zich er aan ergerden, dat de „gesonde Leeraers" nog met de Remonstranten zulke „gemeynschap hielden" en dat dezen om dit samengaan in de classikale vergaderingen van hunne namen misbruik maakten, ook het gedurige twisten moede zijnde, zich van de Remonstranten „geabsenteert" en aparte vergaderingen belegd [1]). Vóór het einde van 1617 kan dit echter niet geschied zijn, want onder de redenen, die zij ter verklaring en verdediging daarvan gaven [2]), behoort ook deze, dat „binnen Leyden conventiculen van de Remonstranten" gehouden waren en die zijn gehouden, zooals ik reeds zeide [3]) in den voorwinter, o. a. op 21 November, van 1617.

De „acte van Unie", in Juli 1617 in den Haag vastgesteld, werd nu onderteekend [4]) en op de vergadering van correspondentie van 1—3 Mei 1618 te Delft kon Hommius mededeelen, dat de kerk met de Classe van Leiden zich ook volkomelijk met de vergadering van Zuidholland hadden geconformeerd [5]). 10 Sept. 1618 werd in deze gesepareerde Classe eene missive van de Classe-synodaal, dat was Dordrecht, gelezen, waarin verzocht werd de gravamina voor de a. s. Particuliere Synode op te zenden en deputaten daarvoor te benoemen [6]) en in gevolge daarvan vinden wij ook Hommius 8 October op de Particuliere Synode te Delft. Maar voor wij hem daarheen volgen, dien ik eerst nog anderen arbeid te bespreken, dien hij eveneens tot praeparatie van de groote Nationale Synode te Dordrecht heeft verricht.

Sedert het laatst van Juni 1618 was de saamroeping dier Synode in de Generaliteit, niettegenstaande de nog voortdurende oppositie

---

[1]) Rutgers, *a. w.*, blz. 172.

[2]) De concept-verklaring en ook de redenen zelve worden gevonden in het *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 56. Zij zijn door Hommius geschreven. Rutgers, *a. w.*, heeft ze op blz. 168—172.

[3]) Op blz. 257. Misschien is de separatie in de Classe eerst in 't begin van 1618 geschied. Althans op de vergadering van correspondentie, 9 Januari 1618 te Schiedam, is de Classe Leiden nog niet gelijk andere Classen vertegenwoordigd door twee dienaren des Woords of door één met een ouderling, maar is alleen aanwezig Johannes á Lodesteyn van Zoeterwoude. Zie *Acta* dier vergad. in de *Kerk. Nieuwsbode*, Octob. 1896.

[4]) Rutgers, *a. w.*, blz. 163.

[5]) *Acta* dier vergadering, waarvan ik afschrift ontving van Dr. v. Langeraad, Art. 10.

[6]) *Classikale Actenboek van de Classe Leyden ende Neer-Rhijnland* (voortaan te noemen *Acta d. Classe Leiden*) 10 Sept. 1618. Ook aan het remonstrantsche deel der Classe werd eene dergelijke missive gezonden.

van Utrecht en der meerderheid der Staten van Holland met kracht doorgezet. Te Dordrecht, zoo werd 25 Juni besloten, zou zij den 1sten November geopend worden [1]). Toen daarop Holland en Utrecht zich steeds nauwer verbonden, om desnoods tot gewapend verzet over te gaan, werden door de Staten-Generaal krasse maatregelen genomen, om dien tegenstand te fnuiken, hetgeen door het beleidvol en doortastend optreden van Prins Maurits volkomen gelukte. 28 Juli deed hij vóór het krieken van den dag op de Neude te Utrecht de waardgelders de wapenen afleggen en verzett'e vervolgens de Vroedschap, waarop het consent dier provincie tot het houden der Synode spoedig volgde [2]). In 't laatst van Augustus haastten zich ook Hollands steden, na ernstige aanmaning van de Staten-Generaal, de waardgelders af te danken [3]) en toen Oldenbarnevelt en de libertijnsche Hollandsche regenten nog geene Synode, zooals de Staten-Generaal haar verlangden, wilden toestaan, werd hun verzet volkomen gebroken door de gevangenneming van Oldenbarnevelt, de Groot en Hoogerbeets op 29 Augustus en den daarop gevolgden tocht van Maurits door de steden van Holland, waarop de Libertijnen goeddeels uit de stedelijke regeeringen werden uitgestooten en de opengevallen plaatsen door calvinistisch-gezinde Magistraten bezet werden [4]). 30 Augustus reeds hadden Hollands Staten feitelijk hunne toestemming tot de Synode verleend door aan de Classen van Dordrecht en Enkhuizen op te dragen, dat zij de Particuliere Synoden moesten uitschrijven [5]) en 27 October volgde die erkenning ook in een formeel actestuk [6]).

Weldra was nu het werk ter voorbereiding van de zoo lang verbeide samenkomst der kerken in vollen gang, waaraan ook Hommius ijverig deel nam, o. a. door de uitgave van een Latijnsch geschrift, getiteld: *Specimen controversiarum Belgicarum* [7]), dat zeker, toen het kort daarop ook in het Nederlandsch vertaald was [8]),

---

[1]) Trigl., *a. w.*, blz. 1060.
[2]) Trigl., *a. w.*, blz. 1090, 1091.
[3]) Naber, *a. w.*, blz. 155, 156.
[4]) Naber, *a. w.*, blz. 158, 160.
[5]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 846.
[6]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 887.
[7]) De vollediger titel is: *Specimen controversiarum Belgicarum seu confessio Ecclesiarum Reformatarum in Belgio, cujus singulis Articulis subjuncti sunt Articuli Discrepantes.... Addita est Harmonia Synodorum Belgicarum.* Lugduni Batavorum. 1618.
[8]) Dan heet het *Monster van de Nederl. Verschillen.* Leyden, 1618. Deze vertaling werd geleverd door Joh. à Lodesteyn, predikant van Zoeterwoude.

tot de meest gelezen tractaten van dien tijd behoorde [1]).

Hij droeg dit werk in eene vrij lange *Voorrede*, gedateerd 8 Oct. 1618, op aan de Staten-Generaal en de Stadhouders der vereenigde provinciën. In die *Praefatio* geeft hij o. a., na eerst te hebben uiteengezet, hoe en waardoor de Symbolen en Confessies ontstaan zijn, de beteekenis, die aan de belijdenissen der kerken moet toegekend worden, aldus aan: „Deze Confessies, wijl geschreven door menschen, die hebben kunnen dwalen, hebben niet en kunnen niet hebben dat gezag, dat zij zonder meer moeten geloofd en niet zouden mogen onderzocht worden; (non sunt nec esse possunt autoritatis *αὐτοπίστου καὶ ἀνεξετάστου*), want dit praerogatief komt de heilige en Theopneuste Schriftuur alleen toe; zij moeten altoos aan de norma van het Goddelijk Woord getoetst worden, als iemand er eene dwaling in meent te kunnen aantoonen. Dit gezag echter moeten zij in de kerken altijd behouden, dat zij gerekend worden voor publieke formulieren van de in de kerken aangenomen leer en van de eenigheid der leeraren daarin, als ook voor leerstellingen, die met algemeene instemming der kerken gehouden worden met Gods Woord overeen te stemmen, die dus allen behooren te onderteekenen, die in die kerken het publieke leerambt willen bekleeden. Nooit moet toegestaan worden, dat hij, die eenmaal de publieke Confessie onderteekend heeft, op eigen gezag daarin iets verandert of eene daarvan afwijkende leer invoert, want daaruit moeten geschillen en scheuringen in de kerken ontstaan. Maar als iemand meent, dat hij in de aangenomene leer iets heeft ontdekt, wat hij oordeelt met de heilige Schrift niet recht overeen te stemmen, dan moet hij dat ter toetsing aan het gemeenschappelijk oordeel der kerken voorstellen, opdat, als zijne redenen bevonden worden met het Goddelijk Woord overeen te stemmen, de verandering met gemeen oordeel tot stand kome, maar zoo niet, dat hij dan in het oordeel der kerk beruste of ophoude te leeren in die kerken, wier leer hij niet approbeert".

Dan toont hij aan, hoe de Remonstranten dezen koninklijken weg niet hebben willen bewandelen en dat dit, naar alle verstandigen oordeelen, de oorzaak is van al de twisten en geschillen, waardoor het in land en kerk thans zulk een verwarde toestand is. Voorts geeft hij aan, dat hij met dit werk, waarin hij eenige van de controversen, waardoor onze kerken tot nu toe verstoord werden, heeft samengebracht, de buitenlandsche Godgeleerden, die

---

[1]) Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 247.

ter Synode zullen komen en heel de Synode den dienst heeft willen bewijzen, dat zij daaruit eenigszins zouden te weten komen, over welke geschillen in deze Synode het meest zal moeten gehandeld worden.

Uit een woord „Aan den lezer", dat hierop volgt, vernemen wij, dat Hommius in dit werk weergeeft hetgeen hij vroeger voor zijn eigen gebruik uit de publieke geschriften van leeraren der Nederlandsche kerken had aangeteekend, als z. i. afwijkende van de aangenomene en in de belijdenis der kerken uitgedrukte leer [1]); dat

---

[1]) Volgens Trigl., *a. w.*, blz. 922 heeft Hommius zich voor zijn *Specimen* ook „wel weten te dienen" van een geschrift van Trigland en Jac. Rolandus, genaamd: *Leere en Tegenleere.* Ook Prof. Rutgers, *a. w.*, blz. 36 [2]) brengt deze twee geschriften in het nauwste verband met elkander. Daarover hier een kort woord. Reeds op de vergadering van kerkelijke gedeputeerden uit de provincien te Amsterdam, 17 Sept. 1613, was besloten een geschrift uit te geven, waarin de leer der Remonstranten gesteld werd tegen die der kerken. Zie hier vóór blz. 151. Later had de vergadering van correspondentie, 25 en 26 Aug. 1615 te Amsterdam gehouden, geoordeeld, opdat „de partijen der kercken, in hare onsuijverheden en quade leeringen eenmael openbaerlick werden bekent gemaeckt, ende de recht gevoelende broederen wat nader met malcanderen verbonden," dat het noodig was *Theses en Antitheses* te stellen aldus, dat de *Theses* de leer der kerken zouden bevatten, genomen uit Confessie en Catechismus, en de *Antitheses* de daarvan afwijkende gevoelens der Remonstranten, genomen uit hunne geschriften, en aan vijf personen, Festus Hommius, Jac. Florianus, Hugo Beierus, Jacobus Rolandus en Jacobus Triglandius opgedragen, dit werk in drie weken gereed te maken. Zie *Acta* dier vergadering in de *Kerkel. Nieuwsbode*, Juni 1896. De vergadering van kerkelijke gedeputeerden uit de provincien van 17—19 September 1615 gaf aan dit voornemen, om „in een bondig schrift ofte Remonstrantie de redenen van beswaernisse" te stellen, hare adhaesie. Rutgers, *a. w.*, blz. 79. Maar ongeveer een jaar later was men „uijt oorsaecke der veelheyt ende wijtges[e]tenheyt der personen" niet gevorderd. Dies werden voor dezen arbeid toen door de vergadering van gedeputeerden uit de provincien twee personen „nabij malcanderen geseten" aangewezen en wel Trigland en Rolandus. Rutgers, *a. w.*, blz. 85 en 89. Waarschijnlijk is daarna deze zaak nog weer besproken op de vergaderingen van correspondentie, die tusschen Januari en April 1617 gehouden zijn, Rutgers, *a. w.*, blz. 53. Althans Trigl., *a. w.*, blz. 922 schrijft, dat hem en Rolandus „op het goetvinden van die selve vergaderingen (van correspondentie) van den kerckenraet," in last was gegeven de Theses en Antitheses te stellen.

26 Juni 1617 verklaarde Trigland op de verg. van correspondentie, dat de Theses en Antitheses „nu van hem en Jacobo Rolando volmaeckt" waren. De vergadering las ze „met groote vergenoeginge" en oordeelde, dat nu dadelijk uit al de Classen van N. en Z. Holland een predikant en een ouderling met gedeputeerden uit de andere provincien moesten saamkomen, om deze „scripta" te overzien, opdat zij dan „uyt den name

hij den tekst der Confessie vergeleken heeft met de oudste Fransche en Nederlandsche exemplaren en tusschen haakjes daarin heeft opgenomen wat in latere uitgaven was weggelaten; dat hij voor de juistheid der aanhalingen instaat en dat hij zich beperkt heeft tot leeraren uit de Gereformeerde kerken dezer landen, van wie hij dan de voornaamsten opnoemt; namelijk Arminius, Vorstius, Episcopius, Bertius, Barlaeus, Borreus, Joh. Arnoldi, Dwinglo, Wtenbogaert, N. Grevinckhoven, Venator, H. Slatius, P. Cupus en H. Welsingius [1]).

Dan komt de eigenlijke inhoud. Eerst telkens één artikel uit de Confessie der Ned. Ger. kerken en daaronder in stellingen de gevoelens der Remonstranten, die naar zijne meening daarmede schijnen te strijden, met aanhaling van de plaatsen uit hunne geschriften, waar die gevoelens geleerd worden. Met uitzondering van het 6de, 7de, 12de, 26ste en 28ste had Hommius bij alle 37 artikelen van z. i. remonstrantsche ketterijen gewag te maken.

Aan het slot van dit werk nam hij, opdat de buitenlandsche Theologen niet alleen met de geschillen en de leer, maar ook

---

van de gemeene kercken aengenomen zijnde, als genoechsame redenen der rechtsinnige separatie van de Remonstranten gekent" zouden worden. Zie *Acta* dier vergadering, in de *Kerkel. Nieuwsbode,* Juli 1896. Maar dit is waarschijnlijk eerst op aanschrijven van den Amsterdamschen Kerkeraad geschied in November van dat jaar. Rutgers *a. w.*, blz. 28, 133, 134.

Nu heeft Hommius bij het schrijven van zijn *Specimen* zeker wel, gelijk Trigland zegt, van die *Leere en Tegenleere*, waarvan eene copie berust in het *O. A. d. N. H. K.*, I, 4, 10 en ook in de bibliotheek der remonstrantsche kerk te Rotterdam, gebruik gemaakt. Vele toch van de stellingen, waarin hij de gevoelens der Remonstranten beschrijft, komen vrij wel met die der *Tegenleere* overeen. Maar dit behoeft met Hommius' zeggen, dat hij in zijn *Specimen* de aanteekeningen geeft, die hij vroeger voor eigen gebruik gemaakt had, niet te strijden. Want *vooreerst* bezat hij, die als een der hoofdpersonen den strijd met Arminius, Vorstius en schier al de leiders der Remonstranten in verschillende vergaderingen en werken doorgemaakt had en daarenboven een meester in de schrijfkunst was, ongetwijfeld de meest nauwkeurige en uitvoerige aanteekeningen van al hunne ketterijen en het is niet onwaarschijnlijk, dat hij, wien eerst ook het maken van de *Theses en Antitheses* mede was opgedragen geweest, Trigland en Rolandus bij het stellen van dat geschrift daarmede gediend heeft en *ten tweede,* komen in het *Specimen* vele aanhalingen voor uit schrijvers, die in de *Leere en Tegenleere* gemist worden; o. a. uit G. Vossius, H. de Groot en al wat Hommius citeert uit de *Disputationes privatae* van Episcopius; terwijl eindelijk in het *Specimen* bij onderscheidene van de 37 artikelen afwijkende gevoelens van de Remonstranten worden aangegeven, die in de *Leere en Tegenleere* niet zijn behandeld.

[1]) Behalve uit de hier genoemde vindt men in het *Specimen* ook nog geciteerd uit G. Vossius en H. de Groot.

met de regeering der kerken zich door een kort bestek op de hoogte konden stellen [1]) eene „Harmonie of Overeenstemminge" op van kerkelijke regelen in vorige Synoden vastgesteld, volgens welke tot dien tijd toe de kerken dezer landen geregeerd werden [2]).

Het *Specimen* legde Hommius geene windeieren. De Staten-Generaal vereerden hem met *f* 150 [3]) en de Staten van Holland met *f* 200 [4]). Evenzoo vond het bij de Gereformeerden een gunstig onthaal [5]) en toen op de Synode van Delft de Theses en Antitheses, door Trigland „in 't Duyts", door Hommius „in Latijn" gesteld, gelezen waren, werd aldaar goedgevonden ze op te zenden naar de Nationale Synode [6]). De Remonstranten daarentegen waren er geweldig boos om. Vinnig vielen zij er hem om aan [7]). Zij begrepen, dat dit werk bij de buitenlandsche Godgeleerden hun zeer schadelijk zou zijn.

Het eerst scherpte Episcopius er zijne pen tegen. Anoniem kwam van hem een geschriftje uit, dat hij *ironice* betitelde: *Optima fides Festi Hommii*" [8]). Wat Hommius in zijn boek besprak, zoo beweerde de professor, waren de vijf artikelen uitgenomen, òf niets dan haarkloverijen òf leeringen, die niet streden met de Confessie òf zulke, waarover tot nu toe onder de meer ontwikkelden verschillend gedacht was. Men zou dit echter aan den censor als aan een, die missend een scherp oordeel en oprechte liefde, door de kracht van een blinden ijver vervoerd, de palen was te buiten gegaan, nog kunnen vergeven, maar wat erger was — en Episcopius dan ook met vrij wat ophef vermeldt — hij had door verkeerd te vertalen en de woorden uit hun verband te rukken, bovenal door vervalschte citaten de Remonstranten laten zeggen, wat zij nooit

---

[1]) Praefatio van het *Specimen*.

[2]) Deze *Harmonia* was blijkens het opschrift gesteld door S. R. Dit was Simeon Ruytinck, van 1601—1624 predikant bij de Ned. Ger. kerk te Londen, wien Hommius destijds schreef: „Edidi Specimen controversiarum Belgicarum, cui additi tuam Harmoniam Synodorum Belgicarum, in usum futurae Synodi." *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl I, 1e stuk, *Voorbericht*, blz. VII en blz. 321 en 323, en Dl I, 2e stuk, blz. 394.

[3]) *Res. St.-Gen.*, 19 Oct. 1618.

[4]) *Res. St. v. Holl.*, 22 Oct. 1618.

[5]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 887.

[6]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 303. Met deze Latijnsche *Theses* en *Antitheses* is zeker zijn *Specimen* bedoeld.

[7]) W. te Water, *Tweede Eeuwgetijde der Geloofsbelijdenisse der Ger. Kerken*, Middelburg, 1762, blz. 109, 110.

[8]) Episcopius is zeker de schrijver geweest. Rogge, *Bibl. der Rem. geschrift.*, blz. 39.

gezegd hadden, waarvoor de professor dan de bewijzen bijbracht. En dat zijn dan uit de menigte van Episcopiaansche citaten in het *Specimen* opgenomen, slechts vier; zegge vier, die met des hoogleeraars documenten niet overeenkwamen [1]).

Wtenbogaert, die na de gevangenneming van Oldenbarnevelt zich uit de voeten gemaakt had, kon ook niet nalaten uit de verte een pijl op Hommius af te schieten. Hij deed dit in eene *Responsio ad ea, quae illi speciatim impegit Festus Hommius*, waarin hij beweert, dat Hommius de schuld van den verwarden staat der kerken geheel ten onrechte op de Remonstranten werpt en staande wil houden, dat hij zelf in de citaten, die uit zijne werken in het *Specimen* aangehaald waren, niet met de Confessie in strijd is. Deze *Responsio* zond hij met eene *remonstrantie* in bij de Staten-Generaal [2]).

Op de Dordtsche Synode en later hebben de Remonstranten de beschuldiging, dat Hommius „ter quader trouwen'' had gehandeld

---

[1]) Ik laat de citaten hier volgen. Links, zooals Hommius ze in het *Specimen* had gegeven; rechts, zooals Episcopius beweerde, dat zij hadden moeten luiden.

1. An cognitio Dei, quae ex *Natura* habetur, sit *naturalis?* Negamus.	1. An Cognitio Dei, quae ex natura habetur, sit *salutaris?* N.
2. Non credimus absolute necessaria scitu, quae de immensitatis divinae modis, & de Omnipresentia essentiae controvertantur.	2. Alia omnia, quae de divina natura fidenter affirmari, subtiliter disceptari, aut probabiliter ventilari solent, absolute necessaria scitu esse non credidimus; cujusmodi sunt, 1. Omnia ea quae circa essentiam diuinam controvertuntur, aut censoria authoritate velut extra omne dubium ponuntur. De distinctione essentiae ab attributis, & attributorum inter se, de simplicitatis, immensitatis diuinae modis, de Omnipraesentia essentiae etiam in spatiis imaginariis.
3. Promissa vero omnia V. T. sunt carnalia & temporalia, ad praesentem hanc vitam solummodo pertinentia.	3. Promissa vero omnia fere sunt carnalia & temporalia ad praesentem hanc vitam solummodo pertinentia.
4. Negamus, nulla solida ratione demonstrari posse, Baptismum caeremoniam & ritum fuisse tantum temporarium, ex nullo praecepto Jesu Christi, ab Apostolis tantum usurpatum atque exercitum.	4. Anne Baptismum caeremoniam & ritum fuisse tantum temporarium, & nullo praecepto Jesu Christi, ab Apostolis tantum usurpatum atque exercitum, ulla solida ratione demonstrari possit? N.

[2]) Uytenb., *a. w.*, blz. 1075. Rogge, *Biblioth. d. Rem. geschrift.*, blz. 88, 93.

door „verdraeyinge" van hunne geschriften; door „kenlijke en tastelijke bedriegerijen" nog meermalen herhaald [1]).

Beiden, Episcopius en Wtenbogaert, heeft hij, zonder zijn naam te noemen, te woord gestaan in eene *Voorrede* van een ander werkje, dat hij in de eerste dagen van de Dordtsche Synode uitgaf [2]), waarin hij drie en dertig private disputatiën van Episcopius liet afdrukken [3]).

De Remonstranten, zoo luidt het in die *Voorrede*, meenen, dat het hunne zaak dienstig is, als zij de onervarenen kunnen wijsmaken, dat zij niet verder gaan dan de vijf artikelen; daarom als dan iemand uit hunne geschriften aantoont, dat nog andere leeringen van groot gewicht en afwijkend van de aangenomene leer door hen voorgestaan en onderwezen worden, dan maken zij wonder veel rumoer en spuwen dadelijk hunne gal tegen dien man uit, zooals nu weer te zien is in het geschriftje, *Optima fides Festi Hommii*. Dit blaadje moet Hommius' goede trouw in verdenking brengen, maar het doet juist het tegendeel. Want in al die plaatsen, die uit gedrukte werken aangehaald zijn, kunnen zij blijkbaar niets vinden tegen zijne goede trouw, maar uit de private

---

[1]) O. a. in het geschrift, dat zij 6 December 1618 aan de buitenlandsche Theologen overgaven en in de rede van Episcopius op 7 Dec. Zie G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 94 en 114. Voorts *Nulliteyten*, Dl I, blz. 56 en *Onbillycke wreetheyt der Dordtsche Synode... teghen de Remonstranten*, 1619, blz. 17. Knuttel, *Cat. v. pamfletten*, I, 1, 2855. (Episcopius was daar de schrijver van). In den laatsten tijd is dit beweren o. a. weersproken door Glasius, *a. w.*, Dl. II, blz. 40.

[2]) Ik zeg in de eerste dagen van de Dordtsche Synode, o. a. op grond hiervan, dat hij bezig was deze *Voorrede* te schrijven, zooals hij daarin zelf zegt, toen Wtenbogaerts remonstrantie aan de Stat. Generaal bekend werd en daarop werd resolutie genomen den 9den November 1618. Trigl., *a. w.*, blz. 1100.

[3]) In de Syn. v. Dordrecht liet hij 2 Januari 1619 genoegzaam blijken, dat hij de uitgave bezorgd had. Zie G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 242. Dit werkje was getiteld: *Collegium Disputationum Theologicarum... institutarum a M. Simone Episcopio... addita est praefatio, in quâ demonstratur in citandis hisce Thesibus aliisque scriptis Optima Fides Festi Hommii.* Dordrechti, *1618*. Zie Rogge, *Bibl. der Rem. geschr.*, blz. 39. C. Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 236 is het spoor vrij wel bijster, als hij zegt, dat dit werkje diende, om „de oogen van het geleerde publiek (te) openen voor de valsche beschuldigingen, op Episcopius geworpen," en voorts, „dat een ongenoemde dit oogmerk hielp bereiken door in eene brochure van 8 bladzijden die „Optima fides Festi Hommii" nog eens afzonderlijk te behandelen." Het werkje *Collegium Disputationum* had juist eene tegenovergestelde bedoeling; namelijk om te laten zien, dat Episcopius niet valsch, maar terecht beschuldigd werd en voorts *volgde* de uitgave van de *Optima fides F. Hommii* er niet op, zooals Sepp schijnt te veronderstellen, maar ging er juist aan vooraf.

disputaties van Episcopius, waarin zij, zegt hij, veranderingen kunnen aanbrengen, daar halen zij enkele passages uit aan, waaruit die kwade trouw dan zou blijken.

Zijn bescheid daarop is, dat geen enkele mutatie door hem is aangebracht en dat dit ten duidelijkste kan bewezen worden uit al de dictaten, die in handen van studenten zijn en door hem zijn gebruikt, terwijl hij voorts ook nog verscheidene redenen opgeeft, waarom het eerste, derde en vierde gecrimineerde citaat wel zoo door Episcopius zal gedicteerd zijn, als hij, Hommius, aangaf. Wat het tweede betreft, dat hij daar wèl de woorden wegliet, „etiam in spatiis imaginariis", maar dat dit niet geschied is ter kwader trouw; daar het niet noodig was ze er bij te voegen. Voorts dat hij nu, opdat men nog juister zou kunnen inzien, dat Episcopius den weg bereidt voor het Socinianisme en de Remonstranten niet weer gaan klagen, dat hunne geschriften vervalscht geciteerd worden, de laatst gehoudene private disputaties van Episcopius, uit vertrouwbare exemplaren afgeschreven, in 't licht geeft.

Tegen het verwijt, dat hij spijkers op laag water gezocht heeft, niets beteekenende kwesties bijbrengend of ook wat met de Confessie niet streed, wil hij zich niet verdedigen. De beslissing daarover laat hij aan de Synode verblijven.

Ter weerlegging van Wtenbogaert, zou hier, zegt Hommius, veel bijgebracht, en aangetoond kunnen worden, dat hij nog niet verleerd heeft *ja* en *neen* van eenzelfde zaak tegelijk te spreken, maar wijl dat alles nu al zoo menigmaal gedaan is, wil hij den lezer daarmede niet langer ophouden. Bovendien Wtenbogaerts medestrijders hier dreigen, dat zij weldra nog meer bewijzen van Hommius' trouw aan de Nationale Synode of heel de Christenheid zullen vertoonen. Het is dus raadzaam voor hem het schild zijner onschuld eerst dan voor den dag te halen, als dit leger in slagorde geschaard is en zij hem allen met eene wolk van pijlen zullen overvallen. Ten slotte geeft hij den Remonstranten den raad, toch niet met zoo smadende en bijtende taal voort te gaan. Dat staat niet, zegt hij, voor mannen, die zich uitgeven voor beoefenaars van de Godgeleerdheid en de godsvrucht, en wij meenen ook, zoo gaat hij voort, dat Hommius met geen woord op al dat schelden zal antwoorden, maar het gelijk tot nu toe ook voortaan met stilzwijgen weerleggen en zich verlatend op het getuigenis van een goed geweten, het verachten zal [1]).

---

[1]) Episcopius heeft daarop nog weer gerepliceerd met eene *Brevis responsio*. Zij is opgenomen in zijne *Opera Theologica*, Goudae CIƆIƆCLXV,

Zoo voerde het *Specimen* met den aankleve daarvan ons reeds mede tot het begin van de Dordtsche Synode. Wij moeten echter van daar weer een paar maanden terug. Hommius doorleefde, nu de groote Synode in 't zicht was, drukke dagen [1]. Eene levendige

---

Tom II, pars II, pag. 463—466. Hierin houdt hij zijn beweren vol, dat Hommius op de genoemde vier plaatsen niet geciteerd heeft, wat hij gedicteerd had en dat dit uit dictaten van studenten, die hij heeft ingezien, bewezen kan worden. Voorts zegt hij van de private disputaties, die Hommius nu uitgaf, dat hij die „nullo saepe labore, nulla cura, nullo studio in chartam" gesteld heeft. Ook in zijn *Antidotum ende Naerder openinghe v. h. gevoelen des Nat. Syn. v. Dordrecht*, 1619, Knuttel, *Catal. v. pamfletten*, I, 1, 2856 blz. 11, spreekt hij van de „ontrouwigheydt Festi Hommii, in het uijtgheven van de privée disputatien D. Episcopij." En toen Curcellaeus later de *Disputationes tripartitae* van Episcopius uitgaf, (zij staan in Tom. II van de in deze noot genoemde *Opera Theologica*), schreef hij o. a. in een voorwoord, dat in Hommius' uitgave „plurima loca exstent, e quibus nullus commodus aut tolerabilis sensus extundi queat, imo nonnulla quoque in quibus Auctori directe contraria suae mens affingitur" en dat „indeque apparere, invidiam ipsi conflandi studium ad praecipitandam scripti adeo incorrecti editionem Festum impulisse, ut nimirum inde ansam arripere posset Synodus, cujus pars magna fuit, Episcopium inauditum condemnandi." Men zou dan ook, daar Curcellaeus zegt, dat hij die disputaties nu op nieuw uitgeeft, opdat men daaruit „genuinam mentem Episcopii" zou leeren kennen, bij hem heel iets anders verwachten dan bij Hommius. Maar die ze met elkander vergelijkt, zal in dit opzicht bitter teleurgesteld worden. Want behalve drie van de vier genoemde citaten, die Hommius in deze disputaties precies zoo heeft opgenomen als in zijn *Specimen*, zullen er schier geene volzinnen in beide uitgaven aan te wijzen zijn, die „Episcopii mentem" verschillend uitdrukken. Overigens wordt wel door Curcellaeus hier en daar een enkel woord en volzin meer gegeven, maar die veranderen den zin niet. Ook wordt de interpunctie en eenige drukfouten, die in Hommius' uitgave gevonden werden, verbeterd, maar om Episcopius' gevoelen te leeren kennen, kan men evengoed Hommius' uitgave lezen als die van Curcellaeus. Men zal uit beide tot hetzelfde resultaat komen.

Ook kwam Vorstius nog voor den dag met eene *Apologetica Responsio* tegen het *Specimen*, die ook al te klagen had, dat Hommius, zijn gevoelen vermeldend, aanhaalde uit werken, die hij niet uitgegeven en ook niet in alles had goedgekeurd; hem toeschreef wat hij elders had tegengesproken en door sophistische redeneering hem liet zeggen, wat hij niet gezegd had. Zie Rogge, *Bibl. der Rem. geschrift.*, blz. 35. Het scribaat op de Dordtsche Synode liet Hommius zeker geen tijd over Vorstius te wederleggen en zeker zal hij dit na de veroordeelende uitspraak der Synode in de 152ste sessie over Vorstius en zijne werken ook niet meer noodig geacht hebben.

Vorstius is wel voor een lid van de remonstr. broederschap erkend, maar onder voorbehoud, dat de Remonstranten niet wilden verdedigen wat hij buiten de vijf artikelen had voorgestaan. J. Tideman, *De stichting der Rem. broederschap*, Amsterdam, 1871, Dl I, blz. 107, 108.

[1]) *W. d. M. V*, Ser. III, Dl I, 1e stuk, blz. 323.

correspondentie onderhield hij destijds met den reeds genoemden Simeon Ruytinck te Londen [1]), dien hij aanspoorde toch vooral bij den aartsbisschop van Cantelbergh zijn invloed te gebruiken, dat uit Engeland orthodoxe mannen, die op de hoogte waren van de geschillen hier te lande en de waarheid niet minder dan den vrede minden, tot de Synode zouden afgevaardigd worden. Hij meende wel te weten, dat in dit opzicht niet alle Engelsche doctoren te vertrouwen waren. Ook schreef hij hem, dat hij er bij de Staten-Generaal meermalen op aangedrongen had, dat aan de Nederlandsch- en Fransch-Gereformeerde kerken in Engeland nog eene uitnoodiging tot bijwoning der Synode zou gezonden worden, waar, zooals de Staten zeiden, toen den anderen buitenlandschen vorsten en kerken verzocht was eenige hunner Theologen af te vaardigen, niet aan gedacht was. De Staten-Generaal vonden echter zulk eene invitatie nu te laat en toen Hommius er nog weer op aanhield, werd hem geantwoord, dat zij om politieke redenen zonder de toestemming van Jacobus I niet kon geschieden. Jacobus namelijk was episcopaal in merg en been, en kon niet dulden, dat een deputaat uit de Gereformeerde kerken van Engeland in de Synode op gelijken voet zou staan met zijn bisschop. Ten slotte kreeg Hommius van de Staten de toezegging, dat eene deputatie uit de Hollandsche kerken in Engeland hun niet onaangenaam zou zijn, mits deze òf zelve òf door den gezant Caron verlof tot de afvaardiging van den Koning vroegen. Hij stelde Ruytinck hiermede op de hoogte. Daar deze uitnoodiging echter zeer onvolkomen was en het bericht daarvan ook te laat in Engeland aankwam, is, hoewel de kerken bij provisie reeds drie afgevaardigden benoemd en eene instructie opgesteld hadden [2]), van eene officieele deputatie niet gekomen. Wel zond de Kerkeraad der Hollandsche kerk van Londen één der drie benoemden, zijn ouderling Carolus Liebaert, met een schrijven namens al de Nederlandsch-Engelsche kerken naar de Synode, die daar dus half en half officieel verscheen [3]). De Synode heeft echter gemeend hem niet als lid te moeten erkennen [4]); alleen besloot zij in de 178ste zitting, dat, voor zooveel aan haar hing, tegen eene volgende Synode de Nederlandsche

---

[1]) *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl I, 1e stuk, blz. 321, waar in een brief van Ruytinck staat, dat Hommius hem „ettelicke brieven" had gezonden. Twee daarvan zijn hier in de *W. d. M. V.* opgenomen.

[2]) *W. d. W. V.*, Ser. II, Dl I, 2e stuk, blz. 224, 225; 237—239.

[3]) *W. d. W. V.*, Ser. III, Dl I, 1e stuk, blz. 321—326.

[4]) G. Voetius, *l. l.*, Pars III, vol. 4, pag. 359, 360.

kerken in Engeland en Duitschland weer als van ouds zouden uitgenoodigd worden, waarvan Hommius als scriba eene acte naar Engeland overzond [1]).

Eindelijk dan volgen wij hem naar de Particuliere Synode van Delft, waar hij met Jacobus de Roo, predikant te Cage, de Leidsche Classe vertegenwoordigde [2]).

Deze Synode duurde van 8 October tot 6 November, wat ons, den verwarden toestand der kerken in overweging genomen, geene verwondering baart. Er werden vele en gewichtige besluiten genomen, waaraan ongetwijfeld belangrijke discussien zijn voorafgegaan. Zeker heeft Hommius aan de werkzaamheden dezer Synode een belangrijk aandeel gehad, dat echter slechts op een enkel punt nader kan beschreven worden, daar de Acta daaromtrent zeer weinig zeggen en ook elders zijn naam in dit opzicht slechts een paar maal wordt genoemd.

Ik vermeld dus alleen het volgende.

De Synode drong er op aan, dat de Remonstranten, die naar haar niet mede hadden willen afvaardigen, de bedenkingen, die zij tegen de Confessie en den Catechismus hadden en tevens eene ronde verklaring over de theses en anti-theses, voorgesteld in de Delftsche conferentie, schriftelijk aan haar zouden overzenden [3]). Deze ronde verklaring kwam wèl in. Zij werd later door de gedeputeerden ter Nat. Synode in het Latijn vertaald en te Dordrecht overhandigd [4]). Maar in plaats van hunne bedenkingen tegen

---

[1]) *Acta Syn. Nat. Dordrechti habitae post dimissionem Theol. exterorum, vulgo Post-acta*, Hagae-Comitis, 1668, Sess. CLXXVIII. Deze acte, met een uittreksel omtrent deze zaak uit de Acta der Synode, is opgenomen in de *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl I, 1e stuk, blz. 326—328.

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 289. Dat er door het contra-remonstrantsche deel der Classe Leiden maar twee predikanten en geene ouderlingen naar de particuliere Synode werden gedeputeerd, was overeenkomstig een der voorslagen in *de Memorie*, die Hommius c. s. namens de laatste vergadering van correspondentie aan Prins Maurits en „de goede steden" hadden overhandigd. Zie hiervoor blz. 226.

Het remontstransche deel der Classe had evenals in de Classe Woerden geene afgevaardigden naar de Synode willen zenden. Ook in de Classen Rotterdam en Gouda, hoewel deze toch door twee gereformeerde en twee remonstrantsche predikanten vertegenwoordigd waren, hadden onderscheidene Remonstranten tot de afvaardiging niet willen medewerken. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 306. Glasius, *a. w.*, Dl I, blz. 313.

[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 300.

[4]) *Voorrede Acta v. Dordr.*, *1618/19.* Of Hommius of een en ander der

Confessie en Catechismus zonden de Remonstranten eenige citaten uit de geschriften van Contra-remonstranten, o. a. ook van Hommius, die h. i. met de formulieren van eenigheid streden [1]).

Volgens Wtenbogaert nam hij deel aan de discussie, die met Ryckewaert van Den Briel gehouden werd naar aanleiding van het geschrift, dat door dezen en de andere op de Synode aanwezige Remonstranten overgegeven werd, als vervattende in theses hun gevoelen over de controverse punten [2]). Toen de praeses wilde, dat Ryckewaert nu ook de anti-theses zou stellen en deze dat weigerde, zeide Hommius, dat zij dan zijn geschrift, zooals het daar lag, op de Nat. Syn. zouden brengen [3]).

Ook zou er volgens Wtenbogaert [4]) tusschen hem en Baudart, die op de Delftsche Synode de Geldersche kerken vertegenwoordigde, „eenige contentie" gerezen zijn. Hommius zou namelijk Baudart gevraagd hebben, hoe zij op hunne Synode hadden kunnen verwerpen, „dat het Geloove een vrucht der verkiesinge zij."

Wat was de zaak? De Geldersche Synode had met instemming van Henricus Arnoldi, nu praeses van de Delftsche Synode, die ook op de Geldersche geweest was, de *tien Nijmeegsche positien* verworpen. Daarin hadden de Nijmeegsche Remonstranten het gevoelen der Gereformeerden op eene hatelijke, lasterlijke wijze en ook onwaar voorgesteld. De Geldersche Synode had daarvan gezegd, dat zij die leer nooit bekend had en nog niet bekende voor de leer der Geref. kerken, ja dat zij daar „in sulcken terminis ende sin" een gruwel van had [5]). Tot die *tien Nijmeegsche positien* nu

---

gedeputeerden tot de Synode van Dordrecht deze vertaling gemaakt heeft, is mij niet bekend.

[1]) De Leidsche Remonstranten zonden in als strijdig met antw. 6 van den Catechismus, de volgende plaatsen uit Hommius' *Schatboeck*, uitgave 1617, fol. 152: „Hij heeft de Duyvelen ende Godloosen wel gheschapen, maer verordineert zijnde tot den verderve", waar Hommius nog bij aanhaalt, wat zij weglaten, „Proverb. 16 vs. 4." En fol. 258: „De vruchten der verwerpinghe sijn de scheppinghe der verworpene." Hommius schreef letterlijk: „De vruchten der verwerpinghe (ofte om eyghentlycker te spreecken, het ghene op ende nae de verwerpinghe volght) zijn . . . ." etc. Evenzoo achtten zij de hier genoemde plaats van fol. 258 in strijd met de 9e vraag van den Catechismus. Men vindt deze aanhalingen in het *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 61a. Nu, het zal Hommius niet moeielijk gevallen zijn aan te toonen, dat deze citaten uit zijn *Schatboeck* met de aangehaalde plaatsen uit den Catechismus niet in strijd waren.

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 302.

[3]) Wtenb., *a. w.*, blz. 1029.

[4]) Wtenb., *a. w.*, blz. 1020 en 1030.

[5]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl IV, blz. 226—228.

behoorde ook deze, de negende: „Dat die Vuijtverkorene bekeert worden ende het geloove hen wordt ingestort door eene cracht, die onwederstandelick is, soodat sij niet konnen laeten haer te bekeren ende in Christum tho geloven, gelyck den verworpenen niet mogelick is, wat middelen dat sy aenwenden tot het geloove te geraecken, al deden sij schoon alle die wercken der heiligen." Van deze verwerping door de Geld. Syn. nu hadden de Remonstranten misbruik gemaakt; o. a. in hunne remonstrantie van September 1618 aan de Staten van Holland, waarin zij het deden voorkomen alsof de Geldersche Synode de contra-rem. leer had verworpen. Hierover nu ontstond op de Z.-H. Synode eene discussie en daarbij zal Hommius dan aan Baudart nadere inlichting gevraagd hebben over de vraag, hoe zij, zooals de Remonstranten beweerden, hadden kunnen verwerpen, dat het geloof eene vrucht der verkiezing was. Zeker heeft Hommius deze vraag niet gedaan als iets wat hij zelf van de Gelderschen dacht, maar als iets, wat de Remonstranten van hen beweerden. Van een sterk berispen van Baudart door Hommius [1]) is geene sprake geweest. Baudartius beklaagde zich toen, dat de genoemde remonstrantie van de besluiten der Geldersche Synode eene zeer verkeerde en onware voorstelling gaf en gaf zelf daarvan eene tegengestelde verklaring [2]). Die verklaring is zeker aldus geweest, dat zij *de tien positien* en daarin ook de 9de hadden verworpen, zooals zij daar stonden, zooals ook de Acta der Geldersche Synode zeggen, ofschoon zij, zooals Baudart later ook schreef in zijne *Memorien*, Dl I, boek X, blz. 39 „daarmede niet ontkenden, datter eenige clausulen in syn, dewelcke op haer selven ende in eenen bequamen sin genomen sijnde, niet te verwerpen zijn."

Voorts vermelden de Acta, dat hij met Becius van Dordrecht als synodale Gedeputeerden een zeer uitvoerig rapport heeft geleverd van alles wat sedert 1608 door de Gedeputeerden der Synoden gedaan was tot verkrijging van eene Provinciale en Nationale Synode; hoe zij den professoren en den regent van het Staten-College te Leiden verzocht hadden hunne bedenkingen over Confessie en Catechismus te openbaren; en eindelijk wat sedert het houden der laatste Synoden in 1608 tot nu toe publiekelijk in de kerken van Zuidholland geschied was [3]). Ten slotte werd Hommius met

---

[1]) Zooals later T. A. Romein zou schrijven. Zie het reeds aangehaalde stuk in den *Fr. Volksalm.*, 1842, *Mengelingen*, blz. 63.
[2]) *Acta Syn. Nat. Dordr. 1618/19*, Sess. XXVI.
[3]) Reitsma en v. Veen. *a. w.*, Dl III, blz. 295—298.

B. Lydius, H. Arnoldi, G. Voetius, dienaren des Woords; A. Muys van Holy en J. Latius als ouderlingen benoemd als afgevaardigde voor de Nationale Synode te Dordrecht [1]).

Nog ééne zaak dien ik hier te vermelden. De Delftsche Synode had hare Gedeputeerden gemachtigd, bij de visitatie der kerken tegen „de kerckendienaren, die ofte onwettelick tot den kerckendienst waren gecomen ofte met hare lasteringen tegen de leere der kercken ergernissen hadden gegeven ofte in hare comportementen onstichtelick waren bevonden, welckers saecken alhier nyet en hebben connen werden ondersocht", of die „verschreven sijnde, nyet en hebben gecompareert", met zulk een gezag op te treden, alsof zij de Synode zelve waren, mits zij niemand moeite aandeden om de vijf artikelen [2]) en degenen, die over hun uitspraak bezwaard waren, zich mochten beroepen op de Nat. Synode [3]).

In gevolge deze opdracht hebben deze Gedeputeerden met de politieke commissarissen, die de Staten hadden aangewezen [4]), de verschillende Classen gevisiteerd. Den 22sten Januari 1619 zonden zij eene missive aan de twee gesepareerde vergaderingen in de Classe Leiden, met verzoek de „capita accusationum" van weerskanten gereed te maken, waaraan door het contra-remonstrantsche deel der Classe voldaan werd [5]). Den 2den Februari hielden de Gedeputeerden te Leiden hunne eerste zitting en ontboden de predikanten der Classe tegen Maandag, den 4den Februari. De Remonstranten weigerden toen hunne beschuldigingen tegen de Contra-remonstranten anders dan „in genere" in te brengen, waarop Gedeputeerden hun aanzeiden, dat, zoo zij het vóór den volgenden Zaterdag niet „in specie" deden, den Contra-remonstranten eene acte zou gegeven worden naar hun begeeren [6]). De contrarem. Kerkeraad van Leiden kreeg verlof zijne beschuldigingen tegen V. d. Borre, J. Arnoldi en Dwinglo in te brengen, als ook Hommius present was, onder wien verscheidene documenten dienaangaande berustende waren [7]), die daarvoor toen enkele dagen uit de Dordtsche Synode moest overkomen, wat hij ook gedaan

---

[1]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 315, 316.
[2]) *Voorrede Acta v. Dordr.*, *1618/19.*
[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 313.
[4]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 936.
[5]) *Acta v. de Classe* Leiden, 22 Jan. 1619.
[6]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 40.
[7]) *O. A. d. N. H. K.*. III, 37, 3 en 40.

heeft. Over enkele remonstrantsche predikanten uit de Classe werd voorloopig nog geene beslissing genomen. Zes werden in hoofdzaak wegens onwettige beroeping en onordelijk inkomen in de kerken, lasterlijke predikatien, nalating van Catechismusprediking, weigering om naar de Delftsche Synode af te vaardigen „gesuspendeerd" met bijvoeging, dat zij voor afgezet werden gehouden, als zij zich niet met de kerken verzoenden en straks de besluiten der Dordtsche Synode niet onderteekenden. Onder dezen was ook C. Sopingius van Warmond, bij wiens schorsing ook in rekening gebracht werd, dat hij in Februari 1617 zonder kennis van zijne Classe, den Kerkeraad en den Magistraat van Amsterdam twee Zondagen voor de Remonstranten in Amsterdam had gepredikt; eerst in het huis van een burger, toen in een „spijker" of pakhuis [1]) en daardoor in eene rustige stad en welgestelde kerk groote beroerte, ergernis en scheuring had aangericht. Tusschen hem en Hommius greep tijdens de behandeling zijner zaak eene vrij vinnige discussie plaats [2]). Ook V. d. Borre werd in zijn dienst geschorst als een „schadelick instrument in de kercke Godts", omdat hij het eerst de verschillen in de gemeente gebracht had, niettegenstaande de Classe het hem had verboden; ook nog doorging „de dissentien op 't hevichste te stercken", de Syn. Nat. in predikatiën verdacht maakte; op „avonttijden conventiculen had aangerecht" en medeplichtig was aan het „fameus libel" genaamd, *Monster van de Amsterdamsche predicanten* [3]).

Hiermede liep het zuiveringsproces der Leidsche Classe voorloopig af. Wij zullen er Hommius op de Leidsche Synode van 1619 nog meer in gemoeid zien.

Wel sprong ik met dit verhaal in tijdsorde wat ver vooruit, maar als voortvloeiende uit de Delftsche Synode, meende ik het toch hier te moeten opnemen. Ik ga thans in een nieuw hoofdstuk Hommius' arbeid en beteekenis op de groote Dordtsche Kerkvergadering schetsen.

---

[1]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 479, 483.

[2]) G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 337—341.

[3]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 37, 3 en 40. De schorsing van V. d. Borre is niet dadelijk ingetreden. Toen de St. v. Holland 21 Maart tegen het rapport der Gedeputeerden overigens geene zwarigheid maakten, spraken zij toch tegelijk uit, dat met betrekking tot de predikanten van Leiden en Rotterdam niets kon gedaan worden „zonder voorgaande communicatie met sijne Fürstel-Genade" en met de Magistraten dier steden. *Resol. St. v. Holl.*, 21 Maart 1619.

HOOFDSTUK VIII.

Hommius in den kring der Dordtsche Synode. Zijn invloed als lid van het moderamen. In het debat. Scriba der Synode. Medereviseur van den tekst der Confessie. De uitgave der Canones. Wat hij deed voor de revisie en uitgave van de Acta der Synode. Reis naar Engeland. De revisie van de liturgie der Ned. Ger. kerken. Zijn arbeid voor de vertaling, revisie en uitgave van het N. Testament.

Het was eene breede schare van achtbare mannen, die in November 1618 op de beroemde Synode van Dordrecht samenkwam. Behalve de vertegenwoordigers der Nederduitsche en Waalsche kerken uit de verschillende provinciën vond men er Theologische hoogleeraren uit Nederland; buitenlandsche afgevaardigden; ook een aanzienlijk getal van Staatsgemachtigden. Onder hen ontbrak het niet aan dezulken, die gewichtige ambten bekleedden; die in het behandelen van kerkelijke zaken doorkneed waren; die in Theologische kennis uitmuntten; die de Gereformeerde leer met vaste en innige overtuiging voorstonden. Het verkeer in dezen kring zal voor Hommius een groot genot geweest zijn. Naar eene samenkomst als deze had hij reeds jaren met verlangen uitgezien en daarvoor zonder ophouden gearbeid; als wetenschappelijk Theoloog was hij volkomen op de hoogte [1]); den strijd met de Remonstranten had hij van

---

[1]) Het *Vita Walaei* vóór diens *Opera omnia* zegt: „In regimine totius Synodi emicuit Synodi praeses J. Bogermannus. In proponendo controversiae statu Festus Hommius, jam antea illis saepius agitatus." Glasius, *a. w.*, Dl II, blz. 39 zegt van Hommius: „Hij muntte uit in kennis en moet onder de geleerdste leden der kerkvergadering worden gerangschikt." Mr. John Hales, die door den Engelschen gezant Carleton als toehoorder op de Synode gezonden werd, achtte het dan ook dienstig, spoedig na zijne aankomst zich aan Hommius voor te stellen. Zie in *Golden Remains of the ever memorable Mr. John Hales*, London, 1673, Mr. Hales Letters from the Synod of Dort to the Right Honourable Sr. Dudley Carlton, p. 1. Over Hales zie Leydekker, *a. w.*, Dl I, blz. 439—444.

den beginne af en op elk punt meê doorgestreden; hij werkte hier samen met Gomarus, Lubbertus, Thysius, Polyander, Walaeus, Bogerman, Damman, van Mehen, Rolandus, Trigland, Voetius, H. Arnoldi, Faukelius, Udemans, de Lange en anderen; mannen, die hem allen als zijne medestanders persoonlijk bekend waren en met wie hij meermalen gewichtige vergaderingen had gehouden [1]). Ook is hem als man van beschaving de conversatie met de afgevaardigden uit het buitenland zeker niet moeielijk gevallen, waarom hij dan ook al dadelijk bij de opening der Synode met B. Lydius werd aangewezen, hen bij de Staatsgemachtigden aan te dienen en hen voorging naar de bovenzaal in de Kloveniersdoelen, die voor de samenkomst der Synode bestemd was [2]).

De Synodale zittingen, waarin men zich tot den 9den Mei alleen van de Latijnsche taal bediende, duurden van 13 November 1618 tot 29 Mei 1619, waarvan het leeuwendeel opgeeischt werd door de kwestie met de Remonstranten, van wie er volgens een besluit der Synode van den 15den November dertien gedagvaard werden [3]), bij wie zich later ook de twee remonstrantsche afgevaardigden uit de provincie Utrecht aansloten [4]).

Vóór de geciteerden verschenen, nam de Synode naar aanleiding der gravamina uit de kerken verschillende andere belangen onder handen; namelijk het vraagstuk van eene nieuwe bijbelvertaling; het catechetisch onderwijs; het doopen van heidensche kinderen, die in Christenhuisgezinnen opgenomen waren; de vorming en opleiding van aanstaande dienaren des Woords en het drukken van boeken [5]). Van de 22ste zitting af (6 December) is met de toen verschenen Remonstranten gehandeld. Zij bleven standvastig weigeren de Synode als hunnen wettigen rechter te erkennen en wilden zich ook niet aan de door haar gestelde orde onderwerpen. Nadat zij in de 57ste zitting (14 Januari) uit de Synode waren weggezonden, is men begonnen hunne gevoelens uit hunne geschriften op te maken, wat geduurd heeft tot de 101ste zitting (6 Maart). Daarop zijn de adviezen der verschillende colleges,

---

[1]) Met van Mehen was hij vergaderd geweest op de Geldersche Synoden van 1609 en 1612. Met Damman op die van 1609, 1610, 1612 en op de Zuidhollandsche van 1607. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl IV, blz. 172, 178, 179, 198, 199; Dl III, blz. 259.

[2]) Glasius, *a. w.*, Dl II, blz. 12.

[3]) *Acta Synodi Nation., Dordrechti habitae 1618/19*, Dordrechti, 1620, Sess. IV. Voortaan noem ik die in dit hoofdstuk alleen *Acta*.

[4]) Dit geschiedde in de 25ste zitting, (10 December).

[5]) Dit alles werd behandeld van de 6de tot de 22ste zitting, 19 Nov.—6 Dec.

waarin de Synode ingedeeld was gelezen, die alle de leer der Remonstranten verwierpen, waarna de praeses God gedankt heeft voor de hoogste eendracht van alle de colleges in de verschillende leerstukken. (De 125ste zitting, 21 Maart.) Van de 126ste tot de 140ste zitting (22 Maart tot 25 April) is de Synode bezig geweest met het vaststellen van de *Canones* en haar *Oordeel* over de Remonstranten en hunne leer. Nadat toen ook nog de leer van de Confessie en van den Catechismus onderzocht en goedgekeurd was, en ondertusschen eene particuliere kwestie van de kerk te Kampen in behandeling was geweest en die van de gebroeders Geesteranus, Vorstius en Maccovius afgehandeld waren, hebben in de 154ste zitting (9 Mei) de „Exteri" de Synode verlaten [1]).

De inlandsche afgevaardigden hebben daarop in de Nederlandsche taal [2]) de Synode voortgezet van den 13den tot den 29sten Mei en vele gewichtige vraagstukken zijn toen aan de orde geweest. O. a. de herziening en vaststelling der kerkenordening; de vaststelling van een authentieken tekst van de Confessie en de liturgie der Geref. kerken hier te lande; de vaststelling van eene Nederlandsche vertaling der Canones; het vaststellen van onderteekeningsformu-

---

[1]) Men had tijdens de Synode ook albums aangelegd, waarin de leden bij hunne naamteekening spreuken en korte heilwenschen voor elkander schreven. Zulk een album, het was dat van den Zwitserschen afgevaardigde Wolfgang Meyer, is beschreven in Matthias Graf, *Beyträge zur Kenntnisz der Geschichte der Synode von Dordrecht*, Bazel, 1825. Hommius had daarin op blz. 89 uit Spreuk. 28 : 1 ingevuld: צַדִּיקִים כִּכְפִיר יִבְטָח en uit Horatius' *Carmina, Lib. III, Carm.* 5 deze woorden:

„Justum et tenacem propositi virum,
„Non civium ardor prava jubentium,
„Nec vultus instantis tyranni,
„Mente quatit solidâ."

Een dezer alba bevindt zich in de Kon. bibliotheek. Het is het eigendom geweest van het lid der Synode, Johannes Rufelaert, afgevaardigd ouderling uit Groningen en Ommelanden. Een facsimile van de bladzijde daaruit, die Hommius invulde, nam ik op in Bijlage K. Bovendien heeft de Kon. bibl. nog twee alba, die toebehoord hebben aan de studenten Johannes Montanus en Michael Lupardus. Ook in deze beide, evenals in dat van Rufelaert, vulde Hommius in de woorden:

„אחת שאלתי מאה יהוה. Namque *ἑνός ἐστι χρεῖα*, unius ob iram." In dat van Montanus voegde hij daar nog bij: „Unius vivam moriarque unius amore." Eene ongeveer gelijkluidende bijdrage schreef hij in het album van een ander lid der Synode C. Sibelius. Sibelius vermeldt dit in zijn *De curriculo totius vitae C. Sibelii* (later nog te bespreken), Pars I, pag. 268.

[2]) Ypey en Derm., *Gesch. d. Ned. Herv. Kerk*, Breda, MDCCCXIX, Aanteek., Dl II, blz. 273.

lieren voor dienaren des Woords, professoren, schoolmeesters en krankenbezoekers; de toelating tot den predikdienst van ongestudeerde personen; de instelling van visitatoren der Classen, van Synodale Gedeputeerden; de belangen van hooge en lagere scholen, de sabbatskwestie; de zaak der zending en andere, benevens de kwestie met de remonstr. predikanten te Kampen en te Hoorn. Eindelijk, na een ingespannen en veel beteekenenden arbeid van ruim zes maanden, ging de Synode in de 180ste zitting uiteen [1]).

Dit zeer beknopte overzicht meende ik niet te mogen weglaten, maar hiermede kan ik dan ook volstaan, daar het niet mijne taak is de geschiedenis der Synode te beschrijven, maar ik slechts het deel, dat Hommius aan haar gehad heeft, heb in 't licht te stellen, waarmede ik thans een aanvang maak.

Ik wijs daarbij in de eerste plaats op het feit, dat hij door zijne benoeming tot scriba zitting kreeg in het moderamen en als zoodanig ongetwijfeld op den gang van zaken in de Synode een niet geringen invloed heeft uitgeoefend. De volgende feiten mogen dit beweren staven.

De Staatsgemachtigden raadpleegden het moderamen over het voorstel, dat de Remonstranten den 17den November tot hen richtten, waarin zij vroegen, dat de citatiebrieven niet aan enkelen hunner, zooals de Synode bepaald had, maar aan hen als het *corpus* der Remonstranten zouden gezonden worden; dat zij als hunne woordvoerders zouden mogen afvaardigen, wie zij wilden en dat ook Wtenbogaert en Grevinckhoven hun zouden bijgevoegd worden. Volgens Hales zou het moderamen geadviseerd hebben niet de beide eerste, wel het laatste punt toe te staan [2]).

Den 16den November vroeg de praeses de gravamina op, die niet op de leer, noch op de kerkregeering betrekking hadden, opdat hij met de assessoren en de scriba's daar eenige kon uitkiezen, die dan vóór de komst der geciteerden konden behandeld worden [3]).

---

[1]) Voor de handelingen dezer laatste zittingen zie men *Acta Synodi Nat. Dordr. habitae, post dimissionem Theol. Exterorum, vulgo Post-Acta.* Ik gebruikte een exemplaar van de officieele uitgave, die in 1668 uitkwam in den Haag bij Hillebrand van Wouw. Dit exemplaar berust in de Kon. biblioth. te 's Gravenhage.

[2]) *Historisch verhael van 't ghene sich toeghedraghen heeft binnen Dordrecht in 1618/19.* Uytgegeven van weghen de Remonstranten, 1623, fol. 3 en 4. Voortaan te noemen *Historisch verhael.* En *Golden remains*, Mr. Hales Letters, pag. 6.

[3]) *Acta*, Sess. XV.

28 November werd gevraagd, dat zij, die hunne adviezen mondeling over het catechiseeren hadden gegeven, die in geschrifte wilden overhandigen, opdat het moderamen ze met elkander kon vergelijken en dan een besluit kon genomen worden [1]) en 30 November nam de Synode een voorstel aan dienaangaande, door het moderamen geconcipieerd [2]), waarin werd uitgesproken, dat er drieërlei wijze van catechiseeren moest zijn: in de huizen door de ouders; in de scholen door de onderwijzers; in de kerken door predikanten, ouderlingen, voorlezers of krankenbezoekers, waarvoor ook drieërlei catechisatieboek werd noodig geoordeeld; één voor de kinderen, dat de geloofsartikelen, de tien geboden, het gebed des Heeren, de instelling der sacramenten en der kerkelijke discipline met eenige korte gebeden en eenvoudige vragen zou bevatten; een tweede, voor hen bestemd, die iets meer gevorderd waren, zou een kort begrip van den Heidelbergschen Catechismus moeten zijn; het derde voor de ouderen van jaren zou de Catechismus zelf zijn. Eene commissie werd benoemd, om de twee kleinere leerboeken te ontwerpen, waarbij zij zooveel mogelijk bij de woorden van den Catechismus moest blijven [3]).

---

[1]) *Acta*, Sess. XV.

[2]) In de uitgegevene *Acta* staat er niet bij, dat dit voorstel door het moderamen ontworpen was; wel in de *Acta authentica* zooals zij door Hommius, in keurig schrift geschreven, nog in het *O. A. d. N. H. K.*, I, 17, O. bewaard worden. Daar leest men namelijk *Sessione Decima Septima:* „Praelecta fuit decreti formula de accuratiore juniorum atque adultorum catechizatione, ex omnibus tam Exterorum quam Provincialium sententiis, consiliisque scripto exbibitis, à D. Praeside, Assessoribus ac Scribis hunc in modum collecta ac formata." Over deze *Acta authentica* spreek ik later.

[3]) De commissie heeft aan die opdracht voldaan en deze zaak is afgehandeld in de 177ste zitting. Zij had twee kleinere Catechismi gereedgemaakt. De kleinste werd alleen voorgelezen en goedgekeurd met bepaling, dat nog enkele dingen uit den grooten Catechismus daarbij zouden gevoegd worden. Den tweeden achtte de praeses te lang. De Synode liet het in de vrijheid der kerken, òf dezen te gebruiken of het *Kort begrip*, dat reeds sedert 1608 te Middelburg in gebruik was en gemaakt was door Faukelius. *Postacta,* Sess. CLXXVII en Ypey en Derm., *a. w.*, Dl II, blz. 277, 278.

Volgens een handschrift, getiteld: *Acta Synodi Nationalis breviter conscripta a Theodoro Heyngio* (Hij was als ouderling ter Synode afgevaardigd door de kerken van Noordholland), welk handschrift thans berust in de Utrechtsche univers. bibliotheek, is het met deze zaak wel even anders gegaan.

Heyngius toch zegt op pag. 225: „Is gelesen een kleyn end cort Extract uyt den Catechismo getrocken, end gestelt voor de aencomende

6 December werd het moderamen opgedragen uit de verschillende adviezen, betreffende het drukken van boeken gegeven, eene concept-ordinantie te stellen, die door de Synode goedgekeurd als haar advies den Staten-Generaal zou overhandigd worden [1]).

16 Januari deden praeses, assessoren en scriba's uit de ingediende adviezen een voorstel, op welke wijze men nu uit de geschriften der Remonstranten hun gevoelen zou opmaken, welk voorstel aangenomen werd en in hoofdzaak dit behelsde, dat de praeses zou voortgaan, gelijk hij in vorige zittingen reeds begonnen was, met over elk van de vijf artikelen eenige vragen en artikelen te ontwerpen [2]), die de colleges dan hadden over te nemen en waarop zij bij hun onderzoek wel hadden te letten. Elk college moest dan, als het zijn advies klaar had, dat bij den praeses inleveren [3]).

Deze aanhalingen leveren het bewijs, dat het moderamen, en dan ook zeker Hommius als een lid daarvan, op de Synode en hare werkzaamheden een gewichtigen invloed heeft geoefend.

---

kinderen end daerbij getoont noch een ander, wat grooter voor degene, die wat ouder geworden sijnde, haer souden mogen beginnen te prepareren totten Avontmael des Heeren..... Maer opdat dese schriften bij het Volck niet gehouden souden worden voor nieuwe Catechismi, ofte tot eenige verwerringe der Gemeente, end tot disreputatie des aengenomen Catechismi souden strecken: Soo is goetgevonden, dat men blijvende bij den gewoonlijcken Catechismum, bij het A. B. C. boeck, dat inde schoolen gebrukelyck is, uyt het kleyne ende corte Extract nu voorgelesen, eenige Vraechskens sal voegen: End aengaende 'tandere, datmen in plaetse van een corte ondersoekinge de kerken recommandere het formulier, thot sulcken eynde gestelt by die van Middelburg."

De voorstelling, die Heyngius geeft, zal wel de juistere zijn. Althans dit *A. B. C. boek,* ook wel het *Haneboekje* genaamd, is op de lagere scholen tot het begin dezer eeuw, hoewel langzamerhand vrij wat verbasterd, in gebruik geweest en ook is in de Nederl. kerken schier overal het Middelburgsche *Kort begrip* in zwang gekomen. Zie Ypey en Derm., *a. w.*, Dl II, blz. 278, 279 en Aanteekeningen, Dl II, blz. 200.

[1]) *Acta,* Sess. XXII. Dit zal zeker ook aldus geschied zijn; althans 22 Dec. 1618 werd door de hooge regeering een plakkaat tegen het drukken en uitgeven van ergerlijke, seditieuse boeken, etc. uitgevaardigd. Glasius, *a. w.*, Dl II, blz. 284.

[2]) De praeses Bogerman gebruikte bij het ontwerpen dier vragen en artikelen zeker ook de hulp van G. Amesius. Aan dezen was op verzoek van Bogerman toegestaan, dat hij gedurende de zittingen der Synode den praeses met zijn raad mocht bijstaan. Zie *O. A.. d. N. H. K.*, I, 17, Q. en Kist in Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl III, blz. 610 en Hugo Visscher, *Guilielmus Amesius*, Haarlem, 1894, blz. 44, 48, 49.

[3]) *Acta,* Sess. LXI.

Is het scribaat, waarover ik straks afzonderlijk spreek, zeker oorzaak geweest, dat hij aan de discussies niet zooveel deel heeft kunnen nemen als hij wel zou gewild hebben, hij heeft er zich toch niet geheel van onthouden. Dat blijkt uit het volgende.

Toen den 27sten November gesproken werd over achteruitgang in het prediken van den Catechismus, klaagde Hommius er over, dat dit inzonderheid te wijten was aan de nalatigheid der Remonstranten [1]).

11 Dec. sprak ook hij zijn gevoelen uit over de vraag, of Bogerman Episcopius niet terecht berispt had van onoprechtheid, gepleegd bij het overgeven van zijne oratie op den 7den Dec. en of hij evenzoo de Remonstranten niet met recht had beschuldigd, dat zij in hun stuk van 10 December (25ste zitting) niet met genoegzamen eerbied van de Staten-Generaal hadden gesproken [2]).

17 December leverden de Remonstranten hun gevoelen in o. a. over de volharding der heiligen en beweerden zij daarbij, dat hunne leer omtrent de praedestinatie door de Contra-remonstranten op de Haagsche conferentie was toegestemd en tevens gaven zij onder de redenen, waarom zij nu van de verwerping inzonderheid moesten handelen, deze op, dat de Contra-remonstranten daarover op die conferentie niet hadden willen spreken en bij request aan de Staten van Holland vrijstelling daarvan verzocht hadden. Tegen deze voorstelling kwam Hommius onmiddellijk op. Vooreerst zeide hij, hebben wij wel toegestemd, dat het eerste artikel der Remonstranten, volgens hetwelk *God besloten heeft de volhardende geloovigen zalig te maken*, met Gods Woord niet strijdt, maar wij hebben bestreden als niet conform Gods Woord, dat dit de leer der verkiezing zou zijn, zoodat deze dan niets anders zou wezen dan een generaal besluit Gods, om te willen zaligmaken, die in 't geloof volharden, en vervolgens is het niet waar, dat wij aan de Staten verzocht hebben, ons te vergunnen niet over de verwerping te handelen. Dit is de zaak. De Remonstranten kwamen in den aanvang der conferentie met zeven „doornachtighe ende onnoodige questiën", zoowel over de leer der verkiezing als verwerping, om ons daardoor met list „van den rechten cours in omweghen af te leiden" en daarover hebben wij in een request geklaagd en tevens gevraagd bij eene behoorlijke wijze van handelen te mogen blijven. Overigens kan uit de stukken nog blijken, dat wij ons gevoelen

---

[1]) *Acta*, Sess. XIV en *Golden remains*, Mr. Hales Letters, p. 4.
[2]) *Acta*. Sess. XXVII.

toen duidelijk genoeg verklaard hebben. Becius viel hem hierin bij [1]).

Later, in de 40ste zitting, kwam hij hier nog weer op terug. Wij waren gekomen, zeide hij toen, om te bewijzen, dat de vijf artikelen streden met Gods Woord en daarvan wilden de Remonstranten ons met hunne zeven vragen, waarbij maar één was, die over de verwerping sprak, afbrengen. Ook had de Overheid ons niet geboden van de verwerping te handelen en wij hebben daarvan ook geene vrijstelling gevraagd. Hetzelfde getuigde Muys van Holy, die ook de Haagsche conferentie had bijgewoond [2]).

21 December, toen de Remonstranten hunne aanmerkingen op de Confessie overgaven en daarbij in eene voorrede een verhaal deden van den oorsprong dier bedenkingen, vroeg Hommius het woord en toonde aan, dat vele zaken in die voorrede niet ter goeder trouw werden voorgesteld en dat er nog vele andere redenen geweest waren, waarom die bedenkingen waren afgevorderd en overgegeven geweest [3]).

Toen 10 Januari gediscussieerd werd over de artikelen, die Bogerman had voorgesteld ter verklaring van het remonstransch gevoelen over de praedestinatie en sommigen die artikelen wat beknopter verlangden en ook meer onderscheiding wenschten tusschen hetgeen daarin fondamenteel was en hetgeen bij consequentie daaruit volgde, gaf, behalve de Engelsche en Zuidhollandsche afgevaardigden, ook Hommius eene „proeve" over, hoe dit dan zou kunnen geschieden [4]).

Of hij niettegenstaande den arbeid van het scribaat ook nog medegewerkt heeft aan het formeeren van de adviezen van het college der Zuidhollanders [5]), kan ik niet zeggen. Dit is zeker, dat zij volkomen zijn gevoelen weêrgeven, als zij in dat over de praedestinatie zeggen, dat het niet noodig is over de kwestie, „of God in het verkiezen de menschen aengemerckt heeft als gevallene, dan of Hij oock haer aengemerct heeft als noch niet gevallen", eenige uitspraak te doen, als maar verklaard wordt, dat God in

---

[1]) *Acta*, Sess. XXXIV.

[2]) *Historisch verhael*, fol. 104 en *Golden remains*, Mr. Hales Letters, p. 61.

[3]) *Acta*, Sess. XXXVIII. *Histor. verhael*, fol. 76. Hommius heeft wel begrepen, dat de Remonstranten hunne eigenlijke aanmerkingen nu niet overleverden, evenals ook Voetius dit begreep, die later schreef: „Sed istae tunc praetexebantur & prodibant, suppressis aliis longe majoris momenti." *Pol. Eccl.*, Pars III, vol. 4, pag. 35.

[4]) *Acta*, Sess. LXX en *Golden remains*, Mr. Hales Letters, p. 71.

[5]) Het advies, dat zij gaven over het doopen van heidensche kinderen, vindt men in Voetius, *l. l.*, Pars I, vol. 1, pag. 658.

het verkiezen alle menschen aangemerkt heeft in gelijken stand, zoodat degene, die verkoren is, door God niet om zijne eigene verdienste of uit „een ghenadighe aenschattinge" als een waardiger is aangezien dan degene, die niet verkoren is [1]).

Op Vrijdag 11 Januari had het geschenen, dat de Remonstranten wat toeschietelijker werden, maar uit een onderhoud, dat de Staatsgemachtigden den volgenden dag met hen gehad hadden, was gebleken, dat zij zich nog evenmin als vroeger aan de orde, door de Synode gesteld, wilden onderwerpen en met de billijke toezeggingen, hun door de Staatsgemachtigden gedaan, niet tevreden waren. Toen dezen nu 14 Januari aan de Synode vroegen, welken weg men nu met de Remonstranten op moest, sprak ook Hommius als zijne meening uit, dat hun meer dan billijk was, was toegelaten; dat zij nu lang genoeg het geduld der Synode hadden misbruikt; dat zij uit de Synode moesten weggezonden worden en dat men hun gevoelen nu uit hunne geschriften moest opmaken [2]), en toen zij weggezonden waren, gaf ook hij zijn advies over de vraag, welke methode van onderzoek nu moest gevolgd worden [3]).

Hij is ook betrokken geweest in de twistzaak van den Franeker hoogleeraar Maccovius, die de Synode in de 139ste zitting (25 April) onder handen nam en beeindigde in de 152ste, op den 4den Mei [4]). Volge hier tot recht verstand van Hommius' aandeel daarin een kort overzicht van de geschiedenis der kwestie.

Maccovius, van geboorte een Pool, die o. a. te Dantzig het beroemde onderwijs van Keckermann in de logica had genoten en in 1614 te Franeker tot Doctor in de Theologie promoveerde, was aldaar in het volgende jaar eerst tot buitengewoon en later tot gewoon hoogleeraar in de Godgeleerdheid en de philosophie benoemd [5]). Om zijn onderwijs, dat zich onderscheidde door eene wijsgeerige methode en stoute consequentien, stond hij bij de studenten in hoog aanzien en hun lof liet hij zich gaarne wel-

---

[1]) *Acta*, Pars III, pag. 48 en in de Nederl. vertaling der Acta, editie Canin, 1621, Dl III, blz. 43. Zie voor Hommius' gevoelen over supra- en infralapsarisme hiervoor blz. 115 en 116.

[2]) *Acta*, Sess. LVII.

[3]) *Acta*, Sess. LVIII.

[4]) Uitvoerig en nauwkeurig met vermelding van de bronnen is zij behandeld door J. Heringa in Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl III, blz. 505 v. v. waarheen ik verwijs, tenzij andere bronnen zijn aangegeven.

[5]) C. Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 150, 153. In de titels van de theses, die onder hem verdedigd werden, wordt hij genoemd „S. S. Theologiae ut et Philosophiae Theoreticae Professor." Zie *O. A. d. N. H. K.*, I, 17, N.

gevallen, al werd die hem ook gebracht ten nadeele van zijn veel ouderen collega Lubbertus. Dit laatste maakte, dat zij met elkander — beiden waren strijdlustig van aard — op zeer gespannen voet kwamen te staan, waar dan nog bijkwam, dat Maccovius' scholastieke methode Lubbertus wantrouwen omtrent zijne rechtzinnigheid inboezemde, zoodat hij reeds in 1616 zijne hand schijnt gehad te hebben in eene aanklacht, die bij de Franeker Classe tegen Maccovius werd ingebracht, waarvan deze echter werd vrijgesproken. Maar in 1617 nam de verdenking van ketterij tegen hem toe, inzonderheid door dit voorval.

Thomas Parker, een degelijk en geleerd Engelsch student [1]), had stellingen ontworpen, die hij wilde verdedigen onder één der Leidsche hoogleeraars, maar zijn verzoek daartoe was vruchteloos.

Toen drong hij bij Hommius, wiens private collegiën hij gevolgd had, er op aan, dat die hem wilde recommandeeren bij Maccovius, opdat hij dan te Franeker een graad in de philosophie kon verwerven. Deze, waarschijnlijk omdat hij vermoedde, dat eene dergelijke aanbeveling van hem voor zijn ouden leermeester Lubbertus niet aangenaam zou zijn en ook, omdat hij Maccovius in zijn twisten met Lubbertus niet wilde stijven, was daartoe niet erg genegen, maar deed het ten slotte toch en wel zóó, dat hij in den recommandatiebrief ook zijne goedkeuring over Parkers stellingen uitsprak [2]). Kort daarop zal Lubbertus hem dan ook wel zijne afkeuring over die daad te kennen gegeven hebben; althans Hommins schreef den 9den Mei 1617 aan zijn ouden vriend: „Dat ik nu zeldzamer een brief aan u schrijf, valt mij even zwaar als het u onaangenaam is. De eenige oorzaak is, dat de gelegenheid tot verzending, die zich vroeger door een bode meer voordeed, ontbreekt. Aan Maccovius heb ik slechts eenmaal geschreven ter wille van zekeren jongen Engelschman, mijn leerling, die bij u een graad in de philosophie willende halen, mij dien brief aan hem als professor in de wijsbegeerte heeft afgeperst. Dienzelfden jongman had ik tegelijk een brief voor u gegeven. Als hij dien niet heeft overgegeven, wat ik vermoed, heeft hij kwalijk gedaan en wellicht door afraden van Maccovius wegens de particuliere

---

[1]) Hij was de zoon van Robert Parker, die met Amesius in 1610 uit Engeland naar Holland gekomen was en predikant was geworden bij de Engelsche gemeente te Amsterdam. Hugo Visscher, *a. w.*, blz. 28 [2]). Thomas Parker was student geworden te Leiden in 1614. Zie het *Album studiosorum*, pag. 117.

[2]) Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl III, blz. 582, 585.

twisten, die hij, naar wij vernemen, met u heeft. Die zaak is wel te betreuren; een christenmensch, laat staan een Theoloog, onwaardig en uwe academie niet weinig tot schade. Het zou in elk opzicht beter zijn die (twisten) bij te leggen en te begraven, voornamelijk in dezen tijd, niet alleen om de jeugd maar het meest om onze tegenstanders, die zich in onze oneenigheden beroemen en er misbruik van maken" [1]).

Maccovius had niet geaarzeld de stellingen, die handelden over de *Traductio hominis peccatoris ad vitam* [2]), onder zijn voorzitterschap te laten verdedigen, waartoe hij wellicht nog des te eerder was overgegaan, omdat zij door Hommius en ook door Amesius waren goedgekeurd. Weldra verscheen er nu een geschrift, dat Maccovius en anderen voor het werk van Lubbertus hielden, waarin de hoogleeraar van vijftig dwalingen werd beschuldigd, die men nog erger noemde dan die van Vorstius en Arminius en zoodanige als men in Socinianen, Papisten, ja zelfs heidenen veroordeelde. Drie-en-dertig hiervan waren uit Parkers stellingen getrokken. Daarop werd Maccovius voor de Classe Franeker gedaagd, die hem schuldig verklaarde en toen hij zich aan die uitspraak niet onderwierp, klaagde zij hem aan bij de Gedeputeerde Staten van Friesland. Deze ontvingen ook een schrijven van de Theol. faculteit

---

[1]) *Br. v. H. a. L.*, 9 Mei 1617: „Quod rariores ad te nunc literas mittam tam mihi grave est quam tibi ingratum. Sola caussa est quod oportunitas mittendi desit quae frequentius per Nuntium se offerre solebat. Ad Maccovium semel tantum scripsi in gratiam juvenis cujusdam Angli discipuli mei, qui gradum in Philosophia petiturus apud vos, literas illas mihi extorserat ad eum ut Philosophiae Professorem. Eidem juveni simul ad Te literas dederam, quas si non tradidit, quod suspicor, male fecit et forte dissuasu Maccovii propter privatas quas tecum eum exercere intelligimus simultates. Res ea sane dolenda nec homini Christiano, nedum Theologo digna et Academiae vestrae haud parum noxia. Praestaret omni ratione compositas ac sopitas hoc praesertim tempore, non tantum propter juventutem sed maxime propter Adversarios, qui in nostris contentionibus gloriantur ijsque abutuntur." Dit is het eenige bericht wat wij in Hommius' brieven dienaangaande vinden. Nu staat in dezen brief wel niet de naam van Parker, maar daar Maccovius zegt, dat Hommius hem bericht had, dat hij Parkers theses goedkeurde en deze hier zegt, dat hij maar eens aan Maccovius heeft geschreven en dat nog wel ter wille van een jongen Engelschman, meende ik daarin goeden grond te hebben, om te zeggen, dat Hommius hier van Parker spreekt. Maar dan is ook opmerkelijk, dat Parker niet in de Theologie maar in de philosophie een graad wilde behalen, waardoor de philosophische vorm dezer stellingen nog des te eerder te verklaren en te verdedigen valt.

[2]) Ze zijn te vinden in het *O. A. d. N. H. K.*, I, 17, N.

te Heidelberg, waarschijnlijk door Lubbertus uitgelokt, waarin niet alleen Maccovius, maar ook de curatoren als beschermers van kettersche gevoelens werden voorgesteld. Maccovius bracht toen de zaak voor de Friesche Synode, 30 Sept. 1618, maar die „renvoyeerde" ze aan de Gedeputeerde Staten met advies, om haar „met overroepinghe van de heeren curatoren ende enige theologanten aff te handelen" [1]). In opdracht van de Staten hebben daarop een- en andermaal commissies daartoe vergaderd, maar toen men niet tot eene gewenschte oplossing kon komen, werd, naar het schijnt met toestemming van de beschuldigers en den beschuldigde, den 28sten November 1618 besloten, de zaak te brengen voor de Synode te Dordrecht. Hier kwam zij, ofschoon Maccovius reeds vroegtijdig zich daarheen op reis begeven had, eerst 25 April 1619, den eersten dag nadat de zaak met de Remonstranten geheel was afgehandeld, ter tafel [2]).

Nadat in de 141ste en volgende zitting de punten van beschuldiging en ook eene verantwoording van Maccovius waren gelezen, waren de meesten van oordeel, dat de z. g. vijftig dwalingen wel tot vijf of zes konden teruggebracht worden; dat er van ketterijen geene sprake was en dat men de kwestie in handen van eene commissie moest geven tot nader onderzoek. In de 142ste zitting kwam onder anderen ook Lubbertus aan het woord en herhaalde met vele redenen, wat hij den dag te voren ook reeds gezegd had, dat hij niet de aanklager van Maccovius was geweest; tevens bracht hij eene nieuwe reeks gelijksoortige stellingen als de vijftig tegen Maccovius te voorschijn en voer daarbij vrij hevig tegen Hommius uit, die hij van groote ondankbaarheid jegens hem beschuldigde. Dit misnoegen had zeer waarschijnlijk zijn grond in het feit, dat Hommius indertijd Parker en diens stellingen bij Maccovius had aanbevolen. Hommius vroeg toen het woord en antwoordde Lubbertus met bescheidenheid, dat de stellingen, waaraan hij zich gestooten had, niet van Maccovius waren, maar van Parker, een zeer geleerd jongman, tegen wien volstrekt geene vermoedens van valsche leer bestonden en dat Lubbertus, die nu weigerde als partij en beschuldiger van Maccovius op te treden,

---

[1]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl VI, blz. 262, 265.

[2]) In de gedrukte *Acta* wordt er volgens het besluit van hen, die voor de uitgave der Acta zijn gedeputeerd geweest, maar met enkele woorden van gerept in Sess. 139, 141, 142, 152 als van „eene particuliere zaak uit Friesland", maar in de *Acta authentica* is er veel meer van aangeteekend. Zie Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl III, blz. 539—545, 661, 662.

toch wel volgens het getuigenis van sommige geloofwaardige personen de lijst van dwalingen uit de stellingen onder dien hoogleeraar verdedigd en uit zijne lessen had opgemaakt. Lubbertus ontkende de waarheid daarvan en raakte in zijn spreken zóó in vervoering, dat de praeses hem vermaande de bezadigdheid in acht te nemen, die den heiligen betaamt en den eerbied, welken hij der Synode schuldig was.

In de 143ste zitting (27 April) heeft Hommius nog eens over dit punt gesproken en gelijk ook anderen als zijne meening verklaard, dat de scholastieke methode, waarom men Maccovius berispte, ook door andere voortreffelijke Godgeleerden als Zanchius, Junius, Trelcatius e. a. gebruikt was, ja ook door Lubbertus zelf bij zijne bestrijding van Vorstius.

Nadat ondertusschen ook nog Amesius door Voetius had laten zeggen in de Synode, dat hij bereid was de stellingen van Parker te verdedigen, werd eene commissie van zes leden benoemd tot nader onderzoek der kwestie. Den 29sten April was deze reeds met haar oordeel gereed en den 4den Mei rapporteerde zij aan de Synode, dat Maccovius en zijne partij beiden daarmede hadden genoegen genomen. Het behelsde drie punten en kwam hierop neer: 1. Maccovius is ten onrechte van ketterij aangeklaagd. 2. Hij worde vermaand zich te onthouden van uitdrukkingen, die aan jonge lieden ergernis geven; geene onderscheidingen te hekelen, die rechtzinnige Godgeleerden hebben gemaakt; den vrede met zijne ambtgenooten aan te kweeken en de studenten tot eerbied jegens hunne leermeesters op te wekken. 3. Die hem van ketterij aanklaagden, moeten daarvan aflaten, zoo zij geene gewichtige bewijzen kunnen bijbrengen.

Aldus werd deze twistzaak bij accommodatie door de Synode beëindigd [1]).

---

[1]) Het schijnt wel, dat na dien tijd de vriendschap tusschen Hommius en Lubbertus zich niet meer zoo geuit heeft als vroeger. Wij hebben althans geen enkelen brief meer van Hommius aan zijn ouden leermeester na 1618. Toch heeft hij voor den hoogleeraar altijd de hoogste achting behouden en is hij hem ook als één zijner oudste en beste vrienden blijven beschouwen. Wij weten dit uit een brief van hem aan H. Beilanus, dienaar des Woords te Franeker, dien hij schreef in 1625, kort na den dood van Lubbertus. Kwaadwilligen hadden het lasterlijk gerucht verspreid, dat Hommius eene copie van zekeren brief, die tot nadeel en verachting van Lubbertus strekte, aan Maccovius zou gezonden hebben, maar toen heeft hij in dien brief aan Beilanus zoo kras mogelijk geschreven, dat hij zulk eene copie nooit had gehad; nog veel minder die aan Maccovius had gezonden en al had ik haar gehad, des neen, zegt hij: „Wat soudt mij daertoe hebben konnen moveren, dat Ick dien onstuij-

Ook de Dordtsche Synode benoemde Hommius tot haar scriba [1], gelijk reeds zoovele kerkelijke vergaderingen dit vóór haar gedaan hadden. Met algemeene stemmen werd hij daarvoor aangewezen [2]) en beter keuze had de Synode moeielijk kunnen doen. Zijn medescriba was S. Damman en samen hebben zij deze waarlijk niet lichte taak met de grootste nauwgezetheid vervuld.

Als scriba der Synode vinden wij van hem vermeld, dat hij met Damman, den 20sten December den Schotschen gedeputeerde, Dr. W. Balcanqual, naar de vergaderplaats der Synode leidde [3]).

15 Jan. 1619 vertrok hij als scriba der Synode met Faukelius, de H.H. van Brederode en Muys van Holy naar 's-Gravenhage, om den Staten-Generaal verslag te doen van alles, wat sedert 1 Januari op de Synode was voorgevallen. Dienzelfden dag en ook nog den 17den Januari verschenen zij voor de Staten en rapporteerden aldaar, dat de Synode eindelijk besloten had, de Remonstranten uit haar midden te verwijderen en hunne gevoelens op te maken uit hunne geschriften [4]). 21 Jan. keerden zij terug in de Synode met eene resolutie van hunne Hoog-Mogenden, waarin zij deze besluiten der Synode approbeerden en den Remonstranten bevalen Dordrecht niet te verlaten [5]).

---

mighen mensche soude gaen ophitsen tegen mijnen ouden praeceptorem, dien Ick op so velerleye manieren verplicht ben geweest ende tegen een van mijn alleroudste en allerbeste vrienden?" Daarom verzoekt hij Beilanus „de weduwe en de kinderen D. Sibrandi sal. te versekeren", dat hij „altijt hebbe gedragen tot den eynde toe een oprechte ende genegene affectije tegen de persone D. Sibrandi sal. ende tot voorstant van sijne welverdiende goede name ende reputatije." „Wel," zegt hij, „is het waer, dat ick in Synodo Dordrechtana niet hebbe konnen sien, dat D. Maccovius door de extracten en Thesibus Parckeri konde overtuijgt worden van valsche Leere, gelyck oock de geheele Synodus 't selve also verstaen heeft. Maer dat Maccovius soude meynen, dat ick daeromme hem in eenige onbehoorlickheyden tegen D. Sibrandum sal. soude toestaen, ofte dat daeromme de goede affectie, 't respect ende eerbiedinge, die Ick D. Sibrando met recht ende billicklyck altijt toegedragen hebbe, eenichsins soude vermindert syn, daerinne is Hij grotelicks bedrogen ende soude mij ongelyck doen." Deze brief van Hommius berust in afschrift van Beilanus in de Prov. bibliotheek van Friesland.

[1]) In Sess. II. Als zoodanig werd hem bij resolutie van de St. Gen. 18 Jan. 1619 *f* 200 „extraordᵉ" toegezegd. Ongetwijfeld ontving hij minstens ook evenals de inlandsche leden *f* 4 per dag. G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 660.

[2]) *Lyckoratie*, blz. 12.

[3]) *Golden remains*, Mr. Hales Letters, p. 54.

[4]) *Res. St. Gen.*, 16 en 17 Jan. 1619.

[5]) *Acta*, Sess. LXIV.

Als scriba las hij besluiten voor, die de Synode met betrekking tot de Remonstranten genomen had [1]) en waarvan er zeer zeker ook wel onderscheidene door hem gesteld waren.

Toen de Canones vastgesteld waren, is daarvan op 23 April voorlezing gedaan in de Synode en hadden de scriba's er voor gezorgd, dat er van het origineel drie getrouwe afschriften gemaakt waren, die door al de leden der Synode onderteekend werden [2]).

6 Mei 's morgens begaven zich de leden der Synode onder een grooten toeloop van menschen uit de Doelenzaal naar de Groote kerk. Na plechtige opening der samenkomst door den praeses, beklom Damman het spreekgestoelte in het koor van de kerk en las de Praefatio voor de Canones voor [3]) met den eersten Canon. Daarop las Hommius den tweeden, derden en vierden Canon; vervolgens weer Damman den vijfden [4]) met de Conclusio; ook de namen der onderteekenaars en de Sententia tegen de Remonstranten [5]). Teruggekeerd in de Doelen maakte Bogerman bekend, dat alle colleges der Synode nu terstond de Canones moesten laten overschrijven, opdat hij ze dan met de overige leden van het moderamen kon onderteekenen en elk college een betrouwbaar afschrift kreeg [6]).

Ook lieten de scriba's acht copieën van de Canones vervaardigen voor de Staten der verschillende provinciën. 11 Mei vroegen de Staten-Generaal die op, maar 28 Mei moesten zij die opvrage nog eens doen. Eerst 30 Mei werden zij hun overhandigd [7]).

---

[1]) O. a. had dit plaats in de 29ste zitting op 12 Dec. en in de 42ste op 29 Dec. Zie Glasius, *a. w.*, Dl II, blz. 107 en *Epistolica narratio eorum, quae in Synodo Dordracena gesta sunt* van C. Barleus in *Praest. ac. erud. virr. Epp.*, pag. 522.

[2]) Heyngius, *l. l.*, pag. 146, spreekt van „tria exemplaria". *Golden remains*, Dr. Balcanquals Letters, p. 157 spreekt van „quaedam exemplaria." Ook heeft volgens Heyngius de onderteekening plaats gehad den 23sten, volgens Balcanqual den 26sten April. Heyngius zegt van deze drie exemplaren: „Facta sunt primum pro D. D. Ord. Generalib., reliqua duo pro Synodo, quorum alterum servabitur a civitate et Ecclesia Synodali Dordracena, alterum a Dom. Preside." Een dezer drie afschriften, zeker het eerstgenoemde, door Hommius, naar het mij voorkomt, geschreven, wordt thans bewaard in het *O. A. d. N. H. K.*, I, 17. R.

[3]) Zij staat in de *Acta*, Sess. CXL.

[4]) De 5 Canones met de Conclusio staan in de *Acta*, Sess. CXXXVI.

[5]) G. Brandt, *a. w.*. Dl III, blz. 601, 602. De Sententia staat in de *Acta*, Sess. CXXXVIII.

[6]) *Golden remains*, Dr. Balcanquals Letters, p. 167.

[7]) *Res. St. Gen.*, 11, 28 en 30 Mei 1619. In deze resoluties van 11 en 28 Mei wordt wel gesproken van „copieen van de Synodale Akten", maar uit die van 30 Mei blijkt, dat hiermede de Canones bedoeld zijn.

13 Mei werd den scriba's opgedragen een „extract" te maken uit de gravamina der Provinciale Synoden, opdat „dies te beter in ordre van een ieder gravamen op zijn tijt ende plaetse mocht gehandelt worden" [1]). Vermoedelijk is dit toen wel grootendeels door Hommius gedaan; althans in het Oud Archief der N. H. kerk, I, 6. 35 wordt eene lijst bewaard, die door Hommius is geschreven [2]), waarop de gelijksoortige gravamina uit de verschillende provinciën bij elkander gevoegd zijn.

14 Mei werd hun opgelegd uit de voorgelezen adviezen over het Jus Patronatus „een concept te trecken, 'twelk bij den Synodum gesien in de kerkenordening geinsereert sal mogen worden" [3]). Volgens de *Postacta* is in de 160ste zitting een formulier voorgelezen uit de adviezen der colleges opgemaakt over de beroeping van de dienaren des Woords [4]). Heyngius zegt ons, dat dit formulier door de scriba's ontworpen was [5]).

27 Mei, Sess. 176, werd geexamineerd en gearresteerd het Oordeel der Synode over de zaak van den Hoornschen predikant, Isaacus Welsingius, die van eene uitspraak der N. H. Synode geappelleerd had op de Synode te Dordrecht. Dit Oordeel was door Hommius ontworpen [6]).

Niet het minst is Hommius als scriba voor de Synode van beteekenis geweest door het stellen harer Acta. Dat deze van hem zijn [7]), wordt bewezen uit Sess. CLXXVII, waar zij genoemd worden: „Diarium hujus Synodi a Scriba Festo Hommio conscriptum." Waar-

---

[1]) Heyngius, *l. l.*, pag. 198.

[2]) In denzelfden band zit nog eene, blijkbaar onafgewerkte lijst van gravamina, waarbij deze onder zekere hoofden zijn saamgevat. Ook dit is Hommius' handschrift.

[3]) Zoo zegt Heyngius, *l. l.*, pag. 201, die voorts pag. 204 mededeelt, dat dit concept voorgelezen en in discussie geweest is op den 15den Mei, namiddags en dat de in de *Postacta*, Sess. CLVII, opgenomene artikelen over het patronaatsrecht eerst den 16den Mei gearresteerd zijn.

[4]) *Postacta*, Sess. CLX.

[5]) Heyngius, *l. l.*, pag. 204. Niet dit, maar een ander formulier, door den praeses ontworpen, werd met eenige veranderingen in de volgende zitting aangenomen. *Postacta*, Sess. CLXI.

[6]) Heyngius, *l. l.*, pag. 224. In de *Postacta*, Sess. CLXXVI is alleen de hoofdinhoud van dit Oordeel weergegeven. Heyngius heeft het in extenso opgenomen.

[7]) Wellicht met uitzondering van de Acta der zittingen, die Hommius niet bijwoonde. Dat waren die van 15—21 Jan., toen hij in den Haag was en die van enkele dagen in 't begin van Februari, toen hij de visitatie der Classe Leiden bijwoonde. In elk geval zal Damman daarvoor de aanteekeningen gemaakt hebben.

schijnlijk ging hij bij het stellen dezer Acta alzoo te werk, dat hij tijdens de zittingen korte aanteekeningen maakte [1]) en uit die aanteekeningen de Acta ontwierp, die dan van tijd tot tijd op de Synode gelezen en vastgesteld werden [2]). Gelijk ik reeds zeide, worden deze Acta nog onder den naam van *Acta authentica* in het Oud-Archief der N. H. kerk bewaard [3]).

---

[1]) Dat hij deze gemaakt heeft, is zeker, want zij zijn later in 't bezit geweest van de Friesche Staten. Bij L. van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, 's Gravenhage, 1669, Dl IV, blz. 1011, komt eene aanhaling voor, die de Friesche Staten zeggen „uyt de eygen handt ende Journalen van D. Festo Hommio, Synodi Scriba", te hebben overgenomen. Zie ook Joh. Ens, *Kort Hist. Bericht van de publieke Schriften d. Ned. Kerken*, Utrecht, blz. 173, 174 en Ypey en Derm., *a. w.*, Aanteekeningen, Dl II, blz. 278, 279.

[2]) Er verliepen somtijds weken, eer er voorlezing en vaststelling van de Acta plaats had. Wanneer het geschied is, kan vrij nauwkeurig worden aangegeven.

Ten 1ste op 19 Nov. volgens hetgeen Barleus schrijft in zijn reeds aangehaald *Epistolica narratio*, pag. 514: „Lecta sunt Acta praecedentis septimanae."

Ten 2de op 27 Nov. volgens Barleus, *l. l.*, pag. 515: „Praelecta sunt acta praecedentium Sessionum."

Ten 3de op 5 Dec. volgens *Golden Remains*, Mr. Hales Letters, p. 28.

Ten 4de op 18 Dec. volgens Heyngius, *l. l.*, pag. 66, die daarbij aanteekent: „Praelecta sunt a D. Festo acta Synodica a sessione 25 usque ad presentem hanc." Dat was (Heyngius heeft eene andere telling der zittingen dan de *Acta*) van 8—18 Dec. Wellicht heeft er dus ook op 8 Dec. vaststelling plaats gehad.

Ten 5de op 7 Jan. volgens de *Acta*, Sess. L en Heyngius, *l. l.*, pag. 90, die zegt: „Praelecta sunt acta Synodica ab 18 Decembr. Anni superioris usque in hanc Sessionem."

Ten 6de op 15 Jan. volgens de *Acta*, Sess. LIX en Heyngius, *l. l.*, pag. 100, die zegt: „Praelecta sunt acta Synodica a postmeridiana diei 7mi huius mensis usque in hanc sessionem."

Ten 7de op 24 Mei volgens de *Postacta*, Sess. CLXXIV en Heyngius, *l. l.*, pag. 215, die zegt: „Sijn voorgelesen ende gearresteert de acta deses Synodi van den vijfthienden Januarij af tot dese tegenwoordige Sessie."

Ten 8ste op 28 Mei volgens de *Postacta*, Sess. CLXXIX en Heyngius, *l. l.*, pag. 228.

[3]) Echter zal het niet het manuscript zijn, dat Hommius voor zich had, als hij in de Synode de Acta voorlas, maar eene copie daarvan. Dat blijkt hieruit, dat er geen enkele verbetering of verandering in is aangebracht. Het is dan ook niet door heel het moderamen, maar alleen door de scriba's onderteekend. Dat de inhoud echter precies dezelfde is als hetgeen op de Synode werd vastgesteld, wordt hierdoor bewezen, dat de door de Synode benoemde revisores der Acta er achter schreven: „Quod Diarium nos Deputati testamur idem esse, quod in Synodo Nationali fuit praelectum."

Ook zorgde hij wel voor verslagen van de zittingen der Synode, die door middel van Hales aan den Engelschen gezant werden ter hand gesteld [1]).

Eindelijk dient bij den arbeid van het scribaat nog eene zaak vermeld te worden. In de 177ste zitting werd met den praeses, den assessor Faukelius en professor Polyander ook de scriba Hommius aangewezen, om in naam der Synode dank te betuigen aan de Staten-Generaal voor de weldaden, die zij zoowel in de verleende bescherming als in de saamroeping der Synode den kerken hadden bewezen; de approbatie van de besluiten der Synode te verzoeken en hun in een *request* de gravamina der kerken te overhandigen met verzoek daarop ten beste der kerken te willen disponeeren.

In dit *request* of *libellus supplex* werd den Staten gevraagd: de Acta der Synode na onderzoek goed te keuren en door hun gezag de naleving er van te bevelen; de leer der kerken, begrepen in Conf. en Catech., die op de Syn. bevonden was conform de h. S. en de belijdenissen van andere Geref. kerken, te beschermen en te verdedigen; de nu herziene kerkenordening goed te keuren en door de kerken te doen onderhouden; de besluiten aangaande de bijbelvertaling te approbeeren en de uitvoering mogelijk te maken; goede regelingen te ontwerpen voor de hoogere en lagere scholen; eene huwelijksordonnantie, voor alle kerken geldend, te maken; te letten op het drukken en uitgeven van boeken; op de voortplanting des Evangelies in Indië en elders; op de kerken onder het kruis in de Zuidelijke Nederlanden; op de superstitien der Roomschen en de lasteringen der Joden; op de ontheiliging van den sabbat; op komediespelen, drinkgelagen, dansscholen en andere dergelijke „abuysen"; op het ontwerpen van een eenparig eedsformulier en op een beter onderhoud voor dienaren des Woords en hunne weduwen [2]).

De inhoud van dit *request* is ook opgenomen onder de Acta van de 177ste zitting en het heeft dus al den schijn, alsof het in deze sessie is vastgesteld. Toch is dit waarschijnlijk niet zoo. Heyngius althans zegt ons, dat op den 17den Mei, in de 164ste zitting, aan Hommius was opgedragen, „uijt de gravamina bij de provinciale

---

[1]) *Golden remains*, Mr. Hales Letters, p. 2, 7, 15. Uit een brief aan Hommius van Phil. Mornay du Plessis, 22 Maart 1619, blijkt, dat hij ook dezen verslag zond van hetgeen op de Synode voorviel. S. Gabbema, *l. l.*, pag. 751.

[2]) *Postacta*, Sess. CLXXVII.

Synoden overgelevert alles uyt te trecken hetwelcke noodich is, aen de H. M. Heeren Staten-Generaal bij Requeste vanwegen dese vergadering geremonstreert end versocht te werden" [1]) en voorts, dat dit „Register" voor het laatst in de 179ste zitting is voorgelezen en goedgekeurd [2]). Het is dus niet onwaarschijnlijk, dat Hommius, toen hij na de Synode de Postacta in het net schreef, het request, dat eerst in de 179ste zitting finaal was vastgesteld, heeft opgenomen onder de 177ste zitting, opdat zoo het verzoek zelf onmiddellijk zou volgen op de vermelding der commissie, die met de overhandiging belast was.

Met drie Heeren uit de Staatsgemachtigden gingen Hommius c. s. nog den eigen dag van de sluiting der Synode, den 29sten Mei, uit Dordrecht op reis [3]) en verschenen den volgenden dag — Rolandus, de tweede assessor, was ook meegegaan — in de vergadering der Staten-Generaal. Mondeling en schriftelijk voldeden zij aan hunne opdracht, waarbij zij den Staten èn het *request* èn een *sommier rapport* overhandigden, waarin zij verslag deden van hetgeen in de Synode na de verwijdering der Remonstranten geschied was en onder eerbiedige dankbetuiging voor de bewezene weldaden de approbatie en executie van hare besluiten aan de Staten-Generaal verzochten [4]). Van 's-Gravenhage keerden zij 30 Mei nog weer naar Dordrecht terug [5]), waar zeker de scriba's nog heel wat nawerk te verrichten hadden [6]).

Maar hiermede mag ik dit hoofdstuk niet besluiten. Ik heb nog

---

[1]) Heyngius, *l. l.*, pag. 210.

[2]) Heyngius, *l. l.*, pag. 230. Het *O. A. d. N. H. K.*, I, 5, 35. bewaart een schrift van Hommius, getiteld: *Poincten van weghen des Synodi Nationalis te versoecken aen de Hooch-Mogende Heeren Staten-Generael.* Dit zijn de punten, die Hommius uit de gravamina der kerken had bijeengezocht, waaruit het *request* of *libellus supplex* is gemaakt. Een paar punten worden er in genoemd, die in het *request* niet zijn opgenomen.

[3]) G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 659.

[4]) *Res. St. Gen.*, 30 Mei 1619. Èn het *request* èn het *Sommier rapport* zijn beide in de *Resolutien* der St. Gen. opgenomen.

[5]) G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 660.

[6]) In de 178ste zitting was Hommius nogmaals aangewezen, toen met Polyander, H. Arnoldi en Rosaeus om te zorgen, dat de zaken, die volgens het *libellus supplex* van de Staten-Generaal moesten verzocht worden, met zorgvuldigheid zouden behartigd worden en dan aan de eerstvolgende Nat. Synode van het verrichte rapport te doen. Hoe hij zich van deze opdracht gekweten heeft kan ik, behalve in een enkel punt, dat ik in 't vervolg zal vermelden, niet zeggen. Ook is bij het uitblijven der Nat. Syn. van dit rapport natuurlijk niet gekomen.

te behandelen, wat Hommius in opdracht òf van de Synode zelve òf van de Staten-Generaal met betrekking tot de Dordtsche Synode heeft gedaan. Dit betreft 1. de revisie van den tekst der Confessie; 2. de uitgave van de Canones; 3. de revisie en uitgave der Acta; 4. de zending naar Engeland; 5. de revisie der liturgie en 6. de vertaling van het Nieuwe Testament. Ik spreek dus nu eerst over Hommius' aandeel in de revisie van den tekst der Confessie [1]).

In de 144ste zitting (29 April) hadden de Staatsgemachtigden het verlangen van de Staten-Generaal kenbaar gemaakt, dat in het bijzijn van de buitenlandsche afgevaardigden „naar de gewoonte der Nationale Synoden" de Confessie zou overgelezen en onderzocht worden, opdat ieder, die er iets op had aan te merken, dat zou openbaren, namelijk wat de „substantie der leer" betrof [2]). De inlanders konden dan later „de methode ofte manieren van spreken" wel vaststellen evenals de artikelen der belijdenis, die over de kerkregeering handelden, die nu niet moesten gelezen worden, omdat de buitenlanders daarin van de Nederlandsche kerken verschilden [3]). De Synode was daartoe dadelijk overgegaan en had ter voorlezing uit de verschillende uitgaven, die er bestonden, eene Latijnsche vertaling uit 1581 van de Fransche uitgave van 1566 genomen; eene vertaling, die o. a. was opgenomen in het *Corpus et Syntagma Confessionum*, dat in 1612 te Genève was uitgegeven [4]).

De leer der Confessie werd ook door de buitenlanders conform met de h. Schrift en met die van andere Gereformeerde kerken bevonden en de „Exteri" bevalen den Nederlanders aan, hunne belijdenis onvervalscht tot de toekomst des Heeren Jezus Christus te bewaren [5]).

Na hun vertrek hadden de inlandschen toen nog voor een goeden tekst van de belijdenis te zorgen. Er was op dit punt

---

[1]) Zie over deze revisie Dr. A. Kuyper, *Revisie der revisielegende*, blz. 100—105 en 124, 125.

[2]) Ten onrechte zeiden de Staatsgemachtigden van deze revisie, dat zij geschieden zou „naar de gewoonte der Nationale Synoden" (ex more usitato in Synodis nationalibus). Het herlezen en overzien der Confessie, waar het op vroegere Synoden had plaats gehad, had niet de herziening der leer gegolden, maar verbetering van drukfouten. Zie Kuyper, *a. w.*, blz. 104.

[3]) *Acta*, Sess. CXLIV.

[4]) G. Voetius, *l. l.*, Pars III, vol. 4, pag. 60; H. A. Niemeyer, *Collectio Confessionum*, Lipsiae, MDCCCXL, Praefatio, pag. VII, VIII; Joh. Ens, *a. w.*, blz. 96, 97, 133.

[5]) *Acta*, Sess. CXLVI.

punt geene eenstemmigheid. Sedert 1561 had de Confessie vele uitgaven beleefd in het Fransch, Nederlandsch, Latijn en Hoogduitsch en tusschen die uitgaven was niet wat het wezen der leer, maar wat de woordenkeus aangaat, nog al vrij wat verschil [1]). De Synode besloot derhalve in de 155ste zitting, dat men uit al die uitgaven éène zou formeeren in de Fransche, Nederlandsche en Latijnsche taal, die voortaan voor authentiek zou gelden [2]) en dat men bij dat werk het meest zou rekenen met de Fransche uitgave, zooeven reeds door mij genoemd, die in de Waalsche kerken in Nederland tot nu toe gebruikt en voor authentiek gehouden was. Dit was de tekst, die in 1566 door de Synode te Antwerpen vastgesteld was. De Synode van Middelburg in 1581 had aan Daniel de Dieu opgedragen daarvan eene Nederlandsche vertaling te leveren, maar dit was verricht door A. Cornelissen te Delft. Die vertaling was te Dordrecht verschenen in 1583 [3]). Later had op last der Provinciale Synode te Veere van 1610 de Walchersche Classe èn van dezen Franschen èn van dezen Nederlandschen tekst eene nieuwe uitgave bezorgd, die in 1611 bij R. Schilders te Middelburg was uitgekomen. Bij de revisie te Dordrecht is zeker deze Middelburgsche uitgave gebezigd [4]).

Voor dit werk werden aangewezen Thysius [5]), Faukelius [6]), Colonius, Hommius en Udemans [7]). De commissie toog aan 't werk en tien dagen na hare benoeming, den 23sten Mei 's morgens, werd in de Synode de voorlezing van het herziene Nederlandsche en Fransche exemplaar begonnen door Udemans en Colonius en van

---

[1]) Te Water, *a. w.*, blz. 109.

[2]) *Postacta*, Sess. CLV: „Ut in singulis hisce tribus linguis ex omnibus editionibus unum formetur exemplar, quod posthac pro authentico sit habendum." De Nederl. vertaling der *Postacta* heeft foutief: „Om uyt de editien van dese drie Talen één Exemplaar te formeren en hetselve voor het toekomende t'authoriseren."

[3]) F. L. Rutgers, *Acta van de Nederl. Synoden der 16de eeuw.* 's Gravenhage, 1889, blz. 372, 443, 444. *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl II, 2de stuk, blz. 194, 203, 235, 238. Ens, *a. w.*, blz. 96 en Voetius, *l. l.*, Pars III, vol. 4, pag. 66 zeggen, dat deze uitgave in 1582 verscheen.

[4]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl V, blz. 104. J. J. v. Toorenenbergen, *De Symbolische schriften der Ned. Herv. Kerk*, Utrecht, 1869, blz. 4.

[5]) Thysius had ook eene uitgave van de Confessie bezorgd in zijn *Corpus doctrinae* in 1615. J. J. v. Toorenenbergen, *a. w.*, blz. 4.

[6]) Faukelius was voorzitter geweest van de commissie, die namens de Classe van Walcheren de uitgave der Confessie van 1611 bezorgd had. J. J. v. Toorenenbergen, *a. w.*, blz. 4.

[7]) *Postacta*, Sess. CLV.

de gemaakte veranderingen reden gegeven. 's Middags kwam de praelectie klaar en den volgenden dag werd aldus de Nederl. en Fransche tekst, nadat met gemeen goedvinden nog enkele veranderingen waren aangebracht, vastgesteld, en besloten, dat dit nu voortaan de authentieke tekst zou zijn, die zoo accuraat en zoo spoedig mogelijk moest gedrukt worden [1]).

Met de herziening van den Latijnschen tekst was de Commissie blijkbaar niet klaar gekomen; daarom droeg de Synode toen de vaststelling daarvan aan Hommius op [2]). Hij was daarvoor ook de aangewezen man èn om zijne bekwaamheid in het Latijn èn omdat hij in zijn *Specimen* reeds eene Latijnsche uitgave van de Confessie bezorgd had, bij welke gelegenheid hij de oudste Fransche en Nederlandsche uitgaven zorgvuldig had nagegaan en wat in vorige uitgaven wel stond, maar in latere was weggelaten, in zijne uitgave tusschen haakjes had opgenomen, ten dienste van hen, die niet in de gelegenheid waren de verschillende uitgaven te vergelijken [3]). Met de „variae lectiones" was hij dus uitnemend op de hoogte.

Tegen het sluiten van de Synode was hij zeker met dit werk nog niet klaar, want in de 177ste zitting besloot de Synode, „alsoo uyt den naem deses Synodi eenige schriften te stellen waren, die noch niet waren voltrocken", dat de Collegien niet alleen reviseurs tot revisie daarvan zouden benoemen, maar ook „tot Collatie van de latijnsche Confessie" [4]). Kort daarna is Hommius zeker gereed gekomen en zullen de benoemde revisores zijn werk nagezien en geapprobeerd hebben, want nog in hetzelfde jaar kwam bij Canin te Dordrecht de Confessie in het Latijn, Nederlandsch en Fransch in het licht en was op het titelblad geschreven: zooals zij was „overghesien in de Synode Nationael laetst ghehouden tot Dordrecht." [5])

---

[1]) *Postacta*, Sess. CLXXI, CLXXII, CLXXIII, waar aangegeven wordt, welke verandering de Synode niet wilde en ook welke aangebracht werd.

[2]) Voetius, *l. l.*, Pars III, vol. 4, pag. 62. Heyngius, *l. l.*, pag. 224, 225 teekent aan, dat op 24 Mei, toen de Ned. en Fransche tekst vastgesteld waren, besloten werd, „dat het Latijnsche Exemplaer daernaer oversien ende gestelt sal worden."

[3]) *Praefatio ad Lectorem* in het *Specimen*. Overigens was de Latijnsche tekst, dien hij in het *Specimen* had gegeven, behoudens enkele wijzigingen vrij wel dezelfde als die in het *Corpus et Syntagma Confessionum* van 1612 was opgenomen.

[4]) Dit zegt Heyngius, *l. l.*, pag. 226.

[5]) Knuttel, *Cat. v. pamfletten*, I, 1, 2851. In eene blijkens de vele en belangrijke noten met groote zorg bewerkte uitgave van *De berijmde*

Bij de uitgave van de *Acta* der Synode in 1620 werd deze herziene Latijnsche tekst daarin onder Sess. CXLVI opgenomen [1]).

Thans over de uitgave van de Canones.

14 Mei was aan „de Scriba's Politicum ende Ecclesiasticos geconsenteert, dat zij voor den tijt van seuen jaeren de Acta Synodalia alleen sullen mogen doen drucken & vuytgeven, mits houdende de druckers binnen Dordrecht *ceteris paribus* voor andere daertoe gerecommandeert" en dit *Octroy* hadden de Staten later „doen depescheren" op den bekenden Dordtschen drukker Canin „met zijne consorten" [2]). Den 16den Mei hadden de Scriba's in last gekregen „bij prouisie vijftich exemplaren" van de Canones in de Nederl. taal te laten drukken, ten dienste van de Stat.-Generaal [3]), waaraan zij eerst na 21 Mei konden voldoen, want eerst op dien dag kwam de Synode met de lezing en vaststelling van de Nederl. vertaling der Canones klaar [4]). Zij mochten ze echter niet publiek uitgeven „sonder naeder ordre ende consent van haere Ho: Mo:" [5]) en dit consent wachtte nog op de approbatie der Canones door de provinciën. Toen deze echter in het laatst van Juni nog niet van al de provinciën was ingekomen, hebben de Staten-Generaal besloten, dat men toch maar met den druk beginnen zou [6]). Wij weten dit ook uit een brief van Hommius aan Damman van den 28sten Juni 1619, waarin hij o. a. dit schrijft: „Voor twee daghen is opt aenhouden van de Heeren Staten van Hollandt bij hare Hooch. Mog. goet gevonden, dat men bij provisie sal beginnen te drucken de Canones in alle dry Talen, niettegenstaende dat alle de provinciën de Approbatie derselve noch niet hebben ingebracht, 'twelk alsoo men sekerlyck hoopt dat binnen weynighe daghen sal geschieden, so sal men dan daerna de Acte van Approbatie achter aen drucken. Dit heeft mijnheer Muys van weghen haer

---

Psalmen, Formulieren van eenigheid en Liturgie der Geref. kerken in Nederland heeft Dr. F. L. Rutgers onder medewerking van Dr. H. Bavinck en Dr. A. Kuyper de Confessie naar dezen authentieken Dordtschen tekst, maar dan in de taal van onzen tijd, uitgegeven in 1898 bij de Flakkeesche boekdrukkerij te Middelharnis.

[1]) Deze tekst verschilt nog al aanmerkelijk van dien, dien hij in 1618 in zijn *Specimen* had gegeven. Zie Niemeyer, *l. l.*, Praef., pag. LV en LVI en pag. 360—389.

[2]) *Res. St. Gen.,* 14 Mei en 4 Juli 1619.

[3]) *Res. St. Gen.*, 16 Mei 1619.

[4]) *Postacta*, Sess. CLXV—CLXVIII.

[5]) *Res. St. Gen.*, 14 Mei 1619.

[6]) *Res. St. Gen.*, 24 Juni 1619.

Hooch Mog. mij aengeseght ende de druckers laten weten, bij de welcke ick ordre gestelt hebbe om te letten op 't gene ter eeren vant werck sal noodigh zijn." Voorts zegt hij in dezen brief, dat Bogerman, die nog in den Haag was, „int Duijtsch Exemplaer hier ende daer een woort inde oversettinge heeft verbetert, welcke verbeteringe sal gevolght worden" en dat Colonius en Polyander „dagelycks besigh zijn, om de fransche translatie Canonum op te maecken". Eindelijk voegt hij daar nog bij, „alsoo de Canones in alle drij talen teffens sullen uytcomen" en hij „geen authentycke copije" had van de „Latijnsche Canones", dat Damman hem die terstond wil zenden, opdat hij eene copie daarvan „den druckers (kan) behandigen" [1].

2 Juli werden eindelijk de Canones door de Gener. Staten „absolutelyck geaggreert" [2]) en kon er dus met de uitgave haast gemaakt worden. Canin zette echter naar de meening der Staten niet genoeg spoed bij het werk en daarom werd 6 Juli door hen „geordonneert" aan Hommius te schrijven, dat hij dadelijk naar den Haag moest komen en vandaar zich naar Dordrecht begeven, om aan Canin te zeggen, dat de Canones „tusschen dit ende Woensdach naestcommende inclujjs" moesten klaar zijn en dat anders den provinciën zou toegestaan worden, „die elck in de heuren te mogen doen drucken" [3]. Hommius zal hier wel aan voldaan hebben, maar Canin was op den gestelden datum niet klaar. 12 Juli ging er toen weer een brief der Staten naar hem toe. Hij moest „de gedruckte Canones in de Ned. Spraecke gebonden ofte ongebonden zenden tusschen dit ende morghen avondt precis" [4]. Of Canin hieraan voldaan heeft, kan ik niet zeggen; wel zijn kort daarop de Canones bij hem in het licht verschenen onder den titel: *„Oordeel des Synodi Nationalis der Gereformeerde kercken .... ghehouden binnen Dordrecht 1618/19 over de vijf Hooftstucken der Leere*, tot Dordrecht" [5].

Het boek bevat de Voorrede voor de Canones, de Canones zelve, het Besluit en de Sententie tegen de Remonstranten zooals dit

---

[1] Afschrift van dezen brief ontving ik van Dr. H. H. Kuyper te Leeuwarden.

[2] *Res. St. Gen.*, 2 Juli 1619.

[3] *Res. St. Gen.*, 6 Juli 1619.

[4] *Res. St. Gen.*, 12 Juli 1619.

[5] In 't zelfde jaar werd ook eene editie gegeven met compresser druk. Hier ontbreekt ook de titelprent in, die in de andere uitgave vooraan staat, voorstellend de Synode vergaderd in de Doelenzaal.

alles door de Synode was vastgesteld, met de approbatie der Canones van de Staten-Generaal [1]).

Uit de straks genoemde besluiten der Staten-Generaal van 6 en 12 Juli en uit Hommius' brief aan Damman van 28 Juni blijkt dus, dat de zorg voor de Nederlandsche èn de Latijnsche uitgave aan hem is toevertrouwd geweest.

Hommius' arbeid voor de revisie en uitgave van de Acta der Synode eischt uitvoeriger bespreking. Ik zal daarbij tevens gelegenheid hebben een misverstand weg te nemen, dat naar ik meen bij allen, die over de Acta van de Dordtsche Synode geschreven hebben, gevonden wordt. Voor die Acta was reeds tijdens de zittingen der Synode groote zorg gedragen. De Staatsgemachtigden hadden er op aangedrongen, dat zij, na de voorlezing, door Hommius en D. Heinsius, den politieken scriba in de Synode, nagezien en daarna nog eens door eene daartoe te benoemen commissie moesten gerevideerd worden [2]). Daarop had de Synode in de 73ste zitting op 4 Februari besloten, dat uit de Acta en uit andere stukken een beknopter geschrift zou gemaakt worden, dat later, als het goed gevonden werd, door den druk zou kunnen verspreid worden en hiervoor had zij benoemd Altingius, Steinius, Davenantius, Deodatus, Gomarus en het moderamen [3]). Ook zouden de Staatsgemachtigden daar nog eenigen uit de hunnen bijvoegen [4]). Met dit werk, dat echter niet door hen, maar door Damman uitgevoerd werd, was men met het sluiten der Synode nog niet klaar en daarom werd toen eene commissie benoemd, die deze *Acta contractiora*, als Damman ze gereed had, namens de Synode zoude onderzoeken en approbeeren. Deze commissie bestond uit J. Polyander, E. van Mehen, B. Lydius, J. Rolandus, C. Regius, J. Dibbetz, J. Bogerman, H. Vogelius, C. Hillenius of in diens plaats W. Homerus, D. Colonius, en F. Hommius [5]).

---

[1]) Nog in 't zelfde jaar kwamen de Canones ook bij Canin en zijne medestanders uit in de Latijnsche en Fransche taal. Dr. W. P. C. Knuttel, *Nederl. bibliographie*, Amsterdam, 1889, blz. 241. Zeker zijn zij heel spoedig op de Nederl. uitgave gevolgd. Althans Hommius schreef 24 Juli 1619 aan Damman o. a.: „Men druckt vast de Canones in alle talen." Ook van dezen brief ontving ik een afschrift van Dr. H. H. Kuyper.

[2]) Zie *O. A. d. N. H. K.*, I, 17, Q.

[3]) *Acta authentica*, Sess. LXXIII en *Postacta*, Sess. CLXXVII.

[4]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 17, Q.

[5]) *Postacta*, Sess. CLXXVII en CLXXVII. Hommius wordt daar niet genoemd, maar het blijkt uit het vervolg, dat hij dezen arbeid wel mede verricht heeft. Het spreekt trouwens ook schier van zelf, dat de scriba,

Verhinderd door de Provinciale Synoden, die de eene wat vroeger, de andere wat later gehouden werden, is deze commissie daartoe eerst in October 1619 te Amsterdam vergaderd geweest. Daar hebben zij toen het *Historisch verhael* [1]) van Damman tegen het *Journael* en andere „munimenten" der Synode vergeleken en daar Bogerman niet tegenwoordig kon zijn, één uit hun midden tot hem afgezonden, om hem van alles rapport te doen en eventueele opmerkingen van hem te vragen.

5 November was de Commissie weer — nu in den Haag — te zamen en 8 November berichtte zij aan de Staten-Generaal, dat zij weldra klaar zoude zijn, maar dat de „copiën noch in 't nette" moesten gesteld worden. Maar dit schoot niet hard op, waarom toen tot vermindering der kosten en ook, opdat niet allen zoo lang uit hunne kerken zouden wegblijven, tot afdoening van zaken uit de groote commissie eene kleinere werd benoemd, namelijk Polyander, Lydius, Hommius, Vogelius en Hillenius, die met het *Journael* en andere „munimenten" der Synode, ook het *Historisch verhael*, door heel de commissie onderteekend en goed bevonden, den 22sten November den Staten-Generaal ter hand stelden [2]).

Daarop zijn de *Acta contracta* nagezien door eene commissie uit de Staten van Holland [3]) en vervolgens door eene uit de Staten-Generaal, bestaande uit de Heeren Feyt, Bruynincx, Joachimi, Gerresteyn, Lyklama, Van der Marck en Schaffer [4]), die 28 Dec. rapporteerden, dat er vele gebreken in waren en dat zij zóó niet konden gedrukt worden. Toen hebben de Staten Hommius en Heinsius laten ontbieden, om ze te „resumeren ende examineren" (en) voorts „in beter ordre en stijl te brengen". Na hun rapport zou dan „geresolveert" worden, zóó als „ten meesten dienst van tlandt sal bevonden worden te behooren" [5]).

Aldus zouden dan volgens de voorstelling van oudere en nieuwere schrijvers de aldus gerevideerde *Acta contracta* van Damman als de *Acta Synodi* zijn in het licht gekomen [6]). Daar is echter niets van

---

uit wiens Acta deze Acta contracta gemaakt werden, bij deze commissie moeilijk kon ontbreken.

[1]) Dammans geschrift draagt, zooals men ziet, verschillende namen. Nu eens heet het *Historisch verhael*, dan *Acta contractiora*, later ook wel *Acta contracta*.

[2]) *Res. St. Gen.*, 8 en 22 Nov. 1619.

[3]) *Res. St. v. H.*, 23, 28 Nov. 1619.

[4]) *Res. St. Gen.*, 29 Nov. 1619.

[5]) *Res. St. Gen.*, 28 Dec. 1619. G. Brandt, *a. w.*, Dl IV, blz. 88.

[6]) O. a. vindt men deze voorstelling bij G. Brandt, *a. w.*, Dl IV, blz. 88; Leydekker, *a. w.*, Dl I, blz. 717, 718; Ypey en Derm., *a. w.*, Aanteeke-

aan. Dammans *Historisch verhael* is niet in druk verschenen. Vermoedelijk hebben Heinsius en Hommius nà 28 Dec. den raad gegeven, dat men niet de *Acta contracta*, maar de *Acta authentica* moest uitgeven. Althans 7 Jan. 1620 besloten de Stat.-Gen., dat eenigen uit de reviseurs der verkorte *Acta* hun advies zouden geven over de vraag, of men de *Acta contracta* maar niet zou laten „berusten" en „daertegen vuytgeven het Journael?" [1]).

14 Januari kwamen deze Heeren — het waren J. Polyander, B. Lydius, J. Dibbetzius, C. Hillenius, D. Colonius en F. Hommius — met de Heeren Feyt, Bruijnincx en Lyklama in den Haag samen [2]) en adviseerden ongetwijfeld ook tot de uitgave van het *Journael*. Twee dagen later tenminste namen de Staten-Gen. het besluit, dat men, „verstaen hebbende" het advies dezer Heeren, „met het drucken ende vuytgeven van de *Narratio historica* zal supercederen; dat de Theol. faculteyt, mits gaders de kerckendienaren ende andere persoonen tot Leyden residerende, dewelcke inde Synode Nationael tot Dordrecht geëmployeert syn geweest", ten spoedigste het „*Protocol* oft *Journael*" zouden „revideren, oversien, ende met behoorlycke ende nodige documenten amplieren", opdat dit dan, nogeens nagezien door de reviseurs der „historische narratie," in 't licht zou gegeven worden [3]).

De in dit besluit benoemde commissie, bestaande uit de Heeren Polyander, Walaeus, Thysius, Heinsius, Hommius en Latius [4]), vatt'e haar taak flink aan en was einde Februari klaar. Bij monde van Hommius verzocht zij toen aan de Stat. Gen., of men tot het drukken zou kunnen overgaan [5]). 11 Maart had evenals de andere provinciën ook Holland de uitgave van het *Diarium* goedgevonden [6]) en toen is het drukken vlug van stapel geloopen, want 2 April werd een gedrukt exemplaar van de *Acta* den Staten ter hand

---

ningen, II, blz. 175 (287) en onder de nieuwere schrijvers bij Glasius, *a. w.*, Dl II, blz. 5 en de Lind v. Wijng., *a. w.*, blz. 80. Ook J. Reitsma, *de Herv. en de Herv. Kerk der Nederlanden*, Groningen, 1893, blz. 201 geeft hieromtrent geene heldere voorstelling. C. Sepp, *Biblioth. v. Ned. Kerkgesch. schrijvers*, Leiden, 1886, blz. 313, doet wel gevoelen, dat hier nog nader onderzoek noodig is, maar daar laat hij het ook bij.

[1]) *Res. St. Gen.*, 7 Jan. 1620.

[2]) *Res. St. Gen.*, 14 Jan. 1620. Hommius c. s. „vaceerden" toen vijf dagen „ten dienste van den Lande ende kercke." Zij ontvingen daarvoor ieder *f* 20. *Res. St. Gen.*, 16 Jan. 1620.

[3]) *Res. St. Gen.*, 16 Jan. 1620.

[4]) Zie *Vita Walaei* vóór diens *Opera Omnia* en *Res. St. Gen.* 15 Febr. 1620.

[5]) *Res. St. Gen.*, 29 Febr. 1620.

[6]) *Res. St. Gen.*, 11 Maart 1620.

gesteld [1]). Daarop kwamen weldra bij Canin te Dordrecht deze Latijnsche *Acta* in het licht en het volgend jaar ook de Nederlandsche vertaling, die waarschijnlijk gemaakt was door den Haagschen predikant Lamotius [2]).

Daar Hommius voor de vaststelling en de uitgave dezer *Acta* zeker meer dan ieder ander der commissieleden gedaan heeft [3]), mag ik niet nalaten daarover nog een en ander mee te deelen.

Hun inhoud bestaat uit:

1. Een Voorrede van de Staten-Generaal aen de „Monarchen ende Coninghen der christenheyt." [4])

2. Eene Voorrede aan de „Ghereformeerde kercken Christi" [5])

---

[1]) *Res. St. Gen.*, 2 April 1620. Eene „declaratie van de oncosten over de Revisie van de Acten des Synodi" werd bij de St. Gen. ingeleverd ten bedrage van „111m 11c XLIX Guldens." *Res. St. Gen.*, 23 April 1620.

[2]) Althans in de *Res. St. Gen.*, van 15 Jan. 1621 wordt gesproken van „eene resolutie, genomen op het oversetten der Acta vuijt het latijn in de nederd. spraecke by Lamot, Bed. d. G. W. in den Hage." In het Fransch verschenen zij in 1624, voorzien met eene *attestation* van Polyander, Heinsius, Walaeus, Colonius, Thysius, Hommius en Latius. Knuttel, *Nederl. bibliographie.* III, kerkgesch. blz. 6. De Remonstranten hebben in 1620 ook *Acta et Scripta Synodalia Dordracena* uitgegeven. Rogge, *Gesch. der Remonstranten*, blz. 52. Die uitgave is van veel gewicht, omdat zij het bewijs levert, dat de officieele Acta niet vervalscht zijn en dat dus de Remonstranten ze daarvan ten onrechte hebben beschuldigd. Zie *Nulliteyten*, I, blz, 56, 57. Dat de beschouwing der Remonstranten over de Synode gansch anders is dan die der Gereformeerden, spreekt van zelf.

[3]) Het *Vita Walaei* zegt: „Maxima laus editionis Festo Hommio debetur, qui in Scriptura promptus et elegans, Synodi quoque scriba, reliquis diligentius annotaverat, quae in Synodo acta fuissent."

[4]) Deze Voorrede is zeker door D. Heinsius gesteld. Althans 26 Maart 1620 vonden de Staten-Generaal goed Heinsius te verzoeken, dat hij met zijne medegedeputeerden eene praefatie voor de *Acta contracta* (dit *contracta* is zeker eene vergissing) zou concipieeren en dit concept dan „alhier ter vergaderinge te presenteren, omme geresumeert ende geexamineert ende geconcludeert te werden." Dit ziet m. i. op de Voorrede aan de Monarchen en Koningen, niet op die aan de kerken. Zij werd dan ook reeds den volgenden dag door de Staten-Generaal gearresteerd. Zie *Res. St. Gen.*, 26 Maart 1620 en de Voorrede zelf, die gedateerd is 27 Maart 1620.

[5]) Wat deze Voorrede aangaat, de Remonstranten hielden het er voor, dat zij het werk was van Hommius. Dat blijkt wel uit Dwinglo's geschrift, *Nulliteyten*, Dl I, blz. 57, waar hij den auteur voorstelt als een, „welckers stoute onbeschaemtheyt uijt vele sijne handelinghen over langhe ghenoegh is bekent gheweest." Hij heeft hiermeê zeker Hommius willen aangeven. G. Brandt, *a. w.*, Dl IV, blz. 210 en Leydekker, *a. w.*, Dl I, blz. 717. Ypey en Dermout, *a. w.*, Aanteekeningen II, blz. 175 (287), zeggen ook, dat men Hommius voor den schrijver houdt. Anderen, zooals

en voorts uit drie gedeelten, waarvan het eerste bevat de Acta van Sessie I tot Sessie CLIV; het tweede, de Oordeelen van de buitenlandsche; het derde die van de inlandsche afgevaardigden over de vijf artikelen der Remonstranten.

Tusschen deze *Acta* en de *Acta authentica* bestaan aanmerkelijke verschillen. Vooreerst is hier en daar in de eerste een enkele volzin ingelascht of ook weggelaten; ook is de woordenkeus veelvuldig gewijzigd, meestal om zuiverder Latijn te verkrijgen, soms om eene te scherpe uitdrukking te verzachten [1]). Voorts vindt men in de

---

Stephani Viti, in de Nederl. vertaling van zijne *Apologia*, Amsterd., 1728, blz. 383; M. Graf, *a. a. O.*, S. 78 en v. d. Aa, *a. w.*, i. v. „Heinsius, Daniel", beweren dat de laatstgenoemde ze gesteld heeft. Rogge, *a. w.*, Dl III, blz. 95 noemt haar van Heinsius en Hommius saam. Gronden, waarop men zegt, dat Heinsius de schrijver zou zijn, heb ik niet gevonden. Ook is het m. i. zeer onwaarschijnlijk, dat dit uitvoerig geschrift, dat in den foliodruk der Nederl. *Acta* van 1621, 46 bladzijden beslaat en den arminiaanschen strijd van den beginne tot het einde behandelt, gesteld zou zijn door een man, die hoe groot zijne literarische bekwaamheden ook waren, aan den kerkelijken strijd geen actief deel had genomen vóór de Synode, te meer daar er mannen als Hommius, Trigland en anderen waren, die schier alles mee hadden doorgemaakt en voor zulk eene taak uitnemend berekend waren. In de Voorrede zelve wordt gezegd, dat zij gemaakt is uit het verhaal van den strijd met de Remonstranten, welks saamstelling de Synode een- en andermaal had opgedragen, inzonderheid aan de afgevaardigden van Zuidholland. Men vindt van deze opdracht melding in de 37ste en 50ste zitting en in de 73ste, waar deze last bepaaldelijk aan J. Latius werd opgelegd, die daarbij de hulp van Hommius en anderen zou gebruiken. Zie *Acta authentica*. Wie nu echter deze Voorrede uit dit al of niet afgewerkte verhaal van Latius c. s. gemaakt heeft, kan ik niet met zekerheid zeggen. Maar nu verhaalt Polyander in de *Lyckoratie* op Hommius het volgende: „Wij hebben oock van hem (Hommius) een historische vertellinghe teghen de Remonstranten *van den opganck ende voortganck van de nieuwe Nederlandtsche verschillen*, dewelcke hij met syn eyghen handt te Amsterdam gheschreven heeft, gheholpen zijnde door den raedt ende daedt der vermaerde Mannen, Anthonius Thysius en Jacobus Triglandius," blz. 15. Ook Meursius *l. l.* en latere schrijvers als v. d. Aa, *a. w.*, Paquot, *l. c.* en Glasius, *a. w.*, noemen deze *Narratio historica* of *Historische vertellinghe* onder Hommius' werken. Echter heb ik ze onder de ons nagelaten geschriften van Hommius niet kunnen vinden. Maar deze titel komt bijna woordelijk overeen met hetgeen boven de Voorrede voor de *Acta* staat. Die toch heet: *Voorreden aen de Gher. kercken Christi, in de welcke den oorspronck ende voortganck der Nederlantsche verschillen, om welcke wech te nemen dese Synodus voornemelick bij een gheropen is gheweest, cortelick ende ghetrouwelick worden verhaelt.* Zou de gissing te gewaagd zijn, dat de *Historische vertellinghe* of *Narratio historica* hetzelfde is als deze Voorrede? Dan is deze laatste dus het werk van Hommius en is hij daarin bijgestaan door Trigland en Thysius.

[1]) Voorbeelden van een en ander zie men in Kist en Royaards, *Arch.*

uitgegevene *Acta* in extenso opgenomen de Adviezen der Colleges en hunne Oordeelen over de vijf artikelen; menig schrift der Remonstranten, besluiten der Synode en der Staatsgemachtigden en onderscheidene Oraties [1]), waarvan in de *Acta authentica* slechts korte vermelding gedaan wordt of een extract gegeven wordt, terwijl daarentegen in de *Acta authentica* o. a. uitvoerig is opgenomen, welke geschriften de Synode wilde saamgesteld hebben en wie dat moesten doen [2]) en ook de twistzaak met Maccovius, waarvan in de uitgegevene *Acta* maar korte aanduiding geschiedt [3]).

Maar het merkwaardigste verschil is zeker wel dit, dat wel in de *Acta authentica*, maar niet in de uitgegevene *Acta* de z. g. *Postacta* voorkomen. De reden daarvan zal wel geweest zijn, dat men hetgeen in de laatste zittingen der Synode behandeld was, niet voor de buitenlanders, maar slechts voor de Nederl. kerken van belang

---

v. K. Gesch., Dl V, blz. 81, 84. Ook bij Glasius, *a. w.*, Dl II, blz. 6. Zij zouden nog met onderscheidene andere te vermeerderen zijn. Zoo o. a. staat in de *Acta authentica*, Sess. XXIII: „M. Simon Episcopius omnium nomine orationem habuit" en in de uitgegevene *Acta:* „M. Simon Episcopius omnium nomine *venia non impetrata* orationem habuit." In de *Acta authentica*, Sess. XXXI, vindt men o. a.: „Publicatum fuit in conventu Synodico ab Amplissimo civitatis Dordracenae Syndico Decretum Amplissimi Magistratus Dordrechtani, quo mandabatur, ne quis auditorum intra septum consessus admitteretur praeter eos, qui membra sunt Amplissimi hujus Senatus, utque priora Auditorum subsellia serventur pro Ministris Verbi Divini, neque quisquam temere admitteretur ad audiendum, quem constat Linguae Latinae esse ignarum, nedum à talibus locus frustra occupatur, reliqui Latinae linguae periti, excludantur." De uitgegevene *Acta* laten dit weg. Zeker is het van belang, dat ook de *Acta authentica* nog eens in druk worden uitgegeven. Ook Tideman, *Godgel. bijdr.*, 1849, 4de st., Bijl. D, blz. 526 wees daar op.

[1]) Er hadden nog meer Oraties in kunnen opgenomen worden. Hommius ten minste verzekerde in 1641 bij gelegenheid van de visitatie der autographa van de Dordtsche Synode, dat Bogerman „vele treffelycke orationes so van de uytlandsche Theologen als van de inlandsche in Synodo Nationali gedaen onder sich behouden" had. Hij gaf toen in bedenken daar nog een onderzoek naar in te stellen. Zie *O. A. d. N. H. K.*, I, 11. De reden, waarom Bogerman deze achter hield, zal wel deze geweest zijn, dat hij er niet mee tevreden was, dat het *Journael* in plaats van Dammans *Historisch verhaal* werd uitgegeven, wat wij weten uit een brief van Graaf Willem Lodewijk aan Prins Maurits. Zie Gr. v. Prinsterer, *Archives*, Ser. II, tome II, p. 568. En ook *Godgel. bijdragen*, 1849, 4de stuk, Bijl. D, blz. 526.

[2]) *Acta authentica*, Sess. LXXIII.

[3]) Deels had de Synode zelve en deels hadden de reviseurs der verkorte Acta besloten, dat indien ooit het „diarium" mocht gedrukt worden, de „Causa Maccoviana" daarin niet zou opgenomen worden. *O. A. d. N. H. K.*, I, 17, O. De Stat.-Gen. hadden dit goedgevonden. *Res. St. Gen.*, 15 Febr. 1620.

achtte [1]) en voorts ook, dat tijdens de uitgave der *Acta* over de herziene artikelen der kerkenorde, die in de *Postacta* voorkomen, nog steeds door de provinciën gedelibereerd werd [2]).

---

[1]) Ens, *a. w.*, blz. 147.

[2]) Leydekker, *a. w.*, Dl I, blz. 718. Over de geschiedenis dezer *Postacta* dien ik hier nog een en ander te zeggen.

Zij bestonden, zooals wel te denken was en nu ook van achteren blijkt, in het Latijn en in het Nederlandsch, beide door Hommius geschreven. Zoolang zij nu niet gedrukt waren, hebben de kerken zich met afschriften beholpen. Dat blijkt o. a. uit een besluit van de Partic. Synode van Gorinchem, 5—9 Juli 1622, art. 30, waar de praeses, Hommius, op zich nam „van 't geene in Synodo nationali is besloten buijten ende boven 't geene dat door den druck is gemeyn gemaeckt, een copie ofte twee te sullen beschicken aen de Classe van Dordrecht, daer van d'andere Classen, die sulcx goet vinden, wederom copie voor haer selven sullen mogen maecken," en uit art. 21 van de Partic. Synode van den Briel, 4—12 Juli 1623, waar staat: „De Acten Synodi Nat. nae het vertreck der uijtheemsche Theologanten, van de Classen vereischt in Syn. Gorinch., Art. 30, heeft de Dr. F. Hommius aen de Classe van Dordrecht overgesonden." Nadere bevestiging hebben wij hiervan in een brief van Hommius aan Johannes Bocardus, V. D. M., van 5 Juli 1623, waarin hij hem bericht, dat hij met dit schrijven aan hem voor de Classe Dordrecht geene copieën, maar „een coffer met de Schriften des laetsten Syn. Nation. van Dordrecht" overzond, waar ook bij waren „de Acten des voors. Synodi Authentyck, gelyckse in Synodo syn opgelesen: geschreven met mijn eigen handt." De Classe kon daarvan „soveel copyen laten maken als verstaen sal worden te behooren." Deze brief komt voor in een foliant van G. Udemans, getiteld: *Syn., klass. en kerk. besluiten in manuscript* en is het eigendom van Dr. H. H. Kuyper te Leeuwarden.

Deze brief bewijst tevens ten 1ste, dat Hommius tot dien tijd toe vele stukken van de Dordtsche Synode onder zijne berusting had, ook de „Acten Authentyck" en ten 2de, dat hij dat alles toen zond aan de Classe Dordrecht. Vermoedelijk zijn de Acta na dien tijd niet weer in zijn bezit gekomen; in elk geval constateerde de Commissie, belast met het onderzoek naar de autographa der Dordtsche Synode, op hare vergadering van 2 Juli 1625, waar ook Hommius „mede verschenen" was, dat zij toen in de kist der autographa waren. *O. A. d. N. H. K.*, I, 11. Ongetwijfeld zijn met deze „Acten Authentyck, gelyck se in Synodo sijn opgelesen," bedoeld de *Acta authentica*, die nu nog bewaard worden in het *O. A. d. N. H. K.*, I, 17, O en dan behooren daar ook bij, in tegenspraak met wat Dr. Reitsma, *a. w.*, blz. 226, zegt, de Latijnsche *Postacta*, die met de Acta der eerste zittingen in één foliant zijn geschreven en wel zóó, dat de pagineering doorgaat.

Terwijl dus de Latijnsche *Postacta* minstens reeds in 1625 in de kist der autographa goed verzorgd waren, verklaarde toch in 1659, dus eenige jaren na Hommius' dood, eene der commissiën, die door de Prov. Synoden sedert 1625 en 1641 om de drie jaar werden aangewezen tot visitatie van de autographa (zie Ypey en Derm., *a. w.*, Dl II, blz. 378—380), dat de

Toen de *Acta* gedrukt waren, besloten de Staten-Generaal, dat drie exemplaren naar Engeland zouden gezonden worden; één aan den Koning; één aan den Prins van Wales; beide „cierlyck" gebonden en één, wat eenvoudiger gebonden, aan George Abbot, den aartsbisschop van Cantelberg. Hommius, die plan had „om syne particuliere zaecken" naar Engeland te gaan, werd opgedragen ze te overhandigen, naar welke opdracht hij trouwens ook gesolliciteerd had [1]). 14 Mei 1620 werden de begeleidende brieven

---

Postacta „noch in het register van de autographa, noch in voluminibus" werden gevonden. *O. A. d. N. H. K*, I, 11. Maar blijkbaar verrichtten deze commissiën haar visitatie wel met veel plechtigheid, zooals o. a. H. Ravesteyn heeft beschreven in de *Nasireër Gods*, Amsterd., 1743, Dl I, blz. 412—415, maar niet altijd, althans wat de *Postacta* aangaat, met veel nauwkeurigheid. Want in 1668 ontdekte eene dezer commissiën, dat de *Postacta* toch wèl bij de autographa waren en dat zij daar stonden, waar men ze allereerst had moeten zoeken, namelijk achteraan in denzelfden foliant, waar de Acta van de eerste zittingen in stonden. Blijkbaar hebben dus de visitatoren van 1659, 1662 en 1665 dien foliant nooit ingezien. Ypey en Derm., *a. w.*, Aanteekeningen, Dl II, blz. 275, schrijven dan ook wel terecht, „dat men ze ontdekt heeft op eene plaats, waar men ze nooit had gezocht", maar zeer ten onrechte voegen zij er bij, „waar men ze ook nooit zou gezocht hebben." Zie J. Heringa, *Berigt aangaande zeven stellingen*, Utrecht, 1834, blz. 52 en H. Royaards, *Hedendaagsch kerkrecht*, Utrecht, 1837, Dl II, blz. 433. Nog in hetzelfde jaar 1668 werden toen deze officieele Latijnsche *Postacta* gedrukt en uitgegeven te 's Gravenhage bij Hillebrand van Wouw en in het volgend jaar verscheen op last van de Z. H. Synode eene Nederlandsche vertaling, die niet zeer nauwkeurig is bewerkt.

Wat nu Hommius' Nederl. handschrift van de *Postacta* aangaat, dit zal hij zeker na 1619 onder zijne berusting gehouden hebben. Ten minste, toen het in 1663 of 1664 ontdekt werd te Longerhouw in Friesland, kwam het voort uit zijne schriftelijke nalatenschap, waarvan de toenmalige predikant van Longerhouw, Etheus Terwold, erfgenaam was geworden. Het is toen in handen gekomen van de Friesche Staten. Ten onrechte zegt Dr. Reitsma, *a. w.*, blz. 201, dat dit eene Latijnsche vertaling was. Of en waar dit Nederl. handschrift van Hommius nog bestaat, weet ik niet. Ypey en Dermout zochten er tevergeefs naar bij de Friesche Staten. Ook ik stelde te Leeuwarden vruchteloos een onderzoek in. Zie voorts over dit handschrift en zijne geschiedenis Ypey en Derm, *a. w.*, Aanteekeningen, Dl II, blz. 273—279 en *O. A. d. N. H. K.*, I, 11.

Bovendien zijn de Friesche Staten in 1663 nog in 't bezit geweest van de korte aanteekeningen, die Hommius tijdens de zittingen der Synode had gemaakt. Ik sprak daarover reeds op blz. 295. Men zie daarover Ypey en Derm., *a. w.*, Aanteekeningen, II, blz. 278, 279. Ook deze kladnotulen zocht ik te Leeuwarden tevergeefs.

Eene belangrijke studie over de Postacta van Dr. H. H. Kuyper zal waarschijnlijk nog vóór de uitgave van dit proefschrift het licht zien.

[1]) *Res. St. Gen.*, 13 Mei en 18 Juli 1620.

door de Staten gearresteerd en afschriften gezonden aan Caron, den Nederlandschen gezant in Engeland, bij wien Hommius zich zou te vervoegen hebben, opdat alles onder diens „authoriteyt, respect en directie" zou plaats hebben [1]).

Wat de particuliere zaken waren, die Hommius in Engeland wilde behartigen, kan ik niet met zekerheid aangeven, maar ik vermoed, dat op de Dordtsche Synode afspraken tusschen hem en de Engelsche afgevaardigden omtrent een bezoek aan Engeland gemaakt zijn en wellicht is er toen ook reeds over gesproken, om hem aldaar tot Doctor Theologiae te promoveeren. Met één hunner althans, Dr. Samuel Ward [2]), had hij tijdens de Synode nauwe vriendschap gesloten, zooals blijkt uit zijne brieven aan Ward, die bewijzen, dat hij in diens levensloop en positie een levendig belang stelt. Ook houdt hij hem daarin met allerlei particulariteiten uit zijn eigen leven op de hoogte. O. a. schrijft hij hem: „Het is reeds langen tijd geleden, sedert wij briefwisseling tusschen elkander onderhielden. Opdat nu de innige vriendschap, op de beroemde Dordtsche Synode tusschen ons gesloten, niet geheel uitslijte, wil ik niet, dat deze periode van stilzwijgen (ἀπροσηγορία) van mijn kant langer voortdure... Wij allen hier, die de Synode hebben bijgewoond, varen door Gods goedheid wel en denken nog steeds met groot genoegen terug aan het vriendschappelijk en aangenaam verkeer, dat wij (daar) met u gehad hebben" [3]).

Hommius vond in Engeland een goed onthaal. Door den Koning, den Prins van Wales en George Abbot werd hij met groot betoon van gunst en genegenheid ontvangen [4]) en kreeg den 13den Juni van den Prins, den 15den van den Koning en den aartsbisschop brieven mede, waarin de Staten-Generaal „serieuselyck" voor de presentatie der *Acta* bedankt werden [5]). Jacobus vereerde hem

---

[1]) *Res. St. Gen.*, 14 Mei 1620.

[2]) Tijdens de Synode van Dordrecht was Ward regent van 't College van Sidney in de academie van Cambridge. Blijkens een brief van Hommius aan hem van 5 Sept. 1622, was hij toen aan die academie ook professor geworden.

[3]) Deze brief is van 19 April 1634. Het adres ontbreekt, maar het blijkt uit den inhoud, vergeleken met andere brieven van Hommius aan Ward, genoegzaam, dat hij aan hem gericht was. De brieven van Hommius aan Ward, voorzoover die nog bestaan, berusten in de Bodleyan Library te Oxford. Zie Dr. H. Brugmans, *Verslag van een onderzoek in Engeland naar Archivalia voor de geschiedenis van Nederland.* 's Hage, 1895, blz. 430, 439. Ik nam deze brieven op in Bijlage L.

[4]) G. Brandt, *a. w.*, Dl IV, blz. 210.

[5]) *Res. St. Gen.*, 6 Juli 1620.

met een zwaar verguld zilveren lampet en kom, beide zeer kunstig bewerkt en met een opschrift voorzien [1]).

Hij bezocht vervolgens de academie van Cambridge; daarna die van Oxford, waar hij op verlangen van den Graaf van Pembroeck, kanselier der universiteit, van Johannes Prideaux, vice-kanselier en met toestemming van geheel de academie op de gewone, plechtige wijze in de orde der Doctores S. Theologiae werd aangenomen [2]).

Ook verzuimde hij niet een bezoek te brengen aan de Hollandsche gemeente te Londen. Aan hare bibliotheek gaf hij zijne *LXX Disputationes* en zijn *Specimen* ten geschenke. In het woord van opdracht op het titelblad van laatstgenoemd werk noemde hij die kerk „matrem et propagatricem omnium Reformatarum Ecclesiarum Belgicarum" [3]).

Eindelijk had hij nog eene commissie meegekregen van de Theologische faculteit te Leiden. Zij betrof Amesius. De Provinciale Leidsche Synode van 1619 had aan de curatoren der academie voorgeslagen, Amesius tot hoogleeraar in de Ethiek aan te stellen [4]) en de faculteit zou die benoeming ook gaarne gezien hebben. Maar men durfde het te Leiden niet aan, omdat Amesius, die zich vroeger verzet had tegen de liturgische vormen van de Engelsche staatskerk en daarom zijn vaderland had moeten verlaten, niet deelde in de gunst van Jacobus. Hommius moest nu zien te bewerken, dat men in Engeland zich niet langer tegen Amesius' benoeming zou verzetten. Maar hij slaagde niet. De aartsbisschop van Canterbury gaf hem ten antwoord, „dat men verblijd was over de eere, die een Engelschman in den vreemde werd waardig gekeurd, doch dat Amesius een rebel en geen gehoorzame zoon der Engelsche moederkerk was" [5]).

Begin Juli was hij weer in het vaderland teruggekeerd en den

---

[1]) Zie T. A. Romein's artikel over Festus Hommius in den *Frieschen Volksalmanak*, waar tevens vermeld wordt, dat deze voorwerpen in 1766 nog in het bezit waren van Gerbrandus Oosterhuis, burgemeester van Bolsward. Waar zij later gebleven waren, had Romein en heb ook ik niet kunnen ontdekken.

[2]) *Lyckoratie*, blz. 13.

[3]) *W. d. M. V.*, Ser. III, Dl I. 2de stuk, blz. 393, 394.

[4]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 329.

[5]) Hugo Visscher, *a. w.*, blz, 54. Op de Synode van Gouda 1620 werd dan ook nog wel weer in zake zulk een professor besloten eene scriptie aan curatoren te zenden, maar Amesius' naam wordt er niet bij genoemd. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 413, 414. Amesius kreeg toen in 1622 een professoraat te Franeker. Sepp, *a. w.*, Dl II, blz. 57.

6den dier maand bracht hij rapport van zijne reis uit in de vergadering der Staten-Generaal [1]). Hij leverde eene declaratie van onkosten in ten bedrage van *f* 572, maar de betaling vlotte niet zoo best. *f* 245 wilden de Staten hem eerst geven voor „oncosten aen de boucken", maar de rest wilden zij niet betalen, omdat hij „om dit emploij gesolliciteert" had, „te kennen gevende, dat hij nootelyck om zijne particuliere zaecken in Engeland te doen hadde". 29 Juli werd echter besloten, hem *f* 245 te geven voor „de costen van de boucken" en *f* 200 „tot die van sijne reyse" [2]).

De Leidsche curatoren waren over deze reis van Hommius niet erg tevreden. Althans in hunne vergadering van 8 en 9 Augustus 1620 kwam de vraag in deliberatie, of men den regent Hommius niet zou ontbieden en vermanen, dat hij zich niet meer buiten's lands begeven zoude, zonder toestemming van curatoren en burgemeesters en tevens, dat hij zou verklaren, wat de Doctoren te Oxford met hem gedaan hadden „tot praejudicie van de Universiteyt". Blijkbaar waren de Heeren bezorgd, dat bij het verleenen van het Engelsche doctoraat niet behoorlijk rekening gehouden was met het feit, dat Hommius het vorig jaar reeds te Leiden den doctorstitel had ontvangen [3]). Men nam echter geene beslissing en ik heb niet kunnen ontdekken, dat er later nog weer over gehandeld is.

Volge nu in hoeverre Hommius betrokken is geweest bij hetgeen de Synode gedaan en besloten heeft voor de liturgie der Gereformeerde kerken hier te lande. Ofschoon wij geen groot deel hiervan voor hem mogen opeischen, dien ik hierover, ook ter wegneming van verkeerde voorstellingen, toch ietwat breeder te spreken.

Volgens de *Postacta* heeft de Synode zich met de liturgie bezig-gehouden in de 178ste zitting. Toen besloot zij, dat de Nederlandsche liturgie, bevattende de publieke gebeden en formulieren voor de bediening der sacramenten, de oefening der kerkelijke tucht, de bevestiging van de dienaren des Woords, ouderlingen en diakenen en de huwelijksbevestiging, nadat zij door de reviseurs der Acta-contracta of door de scriba's der Synode overgezien zouden zijn, bij de andere publieke geschriften zouden

---

1) *Res. St. Gen.*, 6 Juli 1620.
2) *Res. St. Gen.*, 18 en 29 Juli 1620.
3) *4de Register rak. de Univ. v. Leiden*, 8 en 9 Aug. 1620. Van zijne promotie tot Doctor Theologiae te Leiden spreek ik later nog.

gevoegd worden [1]). Er moet echter ook eerder op de Synode hierover gehandeld zijn. Dat blijkt ten eerste uit eene aanhaling uit de reeds door mij genoemde kladnotulen of korte aanteekeningen van Hommius [2]), die aldus luidt: „Sess. 174. Den 24 Mey, die Veneris post meridiem. Dat yemande gedeputeert werde om te revideren de Liturgie. D. Polyander, Hillenius, Lydius, Udemannus, en Stephanus. Sess. 178. Den 28 Mey, die Mars ante meridiem. De Liturgie is gearresteert, dat men die sal bijvoegen, oversien zijnde, bij de gemeene Schriften" [3]). En voorts uit den voorslag tot „conciliatie der formulieren in Synodo nationali, bij de broederen daertoe gestelt, geconcipieert" waar ik zoo aanstonds nog op terugkom, dien Hommius inleverde op de Synode van Rotterdam in 1621, waarin o. a. gesproken wordt van „het Formulier van den Doop der kinderen, gelyck het in de Nationale Synode herstelt is" [4]). Volgens deze laatste mededeeling heeft de Dordtsche Synode, wanneer weten wij niet, zelve het formulier van den kinderdoop nagezien en „herstelt" en uit vergelijking van deze drie aanhalingen meen ik te mogen opmaken, dat de commissie voor de revisie der liturgie benoemd in de 174ste zitting der Dordtsche Synode, een concept tot vaststelling van de liturgie heeft ingediend in de 178ste zitting en dat de Synode om des tijds wille toen het onderzoek daarvan en de definitieve vaststelling heeft overgelaten aan de reviseurs der verkorte *Acta* of aan hare scriba's.

Na de Synode van Dordrecht vinden wij van de liturgie weer sprake op de Particuliere Synode van Gouda in 1620. Een gravamen was daar ingekomen, luidende: „Also bevonden wert verscheidenheit in de liturgie onser kerck, of niet goet waere, datter een eenparig formulier gebruict wierde int doopen, avontmael houden, trouwen, etc.?" Hierop besloot de Synode: „Wert gans nodig ende nuttig geacht, dat tot opbouwing van het huis des Heeren, soveel als doenlijc is, eenparicheyt in de liturgie der kerck werde onderhouden volgens het besluit des nat. Synodi, ende sal tot dien einde den classibus werden toegesonden, 't gene door D. Festum

---

[1]) *Postacta*. Sess. CLXXVIII. In de Nederl. vertaling van deze *Postacta* zijn de woorden, „of door de scriba's der Synode", weggebleven.

[2]) Zie blz. 310.

[3]) Men vindt deze aanhaling in het reeds genoemde werk van L. v. Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, Dl IV, blz. 1011, 1012. Zie ook Ens, *a. w.*, blz. 174.

[4]) *Acta van de Synode van Rotterdam*, 1621, art. 20.

uit last des Synodi tot conciliatie der formulieren is gestelt" [1]).

Dit toezenden aan de Classen heeft echter niet plaats gehad, maar wel leverde Hommius correcties op de liturgie in op de Synode van Rotterdam in 1621, waar ik reeds van sprak. In de Acta dezer Synode is daarvan dit opgeteekend: „Om te onderhouden eenparicheyt in het Doopen, ende Liturgie ende in het trouwen heeft D. Assessor (dat was Hommius) de vergaderinge overgelevert 't gene tot conciliatie der formulieren in Synodo nationali, bij de broederen daertoe gestelt, was geconcipieert, waerna alle de kerckendienaren haer voortaen sullen hebben te reguleren" [2]).

Nu is hier tusschen de Acta van deze Goudsche en Rotterdamsche Synode verschil. De eerste spreken van hetgeen „door D. Festum uit last des Synodi tot conciliatie der formulieren is gestelt". Die van Rotterdam zeggen, dat Hommius overleverde, wat „in Synodo nationali, bij de broederen daertoe gestelt, was geconcipieert". M. i. is het waarschijnlijk, dat de Synode van Gouda, waar Hommius niet present was, ten onrechte zegt, dat de veranderingen in de liturgie „door D. Festum uit last des Synodi" zijn gesteld en dan blijft over, wat de Rotterd. Synode uitdrukkelijk verklaart, dat zij als een concept zijn voorgesteld in de Synode van Dordrecht door de Commissie daarvoor aangewezen en dat moet dan wel wezen de Commissie, die in de 174ste zitting was benoemd [3]).

Wat Hommius' aandeel aan dezen arbeid betreft, staat dus alleen vast, dat hij de namens de Dordtsche Synode gemaakte veranderingen in de liturgie heeft overgeleverd op de Synode van Rotterdam 1621. Hoe hij in het bezit daarvan gekomen was, weten wij niet. Het kan zijn, dat zij hem en Damman door de commissie, die ze tijdens de Dordtsche Synode ontworpen had, zijn overgegeven en dat hij en Damman ze toen volgens de opdracht, hun

---

[1]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 446.

[2]) *Acta v. de Synode van Rotterdam*, 1621, art. 20.

[3]) J. M. A. Mensinga, *Verhandeling* over *de liturgische geschriften der Nederl. Herv. Kerk*, 's Gravenhage, 1851, blz. 70, brengt deze twee besluiten zoo met elkander in overeenstemming, dat naar zijne meening de benoemde reviseurs — en hij bedoelt daarmede dan de reviseurs der verkorte Acta, die hunne benoeming in zake de liturgie kregen in de 178ste zitting — het werk der herziening aan Hommius hebben opgedragen en dat zijn arbeid hunne goedkeuring zal hebben ontvangen. Maar deze oplossing strijdt m. i. met de duidelijke bewoordingen van art. 20 der Syn. v. Rotterdam 1621.

te Dordrecht in de 178ste zitting gegeven, hebben gearresteerd. Het kan ook zijn, dat de reviseurs der Acta contracta, na ze te hebben goedgekeurd, ze aan hem hebben gezonden.

Dat zij in elk geval namens de Synode van Dordrecht vastgesteld zijn, is, dunkt mij, vrij zeker; want de Synode van Rotterdam zegt uitdrukkelijk, dat „alle kerckendienaren haer voortaen (daarnaar) sullen hebben te reguleren."

Bij deze revisie is ten grondslag gelegd de tekst der liturgie, zooals die in 1611 bij R. Schilders te Middelburg was uitgegeven [1]), die min of meer officieel gezag had, wijl hij door eene commissie uit de Zeeuwsche Synode was vastgesteld [2]). Met uitzondering van enkele geringe wijzigingen is die tekst ook onveranderd gelaten [3]). Er is bijgevoegd „het Formulier, om den Heiligen Doop aan de volwassenen te bedienen", zooals de Dordtsche Synode dat zelve vastgesteld had in de 175ste zitting [4]), terwijl voor dat van den kinderdoop de tekst werd aangegeven, „gelijk (die) in de Nationale Synode herstelt" is [5]).

Aldus is namens de Dordtsche Synode wel een officieele tekst der liturgie vastgesteld, maar Hommius c. s. hebben er helaas! niet voor gezorgd, dat daarvan eene uitgave verscheen en dit verzuim heeft bij de later uitgekomene edities tot velerlei verwarring aanleiding gegeven [6]).

---

[1]) Dit blijkt uit het opschrift, dat boven de correcties staat, die Hommius in 1621 te Rotterdam over gaf, aldus luidend: „Copye van de Animadversa in Liturgia Ecclesiae, volgende het exemplaar in 4°, in Zeelant gedruckt, 1611." Zie de Acta dier Synode, Art. 62.

[2]) Zie Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl V, blz. 104.

[3]) De veranderingen, die aangebracht zijn, zijn opgenomen in de Acta der Synode van Rotterdam, 1621. Men vindt ze ook, maar met veranderde spelling, bij Ens, *a. w.*, blz. 177—179.

[4]) Ook dit formulier echter werd met eene enkele wijziging overgenomen uit de Zeeuwsche editie van 1611. Zie Rutgers c. s. in de reeds aangehaalde uitgave der *Berijmde psalmen, formulieren van eenigheid en liturgie der Ger. kerken dezer landen*, blz. 69.

[5]) Rutgers c. s., *a. w.*, blz. 68, toonen aan, dat deze door de Synode aangebrachte herstelling o. a. ziet op de verandering van de woorden uit de tweede vraag van het formulier des kinderdoops: „en dienvolgende in de Christelijke kerk geleerd wordt." De woorden „en dienvolgende" stonden wel in verschillende uitgaven der liturgie, ook in de Zeeuwsche van 1611, maar niet in de oudste uitgaven. De Dordtsche Synode heeft hier de oudste lezing weer ingevoerd. Zie hierover ook Ens, *a. w.*, blz. 216—219.

[6]) Zie daarover Trigl., *a. w.*, blz. 664 en Ens, *a. w.*, blz. 180 en v.v. De uitgave der liturgie van Rutgers c. s., is zooveel mogelijk met den

Ik heb nog ééne en wel eene zeer gewichtige opdracht, die Hommius op last der Synode van Dordrecht vervuld heeft, te bespreken. Het is die in zake het groote werk der bijbelvertaling. Den 26sten November 1618 was hij wel niet gekozen onder de vertalers van het N. Testament, maar toch had hij daarvoor na de drie benoemden de meeste stemmen. Tevens was hij aangewezen tot reviseur van de translatie des N. Testaments [1]). Het vervolg zal ons doen zien, dat hij èn als vertaler èn als reviseur heeft moeten optreden.

De destijds hier algemeen gebruikte bijbel was die, welken Godfried van Winghen in 1562 had vertaald en uitgegeven, die zich, wat het O. T. betrof, aansloot bij den Lutherschen, door Van Liesveldt te Antwerpen uitgegeven, met eenige veranderingen naar den Geneefschen bijbel [2]). Sedert de Synode van Emden in 1571 hadden de Gereformeerde kerken steeds op eene betere vertaling aangedrongen en daarvoor waren dan ook onderscheidene mannen, als Marnix van St. Aldegonde, Wernerus Helmichius en Arnoldus Cornelii benoemd geweest, maar hun arbeid was telkens afgebroken [3]).

Ook op de Dordtsche Synode werd na „een buitengewoon en plechtig gebed" van Bogerman in de zesde zitting de vraag aan de orde gesteld, om den bijbel uit de oorspronkelijke talen in de Nederlandsche over te zetten, „dewijl de kerken hier te lande tot nu toe zulk eene nauwkeurige translatie misten en eene moesten gebruiken, die als eene slechte vertaling van een Duitschen tekst zeer vitieus was" [4]), Eenstemmig oordeelde de Synode, dat dit werk „om de eindelooze fouten, waarvan de oude vertaling wemelt, absoluut noodzakelijk was [5]) maar tevens achtte zij het raadzaam,

---

officieelen tekst, die namens de Syn. v. Dordr. vastgesteld is, in overeenstemming gebracht en met de noodige aanteekeningen voorzien.

[1]) *Acta,* Sess. XIII.

[2]) I. le Long, *Boekzaal der Nederduytsche Bijbels*, Amsterdam, 1732, blz. 717—719.

[3]) J. Hania, Pzn., *a. w.*, blz. 278—298; de Lind v. Wijngaarden, *a. w.*, blz. 84.

[4]) *Acta authentica*, Sess. VI: „Post solennes atque extraordinarias à D. Praeside conceptas preces, deliberatum fuit de Translatione Bibliorum ex linguis originalibus in linguam Belgicam, quandoquidem Ecclesiae Belgicae accuratâ ejusmodi Translatione hactenus caruerunt, utanturque versione Belgicâ admodum vitiosâ, ex quadam germanicâ olim male expressâ."

[5]) *Acta authentica*, Sess. VIII: „Judicatum, versionem accuratiorem ....

tot vermijding van „de ergernisse uijt al te groote veranderinge", uit de gangbare vertaling bij te houden, wat met de waarheid en de zuiverheid der Nederlandsche taal bestaanbaar was. Tevens sprak zij uit, dat men zich bij dezen arbeid ook wel moest bedienen van de beste vertalingen, uitleggingen en woordenboeken, die er bestonden.

Voor de vertaling stelde zij eenige regelen vast; o. a. ééne zeer gewichtige voor de manier van vertalen. Men kon daarbij namelijk twee wegen volgen. Of de h. Schrift occidenteeren of oostersch laten blijven. De Synode koos zeer zeker terecht het laatste. Zij besloot, dat de vertalers wat „de manieren van spreken" betreft, zooveel mogelijk de oorspronkelijke talen zouden weergeven. Voorts zouden zij alle invoeging, om den zin te verduidelijken, door haakjes kenbaar maken; boven ieder boek en hoofdstuk eene korte inhoudsopgave stellen; aan den kant de gelijkluidende plaatsen aangeven en van duistere plaatsen eene korte verklaring geven [1]); als van God in den tweeden persoon werd gesproken, niet *du* maar *ghij* gebruiken en het woord Jehova door HEERE vertalen [2]). De apocryphe boeken des O. T., hoewel men meerendeels wenschte, dat zij nooit aan de heilige Schrift zouden toegevoegd geweest zijn, zou men om sommigen buitenlanders geen aanstoot te geven, wel niet weglaten, maar zij behoefden niet met zooveel zorgvuldigheid vertaald te worden en zouden ook door eene behoorlijke tusschenruimte van de canonieke boeken gescheiden en als menschelijke boeken aangegeven en met „mindere letteren" gedrukt worden [3]). Voorts vond de Synode goed, drie vertalers voor het O. T., drie voor het N. T. en de apocryphen, met hunne secundi te benoemen. Deze zes vertalers moesten gedurende dat werk van alle andere bedieningen ontslagen zijn en in eene van de vermaardste academiesteden het werk verrichten. Ook zou uit elke provincie één reviseur der te maken vertaling voor het O. en één voor het N. T. aangewezen worden. Men zou den Staten-Generaal vragen dit „heyligh

---

plane necessariam ob infinita, quibus vetus haec versio scatet, menda." Sixtus Amama, de Franeker professor in het Hebreeuwsch, schreef later aan Hommius van de oude vertaling: „Inter omnes omnium nationum versiones nullam esse, quae tanto distet ab Hebraïca veritate, ac haec nostra." De Lind v. Wijngaarden, *a. w.*, blz. 83 [3]).

[1]) *Acta,* Sess. VIII. Zie Kist en Royaards, *Arch. voor K. Gesch.*, Dl V, blz. 86, 87.

[2]) *Acta,* Sess. XII.

[3]) Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, V, blz. 98.

werck" te bevorderen en voor de kosten zorg te dragen. In vier jaar, dacht de Synode, zou men kunnen gereed zijn; drie maand na het sluiten harer zittingen zou de arbeid moeten begonnen worden [1]). Ten slotte werden aangewezen als vertalers voor het O. T., J. Bogerman, G. Baudartius en G. Bucerus en als hunne secundi A. Thysius, J. Rolandus en H. Faukelius. Voor het N. T., J. Rolandus, H. Faukelius, P. Cornelii en als hunne secundi F. Hommius, A. Walaeus en J. Hoingius [2]). Ook werd Hommius, zooals ik reeds vermeldde, benoemd onder de reviseurs van het N. T.

Tegen het sluiten der synodale zittingen werd eene deputatie benoemd, waar ook Hommius bij was, die onder meer den Staten-Generaal moest vragen dit besluit te approbeeren; goed te spreken voor de enorme kosten aan de uitvoering verbonden en hun invloed aan te wenden, opdat de aangewezen vertalers door de kerken, waarin zij dienden, tot dit werk zouden afgestaan worden [3]), hetwelk zij den 30sten Mei gedaan hebben [4]) en in de 178ste zitting werden Polyander, Hommius, H. Arnoldi en Rosaeus als deputaten benoemd, om onder meer bij de Staten steeds op de zaak der bijbelvertaling te blijven aanhouden [5]).

Maar in plaats van drie maanden verliepen er eenige jaren, eer met dit werk een aanvang gemaakt werd. Wel drongen Hommius c. s., ook op aansporen der Hollandsche Synoden, er gedurig op aan [6]), maar de Staten hadden er niet dadelijk ooren naar. Eindelijk kregen zij 11 Mei 1624 [7]) wel eene resolutie, maar ééne waar veel tegen was. Zij hield in, dat ieder der aangewezen personen voor zich zelf moest vertalen en dat zij dan om het half jaar bij elkander moesten komen, om hun werk onder elkander te vergelijken. Van die resolutie heeft Hommius toen aan Faukelius en andere vertalers bericht gegeven en hun geschreven, dat zij naar zijne meening

---

[1]) *Acta*, Sess. XI.

[2]) Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, V, blz. 141, 142.

[3]) *Postacta*, Sess. CLXXVII.

[4]) *Res. St.-Gen.*, 30 Mei 1619.

[5]) *Postacta*, Sess. CLXXVIII.

[6]) Zie Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 450 en de *Acta v. de Part. Syn. v. Gouda*, 1620, art. 80; van Rotterdam, 1621, art. 21; van Gorinchem, 1622, art. 5; van Den Briel, 1623, art. 3. N. Hinlopen, *Historie van de Nederl. overzettinge des Bijbels*, Leyden, MDCCLXXVII, blz. 84—88.

[7]) N. Hinlopen, *a. w.*, blz. 89 zegt „den 11^{den} van Grasmaand", maar blijkens de resolutien der St.-Generaal en een brief van Hommius in de volgende noot aangehaald, moet het wezen 11 Mei.

vóór den winter moesten samenkomen, om over de beginselen te „confereren" [1]).

Eerst 22 en 23 Mei 1625 echter heeft die vergadering te 's Gravenhage plaats gehad. Aanwezig waren Bogerman, Bucerus en Baudartius; Walaeus [2]), Rolandus en Hommius [3]) met Polyander en Rosaeus als deputaten ad hoc van de Dordtsche Synode. Groot bezwaar hadden allen tegen de naleving der laatste resolutie der Staten-Generaal, hetwelk zij den deputaten der Synode opdroegen ter kennis der Staten te brengen en hun dan meteen te verzoeken, dat zij het werkplan, door de Synode ontworpen, wilden goedkeuren, waarbij voor Bogerman, Baudart, Bucerus en Rolandus vrijstelling moest gevraagd worden van den dienst in hunne kerken. Hieraan hebben de deputaten voldaan en 18 Juli 1625 kregen zij op hun verzoek eene gunstige resolutie van de Staten, waarbij Leiden als de plaats van samenkomst voor de vertalers werd aangewezen [4]).

Bogerman, Baudart en Bucerus zijn daarop in 1626 te Leiden aan 't werk getogen. Ieder voor zich waren ook Hommius, Walaeus en Rolandus wel bezig [5]), maar gezamenlijken arbeid konden de laatsten nog niet leveren, daar Rolandus eerst einde 1627 of begin 1628 te Leiden aankwam [6]). Na zijne aankomst hebben de vertalers van beide Testamenten besloten, dat zij eenzelfde taal zouden schrijven, waarvoor zij in vergaderingen, die meer dan twee maanden in beslag genomen hebben, de regelen hebben vastgesteld [7]), die van hunne groote taalkennis bewijs geven. Daarop hebben de

---

[1]) Hij deed dit in een brief van 15 Mei 1624. Deze brief is te vinden in de bibliotheek der Leidsche universiteit. Ik nam hem op in Bijlage M.

[2]) Walaeus was als plaatsvervanger van Faukelius ingevallen, die 9 Mei 1625 was gestorven. Kist en Royaards, *Nederl. Arch. v. K. Gesch.*, Dl IV, blz. 241.

[3]) Hommius trad in de plaats van P. Cornelii, die reeds in 1619 gestorven was. Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl V, blz. 146.

[4]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 91—94 en *O. A. d. N. H. K.*, I, 8, 6.

[5]) Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl V, blz. 135, 136. Hommius zal waarschijnlijk van 1624 af met voorbereidenden arbeid begonnen zijn. Althans in den in noot [1]) vermelden brief van hem aan Faukelius schreef hij: „Ick sal mijn beste beginnen te doen, so veel als mijne occupacien en capaciteyt sullen toelaten."

[6]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 105.

[7]) Men vindt deze bij Hinlopen, *a. w.*, Bijlagen, blz. 77—116. Uit de eerste bladzijde van deze taalregels blijkt tevens, dat de vertalers met het stellen daarvan niet begonnen zijn 27 Juli, zooals Hinlopen zegt op blz. 107, maar 27 Juni (7 Juli) 1628.

vertalers van het N. T. hunne wijze van werken bepaald. In afwijking met die des O. T. besloten zij, dat elk hunner boek voor boek vertalen en daarbij kantteekeningen maken zou; dit werk zouden zij dan nauwkeurig met elkander vergelijken en dan gezamenlijk de lezing vaststellen [1]).

Einde 1628 waren zij, op die wijze werkende, met het Evangelie van Mattheus klaar en boden zij dit den Staten-Generaal aan, die daarop voor ieder hunner als jaarwedde *f* 600 vaststelden, terwijl hunne gewone diensttraktementen bleven doorgaan. Voor het laten vervaardigen van afschriften of afdrukken kregen zij ieder *f* 200. Bovendien ontving elk *f* 500 voor den voorloopigen arbeid, tehuis verricht [2]).

Vermoedelijk hebben er geruchten gegaan, dat zij nu juist niet alle zeilen bijzett'en, ten minste op de Particuliere Synode van Leiden in Juli 1629 vond Walaeus noodig te zeggen, dat „de translatie van het N. T. anderhalf jaer later was aangevangen dan die des O. T., waarom de progressus soo groot niet kon zijn;.... doch dat deselve Translateurs des N. T. tegen alle suspicien van nalaticheyt hare conscientien queten.... en hadden alrede volbracht het Eūangelium Matthaei, Marci ende een merckelyck gedeelte in het Eūangelio Lucae" [3]). In September 1631 waren zij ieder voor zich ongeveer tot den tweeden brief aan de Corinthen en met den gemeenschappelijken arbeid tot de Handelingen der Apostelen genaderd [4]). Begin Juni 1632 waren zij met de vertaling gekomen „tot de cleyne epistelen der H. Apostelen", maar toen was Rolandus hun reeds door den dood ontvallen en vroegen Walaeus en Hommius aan de Staten-Generaal, of zij nu den secundus van Rolandus, Hoingius van Harderwijk, moesten oproepen of samen

---

[1]) Van hen en hun arbeid spreekt de schrijver van het *Vita Walaei* aldus: „De judicio Walaeus et Rolandus contendebant, ille promptior, hic tardior, sed Graecae linguae et Theologiae peritior Walaeus apparebat. At Hommius insignis quoque, in scribendo, distinguendoque eo accuratior erat. Hi magno animo, indefesso studio, Bibliorum versionem aggressi fuere. Egerunt autem hoc ut ex ipsis fontibus novam plane versionem darent, acccuratam et quantum permittere linguae genius posset de verbo ad verbum. Imo ubi in fonte vox aliqua variam admittere significationem videretur, Belgicam illi similem conati sunt substituere ne ulli parti addicti viderentur, aut ullis praejudicium adferre."

[2]) Rolandus kreeg daarenboven nog *f* 300 voor huishuur. Hetzelfde genoten ook de vertalers van het O. T. Hinlopen *a. w.*, blz. 98, 99, 112. Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl V, blz. 170.

[3]) *Acta* dier Synode, art. 28.

[4]) Ik maak dit op uit vergelijking van Hinlopen, *a. w.*, blz. 114, 119, 120 en *Acta d. Synode van Schiedam*, 1631, art. 3.

met het werk doorgaan [1]). Op verzoek van de Staten [2]) en de Hollandsche Synoden [3]) is toen het laatste geschied.

Zij gingen met den tekst op dezelfde wijze voort, maar om het werk te bespoedigen, verdeelden zij het overige deel van den arbeid aldus, dat de kantteekeningen, die tot Hand. VIII gemeenschappelijk werk zijn van de drie vertalers, op Hand. XV—XXII, Galaten, Philippensen, 2 Timotheus, Titus, Philemon, Jacobus, 2 Petrus, de 3 brieven van Johannes en den brief van Judas door Hommius gemaakt werden. Ook werden door hem het register en de gelijkluidende plaatsen bij het N. T. geleverd en van de Apocryphen vertaalde hij het eerste gedeelte van Jezus Sirach, de Aanhangselen aan Daniel, het Gebed van Manasse en het derde boek der Maccabeeën. Al het andere nam Walaeus op zich [4]).

Met grooten ijver werkten beiden aan de nu zooveel zwaardere taak voort. Zelfs zoo, dat zij ook „des Saturdachs besoigneerden", zooals op de Synode van Den Briel in 1633 gerapporteerd werd. Tijdens deze Synode waren de Handelingen der Apostelen en de Romeinen afgedrukt en voor de revisoren gereed. Vertaald hadden

---

[1]) *Res. St.-Gen.*, 22 Juni 1632. Hiermede wordt Heringa's beweren, dat Rolandus in 1632 en niet, zooals Hinlopen geschreven had, in 1631 gestorven is, bevestigd. Maar tevens blijkt er uit, dat èn Hinlopen, *a. w.*, blz. 119 èn Heringa in Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl V, blz. 146 foutief zeggen, dat Hoingius toen reeds gestorven was. Volgens V. d. Aa, *a. w.*, i, v. „Hoingius (Jodocus)" stierf hij eerst 19 Juni 1637. Overigens schrijft V. d. Aa de fout van Hinlopen en Heringa over.

[2]) *Res. St.-Gen.*, 22 Juni 1632.

[3]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 123. Deze schrijver veronderstelt, dat destijds door Cats en Pauw het verzoek aan D. Heinsius gericht is, om aan de vertaling mede te werken, hetwelk door hem geweigerd werd. Zie zijn werk blz. 119. Het komt mij wel wat vreemd voor, daar de door de Synode aangewezen secundus nog in leven was. Wel is in 1632 door de St. Gen. besloten, daar zij vernamen, dat Heinsius ook bezig was eenige annotatien te maken op het N. T., „die souden mogen differeren met de translatie", met hem en de „translateurs" te spreken en hen bij elkander te brengen, om „d'een des anders consideratien" te hooren. *Res. St. Gen.*, 2 October 1632. En 16 Sept. 1634 vonden de Staten van Holland goed aan Heinsius te vragen, of hij „sijne observantie op de oversettinge van het nieuwe Testament mondeling of bij geschrifte met de Reviseurs wilde communiceren." *Res. St. v. H.*, 16 Sept. 1634. Maar of dit geschied is, weet ik niet.

[4]) De Lind v. Wijngaarden, *a. w.*, blz. 86 en 87 [1]). Kist en Royaards, *N. Arch. v. K. Gesch.*, Dl VIII, blz. 46, 47. Zie ook aldaar blz. 49—52 wat Borsius zegt van het wel wat boven mate verheffen van Walaeus ten koste van Hommius, dat door den schrijver van het *Vita Walaei* is gedaan.

zij in September van dat jaar tot I Petr [1]). In 1634 kregen de reviseurs de afgedrukte stukken tot aan de Colossensen; het overige is hun niet gezonden geworden [2]). Spoedig daarop zijn Hommius en Walaeus klaar gekomen, want 11 September 1634 werden door de Staten de reviseurs tegen den 1sten November te Leiden saamgeroepen [3]).

De revisie des O. T. was reeds afgeloopen. [4]) Thans zou die van het N. T. aanvangen. Daartoe kwamen in 't begin van November te Leiden uit Z.Holland H. A. v. d. Linde; uit N.Holland G. Nieuhusius; uit Zeeland C. Dematius; uit Utrecht G. à Renesse; uit Overijsel C. Sibelius. Deels waren zij nog door de Dordtsche Synode, deels volgens hare bepaling door de Provinciale Synoden benoemd [5]). H. Alting uit Groningen; B. Fullenius uit Friesland en S. Damman uit Gelderland ontbraken nog, waarom de reviseurs goed vonden door Hommius en Walaeus, die naar den wil der Staten bij de revisie tegenwoordig moesten zijn; dezelfde rechten hadden als de reviseurs en met genoegen door hen toegelaten werden, den Staten-Generaal te vragen, hoe zij nu moesten handelen. Zij bepaalden, dat niettegenstaande de afwezigheid der drie genoemden, toch met de revisie een aanvang moest gemaakt worden en zoo werd 16 November 1634 de eerste vergadering ten huize van Walaeus gehouden [6]). Hem koos men tot voorzitter; V. d. Linde tot vicevoorzitter; Hommius tot scriba en Sibelius tot vice-scriba, die dan ook meermalen Hommius' plaats heeft ingenomen [7])

---

[1]) *Acta der Brielsche Synode*, 1633, art. 2. Hinlopen, *a. w.*, blz. 135.

[2]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 136, 137, vermoedt, dat alleen de Apocryphen niet aan de revisoren gezonden zijn. Caspar Sibelius, één der revisoren, zegt echter in zijne aanteekeningen over de revisie: „Interpretatio reliquae partis Novi Testamenti ab Epistola Pauli ad Colossenses usque ad finem et librorum Apocryphorum, quae demum nobis in recognitione occupatis, Lugduni Batavorum in manus pervenit." Dit citaat is te vinden in het reeds op blz. 281 aangehaalde handschrift van Sibelius, getiteld: *De curriculo totius vitae et peregrationis suae historica narratio.*" Pars Sec. pag. 145. Het handschrift, dat met nog verscheidene andere van Sibelius berust in de Athenaeum-bibliotheek van Deventer, werd mij welwillend ten gebruike gezonden. Zie over Sibelius, *Godgeleerde bijdragen*, 1849, blz. 488 v.v.

[3]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 137.

[4]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 154, 155.

[5]) *Acta*, Sess. X en XIII.

[6]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 156—158 en Bijlagen, blz. 124.

[7]) Het aangehaalde *De curriculo vitae C. Sibelii*, Pars Sec., pag. 140 zegt: „In scribam (electus) est Festus Hommius, cui in casu eodem (necessario) Casparus Sibelius surrogabatur: qui vices ejus saepius supplevit." Notulen zijn er door den scriba niet gehouden. Renesse heeft op verzoek der Synode van Utrecht in 1643 de geschiedenis er van

De reviseurs kwamen overeen de zittingen, die steeds met gebed geopend werden, te houden 's morgens van 9—11½; 's middags van 2½—5 uur. Later werden beide met een half uur verlengd. Boete werd gesteld op het te laat komen en wegblijven zonder wettige redenen. Brieven werden geschreven, om de overkomst van de drie nog afwezigen te bespoedigen [1]). Voorts werd gesproken over het opmaken van een nauwkeurigen bladwijzer op het N. T., wat na de revisie voor de vertalers werd overgelaten, waar echter niet van schijnt gekomen te zijn [2]); over het stellen van eene voorrede, dat later door Hommius is gedaan [3]). Ook werd voorgesteld het exemplaar van het N. T., waarin de door het college van reviseurs goedgekeurde veranderingen straks zouden zijn opgenomen, het autographon, door allen te laten onderteekenen [4]). Daarop werden in eenige zittingen de taalregels overwogen, gelijk die door de vertalers vastgesteld en daarna door de reviseurs des O. T. overgezien en hier en daar veranderd waren. Zij werden nu met enkele wijzigingen goedgekeurd en voorts werden nog eenige bepalingen gemaakt, waaraan de reviseurs zich zouden houden [5]). O. a. deze, dat zij als Griekschen tekst zouden nemen dien van Beza—Stephanus van 1588. [6])

---

opgesteld. Zie Hinlopen, *a. w.*, blz. 158 en Bijlagen, blz. 121—147 en Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.* Dl V, blz. 151—162.

[1]) Alting kwam het eerst. Fullenius in het begin van Februari, Damman eerst 14 Mei 1635. Hinlopen, *a. w.*, blz. 164; Bijlagen, blz. 143.

[2]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 159, 160, 178.

[3]) Hinlopen, *a. w.*, Bijlagen, blz. 126, waar staat: „De generali praefatione ad Novum Testamentum, quam post nostrum discessum compendiose et perspicue D. D. Festus Hommius exhibuit, ut ibi videre est.” Hier zal denk ik, mede bedoeld zijn de inhoudsopgave des N. Testaments.

[4]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 159 zegt, dat dit niet geschied is. Maar Sibelius in het reeds aangehaalde handschrift, Pars Sec., pag. 161 zegt uitdrukkelijk het tegendeel, namelijk: „Sicque integra revisio versionis Novi Testamenti per divinam gratiam et benedictionem perfecta; quam manuum suarum subscriptione Revisores singuli, demto Bernardo Fullenio domum revocato, confirmarunt atque obsignarunt,” en pag. 330: „Fateor me Autographum authenticae revisionis interpretationis Testamenti manus meae subscriptione unà cum reliquis Revisoribus approbasse atque obsignasse...” Onder den foliant, die thans als „het autographum van het Nieuwe Testament” in het *O. A. d. N. H. K.*, I, 18, V, bewaard wordt, worden geene namen van onderteekenaars gevonden.

[5]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 160 en Bijlagen, blz. 128—142. Zie ook Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl V, blz. 151—162. De Commentariolus van à Renesse kan op dit punt ook aangevuld worden met aanteekeningen omtrent de orthografie, die Sibelius in zijn handschrift, Pars Sec., pag. 142 vv., achterliet.

[6]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 135. Of dit ook bij de vertaling geschied is,

Toen begon de eigenlijke revisie, waarvoor door de Staten *f* 4 per dag aan elken reviseur werd toegelegd, met aftrek voor Hommius en Walaeus van de *f* 600 per jaar, die zij als vertalers hadden genoten [1]). Men nam daarbij één der gemaakte afdrukken van het N. T., dat met wit papier doorschoten was en daarop had de scriba Hommius aan te teekenen, al de veranderingen en verbeteringen, die zoowel in de kantteekeningen als in den tekst door het college der reviseurs gemaakt werden, naar welk autographon dan voorts de druk van het N. T. zou moeten plaats hebben [2]). Ook andere revisoren hadden een exemplaar voor zich, waarin zij voor zichzelven de aangenomen veranderingen aanteekenden [3]). Was Hommius afwezig, dan nam op last van het college Sibelius zijn werk over. Hij bleef dan echter de aanteekeningen stellen in zijn eigen exemplaar en Hommius had ze later daaruit in 't officieele over te nemen [4]).

Het schijnt wel, dat de reviseurs nog al aanmerkingen hadden op den arbeid der vertalers, wat hun niet altijd even aangenaam was en ook, dat Hommius niet meer zoo vaardig was in het voeren van de pen als vroeger wel. Althans C. Sibelius schreef later, „dat er zoovele en zooveel malen, in de verschillende hoofdstukken, woorden, zinnen en plaatsen der Schrift door de vertalers geciteerd, veranderd, omgezet en verbeterd werden, dat de scriba door de verschillende veranderingen en correcties overstelpt en in verwarring gebracht, ze nauwelijks kon bijhouden en invullen, voornamelijk omdat hij hoogbejaard, verzwakt en door langdurigen arbeid in zijne kracht gebroken was", en „dat het hem wellicht somwijlen bezwaarlijk en lastig voorkwam, als door

---

kan niet met zekerheid uitgemaakt worden. Hinlopen, *a. w.*, blz. 111, 112, vermoedt van wel. In *De Gids*, 1846, II, blz. 95 [1]), wordt het weêrsproken.

[1]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 163, 164.

[2]) *O. A. d. N. H. K.*, I, 8, 32.

[3]) Wij weten dit niet alleen van V. d. Linde, uit Hinlopen, *a. w.*, blz. 163, en van Sibelius, maar door Sibelius ook van Carolus de Maets. Hij schrijft namelijk in zijn *De curriculo vitae*, Pars Sec. pag. 327, 328: „(Carolus Dematius) testatur, Apographum meum (Sibelii) cum suo Apographo in plerisque concordare." Waarschijnlijk heeft elk van de reviseurs voor zich gehad het exemplaar, dat hem toegezonden was en door hem tehuis reeds was nagezien.

[4]) *De curriculo vitae C. Sibelii*, Pars Sec. pag. 225: „Ego saepius ex decreto totius collegii D. Scribae absentis vices subii et supplevi; fieri autem potest, ut quae à me in meo exemplari Dominorum Revisorum sessu, mutata et correcta erant, D. Scriba in descriptione aliquando praeterierit et omiserit."

de reviseurs veranderd werd, wat door hem uit het Grieksch vertaald of op den kant aangeteekend was, zoodat hij dan zwijgend en in gedachten verzonken, vergat te verbeteren wat hij moest verbeteren" [1]). Volgens den schrijver van het *Vita Walaei* zouden deze veranderingen niet zooveel geweest zijn en meest geloopen hebben over de kantteekeningen, het schrijven van éénzelfde taal en het weergeven van éénzelfden zin telkens met dezelfde woorden [2]).

Met ijver en trouw bleven deze moedige mannen aan den arbeid, zelfs ook toen eene schrikkelijke pest om hen heen woedde, die, naar sommigen willen, alleen in Leiden bij de 20,000 slachtoffers wegraapte, doch waarvoor God in Zijne goedertierenheid hen allen bewaarde [3]). 31 Aug. 1635 waren zij met het N. T. klaar en „brachten zij Gode hunnen dank, die den heiligen arbeid zijner knechten had gezegend en in en door hen dit goede werk had begonnen en voleindigd" [4]).

Thans restte nog de herziening der Apocryphen. Daarmede begonnen zij 6 September, maar om het woeden der pest en de begeerte der Staten, die op spoed aandrongen, zijn zij, immers ook in overeenstemming met het besluit der Dordtsche Synode,

---

[1]) *De curriculo vitae C. Sibelii*, Pars Sec. pag. 224: „Quia tot totiesque in singulis capitibus verba, phrasis, res ac loca Scripturae ab Interpretibus citata, mutata, transposita et correcta sunt, ut D. Scriba variis mutationibus et correctionibus obrutus atque distractus, singulas vix assequi et emendare potuerit; praesertim quum aetate esset affectâ, gravi et effoeta, viribusque ex diuturnis laboribus fractus. Quia forsan D. Scibae grave, difficile et molestum nonnunquam videri potuit, si ea à Revisoribus mutarentur, quae ab ipso vel ex Graeco versa, vel in margine annotata fuerant, ut in tacitis attentisque cogitationibus defixus, corrigere corrigenda oblitus sit."

[2]) Hij zegt: „Multo minus tamen in versione N. T. quam in versione V. T. mutatum invenitur. Et vix ad singula capita duo triave vocabula; quorum multo major pars erat ut communi lingua Belgica versio ederetur; .... Mutationis quoque non parva pars fuit, quod eandem Phrasin, eodem sensu prolatam, ubivis iisdem verbis voluerunt exprimere... Notae Marginales sunt adauctae plusculum et nonnihil immutatae."

[3]) Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl V, blz. 166. Sibelius in zijn handschrift, Pars Sec.. pag. 165 schrijft: „Eâ ipsâ, quâ Lugduno Batavorum discessi hebdomade, octo, inquam, illorum dierum spatio, humo, ut rumore intellexi, mandati fuerunt mille quingenti urbis plus minusve incolae."

[4]) *De curriculo vitae C. Sibelii*, Pars Sec., pag. 161: „Pro singulari hoc maximoque beneficio debitae Deo gratiae actae, qui sanctis servorum suorum laboribus benedixit, opusque hoc bonum in ipsis ac per ipsos coepit et perfecit."

hier licht over heengegaan [1]), zoodat zij 18 (28) September zich in twee colleges splitsten; het eene bestaande uit Walaeus, V. d. Linde, Nyenhuysen, de Maets et Sibelius; het andere uit Hommius, Damman, à Renesse en Alting, en deze commissies hebben, wat toen nog over was, door het lot onder elkander verdeeld. 10 October was het werk geheel afgeloopen en gingen de revisoren in opgewekte stemming en onder betuiging van broederlijke liefde en wederkeerige genegenheid uiteen [2]).

De Staten betaalden hun *f* 4 per dag uit tot het einde der maand; bestemden voor praeses en scriba ieder nog *f* 150; voor elk der reviseurs nog *f* 300 en gaven aan hen, die naar elders moesten trekken, ieder *f* 100 reisgeld [3]).

Na de vertaling en de revisie kwam nog het drukken en uitgeven van den nieuwen bijbel en ook daarbij is Hommius gedurig betrokken geweest.

De Staten-Generaal hadden aan de vertalers van het O. en N. T. octrooi verleend tot het uitgeven van den bijbel voor vijftien jaren [4]) en die hadden toen over den druk met verschillende uitgevers onderhandelingen aangeknoopt [5]), waaraan een einde gemaakt werd, doordat de vertalers des O. T. in 1635 en die des N. T. in 1636 hun octrooi afstonden aan de Leidsche burgemeesters tegen

---

[1]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 165.

[2]) *De curriculo vitae C. Sibelii*, Pars Sec., pag. 164, 165: „Initium factum fuit recognitionis librorum Apocryphorum die 27 Augusti (6 Sept.). Verum enimvero quum pestis ingenti plurimorum millium hominum clade invalesceret, atrociterque grassaretur, ac opus revisionis accelerandum esset, graviter vehementerque urgentibus et magnopere desiderantibus ejus absolutionem atque perfectionem Celsis et Praepotentibus D.D. Ordinibus Generalibus, Revisores duo Collegia instituerunt ac reliquas operas et labores revisionis librorum Apocryphorum aequaliter inter se 18 (28) die Septembris, sorte adhibita, partiti sunt. In collegium unum cooptati Antonius Walaeus, S.S. Theologiae Doctor, Praeses, Henricus Arnoldi van der Linden, Wilhelmus Nyenhuysen, Carolus Dematius et Casparus Sibelius, qui Actuarium egit. Alterum Collegium fecerunt Festus Hommius, S.S. Theologiae Doctor, Scriba, Sebastianus Dammanus, Ludovicus Renesse, Henricus Altingius, S.S. Theologiae Doctor. Revisioni integrae Interpretationis Novi Testamenti et librorum Apocryphorum finis, per divinam benedictionem impositus fuit anno 1635, 30 Septemb. (10 Octobris. Tandem nomine Dei invocato debitisque ei gratiis actis, conventus cum singularis laetitiae ac fraternae dilectionis et mutuae benevolentiae testificatione solutus est.”

[3]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 166.

[4]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 129, 130, 148, 149.

[5]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 150.

betaling van *f* 1500 aan een ieder hunner personen [1]). De burgemeesters hebben toen het octrooi aan de weduwe van Wouw gegeven met dien verstande, dat de druk te Leiden zou geschieden door P. A. van Ravesteyn, die daartoe van Amsterdam naar Leiden moest verhuizen [2]). Daarop is in 1635 de druk van het O. T. begonnen [3]) en hiermede was men althans in Augustus 1636 klaar [4]).

Met het drukken van het N. T., waarvoor het corrigeerwerk meest door Walaeus en Hommius gedaan werd [5]), was men in September van 1636 gekomen tot den 2den brief aan de Corinthen [6]). Toch hield het nog tot Juni 1637 aan — men bedenke, dat er dadelijk twee uitgaven in folio kwamen, ééne met en ééne zonder aanteekeningen en nog een N. T. in octavo — eer men met alles geheel klaar was [7]). De correctors hebben toen de authentieke copieën verzameld en in eene kist geborgen, waarvan Hommius den sleutel bewaarde [8]).

Aan de kwestie, die toen nog bestond, namelijk op wier naam de bijbel zou uitkomen, op dien der kerk of der Staten, maakten de

---

[1]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 169 en 172.

[2]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 172.

[3]) *Acta van de Synode van Woerden*, 24 Juli—3 Aug. 1635, art. 2. In dit artikel staat ook, dat de eerste correctie geschiedde door den drukker; de tweede door Baudartius; de derde door Bogerman.

[4]) In de *Acta van de Synode van Leerdam*, 25 Aug.—4 Sept. 1636, art. 2, staat: „Van het drucken van de overgesette bijbels is de Synodus bericht, dat het Oude Testament is gedruckt."

[5]) Sibelius in zijn handschrift, Pars Sec., pag. 233 noemt Walaeus en Hommius, als „editionis Novi Testamenti novae Belgicae primarii correctores," en pag. 327, 328 noemt hij Walaeus „primarius director et corrector primae editionis Novi Testamenti." P. Cabeljau en J. Stermont, die in 1663 benoemd waren, om de autographa van de nieuwe overzetting na te zien en aaneen te hechten, zeggen in hun verhaal, dat Walaeus en Hommius „specialyck sijn versocht ende gecommitteert" om te zorgen, dat „de afdruckinge in alle getrouwicheyt mochte gestelt, gecorrigeert & volbracht werden." *O. A. d. N. H. K.*, I, 8, 38. De bewaarde proeven zijn dan ook door hen beiden gecorrigeerd. Zie *O. A. d. N. H. K.*, I, 18. Vermoedelijk zijn ook bij het N. T. de eerste proeven wel evenals bij het O. T. door den drukker nagezien.

[6]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 173.

[7]) *Vita Walaei.*

[8]) In 1641 had hij dien nog in zijn bezit, zooals gezegd wordt in de acta van de visitatie der autographa der Dordtsche Synode, in dat jaar gehouden. Na zijn dood is hij in handen gekomen van zijn opvolger als regent van het Staten-College, J. Revius. *O. A. d. N. H. K.*, I, 11. Over de geschiedenis der autographa en de plechtige visitatie daarvan om de drie jaren, zie men, behalve het reeds genoemde werk van Ravesteyn, ook Ypey en Dermout, *a. w.*, Dl II, blz. 378—380.

laatsten een einde door dit werk aan zich te trekken, waaraan de naam „Staten-Bijbel" zijn ontstaan dankt. De „acte van autorisatie", die vooraan in de bijbels zou staan, werd door hen vastgesteld.

Op den 17den September 1637 boden Andreas Rivetus, uit naam van Bogerman, Walaeus en Hommius, ook mede uit naam van Baudart, een exemplaar van de nieuwe uitgave, in paars fluweel gebonden en verguld op sneê, den Staten-Generaal aan, onder dankzegging voor „hunnen Christlijken iever en vaderlijke zorgen, in het uitvoeren van dit voor de kerken van Nederland noodig werk, betoond", waarop de vertalers ieder met *f* 150 door de Staten vereerd werden [1]).

In 1638 werden Hommius en Walaeus door de revisoren en de boekverkoopers er van verwittigd, dat men te Amsterdam den nieuwen bijbel ging nadrukken en ook probeerde, om dien uit te geven met verkorting en verandering der kantteekeningen. Met Thysius is hij toen naar den Haag geweest, om den Staten-Generaal te verzoeken, dit onwettig pogen der Amsterdammers te verhinderen, waarop dezen 21 Juli 1638 wel eene gunstige resolutie genomen hebben [2]), zonder dat echter het nadrukken daardoor gekeerd is [3]).

Zonder gebreken was de nieuwe vertaling waarlijk niet. C. Sibelius ontdekte al spoedig, door haar te vergelijken met het exemplaar, waarin hij gedurende de revisie met groote zorg de door het college van revisoren vastgestelde veranderingen had aangeteekend, dat er vele fouten waren ingeslopen. Of zij door de drukkers en zetters er in gebracht waren, òf in het autographon, door Hommius geschreven, stonden, dat wilde hij toen niet nieuwsgierig onderzoeken, maar hij ontveinsde het niet, dat ook in de authentieke

---

[1]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 174, 176, 177. In de bibliotheek van de Leidsche universiteit berust de brief, dien Hommius over deze aanbieding den 16den September aan Rivet zond. Ik nam dien op in Bijlage N. O. a. staat daarin: „Praemittimus autem hanc cistam offerendis exemplaribus repletam, quam rogamus ut R. T. domi tuae asservet in nostrum adventum." Er zaten dus behalve het éene exemplaar in paars fluweel gebonden nog meer in. Op dat recht van opdracht was men in die dagen — en waarlijk niet zonder reden — bizonder gesteld en ook de Heeren vertalers van beide Testamenten hadden bij het afstaan van hun octrooi aan de Leidsche burgemeesters wel gezorgd, dat hun dit recht in ruime mate verbleef. Hinlopen, *a. w.*, blz. 170, 171.

[2]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 185, 186 en Bijlagen, blz. 159, 160. E. J. W. Posthumus Meyjes, *Jacobus Revius, Zijn leven en werken*. Amsterdam, 1895. Bijlagen, blz. XLV, XLVI.

[3]) Le Long, *a. w.*, blz. 809.

copie hier en daar wel een fout kon gemaakt zijn [1]). „En dat bevreemde niemand", zegt hij. „Vooreerst, omdat de scriba nauwelijks al de veranderingen, die aangebracht werden, kon bijhouden; ten tweede, omdat de revisoren de vastgestelde mutaties (in het exemplaar van Hommius) niet hebben kunnen nazien wegens de groote haast, waarop de Staten-Generaal om het woeden der pest en tot vermindering der kosten aandrongen; ten derde, omdat ik meermalen, als Hommius afwezig was, zijn werk overnam en het wel mogelijk is, dat hij dan later verzuimde uit mijn exemplaar over te nemen, wat in dien tijd veranderd was en ten vierde, omdat hij het wellicht somwijlen minder aangenaam vond, als door de revisoren veranderd werd, wat hij vertaald had en zoodoende de correctie vergat" [2]).

Zoo zouden dus volgens Sibelius in meer dan één opzicht de gebreken van den ouderdom zich in den arbeid der revisie bij Hommius vertoond hebben en hij heeft zeker hierin niet geheel ongelijk gehad. Althans later bleek, dat het autographon werkelijk door heel wat fouten ontsierd was [3]). Walaeus en Hommius hebben de gegrondheid zijner aanmerkingen erkend, en bij een bezoek, dat hij hen in 1638 bracht, hem verzocht met zijne aangevangen vergelijking voorttegaan, hem belovende, dat zij, als God hen nog een weinig tijds liet leven, voor de verbetering van het N. T. zóó zouden waken, dat alle fouten daaruit verdwenen [4]). Ook heeft

---

[1]) *De curriculo vitae C. Sibelii*, Pars Sec. pag. 224: „Num ex ipso Autographo Novi Testamenti à D.D. Festo Hommio, Collegii Revisorum Scribâ, conscripto an inscitia et negligentia typothetarum et correctorum errata illa irrepserint, interim curiose tunc inquirere nolui. Quamvis non diffitear, fieri potuisse ut in ipso quoque autographo alicubi erratum sit."

[2]) Deze eerste, vierde en derde reden zijn hiervóór op pag. 326, noot [1]) en pag. 325, noot [4]) reeds aangehaald. De tweede geeft Sibelius, *t. a. p.*, pag. 225 aldus aan: „Quia ea quae.... in nova N. T. revisione mutata erant, Revisores recognoscere non potuerunt, propter nimiam festinationem, quam Illustrissimi et Potentissimi D.D. Ordines Generales, ob pestem Leydae vehementer grassantem et sumptuum immunitionem, saepe serioque urgebant et mandabant."

[3]) Hinlopen, *a. w.*, blz. 198.

[4]) *De curriculo vitae C. Sibelii*, Pars Sec. pag. 233—237: „Anno 1638. Vicesimo quinto die Aprilis cum Rev. et Clar[is] Antonio Walaeo et Festo Hommio de mendorum typographicorum, quae scripserant, varietate et multitudine collocutus fui.... ac fraterne me rogarunt serioque hortati fuerunt, ut propositum pium premerem, collationem continuarem atque ad finem perductam cum ipsis communicarem. Promiserunt, velle se, si sibi Deus parvam exigui temporis usuram ad vivendum dederit, correctioni novae N. T. editionis ita invigilare, ut menda omnia tollantur."

Hommius zelf aan van Ravesteyn en Ilpendam geraden, het N. T. naar het verbeterd exemplaar van Sibelius uit te geven [1]), wat dan ook in 1640 is geschied [2]), en toen de N.- en Z.-Hollandsche Synoden van 1640 en 1641 maatregelen namen, om die uitgave te onderdrukken, heeft hij met Polyander en Trigland aan Ravesteyn verklaard, dat „zij nergens afwijkt van den zin en inhoud der authentieke overzetting, gesteld en overzien door het volle college der Revisoren, maar daarmede zeer wel overeenkomt" [3]), met welke verklaring hij wel zeer voorzichtig — zeker om de eerste uitgave van 1637 niet in discrediet te brengen — maar dan toch feitelijk Sibelius' verbeteringen heeft goedgekeurd.

Maar ook behalve wat de drukfouten betreft, waarvan de tweede druk, in 1657 insgelijks bij Ravesteyn uitgekomen [4]), vrijwel gezuiverd was, zullen wij aan de Staten-vertaling geene volmaaktheid toeschrijven. Al ging ook over haar in bizonderen zin de leiding des Heiligen Geestes [5]), een absoluut gezag mag haar niet toegekend worden. Èn in het weergeven van den zin van den oorspronkelijken tekst èn in de kantteekeningen hebben de vertalers feilen gemaakt. Deze erkentenis neemt echter het feit niet weg, dat zij tot nu toe, ook om hare wetenschappelijke waarde, door allerlei geleerden terecht en om het zeerst geprezen is [6]), welken lof ik dies ook voor Hommius als een der vertalers rechtmatig mag opeischen. Dr. G. Vissering gaf nog in deze eeuw aan het N. T. den lof van „bewerkt te zijn met groote vlijt en zorg-

---

[1]) *De curriculo vitae C. Sibelii*, Pars Sec., pag. 253—255: „Hommius suasor atque impulsor typographis extitit, ut exemplaris à me correcti ac à mendis purgati aequis et utrimque tolerabilibus conditionibus, me assentiente et approbante, usurâ fruantur, quod à me petierunt et impetrarunt."

[2]) Le Long, *a. w.*, blz. 812.

[3]) *De curriculo vitae C. Sibelii*, Pars Sec. pag. 324—330: „Declaramus ergo, nos supradictum apographum recognovisse ac deprehendisse nullibi illud a sensu et argumento seu tenore authenticae interpretationis, a pleno Revisorum collegio, recognitae recedere, sed optime cum ea convenire.

Actum Leydae, octavo die Septembris 1641:

Subsignatum erat
Joh. Polyander à Kerckhove.
Jacobus Triglandius.
Festus Hommius."

[4]) Le Long, *a. w.*, blz. 820.

[5]) Dr. A. Kuyper, *de Hedendaagsche Schriftcritiek*, Amsterdam, 1881, blz. 39.

[6]) Zie o. a. Le Long, *a. w.*, blz. 847—856 en G. J. Vos Azn., *De nieuwe Synodale Bijbelvertaling*, Utrecht, 1870, blz. 17 en de daar aangehaalde schrijvers.

vuldigheid, met grondige en gezonde kennis ter taal, zonder het inleggen van eene eigene zienswijze en met eene buitengewone kennis der Hollandsche taal" [1]).

De Staten-vertaling heeft de eeuwen verduurd. Zij heeft het Nederlandsche volk geleid op de paden der godsvrucht en der gerechtigheid en voor zijne taal is zij van de grootste beteekenis geweest. Door de taalregels, die gevolgd werden, kwam er eene geregelde spelling der woorden, die vroeger van ieders wil en gril afhing. Bedelbrokken werden uit de taal verwijderd. Van den anderen kant streden de vertalers tegen alle nuffigheid en door den bijbel zijn oorspronkelijk kleed te laten houden, brachten zij in onze taal het koesterende van het Oostersch met het vlugge van het Grieksch. Toen dan ook de redactie van het nieuwe, groote „Woordenboek der Nederlandsche taal" voor de vraag stond, waar zullen wij de taal voor ons woordenboek laten beginnen, koos zij niet als *terminus a quo* v. Vondel, Helmers of Bilderdijk, maar het jaar 1637, waarin de Statenoverzetting het licht zag, die, zoo zegt de redactie, „op het Nederlandsche proza zulk een beslissenden invloed gehad heeft" [2]).

---

[1]) *Jaarboeken v. Wetenschappelijke Theologie,* Dl X, blz. 258.

[2]) *Woordenboek der Ned. taal* door M. de Vries en L. A. te Winkel, 's Gravenhage, 1882, Dl I, Inleiding, blz. XL. J. Heinsius, *a. w.*, zegt ook in de Inleiding, blz. 1, „dat de Statenoverzetting in de geschiedenis der Nederl. taal van het hoogste belang is."

HOOFDSTUK IX.

Hommius in eigene kerk, op Classen en Synoden. Zijn standpunt in zake het dulden van remonstrantschgezinde lidmaten. Zijne Extracten uit de Apologie der Remonstranten en zijne schriftuur: Gevoelen der moderate predicanten. De herhaalde opdracht tot het schrijven van de historie der Ned. Geref. kerken. Hij geeft uit Het Twede Vervolch op den Tijdthresoor van P. Merula.

Bij Hommius' terugkeer in Leiden uit de Dordtsche Synode — want hier moet ik, na de uitweiding over alles wat hij in opdracht en ten gevolge dier kerkelijke vergadering heeft verricht, den draad van mijn verhaal weder opnemen — vond hij de toestanden aldaar heel wat veranderd. Zijne remonstrantsche collega's, Corvinus en Dwinglo, die onder de Dordtsche gedaagden en veroordeelden behoorden, keerden niet in hunne diensten terug. Ook V. d. Borre was, toen hij op 14 Mei 1619 geweigerd had, den biddag door de Staten-Generaal uitgeschreven, af te lezen, dadelijk door den Magistraat afgezet en tegelijk was toen aan andere Remonstranten, die tot dien tijd toe voor Corvinus en Dwinglo optraden, het prediken verboden [1]). Men zag de Leidsche Remonstranten daarop gedurende eenige maanden te Warmond in een boomgaard ter godsdienstoefening samenkomen [2]).

Eene der eerste zorgen van den Kerkeraad was nu, het overgebleven drietal predikanten, Hommius, Colonius en H. Cuchlinus

---

[1]) G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 706. Zie ook Ch. M. Dozy, *Kerk en Staat te Leiden, in het laatst der 16e en begin der 17e eeuw.* Leiden, 1898, blz. 71. Tot mijn spijt ontving ik dit geschrift, dat voor de kennis van de Leidsche toestanden van niet geringe beteekenis is, eerst, toen de voorgaande bladzijden van dit proefschrift reeds afgedrukt waren.

[2]) G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 716, 800, 803.

weer op zes te brengen. 11 Juni rapporteerde Hommius met de medegedeputeerden des Kerkeraads, dat zij het verzoek „nopende de verkiesinge van andere drie predikanten" den burgemeesters hadden voorgesteld, die goedgevonden hadden, dat er dadelijk twee verkoren werden en beloofden, dat men later nog een derde zou kiezen [1]). Beroepen werd allereerst A. Dooreslaer van Enkhuizen, maar de kerk en de Classe, waarin hij diende, wilden hem niet aan Leiden afstaan. Toen is Hommius met nog anderen er voor geweest op de Synode van Edam, 17 Aug. 1619, maar ook deze besloot, dat Dooreslaer te Enkhuizen behoorde te blijven [2]). Beter ging het met de beroepingen van Joh. Derramout van Beverwijk en Louis de Dieu van Vlissingen, die beiden in November 1619 hun dienstwerk te Leiden aanvaardden [3]), zoodat Hommius op 't einde van dat jaar dus weer vier collega's had in de bediening des Woords [4]). Ook zullen de openstaande plaatsen der remonstrantsche ouderlingen en diakenen in dit jaar door gereformeerde opvolgers zijn bezet geworden [5]).

Van dezen tijd af heeft Hommius in schier ongestoorde en eendrachtige samenwerking met zijne mededienaren jaren lang den dienst des Woords en der sacramenten in deze kerk van Christus waargenomen. Slechts eenmaal vind ik in de Kerkeraadsnotulen aangeteekend, dat hij vrijstelling vroeg van de „weecklijke predicatien." Dat was 3 November 1634, toen hij „alle dagen inde weecke besich moeste syn met de Revisie van het Nieuwe Testament." Aan zijn verzoek werd dan ook dadelijk voldaan [6]). Zooals ik

---

[1]) Zie de *Alphabet. lijst van predikanten te Leiden* en eene portefeuille met brieven in het archief d. N. H. Gem. te Leiden.

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl II, blz. 93—96.

[3]) Iterson, *Aanteekeningen.*

[4]) D. Colonius diende te Leiden als predik. bij de Ned. Ger. Kerk van 1612—1635. H. Cuchlinus van 1615—1625. Bovendien had de Leidsche kerk gedurende èn nog na het leven van Hommius van 1619 af de volgende dienstdoende predikanten: Joh. Derramout, 1619—1656; Lud. de Dieu, 1619—1642; H. Fabritius, 1621—1650; A. Heydanus, 1627—1653; P. Hardenberg, 1630—1635; J. Trigland, 1637—1645; D. Gysius, 1638—1640; B. v. Wijngaerden, 1640—1681; P. Cabeljau, 1641—1668. Zie v. Iterson, *Opgave v. predikanten, die te Leiden gediend hebben* en *Alphabet. lijst v. Leidsche predikanten* en Soermans, *Kerk. Reg.*, blz. 49, 50.

[5]) Ik meen dit wel als zeker te mogen veronderstellen, hoewel de nog aanwezige notulen van den Kerkeraad, die eerst met 12 Oct. 1620 aanvangen, het niet kunnen uitwijzen en het mij ook van elders niet bleek. Zie Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 403, 408.

[6]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 3 Nov. 1634.

echter reeds vroeger opmerkte, kunnen wij, daar geene predicatiën van hem ons bewaard bleven, over dit gewichtig deel van zijn arbeid zeer weinig zeggen.

Meer weten wij van de wijze, waarop hij met zijne medebroeders Christelijk opzicht en tucht over deze gemeente geoefend heeft. Zijne inzichten werden daarbij zóó gewaardeerd, dat de behandeling van onderscheidene zaken meermalen uitgesteld werd, als hij niet present kon zijn [1]).

Eene veelzijdige werkzaamheid werd in dit wachthouden over de kerk des Heeren ontwikkeld, zooals de nog bestaande notulen van „het Consistorie" uitwijzen. De Kerkeraad vergaderde geregeld elken Vrijdagavond en somtijds nog „extraordinarie" op Zondag of een anderen dag. Zoo nu en dan, o. a. bij beroeping van predikanten en verkiezing van andere Kerkeraadsleden, kwamen ook de diakenen ter vergadering. De stad was verdeeld in „quartieren" of wijken. Elk „quartier" had voor de bezoeking der lidmaten zijn wijkpredikant en ouderling [2]).

Trouw en nauwgezet werd acht gegeven op de zuivere belijdenis der lidmaten. Zoo wordt op de Kerkeraadsvergaderingen gesproken over personen, die „sich so langer so meer absenteerden van 't gehoor des Woorts"; die „particuliere conventikelen" bijwoonden; die „helden naer den Mennisten"; die met de Remonstranten meegingen of ook van daar weer tot de Gereformeerde kerk terugkeerden; die „tot 't Pausdom vervielen"; die „stonden int gevoelen van de algemeyne genade"; die „de Religie versaeckten"; die „schuldig stonden aen waerseggers te besoucken" en die gegaan waren tot eene vrouw „met een helm geboren" [3]).

---

[1]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen,* 27 Nov.; 9 Dec. 1625; 20 Nov. 1626.

[2]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen,* o. a. 10 Juli, 17 Dec. 1621; 4 Maart, 1 April, 20 Mei 1622; 4 Dec. 1626.

[3]) Het toezicht op de leer kwam ook hierin uit, dat rectoren, conrectoren en „ondermeesters" van de „triviale school" in den Kerkeraad verschenen, om „volgens de ordre des Syn. Nat." de formulieren van eenigheid te onderteekenen. *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 11 April 1625 en 5 Dec. 1636. Met hen, die als „schoolmeester" wilden optreden, werd aldus gehandeld, dat de Kerkeraad hen afvroeg, of zij de formulieren van eenigheid, als „den Woorde Gods conform" wilden onderteekenen. Konden of wilden zij dit niet doen, dan kregen zij van den Kerkeraad geene admissie en dan klopten zij om autorisatie ook tevergeefs op „het stadhuys" aan. Onderteekenden zij in den Kerkeraad wèl, dan gingen zij met „de admissie" des Kerkeraads naar den Magistraat en ontvingen dan van hem de bevoegdheid, te mogen schoolhouden. *Leidsche Kerkeraadsnotulen,* o. a. van 5 Aug. 1622; 6, 14, 27 Januari 1623; 1 Maart, 8 Maart 1624: 9 en 23 Maart 1635.

Niet minder werd gelet op leven en wandel der lidmaten. In behandeling kwamen „lombaertshouders"; jonge mannen, die „van de belofte aen een dochter gedaen affgingen"; vrouwen, die „weygerich waren bij haer man te wonen"; dezulken, die „vele menschen te cort gedaen hadden"; die „een quaet leven voerden en wreedheyt betoonden" tegen hunne vrouwen; en tallooze malen is sprake van hen, die sich „in dronckenschap, oncuyschheyt en hoererije" verliepen. Zulke lidmaten werden door een paar aangewezen broeders bezocht òf, wat het meest voorkomt, in de Kerkeraadsvergadering ontboden, onderwezen, vermaand, „affgehouden van 't Avontmael", soms „etlijcke reysen" en na „leetwesen betoont" en belofte van beterschap gedaan te hebben, wederom toegelaten tot de tafel des Heeren, meestal met kennisgeving aan de gemeente „van hare boetveerdicheyt, sonder name", om „de ergernisse wech te nemen" [1]).

Is door dit korte overzicht eenigszins in 't licht gesteld de wijze, waarop de Leidsche Kerkeraad in de regeering der kerk optrad, dan volge nu meer in bizonderheden, welk deel Hommius aan dezen arbeid gehad heeft. Hij zal daarbij uitkomen als iemand, die Christelijk opzicht en tucht over de gemeente des Heeren met groote nauwgezetheid, maar ook met onuitputtelijk geduld geoefend heeft, niet om te verderven, maar om te behouden.

Afzonderlijke vermelding verdient hetgeen hij namens den Kerkeraad gedaan heeft in de zaak van G. Vossius, C. Barlaeus, P. Bertius en N. Bodecherus, waar ik, om den samenhang der verschillende feiten des te beter te doen uitkomen, tevens zal moeten bijvoegen, wat op de Provinciale Synoden in dit opzicht door hem verricht werd.

Gerardus Vossius, een man van groote historische en literarische bekwaamheid, [2]) was in 1615 aangesteld als regent van het Staten-College te Leiden [3]). Hij had in de Godgeleerde geschillen dier dagen wel niet zoo openlijk partij gekozen, maar toch werd zijne orthodoxie, voornamelijk wegens zijn boek, *Historia Pelagiana*, dat de Remonstranten gebruikten, om de rechtzinnigheid hunner leer te bewijzen, verdacht gehouden [4]). 20 Juli 1619 hadden curatoren

---

[1]) Naar ik meen, komt slechts één enkel geval van excommunicatie in de notulen van de Kerkeraadsvergaderingen tijdens Hommius' leven voor. Dit betrof Hommius' zwager, Petrus Bertius, wat ik op blz. 343 en 344 bespreek.

[2]) Bekend is de regel van v. Vondel op Vossius:

„Al wat in boeken steekt, is in dat hoofd gevaren!"

[3]) *3de Reg. rak. de Univ. v. Leiden.*

[4]) G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 445, 845—848. Hommius had in 1615 van Vossius geschreven, vóór hij zijn ambt had aanvaard: „Hac septimana novus Regens D. Vossius in collegium introducetur. Vix divinare

hem dan ook, „nadien zijne humeuren niet en strecten om inde Tegenwoordige tijt het collegie... met vruchte langer te administreren", ontslagen, hoewel zij hem tegelijk toezegging deden van „een bequame Professie in de Universiteyt" [1]).

Onder voorzitterschap van Hommius riep de Particuliere Leidsche Synode van 1619, als „executrice der Dordtsche nalatenschap" [2]), hem op om voor haar te verschijnen. Op raad van curatoren en burgemeesters, die zeer tuk waren op het verdedigen van de rechten der universiteit tegenover de kerk, weigerde hij eerst te komen, maar eindelijk opgeroepen als „lidmaat der Gereformeerde kerk" verscheen hij toch. De Synode deed hem verschillende vragen. O. a. of hij nog bereid was, gelijk hij in de voorrede van zijne *Historia Pelagiana* gezegd had, zijne geschriften aan het oordeel der Gereformeerde kerken te onderwerpen? Hij antwoordde, dat hij onder Gereformeerde kerken ook begreep „die van d' Augsburchsche confessie." Wat hij van de vijf artikelen oordeelde? Hij zeide die te verwerpen „in sulcken verstant, als hij se sommige jonge gasten wel had hooren uytleggen", maar dat hij dat niet doen durfde, als zij verklaard werden, „gelijck Philippus Melanthon in sijne laeste schriften gevoelt hadde." Of hij zijne schriften wilde verbeteren, zoo zij streden met het oordeel der Nat. Synode? Hij verklaarde veel aan het oordeel van zooveel voortreffelijke mannen, als in die Synode geweest waren, te hechten en de Canones wilde hij overwegen, waartoe hij nog geen tijd had gehad. Ook voegde hij er bij, dat zijn gevoelen nader kwam bij dat der Contraremonstranten dan dat der Remonstranten, hoewel hij in eenige punten de leer der laatsten niet kon verwerpen. Of hij zijne discipelen wel onderricht had tegen het gevoelen der Remonstranten? Hij antwoordde, hen gewapend te hebben tegen het Pausdom. De Synode was noch met zijn mondeling noch met zijn schriftelijk antwoord tevreden en zeide hem aan, dat zij nog „over verscheydene andere

---

possumus unde haec mutatio in bonum nobis proveniat." *Br. v. H. a. L.* (waarschijnlijk uit de eerste helft van Juni) 1615 en toen hij regent was: „De *Vossio* quid sentiamus vixdum possumus certi aliquid statuere. Pauci tamen boni aliquid ab eo expectant, quia in re Theologica non usque adeo versatus videtur, sed tantum Patres crepat." *Br. v. H. a. L.*, 29 Juli 1615.

[1]) *4de Reg. rak. de Univ. v. Leiden.* Zeker ter wille der kerken, die verzochten met zijne benoeming tot professor niet door te gaan, zoolang hij geene satisfactie aan de kerk gegeven had, duurde het nog tot het einde van 1622, eer Vossius als professor in de rhetorica werd aangesteld. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 384. G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 899 en 923.

[2]) Dr. A. Kuyper, *De Leidsche professoren,* blz. 56.

dingen" met hem te spreken had. Daar echter de vergadering „vast ten eynde liep", zou dit met de eerste gelegenheid door de Gedeputeerden der Synode gedaan worden, in 't bijzijn van de Theologische faculteit en Johannes Latius [1]).

Doch curatoren verboden eene dergelijke samenkomst, waarop Vossius ook weer voor de Particuliere Synode van Gouda in 1620 werd geciteerd [2]). Hij vroeg nu aan den Leidschen Kerkeraad, hoe hij met die citatie moest handelen, die toen, zeer waarschijnlijk door Hommius, een brief aan de Synode liet schrijven, inhoudende het verzoek, dat men toch eerst nog zou beproeven, of men hem niet door eene onderhandeling met de professoren in de Theologie te Leiden en de Gedeputeerden der Synode zoover zou kunnen brengen, dat hij „den kercken contentement" gaf [3]). De Synode gaf daarop de zaak in handen van hare Gedeputeerden, den Leidschen Kerkeraad en één uit de Classe met deze bepaling, dat men, als Vossius in deze „collatie" niet voldeed, hem zoude „suspenderen van het gebruyck des h. avontmaels" [4]).

Herhaalde samenkomsten hebben er toen in den Leidschen Kerkeraad met hem plaats gehad [5]) die, naar Hommius op de Synode van Rotterdam 1621 rapporteerde, tot dit resultaat geleid hadden, dat Vossius hun in geschrifte had overgeleverd [6]), wat hij gevoelde van de vijf artikelen, van welk geschrift, hoewel daarin naar de meening van Kerkeraad en Gedeputeerden der Synode „eenige dingen niet genoech geëxprimeerd waren", zij nochtans met de Theol.fac. te Leiden oordeelden, dat hij zich daarmede „vrij verre hadde afgesondert van de remonstranten en in 't fundament met de kercke overeenquam." Zij stelden dus voor, „ingesien (Vossius) buijten kerckelycke ende Theol. professie was ende beloofde tegens de Synodale Canones niet te sullen leren, schrijven ofte voortplanten, maer de vrede der kercke te behertigen, dat men na den aert der liefde hem behoorde inde gemeenschap der kercke te houden." In dit voorstel berustte de Synode dan ook,

---

[1]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 375—384.

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 421, 422.

[3]) Copie van dezen brief wordt bewaard in de portefeuille met brieven in het archief d. N. H. Gem. te Leiden. Zij is door Hommius geschreven. Daarom en ook, omdat hem veelal de correspondentie „naer buyten" werd opgedragen (*Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 25 Maart 1622), vermoed ik, dat hij ook den brief zelf geschreven heeft.

[4]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 457.

[5]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 27 Jan., 19 Febr., 5 Maart, 14 Mei, 2 Juni 1621.

[6]) In afschrift berust dit in het archief v. d. N. H. Gem. te Leiden.

maar toch benoemde zij B. Lydius en H. Arnoldi, om in *Vossii thesibus* en *Historia pelagiana* na te zoeken, wat daarin nog „buyten de vijf artikelen" met de leer der Geref. kerken scheen te strijden en die punten over te zenden aan de kerk van Leiden, opdat die met de Theol. faculteit en „eenige uyt de classe" hem „ronde verclaringe" daarvan zouden afeischen [1]).

Eerst in 1623 waren Lydius en Arnoldi met die „extracten" klaar, toen zij ze inleverden op de Particuliere Synode van den Briel, die ze in handen stelde van de Leidsche broeders met mandaat, om op de in 1621 aangegevene wijze binnen zes maanden Vossius tot „schriftelijke revocatie" daarvan te „induceren" [2]), Wel kwam daarop 6 October 1623 „de saecke Vossii" even in den Kerkeraad te Leiden in bespreking [3]), maar tot behandeling kwam ze niet vóór 16 Febr. 1624 en na eene „aenmaning van de Classe" [4]). Toen benoemde de Kerkeraad Hommius en Fabricius, om de „extracten", op de Synode van Den Briel hun gegeven, Vossius ter hand te stellen en binnen veertien dagen zijn antwoord te vragen, om dan de zaak ten overstaan van de Theol. faculteit en gedeputeerden uit de Classe af te doen [5]).

Maar Vossius moest er nog een- en andermaal aan herinnerd worden en eerst 24 Mei was zijn antwoord ingebracht. Tot „ondersouck van de materie" werden nu „neffens de E.E. Heeren Professoren D. Festus, Colonius en de Laet" gedeputeerd [6]). Dit onderzoek heeft toen kort daarna plaats gehad en liep bevredigend af. Althans 5 Juni verklaarden de deputaten der Classe, dat zij „met G. Vossio gehandelt hebbende, alsoo van hem sijn bejegent, dat se hun daermede wel hebben laten vergenougen" [7]) en op de Particuliere Synode van 's-Gravenhage 1624 werd een getuigenis aangaande Vossius overgelegd, waarin de professoren en de Classe verklaarden, dat zij „alles in de vreeze des Heeren overwogen hebbende, niet en hebben kunnen vinden, dat D. Vossius eenige

---

[1]) *Acta van de Synode van Rotterdam*, 1621, Art. 25. Zie Kist en Royaards, *Arch v. K. Gesch.*, Dl VII, blz. 137—139.

[2]) *Acta van de Syn. van Den Briel*, 1623, art. 10. Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl VII, blz. 159.

[3]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 6 Oct. 1623: „Men sal ooc gedencken de saecke Vossij."

[4]) *Acta van de Classe Leiden*, 6 Febr. 1624.

[5]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 16 Febr. 1624.

[6]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 24 Mei 1624.

[7]) *Acta van de Classe Leiden*, 5 Juni 1624.

erreur of dooling heeft, of dat strijdig is met de gemeene leer der kercke, of dat aanstootenis geeft" [1]).

Toch is op die Synode over deze kwestie nog heel wat gekibbeld. Sommigen schenen de kerk van Leiden van traagheid en ontrouw te willen beschuldigen. H. Arnoldi zeide zelfs, dat zij „niet en hadde willen uytvoeren den last, die haer van den Synodus was gegeven indesaecke D. Vossii" en dat zij „onbequaem ofte onwaerdigh" was, dat haar die zaak verder werd toebetrouwd.

De Leidsche Kerkeraad was daar niet weinig geraakt over en droeg Hommius op, in „eenige articulen haer beclach" daarover te doen bij de Synode. Hij voldeed hieraan in een kras schrijven [2]), dat de afgevaardigden na „het reces" mee namen naar de Synode. Arnoldi bekende schuld; hij had „door haesticheyt" zoo gesproken en 't niet zoo erg bedoeld, waarmede men te Leiden „op het begeeren der Synode" vrede nam. Nadat toen nogmaals namens de Synode eene commissie naar Vossius gegaan was, aan wie hij bevredigende verklaringen deed en belofte, dat hij bij eene tweede uitgave van zijne *Historia pelagiana* de overeenkomst tusschen de Geref. leer en die der „Outvaders" zooveel mogelijk zou laten uitkomen, is hij met de Synode „ten volle gereconcilieert" [3]).

Caspar Barlaeus was predikant geweest te Nieuwe Tonge van 1609—1612. In laatstgenoemd jaar was hij tot subregent van het Staten-College en in 1617 tot hoogleeraar in de logica te Leiden benoemd. Hij had zich door zijne geschriften, die zich door scherpen en bijtenden spot kenmerkten, en ook tijdens de Dordtsche Synode, waar hij den gedaagden met raad en daad diende, als een ijverig voorstander van het remonstrantisme doen kennen [4]). Bij de reformatie der universiteit was hij dan ook 21 Juli 1619 als subregent

---

[1]) *Acta van de Synode van 's Gravenhage*, 1624, art. 10. Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl VII, blz. 172, 173.

[2]) Afschrift daarvan berust in de reeds genoemde portefeuille met brieven. Ik nam het op in Bijlage 0.

[3]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 12 Juli, 26 Juli 1624. *Acta van de Synode van 's Gravenhage*, 1624, art. 39. Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl VII, blz. 173—179. Nog enkele malen werd daarna bij Vossius op het nakomen van zijne belofte aangedrongen; n.l. op de Synode van Woerden, 1625, art. 26; op die van IJselstein, 1626, art. 12; op die van Dordrecht, 1627, art. 11. Eerst in 1628 te Delft, toen Vossius beloofd had altijd te zullen betoonen, dat hij „staet in 't gevoelen der Ger. kercken," vond de Synode goed „dese sake te laten blijven." Zie art. 10 van hare Acta.

[4]) Glasius, *Godgel. Nederl.*, i. v. „Caspar van Baerle."

van het College door curatoren ontslagen. Het professoraat in de logica bleef hij toen nog eenigen tijd behouden [1]).

De Leidsche Synode van 1619 citeerde ook hem voor zich als één dergenen, die „met verscheyden boucken ende procedueren de kercke des Heeren soo binnen als buyten tslants groote argenisse gegeven hadden" [2]). Eerst beloofde hij te zullen komen, maar heel spoedig werd hij omgepraat [3]) en ging aan Hommius zeggen, dat „soo men hem wilde aenspreecken over sijn boucken, dat men hem dan aen den Senatum academicum moste aenclagen, dewijle hij een professor was." Ondertusschen was Hommius bij burgemeesters ontboden geweest, die hem hadden gezegd, dat zij „Barlei saecken stelden in discretie des Synodi, midts dat niet verder tegen hem geprocedeert wert als tegen een kerckendienaer, latende het professorschap ongeroert." Op de citatie van eene tweede commissie is Barlaeus toen voor de Synode verschenen. Hem werd, zeker door den praeses Hommius, gevraagd, of hij „de Canones Synodi hielt den woorde Godts conform te sijn" en of „hij gesint was sijne begane fouten te repareeren ende de kercke satisfactie te doen." Hij antwoordde, dat „sommige canones goet waren ende van hem conden onderteyckent werden, maer andere niet." Wat zijn boeken betreft — op raad van burgemeesters „soude hij in die materie voor dese vergaderinge niet en treden." Evenwel begeerde hij, dat men bij zijne geschriften op tweeërlei zou letten; 1. op de *materie*, die strekte tot „defensie vant gevoelen der Remonstranten", dat hij nòg voorstond; 2. op *den stijl*, die was „scherp ende satyrisch", maar het was de stylus litteratorum, waarvan hij geene schuldbelijdenis wilde doen. De Synode verklaarde hem „den kerckendienst onwaerdich"; ontzeide hem de tafel des Heeren en besloot voorts, „dat ten overstaen van de Gedeputeerde des Synodi de kercke van Leyden tegen hem soude procederen tot de excommunicatie, bij sooverre hij hem niet beter en droech." Hij teekende daarop de „acte van stilstand" [4]).

De Leidsche kerk liet echter de zaak zoo zitten, waarover de Synode van Gouda in 1620 hare ontevredenheid betuigde. Meteen legde zij haar denzelfden last op als de Synode van het vorig jaar, en zoo zij „haer devoir" niet deed, moesten de Gedeputeerden der Sy-

---

[1]) *4de Register, rak. de Univ. v. Leiden.*
[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 375.
[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 376 en Dr. A. Kuyper, *Leidsche professoren*, blz. 59.
[4]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 376, 378, 379.

node haar „tot haer ampt porren en vermanen" [1]). 27 Januari 1621 is de Kerkeraad van Leiden met twee Gedeputeerden der Synode, H. Arn. v. d. Linde en Roseus, daarover vergaderd geweest en vond men goed, Barlaeus „vanweeghen de Leidsche kerk" vóór de a. s. Synode eens of tweemaal aan te spreken en te vermanen „sijn doolinghen af te legghen" en zich „tot ghehoor van Godts Woort te voughen" en dan van zijn antwoord rapport te doen op de Synode [2]). 19 Febr. nam Hommius met eenige ouderlingen op zich, dit bezoek bij Barlaeus af te leggen [3]) en op de Particuliere Synode van 1621 te Rotterdam rapporteerde hij, dat hij dit ook gedaan had, maar dat Barlaeus van geene schuldbelijdenis of verzoening met de kerk wilde weten. De Synode besloot, hem „te houden in denselven graet als andere kerckelijcke personen", die „van hare diensten om het gevoelen der Remonstranten ontsettet" waren en tevens, wijl hij „hem vreedsaem was dragende", dat de kerk van Leiden „sal arbeyden, om hem, indien het doenlyck is, noch weder te winnen" [4]).

Petrus Bertius, wiens remonstrantsche gevoelens en wiens verhouding tot zijn zwager Hommius ik reeds vroeger besprak [5]), had in 1615 voor het regentschap van het Stat. College moeten bedanken en was 5 April van dat jaar te Leiden aangesteld tot „professor philosophiae" [6]).

In de kerkelijke procedure tegen hem is Hommius het meest betrokken geweest als praeses van de Leidsche Synode van 1619, waarvoor ook Bertius geciteerd werd en, hoewel hij zich eerst ook weigerachtig betoonde, ten slotte verscheen. Hem werd o. a. voorgehouden, hoe hij zich in zijne geschriften „swaerlickx verloopen hadde tegen de leere der Gereformeerde kercke" en afgeweken was van hare Confessie, waarin hij naar zijn ambt „de jeucht hem vertrout" had moeten onderwijzen en gevraagd, of hij gezind was

---

[1]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 420.

[2]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 27 Januari 1621.

[3]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 19 Febr. 1621.

[4]) *Acta van de Synode van Rotterdam*, 1621, art. 22. Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl VII, blz. 136. Of de kerk van Leiden nog aan dezen arbeid getogen is, is mij niet gebleken. De notulen van den Kerkeraad spreken er niet van. Barlaeus, die 31 Aug. 1619 ook als hoogleeraar in de logica was afgezet, werd in 1631 benoemd aan het athenaeum te Amsterdam tot professor in de philosophie en welsprekendheid. Zie Glasius, *a. w.*, i. v. „Caspar v. Baerle."

[5]) Zie hier vóór blz. 74.

[6]) *3de Reg. rak. de Univ. v. Leiden.*

zich met de kerk te verzoenen en door „openbare revocatie" zijner geschriften schuldbelijdenis wilde doen en zich als een lidmaat der Gereformeerde kerk met het oordeel der Nat. Synode wilde conformeeren. Zijne grootendeels ontwijkende antwoorden waren van dien aard, dat de Synode, „met groot leetwesen verstaende", dat Bertius bleef bij zijn gevoelen niet alleen in de vijf artikelen, maar ook in „materien, die verder gaen" en dat hij „geen reparatie begeert te doen"; ziende op „de stichtinge ende bevredinge der kercken", verklaarde, dat hem het h. avondmaal zou ontzegd worden; dat de kerk van Leiden ten overstaan van de Gedeputeerden der Synode trachten zou hem beter te onderrichten; dat, ingeval hij die onderrichting niet aannam, de kerkelijke censuur „bij trappen" aan hem zou „geoeffent" worden tot de excommunicatie toe, die echter niet zou plaats hebben vóór de volgende Particuliere Synode [1]).

Van die onderrichting zal wel niet gekomen zijn, want Bertius, die einde Augustus 1619 van curatoren zijn ontslag als hoogleeraar kreeg [2]), begaf zich metterwoon naar Parijs, waar hij 25 Juni 1620 overging tot de Roomsche kerk [3]). Op de Goudsche Synode van 1620 lieten zijne „vrienden", [4]) hoewel zij erkenden, dat hij door „sijn swaren val ende apostasie" de scherpste censuur der kerk had verdiend, eenigszins verzachtende omstandigheden voor hem pleiten, waar de Synode in zooverre gehoor aan gaf, dat zij Bertius drie maanden „tot sijn bedencking" gunde; ook besloot zij de kerk van Parijs te verzoeken, dat zij hem wilde „vermanen" en zoo dit niet baatte, dan zou worden voortgeschreden tot zijne excommunicatie [5]).

En hiertoe is het gekomen. Bertius hoorde niet naar „de Christelijke vermaningen" van de dienaren te Parijs. Integendeel, hij heeft

---

[1]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 375—382.
[2]) Soermans, *Acad. Register*, blz. 119.
[3]) Glasius, *Godg. Ned.*, i. v. „Bertius, Petrus."
[4]) Of Hommius ook onder die „vrienden" behoord heeft, zou ik niet kunnen zeggen. Mogelijk is het wel. Want wel schreven de Remonstranten, dat Bertius o. a. „tot een oorsake sijns afvals altijdt voorghewendet heeft de haet ende vijantschap van sijne swagers, Festo Hommio ende H. Cuchlino, ijveraars aende C. Rem. zijde" (zie *Antwoordt op de Malitieuse Calumnie*, 1620, blz. 19), maar het kan zeer goed zijn, dat die „haet ende vijantschap" bij Hommius en Cuchlinus niet anders waren, dan de afkeer en het verzet tegen Bertius' dwaalleer, die hen niet belet hebben, om nog zooveel mogelijk voor hem als hun zwager in de bres te springen.
[5]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 420 en 462.

ze hardnekkig veracht en zoo is hij dan op Paschen 1621 door de Leidsche kerk met advies van Gedeputeerden der Synode geexcommuniceerd [1]).

Nicolaas Bodecherus was om zijn „onwettich incomen" uit de Classe van Amsterdam in de kerk van Alkmaar en omdat hij niet bereid was „simpelyck ende zonder eenige exceptie" de Canones te onderteekenen, in 1619 door de Synode van Edam afgezet en had de „acte van stilstand" onderteekend [2]). Hij had zich daarop metterwoon naar Leiden begeven, waar hij zeer getrouw den dienst des Woords en ook de colleges en disputaties in de Theol. faculteit bijwoonde.

Voor zijne verzoening met de kerk heeft Hommius zich bizonder geinteresseerd. Sedert September 1621 handelde de kerk van Leiden met Bodecherus gedurig daarover [3]). Zij stelde „een voet van reconciliatie" voor, maar die werd door de Gedeputeerden der Noordhollandsche Synode afgeslagen onder bijvoeging, dat Bodecherus zich moest begeven naar de Synode van Amsterdam (1622) en aldaar satisfactie doen. De Kerkeraad wees toen Hommius en Derramoutius aan, om over dit antwoord „met de Professoren Theologiae te communiceren" [4]). 22 Juli rapporteerde Hommius in den Kerkeraad, dat Bodecherus eene schriftelijke schuldbekentenis had opgesteld, die hij wilde opzenden aan de Synode van Noordholland. Hij verzocht nu een „favorabel voorschrijven" van den Kerkeraad. Dit werd hem gaarne toegestaan en Hommius zorgde er voor op uitnemende wijs [5]). Toch kwam men op die manier niet klaar. De Particuliere Synode van Amsterdam besloot, dat Bodecherus, „alsoo hij hem soo teegens de ordre als de leere der kercken groffelijck heeft vergreepen ende daerdoor groote ergernisse hadde veroorsaeckt", zich persoonlijk voor de Classe Alkmaar moest komen verantwoorden [6]).

Zoo bleef de kwestie zitten tot Juli 1623. De Synode van Den Briel had toen juist besloten, dat de reconcilatie van afgezette remonstrantsche predikanten kon geschieden ter plaatse, waar zij zulks aangaven, mits met afkondiging in die kerken, waar zij

---

[1]) *Acta van de Synode van Rotterdam*, 1621, art. 23. Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl VII, blz. 136, 137.

[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl II, blz. 75 en 83.

[3]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 10 Sept. 1621; 11 Maart, 15 April 1622.

[4]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 22 April 1622.

[5]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 22 en 29 Juli 1622. Ik nam dit „favorabel voorschrijven", door Hommius gesteld, op in Bijlage P.

[6]) *Acta van de Synode van Amsterdam*, 1622, art. 32.

vroeger gestaan of ergernis aangericht hadden [1]). Daarop kwam Hommius 21 Juli in naam van Bodecherus met het voorstel in den Kerkeraad, dat zijne „reconciliatie" te Leiden zou „voltrocken" en dan „aan de E.E. Broederen van Noort-Hollant versonden worden." De Kerkeraad besloot, dat Bodecherus zijne „schultbekenninge" schriftelijk zou inleveren, die hij, Kerkeraad, na onderzoek zou doorzenden aan de Gedeputeerden der Z.-H. Synode, om ze te presenteeren op de N.-H. Synode. Men zou dan het synodaal antwoord afwachten [2]). Alzoo geschiedde, maar de N.-H. Synode van 1623 persisteerde bij hare resolutie van 1622 [3]) en 1 September wees de Leidsche Kerkeraad Hommius en Colonius aan, om dit besluit aan Bodecherus bekend te maken en „voorders op sijne saecke te letten" [4]).

Toen heeft het nog bijna drie jaar geduurd, eer dit been in het lid was. 28 Maart 1625 vroeg Bodecherus nogmaals, dat hij „tot den Avontmaele mochte toegelaten worden, alsoo hij hemselven seer ontrust vindt, dat hij so lange de gemeynschap moet ontberen", maar de Kerkeraad wilde ook nu niet doorgaan „sonder advijs" van de N.-H. Synode [5]). Eerst 12 Juni 1626 staat in de notulen van den Leidschen Kerkeraad opgeteekend: „Nicolaus Bodecherus, synde gereconcilieert met de classe van Alcmaer, sal versocht werden, om met ons te communiceren ten Avontmaele" [6]).

Voorts vind ik van menige tuchtzaak sprake, wier behartiging Hommius werd toevertrouwd. Eenige daarvan mogen hier korte vermelding vinden. Zoo moest hij „met D. presidem" Marten Egmont, „secretaris der weescamer", tegen wien „veele bedenckingen ghevallen" waren, raden, zich van de tafel des Heeren te onthouden [7]). Hij moest aan

---

[1]) *Acta van de Synode v. Den Briel,* 1623, art. 31. Kist en Royaards, *Arch. v. K. Gesch.*, Dl VII, blz. 162 [4]).

[2]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 21 Juli 1623.

[3]) Zie Noot 6, vorige bladzijde.

[4]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 1 Sept. 1623.

[5]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 28 Maart 1625.

[6]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 12 Juni 1626.

[7]) Deze Marten v. Egmont was bijna altijd in kerkelijke behandeling. Zoo nu en dan gebeurde het, dat hem het h. avondmaal was ontzegd en dat hij toch toetrad. Veelal had hij „quaestien" en „differenten" met andere lidmaten. Zoo leefde hij in onmin met „Claes v. d. Meer", minstens van 1625—1638. Met schier onuitputtelijk geduld handelde de Kerkeraad met hem. Veelal was het Hommius, die met een anderen dienaar des Woords of ouderling hem moest „aenspreecken." *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 24 Dec. 1621; 30 Dec. 1622; 5 April 1625; 18 Juni 1630; 20 Dec. 1630; 3 Jan. 1631; 14, 21, 28 Mei, 4 Juni 1638.

D. Cloppenburgium schrijven over Claes de Radt, die attestatie vroeg, maar van „wiens handel niets goets wierde getuicht"; met De Dieu aan D. Altingius schrijven over een man in de stad, die in de Paltz eenigen tijd „dienaar geweest zijnde, bevonden wordt met eenige vreemde opiniën swanger te gaan"; met nog iemand „den officier, die sich so langer so meer van 't gehoor des Woorts, niettegenstaende so veelvuldighe vermaninge des kerckenraedts", absenteert, aanzeggen, dat „hij hem van 't Avontmael sal onthouden." Hij en Colonius hadden „de saecke van den Schout bij de eerste gelegenheid ter hand te nemen", van wien zij later rapporteerden, dat de Schout zijn schuld bekende en zijn leven zou beteren. Hij moest een twist „soecken aff te doen", die gerezen was „tusschen een schoemaker en schoelapper op de Langebrugghe." Met De Dieu de Theol. faculteit „consultative" vragen, of het huwelijk van „Mayken Pieters, ouerspel begaen hebbende met seecker getrouwt man ende daerna diens Broeder getrouwt hebbende, bestaen can in goeder conscientie." Met een ouderling Isaac de Hoest „in sijne sieckte" bezoeken en zien, of het mogelijk was, „hem met sijne vrienden te versoenen ende alsoo gerust te stellen." Hij sprak „in tegenwoordicheyt van twee getuygen" met Cornelis Jans, die „eenigen tijt bij de Remonstranten heeft gegaen, maer nu twee jaren herwaerts onse kercke heeft gefrequenteert, op de voornaemste poincten des verschils" en bevond hem „van een gesont gevoelen", zoodat hij „geerne wederom tot de tafel des Heeren werd toegelaten." Met Trigland moest hij nader onderzoek doen naar S. G. van de Speck, die verzocht tot de Tafel des Heeren toegelaten te worden, maar die in twijfel stond, of zij wel gedoopt was en „daerenboven van haeren man gescheyden" was [1]).

Maar ook behalve de reeds genoemde waren de commissien, die hem werden opgedragen en de zaken, die hij in den Kerkeraad aan de orde stelde, vele. Herhaaldelijk werd hij gecommitteerd voor kwestien, die in en met de Engelsche kerk ontstonden, door het overgaan van sommige harer lidmaten tot de Nederd. Geref. kerk. Hem werd aanbevolen „een ontwerp aengaende 't stuck vant huwelick" te stellen; „een generale ordre" te beramen voor de prediking in 't gasthuis, waar „int vroechsermoen somtijts seeker Abuys valt" en later sloeg hij voor, „alsoo onderscheydelicke oude-

---

[1]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 28 Juli 1623; 19 Jan. 1624; 19 Dec. 1625; 7 Jan. en 20 Maart 1626; 9 Jan. en 3 April 1626; 3 Dec. 1632; 23 Sept. 1639 en 28 Sept. 1640.

lieden int gasthuys sijn, niet maechtig om in andere kercken te gaen", of het niet geraden was, dat men in het gasthuis ook eens het h. avondmaal bediende. Hij was het ook, die den Kerkeraad voorsloeg, „of het niet meugelick soude sijn voor de kercken van Vranckryck alhier gelt heymelick te vergaderen, gelyck in Seelandt, in den Haghe en 't Amsterdam is geschiet" en ook later werd besloten „de saake van Rochelle" uit te stellen „tot de comste van D. Festus" [1]).

Mr. Cousonnel, Fransch predikant, die in geldelijke verlegenheid zat, moest hij eerst met Colonius, later met De Dieu aan „de Diaconen recommanderen." Ook werd hij tot voorspraak bij diakenen benoemd ten behoeve van vier Boheemsche studenten, die in den Kerkeraad verschenen, „versoeckende subsidie tot bevorderinghe van haer studiën." Later werd hem opgedragen, „in name deser gemeente", voor hen te schrijven „aen d' andere provinciën" [2]).

Meermalen werd hij naar de „Kerckmeesters" gecommitteerd. Met De Dieu had hij hen te spreken over „de Insolentien bij de jongheren in de kercken soo onder de predicatiën als andersins ghepleecht." Hij en „Sebastiaen Janzsen" moesten hun verzoeken „inde Hoogl.kercke inde Choor een stoel te doen maecken, om gelyck in de Pieterskerck nae de gedaene predicatie te trouwen" en tevens met hen „handelen over een woning voor de siekentrooster." Daar het openen van de graven „des Sondachs den dienst Gods heel onweerdich maeckt en groote verstooringe geeft" werd hij met Fabricius benoemd, om „verbeteringe daervan" bij kerkmeesters aan te vragen [3]).

Tallooze malen en voor zeer onderscheiden belangen moesten „de E.E. Heeren van den Magistraet" namens den Kerkeraad „aangesproken" worden en ook Hommius moest, meestal vergezeld van één of twee zijner collega's, menigmaal mee naar het stadhuis. O. a. om bij „de Heeren" aan te dringen op de afschaffing van het „arbitral accord" [4]); om hun voor te stellen de nominatiën

---

[1]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 2 Aug. 1630; 30 April, 11 Juni 1632; 28 Mei, 4 Juni 1621; 4 Maart 1622; 6 Jan. 1623; 10 April 1626; 14 Jan. 1622 en 9 Dec. 1625. Zie over de hulp aan de Gereformeerden in Frankrijk en bepaaldelijk aan La Rochelle geboden, Mr. Groen v. Prinsterer, *Geschied. v. h. vaderland*, 5e dr., Amsterdam, 1876, blz. 229 en 232.

[2]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 5 Nov. 1621; 7 Januari 1622; 29 Juni en 7 Dec. 1629.

[3]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 8 Jan. 1621; 17 Nov., 1 Dec. 1623; 29 Dec. 1624.

[4]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 5 Januari, 11 Oct., 22, 29 Nov., 13 Dec.

des Kerkeraaads voor de te verkiezen dienaren des Woords, ouderlingen en diakenen; om de aanstelling van „sieckenbesoeckers" [1]) en van „een voorsanger in de Hoochlandsche kercke" te vragen; om te verzoeken, dat, zoo zij vóór de predicatie „op den orgel" wilden „laten spelen", dit dan zou geschieden „onder het singen van de Psalmen"; om aan te houden op geregelder uitbetaling van de traktementen der predikanten en op verzorging van predikants-weduwen.

Toen eens bij eene predikantsverkiezing „de nominatie" aan „die van de Gerechte" gedaan was en dezen niet „verstonden", dat „Gysius en L'Empereur", die er ook op voorkwamen, gekozen zouden worden, was de Kerkeraad daarover „ontsticht" en benoemde praeses en scriba (Hommius) met twee ouderlingen, om „daerover met de Heeren te communiceren." Bij de benoeming van De Dieu tot

---

1624. Zie over dit „Arbitral accord" hiervóór blz. 24, 25. Uit de Kerkeraadsnotulen van 18 Dec. 1620; 26, 27 en 29 Dec. 1621; 26, 31 Dec. 1622 blijkt, dat het bij de verkiezing van Kerkeraadsleden sedert 1619 feitelijk niet meer nageleefd werd. Toch kwam de Magistraat er blijkbaar gedurig weer meê voor den dag. *Kerkeraadsnotulen* o. a. van 29 Dec. 1622; 29 Dec. 1623, en wel lieten „die van de Gerechte" het in eene acte van 22 Dec. 1624 los en consenteerden zij den Kerkeraad te „procederen tot nominatie en verkiesinge" van ouderlingen en diakenen, doch dit geschiedde ook toen nog maar „bij provisie" en „bij accommodatie" en „behoudens een yegelick sijn recht." Toch schijnt na dien tijd, althans in Hommius' dagen, het „arbitral accord" eene doode letter gebleven te zijn. De verkiezingen voor Kerkeraadsleden liepen nu aldus: de Kerkeraad nomineerde zooveel personen als er gekozen moesten worden. Hij stelde die ter approbatie aan den Magistraat voor. Deze had het recht één of meer, die hem niet aanstonden, van de nominatie te royeeren, waarvan nog al eens gebruik gemaakt werd. In zulk een geval stelde de Kerkeraad een anderen. Geapprobeerd door den Magistraat, kwamen de gestelde personen in de Kerkeraadsvergadering en werd hun gevraagd, of zij de benoeming aanvaardden. Hunne namen werden dan der gemeente voorgesteld. Als geene wettige verhindering inkwam, werden zij bevestigd. Zie de Kerkeraadsnotulen op 't einde van ieder jaar.

[1]) Aan te stellen „sieckentroosters" werden in den Kerkeraad „geexamineert, om te sien of (zij) bequaem souden sijn" en liep dit onderzoek bevredigend af, dan werden zij den Magistraat gerecommandeerd, die dan het recht van aanstelling had. *Kerkeraadsnotulen* van 17, 24 Sept., 15, 22 Oct. 1621. Later bestond over de bevoegdheden van den Kerkeraad en den Magistraat in het benoemen van „sieckenbesoeckers" nog al verschil. De Magistraat beweerde toen, dat niet den Kerkeraad, maar hem in de eerste plaats het recht toekwam, over de bekwaamheid van een aspirant-krankenbezoeker te oordeelen en hij handelde ook in dien geest. Ook werden niet altijd door hem aangesteld degenen, die de Kerkeraad als 't „bequaemst" had gerecommandeerd. *Kerkeraadsnotulen* van 31 Dec. 1627; 4 Febr., 3 Maart 1628.

„Dienaer" voor de Fransche kerk en in de „Illustre School" voor de „professie Veteris Testamenti" te Utrecht, moest Hommius met Derramout en de Laat den Magistraat bewegen, De Dieu niet te laten gaan en „daertoe op de gelegentheyt syner familie" te willen acht nemen, opdat hij „sonder merckelijke schade van deselfde" zou kunnen blijven. Met Colonius en Fabricius had hij „te protesteren" tegen de bestraffing, die De Dieu op het stadhuis toegediend was over eene zijner predikatiën [1]). Hij moest „den E. Magistraet verthoonen de al te groote stouticheyt der papisten", meer bepaald die van „pater Medenblick", die in 't gasthuis wilde dringen, „teeghen danc van degheene, die (daar) te ghebieden" hadden en verzoeken „Remedie daerin te vinden." Voor de vischverkoopers, die „de intercessie" des Kerkeraads hadden ingeroepen, vragen, dat Zondags geen visch meer mocht verkocht worden op de markt of bij de deuren. Op een anderen tijd moest hij „van nieus" spreken „over de sake van den Sabbath en soo niet heele afschaffinghe van de abuysen, ten minste soo nauwe bepalinghe soucken te verwerven als doenlyc is." Later kreeg hij weer in opdracht, den Magistraat te „bidden, dat de Sondagen beeter mochten geviert worden" en „bij namen, dat de voorstellingen van waeren Sondags op de Marckten mochten somers ten achten ende 's wynters ten halff negen cesseren" en tevens, dat zij „het houwen in dese tijden (wilden) inhiberen" [2]), waarop zij volgens het rapport in den Kerkeraad uitgebracht, ten antwoord kregen, dat de „E.E. Magistraten het houen voor een tijdt verbieden; de weekelixe biddagen aenstellen" en voorts letten zullen op „de violatiën der Sabbathen." In een volgend jaar had hij „'t stuck van den Sabbath" nog eens bij „de Heeren" voor te stellen.

In 1638 werd hem opgedragen eerst met „de Gouverneurs van de Bayhalle" en later met den Magistraat te spreken, of de opening dier „halle" 's winters, als de Dinsdagsche en Vrijdagsche predicatiën te negen ure aanvingen, niet in plaats van „ten thien uyren, waerdoor eenige goede luyden van het gehoor der predicatiën werden afgetrocken," te elf ure kon plaats hebben. Eindelijk werd hij eenige malen gelast, aan „die van de Gerechte" voor te slaan, dat

---

[1]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 5, 16, 18, 20 April, 2 Juli, 3 Dec. 1627; 11 Dec. 1620; 4, 5, 11 Nov., 26 Dec. 1622; 25 Dec. 1625; 26 Januari, 4 Febr., 3 Maart 1628; 7 Febr. 1625; 11 Mei 1636; 9 Januari, 8, 15 Mei, 12 Juni 1626; 4 April, 22 Aug. 1636; 9 Oct. 1626; 30 Mei 1635; 22 April 1622.

[2]) Er heerschte destijds in Leiden een „extra-ordinaire besoeking." *Kerkeraadsnotulen* van 23, 30 Aug. 1624.

„de sententien van de misdaeders, die ten doode verwesen worden", minstens één dag voor de executie uitgesproken en kennis daarvan zou gegeven worden aan de „Predicanten, die haer souden disponeren ter doot" [1]). Ten laatste — om hiermede deze lange lijst te besluiten — was hij veelal een dergenen, die de Kerkeraad herhaaldelijk deputeerde, om bij de Heeren burgemeesters aan te dringen op het houden van collecten ten behoeve van de kerken en de predikanten in de Paltz en Nassau [2]), die door den oorlog in grooten nood verkeerden [3]) en telkens weer hulp en steun bij de Nederlandsche kerken kwamen vragen [4]).

Na dit overzicht van Hommius' aandeel in de leiding en regeering der Leidsche gemeente volge nu, hoe hij het classicale leven zijner dagen meeleefde. De over deze jaren nog voorhandene Acta der Classe „Leyden ende Neer-Rhijnlant" zijn daarvoor mijne hoofdbron. De Classe hield driemaal 's jaars, altoos te Leiden, hare „ordinaire" vergaderingen, maar menigvuldig waren de „extraordinaire", vooral in den eersten tijd sedert 1619, toen er ten gevolge van de afzetting van onwettige Kerkeraden [5]) en het „deportement" van vele remonstrantsche predikanten [6]) zoo verbazend veel werk aan den winkel was.

In 1621 werd besloten vier „ordinaire" vergaderingen te houden

---

[1]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 29 Jan. 1621; 24 Maart, 2 Juni 1623; 18. 23, 30 Aug. 1624; 17 Jan., 11 April 1625; 15, 22, 29 Jan., 5 Febr. 1638; 4 Oct. 1622, 4 Aug. 1624; 31 Oct. 1625 en 14 Jan. 1633.

[2]) O. a. stonden „de Heeren" tot verlichting van de „ghevluchte Predicanten uyt den Over- en Neder-Palz" zulk eene collecte in de kerk toe in het begin van 1627, die op éénen Zondag opbracht ruim *f* 2800. *Kerkeraadsnotulen* van 29 Jan. en 5 Febr. 1627.

[3]) Zie daarover Groen v. Prinsterer, *a. w.*, blz. 220.

[4]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 4 Maart 1622; 7 Juli 1623; 2 Oct. 1626; 31 Oct. 1636.

[5]) Door de Gedeputeerden van de Delftsche Synode in 1618 waren die van Hazerswoude en Warmond afgezet. *O. A. d. N. H. K.*, III, 40. Waarschijnlijk had dit lot nog wel andere Kerkeraden ook getroffen. Zie Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 403, 404.

[6]) Behalve die in de stad Leiden, werden in de Classe door de Leidsche Synode van 1619 tien predikanten „gedeporteerd." Dit waren vooreerst de zes, die reeds door de Gedeputeerden der Delftsche Synode van 1618 „gesuspendeerd" waren. Zie hiervoor blz. 278; namelijk Joh. Scotenus te Hazerswoude; Chr. Sopingius te Warmond; Petrus Engelravius te Boscoop; Luc. Molanus te Woubrugge; H. Oosterharen te Hillegom; Andr. Volkerds te Benthuizen, waar nog bijkwamen W. Lomannus te Noordwijk; Sim. Hugius te Oegstgeest, Regn. Andreae te Sassenheim en Jan Janss. te Leiderdorp. Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 337—339, 357, 369—371, 373, 385.

en wel op de „eerste Dinsdaghen in Februario, Majo, Augusto ende Novembri". Tevens werden toen alle „extraordinaire affgeschaft, ten ware in saecken, die gheen uytstel en connen lijden" [1]). Toch zijn deze laatste blijkens de Acta ook na dit besluit nog in menigte gehouden. Ter Classe-vergadeing kwamen hier in den regel alleen dienaren des Woords. Wel werd in 1622, toen de Particuliere Gorkumsche Synode van dat jaar „dienstelijc gevonden had, dat d'ouderlingen in alle ordinaire classikale vergaderingen compareren" zouden, „deese sake in deliberatie" genomen, maar eenparig verklaarden de „kercken" op eene der volgende vergaderingen, „dat se onder haer geen swarigheyt en hebben tegen de oude ordre, die in dese classe tot noch toe gebruyckelick is geweest" [2]).

Op deze samenkomsten kwamen zeer onderscheidene kerkelijke belangen en kwestien aan de orde, die de Classe òf zelve afhandelde òf waarin zij besluiten nam, die zij door deputaten liet uitvoeren, als: het houden van de classikale predikatie; het oefenen van toezicht op en het geven van advies over nog uit te brengen en het approbeeren van uitgebrachte beroepingen; het praeparatoir examineeren van studenten, van wie zij, die uit het „Duytsch Collegie" kwamen, tot het examen werden toegelaten op het „getuychenisse van den Regent Festus Hommius" [3]); het peremptoir examineeren van hen, die in ééne der kerken der Classe als candidaat beroepen werden; het instellen van Kerkeraden; het houden van toezicht over de scholen; tuchtzaken; het „lesen ende overwegen" van de gravamina uit de Classen „ad Synodum", die door de „Classesynodaal" ter „ventilering" werden rondgezonden; het benoemen van afgevaardigden voor de Particuliere Z. H. Synoden; het gereedmaken hunner „instructien"; het lezen van de Acta dier Synoden; het benoemen van „visitatores"; de „gagie" der predikanten „ten

[1]) *Acta der Classe Leiden*, 29 Juni en 2 Nov. 1621.

[2]) Zie *Acta der Syn. v. Gorcum*, 1622, art. 37: „De Synodus vindt goet ende dienstich, dat de Ouderlingen in alle ordinare Class. vergg. compareren, daer het bequaemlick geschieden can ende dat men dienaengaende te doen heeft, nae dat men tot de meeste stichtinghe der kercke sall bevinden te behooren." Ook de Synode van IJsselsteyn, 1626, blijkens art. 58 harer *Acta*, laat het in de vrijheid der kerken, of ook „ouderlingen nevens de predicanten" zullen verschijnen op de Classe-vergaderingen of alleen predikanten. En *Acta der Classe Leiden*, 2 Aug. 1622 en 14 Febr. 1623.

[3]) Zie o. a. *Acta der Cl. Leiden*, 6 Jan. 3 Febr. 1620; 4 Febr. 1622 en 8 Mei 1623. 23 April 1629 besloot de Classe: „Van nu af sullen de studenten, die praeparatorie sullen geexamineert worden, testimonium Graecae et Hebraicae linguae" vertoonen.

platten Lande" en de behandeling van remonstrantsche predikanten, die zich met de kerk begeerden te „reconcilieren."

Op elke gewone vergadering werd een praeses en een scriba, ook voor buitengewone vergaderingen, die vóór de e. k. gewone vielen, benoemd [1]) en tevens werden twee „dienaren uyt de Stadt" en vier „uyt de dorpen" als „gedeputeerden der Classe" aangewezen, aan wie veelal opgedragen was, de besluiten der Classe uit te voeren en die voorts gedurende drie maanden „in alle voorvallende geringhe saecken te besoigneren" hadden [2]).

In de eerste jaren na 1619 was Hommius bijna altoos op de Classe-vergaderingen present; later, toen de bijbelvertaling was aangevangen, wordt hij zoo nu en dan onder de „sero venientes" of onder de „absentes" genoemd [3]). Aan hare werkzaamheden nam hij trouw en ijverig deel. Een enkele aanhaling daaromtrent.

Op zijn beurt hield hij de classikale predikatie. Als praeses der Classe berispte hij den Kerkeraad van Leiderdorp, omdat zij „tegens alle goede ordre ende stichtinge hadden gedaen", door voor de beroeping van een predikant de stemmen der lidmaten „van huys tot huys" te gaan „colligeren". Tevens hield hij hun voor, „het stuck der beroepinge" niet te „aenvaerden", dan „met voorweeten des Classis ende kennisse haerer Overheyt" en vermaande hen, „opdat de oneenicheyt onder hen geresen geen dieper wortel soude maken", dat zij zich op de Classe met elkander zouden verzoenen, wat dadelijk geschiedde. Hij stelde voor, dat de weduwe van Lodensteyn na het gewone halfjaar nog drie maanden „de gagie der weduwen" zou ontvangen, wat toegestaan werd. Toen in Woubrugge A. de Roy beroepen was en de „Heer van Warmont" zich bij Hommius beklaagde, dat zijn recht daarbij niet genoegzaam was erkend, bracht hij die klacht aan de Classe over. Hij trachtte de Classe te bewegen, D. Leupenius, die „door den oorlog van zijne gemeente verdreven was" te Dirksland te recommandeeren, wat de Classe oordeelde „in 't particulier" te moeten geschieden. Hij deed in Mei 1641 „nomine D. Alutarij", die in „classe Woerdana praeparatorie geexamineert" was, het verzoek, dat hij ook in de Leidsche Classe „soo hier soo daer" mocht prediken, wat hem werd ingewilligd [4]).

---

[1]) Dit blijkt o. a. uit de *Acta der Classe Leiden* van 2 en 22 Maart 1621.

[2]) Zie o. a. *Acta der Cl. Leiden*, 10 Maart 1610; 2 Maart en 2 Nov. 1621.

[3]) *Acta der Classe Leiden* van 2 Aug., 18 Oct. 1622; 19 Aug. 1628; 1 Aug. 1629; 15 Oct. 1629; 4 Febr. 1630; 4 Febr., 6 Mei 1631.

[4]) *Acta der Cl. Leiden*, o. a. van 4 Mei, 2 Nov. 1632; 1 Febr. 1633; 2 Juli 1619; 6 Nov. 1629; 17 Febr. 1635; 5 Febr. 1636; 17 Mei 1641.

Slechts een enkel maal kwam hij met de Classe eenigszins in conflict. Dat was in 1629. Toen was de Classe „tegen de praktijk van alle tijden" [1]), bij het verkiezen van afgevaardigden voor de Synode, de predikanten van Leiden „voorbijgegaen". Hij weigerde toen als praeses der Classe de Acta dier vergadering en den credentiebrief voor de afgevaardigden te onderteekenen. De Classe riep hem daarover ter verantwoording en besloot later — en dit zal wel het einde dezer kwestie geweest zijn — dat „voortaen in de besendinge ad Synodum altijt een predicant wt de stad bij electie sal gedeputeert worden" [2]).

Overigens genoot hij het volle vertrouwen der Classe-broederen, gelijk uit de velerlei benoemingen, die op hem werden uitgebracht, blijkt. Veelmalen werd hij tot praeses der Classe gekozen [3]). Schier in elk jaar behoorde hij eenige maanden tot hare „gedeputeerden" [4]). Zoo nu en dan werd hij tot examinator benoemd [5]).

Met Carolus Agricola werd hij tot visitator aangewezen in 1618; gecontinueerd in 1619 en 1620. Later werd hij daarvoor nog weer benoemd en wel in 1628 met Theodorus Altena en in 1629 met Cornelius Tethrode [6]). Behalve van het gebruikelijk onderzoek, „daertoe dienende, dat de suyverheyt der lere ende alle goede geregeltheyt in de Gemeente Godts onderhouden worde", hadden zij zich als visitatoren van menige aparte opdracht te kwijten.

---

[1]) Zóó staat in de *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 6 Juli 1629. Ook blijkens de Acta der Particuliere Z. H. Synoden was van 1593—1628 steeds één der Leidsche predikanten namens de Classe Leiden ter Synode aanwezig.

[2]) Zie voor deze kwestie de *Acta der Classe Leiden* van 6 Nov. 1629; 4 Febr., 22 April 1630; 14 Juli 1631 en *Acta van de Synode te Leiden* 1629, vóór art. I.

[3]) Namelijk op 21 Aug. 1618; 2 Juli 1619; 7 Juli 1620; 29 Juni 1621; 2 Mei 1623; 7 Mei 1624; 4 Febr. 1625; 5 Mei 1626; 3 Aug. 1627; 2 Mei 1629; 1 Febr. 1633; 5 Febr., 5 Aug. 1636; 2 Febr. 1638. Zie de *Acta van de Classe* aldaar.

[4]) Volgens de *Acta der Classe* werd hij hiervoor benoemd 2 Juli 1619; 10 Maart 1620; 4 Febr. 1622; 14 Febr., 7 Nov. 1623; 6 Aug. 1624 6 Mei 1625; 3 Febr., 11 Aug. 1626; 2 Febr., 2 Nov. 1627; 30 Mei 1628; 6 Nov. 1629; 5 Nov. 1630; 2 Nov. 1632; 2 Aug. 1633; 7 Febr., 7 Nov. 1634; 7 Aug. 1635; 6 Mei, 4 Nov. 1636; 3 Nov. 1637; 7 Sept. 1638; 2 Aug. 1639; 1 Mei 1640; 5 Febr. 1641.

[5]) O. a. op 14 Sept. 1619 en 19 April 1627. Waarschijnlijk was hij dit wel veel meer, maar de naam van den examinator is niet altoos in de *Acta der Classe* aangegeven.

[6]) *Acta van de Classe Leiden* van 28, 29 Sept. 1618; 15 Juli 1619, 3 Nov. 1620; 4 Juli 1628, 2 Juli 1629.

Zoo o. a. moesten Hommius en zijn collega „de E. Heeren Burgemeesters" van Leiden, „als sijnde AmbachtsHeeren van Leyderdorp", aanspreken over „de beroepinge van een nieuw Predicant aldaer"; onderzoeken wat de oorzaak was, waarom in sommige kerken „de namiddagsche predicatien niet gedaen" werden en tevens de Kerkeraden en „notabele lidmaten ernstelyk vermanen tot het frequenteren niet alleen der voormiddagsche, maer ook namiddagsche predicatiën"; er op letten, waar tegen de besluiten der Nationale en Provinciale Synoden „de lyckpredicatien worden gehouden" en den baljuw van Sassenheim aanspreken, „dat de pauselycke superstitien bij de begraffenissen mogen geweert worden"; bij „den Heer van Wou" bewerken, dat „de insolentie, die tot Woubrugge op de Beedagen gepleegt wort, in posterum mochte geweert worden"; ten overstaan van Gedeputeerden der Synode zorgen, dat „de kercken van Warmont, de Kaeghe ende Woubrugge met Diaconen" werden voorzien. „Iterativelick" werd hun „geordineert" te informeeren, „naer de gelegentheyt van de bijschoolen in verscheyden plaetsen van desen quartier, mitsgaders op het comportement ende onderwijs van de schoolmeesters in de voornoemde schoolen" te letten, ten gevolge waarvan zij op de Classe rapporteerden, dat zij eene „Papistische bijschole gevonden hadden op den Rijndyck ende Ambacht van Hazerswoude", waar de schoolmeester geweigerd had de Acta Syn. Nat. te onderteekenen, waarom de Classe hun opdroeg, „de vrouwe van Haserswoude tot weyringe van een sodanich schoolmeester te vermanen." Ook werd hun herhaaldelijk opgelegd bij de Gecommitteerde Raden „een extraordinaris subsidium tot betaling van classikale schulden" te vragen [1]).

Maar ook, al was hij geen visitator, toch waren de commissies, die de Classe hem opdroeg, zeer vele. Zie hier enkele daarvan.

Mr. Cornelis Thyssen, die „den doleerenden kercken seer gedient" had, besloot de Classe „te voorderen voor eenige andere sijns gelycken buyten dese Classe". „Tot dien eynde" werden gecommitteerd „D. Festus en D. Lodensteyn" [2]). „D. Festum, Lodensteyn en Basilium"

---

[1]) Zie *Acta van de Classe Leiden*, van 17 Aug. 1619; 3 Mei 1621; 6 Febr. 1629; 6 Nov. 1629; 7 Nov. 1628; 4 Febr. 1630; 2 Maart, 3 Mei, 29 Juni 1621; 2 Mei, 7 Aug., 6 Nov. 1629; 4 Febr. 1630 en ook *Acta der Synode van Leiden*, 1629, art. 53.

[2]) *Acta van de Classe Leiden*, 15 Juni 1619. Met ongestudeerde predikanten had overigens de Leidsche Classe niet al te veel op. 2 Nov. 1621 besloot zij, dat men geen „Duytsche clercken op den predickstoel (zal)

benoemde de Classe, „om het Collegie van de Heeren Vroetschappen te versoecken tot consent van genoechsame augmentatie der gagie van de predicanten ten platten Lande". Hommius werd „gebeden", voor de weduwe van „Nicolao Pavio, beroepen predicant tot Zijdervelt, bij requeste bij den E. Mog. Heeren Staten te bevorderen, dat sij eenigh subsidium mocht vercrijgen." Toen Jacobus de Ridder, afgezet remonstrantsch predikant, presenteerde de Canones Synodi te onderteekenen en verzocht, hem weer op te nemen en te willen gebruiken, ried de Classe hem, dat hij zich met de Classe Alkmaar moest verzoenen en nam Hommius op zich, „hem een kerckelicke attestatie te versorghen van synen eerlicken wandel en neersticheyt in het ghehoor van Godes H. Woort, geduyrende den tijt syner residentie" te Leiden. Met Agricola en Junius werd hij benoemd, om „te Noortwyck een Kerckenraedt" te verkiezen. Met Colonius en Junius moest hij „den Heere van Warmont aenspreccken over de verkiesinge van Ouderlingen ende Diaconen te Warmondt ende Woubrugge."

De Heer van Poelgeest had volgens het jus patronatus bij missive van de Gecommitteerde Raden machtiging ontvangen, om een predikant te Koudekerke te beroepen. Hij verkoos Nathanael Middelhoven en wilde toen, dat de „broederen" van Koudekerke dat beroep zouden onderteekenen. Maar zij weigerden en kwamen om „goet advis ende discretie" op de Classe. Deze keurde hun gedrag goed en benoemde „D. D. Festus, D. Colonius, D. H. Fabricius, D. Altena en D. Joan. Latius, om eene remonstrantie te ontwerpen ter beantwoording van de missive der Gecommitteerde Raden, en Hommius, Fabricius en Altena werden aangewezen, om die remonstrantie in persoon aan „hare E. Mog. over te geven ende mondelick ook met deselve soecken te spreecken." Resultaat was, dat „die van

---

setten, om also geene hope met al te geven van hyer in de Classe beroepen te sullen worden." Ik vermoed dan ook, dat Mr. Thijssen door Hommius niet zoo van heeler harte „gevoordert" is. Althans, toen die van Boskoop hem wilden beroepen, hadden die van Leiden hun gezegd, dat zij daarover eerst het advies van de Leidsche Synode van 1619 moesten afwachten. En op die Synode heeft de praeses (dat was Hommius) toen „wytlopende gededuceert, hoe nodich het sij, dat omtrent de stat Leyden, daer de academie is, geen persoonen, die niet gestudeert hebben, tot den dienst der kercken werden toegelaten, omdat de studenten seer gediscoragieert worden, wanneer sulcke persoonen haer worden geprefereert." Wellicht heeft hij echter voor den persoon van Mr. Thijssen eene uitzondering gemaakt. Althans de Synode besloot, „dat die van Boschkoop met het beroup sal mogen voortgaen." Zie Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 401, 402 en H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 411—413.

Coudekercke sullen mogen procederen tot een nieuw beroep.” Met Fabricius werd hij gedeputeerd voor de zaak van „Jacob van Kerckhoven, remonstrantsch schoolmeester tot Lisse.” Toen Cornelis van Immerzeel, „gewesen schout tot Lisse”, van de Classe attestatie verzocht, „benoopende synen handel, wandel en Leeven”, werd Hommius aangewezen, „een ontwerp daervan” te maken, dat door praeses en scriba der Classe zou onderteekend worden. Met Fabricius, Gysius, Altena en Middelhoven kreeg hij in opdracht, ten dienste der Classe „leges mensarias” te maken en „aengaende de Spijse ende Drancken ordre te stellen.” Die „leges” werden even later aan de Classe voorgelezen en de broeders „hebben se voor goet gekent” en beloofden „haer ooc nae deselfde te gedraghen” [1]).

Eindelijk werd hem met Fabricius, M. Janssen en Altena herhaaldelijk opgelegd, om „den artyckel” der Kerkenordening, „belangende d' ordre te houden int beroepen van Predicanten in vacerende plaetsen, claerlyck buyten alle dobbelsinnicheyt te stellen.” Dit betrof Art. 4 der Dordt. Kerkenord. en wel de woorden daaruit: „de verkiesing zal niet geschieden zonder voorweten of advies van de Classe, waar 't zelve tot nog toe gebruikelijk is geweest.” Hierover bestond reeds „ettelycke jaren” verschil tusschen de Leidsche kerk en de Classe. De laatste stond er op, dat de beroepingen in de kerk van Leiden evengoed als die „ten platten Lande”, vóór zij uitgebracht werden, aan de Classe moesten „voorgedragen” worden. De Leidsche broeders „sustineerden”, dat zulks te Leiden nooit gedaan was en ook, „dat de Synode 't niet verder stelt dan daer sulks gebruyckelyck was.” Zij kwamen dan ook steeds om approbatie eener beroeping op de Classe, als die reeds geschied was. Ter beslechting van dit verschil werden nu Hommius c. s. benoemd. Wat zij daarvoor gedaan hebben, blijkt uit de verdere Acta niet. Die zwijgen er geheel over, maar bij de beroeping van A. Heydanus in 1627 en ook van Jac. Trigland in 1637 blijken de-

---

[1]) *Acta der Classe Leiden*, 7 Nov. 1623; 6 Aug. 1624; 3 Febr. 1620; 10 Maart, 3 Nov. 1620; 27 Juni en 18 Juli 1623; 18 Oct. 1622; 19 Oct. 1624; 7 Nov. 1628 en 6 Febr. 1629. Het schijnt, dat de Classebroederen wel eens wat copieus dineerden. Althans 6 Aug. 1624 werd voorgeslagen, of men „tot de beste stichtinge ende minste opspraecke niet veel beter soude connen onse classikale maeltijden houden ten huijse van eenighe broederen des Classis in der stadt,” en 5 Nov. 1624 werd goed gevonden „met den weerdt overeen te komen, so veel mogelijk oncostelyckst den maeltijt te houden” en op 19 Aug. 1628 staat in de Acta: „De broeders sullen de drij eerste aeneenvolgende vergaderingen laeten verbijgaen sonder aldaer de maeltijt te houden.”

zelfde verschillende meeningen nog te bestaan, al schikte de kerk van Leiden zich dan ook naar de Classe om des vredes wil [1]).

Van de Classe ga ik over tot de vergaderingen der Particuliere Zuidhollandsche Synoden, waartoe Hommius na 1618 nog enkele malen afgevaardigd werd. Men herinnere zich echter, dat in het voorgaande reeds onderscheidene werkzaamheden, hem aldaar opgelegd of door hem verricht, door mij besproken werden.

Volgen wij hem dan het eerst naar de Leidsche Synode van 23 Juli tot 17 Aug. 1619, die, zooals in den oproepingsbrief der „Classis-Synodaal" stond, samen kwam, „om t'gene in den Nationali Synodo te Dordrecht over 't stuck der Leere ende kerckenordeninge geoordeelt ende besloten is, den kercken bekent te maken ende te doen onderhouden" [2]). Men verkoos Hommius tot het vooral in deze Synode zoo gewichtige ambt van praeses [3]). Nu waren te Dordrecht die Remonstranten, van wie „de kennisse" tot de Synode niet gekomen was, ter behandeling aan de Provinciale Synoden, Classen en Kerkeraden overgegeven met last, om tusschen hen wel „met den gheest der voorsichticheydt recht (te) onderscheyden", maar toch ook, om niemand in den dienst der kerken te laten, door „wiens merckelycke verschil" met de „leere in Synodo bevesticht", de rust der kerken wederom mocht verstoord worden [4]). De eerste vraag, die Hommius als praeses nu aan de Synode te Leiden voorlegde, was deze: Zullen de nog niet van hunne diensten „gedeporteerden" hier ontboden worden, om hun af te vragen, of zij zich aan de besluiten der Nationale Synode willen onderwerpen, òf zal men „dese saecke" aan de respectieve Classen, waaronder zij ressorteeren, overlaten? De Synode besloot tot het eerste en vond tevens goed, aan elk der te citeeren personen de Canones te zenden, opdat niemand „ignorantie" daaromtrent kon „praetenderen" en allen des te beter „tot de antwoort geprepareert" zouden verschijnen.

---

[1]) Zie de *Acta der Classe Leiden*, 25 Nov. 1619, 29 Juni, 2 Nov. 1621; 4 Febr. 1622; 19 April, 29 April 1627; 3 Aug. 1637 en *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 18 April, 20 April, 22 April, 7, 28 Mei, 6 Aug. 1627; 17, 31 Juli, 7 Aug., 4 Sept. 1637.

[2]) *Acta van de Classe Leiden*, 29 Juni 1619.

[3]) *Acta der Leidsche Synode* bij Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 325—409. Ook bij hetgeen ik voorts van Hommius' arbeid op deze Synode mededeel, verwijs ik naar deze Acta, tenzij andere bronnen zijn aangegeven.

[4]) *Acta d. Nat. Syn. v. Dordr., 1618/19*, Sess. CXXXVIII.

Vele Remonstranten werden nu voor de Synode ontboden [1]) en onder hen ook zij, die door de Gedeputeerden der Delftsche Synode van 1618 voorloopig „gesuspendeerd" waren en eigenlijk reeds als „gedeporteerd" beschouwd moesten worden, omdat zij den tijd, hun gesteld tot het betoonen van leedwezen, ongebruikt hadden laten „overstrijcken." Men wilde echter niet ten strengste met hen handelen en besloot daarom, hun de gelegenheid tot schuldbelijdenis en verzoening met de kerk op deze Synode nog eens aan te bieden. Enkele geciteerden wilden beslist niet verschijnen. Velen kwamen wel, maar sommigen eerst na meermalen geciteerd te zijn. Bij hun komst in de Synode hield Hommius elk hunner voor, dat de Dordtsche Synode geoordeeld had, dat „kerckendienaren", die de „Canones Synodi" niet met eene goede conscientie konden onderteekenen en zich „in het leeren" daarmede niet wilden conformeeren, in den dienst niet mochten „getolereert" worden; dat de Staten-Generaal dit oordeel hadden geapprobeerd; dat zij zeker de Canones hadden ontvangen en dat zij nu rondweg moesten antwoorden op de vraag, of zij deze, als met Gods Woord overeenkomend, onderschrijven en zich in hunne prediking daarnaar richten wilden.

Naar aanleiding van die vraag geraakte de Synode met schier elk der geciteerden in levendige discussie, waarbij in haar naam zeker veelal het woord gevoerd werd door den praeses, al vermelden de Acta dit meestal niet. Soms was Hommius hierbij vrij scherp; b. v. tegen Paschier de Fijne, dien hij over zijne late komst berispte [2]). Ieder, die beslist verklaarde, de Canones niet te kunnen en willen onderteekenen, aarzelde hij evenals de Synode zeker niet, ter voldoening aan „het decreet des nationalen Synodi" en „lettende op de stichtinghe ende vrede der kercke", van zijn dienst te ontzetten, hoewel hij niet naliet dezulken te „vermanen", zich van „de gemeynschap der gereformeerde kercke" niet af te scheiden, maar „de predicatien te frequenteren." Was er nog eenige hoop tot „reconciliatie", dan liet hij niets onbeproefd, om die tot stand te brengen [3]). Zoo deed hij groote moeite, om de afzetting

---

[1]) Een dezer citatiebrieven, verzonden aan „Nicolaas Hartsoecker te Iselsteyn," onderteekend door Festus Hommius, Synodi praeses, Henr. Rosaeus, assessor en Balthasar Lydius, scriba, berust in de bibliotheek der Leidsche universiteit.

[2]) J. v. Vloten, *a. w.*, blz. 23 en 24.

[3]) Meursius *l. l.*, pag. 311: „In qua (Synodo Leydensi) omnem dedit operam, ut Remonstrantes decretis Synodi Dordracenae acquiescerent,

van Nicolaus Jacobi Kop van Zevenhoven, één zijner vroegere leerlingen, die in den laatsten tijd de vergaderingen der Remonstranten had bijgewoond, maar overigens onderscheidene attesten van Kerkeraadsleden omtrent de zuiverheid zijner leer vertoonde, te voorkomen, niet twijfelend, of hij zou wel weer gewonnen kunnen worden, waartoe hij hem zijne onderrichting en hulp aanbood [1]).

De uitslag van deze langdurige onderhandelingen met de geciteerde Remonstranten was, dat slechts een enkele met de kerk verzoend werd; ongeveer zestig meest om valsche leer, sommigen bovendien om een ergerlijk leven, werden afgezet [2]). Een deel teekende de door de Staten-Generaal ontworpen „acte van stilstand" òf nog op de Synode òf ten huize van Hommius. De meesten bleven weigerachtig dit te doen en werden dies door de Synode, zooals haar opgelegd was, den Staten van Holland aangegeven. En hiermede is zeker het voornaamste van hetgeen onder Hommius' praesidialen hamer doorging meegedeeld.

Toch was het synodaal agendum er niet mede afgehandeld. Vele vraagstukken, waaronder zeer gewichtige, werden bovendien nog onder handen genomen. O. a. de verdere „uitzuivering van het academisch personeel" [3]) te Leiden; het opzicht der kerk over „de professoren theologiae ende Collegii theologici," waarbij de Synode stuitte op het verzet van curatoren en van de Staten van Holland [4]); de opheffing van het jus patronatus; vele gravamina en particularia der kerken. Ook werd nader vastgesteld, hoe men voortaan met remonstrantsche predikanten, Kerkeraadsleden en lidmaten zou

---

atque ita Ecclesiae communione retinerentur." Hij handelde in dit opzicht in den geest van Prins Maurits, die tijdens de zittingen der Synode twee brieven aan hem schreef, welke beide ten doel hadden, eene te harde behandeling der Remonstranten te voorkomen. Men vindt ze in het *O. A. d. N. H. K.*, I, 6, 63*a* en *c*. G. Brandt zegt in zijne *Historie der Reformatie*, Dl IV, blz. 469, dat Hommius en Colonius, toen Maurits in 1621 met het leger te velde was getrokken, derwaarts reisden om hem iets te verzoeken en dat toen Maurits zou gezegd hebben: „Wat duivel willen de Predikanten nu hebben? Hebben se noch hunnen sin niet? Hebben se 't te Dort niet gemaekt soo sy 't hebben wilden?" Ik kan het voorval niet nader bespreken, daar mij geene andere bizonderheden er van bekend werden.

[1]) G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 868, 869. Kop werd dan ook niet afgezet, maar zes maanden geschorst. Het ging evenwel anders met hem dan Hommius gehoopt had. Hij weigerde na de zes maanden de Canones te onderteekenen, verliet zijn ambt en werd medicus. Zie G. Brandt, *t. a. p.*

[2]) Baud., *a. w.*, Dl I, XI[e] boek, blz. 83.

[3]) Dr. A. Kuyper, *De Leidsche professoren*, blz. 57.

[4]) Dr. A. Kuyper, *De Leidsche professoren*, blz. 62, 63.

moeten handelen. Doch, daar ik niet de geschiedenis der Synode beschrijf en Hommius' aandeel bij de behandeling dier kwesties niet nader is aangegeven, ga ik dat alles stilzwijgend voorbij. Alleen vermeld ik nog, dat hij, naar aanleiding van een gravamen, waarbij werd aangedrongen op het gebruiken van eenzelfde „formulier van cort ondersoek dergener, die ten avontmale willen gaen, 'tsij dat van Middelburch ofte eenich ander", op zich nam, „den gedeputeerden des Synodi" te bezorgen „'tselvige formulier, dat in Synodo nationali was ontworpen" [1]). Voorts, dat hij met A. Muysholius werd aangewezen, om den burgemeesters van Leiden dank te betuigen voor „alle goede diensten, eere en vriendschap den Synodo" bewezen, en dat hij bij het uiteengaan der Synode als praeses haar dank bracht aan de commissarissen der Staten, de leden en de Gedeputeerden der Synode voor hetgeen zij ten dienste der kerken èn op deze samenkomst èn in hun deputaatschap hadden verricht.

Wij vinden hem voorts nog op de Synoden van Rotterdam, 20—30 Juli 1621; van Gorinchem, 5—9 Juli 1622; van Woerden, 22—26 Juli 1625; van IJselstein, 7—17 Juli 1626 [2]), en nu zou het zeker van belang zijn, als wij konden aangeven, op welke wijze hij heeft medegewerkt aan de besluiten en beslissingen, die in vele belangrijke kwesties genomen werden; als: over de approbatie der te Dordrecht vastgestelde kerkenordening door de Staten

---

[1]) Ik betwijfel, of hij hieraan voldaan heeft. In de Acta van de Goudsche Synode van 1620 ten minste staat opgeteekend: „'t Corte ondersoec, tegen 't avontmael gebruickelyc in de kercke van Middelburg, is den Synodo overgelevert, daervan in den 101e artic. Synodi Leidensis gesproken wert". En later nog in dezelfde Acta: „Wort dienstig geacht, dattet catechiseren metten aldereersten volgens de resolutie des nat. Synodi in de kercke werde ingevoert met sodanige eenpaericheit, als doenlijc wesen sal, waertoe de Synodus acht aldergevoechelijxt te wesen, dat men volge den cours van den christelycken Catechismo. Doch ingevalle iemand voor syn particulier tot synder behulp wilde gebruicken het schrift D. Faukelii ofte van iemand anders, dat sulx in haere vrijheit sal staen." Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 399, 428, 441. Hommius heeft dus niet overgelegd het ontwerp, dat te Dordrecht gemaakt was, maar het *Kort begrip* van Faukelius. Opnieuw een bewijs m. i., dat de Dordtsche Syn. hieraan de voorkeur gegeven heeft boven dat, wat de door haar benoemde commissie had geconcipieerd, zooals Heyngius ook had genoteerd. (Zie hier vóór blz. 284). Tevens blijkt, dat de Goudsche Synode volstrekt niet wilde, dat de Catechismus door het *Kort begrip* of andere catechisatieboekjes zou vervangen worden, zooals naar Heyngius' zeggen ook reeds de Dordtsche Synode had uitgesproken.

[2]) Zie de *Acta* dier Synoden.

van Holland, die nooit verkregen werd [1]); de onderteekening van de formulieren van eenigheid door de Theologische professoren te Leiden, die, zooals de Synoden het wilden, nooit heeft plaats gegrepen [2]); de verzoeken om eene Nationale Synode, die steeds vruchteloos gedaan werden [3]) en de bestrijding van Joodsche superstitien in het onderhouden van den sabbat [4]). Daar in de Acta echter van zijne meening en optreden in deze kwesties geene aparte aanteekening heeft plaats gehad, ga ik dit stilzwijgend voorbij, en beperk mij tot de vermelding van datgene alleen, wat door hem verricht of hem opgelegd werd [5]).

---

[1]) *Acta* der bovengenoemde Synoden van Rotterdam, art. 38; van Gorinchem, art. 6; van Woerden, art. 9; van IJselstein, art. 5 en Dr. A. Kuyper, *Leidsche professoren*, Bijlage A, blz. 87—97.

[2]) *Acta van de Synode* van Rotterdam, art. 61; van Gorinchem, art. 11; en Dr. A. Kuyper, *a. w.*, blz. 64—68.

[3]) *Acta der Synode van Woerden*, art. 10 en van IJselstein, art. 6.

[4]) *Acta der Synode van Rotterdam*, art. 38 en van IJselstein, art. 32.

[5]) Dit meen ik wel te kunnen zeggen, dat hij in de laatstgenoemde kwestie, de onderhouding des sabbats, waarover reeds op, ja vóór de Dordtsche Synode, in de Nederl. kerken geschil was, niet behoorde tot hen, die, onder Engelschen invloed staande, daaromtrent puriteinsche denkbeelden hadden, maar onder hen, die in den geest van Luther, Calvijn, Junius e. a. de vrijere opvatting voorstonden.

Ik meen dit ten eerste hieruit te kunnen bewijzen, dat de Synode van IJselstein in 1626, art. 32, waar Hommius presideerde, zeker met zijne instemming, daar van geenerlei oppositie zijnerzijds gerept wordt, o. a. het volgende omtrent dit geschil besloot:

„Ondertusschen dewijle over het onderhouden des Sabbaths voors. enige particuliere vreemde opinien vast int land incruijppen, ende gestrooijt worden tot ontrustinge van de conscientie der vromer luijden ende verkeerde verstrickinge van deselve, als bij exempel. Dat het niet geoorloft is op den Rustdagh, oock nae het eynde van de publicque Godsdienst in vochte en regenachtige dagen, het coorn in te mennen, maer dat men 't selve liever moet laeten op het velt verrotten ende vergaen.

Item dat het onderhout des Sabbaths niet toe en laet enige verlustinge ende eerlycke vermaeckinge, streckende tot verquickinge van den geest ofte lichaem des menschen, oock niet strijdende tegen enigh gebodt Gods, ende op andere tijden wel geoorlooft. Als mede dat men op den Sabbath, duerende (gelyck sommige seggen) 24 uren, niet een woort mach spreecken, dat strecken soude tot vorderinge van ons dagelycks werck of beroupinge, jae daer oock niet een gedachte daer mede mach besich wesen, ende verscheyden andere dingen meer.

So is goet gevonden, dat de kercken ende classen neerstelyck sullen toesien, dat niemant buijten ofte tegen de voors. regulen Syn. Nat. (Zie *Acta*, Sess. CLXIV) yet opentlyck of int besonder leeren of drijven sal: ende so yemant soude mogen bevonden worden sulcks te doen, sullen dieselve naer bevindinge der saecke daerover censureeren: ende sullen

Te Rotterdam in 1621 was hij assessor. Hier deed hij „tot aenvang een vermaninge" uit I Cor. 14:40 [1]); hier werd gerapporteerd, dat hij met Isaäc Junius en een ouderling uit Leiden, „ten versoucke" van de Gedeputeerden der synode, den juridischen professor P. Cunaeus had aangesproken, die hun beloofd had, dat hij eerstdaags der kerk satisfactie zou doen in een „scripto publico" over de fouten in zijne boeken begaan, toen hij nog jong was en geene professie deed van de Christelijke religie [2]).

Ook was hij het, die hier aan de orde stelde, „de predicatie des H. Euangelie" onder de Indianen. Men moest daarvoor, zeide Hommius, „bequame Predicanten" hebben, „voornaemlyck ingeboorne des Landes" en om daartoe te geraken, was er geen beter middel dan in Indie een seminarium op te richten, ten einde „enige kinderen der heidenen onder de opsicht ende onderwijsinge onser Predicanten" daar op te voeden en te oefenen in de Christelijke religie, opdat zij die later aan „hare lantslieden" prediken en aldus „den Heere een gemeente" verzamelen zouden. Er waren reeds „enige goede beginselen", maar er moesten meer middelen komen, om die „beginselen" te vermeerderen en „uyt te voeren." Zijn

---

mede de kercken neerstelyck letten, dat sulcke persoonen, die daer van merckelycken souden mogen verdacht wesen, niet lichtelycken en worden gevordert in die kercken, alwaer dies aengaende merckelycke swaricheijt soude mogen ontstaen. Eyndelyck, dat men evenwel niet lichtelyck yemant diesaengaende sal verdacht houden, off maecken mogen, maer dat de kercken-Dienaren in goede broederlycke liefde onder elcanderen vreedsamelyck sullen wandelen." En ten tweede hieruit, dat hij in zijn *Twede Vervolch* op Merula's *Tydthresor*, blz. 1129, 1130 (later nog te behandelen), de voorstanders der puriteinsche opvatting noemt: „Predicanten, (die) schenen te seer toeghedaen te zijn ende te drijven eenighe precijse opinien, aengaende het stuck van den Sabbath, die by sommighe Brounisten in Engelandt worden gedreven."

[1]) *Acta der Synode van Rotterdam,* art. 1 en 6.

[2]) *Acta der Synode van Rotterdam*, art. 24. Zie over Cunaeus en de kerkelijke actie tegen hem ook de *Acta der Synode van Leiden*, 1619, art. 75 en van Gouda, 1620, art. 30 bij Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz, 385, 422, 423. Omtrent één zijner werken, getiteld: *Sardi venales,* waardoor hij groote ergernis had gegeven, had Hommius reeds 28 Maart 1613 aan Lubbertus geschreven: „Cunaeus edidit Satyram Menippaeam, in qua quosdam, ut ait, hujus seculi inepte eruditos taxat et praecipue ordinem theologicum. Invehitur etiam in doctrinam nostram, quam vocat anilem vanitatem; praefert Julianum Apostatum Imp. Constantino, multaque alia passim impietatem manifestam redolentia proponit, quam ob rem aliquoties a studiosis explosus, non potuit quiete in lectionibus pergere, nisi D. D. Curatores auctoritate sua studiosos tandem compescuissent." Zie hier vóór blz. 167.

voorslag werd door de Synode met ingenomenheid begroet en ter volvoering werden besluiten genomen [1]).

Te Gorinchem in 1622 was hij „praeses Synodi." Evenzoo te Woerden in 1625. Hier werd hem opgedragen met de Gedeputeerden der Zuid- en Noordhollandsche Synode, „indien't deselve ooc sall goetduncken", den Stadhouder Frederik Hendrik „te congratuleren over sijn aengevangen gouvernement" en te verzoeken, dat „hem gelieve in recommandatie te nemen de kercken hier te Lande, na het lofflyck Exempel vaa syn E. Heer Vader ende Heer Broeder, Hooghlofflicker ende onsterfflicker memorie" [2]).

Te IJselstein in 1626, waar hij assessor was, opende hij met „eene propositie" uit Phil. 2:1—4. Met anderen ontving hij hier eene opdracht in zake eene Rotterdamsche kwestie. Reeds geruimen tijd heerschte daar oneenigheid tusschen de predikanten eenerzijds, Kerkeraadsleden en gewone lidmaten andererzijds, die grootendeels ontstaan was uit het beroepen van predikanten. Nadat de Classe en de synod. Gedeputeerden tevergeefs getracht hadden den vrede te herstellen, verschenen partijen op de Synode en daar kwam het tot verzoening. Om nu echter zoowel bij de a. s. verandering van den Kerkeraad als bij de verkiezing van predikanten, dergelijke misverstanden te voorkomen, benoemde de Synode eene commissie van zes dienaren des Woords — één hunner was Hommius — en twee ouderlingen, die met goede correspondentie van Magistraat en Kerkeraad op de gevoegelijkste wijze moesten „procederen" tot verandering van de helft des Kerkeraads, tot beroeping van twee dienaren des Woords en tot leening van drie predikanten voor tijdelijke assistentie; maar vooraf moesten Hommius en H. Alutarius met twee ouderlingen de approbatie van de Rotterdamsche Overheid over dit besluit verzoeken. Zij reisden toen naar Rotterdam en verkregen de goedkeuring van den Magistraat. Daarop hield Hommius in de „groote publicque" en Alutarius in de „Princekercke" den 12den Juli de „vredepredikatie" en kondigden zij het besluit der Synode af [3]).

In de Synode teruggekeerd, rapporteerden zij van het verrichte,

---

1) *Acta der Synode v. Rotterdam*, art. 62. Reeds in 't volgend jaar had dit ten gevolge gehad, dat „een college van ses studenten onder opsicht van D. D. Walaei bij de Oost-Indische Compagnie tot dien eynde" was ingesteld. *Acta der Synode van Gorinchem* 1622, art. 18. Zie voorts over het seminarie van Walaeus, J. D. de Lind v. Wijngaarden, *a. w.*, blz. 189—211.

2) *Acta der Syn. v. Woerden* 1625, art. 67.

3) *Resolutien v. de Rotterdamsche Vroedschap*, 12 Juli 1626.

waarna de eerstgenoemde commissie tot spoedige uitvoering van het Synodaal besluit vermaand werd [1]).

Eene gemakkelijke taak had deze niet; althans een jaar later, toen het in Rotterdam nog niet in orde was, liet zij zich met groote moeite eene herbenoeming welgevallen. Omtrent Hommius sprak toen de Synode uit, zeker rekening houdend met zijn veelvuldigen arbeid, dat hij „als hij verschreven sijnde niet en sal connen vaceren, sall geexcuseert wesen" [2]).

Hij bepleitte te IJselstein voorts de belangen van Johan Christoffel van Berch, een Moravisch baron, die om des Evangelies wil zijn vaderland had moeten verlaten en nu te Leiden vertoefde. De kerk van Leiden had hem wel een tijd lang ondersteund, maar zelve „met een groot getal van armen beswaert wesende", kon zij den baron en zijne familie geen behoorlijk onderhoud geven. Hommius stelde nu voor, dat iedere Zuidhollandsche Classe „alle weecke een daelder" daarvoor zoude opbrengen en de afgevaardigden namen eenparig op zich, dezen voorslag aan hunne Classen te recommendeeren [3]).

Ook werd hij als secundus van Henr. Alutarius aangewezen, om „te gaen op" de Synode van Gelderland [4]).

Na 't sluiten der Synode had hij met den scriba den dank der vergadering te betuigen aan de „E. E. Heeren Magistraten van Iselsteyn" [5]).

En hiermede is van Hommius' presentie op de Zuidhollandsche Synoden, waarheen hij na 1626 niet meer afgevaardigd werd, het noodige gezegd.

Ééne kwestie, die èn op den Kerkeraad èn op de Classe èn op de Zuidhollandsche Synoden gediend heeft, liet ik tot nu toe, om niet telkens in herhaling te moeten vallen, met opzet achterwege.

---

[1]) *Acta der Synode v. IJselstein*, 1626 begin en art. 28.

[2]) *Acta der Synode v. Dordrecht*, 1627, art. 22.

[3]) *Acta der Synode v. IJselstein*, art. 64.

[4]) *Acta der Synode v. IJselstein*, art. 66.

[5]) *Acta der Synode v. IJselstein*, art. 73. Nimmer vergat Hommius, de „declaratie van de Reyscosten", als hij ter Synode geweest was, ten stadhuize in te leveren.

Zij bedroeg in 1621 *f* 7.75 en in 1622 *f* 9.55 en in 1625 voor hem en de andere gedeputeerden uit de Leidsche Classe *f* 27.70 en voor hem apart nog, omdat hij wegens het presidium drie dagen langer had moeten blijven, *f* 15. In 1626 voor hem en de andere drie gedepp. *f* 49.50 volgens *Het Register van Kerk. zaken*, 1615—1629.

Ik ga ze thans bespreken. Zij is deze: Hoe stond hij tegenover de Remonstranten, die zich met de kerk wilden verzoenen en tegenover de accommodatieplannen, die ten opzichte dier partij destijds werden beraamd?

Onder de Gereformeerden was hieromtrent tweeërlei strooming. „Sommige", zoo wordt gezegd in een stuk, mede in Hommius' naam gesteld, „willen harder, sommige sachter gaen. Ten beyde syden worden Schrifture ende redenen gebracht. D' eerste seggen, dat men de ketters moet mijden: wijckt van diegene, die twist ende ergenisse maecken tegen de leere. Die dese leere niet aenbrengt, ontfangt hem niet in uw huys: een weynich suijrdesem maekt het geheele deeg suyr.... D' andere brengen oock schriftuerplaetsen ende redenen als sijn: den swacken int gelooff neemt aen. Verdraecht malkander inder liefde: is dat yemandt gevallen is in eenige misdaet, wilt hem oprichten met den geest der sachtmoedicheyt. Wij die volmaeckt syn, laet ons dat gevoelen hebben en soo ghij wat anders gevoelt, Godt salt u openbaren. Item men behoort te arbeyden, dat de scheure geheelt werde, de factie gebroocken; niet toelaten, dat sij geaeterniseert werde, 't welck door al te harde proceduren wel lichtelyck soude konnen geschieden" [1]).

Hommius behoorde onder de laatsten, gelijk wij nu zullen zien en ons ook met het oog op wat hij vóór 1619 geweest was, volstrekt niet verwondert.

Onder zijn presidium had de Leidsche Synode van 1619 in aansluiting aan de uitspraak der Nationale Dordtsche Synode, bij de vaststelling van „den voet", dien de kerken tegenover remonstrantsche predikanten, Kerkeraadsleden en lidmaten „te volgen" hadden, onderscheid gemaakt tusschen *hardnekkigen* en *gezeggelijken* of *leerzamen*. *Hardnekkige* lidmaten, zoo had zij besloten, moesten „van de kerckerade neerstelick vermaent worden tot afstant van hare gevoelen. Maer degene, die uyt eenvoudicheyt, misverstant ofte swackheyt de leere der Gereformeerde kercken aengaende het een ofte ander artyckel der 5 verschillende poincten noch volcomentlyck niet en connen ofte begrijpen ofte toestaen ofte 'tgevoelen der Remonstranten in deselvige stucken volcomentlyck verwerpen, doch haerselven leersaem betoonen ende beginnen haer te laten onderrichten...., die sal men oock vorder naerstich onderwijsen ende ondertusschen tot de gemeijnschap der kercken toelaten." En de Synode van Gouda in 1620 had het daarbij ge-

[1]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 35, III, 9.

laten, ter verklaring alleen er bijvoegend, dat de *hardnekkigen,* die blijven wilden bij de „5 strijdpointen" geenszins tot het h. avondmaal waren toe te laten [1]).

Maar nu begonnen er geruchten te loopen, dat sommige kerken het begrip *gezeggelijken* of *leerzamen* te ruim namen en zoodoende kwam op de Particuliere Synode te Dordrecht van 1627 een gravamen in, of geene nadere bepaling van hetgeen te Leiden in 1619 besloten was, diende gegeven te worden. De Synode voldeed daaraan door te besluiten, dat „men geene Remonstrantsche Lidmaten, staande en blijvende in het gevoelen der 5 gecontroverteerde en in Syn. Nat. gedecideerde Artikelen en haar nogtans voorts aan de ware leer houdende, tot de gemeenschap der kerke zal opnemen", en „dat zulke personen, die in alle of een of ander punt der Remonstrantsche Artikelen blijven steken en dat met Gods Woord ernstig zoeken staande te houden, en daarmede alleen haar leerzaam aanstellen, dat zij tot het gehoor des G. Woords komen, geenszins tot het Avondmaal behooren toegelaten te worden." Ja, zij ging nog verder. Zij hechtte aan dit besluit de clausule, dat alle predikanten in de respectieve Classen „sinceerlijk" moesten beloven, dit besluit na te zullen komen en verklaren, dat zij het „conform den Woorde Gods" hielden." Zelfs werden hare Gedeputeerden gelast, de Classen te convoceeren en van ieder predikant die verklaring af te eischen. Die weigerden, moesten zij wel met alle middelen van inductie tot afstand van hunne weigering zoeken te brengen, maar zoo dit niet gelukte, met hen „procedeeren tot de suspensie toe" [2]).

Hommius was het met deze nadere preciseering niet eens. Hij had het bij de onderscheiding tusschen *hardnekkigen* en *gezeggelijken* en bij de verschillende praktijk ten opzichte van die twee categorieën willen laten, en, naar hij vreesde, kwam zij door deze bepaling in gevaar. Maar het meeste bezwaar had hij tegen de clausule van het besluit.

In een brief aan een vriend drukt hij zich aldus uit: „Ik verstae, dat sommige uit deese woorden van de Sententie der voorseiden (nationalen) Synodi, „opdat sy tot beeter verstandt gebracht synde, met eenen geest, geloove, mondt en liefde tot de kerke Godts en gemeenschap der heiligen souden mogen wederkeeren", willen besluiten, dat daermeede soude gesegt worden, dat niemandt tot de

---

[1]) *Acta Nat. Syn. Dordr., 1618/19.* Sess. CXXXVIII. En Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 387, 388, 443.

[2]) Kist en Royaards, *Arch. v. Kerk. gesch.*, Dl VII, blz. 187, 191—194.

gemeenschap der kerken soude mogen opgenomen worden, of hy soude moeten eerst tot beter verstandt aengaende dese Artykelen gebracht sijn. Ik kan wel verstaen, dat de Synodus daermede de kerkendienaren vermaent daertoe haer beste te doen, maer dat daermede soude belast worden, niemandt aen te nemen voordat hij in deesen volkomentlyck tot beter verstandt gebracht soude sijn, en kan ik niet sien: of men soude mede uit deselve woorden moeten besluiten, dat men dan niemandt soude mogen toelaten, of hij soude moeten volkomentlyk alles tot het minste toe verstaen en toestaen, gelijk in de Synode verclaert is: waermede het meeste deel van de eenvoudige menschen van de gemeinschap der kerke afgehouden soude worden en alle, ook de geringste pointen, noodtsakelijk gemaekt worden: waermede dan het onderscheit tusschen volmaekte en onvolmaekte in de kennisse en tusschen swakke en moedtwillig dwalende (dat zoo klaer in de Schrifture uitgedrukt staet) soude moeten weggenomen worden. Ik ben bedroeft, dat men dusdanige defauten moveert en dat wij in Suidt-Hollandt alleen willen decideren 'tgeen tot de Synode Nationael behoordt en bij de laetste gestelt is ter discretie van de classen: Dat men swakken en moetwillige in eenen graedt stelt en de vroome, swakke, eenvoudige, vreedsame en leersame lieden voor 't hooft gaet stooten en haer ontseght 'tgeen haer Godt en de Schrifture niet en ontseght. Doch aldermeest bedroeft mij, dat ik heb gesien in de acten der laetsten particulieren Synodi van Dordrecht, Art. XX, dat de gecommitteerden op deselve Synode, sonder last van haere classen, die daerop noit gehoort syn, hebben geresolveert, dat alle de Predikanten, die sulk een precise noodtwendigheit noch niet en konnen verstaen in Godts Woordt gefondeert te wesen, door de Gedeputeerden des Synodi van hare diensten sullen gesuspendeert worden. Hoe soude men rechter weg konnen ingaen, om de kerken van nieuws wederom over hoop te werpen, nieuwe scheuringen sonder noodt aen te richten, onsen vijanden ons ten spot te stellen en (om de waerheyt te seggen) om heerschappij en tyrannye in de kerk onbehoorlijk in te voeren. Ik hope, dat de Gedeputeerden wijser sullen wesen dan dat se sulken onwettigen en onbehoorlijken resolutie sullen willen ter executie stellen. Ik heb se na mijn vermogen daertoe vermaent, om mij te quijten; wat se doen sullen sal de tijdt leeren" [1]).

---

[1]) Uittreksel uit een brief van F. Hommius aan D............. van 25 Oct. 1627. Het schrift berust in de biblioth. der rem. gemeente te Rotterdam.

Uitgezonderd Fabricius [1]), deelden al de Leidsche predikanten zijn gevoelen, zoodat dan ook de Kerkeraad, toen deze Dordtsche resolutie en clausule van 1627 voorgelezen werden, besloot, „dese sake als synde van grooten gewichte" uit te stellen „tot den naesten Synodum" [2]). Ook waren er in de Leidsche Classe nog zeven predikanten, die bezwaar hadden tegen dit Synodale besluit [3]). Toen hebben Hommius c. s., op aandringen van de Leidsche burgemeesters, die bevreesd waren, dat uit de „oneenigheid der broederen" groote moeite zou ontstaan, een geschrift opgesteld, om „daermede malcanderen eenig nader contentement" te geven, waarmede zich de zeven predikanten uit de Classe vereenigden en 14 Febr. 1628 werd dit stuk op eene buitengewone Classevergadering aan de aldaar tegenwoordig zijnde synodale Gedeputeerden, Rosaeus en Petr. Nienrodius overgegeven [4]).

„Wij verclaren", zoo zeggen de bezwaarden daarin, „vooreerst oprechtelyck voor den Heere, dat wij in alle pointen der leere anders niet gevoelen dan in de formulieren der eenicheyt begrepen ende van ons sinceerlyck onderteekent is.

Ten II[e], dat oock over de aenneminge der Remonstrantsche lidmaten noyt bij ons eenich geschil geweest is; dat oock in de practijke van dien voorsichtelyck bij ons is gehandelt, dat wij niets hebben gedaen, d'welck tot praejudice van de suyverheijt der waerheyt ofte der kercken soude mogen strecken." Voorts spreken zij de hoop uit, dat aan het synodaal besluit zulk eene verklaring worde gegeven, dat in „de saecke selfs geen verschil en is", waarom zij ook beloven, dat zij zich „inde practycke na deselve sullen reguleeren", maar tevens zeggen zij, dat eenige woorden daarvan „duyster ende dubieus" zijn, waarvan zij de „interpretatie des naesten Synodi" zullen verwachten; namelijk, wat het is, „staen ende blijven steken in de vijff articulen; welcke syn de vijff gedecideerde articulen ende hoese genomen worden; Item wat het is sijn opinie eernstelyck met Godts Woort staende te willen houden." Ten slotte brengen zij in den breede hunne bezwaren tegen de aangehechte clausule in en besluiten dan aldus: „Den besten raedt is, dat wij blijven volstandich in't gene, waertoe wij in de leere

---

[1]) In onderscheiding met zijne vijf collega's schijnt hij zich heftig tegen de Remonstranten gekant te hebben. J. van Vloten, *a. w.*, blz. 230, 231.

[2]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 28 Jan. 1628.

[3]) *Acta der Classe Leiden*, 1 Febr. 1628.

[4]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 4 en 11 Febr. 1628 en *Acta van de Classe Leiden*, 12 en 14 Febr. 1628.

door Godts genade ende 't middel des Synodi Nat. gecomen sijn; so in de regeringe de Ordelen in alles niet overeenkomen, laet ons malkanderen dulden door de lieffde ende niet te min sorge dragen, dat de ordren bij de Nationale ende Particuliere Synoden gestelt, well geobserveert worden ende die daer tegens doen, gestrafft" [1]).

Over dit geschrift vielen „verscheydene debatten." Hommius c. s. bleven bij deze verklaring: „Dat gheen Remonstrantsche Ledematen, die inde vijff articulen, zooals deselve in Synodo nationali gedecideert sijn, hartneckich, ongeseggelick ende onleersaem blijven, ten H. Avontmale mogen toegelaten worden: Ende soo sulcke is de meninghe des Synodi, dat sij dieselve geerne bekennen met Godts Woort overeen te comen ende haer daerna willich syn te conformeeren." Verder kon men niet komen en men vond goed „de saecke in statu te laten tot de a. s. Synodus" [2]).

Toch hebben Leidens burgemeesters getracht van de bezwaarden eene nog nadere tegemoetkoming te verkrijgen, wat hun ook gelukte. Op de Classevergadering van 17 April 1628 gaven Hommius c. s. eene andere verklaring, die op de Classe nog een weinig werd gewijzigd en toen in hoofdzaak aldus luidde: „Dat ghene Remonstrantsche Ledematen, die bij de vijff articulen blijven, zooals deselve in de schriften der Remonstranten verclaert staen, ende uyt deselve in den Synodo Nat. gedecideert ende verworpen zijn, als waert datse voorts inde reste der Chr. leere, buyten dese voornoemde vijff articulen, met de kercken deser Landen overeenquamen, tot den H. Avontm. en sullen toegelaten worden: Gelyck oock niet dieghene, die d' eene ofte d' andre van de vijff voornoemde articulen als vooren, hartneckelick soecken staende te houden.... Ende so sulcks is de meninghe des Synodi, dat sy dieselve geerne bekennen met Godes Woort overeen te comen ende haer daerna willich syn te conformeeren" [3]).

De synodale Gedeputeerden, Rosaeus en Nienrodius, namen hier genoegen meê, oordeelende, dat deze verklaring in substantie met het Synodale besluit overeenkwam [4]), en toen in Juli 1628 de Synode van Delft bijeenkwam, werd deze kwestie ook vrijwel naar het inzicht der bezwaarden afgehandeld. Met hunne verklaring nam ook de Synode genoegen en voorts werden „alle classen en

---

[1]) Bezwaarnis van eenige broeders uit de Classis van Leiden over het 20e art. der Z. H. Syn. te Dordrecht. *O. A. d. N. H. K.*, III, 35, III, 9.

[2]) *Acta der Classe v. Leiden*, 14 Febr. 1628.

[3]) *Acta der Classe v. Leiden*, 17 April 1628.

[4]) *O. A. d. N. H. K.*, III, 35, III, 9.

kerkendienaren gelast, haar in de praktijk van het aannemen der Remonstrantsche Ledematen naar de Syn. Nat. ende voorgaande verklaring en resolutie der particuliere Synoden, *dienzelven Syn. Nat. conform* te gedragen" [1]), met welk besluit zich Hommius en de andere bezwaarden conformeerden [2]).

Ten opzichte van eenvoudige, gezeggelijke en leerzame remonstrantsche lidmaten was Hommius dus wel tot eene zekere accommodatie bereid. Tegen degenen, die dezulken niet tot het h. avondmaal wilden toelaten, verzett'e hij zich en met hem vier van zijne collega's. Dit gaf destijds tusschen hen en Fabricius en ook in de gemeente vrij wat spanning. Een deel van Hommius' gehoor verliep en ging te Leiderdorp kerken [3]), en toen na de Delftsche Synode van 1628 de zaak tusschen de predikanten weer in 't reine kwam, hadden zij nog heel wat werk, eer ook in de gemeente de rust hersteld was en allen weer geregeld tot het h. avondmaal kwamen [4]). Ook schijnt de handhaving der plakkaten, waardoor nu den Remonstranten evengoed de vrijheid van godsdienstoefening benomen werd als dezen het vroeger den Contraremonstranten gedaan hadden, en waaraan inzonderheid te Leiden door Schout Bondt met een ijver, eene betere zaak waardig, de hand gehouden werd [5]), niet naar zijn hart geweest te zijn en zal hij op de naleving daarvan niet aangedrongen hebben. Episcopius althans schreef 4 Aug. 1626 aan Wtenbogaert: „Daer sijnder hier int lant, die seer ernstelyck beginnen te spreken van te houden eene conferentie tusschen de Rem. en de Contra-Rem., om te zien, of men tot eenige gevoeghelycke accommodatie soude mogen komen. Festus, segt men, dat daertoe inclineert, ende vele houden dat het waer is. Hij soude wel expresselyck verclaert hebben te verstaen, dat daerop de gebannene, gevangene ende andere souden behooren toegelaten te worden bijeen te comen.... Mij is geseyt, dat hij te Iselsteyn seer hart tegen de resolutie van 't Synode geweest is, verklarende

---

[1]) Kist en Royaards, *Arch. v. Kerk. gesch.*, Dl VII, blz. 216—218.

[2]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 8 Sept. 1628 en *Acta van de Classe Leiden*, 19 Aug. en 7 Nov. 1628.

[3]) In *Epistt. Celeb. virorum ex scriniis Brantii*, Amstelodami, MDCCXV, pag. 99, C. Barlaeus Jacobo Petitio, 12 April 1628, staat: „Gliscunt hic dissidia inter concionatores. Qui a Festi concionibus alieniores sunt, Leyderdorpium excurrunt, more veteri." Zie ook J. v. Vloten, *a. w.*, blz. 241.

[4]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 8 Sept. 1628; 13 April, 14 Sept., 19 Oct. 1629.

[5]) J. v. Vloten, *a. w.*, blz. 67, 230, 253, 259.

niet te konnen verstaen het amt der predikanten te wesen, te versoecken renovatie ende executie van de placaten" [1]).

Toen dan ook in 't voorjaar van 1631 Frederik Hendrik en de Staten-Generaal nog eene poging wilden aanwenden, om de Loevesteinsche gevangen predikanten met de kerk te verzoenen, waar Wtenbogaert c. s. allesbehalve meê ingenomen waren [2]), en daartoe in de Generaliteit tot eene conferentie besloten werd, te Vianen of Kuilenburg te houden, werd Hommius met Walaeus daarvoor benoemd [3]).

Van die conferentie kwam niets. De meerderheid in Hollands Staten was er tegen; ook maakten de Geldersche predikanten, die er voor gevraagd waren, bezwaar en de Leidsche burgemeesters verboden Walaeus en Hommius er aan deel te nemen [4]).

Men ging Hommius echter om zijne gematigde gezindheid verdacht maken, door daarvan veel breeder uit te meten dan hij het zelf verstond, verhalend, dat hij de remonstrantsche predikanten, die bij hunne vijf artikelen bleven, in den kerkedienst wilde dulden [5]).

Hier nu was niets van aan, wat ieder ook wel begreep, toen hij in Juli 1630 aan de Staten van Holland zijne *Extracten uyt de*

---

[1]) Rogge, *Brieven v. Wtenb.*, N°. CCCLXV, blz. 412. Zelfs zou volgens Wtenbogaert, in Mei 1628 ongeveer, F. H. (zeker Festus Hommius) gezegd hebben, doelende op de vrijheid der Rem., „dat Fabricius tot Leyden, H. Arnoldi tot Delf, Rosaeus in den Haghe, Nyenrode tot Rotterdam, Trigland ende Smout tot Amsterdam d'oorsaeck waren van alle de beroerten in't Landt, die niet en sochten dan't schisma te aeterniseren, ende 't Synodus te canoniseren... ende voorts, datter maer 20 Predicanten waren in't Landt, die teghen hielden; dat anders de saeck wel te vinden was." Ja, in 1631 zou Hommius Wtenbogaert hebben laten groeten, wat de laatste aanhaalt als een staaltje, „hoe de menschen veranderen konden". Joh. Uytenb. *Leven en kerck. bedieninghe*, blz. 379 en 395.

[2]) Rogge, *Brieven v. Wtenb.*, N°. DCCCXCVIII, blz. 54, 55 en Rogge, Wtenb. en zijn tijd, Dl III, blz. 264—266.

[3]) *Res. St. Gen.*, 11 Maart 1631.

[4]) Rogge, *a. w.*, Dl III, blz. 266. *Res. St. Gen*, 1 April 1631.

[5]) Ypey en Dermout, *a. w.*, Aant., Dl II, blz. 231. Zelfs in 1637 vonden Hommius en zijne collega's het nog noodig, zich te vrijwaren tegen den laster, dat zij *moderateurs* waren. Trigland zou toen tot predikant te Leiden beroepen worden en nu werd verteld, dat hij in eene predikatie zou gezegd hebben, dat de gemeente zich wachten moest voor *moderateurs*, hetwelk in den Kerkeraad „bij sommigen so geduijt werd, alsof het op de broeders predicanten alhier ware geseyt geweest." De Kerkeraad besloot toen, met de beroeping voort te gaan „op die conditie", dat Trigland eerst „van die syne predicatie contentement" zou geven. *Leidsche Kerkeraadsnotulen* van 26 Juni 1637.

Apologie der Remonstranten overhandigde, waarin hij met citaten uit genoemde *Apologie* aantoont: 1. „Dat de Remonstranten begheeren Eenigheydt der Religie te houden met alle secten of kercken in het geheele Christendom. 2. Ook met de secten der Socinianen. 3. Wtgenomen met de Gereformeerde kercke, diese noemen de Calvinische kercke, met welcke sij segghen, datse gheen vrede ofte eenicheydt en konnen houden, sonder peryckel ende schade van hare saligheydt" [1]).

Bovendien weerlegde hij afdoende dit logenachtig zeggen, door zijn standpunt uiteen te zetten in eene schriftuur, die hij in 't najaar van 1630 aan Prins Frederik Hendrik overhandigde [2]). Zij was getiteld: *Gevoelen der Moderate predicanten aengaende het dulden van Remonstranten.* Dit is er de hoofdinhoud van.

„Als men spreeckt van Dulden der Remonstranten, soo moet men met de Synode van Leyden 1619 onderscheyt maecken tusschen de Leeraers ende de gemene Lidtmaeten.

Aengaende de Predicanten der Remonstranten, off men deselue als sij blijven bij de vijff bekende Artyculen, in den kerckendienst neffens ons soude moghen Dulden, verstaen wij met de laeste Synode Nationael, Dat niemandt tot de heyligen kerckendienst en behoort toegelaeten, noch in deselue diensten behoort gehouden te worden, die de Leere inde Synodale besluyten tot Dordrecht verclaert,

---

[1]) Knuttel, *Cat. v. pamfletten*, I, 2, 4071. Aan dit pamflet, dat getiteld is: *Remonstrantie op den Naem der kercken overgegeven 26 Sept. aan de H. M. H. St. Gen., mitsgaders de verontschuldigingh der Remonstranten daertegen aen deselve hare H. Mog. ende Antwoordt op de Extracten der Professoren van Leyden*", 1630, ontleende ik, wat ik hierboven als den korten inhoud van de *Extracten* weergaf. Of de *Extracten* ook in afzonderlijke uitgave in 't licht zijn gekomen, kan ik niet zeggen. Zij waren op deze wijze ontstaan. De Remonstranten hadden hunne Confessie uitgegeven in 1622. Daartegen hadden de Leidsche professoren in 1626 hunne *Censura* doen uitgaan. Dit beantwoordden de Remonstranten met eene *Apologie* in 1629. Uit deze *Apologie* trok Hommius in 1630 zijne *Extracten.* Hiertegen schreven de Remonstranten, meenende dat die *Extracten* van de Leidsche professoren waren, een *Antwoordt* in 1630. Daarop verscheen van de Leidsche professoren de *Proeve van de Lasteringen* in 1630, waarin zij bekend maakten, dat niet zij, maar Hommius de schrijver was van de genoemde *Extracten.* Hierop volgde weer *De Korte Voorlooper* van de Remonstranten in 1630. Toen *Het Antwoorde op de Voorlooper* van de Leidsche professoren in 1631 en daartegen weer *Replyck der Remonstranten*, 1631. Knuttel, *Cat. v. pamfl.*, I, 2, 4071, 4093, 4098. Rogge, *Gesch. der Remonstr.*, blz. 81 en Rogge, *Rem. Geschrift.*, blz. 101.

[2]) Rogge, *Brieven v. Wtenb.*, N°. DCCCXXVI, blz. 388, 389.

weygert te onderteeckenen ende Leeren. Aan dese sententie des voors. Synodi houden wij ons vastelyck. Wij meenen, dat het ganschelyck niet en can geschyeden, noch met vrede ende stichtinge der kercken niet en can bestaen, dat Remonstrantsche Predicanten beneffens ons in den kerckendienst souden gedult worden ende dat het gansch dwaes soude syn op soo danige duldinge (te) willen dencken.

Aaengaende nu de gemene Lidtmaten, verstaen wij oock met de voors. Synode van Leyden, Dat een groot onderscheyt moet gemaeckt worden tusschen hardtneckige ende geseggelycke. Wat de hardtneckige aengaet, die verstaen wij, datse niet duldelyck, noch tot de gemeynschap der kercken aennemelyck en zijn. Ende wat aengaet de gemeene Lidtmaten, die geseggelyck zijn ende die haer vreedsaem ende Leersaem bethoonen, desen aengaende verstaen wij, dat wederom onderscheyt moet gemaeckt worden. Want indien gemeene Lidtmaten, alist datse haerseluen vreedsaem ende Leersaem souden bethoonen, de vijff Artyckelen in sulcker vougen souden verstaen, ghelyck de Remonstranten deselue in haere gemeyne schriften verclaert hebben ende deselue daeruyt in de Synode Nationael sijn gedecideert, dese aengaende houden wij het oock met de Synode van Delft, voor twee jaeren gehouden, Dat de vijff Artyckelen, (aldus) aengemerckt, in geen Lidtmaten, die ten Auontmael des Heeren willen comen, behooren geduldet te worden. Maer aengaende de geseggelycke, Leersame ende vreedsame Lidtmaten, die soo verre niet en sijn veruallen, maer de Pelagiaensche ende Sociniansche dwalingen verwerpende, ende bij de fondamenten der Gereformeerde Leere blijvende, noch in eenige dwalingen belangende de Leere van Predestinatie, ut swackheyt ofte onverstandt souden moghen stecken, verstaen wij met de voors. Synode van Leyden, art. 78, datse moghen ende behooren tot de gemeenschap der kercken toegelaeten te worden ende houden, dat dit beslujjt gegrondt is in het Woort Godts, Rom. 14:1 en Hebr. 5:1, 2. Ende dit is de Duldinge ofte Moderatie, die wij verstaen dat aengaende sulcke gemeene Lidtmaten behoort inde kercken gebruyckt te worden."

Hier voegt hij aan toe, om aan te toonen, dat hij hiermede geen ander standpunt inneemt dan in vroeger dagen, dat „sulcks altyt in onse gereformeerde kercken gebruyckelyck is geweest", wat hij bewijst uit „beyde de Contra-Remonstrancien." In de eerste wordt uitdrukkelijk gezegd: „Synder eenighe vroome ende eenvoudighe herten, die haer aen sommighe poincten onser Leere stoten, wat oorsaecke hebben sy van claegen, als men niet alleen bereyt en is haer ut den Woorde Godts gerust te stellen, maer oock te dulden,

mits dat sy haer stille dragen." En uit de tweede Contraremonstrantie haalt hij deze woorden aan: „Aengaende de gemene Lidtmaten, selue algemeyne practycke aller kercken hier te Landen getuijcht, dat deselue nergens om eenich misuerstandt, datse in het stuck van de Predestinatie, uyt swackheyt ofte onuerstandt mochten hebben, alse haer stille houden, van de gemeenschap der kercken oijt ofte ergens vuijtgestooten zijn geweest." En dit is, zoo besluit hij zijn geschrift, „den seckersten ende veylichsten wech, doorwelcke de Lidtmaeten der kercke, die van ons afgeweecken sijn, met ons vereenicht ende met de kercke wederom versoent connen worden. Soo dat het een notoire Nieuwicheyt soude syn inde gereformeerde kercken, strijdende tegen Godes heyligh Woort, indien men soo gequalificeerde gemeene Lidtmaeten niet en soude willen dulden ofte tot de gemeenschap der Kercken toelaeten" [1]).

Aan éène opdracht, hem door de Synoden van Zuidholland bij herhaling gedaan, heeft hij niet voldaan. Het is die in zake het beschrijven van de geschiedenis der Nederlandsche Gereformeerde kerken. Daarover thans een kort woord, waarbij ik voor nadere bizonderheden verwijs naar een tamelijk uitvoerig opstel van wijlen prof. J. G. R. Acquoy [2]).

Reeds van 1571 af waren de kerken dezer landen er op bedacht geweest, hare geschiedenis te doen beschrijven, maar alle pogingen daartoe aangewend waren vruchteloos gebleven. Evenmin slaagden zij er in, de noodige verbeteringen in *de Belgische ofte Nederlandsche*

---

[1]) Deze schriftuur, niet onderteekend, berust in de bibliotheek van de Rem. kerk te Rotterdam. Het stuk is ook niet met de hand van Hommius geschreven. J. Tideman, *a. w.*, Dl II, blz. 204 noemt het „een opstel, dat aan F. Hommius wordt toegeschreven." Ongetwijfeld is het wel door hem gesteld. Dit wordt hierdoor bewezen, dat Wtenbogaert den inhoud van Hommius' geschrift, dat aan den Prins gericht werd vermeldt, en die inhoud komt met dit stuk geheel overeen. Hij haalt er ook eene zinsnede uit aan, die letterlijk ook in dit geschrift gevonden wordt. Zie Rogge, Brieven v. Wtenb., N°. DCCCXXVI, blz. 389. Blijkbaar zond Hommius het tot verdediging van zijn moderaat gevoelen ook aan Mr. Jacob van Broekhoven, burgemeester van Leiden en werd het later ook opgenomen in een boekje van Ds. Nicolaas Balk, waar ik reeds even over sprak op blz. 27 en nog op terugkom in het slot van het volgend hoofdstuk, waar gehandeld wordt over de schriftelijke nalatenschap van Hommius.

[2]) Het is getiteld: *Mislukte pogingen der Nederlandsche Gereformeerde kerken, om hare geschiedenis te doen beschrijven* en is opgenomen in de *Geschiedkundige opstellen*, uitgegeven bij M. Nijhoff, 's Gravenhage, 1894, blz. 229—257.

Historie van Emanuel van Meteren aan te brengen [1]). Dus kwam op de Leidsche Synode van 1619 opnieuw de vraag ter tafel, of men niet iemand zou deputeeren tot het schrijven van de kerkelijke historie, beginnende van den tijd der reformatie tot nu toe. Dit werd wel wenschelijk gevonden, maar het zou „opereus ende moeyelyck vallen." Dies werd besloten, met het jaar 1600 te beginnen en Johannes Latius werd met dezen arbeid belast [2]). Latius evenwel, wien op de Synode van Gouda in 1620 de hoogleeraar Thysius werd toegevoegd [3]), schoot niet op, onder anderen ook, omdat de Classen in gebreke bleven de noodige bouwstoffen aan hem op te zenden. Hierdoor kwam de Zuidhollandsche Synode van 1622 tot het besluit, dat men dan voorloopig alleen maar de onrusten, door de Remonstranten verwekt, „compendiose" zou beschrijven en mocht Latius zich onttrekken, dan werd reeds nu Festus Hommius in zijne plaats gekozen. Toen nu Latius zich in 1623 „excuseerde", kwam deze taak dus op Hommius' schouders te rusten en verklaarde hij op de Brielsche Synode van dat jaar, de noodzakelijkheid van dat werk in te zien en er alle moeite aan te willen besteden, maar dan moesten de Classen ook niet verzuimen, hem de noodige bescheiden te beschikken en de Staten van Holland voor de kosten zorg dragen. Toch ontving hij in den loop van dat jaar weinig of niets. Daarom verzocht hij op de Synode van 's-Gravenhage in 1624 wederom, hem toch door de Classen geviseerde en geauthentiseerde geschiedenissen te zenden. Doch ook nu bleven de Classen, uitgezonderd die van Den Briel, in gebreke. Niettemin was hij met het stellen van het werk toch reeds begonnen. Op de Synoden van Woerden en IJselstein in 1625 en 1626 volgden nieuwe aansporingen aan de Classen met dit resultaat, dat, volgens de rapporten op de Synode van Dordrecht in 1627 uitgebracht, de meeste Classen het hare hadden gezonden [4]). Thans echter scheen Hommius te dralen, zoodat de Delftsche Synode van 1628 het „raadzaam vond, Ds. Festus aan te manen in dat werk te diligenteren, opdat, volgens zijne belofte, in de aanstaande Synodus een goed deel van dat Werk mogte gezien worden", terwijl de nog steeds nalatige Classen nog eens zouden vermaand worden en die van den Haag beloofde, het hare hem „met den eersten" te zullen behandigen. Ook zou men een register van de

---

[1]) Acquoy, *a. w.*, blz. 230—245.
[2]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 391.
[3]) Reitsma en v. Veen, *a. w.*, Dl III, blz. 425.
[4]) Acquoy, *a. w.*, blz. 250—252.

schriften, die Hommius reeds ontvangen had, van hem vragen en dat in de Synodale kist bewaren [1]). Maar op de Leidsche Synode van 1629 was er niets van Hommius ter tafel. Afgevaardigden uit de Synode gingen hem in zijne woning opzoeken en toen toonde hij hun wel eenige bladen en ontvouwde zijn plan, maar tevens klaagde hij over het achterblijven van stukken uit verschillende Classen. Zelfs hadden die van Alkmaar en Amsterdam, waar men iets bizonders van verwacht had, hem bericht, niets te hebben. Het scheen nu, dat hij den arbeid liet zittten, zoodat de Synode van Schoonhoven in 1630 besloot hem te doen vragen, of het hem niet mogelijk zou zijn, uit hetgeen hij reeds had, de historie te voltrekken en zoo niet, dan zou men de stukken van hem terugvorderen [2]). Daarop kwam een brief van hem ter Synode met dit antwoord: „Ick hebbe weijnigh connen voortgaen bij faulte van authentycke stucken." Vindt de Synode goed, „dat ick sal roeijen met de riemen die ick hebbe, ick wil den kercken dien dienst zeer gaerne doen onder mijne andere occupatien." Doch wil zij „'t selve laten berusten", dan ben ik bereid de stukken over te geven [3]). Het besluit der Synode was, dat hij het aangevangen werk zoo spoedig mogelijk moest voltooien. Maar te Schiedam in 1631 was was het weer het oude lied. Niet gevorderd bij gebrek aan bouwstof en daar kwam nu bij, dat hij ook bezig was met de vertaling van het N. Testament. De Synode besloot nu, de papieren, onder Hommius' berusting, te laten visiteeren; hare Gedeputeerden moesten dan, „ter naaste vergadering" rapport daarvan uitbrengen. Ondertusschen zou Hommius met zijn werk mogen voortgaan zooveel hij kon. Ten leste vond de Gorkumsche Synode van 1632 goed, „aangezien het stuk van de Historie zoo ver verloopen is, dat men het daarbij late en dat de stukken aan iedere Classe wederom worden behandigd", gelijk ook geschied is [4]).

Zoo liepen dan al deze pogingen op niets uit. Wat daar de eigenlijke reden van was? Aan ijver en bekwaamheid ontbrak het Hommius niet. Acquoy veronderstelt en zeker op goede gronden, dat Classen als Amsterdam, Alkmaar en andere hare bescheiden terughielden, omdat de Magistraten geene toestemming tot de overgave verleenden en dat Hommius, dit merkende, het ook

---

[1]) Kist en Royaards, *Arch. v. K. gesch.*, Dl VII, blz. 211, 212.
[2]) Acquoy, *a. w.*, blz. 253, 254.
[3]) Deze brief berust in 't *O. A. d. N. H. K.*, III, 35, III, 18.
[4]) Kist en Royaards, *Arch. v. K. gesch.*, Dl VII, blz. 235, 245, 247.

raadzaam gevonden heeft, de voorgenomen kerkelijke historie op de lange baan te schuiven [1]).

Ik moet hier ondertusschen nog iets bijvoegen. In 1627 kwam te Leiden van de pers het *Twede Vervolch van het Kort en Bondigh verhael van den Standt der Kercken ende de Wereltliche Regieringe* [2]), waarin men behalve een summarisch bericht van hetgeen „soo in de kercken, als in Politycke Regeringen door de gantsche werelt" [3]), gedurende de jaren 1614—1626, is voorgevallen, ook een apart stuk Nederlandsche historie vindt, dat de kerkelijke en politieke twisten hier te lande van Arminius' optreden af tot aan de Dordtsche Synode; de samenstelling en de verrichtingen dier Synode en voorts hetgeen daarna door en tegen de Remonstranten gedaan is, tamelijk uitvoerig beschrijft. Inzonderheid worden de mislukte aanslag op het leven van Prins Maurits; het werkje van H. Slatius, getiteld: *Klaer Vertoogh*, door hem in zijn gevangenschap geschreven, waarin hij zijne partijgenooten, de Remonstranten, „met vuile verwen afmaelde" [4]) en de inrichting der remonstrantsche Societeit nog al in den breede besproken.

De geschiedschrijver G. Brandt noemt Hommius als den auteur van dit *Twede Vervolch* [5]), en zoo zien wij dus, dat hij van de bouwstoffen, die hij voor eene kerkelijke historiebeschrijving verzameld had, toch partij heeft getrokken en bij mislukking van het oorspronkelijke plan, op deze wijze den kerken daarmede heeft weten te dienen.

En hiermede is de beschrijving van Hommius' leven en arbeid in de kerk des Heeren welhaast voltooid. Mij rest nog over zijn regentschap van het Staten-College te spreken en hem in zijn privaat- en burgerlijk leven te bespieden, om daarna eenige bizonderheden van zijne laatste levensdagen en zijn dood te vermelden. Zij dit een en ander ander de stof voor het laatste hoofdstuk.

---

[1]) Acquoy *a. w.*, blz. 253, 254.

[2]) Het was een *Twede Vervolch* op den *Tijdt-Thresoor* van Paulus Merula, dien deze hoogleeraar bewerkt had tot het jaar 1200 ongeveer. Zijn zoon, Guilielmus Merula, had er het *Eerste Vervolgh* op geleverd, dat tot 1614 liep.

[3]) Uit het *Voorwoord* van „den Drucker aan den Leser."

[4]) G. Brandt, *a. w.*, Dl IV, blz. 1074.

[5]) G. Brandt, *a. w.*, Dl III, blz. 923 en Dl IV, blz. 210. Voor dit beweren van Brandt kan ik geen tweeden zegsman aanhalen. Op het titelblad van het *Twede Vervolch* staat, dat het is „'tsamengestelt Door een Beminder der Historien, zijnde een bekent goet vrient van D. P. Merula zal. ged." en aldus geven al de schrijvers aan, die ik er over nazag.

HOOFDSTUK X.

Hommius als regent van het Staten-College. Hommius in zijn privaat- en burgerlijk leven. Zijne laatste levensdagen en zijn dood.

Het „Collegium Theologicum", veelal „Staten-College" genaamd, waarin de Staten van Holland „eenige jonge bequame studenten (wilden) doen optrecken sonderlinge in studiis Theologiae" [1]), was in 1591 te Leiden gesticht op de Cellebroersgracht, thans Kaiserstraat geheeten [2]). Was het onder het tweede regentschap van Johannes Cuchlinus, Hommius' schoonvader, van 1595—1606, een „queeckhof van ghetrouwe predicanten" geweest, zijn schoonzoon en opvolger Petrus Bertius, 1607—1615, maakte het dienstbaar aan de voortplanting van het arminianisme, waarom G. Voetius het in die dagen met den naam van „een kuijle Josephs" betitelde [3]). Dat het ook na 1615, toen Gerardus Vossius het regentschap had aanvaard en Caspar van Baerle subregent was, bij de Gereformeerden in een kwaden reuk stond, is licht te begrijpen. De curatoren zelven verklaarden er in 1619 van, dat het zeer verloopen en vervallen was, niet alleen „door 't verschil over eenige poincten in de Religie, maer oock andersins door quade toesichte ende ongebondentheyt der Bursalen" [4]). Sedert het laatst van 1618 lieten dan ook de Gedeputeerden der Hollandsche Synoden niet na, bij curatoren meermalen te „remonstreren", dat, „vooral diende geleth opten staet van het collegie, alzoo de kercke met den tegenwoordigen Regent geen contentement en conde neemen" [5]).

---

[1]) Dit zijn woorden uit den stichtingsbrief van het College, aangehaald bij E. J. W. Posthumus Meyjes, *a. w.*, blz. 88.

[2]) Duker, *a. w.*, Dl I, blz. 34.

[3]) Duker, *a. w.*, Dl I, blz. 113.

[4]) *4de Reg. rakende de Univ. v. Leiden*, 20 Juli 1619.

[5]) *Verbael van 't besoigne inde saecken v. d. Univ. tot Leyden, begonnen den 9de July 1619.* Te vinden op het stedelijk archief te Leiden.

Zij kregen gehoor. Op aandringen van Prins Maurits benoemden Hollands Staten op 4 Juli 1619 eenige gecommitteerden, die met de curatoren en Leidsche burgemeesters [1]) de „saecken" van de universiteit en het College hadden te „redresseren" [2]).

20 Juli ontboden deze Heeren den regent Vossius in hunne vergadering en dienden hem aan, dat „zijne humeuren niet en strecten om in de Tegenwoordige tijt het Collegie met vruchte langer te administreren." Zij gaven hem in bedenking, het regentschap in hunne handen te stellen, hem hoop gevend op „eenige andere professio ordinaria." Vossius voldeed aan hun verlangen en werd „datelyck vant Regentschap ontlast." Daags daarop werd Barleus als subregent ontslagen. Zij schreven tevens aan de edelen, steden en particulieren, die alumnen in het College hadden, dat zij dezen tegen of in de vacantie moesten laten examineeren; die zij „bequaem ende gesont" in leer en leven bevonden, na de vacantie weer in 't College zenden; de „onbequame en de ongesonde teruggehouden" en anderen, „mits met behoorlijcken Testimonium" voorzien, in hunne plaats stellen [3]).

En nu moest een nieuwe regent en een subregent verkozen worden. De eerste dezer titularissen moest naar de *Ordonnantie* niet alleen een man zijn van een goeden en godzaligen wandel, die belijdenis deed van de Gereformeerde religie, maar ook een, die „wel ervaren (was) zo in de Latijnsche, Griecsche en Hebreysche spraken, als ooc in de Philosophie" [4]). Op de nominatie stelden de Heeren de dienaren des Woords, F. Hommius, N. Vogelesangh en S. Damman en kozen uit dit drietal Hommius. Daarop werd deze ontboden en hem zijne benoeming meegedeeld. Na „enige beleefde excusen van de swaerwichticheyt des ampts ende sijne insuffisantheyt daertoe", nam hij voorloopig aan. De vraag was nu, of de Kerkeraad tot zijn „ontslaginge" zou kunnen besluiten. Ontslag nu kreeg Hommius van den Kerkeraad niet, maar wel toestemming tot de

---

[1]) Curatoren en de Leidsche burgemeesters vormden het college, dat de universiteit en het Staten-College bestuurde.

[2]) *Res. St. v. H.*, 24 Juni en 4 Juli 1619.

[3]) Het reeds aangehaalde *Verbael van't besoigne*, etc. en *4de Reg., rak. de Univ. v. Leiden*, 20, 21 Juli 1619.

[4]) *Ordonnantie, geraemt op tstuyr ende beleyt van't Collegium theologiae*, 1595, Dl I, art. 1. Aangehaald door Duker, *a. w.*, Dl I, blz. 37 en 38. Deze *Ordonnantie* is te vinden in het archief van H. H. curatoren der Leidsche hoogeschool. Volgens de herziene *Ordonnantie* van 1632 moest de regent ook in de Theologie wel ervaren zijn.

beroeping, waarna hij haar definitief accepteerde op eene jaarwedde van *f* 1200, vrije woning en „andere emolumenten tot het Regentschap staende." Tevens bepaalden burgemeesters, dat hij in 1619 het predikambt zooveel doenlijk zou blijven waarnemen op het gewone traktement van *f* 800 en van 1620 af tegen „halve wedden." D. Sinapius werd, nadat men Hommius' advies had ingewonnen, tot subregent benoemd [1]). 25 Juli werd van deze benoemingen den Staten van Holland rapport gedaan [2]).

De keuze van den nieuwen regent mocht zeker eene gelukkige genoemd worden. Hommius was voor dezen post de aangewezen man. Zijn invloed was destijds te Leiden zeer groot [3]). Hij stond bekend als een man van zeer heilige zeden [4]). Aan ijver en werkkracht had het hem nooit ontbroken. Bovendien, wie zou beter aan het hoofd van zulk eene inrichting kunnen staan dan hij, die reeds jaren homiletische en dogmatische privaat-colleges aan studenten had gegeven en aan wien Amsterdam het opzicht over hare bursalen reeds vroeger had toevertrouwd? [5])

Als Hommius het regentskwartier in het College, eene „schoone, heerlicke woninghe, bestaende in verscheiden schoone kameren ende salen" [6]), vrij spoedig daarop is gaan bewonen [7]), dan heeft hij daarna nog al den tijd gehad, zich voor zijne nieuwe functie voor te bereiden, want het duurde tot de tweede helft van October, eer na de groote uitzuivering het leven aan de universteit zijn

---

[1]) *Verbael van't besoigne*, etc. en 4de *Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 20, 21 Juli 1619. Hommius' traktement als dienaar des Woords is ondertusschen altijd op *f* 800 gebleven. Zie hier vóór blz. 25.

[2]) *Res. St. v. H.*, 25 Juli 1619.

[3]) In 1620 rijmde men aldaar:

„In Leiden en behoeft gheen Gouverneur,
„Festus is daer genoechsaem Commandeur,
„Oock gheen soldaten, noch gheen garnisoen,
„'t Volck can hij waep'nen maer met een sermoen."

Zie J. v. Vloten, *a. w.*, Aanteekeningen, blz. 8.

[4]) G. Brandt, *a. w.*, Dl II, blz. 405.

[5]) Hugo Visscher, *a. w.*, blz. 55.

[6]) Zoo zegt I. I. Orlers, *a. w.*, Dl I, blz. 236. Zie ook Duker, *a. w.*, Dl I, blz. 34, 35. Ook de subregent en de schaftmeester of oeconomus hadden hun eigen „kwartier" in het College.

[7]) Vóór dien tijd woonde hij in een gehuurd huis, dat na hem door Amesius bewoond werd. Wij weten dit uit het 4de *Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 7 Febr. 1620, waar vermeld wordt, dat Amesius in het huis „min heeft verwoont als bij den Regent gehuyrt was" en dat curatoren toen, op Hommius' verzoek, besloten „in desen de Regent buyten schade te houden." Hij kreeg daarvoor *f* 210.

gewonen loop hernomen had en de bursalen hunne „camerkens" in het Staten-College betrokken hadden.

Hommius hield zijne inaugureele oratie op den 22sten October, nadat hij zich onder eede tot getrouwe en nauwgezette waarneming zijns ambts verbonden had [1]). Eigenlijk was zijne rede meer eene toespraak tot de studenten [2]). Zij begint met den dienst der kerk veel hooger te stellen dan elk ander beroep. Dan toont hij er in aan uit de h. Schrift, dat God gemeenlijk degenen, die Hij tot dien dienst bestemd heeft, door onderwijs daarvoor wil toebereiden en uit de geschiedenis der kerk, dat er altoos groote zorg besteed is aan de vorming van de a. s. dienaren des Woords. Niet genoeg, zoo gaat hij voort, kunnen daarom Hollands Staten geprezen worden, die, naar 't voorbeeld van vroegere Christenvorsten, te midden van het oorlogsrumoer dit College hebben gesticht en thans op zijne reformatie bedacht zijn geweest. Dit godvruchtig streven onzer Overheden roept leeraren en studenten op tot de trouwste plichtsbetrachting. In den breede wordt dan vervolgens uiteengezet, dat hierbij van de studenten tweeërlei geeischt wordt. I. IJverige studie (Diligentia in studiis). II. Een godvruchtig leven (Pietas in moribus). Meer, zegt de regent, zal ik niet van u eischen, maar elk van deze beide is u ook zoo zeer noodig, dat gij, zoo gij in één te kort schiet, uw plicht niet volbrengt en aan onze verwachting niet beantwoordt. Maakt u nimmer diets, dat wetenschap zonder volhardende vlijt en onafgebroken studie verkregen kan worden en houdt u evenzeer hiervan overtuigd, dat geleerdheid, als zij met godsvrucht niet gepaard gaat, nooit tot stichting der kerk kan dienen. Want wetenschap zonder godsvrucht maakt opgeblazen en breekt af; de vreeze Gods daarentegen bouwt op. Na voorlezing van de wetten van het College, waarnaar de bursalen zich te gedragen hadden, besloot hij zijne rede met gebed [3]). De oratie werd later gedrukt en opgedragen

---

[1]) Dit zegt hij in zijne inaugureele oratie. Die eed was ook in de *Ordonnantie*, I, 12 voorgeschreven.

[2]) Haar titel luidt dan ook: *Oratio Festi Hommii, Qua Discupulos compellavit, cum..... Collegij Theolog. Regimini publice praeficeretur.*

[3]) Zij berust in de biblioth. der Leidsche academie in een werk, dat getiteld is: *Orationes Inaugurales a S. S. Th. Profess. & Collegij. Moderatorib. habitae cum Fac. Theol. ac. Colleg. ab Ampl. Cur. instaurarentur.* Walaeus, Thysius, Hommius, Sinapius, allen toen pas benoemd, maar ook Polyander als „primarius Theol. professor" hielden, „overmits de reformatie van de Universiteyt en van 't College", toen eene openingsrede. Zie *6de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 15 Juni 1639. In 't hier genoemde werk vindt men ze alle bijeen.

aan H.H. curatoren en burgemeesters, die hem voor de dedicatie vereerden met zes en dertig gulden [1]).

Onderteekening van de formulieren van eenigheid zal bij de aanvaarding van het regentschap niet plaats gehad hebben. Althans, toen in 't begin van 1622 de Gedeputeerden der Z.-H. Synode [2]) en de kerk van Leiden [3]), in opdracht van de Rotterdamsche Synode van 1621 [4]), bij professoren en regenten daarop aandrongen, deelde Hommius in den Kerkeraad mede, dat hij en de subregent „bereidt waren te onderteekenen, doch alsoo in de Resolutie synodael was (sic), dat het soude gheschieden volgens het formulier daervan sijnde ende nergens geen formulier wert ghevonden, dat het Synodo gelieven mocht een formulier van onderteekeninghe te stellen" [5]).

Een paar maanden na zijne installatie werd hij door Polyander tot Doctor Theologiae gecreeerd, welke onderscheiding meermalen ten deel viel aan dezulken, die, dien graad missend, tot eene academische betrekking geroepen werden [6]). Thans echter werd er bij bepaald, dat deze waardigheid voortaan niet meer zonder voorafgaand examen en disputatie zou verleend worden [7]).

---

[1]) *4de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 11 Mei 1621. Dit ontvingen om dezelfde reden ook Polyander, Walaeus en Sinapius.

[2]) *4de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 8 en 9 Juni 1622.

[3]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 27 Mei en 1 Juli 1622.

[4]) Kist en Royaards, *Arch. v. K. gesch.*, Dl VII, blz. 143.

[5]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 1 Juli 1622. Hommius' zeggen is mij niet recht duidelijk. Ik vermoed, dat de zaak zóó zit. Toen bij de professoren en regenten namens de Zuidholl. Synode en door de kerk van Leiden op onderteekening van het formulier, dat in de 175ste Sessie te Dordrecht was vastgesteld, werd aangedrongen, verboden curatoren aan de professoren de onderteekening, wijl zij daarin subjectie gingen beloven aan de Prov. Synode en zoo, naar der curatoren meening, de univ. onder de kerk zouden brengen. Professoren hebben toen zelve een formulier ontworpen en onderteekend, dat met uitzondering van de onderwerping aan de Prov. Synode, in substantie ongeveer hetzelfde inhield als dat der Dordtsche Synode. Zie over deze kwestie Kist en Royaards, *Arch. v. K. gesch.* Dl VII, blz. 143, 147—149, 158, 159, 171, 172; Dl IX, blz. 475—500 en Kuyper, *De Leidsche professoren*, blz. 67 en vv. Maar dit laatste was alleen voor de professoren bestemd, niet voor de regenten. Voor hen was er dus geen formulier ter onderteekening, behalve dat de Dordtsche Synode voor professoren en regenten gezamenlijk had vastgesteld. Nu is waarschijnlijk ook den regent door curatoren verboden, dat te onderteekenen en vandaar dan Hommius' zeggen, „dat er geen formulier was." In de gereviseerde *Ordonnantie* van 1632 werd de onderteekening der formulieren als eisch opgenomen. Posth. Meyjes, *a. w.*, blz. 96.

[6]) H. W. ter Haar, *Jacobus Trigland*, 's Gravenhage, 1891, blz. 97.

[7]) In de *Acta Senatus* is dit aldus opgeteekend: „1619. Decembris die sexto a Doctore Johanne Polyandro collatus est supremus in Theologia

Eene lichte taak was het ambt van regent voorzeker niet. Hooren wij uit de „Ordonnantie" in hoofdzaak wat van hem geeischt werd. Zijn „ampt ende officie sal wezen ende strecken tot directie van de Studia, 't leve, conversatie ende manieren der Bursalen. Ende zulx voornemelic, dat zij hen zelfs recht leerende kennen, tot kennisse van Gode almachtich mogen geraken ende in zijne heijlige vreese werden opgetrocken. In 'tvorder, omme te ordonneren ende bevelen, wiens lessen elc een zal hebben te hooren; gezamentlicken, om de voorschreven Bursalen te oeffenen, zo int confereren, resumeren ende repeteren van de gehoorde lessen als ooc int disputeren, proponeren, declameren ende andre scholastique oeffeningen ende exercitien". Tot dien einde moest hij zich „dicmalen in der lessen laten vinden; ooc alle Zondagen in de predicatien", die de bursalen tweemaal per Zondag moesten hooren, „omme opsigt te nemen, ende ooc daer op te letten, offer eenige Bursalen zouden mogen sijn achtergebleven".

Tweemaaal per week moest hij alle colleges in de Theologie, „ooc de predicatien bij de Bursalen gehoort, onder dezelven repeteren ende alle Zondagen den Bursalen uytleggen den Catechismum." In de groote vacantiën, waarin blijkbaar de bursalen òf allen òf voor een deel nog een tijd lang in het college bleven, moest hij „driemaal ter weke de Belydenisse der N. Ger. Chr. Kercke lesen ende uytleggen." Alle veertien dagen had hij „Theses ex catechismo" voor te stellen, om hierover dan onder zijn presidium de studenten te laten disputeeren [1]).

Om op de goede zeden en manieren der bursalen het oog te houden, moest hij „'t allen tijden, als zij hare maeltijden zullen houden, hem daer tegenwoordich laten vinden, over ende weder over wandelende." Ook had hij dan „toe te zien opt regiment van den schafmeester ende of hij ter tafelen wel ende behoorlicken doet aenschaffen". Voorts moest hij van „de instellinge, vorderinge ende voorganc vant collegie partinent register houden" of doen houden en dit den secretaris der curatoren overhandigen [2]).

---

gradus R. R. V. V. D. Antonio Thysio et Festo Hommio, Collegij Theologici Regenti, hac tamen lege, ne cui in posterum in eadem facultate gradus nisi examine et disputatione praemissa conferatur." Toch schijnt Hommius' opvolger, Jacobus Revius, ook weer op dezelfde wijze als hij het doctoraat ontvangen te hebben. Zie Posthumus Meyjes, *a. w.*, blz. 91 Omtrent het doctoraat, dat Hommius in 1620 te Oxford ontving, zie hier vóór blz. 312.

[1]) *Ordonnantie*, I, 2; III, 24; I, 3; I, 4; I, 5.

[2]) *Ordonnantie*, I, 6, 7 en *4de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 8 en 9 Mei 1620.

In overleg met den rector der universiteit en professoren regelde hij de studiën der bursalen. Hij oefende opzicht over hunne vacantiën, uitspanningen en boeken. Dagelijks ging hij in 't College met hen om. Tusschen 1 April en 1 October moesten allen 's morgens vijf uur, in de andere maanden om zes uur in de gemeenschappelijke vergaderzaal komen, waar één der studenten het gebed, door den regent gesteld, deed en uit den bijbel gelezen werd. Bij alle maaltijden, zoowel 's middags als des avonds, moest door hem, dien de regent daarvoor aanwees, „stigtelyck gelesen worden (uit) Proverbia Solomomis, Jesus Syrach, Ecclesiasticus, of yet anders uyt de Bijbelsche historiën".

's Avonds ten acht ure kwamen de studenten nogmaals in de vergaderzaal. Dan deed de regent „een corte vermaninge van de vreese Gods, 't overleggen van 't beleyt des levens" en bad hij om Gods genade. Na klokslag van negen uur moest in het College een ieder zich te ruste begeven. Ieder inkomend student verbond zich met eede tot gehoorzaamheid overeenkomstig de wetten van het College, die de regent daartoe jaarlijks op den 3den October voorlas. Voor luiaards en overtreders was overeenkomstig het misdrijf de straf bepaald, „tzij int heymelic, tzij int gemeen" [1]. Als een bursaal het College na een zesjarig verblijf, waarvan hij de eerste drie aan propaedeutische studiën had gewijd [2], met eere verliet, ontving hij van den regent een loffelijk attest met eene goede recommandatie, veelal ook met aanteekening van den subregent voorzien [3].

Tamelijk nauwkeurig zag Hommius dus in deze *Ordonnantie* zijn plicht zich voor oogen gesteld. Omstreeks 1630 werd zij met de statuten der Academie herzien en nadat in het volgend jaar de Staten van Holland aan die revisie hunne goedkeuring hadden gehecht, werd de „geredresseerde Ordonnantie" in 1632 aan den

---

[1]) *Ordonnantie*, III, 16, 3, 34, 35, 36, 4, 7, 11, 12, 1, 38.

[2]) *Oratio inauguralis F. Hommii.*

[3]) Vele van deze attesten, waarvan ik één opnam in Bijlage Q, berusten in het archief van de Herv. Gem. te Leiden. Zij zijn daar te vinden tusschen andere attesten, die door den Kerkeraad werden afgegeven, waarbij ook verscheidene zijn, die namens den Kerkeraad door Hommius zijn geteekend. Ook worden vier attestatien, die door Hommius namens den Kerkeraad afgegeven zijn, bewaard in het archief van de „Dutch Reformed Church" in Londen. Zie *Register of the Attestations or Certificates of Membership, Confessions of Guilt, etc. etc., reserved in the Dutch Reformed Church, Austin Friars, Londen, 1568—1872.* Londen, 1892, pag. 10, N°. 89, pag. 36, N°. 475, pag. 43, N°. 578, pag. 45, N°. 605. Eéne bezit de bibliotheek van de Leidsche academie.

regent en subregent ter onderhouding voorgesteld. Hommius maakte eerst wel „eenige swaricheden ende bedenckingen over verscheydene articulen", doch beloofde even later, dat hij en Sinapius „ter goeder trouwen ende nae haer beste vermogen" haar zouden naleven en doen naleven [1]). Daar, wat de taak van den regent betreft, de verschillen tusschen de nieuwe *Ordonnantie* en die van 1595 niet zeer groot zijn, acht ik het niet noodig, op de bespreking van de eerstgenoemde verder in te gaan [2]).

Zooals licht te begrijpen is, kwam hij als regent in menigvuldige aanraking met de professoren. Ten deele was dit in de *Ordonnantie* van 't College omschreven. Bij de opneming van bursalen in het College stelde één der Theol. professoren ten overstaan van den regent en subregent het onderzoek in. Bij de repetitiën der lessen moesten de professoren tegenwoordig zijn. Minstens eens per week moest één hunner opzicht nemen op de manieren en het leven van de bursalen [3]). Over de grenzen van de bevoegdheden des regents bleef evenwel eenige onzekerheid bestaan. Hommius althans deed in 1621 aan curatoren het verzoek, dat hij mocht hebben „zijnen behoorlicken rang ende sessie onder en bij de Professoren van de Universiteyt, mitsgaders plaetse in de vergaderinge van de faculteyt der theologie." De Theol. professoren, wier advies gevraagd werd, oordeelden, dat de Senaat daarover moest beslissen. Zij voor zich maakten wel „difficulteyt", om den regent op te nemen „pro membro facultatis", maar hadden geen bezwaar, hem mede te laten komen „opte deliberatie over de doctrina" [4]). De kwestie scheen zoo te blijven zitten. Dus klopte Hommius nogmaals aan. Curatoren besloten toen, op „iteratyff versouck" van Hommius, eene acte te laten ontwerpen, waarbij zij hem consenteerden, op de deliberatiën van de Theol. faculteit te mogen komen, zonder hem daardoor een „formeel lith" daarvan te maken [5]). Meer vond ik daarover niet. In de later gerevideerde *Ordonnantie* en onder het regentschap

---

[1]) Zie voor het tot stand komen en invoeren van de nieuwe Ordonnantie, *5de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 15, 16 Mei 1629, 12 Aug. 1630, 18 Nov. 1631, 6 Maart 1632 en de *Res. St. v. H.*, 10 Sept.—2 Oct. 1631. De nieuwe werd in 1632 gedrukt. Een exemplaar daarvan berust op het stedelijk archief te Leiden.

[2]) Naar de *Ordonnantie* v. 1632 heeft Posthumus Meyjes in zijn aangehaald werk over J. Revius de taak van den regent omschreven op blz. 92—94.

[3]) *Ordonnantie*, II, 3; I, 22, 21.

[4]) *4de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 8, 9 Febr. 1621.

[5]) *4de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 9 Nov. 1622.

van Revius werd de verhouding tot de professoren ietwat nader geregeld [1]).

Voor eene goede, gezonde inrichting der woning en voor de geestelijke en lichamelijke belangen der aan zijn opzicht toebetrouwde studenten droeg Hommius groote zorg. Zie hier enkele aanhalingen om dit te bewijzen.

In 1620 was er geen plaats meer voor aankomende bursalen. Hij verzocht en verkreeg toen, dat „in des Regentshuys boven een camercken ofte twee met deursneden deelen affgeschoten werde, om haer bij provisie te accommoderen" [2]). In 1624 klaagde hij in 't belang der studenten over het bier. Het „tweeguldens bier", dat de oeconomus nog steeds gaf, werd „in dese verdierde tijden nergens nie soo goet gebrouwen als voor dertich jaeren." Het was „geheel slecht ende oock ongesont." Hij versocht derhalve, dat een beter soort van „drie gulden de ton" zou verschaft worden en dat met schadeloosstelling van den schaftmeester. Alzoo werd door curatoren besloten [3]).

In 1625 stelde hij curatoren voor, ten einde de bursalen „totten kerckendienst wat bequamer te maecken", hen bij hunne dimissie uit het college te besteden bij predikanten, „opdat se metten selven mochten gaen besoecken den siecken, oock voorlesen in de kercken ende somtijts mede In den kerckenraeden verschijnen, ende daerna voorts altemet opten predickstoel gebracht werden, mits dat de penningen van heure Beursen souden werden geëmployeert tot heuren behoeve, totdat se selffes eenen dienst sullen hebben becomen" [4]). Later kwam hij op voor de studenten, die langer dan zes jaar in 't college geweest waren en dan hunne plaats moesten ruimen. Hij kreeg gedaan, dat zij desnoodig nog twee jaar de voordeelen van hun beurs mochten genieten [5]). In 1632 vroeg hij curatoren om „een bysondere plaetse voor de Bursalen, die met de pest off besmettelicke sieckte van Godt souden mogen besocht werden" [6]).

Evenmin vergat hij, op zijn zachtst gesproken, zijne eigene belangen. Uit menige financieele aanvrage wordt dit al zeer duidelijk. Als hem „het tabbartgelt" niet wordt uitbetaald, brengt hij dit

---

[1]) Posthumus Meyes, *a. w.*, blz. 94, 95.
[2]) *4de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 8 en 9 Mei 1620.
[3]) *4de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 8 Febr. 1624.
[4]) *4de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 5—8 Febr. 1625.
[5]) *5de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 11 Mei 1632.
[6]) *5de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 8, 9 Febr. 1632.

curatoren zeer beleefd onder het oog en verkrijgt zijn verlangen [1]). Als „de wedden der Professoren van wegen de verdieringe der tijden tot drie reysen vermeerdert" waren en de zijne niet, laat hij niet na, in November 1631 op de onbillijkheid hiervan te wijzen en wordt hem op zijn „iteratyff versoeck" *f* 200 „extraordinaris tractement" toegevoegd [2]). Daarmede toen nog niet tevreden, vraagt hij, dat deze verhooging van zijn salaris „soude werden geretrohabeert tot dien tijt, op de welcken de vermeerderinge van der Professoren gagie hebbe begonst te loopen." Dit werd hem wel geweigerd, maar als gift in eens kreeg hij toch nog *f* 200 [3]). Voor elken bursaal, die met goed gevolg examen deed, kwam hem één gulden toe, maar als deze guldens niet op tijd inkomen, weet hij curatoren er wel aan te herinneren; zelfs schijnt hij in ééne zijner aanvragen aan deze wet terugwerkende kracht te willen geven, waarin curatoren het niet met hem eens waren [4]). Zij hieraan ook nog dit toegevoegd, dat hij in 1632 „sijn eygen persoon presenteerde totte professie Theologiae in plaetse D. Rivetus", waar hij met C. L'Empereur, H. Alting en G. Voetius toen wel voor in aanmerking kwam, maar waarvoor eerst Alting, en toen Groningen dien niet wilde laten gaan, later Jac. Trigland benoemd werd, die de benoeming aannam [5]).

Een integreerend deel van het onderwijs der hoogleeraren maakten destijds de disputatien uit. Zij ontbraken, gelijk ik reeds aangaf, ook in het Staten-College niet. Beiden, regent en subregent, moesten ze om de veertien dagen laten houden; de eerste over Theologische, de laatste over philosophische onderwerpen [6]). Zulk eene Theol. disputatie werd door Hommius gesteld; dan aan één der bursalen gegeven, die haar straks onder des regents praesidium tegenover de andere studenten verdedigde. Zij werden daartoe gedrukt en in vrij groot getal rondgezonden. Bij zekere gelegenheid hadden curatoren bepaald, dat de bursalen hiervoor „niet meer als vijffentseventich exemplaren van de gedruckte theses souden vrijgenieten."

---

[1]) *4de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 8 Aug. 1622. Volgens het *6de Reg.*, vroeg hij 7 Febr. 1642 ook nog weer „het tabbart laken tot dertich guldens." Maar toen werd het hem geweigerd „als alreede genoten sijnde."

[2]) *5de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 8 Febr. 1632 en 15 Nov. 1632.

[3]) *5de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 8 Febr. 1633.

[4]) *5de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 8 Febr. 1632 en 7 Febr. 1642.

[5]) *5de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 8 en 9 Febr. 1632; 21 Febr. 1633; 16 Dec. 1633.

[6]) *Ordonnantie*, I, 5, 10.

Hommius kwam toen voor zijne discipelen op en hield den curatoren voor, dat dit getal, „ten naeste bij in't Collegie gedistribueert wert", en dat bovendien nog een groot getal aan „Professoren, Kerckendienaeren ende buyten-studenten" moest gezonden worden, die de alumni „qualick" konden betalen. Hij vroeg dus van curatoren „een grooter ende noodigh getal tot kosten van het collegie." In plaats van 75 werden toen 100 exemplaren toegestaan [1]).

Op het titelblad van zulk eene disputatie vond men o. a. eene rij van mannen aangegeven, aan wie de bursaal haar opdroeg. Het waren veelal de Staten van Holland, de Magistraatspersonen van zijne geboorteplaats als zijne Maecenaten, professoren, dienaren des Woords, familiebetrekkingen en meestal ook de regent zelf als „regens dignissimus, praeses meus honorandus" [2]).

Het spreekt van zelf, dat gedurende de twintig jaren van zijn regentschap eene groote menigte door Hommius gesteld zijn. Zij zijn echter grootendeels, voor zoover mij bekend werd, niet voor de nakomelingschap bewaard gebleven. Slechts dertien kwamen in mijn bezit, die dateeren uit de jaren 1621—1623 [3]). Zij behandelen de volgende onderwerpen; 1. De Incarnatione Filii Dei. 2. De Persona et Officio Sp. Sancti. 3. De Providentia Dei circa Malum. 4. De Perseverantia Sanctorum et Salutis Fidelium Certitudine. 5. De bonis Operibus. 6. De Antichristo. 7. De Baptismo. 8. De Coena Domini. 9. De Lapsu Adami. 10. De Praedestinatione. 11. De Sacramentis in genere. 12. De Paedo-Baptismo en 13. De Peccato originali.

Breedvoerige bespreking van den inhoud acht ik niet noodig. Zij geven ons zonder afwijkingen de Gereformeerde Dogmatiek dier dagen weer. Wat den vorm aangaat, kunnen zij m. i. met de vroeger besprokene *LXX Disputationes* niet wedijveren. Hommius' genoemde en geroemde eigenschap, om namelijk aan beknoptheid in den vorm degelijkheid van inhoud te paren, kwam daar klaarder uit dan hier. Overigens ontbreken heldere en scherpe onderscheidingen ook hier niet.

---

[1]) *5de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 30 Aug. 1628.

[2]) Eene nauwkeurige beschrijving van den vorm van zulke disputatien vindt men bij Posthumus Meyjes, *a. w.*, blz. 96—98. Deze schrijver heeft die op het oog, welke onder den regent Jac. Revius gehouden werden, maar mutatis mutandis geldt hetzelfde van de Hommiaansche.

[3]) Ik vond ze in eene verzameling van *Disputationes*, bestaande uit vier quarto deelen, thans in mijn bezit, vroeger het eigendom van wijlen docent S. van Velzen. In één dezer deelen zitten zij verspreid tusschen andere, die verdedigd zijn onder Gomarus te Middelburg, Vossius, Polyander, Walaeus, Thysius en Rivet.

Ter nadere kennismaking volge hier een en ander uit de disputatie *de Perseverantia Sanctorum et Salutis Fidelium Certitudine.* Zij bestaat uit 18 theses. In thesis I onderscheidt Hommius de genade Gods jegens de menschen in eene eerste en tweede. Door de eerste worden wij, zegt hij, daadwerkelijk (efficaciter) geroepen uit den staat der zonde en overgebracht in dien der genade. Door de tweede worden wij aldus versterkt, bestuurd en bewaard, dat wij in den staat der genade volharden tot het einde des levens. En dan gaat hij aldus voort:

II. Deze volharding in het ware geloof tot het einde des levens is de gifte Gods, waardoor Hij de eerste genade, den uitverkorenen in de wedergeboorte gegeven, zoo in hen bewaart, vermeerdert en bevestigt, dat zij aldus in haar volharden, dat zij de genade Gods, het geloof, waarmede zij begiftigd zijn en den h. Geest nooit in dit leven ten eenenmale verwerpen of uit Christus geheel uitvallen.

III. De h. Schrift schrijft deze volharding der oprecht geloovigen in het geloof en in de ware heiligmaking volstrekt niet toe aan de vermogens van den menschelijken wil of van de vrije wilskeuze, maar aan de almachtige kracht van God den Vader; aan de trouwe bescherming van Zijn eeniggeboren Zoon, onzen wakenden herder en aan de werking en onbedriegelijke verzegeling des h. Geestes.

IV. Deze volharding kan in twee deelen onderscheiden worden. Het eerste is het standvastig voornemen of de doorgaande begeerte, om in het goede te volharden. Met deze begeerte worden de uitverkorenen begiftigd, wier wil God alzoo vernieuwt, regeert en buigt, dat zij tot het einde des levens begeeren in het goede volstandig te blijven. Het tweede is een reëel en actueel voortgaan in en najagen van het goede tot het einde des levens. Het laatste neemt nu eens af, dan eens toe, naarmate de h. Geest in de geloovigen, die door de zwakheden en aanvechtigen des vleesches vervoerd, dikwijls struikelen, krachtiger of minder krachtig werkt. Het eerste ontbreekt in de geloovigen nooit.

In Thes. V en VI spreekt hij dan over het zondigen der geloovigen en het onderscheid tusschen de zonden der wedergeborenen en der onwedergeborenen en geeft vervolgens voor de volharding der geloovigen de volgende bewijzen:

VII. God heeft naar zijne welwillende genegenheid over hen, de uitverkorenen verordineerd en aangenomen tot kinderen door Jezus Christus, Eph. 1:5, en hun geschonken den Geest der aanneming, die getuigt, dat zij kinderen Gods zijn en erfgenamen zullen zijn. Rom. 8:15, 16; Gal. 4:5, 7. Derhalve zullen zij nòch het geloof nòch den h. Geest ten eenenmale verliezen.

VIII. Voorts, uit zijne groote ontferming heeft Hij de uitverkorenen vernieuwd tot eene levende hope en erfenis, die niet kan vergaan. 1 Petr. 1:3; Jak. 1:18, en het zaad blijft in hen, zoodat zij niet kunnen zondigen tot den dood. Ja zelfs heeft Hij den zijnen de zaligheid bezegeld door den h. Geest der belofte, die hun een onderpand is der toekomstige erfenis. Ef. 1:13; 2 Cor. 1:22. Niemand nu, die zijne beloften wil gestand doen, eischt het onderpand terug.

IX. De uitverkorenen zijn ook de tempel Gods en de Geest Gods woont in hen; 1. Cor. 3:16; 6:19. Hij maakt hen levend, Rom. 8:11; leidt hen, Rom. 8:14, en die Hem bezitten, die zijn Christenen. Rom. 8:9. Die Geest van Christus nu verlaat zijne woonplaats, vasten zetel niet, noch zwerft rond, gelijk de booze geest doet, naar Christus' getuigenis, Matt. 12:43, maar blijft in hen tot in eeuwigheid. Joh. 14:16. De zalving, die zij van Christus hebben ontvangen, blijft in hen. 1 Joh. 2:27.

X. Hetzelfde staat ook vast volgens vele Goddelijke beloften, die hier en daar in de Schrift staan, als: *Als de rechtvaardige valt, zal hij niet weggeworpen worden, want de HEERE ondersteunt zijne hand.* Ps. 37:24. *Het gekrookte riet zal Hij niet verbreken.* Jes. 42:5, Matt. 12:20. *Mijne goedertierenheid zal van u niet wijken.* Jes. 54:10. *Ik zal mijne vreeze in hun hart geven, dat zij niet van Mij afwijken.* Jer. 32:40. *Ik zal hen sterken in den HEERE, zegt de HEERE.* Zach. 10:12. *De poorten der hel zullen de gemeente niet overweldigen.* Matt. 16:18.

XI. Overeenkomstig deze beloften zal God het ook volvoeren, en alle ware geloovigen zal Hij getrouw bewaren, zoodat zij noch ten einde toe noch geheel en al afvallen. Dit getuigt de Apostel op vele plaatsen. 1 Cor. 1:8; 10:13; 1 Thess. 5:23, 24.

XII. Het blijkt ook uit het onveranderlijke besluit Gods, om zijne uitverkorenen in 't ware geloof tot den einde toe te bewaren, en ze daardoor zeker en gewis tot de eeuwige zaligheid te voeren, daar dit besluit Gods door geen schepsel kan te niet gedaan, noch vanwege zijne onveranderlijkheid door God zelf kan herroepen worden. Jes. 46:10; Ps. 33:11; Mal. 3:6; Matt. 24:24; 2 Tim. 2:19. Hiertoe dient ook die keten onzer zaligheid, (die bestaat) uit hechte, aan elkander verbonden schakels, die vastgemaakt is aan het eeuwig en onveranderlijk besluit en voornemen Gods, die de Apostel aldus beschrijft: *Die Hij te voren gekend heeft, die heeft Hij ook verordineerd; die Hij verordineerd heeft, die heeft Hij ook geroepen; en die Hij geroepen heeft, die heeft Hij ook gerechtvaardigd; die Hij gerechtvaardigd heeft, die heeft Hij ook verheerlijkt*, Rom. 8:29, 30,

Door deze keten dus, van eeuwigheid in de hemelen vastgemaakt. in den tijd echter op aarde neergelaten, worden de uitverkorenen als 't ware van de aarde ten hemel opgetrokken en aldaar verheerlijkt.

XIII. Ditzelfde wordt ook hieruit bewezen, dat God de uitverkorenen rechtvaardigt en Christus in dien zin voor hen is gestorven, dat niemand hen zal veroordeelen, noch eenig schepsel hen zal scheiden van de liefde Gods, die is in Christus Jezus, die zichzelven voor hen heeft overgegeven. Rom. 8:32, 33, 34, 39. Christus heeft voor hen gebeden en bidt den Vader voor hen, dat hun geloof niet ophoude. Luk. 22:32; Joh. 17:9, 26. En Hij wil, dat waar Hij is, ook die bij Hem zijn en zijne heerlijkheid aanschouwen. Joh. 17:24. Hij geeft aan de schapen het eeuwige leven en niemand zal ze uit zijne hand rukken. Joh. 10:28.

XIV. De Schrift geeft dit ook te kennen, als zij den toestand der geloovigen door zulke beelden ons voor oogen stelt, dat hunne zekere volharding er klaar uit blijkt. *Want zij zijn als een boom, geplant aan waterbeken, die zijne vrucht geeft op zijn tijd en welks bladeren niet verwelken.* Ps. 1:3. *Zij zijn als de berg Sion, die niet wankelt, maar in eeuwigheid blijft.* Ps. 125: 1. Zij bouwen hun huis op een rotssteen, die als de watervloeden komen, of de winden waaien, niet bezwijkt. Matt. 7:24, 25. Zij zijn geworteld en opgebouwd in Christus Jezus, onzen Heere en bevestigd in het geloof. Col. 2:7.

XV. Ten leste, indien de uitverkorenen of de ware geloovigen geheel of ten einde toe het geloof verloren en van de zaligheid ten eenenmale uitvielen, zouden daaruit vele *absurda* volgen. Het voornemen der verkiezing zou bedriegen en niet afhangen van den onveranderlijken wille Gods, maar van den veranderlijken wil des menschen. Er zou niet wezen een vast fundament Gods, waarover Paulus spreekt in 2 Tim. 2:19. De eeuwige zaligheid zou dan in de macht en in de hand der menschen zijn; geen enkel geloovige kon ooit in zijn leven van zijne zaligheid verzekerd zijn; die heden een kind Gods is, zou morgen een kind des duivels kunnen zijn en andersom, zoolang hij in deze wereld verkeert; ja zelfs, wanneer alle geloovigen afvielen, zou, in tegenspraak met de belofte, Christus zonder gemeente en het hoofd zonder lichaam zijn. Kortom, indien die kracht des h. Geestes, die Hij oefent in de wederbaring van de uitverkorenen ten eeuwigen leven, of dat zaad Gods, waarvan I Johannes 3:9 spreekt, eenmaal toegebracht, later weer geheel kan verloren worden en ganschelijk te niet gaan, dan zou een mensch meermalen van nieuws moeten geboren worden en zou het symbool der wedergeboorte, dat de doop is, ook meermalen

moeten herhaald worden, wat met het Woord Gods en het algemeen gebruik der kerk in strijd is.

Dan geeft thes. XVI aan, hoe de geloovige van deze volharding verzekerd wordt. Thes. XVII, welken troost deze leer meebrengt. Eindelijk bespreekt Thes. XVIII eerst den afval van het geloof bij de tijdgeloovigen en besluit dan de disputatie met deze woorden: De ware geloovigen kan noch dood, noch leven, noch engelen, noch overheden, noch machten, noch tegenwoordige, noch toekomende dingen, noch hoogte noch diepte, noch eenig ander schepsel scheiden van de liefde Gods, die is in Christus Jezus, onzen Heere.

Evenals de hier besprokene zijn ook de andere alle van dogmatischen aard en geven zij thetisch de leer der Gereformeerde kerk weer. In andere heeft het zeker aan polemiek niet ontbroken.

Polyander namelijk zegt in de *Oratio Funebris*, dat er tien van Hommius' disputaties te Leiden gedrukt zijn, handelend over de h. Schriftuur, die door Meursius, Foppens e. a. worden vermeld onder den titel: *Disputationum Belgicarum adversus Pontificios, decas I* [1]).

Tot mijn spijt heb ik deze, die volgens Foppens omstreeks 1623 zijn uitgegeven, niet onder de oogen kunnen krijgen.

Had zijne reis naar Engeland in het curatorium de vraag ter sprake gebracht, of de regent niet „behoorde ontboden ende vermaent te werden, dat hij sich niet meer sonder behoorlick consent buyten 's landts" zou hebben te begeven [2]), kwaad bloed had dit blijkbaar tusschen hem en de curatoren niet gezet; althans in November 1625 droegen zij hem op, „eene reyse naer Vrieslandt te doen", om het professoraat in het Hebreeuwsch aan S. Amama aan te bieden en zijne „dimissie te procureren." Deze zending had echter niet de gewenschte uitwerking [3]). Frieslands Staten wilden Amama niet aan Leiden afstaan [4]).

Bij die gelegenheid zal hij zeker ook een bezoek gebracht hebben aan den geleerden curator der Franeker hoogeschool, Johannes Saeckma te Leeuwarden, met wien hij van 1625—1635 briefwisseling hield, die ons doet zien, dat hij ijverig bleef studeeren [5])

---

[1]) Meursius, *l. l.* en Foppens, *l. l.*, i. v. „Hommius, Festus". Zie ook V. d. Aa, *a. w.* en Glasius, *Godgel. Nederland*, i. v. „Festus Hommius".

[2]) Zie hier vóór blz. 313.

[3]) *4de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 12—15 Nov. 1625.

[4]) V. d. Aa, *a. w.*, i. v. „Amama (Sixtinus)."

[5]) Zooals Polyander ook van hem getuigt in de *Lyckoratie*, blz. 18, 19, met deze woorden: „Hij heeft in sijn studeerkamer pertinent doorlesen de Philosophische, Theologische, Heylighe ende Wtheemsche Boecken,

en daardoor goed op de hoogte was met wat op literarisch, philosophisch en Theologisch gebied in en buiten Nederland voorviel, en dat hij nog steeds de groote belangen van kerk en school evenals vroeger op zijn hart droeg [1]).

Ten bewijze van dit laatste vermeld ik ook dit nog, dat hij in 1627 een brief schreef aan den geleerden patriarch van de Grieksche kerk te Constantinopel, Cyrillus Lucaris. Hij zond hem toen tevens de Grieksche en Latijnsche overzetting van de Nederlandsche geloofsbelijdenis, door J. Revius bezorgd, in welke uitgave ook eene Grieksche vertaling van den Heidelb. Catechismus was opgenomen [2]). De patriarch antwoordde hem in een vleiend schrijven: „Sal, zegt hij, & Lumina estis in Ecclesia Christi, quique toto vitae vestrae curriculo desudatis, agrum colentes cum maximo fructu Dominicum." Voorts zegt hij, dat hij reeds als patriarch van Alexandrië van Hommius' optreden in de Haagsche conferentie gehoord had en dat de dienaar des Woords, Johannes Piscator, zijne uitnemende gaven ten hoogste bij hem roemde. Hij spreekt dan verder van de lagen, die de Jezuïeten hem, Cyrillus, legden, waarbij de Hollandsche gezant, Cornelius Haga, hem zoo goede hulpe bood [3]) en belooft binnenkort wederkeerig zijne geloofsbelijdenis aan Hommius te zullen zenden [4]).

Of hij aan het streven, dat de vereeniging van alle protestantsche kerken bedoelde, hetwelk een zekere Johannes Duraeus, een Schot, zich ten levenstaak gesteld had en waarvoor Davenant, bisschop van Salisbury, in 1635 een schrijven aan Hommius richtte [5]), steun geboden heeft, kan ik niet zeggen. Ik heb er niets over ge-

---

opdat hij hemselven mochte verrijcken met een vaste kennisse aller Volckeren, tyden ende eyndelyck aller dinghen, die hem tot het teghenwoordighe ofte toekomende leven nut konde syn."

[1]) In ander verband haalde ik deze briefwisseling reeds aan op blz. 8. De inhoud dier brieven bestaat grootendeels uit de bespreking van personen, die hij voor de Franeker hoogeschool geschikt achtte.

[2]) W. te Water, *a. w.*, blz. 189. Posthumus Meyjes, *a. w.*, blz. 129, 132.

[3]) Ook deze Cornelius Haga stond met Hommius in correspondentie. Zie Kist en Royaards, *N. Arch. v. K. gesch.*, Dl II, blz. 421, 422. Posthumus Meyjes, *a. w.*, blz. 137, 138.

[4]) Deze brief van Cyrillus aan Hommius, gedateerd „III Nov. St. Vet. 1627", is opgenomen in S. A. Gabbema, *l. l.*, pag. 755 sqq. Er blijkt duidelijk uit, dat Hommius de Confessie aan Cyrillus overzond, wat Posthumus Meyjes, *a. w.*, blz. 137 nog in dubio laat. Zie voorts over Cyrillus en zijn strijd, Posthumus Meyjes, *a. w.*. blz. 136—140 en de daar aangehaalde werken.

[5]) Deze brief staat ook in Gabbema, *l. l.*, pag. 758 sqq.

vonden. Wel zegt Davenant in dien brief: „Laetus lubensque audio, te in iis esse, qui valde favent huic pacificationis & unionis negotio", maar ik zou denken, dat dit meer eene captatio benevolentiae geweest is en dat Hommius, evenals Bogerman, die er ook om lastig gevallen werd [1]), hoewel ongetwijfeld de eenheid der kerk begeerend, een te nuchteren blik op hare toestanden gehad heeft, om zijn tijd en zijne krachten aan dezen weinig vrucht belovenden arbeid te geven.

Het Staten-College geraakte onder zijn regentschap tot grooten bloei. Opgericht voor één en dertig studenten [2]), was omstreeks 1629 het getal inwonende bursalen bijna zestig geworden en hierdoor kwamen er jaarlijks meer klaar dan er plaatsen in de kerken vacant waren. Dit heeft Hommius aanleiding gegeven, eene belangrijke en met zorg bewerkte memorie aan curatoren te overhandigen onder den titel: *Bedenckingen op de verminderinge van de Bursalen ende derselver lange oeffeninge, om des te bequamer te mogen komen tot den dienst des Godlycken Woorts* [3]).

Hij redeneert daarin op de volgende wijze: In de kerken van Noord- en Zuidholland zijn ongeveer vierhonderd predikantsplaatsen. Deze worden bezet, deels door „duytsche clercquen" met voorbijgang van hen, die gestudeerd hebben, „waerop wel dient gelet off men daerinne niet naerder konde voorsien"; deels door studenten, „die driederleye syn." Ten 1ste zij, „die door hare eijgene ouders ofte op eijgene kosten ter studie gesonden werden", wier getal grooter zou zijn, als de ouders goede hope hadden, dat hunne kinderen na wel volbrachte studie „tot den dienst" zouden bevorderd worden. Ten 2de zij, die door „Particuliere Steden ofte door Legaten in hunne studiën worden onderhouden", 't zij buiten, 't zij binnen het College, van welke laatsten er thans zestien zijn. Ten 3de zij, die door de H.H. Staten „tot last van 't gemeene landt" in 't College worden onderhouden, zooals er nu veertig zijn. Bovendien worden vacante plaatsen nog dikwijls bezet door predikanten uit andere provinciën. Nu komen er jaarlijks „ordinarie tien ofte ten hoochst twaelf plaetsen te vaceren." Hiervan wordt „soo niet de helft altijt wel een derdepart" bezet door „Duytsche clerquen", of door studenten, die op haer eygen kosten hebben gestudeert", of door

---

1) Edema v. d. Tuuk, *a. w.*, blz. 285—287.

2) Zie den stichtingsbrief v. h. College, aangehaald bij Posthum. Meyjes, *a. w.*, blz. 88.

3) Deze memorie is opgenomen in het *5de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 2 April 1632 en in de *Res. St. v. H.*, 9—20 Sept. 1632.

hen, die „buyten 't Collegie onderhouden werden", of door predikanten van buiten. Voor de studenten uit het College, zoowel „ordinarise" (daarmee bedoelt hij hen, die de Staten onderhielden) als „extraordinarise", blijft dus maar de helft, hoogstens twee derde der vacante plaatsen over, terwijl er „alle jaren omtrent thien bequaem werden, om dienst te doen."

Nu hebben de meesten dezer geene middelen, om, als zij na zes jaar het College verlaten moeten, te leven. De vraag is nu: „hoe (kan) daerinne op het bequaemste voorsien worden?" Onder verbetering geeft Hommius daarop deze oplossingen: Òf men onderhoude in 't College geene „extraordinarise" studenten meer. Zij zijn thans niet noodig en dit zou eene groote vermindering van studenten geven. Òf men bepale, dat „alle Bursalen soowel Extraordinarise als Ordinarise" zes volle jaren in 't College moeten blijven en voor dien tijd niet beroepbaar zijn; dat zij „alle de proffiten van haere beurssen houden", totdat zij in den dienst van kerken of scholen beroepen worden en dat zij na de zes jaar „verstroyt worden in de classen, om onder haer opsicht haer verder te mogen oeffenen." Eenigen, die van „de beste apparentie" zijn, zou men het profijt van hunne beurs kunnen laten houden, „om te mogen peregrineren, de constitutie van andere volckeren, Landen ende Kercken sien, om daernae aen dese kercken te beter dienst te mogen doen."

Hommius deed dezen voorslag 15 Mei 1629. Curatoren overhandigden het stuk aan de Staten van Holland [1]). Maar eerst in het begin van 1632 vroegen de Staten er het oordeel van curatoren over [2]). Zij adviseerden tot de eerste manier van oplossing, die Hommius had voorgesteld [3]). De Staten konden echter maar niet tot eene afdoende resolutie komen [4]). In Juli 1640 vroegen zij nog eens weer Hommius' advies, dat hij ook nog diezelfde maand inleverde [5]). Dit stuk werd mij niet bekend. Maar tijdens zijn regentschap bleef de zaak in statu quo en bleven Hollands Staten ook nog steeds over de vermindering der bursalen delibererende [6]).

Gedurende eene reeks van jaren heeft hij met vaste hand het bewind over het College gevoerd. Slechts eenmaal, toen een alumnus

---

[1]) *Res. St. v. H.*, 22 Maart 1630, 19 Juli 1641.
[2]) *Res. St. v. H.*, 14—31 Jan. 1632.
[3]) *5de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 2 April 1632.
[4]) *Res. St. v. H.*, 23 Juni—7 Aug.; 9—20 Sept. 1632; 16 Oct. 1636; 9 Mei 1637; 22 Jan. 1639; 3 Maart, 28 Juli, 28 Sept. 1639.
[5]) *Res. St. v. H.*, 5 Juli 1640 en 19 Juli 1641.
[6]) *Res. St. v. H.*, 24 Juli, 24 Aug., 21 Sept., 18 Nov., 14 Dec. 1641.

van Delft, „genaempt Fabius" en één van Amsterdam uit het College „waren geset" en een andere, „Delphensis, genaempt Botius", verdacht werd van dieverij, is aangeteekend, dat er eenige onlusten in het College en ook tusschen den regent en subregent waren, waarom toen curatoren tusschen beide traden [1]).

Soms zag hij zich genoodzaakt, over het slechte gedrag der bursalen bij hunne Maecenaten te klagen. O. a. was dit het geval met „Fredericus Abbema", die voor rekening van de stad Oudewater studeerde. Niettegenstaande menigvuldige vermaning van den regent, verzuimde hij „dickwils de lessens ende exercitien"; bleef zonder des regents weten uit, „de herbergen altemet frequenteerende ende andere ongeregeltheden plegende." Hommius vroeg toen of Oudewater „een ander bequaemer Jonghman in sijne plaetse (wilde) seynden, die hem de wetten beter sal willen onderwerpen, ende aen de welcke de oncosten beter sullen besteedt sijn" [2]).

Maar sedert 1639 was hij voor de zware taak van het regentschap niet meer bestand. Er kwam in het College velerlei misstand. Eigenlijk was dit reeds begonnen in 1637, toen de schaftmeester, David des Prez, eene „exorbitante" rekening bij curatoren had ingeleverd, waar Hommius over gehoord werd, die verklaarde, „geene speciale last van tractement op den maeltyt der Bursalen" gegeven te hebben en ook meende „dat 't selve tractement soo veel kostelicker niet en (was) geweest als van te voren" [3]).

In het volgend jaar — over de „montcosten" was altoos in het College veel te doen — was het tusschen schaftmeester en bursalen ook allesbehalve in orde geweest [4]). Maar in 1639 nam het met de orde en tucht steeds treuriger verloop. De regent klaagde over des Prez, „dat hij den bursalen niet en tracteert in spijse,

---

[1]) *4de Reg. rak. de Univ. v. Leiden,* 8 en 9 Juni 1622.

[2]) Mijne bron hiervoor was een brief van Hommius als regent aan „Burgemeesters ende Regeerders" van Oudewater van 12 Maart 1633, die te vinden is in het gemeente-archief te Oudewater. Er zijn daar nog twee brieven van Hommius aan dezelfde Magistraatspersonen. Één van 22 Maart 1636 en één van 17 Febr. 1637. Uit den eerste blijkt, dat Abbema wel klaar is gekomen en tot het einde zijner studien in het College is gebleven, maar ook nog bij het aannemen van eene beroeping vrij willekeurig is blijven handelen. Hij had dat namelijk gedaan, zonder zijne Maecenaten daarin te erkennen, wat Hommius met de „wetten van eerlickheyt ende danckbaerheyt" in strijd achtte. De andere behelst een attest omtrent Herm. Cuchlinus, die de beurs van Abbema genoot „totdat de sone D. Lydii sal bequaem sijn om deselve te connen becleden."

[3]) *5de Reg. rak. de Univ. v. Leiden,* 16 Nov. 1636, 9 Febr. 1637.

[4]) *6de Reg. rak. de Univ. v. Leiden,* 9 Febr. 1638.

sulcx als wel behoort, ende dat hij (hen) tegen vorich gebruijck wyn in hare kameren laet volgen, door't welck vele inconvenienten worden veroorsaeckt ende als hij, Regent, den schaftmeester daerover berispt, dat hij dan van deselven met onbehoorlyck respect wert beiegent." Maar des Prez zond ook „een request" in bij curatoren, waarin hij verzocht, „ordre gestelt te werden ten eynde de Bursalen niet langer de spijse komen te schenden, noch naer de maeltijden te laet komende haer dan bysonder doen schaffen." Curatoren traden met ernstige vermaningen tusschen beide [1]), doch het kwaad bleef voortwoekeren. 7 Febr. 1641 komt des Prez weer bij curatoren klagen over „de iniurieuse Insolentien van den Bursalen; oock over haer schenden van de spijs, sonderling van't gesouten vlees; item datse met het bier niet tevreden en sijn, mitsgaders over haer laet en ongeregelt uijtblijven", waartegen Hommius aanvoert, dat „de Bursalen noch meer over hem ende syne quade spijs syn klagende", ofschoon ook hij het noodig acht, vier bursalen te ontbieden, om hun „eene goede reprimende" te geven, wat ook geschiedde [2]).

Een paar maanden later kwamen de professoren Polyander en Trigland zich in de geschillen mengen, die oordeelden, dat des Prez wel wat beter mocht beloond worden [3]), en dat de klachten wel „souden minderen", als het „Reglement gevolcht" werd, en Hommius meende, dat hij „de iniurie tusschen de Bursalen met den Schaftmeester en syne huysvrouwe" wel zou kunnen voorkomen, als „hem de Bursalen, die sich ongeregelt dragen, tydelyck wierden bekent gemaeckt" [4]).

Men kan aan alles merken, dat de kracht, om tucht en orde te handhaven, den regent gaat ontbreken. Curatoren zagen dit ook en op hunne vergadering van 24 Mei 1641 brachten zij de vraag ter sprake, of „overmits de ouderdom ende swacheijt van Dr. Festus Hommius het collegium niet wel en diende te werden voorsien van eenen anderen Regent". Een maand later spraken zij weer over „de tegenwoordige vervallene gelegentheyt" van het College.

---

[1]) *6de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 9 Febr., 15 Juni 1639.

[2]) *6de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 7 Febr. 1641.

[3]) Minstens reeds van 1636 had des Prez verhooging aangevraagd van het bedrag, dat hij voor elken bursaal ontving. 24 Jan. 1641 vroeg hij in plaats van *f* 120, *f* 200 voor ieder bursaal te mogen genieten. Het werd hem niet toegestaan. Wel kreeg hij „tot een provisioneelen bijslag" op 12 Juli 1641 *f* 600. *Res. St. v. H.*, 16 Oct. 1636, 24 Jan. en 12 Juli 1641.

[4]) *6de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 25 Mei 1641.

Zij besloten toen — en dat nog te eer, omdat de subregent D. Dammius was gestorven [1]) — „tegens den avont aen den Regent bekend te maecken (hunne) goede genegentheyt, om hem voortaen van de moeijten des Regentschaps te ontheffen, met hope van continuatie van sijn ordinaris wedden, ten eynde hij sich daerop den toekomenden nacht wat mach bedencken" [2]).

De boodschap was Hommius welkom. Hij bedankte H. H. curatoren voor „haere goede genegentheyt, om hem in sijnen hoogen ouderdom van het Regentschap t'ontlasten, mits dat sulcx soo schielick niet en mocht geschieden, opdat hij tijt mochte hebben, omme sich van eene andere woninge te voorsien" [3]). Het curatorium heeft daarop aan de Staten van Holland voorgesteld, hem als regent „om sijn swakheids wille" te emeriteeren, waaraan de Staten voldeden op den 19den Juli 1641, hem toezeggend, dat hij „sijn ordinaris Tractement syn leeven lang sal behouden" [4]). 24 Augustus benoemden zij, uit het hun door curatoren voorgestelde drietal, Jacobus Revius tot zijn opvolger [5]).

Wel heeft het toen nog een paar maanden geduurd, eer Hommius het College verliet. 't Was alsof hij er slechts noode van scheiden kon. 21 October maakten hij en zijne vrouw nog bezwaren, om naar hun aangezegd was, er vóór den winter uit te gaan. Revius stond echter weldra te komen. Curatoren bleven dus bij hun besluit, dat Hommius zijne woning moest verlaten, doch verzoetten dit een weinig door vast te stellen, dat „Festus ten aensien soo van sijne langduijrige goede ende getrouwe diensten, als van de kosten ende moeyten van syn verhuijsen, noch sal werden vereert uijtte beurse van de Universiteijt met eene gratuiteyt van hondert Rycxdaelders ofte van de weerde van dien aen eenich silverwerck tot syne keuze" [6]). Zijn vertrek uit het College moet toen weldra gevolgd zijn, want begin Januari 1642 had Revius reeds zijne plaats ingenomen [7]).

Hommius bleef niettemin de studenten op zijn hart dragen. Nog kort voor zijn dood beval hij hen ten zeerste aan bij

---

[1]) Dammius was maar zeer kort subregent geweest. Sinapius was 22 Oct. 1638 gestorven. Zie V. d. Aa, *a. w.*, i. v. „Sinapius. Daniel". Dammius was benoemd den 9den Febr. 1639.

[2]) *6de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 25 Mei, 21 Juni 1641.

[3]) *6de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 22 Juni 1641.

[4]) *Res. St. v. H.*, 18, 19 Juli 1641.

[5]) *Res. St. v. H.*, 24 Aug. 1641.

[6]) *6de Reg. rak. de Univ. v. Leiden*, 21 Oct. 1641.

[7]) Posthumus Meyjes, *a. w.*, blz. 90.

A. Heereboort, één zijner vroegere leerlingen [1]), die Dammius als subregent opvolgde.

Tot nu toe was in dit proefschrift alleen het publieke leven van Hommius onderwerp van bespreking. Wij gingen immers na, hoe hij zich daarvoor gevormd en zich vervolgens daarin bewogen heeft, en slechts ter loops werd daarbij een en ander uit zijn privaat leven aangestipt. Bij dit laatste wil ik nu opzettelijk stilstaan en er eenige bizonderheden uit mededeelen, die voor de kennis van zijn persoon niet zonder beteekenis zijn.

Hommius is tweemaal gehuwd geweest. De eerste maal met Johanna of Jannetgen, eene dochter van den toenmaligen regent van het Staten-College, Johannes Cuchlinus. Men zal mij wel willen gelooven, als ik zeg, dat hij, die in zijn studententijd „familiare vriendtschap met Cuchlinus" onderhield [2]), reeds toen nadere relaties met diens dochter zal aangeknoopt hebben. Hij huwde haar, „een kloecke Maeght" [3]) in het laatst van 1599 [4]), toen hij kort te voren Dokkums pastorie betrokken had. Door dit huwelijk werd hij een zwager van Petrus Bertius, tegen wien hij later om des beginsels wille moest optreden.

Hij had zijne vrouw zeer lief en Jannetgen was hem eene trouwe gade, zoodat hij mede door haar goeden raad „in (het) Ampt van Regent en tegelyck in den dienst der kercke met ghetrouwicheyt, wackerheyt, authoriteyt (en) neersticheyt" [5]) is werkzaam geweest. Zij stierf na eene hevige en langdurige ziekte in April 1633 [6]). Hom-

---

[1]) De *Oratio funebris* zegt hiervan: „Cui (Adriano Heerebortio) paulo ante mortem suam alumnos Collegii Batavici summopere commendavit." In de Ned. vertaling van de *Oratio funebris* zijn hier woorden weggebleven.

[2]) *Lyckoratie*, blz. 8.

[3]) *Lyckoratie*, blz. 8.

[4]) In het *Echtboeck beg^t A^o 1597—1602*, dat op het stedelijk archief te Leiden gevonden wordt, staat aldus aangeteekend, op fol. LXXXV: „Angeteyckent den XXVIe Novembris a^o 1599, Festus Hommius van Leeuwaerden, vuijt Vrieslandt, Jong gesel, geassisteert met Johannes Cuchlinus Regens ende Pr Bartss, Subregent vant Collegie Theologiae met Jannetgen Cuchlinus, Jongedochter, van Amsterdam geboren, nu wonachtich tot Leyden & geselschapt mit Geertgen Jacobs d^r haer schoonmoeder." In margine staat dan nog: „IIe Dienaer des Godlicken Woorts binnen Dockum." Schoonmoeder beteekent hier stiefmoeder. Zie *Navorscher*, IV, blz. 61.

[5]) *Lyckoratie*, blz. 13, 14.

[6]) In het *Register van het begraven van overleeden personen*, bewaard op het stedelijk archief te Leiden, is dit opgeteekend: „St. P(an)c(ra)s kercke den 17 April 1633. De huijsvrou van Domine Festes, broertgensgracht."

mius was over haar heengaan zeer bedroefd. Hij schreef: „Het heeft den goedgunstigen God behaagd, mijne zeer geliefde echtgenoote, met wie ik ongeveer vier en dertig jaar op het teederst verbonden was, tot zich in het hemelsch vaderland te roepen. Mij voegt het te berusten in den wille Gods en (aldus) door mijn voorbeeld te bevestigen, wat ik tot nu toe anderen geleerd heb" [1]).

Ongeveer elf maanden later, 14 Maart 1634, ging hij eene tweede huwelijk aan met eene „eerlycke Matroone" [2]), de weduwe van Pieter Malvesey, Hester van Hertsbeeck geheeten [3]), die hem overleefde [4]). Van dit huwelijk schreef Hommius aan S. Ward aldus: „God heeft mij onlangs uit vaderlijke goedheid in mijne zeer bittere huiselijke smart troost en een geneesmiddel beschikt, door mij eene andere vrouw, eene dame, die bij mijn aard en roeping past, tot steun en troost van mijn ouderdom te schenken" [5]).

Kinderen heeft hij, voorzoover mij bekend werd, niet gehad.

---

[1]) Deze bizonderheden las ik in de reeds aangehaalde brieven van Hommius aan Samuel Ward. Tweemaal deelt hij hem het overlijden van zijne vrouw mee. Eerst in den brief van 26 Oct. 1633 aldus: „Placuit benignissimo Deo ante aliquot menses me gravissima afflictione, obitu scilicet uxoris meae dilectissimae, cum qua per triginta circiter et quatuor annos conjunctisssime vixeram, probare. Caeterum acquiescendum esse voluntati divinae alios qui docui hactenus, ipse nunc exemplo meo comprobare debeo" en dan in dien van 19 April 1634: „Placuit benignissimo Deo uxorem meam dilectissimam, cum qua annos XXXIV conjunctissime vixeram, post gravissimum ac diuturnum morbum, superiori anno ad se in celestem patriam evocare."

[2]) *Lyckoratie*, blz. 14.

[3]) *Oratio funebris*. In de Nederl. vertaling van de *Oratio funebris* staat foutief „14 Martij 1635." Omtrent dit huwelijk staat in het *Register van de kerkelijke Huwelijksproclamatien binnen de stad Leiden*, 1633—1637, te vinden op het stedelijk archief aldaar, op 21 Febr. 1634: „Doctor F. Hommius, Regent van het Theol. Coll. der H. H. Staten ende Dienaer des Godlicken Woorts alhijer, weduwnaar van Jannetgen Kuchlini, wonende int selve Collegie, vgt. met D. Abrahamus Heydanus, mededienaer des Goddel. Woorts alhijer, zijn bekende... met Hester van Hertsbeeck, wed^{e} van Pieter Malvesey, wonende opt Steenschuijr, vgt. met Josina van Hersbeecq, haer schoensuster op ten Rijn". En in het *Echtbouck van S. Pancraeskerck* staat ook, dat zij hebben „aengeteyckent den XXIe Februarij 1634.

[4]) Dat blijkt uit de *Lyckoratie*, die o. a. werd opgedragen door den boekverkooper Jacob Lauwiick aan „de Deughtrycke Matrone Hester Harsbeeck, weduvrou van den overledenen Heere Festus Hommius."

[5]) *Br. v. H. a. S. Ward*, 19 April 1634: „Cui afflictioni domesticae (bedoeld is het leed over het afsterven van zijne eerste vrouw) longe acerbissimae, nuper ex paterna benignitate sua, consolationem ac medelam adhibuit, aliam mihi uxorem, matronam moribus meis ac functioni huic accommodatissimam, mihi adjungens, fulcrum et solamen senectutis meae."

Althans niet, die hem overleefden. Anders had de *Lyckoratie*, die nu, behalve aan de weduwe van Hommius, aan zijn eenigen broeder Sixtus en voorts aan „alle Bloedtverwanten ende Vrienden" werd opgedragen, er zeker van gewaagd.

Het gemis van een recht gezellig en levendig huiselijk verkeer, dat hierdoor gemeenlijk ontstaat, wist hij eenigszins te vergoeden, door studenten bij zich aan huis te nemen, van wie er althans van 1608, totdat hij het Staten-College betrok, altoos één of meer bij hem gehuisvest waren [1]).

Aanzienlijke jongelingen woonden destijds wel meer bij professoren en deftige burgers in [2]), en dit kon financiëel voordeelen medebrengen, die Hommius zich wel niet zal hebben laten ontgaan. Hij toch was, zooals wij reeds te weten kwamen, een goed financier, wat ook hieruit blijkt, dat hij, hoewel hij als alumnus van de Friesche Staten had gestudeerd, in 1626 onder de bemiddelde lieden kon gerekend worden. Hij werd toen in de belasting aangeslagen — en men neme daarbij de waarde van het geld in dien tijd wel in aanmerking — naar een kapitaal van *f* 25,000 [3]).

Zijne zinspreuk was: „Varientur festa profestis"; althans zij staat onder elke bijdrage, die ik in de reeds genoemde albums van hem vond [4]).

Gaarne breng ik hier den vriendenkring van Hommius ter sprake. Tot aan diens dood toe bleef — ik besprak dit reeds — [5]) zijn oude leermeester Lubbertus eene eerste plaats in zijn hart behouden. Voorts zegt Polyander: „Onder alle Godgeleerden, om van mij zelf

---

[1]) In het *Album Studiosorum van de Leidsche hoogeschool* wordt veelal ook vermeld, waar of bij wien de studenten woonden. Zoo vond ik:

„23 Maij 1608. Sixtus Hommius, Frisius, an. XX, Stud. Theol. bij den predicant D. F. Hommium.

14 Febr. 1609. Albertus Conradi, Amsterdamensis, an. XVI, Stud. Phil. by Fest. Hummium.

7 Oct. 1614. Henricus ab Os, Amsteldamensis, ann. XX, Stud. Jur. by D. Festo.

11 Maij 1618. Nicolaus Balbianus, Goudanus, 20. Stud. Theol. apud D. Festum.

12 Maij 1618. Franciscus Bernardi, ann. 20. Stud. Theol. apud D. Festum Hommium.

29 Maij 1618. Abrahamus Arnoldi Swalmius, Westmasiensis, ann. 21. apud D. Festum."

[2]) Schotel, *a. w.*, blz. 297.

[3]) De Lind v. Wijngaarden, *a. w.*, blz. 92.

[4]) Het was volgens M. Graf, *a. a. O.*, S. 175 eene aanhaling uit Ausonii, *Idyllia*, IV, II en tevens eene zinspeling op zijn voornaam „Festus."

[5]) Op blz. 291, 292.

niet te spreken, heeft hij bizonder geëerd Rivet, Walaeus, Thysius, Colonius, Ludovicus de Dieu en Abraham Heydanus, in wier gezelschap hij een zonderling genoegen smaakte, waar nog bij moeten genoemd worden Joh. Derramout en Adriaan Heereboort" [1]). Ik voeg hier nog aan toe, dat blijkens vier brieven, die ons zijn bewaard gebleven, onder zijne bizondere en oude vrienden ook moet gerekend worden David de Wilhelm, „Raedt van syne Princelycke Excellentie" [2]).

Ongetwijfeld heeft deze kring op hem zijn invloed laten gelden en wordt hij daaruit ook eenigermate gekend [3]).

Hommius had altoos — en hiermede ga ik over tot het verhaal van zijne laatste dagen en zijn dood — een gezond en krachtig gestel gehad. Slechts eenmaal wordt in zijne ons overgebleven brieven gezegd, dat hij ernstig ziek was [4]) en nog in 1634 genoot hij eene voortreffelijke gezondheid [5]). Maar hij had zich in den veelbewogen

---

[1]) *Oratio funebris.* In de Nederl. vertaling zijn hier een paar volzinnen weggebleven, waardoor de namen van Joh. Derramout en Heereboort daar niet in voorkomen.

[2]) Deze brieven, gedateerd 27 Dec. 1636, 28 Dec. 1636, ... 1637 en 25 Mei 1637, ontving ik ten gebruike uit de bibliotheek der Leidsche hoogeschool. In twee er van tracht Hommius De Wilhelm's voorspraak bij den Prins te winnen ten behoeve van predikanten, die buiten dienst waren. Eén bevat eene zeer beleefde dankbetuiging voor wat De Wilhelm in dit opzicht reeds gedaan had en in één biedt hij zijne verontschuldiging aan voor zijn wel wat vrijpostig partij trekken van hunne vriendschap. „Vides", zegt hij, „quam libere atque audacule veteri tua abutar amicitia." Deze David de Wilhelm, een man, die veel gereisd had, zal wel dezelfde zijn, van wien de patriarch Cyrillus aan Hommius schreef, dat hij reeds, toen Cyrillus nog patriarch van Alexandrie was geweest (1602—1621), met den grootsten lof van hem had gesproken; („mentionem illustrem de Reverendissima D. V. fecerat"). Zie Gabbema, *l. l.*, pag. 755 sqq. en V. d. Aa, *a. w.*, i. v. „de Wilhelm, David."

[3]) Ook vind ik vermeld, dat de Brownisten-predikant te Leiden, Robinson, als Godgeleerde zijne bizondere toegenegenheid genoot en met hem tegen Episcopius partij koos. Zie Kist en Royaards, *Ned. Arch. v. K. Gesch.*, Dl VIII, blz. 375.

[4]) Het was ongeveer van Sept.—half Nov. 1613. Zie hier vóór blz. 173, 174.

[5]) In een *Br. v. H. a. S. Ward.*, 19 April 1634, schrijft hij o. a.: „Nos hic omnes, qui Synodo isti (Dordraceno) interfuimus, beneficio Dei, optime valemus."

Er bestaan van Hommius verschillende portretten. Zij zijn beschreven in Fred. Muller, *Beschrijvende Catalogus van 7000 Nederl. portretten*, Amsterdam, 1853, blz. 121, Nr. 2471*a*—2477*g*. Men zie daarbij de aanvulling, die gegeven wordt door J. F. van Someren, *Beschrijvende Catalogus van*

tijd, waarin hij leefde, nooit ontzien. Hij was voor geene inspanning ooit teruggedeinsd. Hij had altoos veel, te veel van zijne krachten geëischt en inzonderheid het laatste groote werk, dat hij mede had tot stand gebracht, de bijbelvertaling, had gedurende eenige jaren bovenmatige inspanning van hem gevergd [1]).

Dit scheen zich omstreeks 1640 snel te wreken [2]). De krachten zijns lichaams „verflauden ende vervielen teenemael" [3]), eer eigenlijk nog de ouderdom daar was. In Juni 1641 kreeg hij, zooals ik schreef, zijn emeritaat als regent van het College en omstreeks dienzelfden tijd besloot de Leidsche Kerkeraad, „dat in de swacheyt, die D. Festum in zijne oude dagen is overvallen, de andere ses predikanten hem in den dienst zooveel mogelyck en hem dienstig is, sullen subleveren", hetgeen zijne collega's „gewillighlyck hebben aengenomen" [4]).

„Qualyck", zegt Polyander, „konde (hij) van sijn Ghemoet, tot arbeyt van Nature genegen, verkrijghen, dat hij, ontallycke onrusten voor Gods kercke verdraghen (hebbende), een weynich hier op der Aerde van deselve mochte rusten" [5]). Ik vond later dan ook

---

gegraveerde portretten van Nederlanders, Dl II, 1890, blz. 333. En ook Siegenbeek, *a. w.*, Dl II, Toevoegselen, blz. 284.

Eigenlijk zijn er vier.

Primo. Een borstb., rechts, blootshoofds, in toga, in ov. m. randschr. Met een 6 reg. en een 2 reg. Lat. vers. Naar D. Bally door W. Delff. 4°. Het dateert uit 1620, toen hij 44 jaar oud was. Eene verkleinde reproductie hiervan is voor dit proefschrift geplaatst.

Secundo. Een borstb., links, met opstaanden kraag. In ov. m. 2 reg. Lat. onderschr. in kap 4°. Hiervan bestaan verschillende latere afdrukken, waarbij ook zijn met een 3 regelig onderschr. Dit borstbeeld is opgenomen in Meursius, *l. l.*, pag. 306; in de *Lyckoratie* en in de verzameling van V. d. Aa.

Tertio. Een uitmuntend portret, dat van hem op vrij hoogen leeftijd moet gemaakt zijn. Het is een borstb. rechts, m. calot op, in toga, met pels omzoomd. In ov. m. Lat. randschr. en 2 reg. Lat. en 8 regel. Holl. vers van F. de Laet. Naar Balliu, door C. v. Dalen. Kl. fol. Hiervan bestaat ook een latere druk.

Quarto. Een borstb. rechts in ov. Door R. Vinkeles, gemaakt voor Koks Woordenboek.

Bovendien komt zijne afbeelding met die van Ursinus, Pareus en Joh. Spiljardus ook in onderscheidene uitgaven van het *Schatboek* voor.

[1]) Het meer genoemde *Vita Walaei* zegt: „Certe in eam (versionem) omnem sanitatem, omnem animi vigorem versores impenderunt et in ea perdiderunt quoque. Hommius etiam viridi senectute silicernium factus est."

[2]) Reeds in dit jaar komt hij gedurig in de Kerkeraadsnotulen onder de „absentes" voor.

[3]) *Lyckoratie*, blz. 14.

[4]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 16 Juni 1641.

[5]) *Lyckoratie*, blz. 19 en 20.

nòg weer van zijne tegenwoordigheid op den Kerkeraad sprake [1]).

Vermoedelijk woonde hij destijds op de Breestraat [2]), waar vrienden, ouderlingen, burgers en buren hem trouw bezochten, wier godvruchtige vertroostingen hem zeer aangenaam waren [3]).

Intusschen nam de zwakheid steeds meer de overhand en een weinig vóór zijn overlijden werd hij door zulk eene krachteloosheid in zijne leden overvallen, dat hij door gestadig bidden en zuchten van God begeerde, dat „syne siele door eene sachte verlossinghe van sijn invallende lichaem mochte werden ontslaghen" [4]).

Deze bede werd verhoord op Zaterdag, den 5den Juli 1642. Toen is hij, 's morgens ten negen ure, in tegenwoordigheid van zijne vrienden en collega's, Ludovicus de Dieu en Abraham Heydanus, in den Heere ontslapen, en werd hij „uyt de moeyten, arbeyt ende pijnen deses levens tot dien aldergherusten Sabbath des anderen levens gheroepen" [5]).

Er heerschte over zijn verscheiden groote droefheid onder „allerley staten van menschen" [6]). Donderdag 10 Juli werd hij begraven in de Pieterskerk [7]). Dienzelfden dag hield Polyander volgens een

---

[1]) *Leidsche Kerkeraadsnotulen*, 23 Aug. 1641.

[2]) Ik maak dit op uit wat in het 8ste *Register van de overledene personen begraven binnen Leyden*, op den 10den Juli 1642 is aangeteekend: „Mijn Dominé Vestus op de Breedstraat."

[3]) *Lyckoratie*, blz. 20.

[4]) *Lyckoratie*, blz. 14, 15.

[5]) *Lyckoratie*, blz. 15. Verschillende schrijvers, zooals Soermans, *Acad. reg.*, blz. 121; S. D. v. Veen, *a. w.*, blz. 58; Siegenbeek, *a. w.*, Dl II, Toevoegselen en Bijlagen, blz. 284; Borgers handschrift van predikanten, i. v. „Hommius Festus"; Waldkirch-Zieprechts' Predik. reg., i. v. „Dokkum", stellen abusievelijk zijn overlijden in 1641.

[6]) *Lyckoratie*, blz. 14.

[7]) *Lyckoratie*, blz. 20. Op zijn grafsteen kwam het volgende opschrift te staan:

HOC TVMVLO CONDITVR VIR
CELEBERRIMVS FESTVS HOMMIVS.
S. S. THEOL. DOCTOR. ECCL.
LEID. PASTOR. COLL. THEOL.
REGENS. DOCVIT ECCL. HANC
ANNOS 40. REXIT COLL. ANNOS
20. VIXIT ANNOS 66. MENSES 6.
DENATVS 5. IVLY. 1642.

Zie Mr. K. J. F. C. Kneppelhout van Sterkenburg, *De gedenkteekenen in de Pieterskerk te Leiden*, Leiden, 1864, blz. 55. Kneppelhout zegt, dat de grafsteen van Hommius thans in het koor van de kerk ligt. Ik heb dit dan ook alzoo bevonden. Als men zich herinnert, dat Hommius op 10 Febr. 1576 geboren is, ziet men, dat zijn leeftijd niet alleen elders, maar ook zelfs op den grafsteen niet juist wordt aangegeven.

besluit van den Senaat eene lijkrede op hem [1]), waar ook zijn eenige broeder Sixtus, die de erfgenaam werd van zijn schriftelijke nalatenschap, bij tegenwoordig was [2]).

---

[1]) Op 5 Juli 1642 staat in de *Acta Senatus* opgeteekend: „Visum est orationem habendam in funere D. Festi, quod in se recepit D. Polyander."

[2]) *Lyckoratie*, blz. 16. Over deze nagelaten manuscripten van Hommius dien ik hier een en ander mee te deelen. Zij bestonden volgens de *Lyckoratie* uit „Andtwoorden, Oratien, Brieven, Homilien in Mattheum, Marcum, ende in den Brief tot den Romeynen en andere (onuitgegevene) Wercken". Polyander achtte ze — en zeker terecht — van zooveel gewicht, dat hij aan Sixtus Hommius verzocht, ze zoo spoedig mogelijk te laten drukken, hetgeen deze ook beloofde te zullen doen. *Lyckoratie*, blz. 17. Daar is echter niet van gekomen, wat zeer te bejammeren is, daar zij ons omtrent Hommius' homiletischen arbeid eene merkwaardige bijdrage zouden geleverd en de brieven zeer zeker nog menige historische bizonderheid aan het licht zouden gebracht hebben.

Wel heeft die schriftelijke nalatenschap eene merkwaardige geschiedenis gehad, die beschreven wordt in een boekje, dat Nicolaas Balk, predikant te Hempens en Teerns, voor de pers heeft klaar gemaakt, maar dat eerst na zijn dood te Workum is uitgekomen bij Dom. Balk in 1753. Ook na veel zoeken gelukte het mij niet, dit zeldzame boekje in handen te krijgen. Ik geef dus den inhoud weer volgens het verhaal van Prof. Dr. H. C. Rogge, die het wel in bezit gehad heeft en er een en ander uit mededeelt in de *Navorscher*, XVI, 1866, blz. 209 v. v. Met zijn verhaal komt wel overeen wat Ypey en Dermout, *a. w.*, Aanteekeningen, Dl II, blz. 231, 277, 278 van dit boekje zeggen. Volgens Dr. Rogge was dit kwartoboekje van Ds. Balk getiteld: *Leerreden over Marc. 3: 24—26, genomen uit een volschreven werk over het geheele Evangelium van Markus, in bijna CCCC tafelen, eertijds geschetst door Festus Hommius, tot eene proeve en voorlooper van het geheele werk.* Voorts bevatt'e het in de Voorrede de geschiedenis van Hommius' schriftelijke nalatenschap en achter de Leerrede stond een ongedateerde brief van Hommius aan den Leidschen burgemeester, Jacob van Broeckhoven, handelend over het dulden der Remonstranten. Zie daarover hier vóór blz. 374 en Ypey en Dermout, *a. w.* Aanteekeningen, Dl II, blz. 231, 232.

Uit die Voorrede neemt Dr. Rogge dan het volgende over: „De schriftelijke nalatenschap van Festus Hommius kwam door erfenis in het bezit van zijn broeder Sixtus Hommius, die toen predikant te Bolsward was. Deze was toen gehuwd met eene vrouwe Terwold en stierf zonder kinderen. De weduwe stelde de schriften van haren zwager in handen van haren broeder, Etheus Terwold, predikant te Longerhouw en Schettens. Na diens overlijden werd zijn jongste zoon, Leonardus, eigenaar van dezen schat. Hij was toen nog candidaat in de godgeleerdheid, doch werd spoedig in de Kaapstad beroepen. Zoo verhuisden de handschriften van F. Hommius naar Z. Afrika, ja kwamen zelfs van daar in Indie, toen Leonardus Terwold naar Batavia vertrok. Eindelijk kwamen ze echter ongedeerd in het vaderland terug. Leonardus Terwold stierf in hoogen ouderdom. Zijne erfgenamen waren een tweetal kinderen van zijne zuster, eene dochter en een zoon. Deze dochter, de vrouw van den burgemeester Sipke Jans Monsma, liet echter de papieren

Nadat de hoogleeraar daarin eerst met groote waardeering Hommius' leven en arbeid in herinnering gebracht had, vervolgt hij aldus: „Claerlyck blyckt, dat die Deuchden in hem gheweest syn, dewelcke vereyst worden in een oprecht, ghetrou, ende onberispelyck Godsgeleerde. Hy is claer en vol goede ordre gheweest in syn Leeren, oprecht ende bondigh in syn schryven, veerdich en scherpsinnich in 't Disputeeren ende van sulcken oordeel, dat het te verwonderen was. Ghedreven synde van de Liefde der waerheyt, sette hy den danck ende gunst der menschen heel licht; hij is gheweest een rondt berisper van anderen ende vrij van quade beweeginghen: de scherpe berispingen van andere heeft hy overwonnen door syn lydtsaemheyt ende sachtmoedicheyt, ende de onbillicker heeft hy zeedichlyck wederleyt. Hy is veerdich ghe-

---

voor haren broeder Nicolaas Balk, predikant te Hempens en Teerns."

Deze N. Balk, zoo vervolgt Dr. Rogge, zegt verder in de Voorrede, dat de 400 leerredenen over Marcus „nog alle gaaf en volkomen bij ons bewaart zijn", en dat zij in een tijdsverloop van circa zes jaren voor de Leidsche gemeente waren uitgesproken. (Zie hier vóór blz. 27). Balk had plan ze alle uit te geven, want hij betuigt in de Voorrede: „deze schriften, die door zulke verscheidene wegen tot hier aan toe behouden zijn gebleven, zijn nu zooverre door mij verschreven, dat ze ter drukperse gereed liggen." Rogge vermoedt dan, „dat het niet tot drukken gekomen is, hetzij omdat Balk later begreep, dat het toen levend geslacht weinig smaak had in deze lectuur, hetzij omdat hij spoedig stierf." Het laatste nu is het geval geweest. De Voorrede toch is gedateerd 12 Febr. 1742 en N. Balk stierf 23 Mei van dat jaar. T. A. Romein, *Naamlijst der predikanten v. Friesland*, Dl I, blz. 51.

Welke nu de relatie was tusschen Ds. N. Balk en den Workumschen uitgever van deze Leerrede, Dominicus of Douwe Balk geheeten, en hoe het gekomen is, dat hij elf jaar na den dood van Nic. Balk haar toch nog uitgaf, heb ik niet kunnen ontdekken. Ik voeg hier nog bij, dat T. A. Romein in den *Frieschen Volksalmanak*, 1842, Mengelwerk, blz. 52 aantoont, dat door Ypey en Dermout (dus dan ook in het verhaal van Dr. Rogge, dat met Ypey en Derm. overeenkomt), enkele genealogische misslagen begaan zijn. Tevens zegt Romein, dat door aanhuwelijking ook de familie Oosterhuis aan die der Balken is verwant geworden. Hierdoor is waarschijnlijk dan ook de zilveren lampet, waarmede Hommius door koning Jacobus I vereerd werd, in het bezit gekomen van Gerbrandus Oosterhuis. (Zie hier vóór blz. 312.)

Zeer had ik gehoopt de schriftelijke nalatenschap van Hommius ergens te zullen ontdekken, maar waar ik mijne onderzoekingen ook instelde, zij waren vruchteloos; ook te Bolsward, waar de weduwe van Ds. Nikolaas Balk, Grietje Floris Houkema, in 1750, waarschijnlijk in het gasthuis, is overleden. Zie V. Veen, *a. w.*, blz. 6. Ds. M. E. v. d. Meulen te Bolsward berichtte mij, dat noch in het stedelijk-, noch in het gasthuis-archief iets van de Hommiana gevonden werd.

weest in raedt te gheven, omsichtich in swarichheden, bestendich in teghenspoet, voorsichtich ende matich in voorspoet."

„Lieve Feste!" zoo zegt Polyander ten besluite, „Ghy zyt ons ontnomen, ghy bevindt nu metterdaet, dat ghy soo nu soo dan uwe Toehoorders door uwe levendighe stem gheleert hebt, *te weten*, Dat wij hier geen blijvende plaets en hebben, maer een ander hier boven in den Hemel soecken. O godsalighe Herder ende Leeraer! de plaetse, die ghy gesocht hebt, hebt ghy nu ghevonden, ende uwe ziel in den Hemel opghenomen, smaeckt nu de waerheyt van het woordt des Apostels: *Salich synse, die in den Heere sterven, sy rusten van al haren arbeyt, ende haer wercken volghen haer na*" [1]).

---

[1]) *Lyckoratie*, blz. 16, 17, 21.

BESLUIT.

Mijn taak zal weldra geëindigd zijn. Als het mij gelukt is, Hommius' beeld naar waarheid en eenigszins duidelijk te teekenen, dan staat hij hier allereerst voor ons als de man, die in den fellen strijd met het arminianisme een omzichtig, onvermoeid en zeer bekwaam leider der Gereformeerden geweest is; die tegen „Pelagianen ende halve Pelagianen, voorstanders van den vrijen Wille, de Goddelycke Ghenade volstandich" heeft verdedigd [1]); die de ongereptheid der Confessie, zoolang haar ongelijk niet bewezen was, standvastig heeft gehandhaafd en die zich tegen het pogen, om de wereldlijke Overheid ook als Overheid in de kerk te laten optreden, steeds heeft verzet.

Voorts als een man van grondige wetenschap, die zich door zijn aandeel in de vertaling des N. Testaments, als taal- en Godgeleerde, een monument heeft opgericht, dat de eeuwen verduurde [2]); die, al werd hem een professoraat in de Theologie nimmer opgedragen [3]), de wetenschappelijke bekwaamheden, voor dat ambt vereischt, alleszins bezat en door zijne disputatiën, zoowel vóór als onder zijn regentschap gehouden, zeker grooteren invloed op studenten heeft uitgeoefend dan menig hoogleeraar.

Door de herhaalde uitgave van zijn *Schatboeck*, straks vermeerderd met zijne *Tafelen*, heeft hij de kennis van de leer der Waarheid ongemeen bevorderd en is daardoor gedurende meer dan éene eeuw voor de religie en de zeden van het Nederlandsche volk van groote beteekenis geweest.

Veertig jaar lang was hij een getrouw en invloedrijk dienaar

---

[1]) *Lyckoratie*, blz. 16, 17.

[2]) Dr. A. Kuyper in de *Revisie der revisielegende*, blz. 115, noemt hem één der mannen, „die mee de taal van ons land gemaakt hebben."

[3]) H. H. Kuyper, *a. w.*, blz. 501 en G. Kramer in zijne nagelaten studie over *Het verband van Doop en Wedergeboorte*, Breukelen, 1897, blz. 251, nemen hem ten onrechte op onder de hoogleeraren.

des Woords in de Leidsche kerk, wier geschiedenis in dat tijdperk met de zijne op het nauwst is saamgeweven.

Naar den eisch, door hem zelf aan den student gesteld, paarde hij aan volhardende studie een nauwgezet, godvruchtig leven en als „een onverwinnelijcken, Christelycken krijghsknecht, wilde hij de wapenen van zijnen krijgh niet eerder nederleggen, voor dat hij t'eenemael verlooren hadde alle de krachten, om die wel te ghebruycken" [1]).

Is hij door schrijvers voorgesteld o. a. als „een doldriftig ijveraar voor de rechtzinnige kerkleer" [2]); als iemand, „bezield met (een) bekrompen sektegeest, waarmede hij zoo zeer, ten koste der zuivere waarheid, besmet was" [3]); als „de beruchte Leidsche predikant, die zooveel beroeringen in de kerk verwekt" heeft [4]); als een „zeloot en bekrompen mensch" [5]); en „één der hevigste partijgangers" [6]); ons is bij nader onderzoek gebleken, dat deze kwalificaties meer aan vooringenomenheid en partijzucht zijn te danken, dan dat zij van een grondig en onpartijdig onderzoek der geschiedenis blijk geven. De historie deed ons zien, dat Hommius wel in het palstaan en ijveren voor de leer der Waarheid, naar de opvatting van de Formulieren van eenigheid, voor niemand onderdeed, maar ook tevens, dat hij bij het nemen van praktische maatregelen ten opzichte van de Remonstranten, zoo vóór als na de Dordtsche Synode, steeds tot de meer gematigde richting onder de Gereformeerden behoord heeft.

Zijn voorbeeld spoort ons aan, als getrouwe krijgsknechten van Jezus Christus voor de kerk des Heeren en de waarheid der h. Schrift naar Gereformeerde beginselen pal te staan, volvaardig te ijveren en onzen post niet te verlaten, voordat wij door den Koning zelf daarvan worden afgeroepen.

---

[1]) *Lyckoratie*, blz. 20.
[2]) Siegenbeek, *a. w.*, Dl I, blz. 112.
[3]) Romein, *a. w.*, blz. 51.
[4]) Schotel, *a. w.*, blz. 93.
[5]) Sepp, *a. w.*, Dl I, blz. 235.
[6]) Reitsma, *a. w.*, blz. 116. J. F. Foppens, *l. l.*, pag. 276, maakt het nog erger, als hij van hem en zijne werken zegt: „Scripta quae proscripta sunto, ipseque auctor damnatae memoriae habetor."

BIJLAGEN.

LIJST DER WERKEN VAN FESTUS HOMMIUS.

BIJLAGE A.

I. 1. Uytlegginge over de Catechismus der Gereformeerde Kercken in Nederlandt van Doct. Zacharias Ursinus, overgeset door Festus Hommius. (Deze vertaling kwam uit tusschen 1599 en 1602).

I. 2. Het Schatboeck der Christelycke Leere, ofte Uytlegginge over de Catechismus der Gereformeerde Kercken in Nederlandt van Doct. Zacharias Ursinus, eertijdts tot Heydelberg in 't Latijn voorgelesen ende van Doct. David Pareus uijtgegeven. De tweede Druck. In dewelcke bij gedaen is uijt Balt. Copius, Hier. Bastingius, Phil. Lansbergius, Georg. Spindlerus ende anderen, die over de Catechismum geschreven hebben, wat dient tot breeder verclaringhe. Overgeset ende t'samengestelt door Festus Hommius, Fr. Dienaer Jesu Christi in sijn gemeijnte tot Leyden. Tot Leyden, bij Andries Clouck 1606.

I. 3. Het Schatboeck der verclaringhen over de Catechismus der Christelicke religie, Die in de Ghereformeerde Kercken ende Scholen van Hoogh ende Neder-Duijtsch-Landt gheleert wort, uijt de Latijnsche Verclaringhen van den Hoochgeleerden D. Zacharias Vrsinvs ende van anderen, die over dese Catechismus gheschreven hebben, overgheset ende te samen ghestelt door Festvs Hommivs, Die daerbij ghedaen heeft voor elcke Sondagh corte Verclaringhen bequamelick in Tafelen afghedeelt. Tot Leyden. Bij Andries Clouck, Boeckvercooper inden ghecroonden Enghel, Anno 1617 [1]).

II. Drie Boecken van den Oorlogh tot dienst der soldaten. 1602 [2]).

III. XXIIII Predicatien over het Ghebedt des Heeren. In't François ghedaen door D. Gvilhelmvs Bvcanvs, in zijn leven Dienaer des Godlycken Woorts, Ende Professor der H. Theologie, in de Gemeynte ende Hooge-Schole van Lavsanne: Ende nieuwelijcx verduytscht door Festvs Hommivs, Dienaer des Godlycken Woorts tot Leyden, Die daerbij ghedaen heeft Een Inleydinghe tot het Ghebedt des Heeren, Midtsgaders Een corte verclaringhe desselven, ghestelt Gebedswyse. Tot Leyden, Bij Andries Clouck, Boeckvercooper inden gecroonden Engel, 1605 [3]).

---

[1]) Zie hier vóór blz. 17—19; 30—32; 251—257.
[2]) Zie hier vóór blz. 20.
[3]) Zie hier vóór blz. 29, 30.

IV. Van de beroepinghe der Kercken-Dienaren, Ja ende Neen, van Johannes Vvtenbogaert, Praedicant in 's Gravenhaghe. Wt zijn Boeck van 't Ampt der Overheyt in Kercklycke saecken, ende uyt zijne ghedruckte Predicatie over Joh. 10, vers 3. Cortelyck ende ghetrouwelijck, van woort tot woort, bijeen ende tegen malcander ghestelt: opdat d'onpartijdighe Leser mach oordeelen, welck ghevoelen van beyden met den Woorde Godes best overeen comt. Ghedruckt in 't Jaer ons Heeren, 1610 [1]).

V. Bedenckingen over de beroepinghe D. D. Conradi Vorstii tot de Professie der H. Theologie inde Universiteyt tot Leyden, Bij eenighe Dienaren des Godlicken Woorts opt begeeren, ende uyt last van de E. Mog. Heeren Staten, van Hollandt, ende West-Frieslandt, voorghestelt, ende hare E. Mog. overghelevert, op den 29 Aprilis, Anno 1611. Anno 1611 [2]).

VI. Schriftelicke Conferentie, ghehovden tot Delff, den 26en ende 27en Februarij 1613, tusschen ses kerckendienaren. Om te beramen eenighe bequaeme middelen, waerdoor de swaricheden, voor eenige Jaeren inde Kercken hier te Lande ontstaen, op het aldergevoechelickste afgedaen, ende voortaen goede vrede ende eenicheyt onderhouden soude connen werden. Tot Delf. Ghedruckt bij Jan Andriesz. Boeckvercooper aen 't Marckt-veldt in 't Gulden A. B. C. Anno 1613 [3]). (Deze uitgave werd zeer waarschijnlijk door Hommius bezorgd).

VII. Lucae Trelcatii Senioris et Lucae Trelcatii Junioris S. S. Theologiae In Academia Leydensi Professorum Opvscvla Omnia. Lugduni Batavorum CIϽIϽCXIV [4]).

VIII. LXX Dispvtationes Theologicæ Adversus Pontificios: Quibus omnes inter Euangelicos & Pontificios controversiae continentur & excutiuntur: In gratiam S. S. Theologiæ Studiosorum in Academia Leydensi privatim institutae, in Collegio Anti-Bellarmino, Praeside Festo Hommio, Eccl. Lugdun. Pastore. Lugduni Batavorum, Apud Joannem Orlers, And. Cloucq & Joannem Maire. Anno CIϽIϽCXIV [5]).

IX. Naerder Advijs Over de Conferentie tot Delff gehouden, aengaende het Remedieren der ijegenwoordighe swaricheden in de Kercken deser Landen opgheresen. T'samenghestelt Door drie Dienaren des Goddelycken Woorts, door last van de E. M. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslant, ende hare E. M. overghelevert den IXen November, 1613. Waerinne gehandelt vvort: In vvat voegen (tot opbouwinghe, ruste ende vrede in de Christelycke kercken) het verscheyden ghevoelen in de vijf

---

[1]) Zie hier vóór blz. 91—95.
[2]) Zie hier vóór blz. 129—131.
[3]) Zie hier vóór blz. 155—159.
[4]) Zie hier vóór blz. 191—193.
[5]) Zie hier vóór blz. 76—83.

poincten der Remonstranten soude moghen gheleert ende ghetollereert worden. Tot Enchuysen, Ghedruckt bij Jacob Lenaertsz. Meyn, Boeckvercooper op de Nieuwe Straet int Vergulden schrijfboeck, Anno 1615 [1]).

X. Secvnda remonstrantia Ministrorum Ecclesiarum Hollandicarum & West-Frisicarum qui Remonstrantes vocantur, Illust. D. D. Ordinibus Hollandiae & West-Frisiae tradita in Aprili, Anno 1617. Cum secunda Contra-remonstrantia, seu Responsio ad eam; Reformatarum earundem Ecclesiarum Ministrorum, in qua demonstratur Remonstrantes Novam Doctrinam in Ecclesias Reformatas introducere; iisdem. Illust. D. D. Ordinibus tradita in Augusto Anno 1617. *Ex Belgicis in Latinam linguam fideliter translatae, ut ex iis Reformatae Ecclesiae externae de Controversiis Belgicis plenius cognoscere possint.* Lvgdvni Batavorum, apud Johannem Orlers, 1617 [2]).

XI. Specimen Controversiarum Belgicarum seu Confessio Ecclesiarvm reformatarvm in Belgio, cujus singulis Articulis subjuncti sunt Articvli Discrepantes, in quibus nonnulli Ecclesiarum Belgicarum doctores hodie à recepta Doctrinâ dissentire videntur. In usum futurae Synodi Nationalis Latine edidit, & collegit, Festvs Hommivs. Addita est in eundem usum Harmonia Synodorum Belgicarum. Lvgdvni Batavorvm. Ex officinâ Elzeviriana. Anno CIↃIↃCXVIII [3]).

XII. Collegivm Dispvtationvm Theologicarvm in Academia Leydensi privatim institutarum a M. Simone Episcopio, S. Theologiae in eadem Academia Professore. Addita est praefatio, in qua demonstratur, in citandis hisce Thesibus aliisque scriptis, Optima Fides Festii Hommii. Dordrechti, Ex officina Joannis Berevvout. 1618 [4]).

XIII. 1. Oordeel des Synodi Nationalis der Gereformeerde Kercken van de Vereenichde Nederlanden: ghehouden binnen Dordrecht, 1618 ende 1619. Welcke geassisteert is gheweest met vele treffelicke Theologen, uyt de Gereformeerde Kercken van Groot-Britagnien, de Cheur-Vorstelycke Paltz, Hessen, Switserlant, de Wedderavische Correspondentie, Geneven, Bremen ende Embden: Over de bekende vijf Hooftstucken der Leere, daer van inde Gereformeerde Kercken deser vereenichde Nederlanden verschil is gevallen. Uytgesproken op den 6 May 1619. Uyt het Latijn ghetrouwelyck int Nederduytsch overgheset. 1619.

XIII. 2. Judicium Synodi Nationalis Reformatarum Ecclesiarum Belgicarum, habitae Dordrechti Anno 1618 & 1619. Cui etiam interfuerunt insignes Theologi, Reformatarum Ecclesiarum Magnae Britanniae, Palatinatus Electoralis, Hassiae, Helvetiae, Correspondentiae Wette-

---

[1]) Zie hier vóór blz. 162—166.
[2]) Zie hier vóór blz. 235—237.
[3]) Zie hier vóór blz. 264—268.
[4]) Zie hier vóór blz. 270, 271.

ravicae, Genevensis, Bremensis & Emdanae, de quinque Doctrinae Capitibus in Ecclesijs Belgicis controversis. Promulgatum VI Maij, CIↃIↃCXIX. Cum Privelegio [1]).

XIV. Oratio Festi Hommii, qua Discipulos compellavit, cum à Nobilissimis atque Amplissimis Academiæ Leydensis Curatoribus & Civitatis Leydensis Consulibus, praesente Magnifico eiusdem Academiae Rectore, totoque Senatu Academico, Collegij Theologici Ill. Ordinum Hollandiae & West-Frisiæ Regimini, eorundem Ill. Ord. autoritate, publice praeficeretur, XXII Octobr. CIↃIↃCXIX [2]).

XV. Narratio Historica ortus & progressus Controversiarum Belgicarum.
(Waarschijnlijk is hiermede bedoeld de *Praefatio ad Reformatas Christi Ecclesias*, die staat vóór de *Acta Synodi Nationalis, Dordrechti habitae, MDCCCXVIII et MDCCCXIX* [3]).

XVI. Disputationes Theologicae, in de jaren 1621—1623 in het Staten-College onder Hommius' praesidium verdedigd, waarvan de volgende in mijn bezit zijn:

1. De Incarnatione Filii Dei. *(Georgivs Hammivs)* [4]).
2. De Persona et Officio Spiritus Sancti. *(Nicolavs Revsivs).*
3. De Providentia Dei circa malum. *(Nicolavs Balbian).*
4. De Perseverantia Sanctorum & Salutis fidelium Certitudine. *(Isaacvs B. F. van der Heyden).*
5. De Bonis Operibus. *(Petrus I. F. Doornijck).*
6. De Antichristo. *(Didericvs Groen).*
7. De Baptismo. *(Gerardvs Palvdanus).*
8. De Coena Domini. *(Cornelius Jacobi Petraeus).*
9. De Lapsu Adami. *(Nathanael M. F. Middelhoven).*
10. De Praedestinatione. *(Georgivs Candidivs).*
11. De Sacramentis in genere. *(Arnoldvs v. d. Meer).*
12. De Paedo-baptismo. *(Isaacvs Francisci).*
13. De Peccato Originali. *(Joannes ab Otten)* [5]).

XVII. Disputationum Theologicarum adversus Pontificios. Decas I. De S. Scriptura [6]).

XVIII. Tvvede Vervolch van het Kort ende Bondigh Verhael van den Standt der Kercken ende der Wereltlicke Regieringhe, Beginnende

---

[1]) Zie hier vóór blz. 301—303.
[2]) Zie hier vóór blz. 381.
[3]) Zie hier vóór blz. 306, 307.
[4]) Van de titelbladen vermeld ik alleen het onderwerp der disputatie en den naam van den defendens.
[5]) Zie hier vóór blz. 388—392.
[6]) Zie hier vóór blz. 392.

van 't Jaer na de Geboorte Jesv Christi, 1614 tot het Jaer 1627. Tsamengestelt Door een Beminder der Historien, zijnde een bekent goet vrient van D. P. Merula zal. ged. Gedrvct tot Leyden, Bij Jan Claesz. van Dorp, inde vergulde Zon, Anno 1627 [1]).

BIJLAGE B. **Een vers van Hommius geplaatst voor de Historia Frisica van Ubbo Emmius [2]).**

In Historiam Frisicam D. Ubbonis Emmii V. C. Historiarum & Graecae Linguae in efflorescente Academia Groningensi Professoris doctissimi.

Emmivs emeruit, Frisijs in finibus ortus,
Contiguus poni Magne Thuane tibi.
Primus in historiâ celebratur jure Thuanus:
Assequitur passu hunc Emmivs ecce pari.
Non minor est virtus doctâ conscribere dextrâ,
Inclyta quam forti facta patrare manu.
Frisiacam quod nobilitet gentem utraque virtus,
Secula sunt testes, unus et Vbbo docet.
Illa meae quondam notissima gloria gentis,
Squallebat dudum vix bene nota sibi,
Emmivs indoluit, monumentaque prisca revolvens,
Haud patitur patrium delituisse decus.
Protrahit, et Famae donat celebranda per orbem,
Majorum nitido facta notata stylo.
Quas tibi, docte Emmi, debebit Patria grates,
Et decus et vitam quando ita reddis Avis!

Festus Homminga, Frisius.

BIJLAGE C. **Een vers van Hommius, geplaatst vóór het Etymologicum van Johannes Fungerus [3]).**

In Etymologicum D. D. Joannis Fungeri I. U. D. Praeceptoris ac cognati mei Honorandissimi.

Dum formas teneram studiis, Fungere, iuventam,
Cuius ego quondam pars quotacunque fui,
Gratulor et merito mihi, gratia, famaque nunquam
Respondere tuis ulla potest meritis.
Dum Latii retegis primaevos nominis ortus,
Nomen ab occasu protegis ecce tuum.

Festus Hommius, Frisius.

---

1) Zie hier vóór blz. 377.
2) Zie hier vóór blz. 1.
3) Zie hier vóór blz. 4.

BIJLAGE D. **Brief van Hommius aan Laurentius van Richteren of aan Abraham en Andreas à Roorda te Leeuwarden, in zake zijne beroeping te Dokkum [1]).**

S. P. Laurentie van Richteren vel Abrahame et Andreae à Roorda, Leovardiam.

Literae tuae, vir doctissime, multis mihi nominibus gratissimae fuerunt, tum vel eo maxime quod ex ijs cognoscerem tantopere res meas vobis amicis curae esse, ut sine ullo meo et merito et labore honestissimam mihi functionem in Ecclesia Doccumana procùratum iri intelligam. Agnosco vere amicum vestrum omnium de me iudicium licet multum fallax. Solet enim in amicitia hoc accidere plerumque, ut de amico judicium facturus omnia in eo maiora et praestantiora conspiciantur, tamquam si per specillum viderint. Agnosco etiam verae et candidae amicitiae τεκμήρια, officia, fructus. Quid vicissim ego vobis omnibus pro tam prompto et benevolo in me animo rependam? Equidem nec habeo nec video, nisi meum forte animum toties vobis oppignoratum nec unquam redemptum iterum obtrudam. Gratum mihi vehementer fuisset, si rem eam pluribus nuper mihi significasses, ut de ea certior aliquo modo esse potuissem. Quamvis enim non dubitem quin nisi compertissima scripturus sis, inscius tamen circumstantiarum, quid certi statuere debeam haereo, praesertim cum facile tempore hoc vere Διαβολικῇ nihil tam firmum haberi possit, quod invidorum Διαβολαῖς subverti non queat. Velim itaque unice te rogatum, ut omnem rei veritatem diligenter expiscari digneris, et primo tempore quam maturrime fieri possit, me aeris certiorem facere velis, ut sciam quo res meas modo disponere conveniat. Eventus quidem me abunde docebit. Sed eum expectare vix mihi integrum. Offertur enim mihi hic insignis conditio scholastica (paedagogia sc.) quam abnuere non audeo sic ut neque suscipere. Si enim hoc apud vos obtinere possem, praetulerim longe: sin vero ea spe decido, conditionem hanc non libenter repudiarem. Suspensos iam diù eos tenui, qui mihi offerunt et non amplius quam ad octo aut decem dies responsionem meam protahere potero. Ut igitur aliquid certi tandem de rebus meis statuere possim, et quid responsi dem sciam, haut sit tibi, quaeso, molestum, aut ex D. Meinardo aut alijs rem illam penitius inquirere, et quam primum fieri possit per nautas, quos semper in vico, die Thuijnen, dicto habes, ad nos perscribas. Ego vicissim omni officiorum genere animum tibi meum declarare adnitar. Vos vere, Nobilissimi fratres Rordani, si forte Dn. Richteren abesse contingeret, submisse rogatos velim, ut quoniam res moram non fert, quod a cognato vestro amicitiae officium peto, idem vos mihi praestare non dedignemini. Et hoc beneficiorum vestrorum cumulo accedat quod omnibus ego obsequijs vicissim rependere conabor. Vale amicorum ocelle, et ut facis nos ama. Raptim Lugduni ad Rhenum, 9 (19) Martij 1599.

Tuus ex animo
Festus Hommius.

---

[2]) Zie hier vóór blz. 14.

BIJLAGE E. **Acte, door Hommius onderteekend, bij de aanvaarding van zijn dienst te Leiden [1]).**

Alsoe de Eersame vrome en Godtvruchtige Festus Hommius, geboren van bij Leeuwerden, zyns ouderdoms van omtrent XXIX jaren, wesende dienaer des Godlycken woorts tot Dockum in Vrieslandt, eñ opt versouc eñ anhouden vañ gecommitteerde van die vañ Gerechte mitsgaders vañ Kerckenraedt der nederduytsche gemeente deser stadt Leyden van zynen dienstplicht ende verbintenisse aldaer ontslagen, totde bedieninge des Goddelicken woorts alhier bij die voorñ. Gerechte eñ Kerckenraedt wettelicken is vercoren, ende dienvolgende de voors. gemeente voorgestelt zijnde, zonder eenige de minste verhinderingen voorgecomen te wesen, op huyden in den voors. dienst kerckelicker wijse int onderhout van alle gewoonten en solemniteyten, in gelycke zaecken tot noch toe gebruyct, is bevesticht, Soe ist dat de voorñ. van Gerechte voor zoe vele in hen is den voorñ. Festum Hommium angenomen ende gestelt hebben, nemen aen eñ stellen hem mitsdesen tot eenen ordinarysen predicant, Leeraer eñ Dienaer des Goddelycken woorts, in de Kercke deser stede, omme 'tselve ampt ter eeren Gods en stichtinge van zijn gemeente Godtsalichlicken en eerlycken te betreden en bedienen, doende zo in leeren, vermanen, troosten en straffen, alle goede diensten, daertoe een vroom naerstich en wacker Leeraer, Predicant ende Dienaer des woorts, naer uytwijsen der heyliger Scriften verplicht, gehouden en verbonden is, Dat hij de gemeente zal onderwijsen in de Christelycke Leere, inde Hollandsche kercken ontfangen, ende tot noch toe gebruyct: Ende voor zo vele in hem is ende menschelycke zwacheyt lijden mach, de gemeente een voorscrift zijn ende metterdaet betoonen zal, dat 't leven zijn Leeringe niet en wederstrijt: Ende zoe Lange *geen kerckelycke ordonnantie Staetsgewijs en zal zijn geraemt, besloten en Innegewillicht, hem middelertijt gedragen zal naer het arbitrael accordt, twelc in Novembri des Jaers XVC tachtich, met die vañ Kerckenraet* deser stede indertijt is gemaect ende opgerecht, ende by hem overzulx zal werden onderscreven. Dat hij met die vañ Gerechte indertijt alle goede gemeenschappe ende correspondentie houden ende alle zijn doen en Leeren daertoe anwenden en stuyren zal, om de gemeente te vermanen tot eerbiedinge eñ gehoorsaemheyt van haer wettige Overheyt, ende dat binnen deser stede voor zo veel in zijn vermogen is, eñ blijvende binnen de bepalinge zijns anbevolen ampts, onderlinge vrede ende eenicheyt blijve, zonder eenige twist, tweedracht of partieschap te voeden of toe te staen. Ten laetsten, dat hij het Recht van borgerije deser stede annemen ende hem sulx aen deser stede met gelijcken eedt als andere borgers verbinden ende verplichten zal. Ende dit al tot de ordinaryse wedden ende belooninge van vijfhondert guldens van XL grō. tstuck eñ bovendien van een jaerlixe vereeringe van gelijcke hondert guldens, maeckende tsamen zeshondert guldens int Jaer. Dewelcke op huyden innegegaen zijn ende hem tot vier ter-

[1]) Hier vóór aangehaald blz. 24.

mijnen ende verschijndagen van den Jare bij gelijcke portiën onder zijn quitan̄ zullen werden verstuert ende uijtgekeert deur handen van den Rentm.[r] Lodewyc van Treslong ende diet in tijden en wijsen wesen zal. Ende dit al *boven een somme van hondert der voors. guldens* jaerlix hem (bij provisie ende ter tijt en wijle toe hij van deser stede wegen van een bequame bewooninge zal zijn voorsien) toegevoucht voor zijn huyshuyr, ende mits hem zelven bequamelicken verzorgende van sodanigen, bequamen en eerlijcken bewooninge, als de eerbaerheyt, ende het respect van den dienst des woorts dat vereyschende is; mitsgaders boven een somme van gelycke hondert guldens eens den voors. Festum Hommium mits desen toegevoucht voor zijn opbreecken, vertrecken ende herwertscompste. Daer Inne begrepen zijn geleden schade van dat hem zijne wedden in Vrieslandt van den 1[sten] Novembris voorleden stille gestaen hebben, ende niet betaelt en zijn. Van alle 't welc ordonnan̄. in 't bijsonder opt[en] voorn̄. Rentm[r] zal werden verleent. Aldus gedaen op ten XXII[e] Decembris XVI[C] twee. Des ten oorconde zijn twee deser gelijcke ondergeteyckent bij de Secretarys van deser Stede wegen en̄ bij den voors. Festum Hommium voor hem zelven daervan aen wedersijden eenen is.

Joan. Hout. Festus Hommius.

BIJLAGE F. **Brief van Hommius aan den Delftschen Kerkeraad, waarin hij voor het op hem uitgebrachte beroep bedankt [1]).**

Eerwaerdige, Godsalige, en̄ zeer voorsienige Medebroeders,

Ick hebbe ontfanghen Uwe E.E. Missive, bij de welcke uwe E.E. belieft heeft mij onwaerdige te versoecken en̄ beroepen, tot den ordinarissen Dienst des Godlycken Woorts, in uwe Gemeijnte: Ende hebbe oock daer beneffens gehoort het mondelingh vertoogh der Gecommitteerden van uwe Kercke, die mij den tegenwoordigen staet derselve in 't langhe hebben voorgehouden, ende met verscheydene redenen bij mij aengehouden, dat ick mijnen dienst uwer Kercke in dese noodt soude willen toeseggen. Als ick dit alles gelesen, gehoort, verstaen, ende overwoghen hebbe, ick verclare rondelyck, in goeder conscientie, dat ick, so veel als mij aengaet, mij hebbe bevonden wel geneghen, omme uwe E.E. ernstigh versouck niet aff te slaen, en̄, so het stichtelyck hadde connen geschieden, mijnen geringen Dienst ten besten van uwe Gemeynte te laten gebruycken. Maer alsoo ick gehoort hebbende in desen het advys des E. Kerckenraeds, gelyck oock mede des E. Magistraets alhier, verstae, dat tegenwoordelyck mijn vertreck gansch ondienstigh ende onstichtigh soude sijn voor dese Gemeijnte, en̄ dat sij daerom niet en connen daerinne bewillighen, so en hebbe ick niet connen resolveren, sonder quetsinge van mijne conscientie, omme met ondanck ende onstichtinge der Gemeijnte, mijne beroepinge alhier te

---

[1]) Zie hier vóór blz. 38, 39.

verlaten; maer ben schuldigh geweest, mij het oordeel der Gemeijnte in desen te onderwerpen. Het sal uwe E.E. dan believen dese weygeringe int goede te nemen, Gelijck ick uwe E.E. ten hoochsten hebbe te bedancken van dit oordeel over mijn persoon eñ uwer E.E. goede genegenheyt tot deselve, alsoo sal ick altoos, mij oock houden grootelycks verplicht aen uwe E.E. ende uwe Gemeynte, omme in tijden ende wijlen, wanneer sich de gelegenheyt sal voordraghen, na cleijn vermoghen deselve alle danckbaerheyt ende diensten te betoonen. De Prince der Herderen wille uwe E.E.

Eerwaerdighe, Godsalighe, ende seer voorsienige Medebroeders, in syne Godlycke bescherminge nemen, eenen getrouwen Herder in uwe kercke uijtseynden eñ uwen arbeydt overvloedelyck seghenen. Tot Leijden desen XX^en^ Martij A° XVIC eñ ses.

Uwer E.E. gansch dienstwillige Medebroeder
Festus Hommius,
Dienaer des Godlycken Woorts
tot Leyden.

Eerwaerdigen, Godsaligen, wysen eñ zeer voorsienigen Dienaren des Godlycken Woorts, Ouderlingen ende Diaconen der Gemeynte Jesu Christi tot Delff.

BIJLAGE G. **Brief van Hommius aan Lubbertus over de conferentie tusschen Gomarus en Arminius in 1609** [1]).

Reverende et Clarissime vir et praeceptor observandissime. Nuper temporis angustia me cogebat breviorem esse in describends *negotio Hagano*, quod nactus hanc occasionem paulo prolixius duxi explicandum.

Actum fuit de quatuor Capitibus. 1. *De justificatione:* ubi status controversiae a D. Gomaro formatus erat, Quaenam sit nostra, qua coram DEO consistimus, justitia, an *sola* CHRISTI *oboedientia et satisfactio an vero fides.* D. Gomarus suam sententiam declarabat. Sc. se agnoscere solam CHRISTI justitiam, etc. Fidem vero instrumentúm, quo eandem apprehendimus. Probabat sententiam ex Confessione et Catechesi hanc esse Ecclesiarum nostrarum et confirmabat multis Scripturae locis, quorum praecipui erant II Cor. V, 21. Rom. V, 19. I Cor. I, 30. Jerem. XXIII, 6. Rom. III, 23, 24. etc. Rom. X, 4. Gal. III, 13. Gal. IV, 4. Jes. LIII. D. Arminius non respondebat ad Quaestionem sed opponebat sex quaestiones alias D. Gomaro, ad quas petebat, ut D. Gom. prius responderet. 1ª erat, An justitia Legalis et Evangelica differrent substantia an tantum circumstantijs. II. An thronus rigidae justitiae et thronus misericordiae simul possint consistere. III. An CHRISTI justitia sit triplex. 1 Naturae; 2 Vitae; 3 Mortis. IV. An triplex haec justitia homini in justitiam imputetur. V. Quomodo debeat is, qui justificatur

---

[1]) Zie hier vóór blz. 69.

an fidelis an vero justus? VI. Quem respectum fides habeat in negotio justificationis, an possit appellari instrumentum. Hic multa verba inter se commutarunt de ordine, qui servandus: quis primo teneretur respondere. Interim D. Arminius de justitia *Christi* fere omnia confitebatur, quae nos dicimus. CHRISTUM satisfecisse rigidae justitiae DEI, sed addebat postea secundum contractum, quem *Pater* cum *Filio* inivit. CHRISTI justitiam imputari nobis: imo imputari nobis in justitiam. Aliquando CHRISTI justitiam statuebat tantum caussam meritoriam justificationis nostrae. An fides sit nostra justitia, nunquam voluit sententiam suam aperte proponere, negabat quidem secundum rigorem: Sed rogatus an non ex gratiosa DEI aestimatione, non respondebat, sed ibi provocabat ad locum Rom. IV: 3, 9. Et proprie esse verba illa intelligenda sine ulla metonymia. D. Gomarus concedebat illi in illa phrasi, *Fides imputatur in jústitiam,* vocem *Fides* proprie accipi. Sed illa verba *in jústitiam* aliter intelligenda, quam ille intelligeret. Sc. eis ad justitiam sc. consequendam, ut, ore sit confessio eis ad salútem.

Tandem abrubta fuit collatio de eo articulo per D. Advocatum, qui D. Arm. in tota actione ita favebat et fovebat, ut omnes animadverterent et multi indignarentur. D. Advocatus et Uytenbogardus et Arm. volebant Ord. persuadere D. Gom. cum D. Arm. consentire in hoc articulo. et D. Arm. aegerrime ad collationem de eo prius protrahebatur, sed D. Gomarus protestabatur se ex scriptis D. Arm. quae ad manus habebat, probare posse, D. Arm. ab ipso dissentire in materia et in forma justificationis. Progressum fuit deinde ad Articulum de *Praedestinatione*, in quo se triumphaturum D. Arm. sibi persuadebat, et postquam etiam de statu controversiae utrimque multis esset disputatum, tandem D. Arm. sententiam suam proposuit, sc. *per Praedestinationem nihil aliud intelligi quam decretum DEI de justificando fideli*, et plane negabat, *Praedestinationem esse destinationem certarum singularium personarum ad suos fines supernaturales;* ac tandem novem validissimis, ut arbitrabatur argumentis, praedestinationem nostram impugnabat: esse doctrinam non tantum cum verbo DEI pugnantem sed etiam in Ecclesia nullo modo ferendam

I. Quia evertit omnem Religionem: nam fundamentum omnis Religionis est duplex Amor DEI. 1. Amor justitiae. 2. Amor Hominis. Uterque evertitur doctrinā de Praedestinatione.

II. Quia evertit Religionem Christianam cujus fundamentum idem duplex amor est. Amor justitiae exigit ut DEVS neminem salvet nisi fidelem, neminem damnet, nisi infidelem. Amor hominis ut hominem non damnet nisi peccatorem. Utrumque evertit Praedest.

III. Invertit praedicationem Evangelii, in quo 1. exigitur Fides. 2. Promittitur vita. Contra Praedest. dicit 1. Vitam hominibus ordinatam. 2. Fidem. Homines 1. damnationi destinatos. 2. peccare.

IV. Repugnat praedicationi Evangelicae, seu ministerio verbi. 1. docet praedicationem verbi non esse medium conversionis, quia DEVS convertit potentia irresistibili. 2. Baptismus male administratur multis infantibus, si aliqui inter eos sunt destinati aeterno exitio. 3 preces male fiunt in Ecclesia. Nam pro damnatis non licet rogare. 4. Reddit

ministros pigros et negligentes, cum cogitant reprobos non posse ipsorum diligentia salvos fieri et electos nihilominus ad salutem perventuros, etiamsi tam fideliter non instituantur.

V. Pugnat contra naturam 1. Vitae aeternae, quae haereditas filiorum DEI, fidelium corona justitiae et brabeion certantium: praedestinatio docet vitam decerni non fidelibus justis, qui non certarunt. 2. Mortis aeternae, quae est stipendium peccati. Contra Praedestin. 3. Peccati, quod est. 1. inobedientia. 2. caussa meritoria maledictionis et damnationis. Contra docet Praedest. homines ordinatos ad peccandum, damnatos antequam peccarint.

VI. Contra DEI naturam pugnat. 1. est contra Sapientiam ejus, quia docet DEVM velle assequi finem per media talia. 1. per quae non potest, sc. gloriam manifestare, per damnationem ubi peccatum non praecessit. 2. per quae non licet, quae DEO indigna sunt, sc. hominem non peccatorem destinare ad exitium ut inde glorificetur. 2. contra ejus justitiam. 3. contra ejus bonitatem ut in prima ratione.

VII. Quia DEI honorem laedit. 1. Quia docet DEVM simpliciter velle damnare sine respectu ad peccatum, quod tyrannicum est. 2. DEVM hominem ad peccandum ordinasse. 3. Ordinasse hominem postquam peccavit in peccatis mansurum. 4. DEVM in homine operari interne aliquid quod peccatum est. 5. DEVM autorem esse peccati: et sequitur ex hac doctrina. 1. DEVM veram caussam peccati esse. 2. DEVM vere et proprie peccare. 3. DEVM solum peccare, non homines. 4. peccatum non esse peccatum.

VIII. Minuit etiam honorem CHRISTI. 1. Quia excluditur ex Decreto Praedestinationis et statuitur tantum executor ejusdem. 2. Quia non statuitur caussa meritoria salutis nostrae, cum DEVS ad salutem destinarit, antequam credat in CHRISTVM.

IX. Salus hominum impeditur. 1. Tristitia propter peccatum aufertur, cum homines cogitant se peccasse ex Decreto DEI. 2. Sollicitudo, cum homines cogitant, DEVS ita ordinavit et sicut ordinavit ita eveniet, sive Ego curam et diligentiam adhibeam sive non. 3. Studium faciendi bonum et omittendi malum, cum Praedestin. doceat nos non posse plus boni facere quam facimus nec plus mali omittere quam ommittimus. 4. Zelus DEVM precandi. Nam Praedest. docet orationem non esse medium impetrandi sed tantum cultum DEO debitum. 5. Parit Desperationem, cum hominibus, qui sibi persuadent se reprobos esse, omnis spes praecidatur, quia DEI Decreta sunt immutabilia. Haec fuit summa rationum quibus orthodoxam de praedest. doctrinam expugnare et odiosam reddere conatus fuit.

D. Gomarus ad singula ex tempore respondit.

Tertio loco actum fuit de *Libero arbitrio.*

Ibi D. Arm. omnia confitebatur quae in gratia statui possunt, modo non statuatur gratiam in nobis agere potentia irresistibili: et proposuit statum controversiae:

An regeneremur *potentia irresistibili.* D. Gomarus reformavit statum propter ambiguitatem vocis irresistibilis: hoc modo:

An regeneratio sit opus solius DEI et *SPIRITUS JESU CHRISTI,*

an vero ad illud simul concurrere debeat voluntas nostra. Prius affirmabat. Posterius negabat.

D. Arm. dicebat DEVM nobiscum agere levibus persuasionibus et ita ut assensus noster debeat accedere, quem statuebat *liberrimum ad utrumque:* posse assentiri et non: oblatam gratiam recipere et repudiare. Hoc probabat multis locis Scripturae, hisce scilicet. Genes. VI, 5; Psalm. LXXVIII, 41, 51. Psalm LXXXI, 12, 14; Proverb. I, 20, 21, 22, 23. Esai V, 4. 1. *quid amplius potui facere vineae meae?* 2. *Expectavi.* 3. *Uvas,* i. e. Opera SPIRITVS. Esai. LXIII, 9, 10. Ezech. III, 9. III, 6, 7, 17. Matt. XI, 21. Convertissent se poenitentia vera, non hypocritica, nam eam CHRISTVS non postulat. Luc. VII, 30. Matth. XXIII, 37. Matt. XXII. et Luc. XIV. in Parabola Coenae magnae. Invitati noluerunt venire. Joann. VI, 44. Qui trahitur, ille sequitur aliquo modo ut vacca tracta: nam si non sequeretur, tractio prosterneret eam et versu 45. Audire est opus voluntatis liberrimae et discere est opus Discipuli, qui audiunt et discunt, veniunt. Joh. III, 19. Actor. VII, 51. Finis SPIRITVS S. erat eos servare, non autem reddere inexcusabiles, nam ita non restitissent ei fini. Act. XIII, 46. Rom. X, 16, 17. Hebr. III, 18. Apocal. III, 20.

Rationes erant: I. Quia Gratia irresistibilis pugnat cum duplici illo DEI amore. 1. Justitiae. 2. Hominis. II. pugnat cum natura Hominis. *cujus voluntas semper est liberrima ad utrumque.* III. invertit sensum Evangelii. IV. Verbum predicatum non esset instrumentum Conversionis. Haec fuerunt ejus pro Libero arbitrio argumenta.

Denique actúm fuit de *Perseverantia Sanctorum* in Fide. Priús dicebat D. Arm. se dubitare de eo Articulo. Nunquam illum in dubium publice vocasse, minus oppugnasse: sed tandem sententiam suam proferebat, *assensum voluntatis esse liberrimum in initio* regenerationis, et postmodum *semper etiam liberrimum manere, ad utrumque, ad persistendum et deficiendum:* et hoc probat hisce testimoniis, Rom. XI, 17, 19, 20. 1 Corinth IX, 27. 1 Cor. X, 12. Phil. II, 12. I Timoth. I, 19. Hebr. III, 6, 12. Hebr. X, 26, 29. 2 Petr. II, 1, 20. Apoc. III, 11. Postquam de his quatuor articulis actum fuit, placuit D. D. Ordinibus collationem abrumpere, et mandarunt Professoribus, ut sententias suas de hisce Articulis et si qui alij adhuc sint controversi praeter eos, de quibus non actum fuit, Scriptis comprehendant cum rationibus et contrariarum rationum refútationes: et haec scripta exhibebuntur Ordinibus proximo die Martis. Promiserunt D. D. Ordines Synodum statim convocandam, ut ea haec scripta examinet et dijudicet. Si possimus obtinere ordinariam et legitimam Synodum, non erit in tota re magnum periculum. Sunt enim errores veteres et argumenta trita et vulgaria. Haec paulo prolixius volui narrare, ut satisfacerem tuo desiderio, quo nihil cordi magis habes quam Ecclesiarum salatem. A te expectamus consilia in caussa hac communi, quae si impartiri dignatus fueris, erit nobis ut utilissimum ita gratissimúm. Solutiones tuas ad haec argumenta, si occupationes paterentur, libenter posceremus, ut ijs instructi tanto dexterius hasce strophas possimus solvere. Vix petere audemus a tam occupato. Juva tamen, vir Doctissime, in partem in negotio

communi. Literarum Affinis mei de justificatione et ad eas Responsi si liceret Antigraphum habere, magnopere nobis prodesset. Velim ut pro tua prudentia utaris hisce meis literis, ne mihi periculum aliquod creetur, quod facile fieret, si scirent isti me quae in illo concilio acta sunt, extra provinciam divulgare. Expectabo tuum responsum avidissime. Haec cum magna festinatione occupatissimus scripsi: qua re velim in bonam partem accipias si multa minus accurate. Vale vir praestantissime et nostrarum Ecclesiarum columen et lumen, et ut facis nos ama. Salveat a nobis uxor tua et filia. Raptim Lugd. Bat. IV Septembr. CIƆIƆCIX.

Tuus omni observantia
FESTVS HOMMIVS.

Reverendo, Celeberrimo et integerrimo viro D. D. Sibrando Lubberto, S. S. Theol. Doctori et ejusdem primario Professori in Academia Franekerana.

BIJLAGE H. **De Leges van het dispuut-college, dat onder het presidium van Hommius gehouden werd [1]).**

LEGES
COLLEGII
hujus
Anti-Bellarmini.

LEX. I.

GLORIA DEI, et profectus in veritate ac studio Sacrarum Literarum suprema Lex esto.

II.

Nemo in hoc Collegium adsciscitor, nisi de cuius pietate, modestiâ, diligentiâ, et profectu in S. S. Theologiae studio, Praesidi et toti Collegio probe constiterit, et qui ad harum Legum observationem subiectâ manu se obstrinxerit. Numerus admittendorum in Praesidis et Collegij arbitrio esto.

III.

Exercitia haec Disputationum bis in Septimanâ habentor, diebus Mercurij et Saturni, quibus Professores à Lectionibus vacant, horâ pro ratione temporis à Praeside designandâ.

IV.

Ad horae designatae punctum omnes Collegae adsunto. Si quis actione iam inchoatâ serius advenerit, tarditatem asse luito.

V.

Si quis Disputationi non interfuerit, & absentiae caussam Collegis probare non possit, singulis vicibus duos asses pendito.

---

[1]) Zie hier vóór blz. 76.

VI.

Respondendi provinciâ unus fungitor, in eamque singuli ex ordine Catalogi succedunto.

VII.

Ad opponendum itidem ex ordine Catalogi terni bene praeparati accedunto.

VIII.

Si quis responsurus post horam accesserit, tres asses luito, si vero, non substituto mature in locum suum alio, penitus emanserit, sex asses dare damnas esto. Oppositurus, si serius advenerit, duos; si, alio non substituto, abfuerit, quatuor asses pendito.

IX.

Argumenta modeste, distincte, Syllogistice, atque etiam, quantum fieri potest, Categorice proponuntor.

X.

Ex solâ Sacrâ et Canonicâ Scripturâ, in qua omnia ad salutem necessaria dogmata perfectissime continentur, et a Rationibus eidem Scripturae consentaneis, argumenta petuntor, eaque sola admittuntor. Ab autoritate autem humanâ argumentum sumere nemini fas esto.

XI.

Bellarmini argumenta ex Scripturâ petita prius moventor: et Loca S. Sripturae, quibus Doctrinam Pontificiam astruere conatur, prius examinantor. His expeditis, si tempus patiatur, alia etiam argumenta producere licitum esto.

XII.

Ex collegarum numero unus eligitor, qui Collegij curam gerat, vices unicuique suas, tum respondendi, tum opponendi mature indicet, mulctas exigat, ac bona fide asservet: ac denique omnia procuret, quae ad Collegii utilitatem, atque ordinem spectabunt. Hic Collegij quasi Praetor quidam esto.

XIII.

Administratio huius Praeturae tantum trimestris esto. Praetor munere suo functus, eius rationem coram toto Collegio reddito: si culpam aut negligentiam admisisse compertus fuerit, ex aequo et bono luiturus.

XIV.

Si quis solutionem mulctae debitae à Praetore monitus in tertiam disputationem distulerit, duplo obstrictus esto: Sin diutius ad Collegium defertor, a quo contumacia ejus poenâ arbitrariâ corrigitor.

XV.

Controversiae si quae forte super mulctis, alijsque rebus ad Collegij ordinem spectantibus, suboriantur, Collegarum suffragijs à Praetore rogandis deciduntor.

Hisce Legibus subscripserunt, & in hoc Collegio Anti-Bellarmino se exercuerunt sequentes S. S. Theologiae Studiosi.

Sixtus Hommius, Frisius.
Nicolaus Jacobi Ossanus.
Aegidius Becius. J. F.
Joannes Becius. J. F.
Joannes Lammerscagius.
Benjaminus Risovicus.
Joannes Bogardus. J. F.
Joannes Vrsinus.
Jacobus Crailingius.
Petrus Fligerius.
Guilhelmus Lupardus.
Samuel Platevoetius.
Petrus Carpentarius.
Franco Petri Burgerodicus.
Paullus Colonius.
Joannes Pollio.
Daniel Gisius, Leydensis.
Joannes Cloppenburgius.
Antonius Plancius.
Esaias Victorinus.
Adrianus Radaeus.
Jacobus Verbecius.
Jacobus Penius.
Arnoldus Sinderenus.
Paullus Hoenius ab Hoenenberga.
Joannes Verhouvelius.
Petrus Stermondus.
Theodorus Altena.
Joannes Spiljardus.
Adamus Leonardus.
Henricus Vollenhovius.

BIJLAGE I. **Vers van Hommius op het overlijden van Jos. Scaliger, geplaatst achter de Oratio funebris Danielis Heinsii in obitum Josephi Scaligeri [1]).**

In obitum Illustrissimi literarum Principis Josephi Iusti Scaligeri, IUS. CÆS. F., qui placidissime in Domino obdormivit XII Kal. Febr. hora IV matutinâ, cum pridie eandem circa horam Lunae Eclipsis esset conspecta.

Svrripiebat heri coelo sua lumina Tellus,
Orbaque squallebat lumine Luna suo.
Ecce iterum Terris hodie irritabile coelum
Eripuit lumen, vindice Morte, suum.
Scaligeri diuinam animam repetivit Olympus,
Sydus & hoc junxit nobile syderibus.
Heu! matutinâ Mundi Sol occidit horâ,
Raptaque lux terris non reditura fuit.
Qui Tempus, Natamque ejus solerte tenebris
Eruit ingenio, restituitque Dies:
Ah dolor! hūc rapuit vis Temporis inuida Mundo,
Ah dolor! hunc nobis abstulit atra Dies.
Sic fuimus Troes. Scalanae gloria gentis
Occidit, & Leidae splendor & orbis honos.

Festvs Hommivs, Fr.
Ecclesiast. Lugdunen.

BIJLAGE J. **Een vers van Hommius, geplaatst voor de Historia Frisica van Ubbo Emmius.**

(Dit vers is reeds opgenomen in Bijlage B).

[1]) Zie hier vóór blz. 191.

BIJLAGE K. **Facsimile van de bladzijde, die Hommius invulde in het album van Johannes Rufelaert, lid der Dordtsche Synode [1]).**

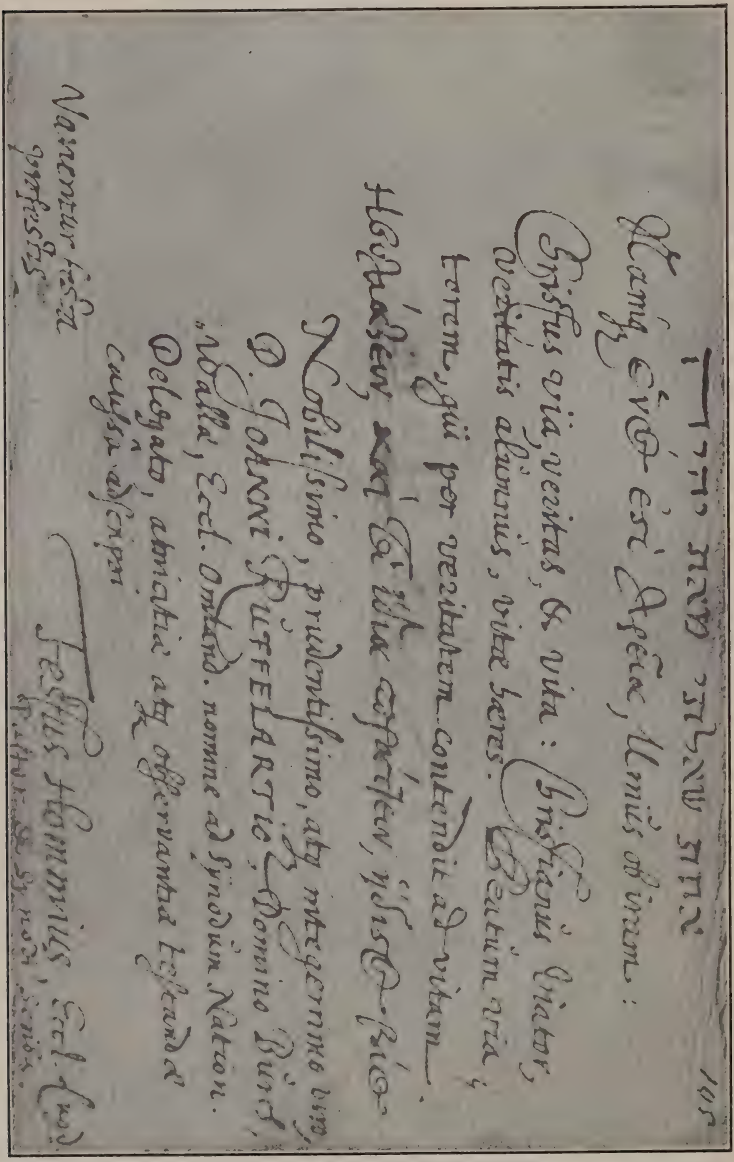

¹) Zie hier vóór blz. 281.

BIJLAGE L. **Vier brieven van Hommius aan Samuel Ward** [1].

Clarissime Vir,

Qui has tibi exhibet, Isaacus Plancius, filius est Petri Plancij Cosmographi hujus aevi celeberrimi, et Pastoris, dum vixit, Ecclesiae Amstelodamensis, cujus in eam Ecclesiam praeclara extant merita. Vixit sub mea inspectione in hoc nostro, Ill. Ordinum Collegio per triennium quam honestissimé, studiaque sua ea animi contentione hactenus persecutus fuit, ut haud exiguam de se spem concitaverit. Quocirca, cum hactenus ita se gesserit, ut virtutibus suis bonorum omnium favore et benevolentia dignum se praestiterit, rogatum unice Te velim, ut, quamdiu apud vos studiorum caussa versaturus erit, benevolentia tua, quae semper pijs atque ad honesta contendentibus juvenibus sponté solet esse exposita, prosequi digneris. Non ingratum nec beneficio tuo indignum experieris. D. Davenantium virtuti atque eruditioni tuae dignum ac debitum jamdudum praemium retulisse ex animo gaudeo, eique gratulor; uti quoque et Tibi, quod Lampadem Professionis Theologicae Tibi meritissimo ac dignissimo tradiderit. Quae apud nos hic geruntur ex hoc juvene prolixe cognosces. Deserti ab omnibus vicinis gravissimam sustinemus belli molem, solius Dei auxilio freti, qui Ecclesiam suam (sic) hic ac passim fere periclitanti opem suam divinam clementer ferat, Teque, vir praestantissime, Ecclesiae suae quam diutissime incolumem conservet. Lugduni Batavorum V Septenbris anno 1622.

Tuus omni officio

Festus Hommius

1622.

Reverendo, Doctissimo, et Clarissimo Viro, D. Samueli Wardo, S. S. Theologiae Doctori et Professori, et Collegij Sidneiani Praesidi, in Academia Cantabrigiensi. Cantabrigiam.

Reverende et Clarissime Vir,

Qui has perfert, vir ornatissimus, praefectus est studijs duorum nobilissimorum juvenum ex patria Bohemia per communem calamitatem pietatis caussa in exilium pulsorum, et cum ijsdem studiorum caussa apud nos aliquamdiu vixit quam honestissime. Statuit cum discipulis vestrates, atque etiam deinceps Gallicas Academias perlustrare. Qua in peregrinatione cum praestantium virorum favore ac consilio opus sibi fore existimat, rogatam velim humanitatem tuam, ut ipsi ac nobilissimis ipsius discipulis hac in parte, ubi opus fuerit, consilium atque operam impertiri non graveris. Jubent nos Suecorum Regis progressus bene sperare de oppressae Germaniae restitutione, quam si Deus clementer aliquando dederit, usus erit ejusmodi virorum nobilium, qui Reipublicae atque Ecclesiae patriae utilem praestare operam poterunt. Ante paucos dies Illustres ac Praepotentes Ordines Generales exercitum validum,

---

[1]) Zie hier vóór blz. 311.

duce Principe Arausicano, traduxerunt in Flandriam, ut hostem in proprio territorio oppugnent, bellumque a nostris finibus quam longissime removeant. Quam urbem tentaturi sint brevi intelligemus. Alij Brugas, alij Gandavum suspicantur. Deus novit, qui consilijs nostris quam clementissime benedicat, Teque virorum praestantissime, Ecclesiae suae quam diutissimé incolumem conservet. Vale vir amicissime nostri amans et memor. Lugduni Batavorum ipsis Kal. Junijs Anno 1631.

Tuus omni officio, affectu atque observantia

Festus Hommius.

1631.

Reverendo, Doctissimo, et Clarissimo Viro, D. Samueli Wardo, S. S. Theologiae Doctori et Professori, Collegij Sidnejani Praesidi in Academia Cantabrigiensi. Cantabrigiam.

Reverende et Clarissime Vir,

Ornatissimus hic juvenis, Alardus Sirmenhusius, totum sexennium vixit sub mea disciplina in collegio nostro, et pietatem, modestiam ac diligentiam suam nobis abunde probavit, ostenditque hactenus se bonorum virorum favore ac benevolentia dignissimum. Academias vestras studiorum caussa invisere cum statuisset, volui eum hoc συστατικῷ R. T. de optima nota commendare, uti sicubi tuo consilio opus ipsi fuerit, idipsum ei communicare non dedigneris. Statum Ecclesiarum nostrarum, qui Dei beneficio nunc satis est pacatus, ex ipso plené cognoscere licebit.

Placuit benignissimo Deo ante aliquot menses me gravissima afflictione domestica probare, obitu scilicet uxoris meae dilectissimae, cum qua per triginta circiter et quatuor annos conjunctissimé vixeram. Cæterum acquiescendum esse voluntati divinae alios qui docui hactenus, ipse nunc exemplo meo comprobare debeo. Novatorum apud vos studijs R. T. fortiter ac prudenter se opponere intelligimus ac gaudemus. Deus Opt. Maximus sanctissimo tuo proposito gratiam suam largiatur, Teque, Vir praestantissime, Ecclesiae suae quam diutissime incolumem ac florentem conservet, sanctissimisque laboribus tuis clementer benedicat. Lugduni Batavorum XXVI Octobris Anno MDCXXXIII.

R. T. omni affectu atque officio addictissimus

Festus Hommius.

1633.

Reverendo, Doctissimo, et Clarissimo Viro, D. Samueli Wardo, S. S. Theologiae Doctori et Professori, et Collegij Sidneiani Praesidi apud Cantabrigienses. Cantabrigiam.

Reverende et Clarissime Vir,

Seculum est ex quo nullum inter Nos literarum extitit commercium: quo ipso ne arctissima illa amicitia nostra in celeberrima Synodo Dordrechtana contracta penitus obliteretur, nolui committere, ut hac

ἀπροσηγορία á parte mea diutius perseveraret. Quare data hac tam commoda occasione silentium hoc abrumpere volui, eum potissimum in finem, ut R. T. ad mutuum hoc amicitiae officium provocarem. Nihil enim mihi gratius accidere poterit, quam ut Te tantum virum Ecclesiae Dei superesse, rectéque valere intelligam. Nos hic omnes, qui Synodo isti interfuimus, beneficio Dei, optimé valemus, amicissimae ac jucundissimae consuetudinis vestrae semper memores, non sine magna voluptate. Placuit benignissimo Deo uxorem meam dilectissimam, cum qua annos XXXIV conjunctissime vixeram, post gravissimum ac diuturnum morbum, superiori anno ad se in celestem patriam evocare, cui afflictioni domesticae longe acerbissimae nuper, ex paterna benignitate sua, consolationem ac medelam adhibuit, aliam mihi uxorem, matronam moribus meis ac functioni huic accomodatissimam, mihi adjungens, fulcrum et solamen senectutis meae. Quod volui ne nescires, ut mihi hac in parte pro benevolentia erga me tua singulari, gratulareris. Idem fatum nuper accidit Clarissimo viro D. Heynsio, qui adhuc luget in viduitate sua. D. Jacobus Triglandius nuper vocatus est ad Professionem Theologicam in hac Academia in locum D. Riveti, qui praeest educationi junioris Principis Auriaci. Ornatissimus juvenis, qui has perfert, Michäel Matthisevicius, Lithuanus, sincerioris Theologiae candidatus, apud nos multa pietatis, diligentiae, ac modestiae edidit specimina, dignumque se ostendit bonorum favore, quem velim, quam diu apud vos studiorum gratia erit commoraturus, benevolentia tua complecti digneris, ut intelligat hoc *συστατικὸν* ipsi profuisse. Deus Opt. Max. Te, Vir Clarissime, Ecclesiae suae quam diutissime incolumem conservet, ac sanctis tuis laboribus ubertim benedicat. Lugduni Batavorum, XIX Aprilis, Anno 1634.

R. T. omni officio atque affectu addictissimus
Festus Hommius.

BIJLAGE M. **Brief van Hommius aan H. Faukelius over de bijbelvertaling [1]).**

Eerwaerdige, Godsalige, zeer geleerde eñ welgeliefde Medebroeder,

Wij hebben inde voorledene weecke, volgens onse Last van de laetste Synode Nationael tot Dordrecht gehouden, wederom aengehouden, gelijck wij inde voorgaende jaren dickwils gedaen hebben, by de Hooch Mog. Heeren Staten Generael om te moghen hebben haer Hooch Mogd goede Resolutie op de poincten bij de selve Synode aen hare Hooch Mogd opgelevert, voornamelyck op 't Stuck vañ Oversettinge des Bijbels, op welck laetste poinct wij inde voorledene weecke becommen hebben dese Resolutie, waer van ick Uwe E. seynde de Copie hier ingesloten, ten eynde, alsoo Uwe E. vañ Synode voors. gedeputeert is tot de versie

---

[1]) Zie hier vóór blz. 319, 320.

des Nieuwen Testaments, Uwe E. daerna haer soude moghen reguleren. De meyninge is (als Uwe E. sal connen hieruyt verstaen), dat van de Gedeputeerde Translatores, elck een bysonderlyck domi suae sal aenteeckenen 'tgene hy sal verstaen in onse gebruijckte Translatie te dienen verbetert te worden en datse dan alle halve jaren eens by een sullen commen (publicis puta sumptibus), om de aenteykeningen te confereren, eñ met gemeene advijs te concluderen 't gene dient gebetert. Eén van degene, die tot de Translatie des Nieuwen Testaments gedeputeert was, is al voor eenighe jaren gestorven, namelijck Petrus Cornelij, predicant tot Enchusen, in wiens plaetse, volgens de resolutie des Synode voors., sessione 13, ick sal moeten succederen.

Ick sal mijn beste beginnen te doen, so veel als mijne occupacien en capaciteyt sullen toelaten. Den voornaemsten arbeydt verwachten wy van UweE., die al over langhe in dat stuck geoeffent is, eñ daer van een goed proeffstuck heeft uytgegeven. D. Rolando, die de derde is, hebbe ick 'tselve oock bekent gemaeckt. Wij hebben 't lichste werck, laet ons toesien, dat wij wat goeds daer van maecken. Ick meyne dat het goet ware, dat wij voor de aenstaende winter int laetste vañ somer alhier by malcandren eens quamen, om de beginselen te confereren. Doch daer van sullen wy onderdes met malcandren noch naerder connen beraetslaghen, eñ malcanders advys door schrijven laten toe commen. Dese ingelegde hebbe ick ten selver eynde gesonden aen D. Bucerum, die gedeputeert is tot de translatie des Ouden Testaments. Uwe E. gelieve deselve aen hem sekerlijck te bestellen & meteen tot naersticheyt in dit werck aen te porren, hoewel ick vertrouwe, dat hij geen porringhe sal van noden hebben, na sijnen Godsaligen ijver, die bekent is. De Heere wil onser aller arbeyt in desen genadelyck seghenen & Uwe E. Eerwaerdige, Godsalighe, zeer geleerde & welgeliefde Medebroeder in sijne Godlycke hoede nemen & in goede gesontheyt langhe sparen.

Tot Leyden, den XVe May, A^o 1624.

Tuus oñi officio atque affectu
Festus Hommius.

Eerwaerdigen, Godsaligen, zeer geleerden eñ voorsienighen Hermannus Fauckelius, getrouwen Dienaer des H. Evangeliums tot Middelburgh.

BIJLAGE N. **Brief van Hommius aan Rivet over de presentatie van de overzetting des bijbels aan de Staten-Generaal [1]).**

Reverende & Clarissime Vir.

Intelleximus Rev. D. Joannem Bogermannum a R. T. petivisse, ut ipsius nomine Mihi & D. Walaeo assisteret in praesentatione Novae Bibliorum Versionis Belgicae. Statuimus eum in finem crastino die

[1]) Zie hier vóór blz. 329.

circa meridiem Hagæ adesse, si DEVS volet & speramus nos R. T. domi reperturos. Præmittimus autem hanc cistam offerendis exemplaribus repletam, quam rogamus ut R. T. domi tuæ asservet in nostrum adventum. Portorium nautis persolvemus ubi cistam retulerint. Interim DEVS Opt. Max. R. T. Ecclesiæ & Reipubl. quam diutissime incolumem conservet. Lugduni Batavorum, XVI Septembris die Mercury 1637.

R. T. Omni officio atq. affectu addictissimus

Festus Hommius.
1637.

Reverendo, Clarissimo atq.
Amplissimo Viro D. Andreæ Riveto,
S. Theologiæ Doctori & Professori,
Illustrissimi Principis Arausicani
Junioris studijs & moribus Præfecto.
Hagam comitis.
Met een coffer.

BIJLAGE O.

Bezwaarschrift van den Kerkeraad te Leiden aan de Part. Zuidholl. Synode van 1624, door Hommius gesteld, waarin de Kerkeraad protesteert tegen hetgeen over zijne handelwijze met Gerardus Vossius op de Synode was gezegd [1]).

Wij Dienaren des Godlycken Woorts eñ Ouderlingen der Gereformeerde kercke binnen Leyden, representerende deselve kercke, verclaeren mits desen gecommitteert eñ gelast te hebben, gelijck wij committeren en lasten mits desen de Eerwaerdighe, Godsalighe, onse waerde Medebroeders D. Henricum Fabricium, Dienaer des Woorts eñ Johan Matthijs van Tol, Ouderlingh in deselve kercke, tegenwoordelyck van wegen der classis van Leyden gedeputeert op de Synode der Kercken van Suijdthollandt vergadert in 's GravenHaghe, omme uyt onser aller Name in de voors. Synode te doen dese navolgende verclaringe.

Alsoo de kercke voors. met droefenisse heeft verstaen, dat Henricus Arnoldi, Dienaer des Woorts tot Delff eñ tegenwoordelyck Assessor inde voors. Synode, hem niet en heeft ontsien opentlyck voor de gehele Eerwaerdige Synode te beschuldigen de kercke van Leyden, dat deselve inde saecke M. Gerardi Vossij niet en soude hebben willen doen hetgene haer bij de Synoden belastet was; daermede de selve kercke verdacht makende bij alle de kercken hier te Lande, alsoff deselve haer niet en soude willen reguleren na de goede Resolutien des Synodi, onder welcke sij staet, ofte de kercklycke Discipline niet behoorlyck en soude willen oeffenen: Dat de voors. kercke bereyt is claerlyck so uyt de Acten der voorgaende Suydhollandsche Synoden

---

[1]) Zie hier vóór blz. 340.

als andersints, te bewijsen, dat dese beschuldinge geheel onwaerachtigh, valssch, eñ calumnieus is: eñ dat derhalven, indien de voors. Henricus Arnoldi bij deselve soude willen persisteren, dat de voors. kercke alsdan versoeckt tegen hem iñ Synode voors. gehoort te moghen worden, om hem syn ongelyck aen te wysen, en daervan te overtuijghen.

Bovendien alsoo deselve kercke verder heeft verstaen, dat deselve Henricus Arnoldi noch daerenboven opentlyck eñ rondelyck in deselve Synode de voors. kercke van Leyden heeft uytgeroepen voor een kercke, die onbequaem ofte onwaerdigh soude wesen, dat haer de saecke M. Gerardi Vossij soude toebetrouwt worden: Dat de kercke van Leyden voor dese Eerwaerdige Synode protesteert van atroce injurien, dewelcke alsoose strecken tot merckelycke lasteringe eñ disreputatie van die voors. kercke, eñ oversulcks over het hooft niet en connen gesien worden, dat de kercke van Leyden daerbij zeer dienstelyck van de Eerwaerdige Synode versoeckt, dat tot reparatie van dese injurien tegen de voors. Henricum Arnoldi gebruyckt moghe worden sodanighe censure eñ Discipline, als na Godes Woort eñ Ordre onser kercken sal behooren. Ende dat daervan tot hare ontschuldinge inde Acten des Synodi goede notitie gehouden worde: Daarbij verclarende indien de voors. injurien in dese Synode niet en souden moghen behoorlijk tot contentement vañ voors. kercke gerepareert worden, dat deselve als dan genoodsaeckt sal wesen, eñ van meyninge is, sulcks te vervolghen daer en so verstaen sal worden te behooren.

Dat oock deselve kercke versoeckt aen de Eerwaerdige Synode, opdat blijcken moghe, dat niet door eenighe schult van de kercke van Leyden, maer door groote nalaticheyt van Henricus Arnoldi eñ sijn Adjunct, met M. Vossio niet vroeger en is gehandelt, dat deselve Henricus Arnoldi gehouden worde Rekenschap te geven, waerom hij ende sijn Adjunct twee gehele jaren lanck niet en zijn nagecommen den last haer gegeven in de laetste Synode van Rotterdam Articulo 25. Eerst na twee jaren, niet aen de kercke van Leyden, gelijck haer belast was, maer aen de Synode van den Briel eenighe extracten hebben overgesonden; alsoo de Excusen, die sij in haren Brieff aen de Synode van den Briel gesonden, voortbrengen, geheel ongefondeert en onwaerachtig zijn, als namelijck, omdat sij uit den voors. Artijckel verstaen hadden: dat sij hare aenteeckeningen souden overseynden, geporret zijnde van de kercke van Leyden, want den Artyckel geheel anders luydt eñ sulcks geensins medebrenght, gelyck de Eerw. Synodus uyt het lesen van dien terstond sal connen verstaen.

Item, omdat de kercke van Leyden niet gaerne en sagh, dat de Gedeputeerden des Synodi haer dese saecke souden creumen: want de kercke van Leyden en heeft sulcks op geenerleije wijse laten blijcken: oock was dese saecke niet den Gedeputeerden des Synodi, maer alleen de kercke van Leyden, met de Classe eñ Theol. Faculteit bevolen, gelyck uyt de voors. Artyckel blijckt. Item, omdat Vossius met de kercke van Leyden nu ten volle versoent was. Want Vossius noyt verder is versoent met de kercke van Leyden, als hij was ten tyden des Synodi van Rotterdam, als zynde noyt door eenigh Synodael oordeel van't

Avontmael gesuspendeert, maer daerenteghen by deselve Artyckel verclaert sodanigh, dat men hem behoorde te houden inde gemeenschap der kercke, ter tijdt toe dat blycken soude, dat hij buyten de vijff Articulen eenige Leeringen soude toestaen ofte drijven strijdende tegen de aengenomene Leere.

Eyndelyck, dat de kercke van Leyden inde saecke M. Gerardi Vossij, haer van verscheydene Synoden beneffens de Theologische Faculteyt en de Classis van Leyden toevertrouwt, volgens hare Last, met goede conscientie, in alle sorchvuldigheyt en getrouwicheyt altijt heeft gehandelt, alle de Extracten van Henricus Arnoldi eñ sijn Adjunct, mitsgaders alle de antwoorden M. Vossij op deselve naerstelyck heeft oversien, in des Heeren vrese overwogen ende eyntlyck bevonden de saecke alsoo gelegen te zijn, gelijck bij het oordeel van alle Gecommitteerden in dese saecke geteyckent; eñ bij hare principalen geapprobeert eñ aen de Eerwaerdighe Synode overgelevert, verclaert wort. Waermede gelijck deselve kercke de begeerte der voorgaende Synoden volbracht heeft, so vertrouwt sij oock, dat dese Eerwaerdige Synode daermede haer sal laten genoeghen, eñ deses aengaende geen voordere nieuwe Disputen voornemen.

Doch ingevalle de Eerwaerdighe Synode aen de naersticheyt ofte oprechticheyt van de voors. Gecommitteerden in dese saecke soude moghen twijffelen, en volgens dien rekenschap eñ redenen eysschen van het voors. oordeel, dat de kercke van Leyden, daer van verwitwittight eñ tydt haer geassigneert zijnde, tot allen tyde bereyt sal wesen, daer van goede eñ van stuck tot stuck pertinente Rekenschap te geven, niet voor eenighe nieuwe Gecommitteerde (twelck impertinent eñ tegen ordre van goede Regeringe soude sijn), maer voor de gehele Eerwaerdighe Synode, niet twijffelende ofte de voors. kercke sal den Synode sodanigh bericht doen van de saecke, dat openbaerlyck blijcken sal, dat in dese saecke niet anders als met goede kennisse en oprechte conscientie is gehandelt.

Uijt aller name onderteyckent by ons.

BIJLAGE P.

Brief van den Kerkeraad te Leiden aan de Part. Noordholl. Synode van 1622, door Hommius gesteld, ten dienste van Nic. Bodecherus, ter bevordering van diens reconciliatie met de Ger. Kerk [1]).

Eerwaerdige, Godsalige, Welgeleerde eñ zeer Voorsienighe Broeders inden Heere, eñ Medearbeyders in syn heyligh werck.

Alhier bij ons heeft nu eenighe Jaren herwaerts gewoont D. Nicolaus Bodecherus, verlaten van sijne kerckendienst, overmits hij eenighe bedenckingen hadde over de Canones Synodi Dordrechtanæ, die hem verhinderden, dat hij deselve voor die tijdt met volcomene toestem-

[1]) Zie hier vóór blz. 344.

minge des gemoets niet en conde onderteyckenen. Hij heeft hem by ons den ganschen tijdt zeer geschicktelijck gedraghen, in zeer goede eñ loffliјcke Zedicheijt, Godsalicheyt, stilheyt, eñ oprechticheyt, tot goet genoeghen ende met groote stichtinge van onse Gemeynte, zeer naerstelyck sonder onderlaten de predicatien frequenterende, eñ sijnen ganschen wandel ende ommeganck tot vrede eñ stichtinge der kercke aenstellende. Hij heeft oock door naerstigh frequenteren van de Theologische Lessens eñ disputatien eñ door menighvuldige communicatien so met ons als met de professoren der H. Theologie, so verre hem laten onderrichten, dat hij de voors. bedenckingen heeft laten varen, eñ tegenwoordelyck bereyt is de voors. Canones met een gerust eñ wel onderricht gemoet te onderteyckenen. Alsoo dat wij anders niet en connen verstaen, ofte hij heeft hem alsoo gequalificeert, gelyck beschreven worden degene, die de Synodus Nationael van Dordrecht verstaet, dat met alle vriendelijckheyt, beleeftheyt, eñ Christelycke Liefde behooren bejeghent, eñ tot de eenicheyt der kercke gebracht te worden. Het welcke alsoo hij van ons heeft versocht eñ wij verstaen, dat in voortijden eenighe offensien zijn gegeven ofte voorgevallen in sijn vertreck uyt de classe van Amsteldam na Alcmaer, so hebben wy in desen niet willen doen sonder communicatie eñ advijs van uwe E. E^den^, tot welcker voldoeninge wij hem hebben vermaent te doen behoorlijcke schultbekenninge: waertoe wy hem oock bereyt hebben gevonden, eñ heeft ons tot dien eijnde ter handen gestelt dese ingeleyde schriftelycke schultbekenninge eñ satisfactie met versoeck, dat wy by uwe E. E^den^ souden willen intercederen, dat alles tot synen beste geruststellinghe mochte uytvallen, hetwelcke also wy hem niet en hebben connen weygeren, so ist dat wij hebben goetgevonden de E. E. broeders te bidden met hem soo te willen handelen gelyck de broeders best weten met wat billickheyt, beleeftheyt, eñ liefde men behoort te ontmoeten eñ de handt te bieden degene die affgedwaelt eñ door de quaetheyt der tijden wechgeruckt zijnde, begeeren van herten weder te keren, eñ dat onse macht behoort te strecken tot stichtinge eñ winninge der swacken, so ist dat wij gansch dienstelyck eñ broederlyck versoecken, dat Uwe E. E^den^ gelieve met dese satisfactie te vreden te wesen, opdat de man met uwe E. versoent sijnde daerover, by ons tot een Lidtmaet der Gereformeerde kercke soude moghen wederopgenomen eñ ontffanghen worden, vertrouwende dat sulcks strecken sal tot groote stichtinge so van de persoon voors. als van de gehele kercke. Hierop dan uwe E. E^den^ goede Resolutie eñ advys verwachtende, willen wy onder des den Heere bidden, dat sijne Godlycke Mayesteyt gelieve uwe E. E^e^, Eerwaerdige, Godsalige, zeer geleerde eñ voorsienighe Medebroeders met de genade synes Heyligen eñ goeden Geests by te woonen, eñ uwe heylige actien tot syne naems eere eñ de meeste stichtinge syner kercke te dirigeren. Amen. Tot Leyden in onse vergaderinghe desen July A° XVIc̄ twee eñ twintigh.

Uwer E. E^e^ Broeders inden Heere eñ Medearbeyders in syn werck. De Dienaren des Godlycken Woorts eñ Ouderlinghen der Gemeynte Christi tot Leyden, eñ uyt aller name.

Eerwaerdige, Godsalige, zeer geleerde eñ voorsienighe
De Dienaren des Godlycken Woordts, ende Ouderlinghen uyt alle de kercken van NoortHollandt, gecommitteert eñ Synodaliter vergadert binnen
Amsteldam.

BIJLAGE Q. **Attest van den regent Hommius aan een student, bij het verlaten van het Staten-College** [1].

Theodorus Rijsbergius, Student in de H. Theologie, int Theologische Collegie der Ed. Groot Mogende Heeren, Staten van Hollandt eñ West-Vrieslandt, op de Nominatie van de Achtbare Magistraet der Stadt Dordrecht, draeght hem zeer wel, in goede eñ loflycke zedicheyt, Godsalicheyt, eñ geschicktheyt. Heeft syne Studien altijt wel waergenomen, ende in deselve sodanigen voortganck gedaen, dat hy hem oock in het proponeren een tydt lanck heeft geoeffent. So dat hij goede hope van hem verweckt heeft, dat hij eerlange bequaem sal zijn, om de Gemeynte Christi goede diensten te doen. Daer toe de Heere synen seghen wil verleenen. Tot Leyden den XVIden Novembris, In den Jare XVIC negen eñ dertigh.

Festus Hommius,
Coll. Theol. Regens.
1639.

Dat de voors. Rijsbergius oock van D. Daniele Sinapio p. m. in mijn bywesen in Graecis eñ Hebreis geëxamineert is ende voldaen heeft, getuyghe ick desgelycks. Actum ut Supra.

Festus Hommius,
Coll. Theol. Regens.
1639.

---

[1] Zie hier vóór blz. 384.

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN.

REGISTER VAN PERSOONSNAMEN.

Blz.

Aa, A. J. van der, 3, 7, 9, 13, 14, 30, 57, 74, 204, 238, 307, 322, 392, 402, 403
Abbema, Fredericus, ... 396
Abbot, George, ... 310, 311
Acquoy, Dr. J. G. R., 374, 375, 376, 377
Acronius, Dominicus, ... 62
Acronius, Gellius, ... 148
Acronius, Johannes, 62, 107, 111, 114, 116, 121, 123, 135, 138, 142, 143, 145, 154, 160, 195
Acronius, Ruardus, 40, 63, 64, 67, 87, 90, 91, 92, 106, 107, 112, 113, 118
Agricola, Carolus, ... 353, 355
Agricola, Wolfgang, ... 148
Aitzema, L. van, ... 295, 314
Albertus, Aartshertog, ... 20
Albret, Jeanne d', ... 9
Altena, Theodorus, .. 353, 355, 356
Altingius, H., 303, 323, 324, 327, 346, 387
Alutarius, ... 352
Alutarius, H., ... 363, 364
Amama, Sixtinus, 4, 6, 7, 318, 392
Amesius, G., 121, 284, 288, 289, 291, 312, 380
Andreae, Regn., ... 350
Arcerius, Johannes, ... 6
Arminius, Jacobus, 22, 26, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 42, 43, 50, 51, 52, 54, 55, 57, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 83, 84, 89, 95, 122, 124, 158, 159, 165, 169, 194, 195, 198, 206, 235, 237, 267, 289, 377
Arnoldi, Henricus (v. d. Linde), 224, 226, 275, 277, 280, 297, 319, 323, 325, 327, 339, 340, 342, 371
Arnoldi, Hermannus, ... 227
Arnoldi, J. Zie Corvinus.
Artopeus, Rudolphus, ... 19
Balbianus, Nicolaus, ... 401
Balcanqual, Dr. W., ... 292, 293
Balk, Dominicus, ... 405, 406
Balk, Nicolaas, .. 27, 374, 405, 406

Blz.

Bally (Balliu), ... 403
Barlaeus, Caspar (van Baerle), 267, 293, 295, 336, 340, 341, 342, 370, 378, 379
Bartholdi, S., ... 244
Baselius, S., ... 40
Basilius, ... 354
Bastingius, Hieronymus, ... 31
Baudartius, G., 53, 56, 70, 74, 88, 90, 94, 96, 108, 116, 117, 125, 144, 147, 148, 149, 150, 156, 217, 225, 251, 275, 276, 319, 320, 328, 359
Bavinck, Dr. H., ... 116, 301
Becius, Joh., 41, 54, 64, 96, 106, 118, 121, 123, 124, 127, 154, 155, 193, 276, 286
Beilanus, H., ... 291, 292
Bellarminus, ... 75
Benthem, H. L., ... 193
Berck, ... 107
Berhardi, Johannes (Jan Barentszen), 40, 50
Bernardi, Franciscus, ... 401
Bernhardi, Johannes, ... 16
Bertius, Petrus, 20, 21, 34, 74, 83, 121, 122, 154, 158, 159, 165, 169, 174, 191, 267, 336, 342, 343, 378, 399
Beyer, Hugo, ... 184, 266
Beza, ... 6, 115, 324
Bilderdijk, ... 332
Bodecherus, N., ... 336, 344, 345
Boeles, Mr. W. B. S., 3, 4, 5, 6, 7, 8
Boerhave, M., ... 121
Bogardus, J., 67, 106, 118, 123, 154, 155, 246, 309
Bogerman, J., 21, 150, 167, 217, 279, 280, 284, 285, 286, 293, 303, 304, 308, 317, 319, 320, 328, 329
Bondt, ... 370
Boot, J. C. G., ... 4
Borger, ... 14, 404
Borreus, A. (v. d. Borre), 26, 34, 35, 36, 37, 38, 67, 73, 83, 102, 107, 116, 155, 165, 175, 176, 179, 246, 248, 251, 267, 277, 278, 333
Borsius, ... 322

Blz.
Botius, ... 396
Bourchenin, P. Daniel, ... 9
Bouma, Jelle Faber de, ... 3
Brand, H., ... 121
Brandt, G., 35, 38, 51, 62, 70, 84, 86, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 159, 173, 186, 189, 190, 193, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 215, 225, 226, 229, 231, 247, 258, 262, 264, 268, 270. 277, 278, 292, 293, 297, 304, 306, 311, 333, 336, 337, 359, 377, 380
Brant, Marten Jansz., ... 237
Brantius, Casparus, ... 34, 35, 45
Brederode, van, ... 292
Broeck, L. V., ... 252
Broeckhoven, Jacob van, 37, 180, 374, 405
Brugmans, Dr. H. J., ... 311
Bruyninx, ... 304, 305
Bucanus, Guilhelmus, ... 10, 22, 29
Bucerus, G., ... 246, 319, 320
Burs, Aegidius, ... 143
Cabeljau, P., ... 328, 334
Calvijn, ... 262, 361
Camminga, Sixtus van, ... 2
Canin, ... 287, 300, 302, 303, 306
Caprarius, Casp., ... 40
Carleton, ... 240, 279
Caron, ... 207, 273, 311
Cats, ... 322
Christoffel, Johan, ... 364
Churgus, Mr. Pieter de, ... 10
Cloppenburgius, ... 346
Clouck, Andries, ... 31
Coddaeus, ... 49
Coligny, Louise de, ... 231
Colonius, Daniel, 176, 177, 179, 236, 246, 299, 302, 303, 305, 306, 333. 334, 339, 345, 346, 347, 349, 355, 359, 402
Columba en Dreas, ... 14, 16
Conradi, Albertus, ... 401
Coolhaas, C., ... 23, 24, 27, 28
Copius, Balthasar, ... 31
Cornelij, A. (Corneliss.), 11, 35, 36, 95, 299, 317
Cornelii, P., ... 319, 320
Corputius, H, ... 31
Corvinus, Johannes (Arnoldi), 26, 40, 83, 107, 116, 125, 138, 152, 175, 176, 177, 179, 246, 249, 251, 267, 277, 333
Cousonnel, Mr, ... 347
Cromhout, ... 55
Crucius, ... 34
Cuchlinus, Herman, ... 396
Cuchlinus, Hermannus, ... 146, 236, 246, 247, 333, 334, 343
Cuchlinus, Jac., ... 40
Cuchlinus, Joh., 24, 26, 38, 74, 146, 192, 378, 399

Blz.
Cuchlinus, Johanna (Jannetgen), 399, 400
Cunaeus, P., ... 167, 362
Cupus, P., ... 83, 267
Cupus, Tilmannus, ... 41
Curcellaeus, ... 272
Cuijlius, Petrus, ... 176, 177
Dalen, C. van, ... 403
Damman, S., ... 280, 292, 293, 294, 302, 303, 304, 305, 315, 323, 324, 327, 379
Dammius, ... 398, 399
Davenantius, ... 303, 393, 394
Delff, W., ... 403
Dematius, C. (de Maet), 323, 325, 327
Deodatus, ... 303
Dermout. Zie Ypey en Dermout.
Derramout, Joh., 334, 344, 349, 402
Dibbetzius, Johannes, 29, 40, 41, 48, 50, 184, 188, 224, 303, 305
Dieu, Daniel de, ... 299
Dieu, Louis de, 334, 346, 347, 348, 349, 402, 404
Dolegius, Daniel, ... 28, 29, 40, 41
Donia, Keimpe Harinxma van, 2, 3, 132, 134
Donteclock, R., 41, 57, 83, 115, 142
Doreslaer, A., ... 244, 334
Dozy, Ch. M., ... 333
Drusius, Johannes, ... 6
Duker, Dr. A. C., 6, 19, 34, 43, 72, 74, 75, 177, 378, 379, 380
Duraeus, Johannes, ... 393
Duijck, Anthonis, ... 20
Dwinglo, 196, 246, 247, 248, 267, 277, 306, 333
Eberecht, Aegidius, ... 19
Edema van der Tuuk, 21, 172, 394
Egmont, Marten, ... 345
Emilius, Egbertus (Aemilius), 26, 27, 35, 37, 38, 39, 49, 64, 72, 88, 176
Emmius, Ubbo, ... 1, 3, 167, 191
Empereur, C. l', ... 348, 387
Engelravius, Petrus, ... 350
Ens, Joh., 295, 298, 299, 309, 314, 316
Episcopius, J., ... 226
Episcopius, Simon, 84, 107, 116, 135, 136, 159, 182, 187, 193, 194, 195, 196. 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 215, 238, 239, 245, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 285, 308, 370, 402
Essenius, P., ... 75
Everardi, Samuel, ... 222
Faber, Gellius de. Zie Bouma.
Faber, Petrus, ... 14, 16
Fabius, ... 396
Fabritius, H., 334, 339, 347, 349, 355, 356, 368, 370, 371
Faille, Bernardus de la, ... 228
Faukelius, Hermannus, 148, 150, 280, 283, 296, 299, 319, 320, 360

Blz.
Feyt, 304, 305
Florianus, Jacobus, 266
Fontanus, Johannes, 19, 87, 141, 143, 147, 148, 149, 150, 217
Foppens, J. F., 124, 238, 392, 409
Francken, C. M., 4, 5
Fraxinus, Libertus, 27, 28, 40, 47, 64, 106, 118, 146, 149, 193
Frederik Hendrik, Prins, 231, 363, 371, 372
Frederik V, Paltsgraaf, 151
Frederici, J., 246
Fredericus, Isaacus, 40
Freherus, Paulus, 1
Fullenius, B., 13, 323, 324
Fungerus, Johannes, 4, 12
Fijne, Passchier de, 72, 358
Gabbema, S., 7, 14, 139, 296, 393, 402
Geesink, Dr W., 32, 33, 145, 182, 183, 184, 186, 187, 189, 190, 194
Geesteranus, P., 196
Geometra, Solomon, 10
Georgij, Johannes, 228
Gerardi, Hermannus, 29
Gerresteyn, 304
Geselius, Cornelius, 145, 146, 178, 183, 189
Glasius, B., 14, 91, 124, 233, 238, 270, 274, 279, 280, 284, 293, 305, 307, 308, 340, 342, 343, 392
Gomarus, Franciscus, 11, 13, 22, 26, 33, 34, 45, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 74, 83, 84, 124, 125, 136, 138, 139, 167, 225, 255, 280, 303, 388
Gosmannus, 148
Graf, Matthias, 281, 307, 401
Grevinckhoven, Casparus, 40
Grevinckhoven, Nicolaas, 34, 67, 107, 113, 116, 155, 182, 183, 187, 188, 189, 267, 282
Groen van Prinsterer, 308, 347, 350
Groot, Hugo de, 92, 146, 156, 168, 169, 171, 172, 173, 186, 190, 207, 208, 209, 225, 234, 239, 264, 267
Grootenhuysen, Mr. Johan van, 197, 199, 200
Gruterus, S., 40, 184, 222
Gysius, D., 334, 348, 356
Haar, Dr. H. W. ter, 382
Hachtingius, R., 13
Haga, Cornelius, 393
Hales, Mr. John, 279, 282, 285, 286, 292, 295, 296
Hallius, 147, 149, 150, 217
Hania, Dr. J. Pzn., 24, 27, 28, 32, 33, 35, 36, 39, 41, 42, 45, 46, 47, 49, 50, 52, 54, 56, 95, 317
Hardenberg, P., 334
Harkes, Dirk, 3
Hartog, Dr. J., 72, 192
Hartsoecker, Nicolaas, 358
Heereboort, A., 399, 402
Blz.
Heinsius, D., 12, 83, 303, 305, 306, 307, 322
Heinsius, J., 9, 332
Hellerus, 107
Helmers, 332
Helmichius, W., 11, 24, 35, 36, 41, 47, 48, 58, 317
Heppe, 206
Herberts, Dirck (Theodoricus), 57
Herberts, Hermannus, 41, 56, 57
Heringa, J., 287, 310, 322
Hertsbeeck, Hester (Harsbeeck), 400
Hertsbeecq, Josina van, 400
Herzog, 18, 126, 206
Heydanus, A., 334, 356, 400, 402, 404
Heyngius, Theodorus, 283, 284, 293, 294, 295, 297, 300, 360
Hillenius, Cornelis, 142, 148, 303, 304, 305, 314
Hinlopen, N., 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 327, 328, 329, 330
Hoest, Isaac de, 346
Hogerbeets, 55, 264
Hogeveen, Dirck Gerritsz. van, 180
Hohenlo, Graaf van, 42
Hoingius, Jodocus, 319, 322
Homerus, W., 303
Homminga, Homerus, 1
Homminga, Homme, 2
Hommius, Feddo, 3
Hommius, Festus, passim
Hommius, Johannes, 3
Hommius, Sixtus, 3, 401, 405
Hommius, Vibrandus, 3
Honert, J. v. d., 257
Horatius, 281
Houkema, Grietje Floris, 406
Hout, Jan van, 23, 24
Houtsma, E. O., 4
Hugius, Sim., 350
Ilpendam 331
Immerzeel, Cornelis van, 356
Iterson, F. H. G. van, 13, 23, 25, 26, 245, 246, 247, 251, 257, 258, 334
Jacobus I, 134, 136, 207, 240, 273, 312, 406
Jacobs, Geertgen, 399
Jans, Cornelis, 346
Janss, Jan, 350
Janssen, H. Q., 28
Janssen, M., 356
Janszen, Sebastiaen, 347
Joachimi, 304
Joannes, Cornelius, 222
Johannis, Lucas, 29
Junius, Franciscus, 11, 17, 32, 191, 291, 361
Junius, Isaacus, 40, 355
Keckermann, 287
Kemink & Zoon, 219
Kemp, C. M. v. d., 45, 89, 101, 126
Kerckhoven, Jacob van, 356

Blz.
Kist en Royaards, 54, 73, 95, 144, 195, 233, 284, 287, 288, 290, 307, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 326, 339, 340, 342, 344, 345, 366, 370, 376, 382, 393, 402
Kneppelhout van Sterkenburg, Mr. K. J. F. C., 404
Knuttel, Dr. W. P. C., 171, 195, 196, 235, 236, 237, 249, 260, 261, 272, 300, 303, 306, 372
Koecher, J. C., ... 18, 31, 252, 257
Kolde, H., ... 13
Kop, Nicolaus Jacobi, ... 359
Kramer, G., ... 408
Kuyper, Dr. A., 11, 37, 38, 42, 45, 46, 48, 53, 76, 91, 95, 298, 301, 331, 337, 341, 359, 361, 382, 408
Kuyper, Dr. H. H., 7, 13, 15, 35, 45, 302, 303, 309, 310, 355, 408
Laet, F. de, ... 403
Laet, Jan de (Latius), 251, 277, 305, 306, 307, 338, 339, 355, 375
Lamotius, Johannes 228, 229, 306
Langeraad, Dr. L. van, 219, 221, 223, 224, 227, 263
Langius, Johannes (de Lange), 148, 150, 217, 280
Lansbergen, Franciscus, 29, 40, 47. 48, 49, 106, 107, 182, 188, 189, 192
Lansbergen, Philippus, ... 31
Laren, Jeremias van, ... 73
Laren, Joos van, 73, 144, 150, 194, 195, 217
Laurentius, Jac., ... 257
Lauwiick, Jacob, ... 400
Leeuwius, Abrahamus (de Leeuw), 224, 233
Leupenius, ... 352
Leycester, ... 23
Leydekker, Jac., 38, 60, 61, 84, 104, 121, 166, 279, 304, 306, 309
Liebaert, Carolus, ... 273
Liesveldt, van, ... 317
Liesveldt, Joos van, ... 174, 175
Limborch, Ph. van, 194, 196, 200, 204, 205
Lind van Wijngaarden, Dr. J. D. de, 251, 305, 317, 318, 322, 363, 401
Lodensteyn, Joh. à, 224, 263, 264, 352, 354
Lomannus, W., ... 350
Long, I. le, ... 317, 329, 331
Lopez, Dominicus, ... 129, 130
Lubbertus, Sibrandus, 4, 6, 7, 8, 12, 39, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 74, 75, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 105, 111, 115, 116, 117, 118, 120, 122, 123, 125, 127, 128, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 145, 146, 147, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 183, 191, 195, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 215, 216, 218, 228, 232, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 259, 260, 261, 280, 288, 289, 290, 291, 222, 337, 362, 401
Lucaris, Cyrillus, ... 393, 402
Lupardus, Michael, ... 281
Luther, ... 3
Lydius, ... 396
Lydius, B., 277, 280, 303, 304, 305, 314, 339, 358
Lydius, M., ... 6, 8, 12, 17
Lyklama, ... 304, 305
Maccovius, 281, 287, 288, 289, 290, 291, 292
Malvesey, Pieter, ... 400
Marck, van der, ... 304
Marlandi, Nath., ... 49
Marnix van St. Aldegonde, ... 317
Maurits, Prins, 19, 20, 42, 76, 149, 178, 204, 226, 227, 231, 233, 234, 240, 262, 264, 274, 308, 359, 377, 379
Medenblick, ... 349
Meer, Claes van der, ... 345
Mehen, E. van, ... 280, 303
Meiners, E., ... 16
Melanthon, Philippus, ... 337
Melvinus, ... 139
Mendosa, ... 20
Mensinga, J. M. A., ... 315
Menso, ... 90
Merula, Guilielmus, ... 377
Merula, Dr. Paulus, 37, 333, 362, 377
Meteren, Emanuel van, ... 375
Meulen, M. E. van der, ... 406
Meursius, Johannes, 1, 2, 5, 8, 14, 15, 16, 124, 192, 237, 238, 307, 358, 392, 403
Meyer, Wolfgang, ... 281
Michaelis, Johannes, ... 224
Middelhoven, ... 356
Middelhoven, Nathanael, ... 355
Molanus, Lucas, ... 350
Molinaeus, Petrus (Pierre du Moulin), ... 10, 139, 140, 167
Monsma, Sipke Jans, ... 405
Montanus, Johannes, ... 281
Mornay du Plessis, Phil., ... 296
Mulder, L., ... 20
Muller, Fr. 117, 402
Munte, Augustijn van der, ... 175
Muysholius, A. (Muys van Holy), 277, 286, 292, 360
Naber, Mr. J. C., 90, 144, 207, 210, 211, 234, 239, 264
Naeranus, Samuel (V. d. Meer), 102
Nassau, Graaf Willem Lodewijk van, 20, 76, 149, 151, 240, 308

Blz.
Nerdenus, H. A., ... 6
Nicolaï, J., ... 13, 16, 17
Niemeyer, H. A., ... 298, 301
Nienrode, van, ... 259
Nienrodius, P... 227, 368, 369, 371
Nieuhusius, G. (Nijenhuijsen), 323, 327
Nuijens, Dr. W. J. F., ... 22
Nijhoff, M., ... 374
Okkinga, Tjalling van, ... 2
Oldenbarnevelt, 49, 56, 60, 62, 68, 70, 85, 88, 107, 135, 144, 148, 149, 152, 207, 208, 209, 217, 229, 240. 259, 264, 269
Oosterharen, H., ... 351
Oosterhuis, Gerbrandus,.. 312, 406
Ooij, Pieter van, ... 15
Oranje, Prinses van, ... 125
Orlers, I. I., ... 22, 237, 380
Os, Henricus ab, ... 401
Paedts, Jan Jacobsz., ... 249
Paquot, ... 23, 124, 140, 238, 307
Pareus, David, 18, 19, 30, 32, 126, 127, 167, 403
Parker, Robbert, ... 288
Parker, Thomas, 288, 289, 290, 292
Paschasius Baers, L., ... 13
Pauw, Adriaan, ... 244, 322
Pavius, Nicolaus, ... 355
Perkins, Guillaume, ... 192
Petit, Louis D., ... 174, 192
Petitius, Jacobus, ... 370
Petri, Rudolph, ... 227
Petri, Samuel Everherdts, ... 40
Pieter Oom, Pietersz., ... 37, 38
Pieters, Mayken, ... 346
Piscator, Johannes, ... 393
Plancius, Petrus, 47, 53, 64, 104, 106, 118, 127, 147, 149, 150, 153, 159, 217, 222, 250
Platevoet, Matthias, ... 23, 25
Poelgeest, Heer van, ... 355
Polyander, 134, 135, 136, 167, 194, 195, 206, 238, 239, 244, 248, 249, 280, 296, 297, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 314, 319, 320, 331, 381, 382, 388, 392, 397, 401, 403, 405, 407
Poppius, E., ... 107, 113
Posthumus Meyjes, Dr. E. J. W., 329, 378, 382, 383, 385, 386, 388, 393, 394, 398
Prez, David des, ... 396, 397
Prideaux, Johannes, ... 312
Proosdij, C. van, ... 18
Puppius, ... 146
Radt, Claes de, ... 346
Raphelengius, Franciscus, ... 10
Ravesteyn, H., ... 310, 328
Ravesteyn, Laurentius, ... 20
Ravesteyn, P. A. van, ... 328, 331
Ravensperger, ... 225
Regius, C., ... 303
Rhala, Fecco van, ... 2
Rhenen, H. van, ... 227
Rhoo, J. de, ... 40, 274
Reitsma, Dr. J., ... 3, 11, 305, 409
Reitsma, Dr. J. en Dr. S. D. van Veen, 1, 13, 19, 27, 28, 29, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 59, 64, 65, 87, 88, 95, 96, 103, 142, 147, 204, 235, 268, 274, 275, 276, 277, 280, 290, 299, 312, 315, 316, 319, 334, 337, 338, 341, 342, 343, 344, 350, 355, 357, 360, 362, 366, 375
Renesse, G. a, ... 323, 324, 327
Revius, Jac., ... 328, 387, 388, 402
Richelieu, ... 10
Richemond, Meschinet de, ... 10
Richteren, Laurentius van, ... 16
Ridder, Jacobus de, ... 355
Rieu, Dr. W. H. du, ... 9
Rivet, Adreas, .. 329, 387, 388, 402
Robinson, ... 402
Rogge, Dr. H. C., 24, 27, 32, 35, 46, 47, 50, 51, 54, 57, 61, 64, 67, 68, 70, 84, 86, 87, 90, 91, 92, 95, 97, 99, 104, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 120, 121, 122, 126, 128, 129, 131, 133, 135, 136, 138, 139, 147, 152, 155, 159, 162, 172, 173, 174, 175, 177, 196, 207, 208, 210, 217, 226, 228, 229, 231, 235, 237, 238, 240, 242, 248, 249, 268, 269, 270, 272, 306, 307, 371, 372, 374, 405, 406
Roggius, Johannes, ... 6, 8, 64
Rolandus, Jac., 67, 227, 237, 266, 267, 280, 297, 303, 319, 320, 321, 322
Romein, T. A., 2, 3, 14, 15, 21, 276, 312, 404, 406, 409
Roorda, Godefridus, ... 2
Rosaeus, H., 151, 162, 184, 188, 217, 229, 230, 231, 232, 297, 319, 320, 342, 358, 368, 369
Roy, A. de, ... 352
Royaards. Zie Kist en Royaards.
Royaards, H., ... 310
Rüchat, A., ... 29
Rufelaert, Johannes, ... 281
Rutgers, Dr. F. L., 31, 45, 141, 153, 182, 183, 194, 215, 217, 218, 219, 221, 223, 224, 227, 228, 240, 243, 244, 245, 262, 263, 266, 267, 299, 301, 316
Ruytinck, Simeon, .. 234, 268, 273
Ryckewaert, T., ... 246, 275
Saeckma, Johannes, ... 8, 392
Scaliger, ... 191
Schaffer, ... 304
Scheltama, Sixtus à, ... 13
Scheltonius, Meinhardus, ... 9, 12
Schierhusius, Festus, ... 2
Schilders, R., ... 299, 316

Blz.
Schotel, Dr. G. D. I., 74, 401, 409
Schotlerus, Johannes, ... 205
Schuiringa, Bartholdus, ... 3
Scotenus, Joh., ... 350
Scultetus, A., ... 151
Sepp, Dr. C., 6, 8, 11, 13, 20, 73, 84, 171, 172, 174, 192, 196, 238, 265, 270, 287, 305, 312, 409
Sibelius, Caspar, 281, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331
Siegenbeek, M., ... 1, 402, 404, 409
Sinapius, Daniel, 380, 381, 382, 398
Sjoerds, F., ... 2
Sladus, ... 167, 171, 172
Slatius, Henricus, ... 204, 267, 377
Smout, A., ... 83, 133, 182, 371
Snellius, Rudolphus, ... 10
Socinus, ... 126, 130, 171, 225
Soermans, M., 14, 15, 334, 343, 404
Someren, J. F. van, ... 402
Sopingius, C., ... 278, 350
Sopingius, Godefridus, 143, 148, 167, 173
Speck, S. G. van de, ... 346
Spiljardus, Johannes, ... 257, 403
Spindlerus, Georgius, ... 31
Spranckhuysen, Adolph, 23, 26, 27, 37, 72, 134, 177, 179, 245, 251
Spranckhuysen, Thomas, ... 23
Steinius, ... 303
Stephanus, ... 314
Stephanus, ... 324
Stermont, J., ... 328
Stochius, Paulus, ... 20
Straetman, Andr., ... 143
Swalmius, Abrahamus Arnoldi, 401
Taurinus, Jac., ... 249
Teeling, Wilh., ... 148
Terwold, Etheus, ... 310, 405
Terwold, Leonardus, ... 405
Tetrode, Cornelis, ... 96, 353
Thombergen, Arboldus, ... 57
Thysius, A., 125, 167, 171, 237, 244, 280, 299, 305, 306, 307, 319, 329, 375, 381, 383, 388, 402
Thijssen, Mr. Cornelis, ... 354, 355
Tideman, J., ... 272, 308, 374
Tiele, Dr. P. A., ... 174
Tilenus, ... 167
Tonsor, Otto, ... 23
Toorenenbergen, Dr. J. J. van, 299
Toussaint, Daniel, ... 192
Trelcatius, Jr. L., 10, 13, 23, 32, 38, 74, 95, 139, 182, 191, 192, 193
Trelcatius, Sr, L., 11, 12, 32, 182, 191, 192
Trigland, Jacobus, 27, 29, 33, 34, 38, 39, 43, 45, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 62, 65, 67, 68, 70, 88, 92, 96, 97, 99, 101, 102, 108, 112, 117, 124, 126, 142, 155, 156, 158, 159, 161, 166, 173, 182, 184, 185, 188, 190, 194, 195, 196, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 210, 215, 220, 221, 227, 229, 230, 231, 234, 235, 237, 242, 243, 244, 245, 250, 260, 264, 266, 267, 268, 270, 280, 307, 316, 331, 334, 346, 356, 371, 387, 397
Udeman, G., 150, 217, 280, 299, 309, 314
Ursinus, Joh., ... 227
Ursinus, Zach., 1, 6, 17, 18, 19, 30, 31, 251, 257, 403
Veen, Dr. S. D. van, 14, 404, 406
Veen, Dr. S. D. van, en Dr. J. Reitsma, Zie Reitsma.
Velzen, S. van, ... 388
Venator, A., 28, 29, 67, 68, 122, 154, 158, 159, 165, 169, 238, 239, 267
Verhoevius, E., ... 40
Vervou, Jr., Fredrich van, ... 20
Viglius, van Zwichum, ... 2
Vinkeles, R., ... 403
Visscher, Dr. Hugo, 284, 288, 312, 380
Vissering, Dr. G., ... 331
Vitus, Stephanus, ... 307
Vloten, J. van, 73, 358, 368, 370, 380
Voet, A. W. K., ... 227
Voetius, G., 6, 19, 34, 60, 65, 75, 91, 99, 220, 237, 273, 277, 280, 286, 291, 298, 299, 300, 378, 387
Vogelesangh, N., ... 379
Vogelius, H., ... 303, 304
Volkerds, Andreas, ... 350
Volmarus, M. Jonas, ... 40
Vondel, J. van, ... 332, 336
Vorstius, Conradus, 45, 57, 73, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 154, 158, 159, 165, 168, 169, 172, 195, 204, 206, 225, 267, 272, 281, 289, 291
Vos, Dr. G. J. Azn, ... 331
Vossius, G., 186, 190, 267, 336, 337, 338, 339, 340, 378, 379, 388
Vreede, P., ... 178
Vries, Dr. M. de., ... 332
Vulcanus, Bonaventura, ... 10
Wagenaar, Dr. L. H., ... 217
Wal, G. de, ... 3
Walaeus, Antonius, 11, 95, 116, 232, 233, 244, 251, 279, 280, 305, 306, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 363, 371, 381, 382, 388, 402
Wales, Prins van, ... 310, 311
Ward, Dr. Samuel, .. 311, 400, 402
Water, J. W. te, 3, 268, 299, 393
Welsingius, H., ... 267
Welsingius, I., ... 294
Werff, P. A. van der, ... 23
Wilhelm, David de, ... 402
Willem I, Prins, ... 76

Blz.
Willem Lodewyk, Zie Nassau.
Wiltens, Nicolaes, ... 252
Winghen, Godfried van, ... 317
Winkel, L. A. te, ... 332
Winwood, ... 132, 134, 207
Wou, Heer van, ... 354
Wouw, Hillebrand van, .. 282, 310
Wouw, Weduwe van, ... 328
Wtenbogaert, J. (Uytenbogaert), 20, 32, 34, 35, 36, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 65, 67, 69, 70, 72, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 102, 104, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 129, 131, 139, 142, 147, 149, 151, 152, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 166, 168, 195, 196, 207, 211, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 237, 239, 267, 269, 270, 271, 275, 282, 370, 371, 374
Wijbrandt van Hallum, Mr., . 4, 5
Wijngaerden, B. van, ... 334
Ypey en Dermout, 45, 281, 283, 284, 295, 304, 306, 309, 310, 328, 371, 405, 406
Ysbrand, Eco (Isebrandius), 2, 3, 9, 15
Zanchius, ... 291
Zeyst, van, ... 126, 199
Ziepprecht, van Waldkirch, 1, 14, 15, 404

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

De bewering, dat Hommius dienaar des Woords te Warmond geweest is, mist genoegzamen grond.

II.

Ten onrechte stelt C. Sepp, *Het Godgeleerd Onderwijs*, Dl I, Leiden, 1873, blz. 235, de wijze, waarop Hommius zijne oppositie tegen Episcopius voerde, voor als het werpen van „eene kladde" op zijn naam.

III.

Dr. J. Reitsma noemt in zijne *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden*, Groningen, 1893, blz. 166, Hommius ten onrechte: „een der hevigste partijgangers in den strijd tegen de Arminianen."

IV.

De gangbare meening, volgens welke de uitgegevene Acta der Dordtsche Synode van 1618/19 de „geextendeerde" Acta contracta van Damman zouden zijn, is onjuist.

V.

De verklaring, die de Kantteekenaars geven van de woorden עֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע uit Gen. II:9, bevordert het recht verstand van deze plaats niet.

VI.

Met de woorden *λόγου ζῶντος Θεοῦ καὶ μένοντος* in I Petr. 1:23 is niet de Heilige Schrift als zoodanig bedoeld.

VII.

De bekende indeeling van de deugden Gods in mededeelbare en onmededeelbare is niet aan te bevelen.

VIII.

Hoewel de wedergeboorte eene absolute daad Gods is, wordt door het Methodisme ten onrechte elke gratia praeparans *ad conversionem*, als reeds aan de wedergeboorte kunnende voorafgaan, ontkend.

IX.

De Encyclopaedie ook der Theologie behoort tot de philosophische wetenschappen.

X.

Met de zinsnede: „Wij bidden U, dat Gij dit uw kind door uwen Heiligen Geest uwen Zoon Jezus Christus wilt inlijven", voorkomende in het Doopsformulier der Gereformeerde Kerken in Nederland, is niet bedoeld te ontkennen, dat het te doopen kind, reeds vóór het den H. Doop ontvangt, wedergeboren kan zijn.

XI.

De uitdrukking: „dat zij in Christus geheiligd zijn", in het Doopsformulier van de kinderen gebezigd, mag niet uitsluitend van eene uiterlijke verbondsheiligheid verstaan worden.

XII.

Het is raadzaam, dat een Kerkeraad ten opzichte van volwassene gedoopten, die door eigene schuld en niettegenstaande veelvuldige vermaning zijnerzijds, niet tot belijdenis des geloofs komen, verklare, dat zij niet meer onder de leden zijner kerk gerekend worden.

XIII.

Op grond van Gods Woord eischt het kerkrechtelijk beginsel der Gereformeerden, dat de zending uitga van de geinstitueerde, plaatselijke kerk, mits rekening houdende met de eischen van het kerkverband.

XIV.

Het weldadig doel, waarmede eene verloting wordt gehouden, kan haar niet rechtvaardigen.

XV.

Het oordeelkundig gebruik van geneesmiddelen in geval van ziekte, is volgens Gods Woord geene zonde, maar plicht.

ERRATA.

Blz.	1	reg.	21	v. o.	*staat:*	Waldkirch en Zieprecht	*lees:*	Waldkirch Ziepprecht.
„	8	„	16	v. o.	„	VII	„	VIII.
„	14	„	10	v. b.	„	Waldkirck-Zieprecht	„	van Waldkirch Ziepprecht.
„	15	„	18	v. o.	„	Waldkirch-Zieprecht	„	Waldkirch Ziepprecht.
„	23	„	10	v. o.	„	Ministre Flamande	„	Ministre de l'Eglise Flamande.
„	67	„	17	v. o.	„	solemnitur	„	solemniter.
„	114	„	14	v. b.	„	ededen	„	edelen.
„	116	„	8	v. b.	„	C	„	N.
„	121	„	8	v. b.	*moet het woord*	Ac		*vervallen.*
„	131	„	10	v. o.	*staat:*	linquam	*lees:*	linguam.
„	135	„	15	v. b.	„	Vorstins	„	Vorstius.
„	„	„	13	v. o.	„	exiqui	„	exigui.
„	140	„	7	v. o.	„	cacteris	„	caeteris.
„	142	„	3	v. o.	„	Amante ritaque	„	Amanter itaque,
„	171	„	6	v. o.	„	neminem	„	nemini.
„	198	„	16	v. b.	„	moeeilijk	„	moeielijk.
„	210	„	3	v. o.	„	pleraeqne	„	pleraeque.
„	213	„	17	v. o.	„	praedenstinatie	„	praedestinatie.
„	219	„	13	v. b.	„	verguderingen	„	vergaderingen.
„	246	„	7	v. o.	„	utrague	„	utraque.
„	307	„	10	v. b.	„	Stephani Viti	„	Stephanus Vitus.
„	308	„	2	v. o.	„	Caus a	„	Causa.
„	324	„	9	v. b.	„	over	„	en over.
„	345	„	23	v. b.	„	Homius	„	Hommius.
„	363	„	21	v. b.	„	misverstanden	„	misstanden.
„	404	„	19	v. o.	„	Waldkirch-Zieprechts'	„	van Waldkirch Ziepprecht's.
„	IX	„	3	v. o.	„	eū	„	eñ.
„	XI	„	18	v. o.	„	describends	„	describendo.
„	XII	„	17	v. b.	„	abrubta	„	abrupta.
„	XXI	„	2	v. b.	„	sitentium	„	silentium.

71172
102

Princeton Theological Seminary-Speer Library

1 1012 01098 9988

DATE DUE

~~AUG 2 5 2006~~			
~~JUN 2 0 2007~~			
~~AUG 2 4 2007~~			
MAR 1 3 2008			

HIGHSMITH #45115

INFORMATION ICI CONSERVATION, INC.